

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

*****

Наукове видання

«**МОВА І КУЛЬТУРА**»

Випуск 18

Том III (178)

Київ
2015

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Издательский дом Дмитрия Бурого

*****

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 18

Том III (178)

Киев
2015

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. –
Вип. 18. – Т. III (178). – 400 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПП від 4.12.2006 р.

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

канд. філол. наук, доц. **П. П. Алексєєв**; д-р філол. наук, проф. **В. М. Брицин**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України **Ю. Л. Булаховська**; д-р філол. наук, проф. **О. П. Воробійова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **Л. П. Іванова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **М. О. Карпенко**; д-р філол. наук, проф. **Т. В. Клеофастова**; д-р філол. наук, проф. **Ю. І. Корзов**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Костенко**; д-р філос. наук, проф., д-р філол. наук, проф. **Г. Ю. Мережинська**; д-р філол. наук, проф. **А. К. Мойсієнко**; д-р філол. наук, проф. **Ю. Л. Мосенкіс**; д-р філол. наук, проф. **Н. Г. Озерова**; д-р філос. наук, проф., академік НАН України **О. С. Онищенко**; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. **Г. В. Онкович**; д-р філол. наук, проф. **Т. А. Пахарєва**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ф. Семенюк**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України **В. Г. Склярєнко**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Слухай**; д-р філол. наук, проф. **О. С. Снитко**; д-р філол. наук, проф. **Е. С. Соловей**; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України **Н. В. Чепелєва**.

УДК 159.923.2

Зарецкая О.А., канд. филол. наук

Ин-т психологии им. Г.С. Костюка НАПНУ, Киев

САМОПРОЕКТИРОВАНИЕ КАК СТРАТЕГИЯ ВЗРОСЛОЙ ЛИЧНОСТИ

В работе обосновывается тезис о том, что самопроектирование можно рассматривать как одну из стратегий взрослой зрелой личности. На методологическом уровне сравниваются два глубоко индивидуальных и субъектно ориентированных процесса: личностное развитие и самопроектирование (в форме жизненных и личностных самопроектов). Показано, что это глубоко связанные процессы; в ходе каждого из них происходит существенное переосмысление и трансформация жизненного опыта. Жизненные самопроекты рассматриваются как деятельностный контекст личностного развития и своего рода тренинг личности. Выводы подкрепляются результатами проведенного ранее интернет-опроса.

Ключевые слова: самопроектирование, личностное развитие, проект, деятельность, интернет-опрос.

Цель работы заключается в обосновании тезиса о том, что самопроектирование можно рассматривать как одну из стратегий взрослой, то есть зрелой, личности. Для рассмотрения этого вопроса используется сравнительное сопоставление двух глубоко индивидуальных и субъектно ориентированных процессов: личностного развития и самопроектирования.

Самопроектирование, как его определяет в [6: 13] Н.В.Чепелева, это формирование личностного проекта развития, которое предусматривает «создание жизненной стратегии, программы, избрание жизненной перспективы, а также усвоение способов обеспечения личностного роста и воплощения их как в личностном проекте, так и в проекте собственной жизни». Личностный рост всегда выражается в перестройке ценностной системы индивида – он изменяет социальные смысловые ориентации личности (которые, согласно Б.С. Братусю, представлены в виде высших ценностных образований личности – идеалов, норм, ценностей), стойкие личностные смыслы, вплетенные в общую структуру смысловой сферы человека, и индивидуальные ценности – осознанные, принятые человеком самые общие смыслы его жизни. Смыслопорождение, увеличение массива смыслов, которыми обладает человек, можно считать чуть ли не важнейшим фактором (предпосылкой) развития личности.

Личностное самопроектирование непосредственно связано с такими категориями, как «намерения», «программы», «цель жизни», «призвание», «дело жизни», «планирование», «мечты», «установки», «мотивы» и т.п. Если «установки» или «мотивы» личности

носят «устоявшийся», «хронический» характер, то «работают», фактически, как проект. Например, неудержимое стремление женщины достичь максимума во внешности (даже возраст не может с этим справиться) – что это? Установка, мотив, самопроект – оно может быть чем угодно. Так же требуют разведения «самопроекты» и «социальные стереотипы», которые часто навязывают человеку то или другое поведение, принуждая действовать, на первый взгляд, якобы в рамках самопроекта. Исследовать отличия и условия перехода процессов, обозначенных исследуемыми категориями, один в другой, например, цели в план, а плана в проект, или, напротив, проекта в план, найти место среди них установкам и мотивам, и т.п. – это достойные самостоятельного исследования научные задачи, требующие как теоретического, так и эмпирического решения.

Рефлексия собственного личностного развития – не распространенное явление. Это показал проведенный ранее интернет-опрос, задача которого состояла в том, чтобы «разговорить», «расписать», поощрить человека породить мысли относительно жизненных контекстов личностного роста [2]. Жизненное самопроектирование, в отличие от этого, – безусловно *осознанная* деятельность. Если оно сопровождается личностным развитием (даже неосознаваемым), можно говорить о *личностном росте в контексте самопроектирования*.

Принято различать *жизненный* и *личностный* самопроекты. Личностное самопроектирование – это целеустремленная работа над своей личностью, сознательное преобразование себя, приобретение определенных качеств или избавление от других, нежелательных, а также усвоение самой технологии деятельности, содержание которой – построение себя. Жизненный проект становится самопроектом, когда его осуществление предусматривает развитие личности как неотъемлемое условие. Механизм здесь похож на тот, который действует при рефрейминге: новый контекст, новые требования, новая формулировка и позиционирование личностью себя в рамках нового жизненного проекта провоцируют новый взгляд на себя как бы в другом измерении, в результате чего может состояться переосмысление и развитие личности (подчеркнём: *может*, но далеко не всегда происходит). Жизненное самопроектирование выступает при этом как *деятельностный контекст личностного развития*. Как отмечает Н.В.Чепелева, «в смысловых координатах самопроектирование личности и проектирование собственной жизни можно рассматривать как единое целое» [6: 13].

Личностный самопроект далеко не всегда осознается субъектом, в отличие от жизненного. Вообще *вопрос об осознанности* или неосознанности определенных типов самопроектов требует отдельного исследования. Осознанное личностное самопроектирование свойственно молодому возрасту; можно допустить, что в более зрелом возрасте сознательное личностное самопроектирование по большей части имеет место, если жизненный проект требует наличия у личности определенных качеств, а их нет. Если такая жизненная ситуация имеет место, сама реализация жизненного проекта может вызывать личностное развитие, которое в таком случае станет неотъемлемой составляющей и побочным продуктом осуществления жизненного проекта. Эту ситуацию будем называть *личностным самопроектированием в составе жизненного*. Жизненный самопроект при этом выступает как тренинг личности.

Жизненные самопроекты подразделяют на событийные, проекты изменения личностных характеристик и экзистенциальные [7]. Проекты первых двух типов опираются

на личностную рефлексию и личностный опыт, присутствующие в жизненных проектах большинства людей; экзистенциальный жизненный проект предусматривает приобретение, присвоение и реализацию жизненных смыслов и основывается на личностной зрелости, открытости смысловым трансформациям и творческих ресурсах личности ([1], [7]).

Самопроектирование невозможно без выбора: осуществление выбора – это путь к пониманию себя. Все ситуации выбора способствуют самоосознанию, и опосредованно – самопроектированию.

Деятельность является основной составляющей любого проектирования, иначе мы имеем дело с планами, мечтами, фантазиями. Проектирование имеет место, когда есть технология достижения цели, пусть даже труднодостижимая. Самопроектирование можно рассматривать как неосознаваемую составляющую определенных деятельностей проектного типа, сопровождающихся необратимыми изменениями в личности, которые можно считать проявлением развития личности. Как, когда, при каких условиях и обстоятельствах та же деятельность, которую еще нельзя считать самопроектированием, становится им? Ответ можно получить путем погружения в детальный анализ тщательным образом отслеженного эмпирического материала, методики сбора которого еще должны быть разработаны. Типы деятельности, сопровождающиеся самопроектированием, тоже должны быть выявлены и исследованы.

Деятельность при проектировании является принципиально *целеустремленной*. Можно допустить, что именно целеустремленная деятельность при осуществлении жизненного самопроектирования и является основным фактором, который «запускает» процесс развития личности. Самопроектирование означает и предусматривает авторство своего собственного развития ([4], [5]) с подключением хотя бы какой-то деятельностной технологии. Самопроектирование характеризуется, на наш взгляд, принципиальной «бесконечностью»: это процесс, который, если «запускается», дальше сам мотивирует свое продолжение.

Перспективным представляется исследование отрефлексированных опрашиваемыми отчетов о неуспешном жизненном самопроектировании – «хотел, но не смог», особенно в ракурсе самоанализа того, *что* помешало. Психологический факт: ошибки и неудачи дают подчас сильный толчок к росту. Если человек не боится осознать, что определенные его личностные качества воспрепятствовали осуществлению желаемого (невозможность справиться со своими страхами, избавиться от нежелательных и не совместимых с целью жизненного проекта привычек, перестроить образ жизни, и т.п.), можно думать, что даже успех жизненного самопроекта не станет препятствием для развития личности. Главным фактором здесь мы усматриваем именно осознанность, готовность принять новое и, возможно, неприятное о себе.

Можно допустить, что в определенных случаях может иметь место и *защита от осознания*, если осознание «бьет» по личностному мифу, угрожает выстроенной системе приоритетов, которые называют «принципами». Кажется, что самопроектирование глубоко связано с индивидуальным мифотворчеством – именно в нем могут находиться корни мотивов для самопроектирования. Именно сцементированность и непоколебимость личностного мифа иногда вдохновляют человека стойко переносить неуспех жизненного проекта. Самопроект может быть даже порождением, формой реализации, воплощения личностного мифа, еще одним его проявлением, рационализируемой и

технологизируемой ветвью индивидуального мифотворчества. Эмпирический материал – нарративы опрашиваемых, монологи клиентов психологических консультаций или телефонов доверия – дают образцы таких *мифологических самопроектов*. Больше всего их порождает творческая фантазия писателей, которые моделируют сознание героя со всеми его особенностями (множество примеров в художественной литературе). Именно эти тексты существенно формируют дискурс самопроектирования в обществе.

Выводы. Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что жизненное проектирование, свойственное зрелой взрослой личности, может выступать одной из действенных технологий самопроектирования и, соответственно, саморазвития. Развитие личности при этом выступает в форме часто не осознаваемой, однако обязательной составляющей жизненного проекта, ведь «современная личность выживет, сохранит себя лишь при условии, если она превратится в менеджера себя, который беспокоится о себе, о собственном развитии и образует собственный проект «Я» [5: 13]. Сопоставление развития личности и самопроектирования свидетельствует о том, что это глубоко связанные процессы; в ходе каждого из них происходят существенное переосмысление и трансформация жизненного опыта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гуцол С.Ю. Мифопорождение как объект психологической рефлексии / С.Ю. Гуцол. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 340 с.
2. Зарецька О.О. Життєві контексти особистісного зростання: аналіз внутрішніх та зовнішніх чинників / О.О.Зарецька // Технології розвитку інтелекту. – Київ, 2013. – Том 1. – № 4. – 2013. – Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/4/authors/2013/Zaretska_Olga_Oleksandrivna_Zhytlytevi_konteksty_osobystisnogo_zrostannya_analiz_zovnishnih_i_vnutrishnih_chynnykiv.doc
3. Проблемы психологической герменевтики / [Чепелева Н.В., Титаренко Т.М., Смольсон М.Л. и др.]. – К.: Изд-во Национального педагогического университета им. Н.П. Драгоманова, 2009. – 382 с.
4. Розин В.М. Личность как учредитель и менеджер «себя» и субъект культуры / В.М.Розин // Человек как субъект культуры. – М.: Наука, 2002. – С. 42-112.
5. Чепелева Н.В. Лейтмотив как ведущая линия развития личности / Н.В.Чепелева // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. – Том II. Психологічна герменевтика. – Випуск 7. – С. 5-14.
6. Чепелева Н.В. Самопроекування особистості в дискурсивному просторі / Н.В.Чепелева // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [ред. рада М.М.Слюсаревський (голова), В.Г.Кремень, С.Д.Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2012. – Вип. 31 (34). – С. 12-20.
7. Чуева Н.А. Возрастная динамика жизненного проектирования / Н.А.Чуева // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2013. – Вып. 3. – С. 284-294.

Зарецька О.О., канд. філол. наук
Ін-т психології ім. Г.С.Костюка НАПНУ, Київ

САМОПРОЕКТУВАННЯ ЯК СТРАТЕГІЯ ДОРΟΣЛОЇ ОСОБИСТОСТІ

У роботі обґрунтовується теза про те, що самопроекткування можна розглядати як одну із стратегій дорослої зрілої особистості. На методологічному рівні порівнюються два глибоко індивідуальних і суб'єктно орієнтованих процеси: особистісний розвиток і самопроекткування (у формі життєвих і особових самопроектів). Показано, що це глибоко зв'язані процеси; в ході кожного з них відбувається істотне переосмислення і трансформація життєвого досвіду. Життєві самопроекти розглядаються як діяльнісний контекст особистісного розвитку і свого роду тренінг особи. Висновки підкріплюються результатами проведеного раніше інтернет-опитування.

Ключові слова: самопроекткування, особистісний розвиток, проект, діяльність, інтернет-опитування.

Zaretskaya O.A., PhD

G.S. Kostyuk institute of Psychology of NAPS of Ukraine, Kyiv

SELF DESIGNING AS A STRATEGY OF ADULT PERSONALITY

The paper substantiates the thesis that self designing can be considered as one of the strategies of adult mature personality. Two deeply individual and subject oriented processes are compared on the methodological level: personality development and self designing (in the form of life self designs and personality self designs). It has been shown that these processes are deeply related; during each of them substantial rethinking and transformation of life experience occur. Life self designs are regarded as activity context of personality development and the kind of training the personality. The conclusions are supported by the results of the earlier survey online.

Keywords: self-design, personal development, project, activities, online survey.

УДК 821.10.01

Оруджева Самира Азер кызы, кандидат филологических наук, доцент
Бакинский государственный университет, Баку, Азербайджан

ПРОЦЕСС ОБРАЗОВАНИЯ ДЕЕПРИЧАСТНЫХ ОБОРОТОВ ПРИ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В УСЛОВИЯХ КОММУНИКАЦИИ

В статье речь идет о сложных синтаксических конструкциях, появляющихся в результате трансформации сложноподчиненных предложений в речевом процессе. Особенно актуально в этом плане изучение деепричастных оборотов, формирующихся при упрощении придаточных предложений в коммуникативной среде для удобства выражения мысли. Здесь также подробно исследуются актуальные проблемы трансформации придаточных предложений в тюркологии, в том числе, азербайджанском языкознании.

Ключевые слова: коммуникативность, трансформация, сложное предложение, деепричастие, оборот, синтаксическая конструкция.

В языке все закономерно. Появление деепричастных оборотов, так же как и других сочетаний, связано с коммуникативными потребностями людей. Деепричастные обороты объединяют, как правило, два части сложного предложения в одно целое и облегчают выражение мысли. При этом одно из простых предложений в результате трансформации становится деепричастным оборотом. Некоторые лингвисты называют такие составные конструкции трансформами. Другая часть ученых называет такие обороты с отдельным субъектом придаточным предложением, а предложения с этими оборотами – сложноподчиненным предложением. Однако сторонников этого мнения становится все меньше, так как доказать это трудно и безосновательно [см.: 11 : 76].

Такой процесс трансформации в тюркских языках обусловлен теми тенденциями, которые существуют в их структуре. Главной из них является закон агглютинативного строения тюркских языков – «определяющее + определяемое». Это означает, что здесь отсутствуют попытки создания единого предложения из двух смежных предложений. В результате данного процесса дополнительные трансформированные конструкции тесно примыкают к модели простого предложения, однако трансформационные конструкции, основываясь на принцип примыкания, сохраняют свое исходное положение [17 : 54]. Таким образом, можно выделить три типа трансформации:

1) Трансформированные атрибутивные конструкции. Сказуемое в примыкающем предложении адъективируется. Атрибутивные трансформы легко образуют производные, выступающие в роли прилагательных.

© Оруджева Самира Азер кызы, 2015

2) Трансформированные объектные конструкции. Их появление связано с развитием изафеты 3-го разряда. Здесь наблюдаются попытки согласования придаточных дополнительных предложений с изафетными конструкциями.

3) Адвербиальные конструкции, которые, отождествляясь с абсолютными деепричастными оборотами, дольше всего сохраняют свою автономность.

При слиянии двух глагольных предложений с точки зрения с грамматической точки зрения происходит трансформация глагола подчиненного предложения. В результате образуется отглагольная форма или **деепричастие**. В структуре предложения тюркских языков данный процесс обуславливается другим правилом, согласно которому предложение избегает двух самостоятельных *verbum-finitum* [17 : 87]. Этот факт наблюдается в простых однородных предикативных предложениях. Все другие члены предложения, находящиеся перед определяемым членом в глагольной форме, стараются принять формы определяющих его членов, образуя деепричастие.

Наличие в древнетюркском языке отглагольных прилагательных, обозначающих результат действия, оказало эффективное влияние на развитие трансформированных конструкций. Прилагательные, образованные от таких глаголов, легко подвергались субстантивации, что открывало широкие возможности для использования существительных, образованных от различных причастий путем трансформации.

В таком случае возникает вопрос: действительно ли трансформы, состоящие из деепричастных конструкций, являются придаточными предложениями?

По мнению Б.Серебренникова и Н.Гаджиевой, «можно с уверенностью сказать, что это не придаточные предложения, а трансформы. Однако, термин “трансформа” является многозначным, и поэтому их было бы правильнее называть деепричастными (или причастными) заместителями придаточных предложений» [17 : 156].

Некоторые тюркологи пытаются, во что бы то ни стало, выявить здесь только те особенности, которые присущи тюркским языкам. На этой базе появилась теория, согласно которой в тюркских языках существует особый вид придаточных предложений, именуемый синтетическим. В действительности здесь нет ничего особенного, так как деепричастные (и причастные) конструкции употребляются в различных языках мира и отличаются своими специфическими особенностями.

Говоря о сложноподчиненных предложениях в азербайджанском языке следует отметить, что они по своему структурному составу делятся на два вида: **одноядерные** и **двухъядерные**. Одноядерные сложноподчиненные предложения образовались из одного ядра, т.е. компонент, который мы сегодня называем придаточным предложением, некогда был составной частью этих предложений. Поэтому глагольные образования, возникшие в результате современной трансформации сложноподчиненных предложений, являются теми самыми придаточными предложениями. В данном смысле существующая в языковедении синонимия «придаточное предложение/глагольные образования» исходит именно из этих критериев. Деепричастные обороты чаще всего образуются в результате трансформации определительных придаточных предложений. Образованные таким образом простые предложения обладают сложной конструкцией. Исходя из этого, считаем целесообразным внести определенную ясность в смысловое и грамматическое строение данных оборотов.

Структура деепричастных оборотов, образованных в результате трансформации. В азербайджанском языке, как и во всех других языках, последовательность слов в предложении, их синтаксические связи устанавливаются и регулируются в соответствии с грамматическим строем языка. Это относится и к придаточным предложениям, например:

Dünən axşam mən evdən çıxdım ki, qohumlarımız gəlib çatdı. – Dünən axşam evdən çıxanda qohumlarımız gəlib çatdı.

(Когда вчера вечером я выходил из дому, встретил наших родственников. – **Выходя вчера вечером из дому**, я встретил наших родственников).

Первое из этих предложений является сложноподчиненным, состоящим из главного и придаточного предложений. Второе предложение – простое, однако в его составе есть деепричастный оборот. Как придаточное предложение, так и деепричастный оборот образованы по одному и тому же синтаксическому правилу последовательности и связи слов. Для более наглядного объяснения проведем сопоставление придаточного предложения и деепричастного оборота:

Dünən | axşam | mən | evdən | çıxdım ki, ...

(Когда | вчера | вечером | я | выходил | из | дому, ...)

Dünən | axşam | mən | evdən | çıxanda, ...

(Выходя | вчера | вечером | из дому, ...)

Ввиду того, что главное место в этом сопоставлении отводится грамматическим показателям, слова с разным лексическим значением как в придаточном предложении, так и в деепричастном обороте не принимаются во внимание. Однако для более ясного представления мы в данном примере использовали лексические единицы одного уровня.

Приведенный пример показывает, что компоненты придаточного предложения и деепричастного оборота соответствуют друг другу. Это, в свою очередь, с необходимостью требует соответствия друг другу общего строения и вида придаточных предложений и деепричастных оборотов. Следует отметить, что такое соответствие в языкознании привело к отождествлению придаточных предложений и деепричастных оборотов. Сюда же необходимо добавить, что во время синтаксического разбора предложения входящие в его состав слова рассматриваются как члены предложения, и их невозможно отделить от таковых по форме или типу синтаксической связи. Так, например, связь слов в предложении *Sənədləri qovluqdan çıxardım* (Я вытаскил документы из папки) такая же, как и между словами в словосочетаниях *sənədləri çıxardım* (я вытаскил документы), *qovluqdan çıxardım* (я вытаскил из папки) или деепричастном обороте *sənədləri qovluqdan çıxardanda* (вытаскивая документы из папки). Несмотря на то, что такие особенности способствуют сближению придаточного предложения и деепричастного оборота, все же они не приводят к их полному отождествлению.

Здесь, наш взгляд, необходимо обратить внимание на следующие обстоятельства. Во-первых, слова в составе деепричастных оборотов, соответствующие членам придаточных предложений, совершенно не похожи на слова, играющие главную роль в формировании деепричастных оборотов. Если придаточные предложения содержат сказуемое, то в деепричастном обороте нет компонента, который бы сформировался как сказуемое. Как известно, сказуемое и подлежащее являются важными членами предложения, а другие компоненты играют роль уточняющих второстепенных членов.

Ввиду того, что сказуемое в некоторых случаях способно передавать смысл подлежащего, в некоторых предложениях использование последнего становится необязательным. Тогда как сказуемое, будучи постоянным компонентом предложения, присутствует всегда. Следует также отметить, что придаточное предложение без сказуемого практически не встречается, а его отсутствие в деепричастных оборотах является их главным отличием от придаточных предложений.

В придаточных предложениях находят свое полное выражение определенные состояния, действия или явления. В деепричастных оборотах также содержится информация о перечисленных категориях. Одно и то же содержание можно передать как с помощью придаточного предложения, так и посредством деепричастного оборота: *Ela ki, sən universitetə qəbul oldun, biz də ardinca şəhərə gələcəyik.* (Как только ты поступишь в университет, мы тоже вслед за тобой приедем в город).

Если придаточное предложение в данном случае заменить деепричастным оборотом, то получится следующее предложение: *Sən universitetə qəbul olanda, biz də ardinca şəhərə gələcəyik.* (**После твоего поступления в университет** мы тоже вслед за тобой приедем в город).

Здесь грамматическая позиция, отношение к компонентам одинаковы как у придаточного предложения, так и у деепричастного оборота. Деепричастие выражает темпоральное значение действия точно так же, как придаточное предложение то же значение, уже выраженное в главном предложении. Однако и это сходство не является достаточным основанием для их соотнесения к одной и той же грамматической категории, потому что мысль в предложении может быть передана и другими грамматическими формами и средствами.

Отражение в деепричастных оборотах мысли, выраженной в придаточных предложениях, не является случайным совпадением, а починено общим закономерностям. Придаточные предложения, образованные из одного компонента в результате развития простого предложения, обратимы и могут снова выступать в качестве члена предложения. В этом случае мысль, выраженная придаточным предложением, передается посредством члена предложения. Следовательно, члены распространенного предложения обладают смысловой нагрузкой придаточного предложения (3, С. 79).

Необходимо отметить еще одно сходство между деепричастным оборотом и придаточным предложением. Оно заключается в их **произношении**. Как известно, между отдельными самостоятельными предложениями, а также частями сложного предложения в произношении делается пауза. Кроме того, определенная пауза существует также между словами в предложении, и даже между слогами в слове. Эти паузы по своим особенностям отличаются друг от друга. Между предложениями в тексте существует разделительная пауза, которая свидетельствует о самостоятельности и завершенности этих предложений. В свою очередь, между простыми предложениями, входящими в состав сложноподчиненного предложения, также существует пауза. В последнем случае это разделительная пауза, которая интонационно делит сложное предложение на две части. С этой точки зрения придаточные предложения можно сравнить с деепричастными оборотами, например: *Mən bura hazırlaşdım ki, birdən tərs kimi qardaşım Bəkir gəlib bizə çıxdı* (М.Хüseyn). (Я собирался сюда, как вдруг, откуда ни возьмись, к нам пришел мой брат Бекир. – М.Гусейн); *Mən bura hazırlaşanda qardaşım Bəkir tərs kimi gəlib bizə çıxdı.*

(Когда я собирался сюда, вдруг, откуда ни возьмись, к нам пришел мой брат Бекир).

Если в первом примере после придаточного предложения невозможно закончить речь (логически напрашивается ее продолжение), то во втором случае так же невозможно остановить речь после деепричастного оборота. С другой стороны, если в сложном предложении пауза устанавливает границу между главным и придаточным предложениями, то и здесь она служит определению границ между деепричастными оборотами и главными членами предложения. Это связано с тем, что деепричастные обороты, состоящие из нескольких слов, могут выступать в качестве однородных членов предложения, а также обособляться.

В связи с вышесказанным, считаем целесообразным обратить внимание на деепричастные обороты, образованные в результате трансформации некоторых типов определительных придаточных предложений, так называемых конструкций типа «придаточное предложение-деепричастный оборот».

Трансформация придаточного предложения времени. Происходит в случаях, когда:

а) придаточное предложение присоединяется к главному при помощи частицы **-mi**, напр.: *Mən təsadüfən bir qadınla danışdım, həftələrlə evimizdən dava-şava qurtarmır* (İ.Əfəndiyev). (Стоит мне случайно поговорить с какой-либо женщиной, так в доме неделями не прекращаются конфликты. *И.Эфендиев*); *Mən təsadüfən bir qadınla danışanda həftələrlə evimizdə dava-şava qurtarmır*. (Если я случайно поговорю с какой-либо женщиной, то в доме неделями не прекращаются конфликты).

б) вначале следует придаточное предложение, затем союзная частица **ki**, а потом – главное предложение: *İmtahanlar yenicə qurtarmışdı ki, o, rayona qayıdı. – İmtahanlar qurtaranda o rayona qayıdı*. (Как только закончились экзамены, он вернулся в район. – **Когда закончились экзамены**, он вернулся в район); *O məni yanına çağırmaq istəyirdi ki, birdən telefonuna zəng gəldi. – O, məni yanına çağırmaq istəyərkən birdən telefonuna zəng gəldi*. (Он только собирался позвать меня к себе, как ему позвонили по телефону. – **Когда он собирался позвать меня к себе**, ему позвонили по телефону).

в) преимущественно в придаточном предложении после первого слова следует частица **ki**, которая также выполняет функции союза: *Axşam ki olur, gözlərimin önündə sənin xəyalın canlanır. – Axşam olanda gözlərimin önündə sənin xəyalın canlanır*. (Когда приходит вечер, перед глазами предстает твой образ. – **С наступлением вечера** перед глазами оживает твой образ);

г) союзная частица **ki** употребляется после деепричастного оборота, связывая его с последующим придаточным предложением. Такое придаточное предложение особого типа служит для обозначения времени следующего за ним главного предложения: *Mən deyəndə ki, mollalara, seydilər inanmayın, məni dinsiz adlandırurlar* (Ə.Əbbasov). – (Когда я твердил, что не верьте муллам, сейидам, меня называли безбожником. *А.Аббасов*).

д) в начале придаточного предложения употребляется союз **elə ki** (как только), а после него следует главное предложение с возможностью употребления слов *onda, o saat* (тогда, тотчас): *Elə ki Rüstəm kişi yoruldu, onda Yarməmməd də, Lal Hüseyn də gözəlti Salmana baxdılar* (M.İbrahimov). – *Rüstəm kişi yorulanda Yarməmməd də, Lal Hüseyn də gözəlti Salmana baxdılar*. (Как только Рустам-киши устал, тогда Ярмамед и Лал Гусейн исподлобья поглядывали на Салмана. – Когда Рустам-киши устал, то Ярмамед и Лал

Гусейн тотчас исподлобья поглядывали на Салмана).

е) в придаточном предложении присутствуют союзные слова *o zaman ki*, *o vaxt ki* (в то время как), *o gün ki* (в тот день, когда), *o gündən ki* (с того дня как), *onda ki* (тогда как), а главное предложение следует за придаточным: *O gün ki fəslə yaz olur; Gecə-gündüz taraz olur* (М.Ə.Sabir). – **Yaz fəslə olanda gecə-gündüz taraz olur.** (В час пришествия весны// День и ночь всегда равны. *M.A.Cağır.* – **В тот день, когда приходит весна,** день и ночь уравниваются); *O zaman ki qarlı dağlar örtürnərdi dumana, Dənizlərin dalğasında səs düşərək ormana* (S.Vurğun). – **Dağlar qarlı dumana örtünəndə dənizlərin dalğasında ormana düşürdü.** (В то время как туман обволакивает снежные горы,/Словно волны морские с шумом обрушиваются на лес. *C.Vurğun.* – Туман, **обволакивая снежные горы,** словно волны морские обрушивается на лес); *O gündən ki gəlin oldun, Qayınanana zalım oldun* (A.Ələsgər). – **Gəlin olandan qayınanana zalım oldun.** (С того дня как станешь невестой, //Станешь для свекрови тираном. А.Алескер. – **Станешь невестой,** станешь для свекрови тираном).

з) главное предложение следует за придаточным и присоединяется к нему с помощью союзной частицы *ki*, а также в случаях употребления наречий времени *o zaman* (в то время), *o vaxt*, *onda* (тогда), значение которых раскрывается с помощью следующего за ними придаточного предложения (поэтому придаточное предложение времени тесно связано с этими словами): *Bütün materialları təhvil verəndən sonra, mən sizin kağızınıza qol çəkərdəm.* – **Bütün materialları təhvil verdikdə, mən sizin kağızınıza qol çəkərdəm.** (Я подпишу ваш документ тогда, когда вы сдадите все материалы. – **После сдачи всех материалов,** я подпишу ваш документ).

Трансформация придаточного предложения причины. Придаточное предложение следует после главного и связано с ним посредством союзов *çünki* (так как), *ondan ötrü ki* (для того чтобы), *ona görə ki* (потому что): *Balaca Murad qapını bağladı, ona görə ki itdən qorxurdu.* – **Murad itdən qorxub qapını bağladı.** (Маленький Мурад закрыл дверь, потому что боялся собаки. – Маленький Мурад закрыл дверь, **испугавшись** собаки); *O qəfildən ağlamağa başladı, çünki baxdığı şəkillərdə valideynlərini görəb kövrəlmişdi.* – **Baxdığı şəkillərdə valideynlərini görəb kövrələrək qəfildən ağlamağa başladı.** (Он вдруг заплакал, потому что был растроган, увидев своих родителей на просматриваемых фотографиях. – Он, вдруг **растрогавшись,** заплакал, увидев своих родителей на просматриваемых фотографиях).

Таким образом, из проведенного исследования можно сделать следующий вывод:

- в процессе коммуникации деепричастия совместно с другими словами образуют глагольные конструкции;
- в процессе трансформации деепричастия, в зависимости от информационной нагрузки, образуют деепричастные обороты;
- деепричастные обороты составляют основное содержательное ядро многокомпонентных простых предложений;
- деепричастные обороты по количеству компонентов образуют простые предложения со сложной конструкцией;
- в результате трансформации сложноподчиненного предложения образуются сложные конструкции с деепричастным оборотом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Abdullayev Ə. Azərbaycan dili məsələləri. Bakı: BDU, 1992, 329 s.
2. Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili (sintaksis). Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 424 s.
3. Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998, 283 s.
4. Azərbaycan dilinin qrammatikası. I hissə. Bakı: Az. SSR EA, 1951, 262 s.
5. Azərbaycan dilinin qrammatikası. I hissə. Bakı: Az. SSR EA, 1960, 334 s.
6. Cəfərov C., Abdullayev N. Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. Bakı: ADPU, 2004, 176 s.
7. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. I hissə. Bakı: Elm, 2007, 280 s.
8. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfoloqiya. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 280 s.
9. Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili (sintaksis). Bakı: Təhsil, 2007, 496 s.
10. Müasir Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı: Az.SSR EA, 1961, 147 s.
11. Serebrennikov B., Hacıyeva N. Türk dillərinin müqayisəli tarixi qrammatikası. Bakı: Səda, 2002, 380 s.
12. Seyidov Y. Əsərləri. 15 cildə. C.1. Bakı: BDU, 2006, 628 s.
13. Seyidov Y. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Bakı: BDU, 2006, 371 s.
14. Seyidov Y., Mərdanova S. Azərbaycan dilçiliyində qrammatika problemləri. Bakı: BDU, 2008, 312 s.
15. Адмони В.Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка. М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1955
16. Будагов Р.А. Что такое развитие и совершенствование языка? М.: Наука, 1977
17. Гаджиева Н.З. Основные пути развития синтаксической структуры тюркских языков. М.: Наука, 1973.

Оруджева Саміра Азер кизи, кандидат філологічних наук, доцент
Бакинський державний університет, Баку, Азербайджан

ПРОЦЕС УТВОРЕННЯ ДІСПРИКМЕТНИКОВИХ ЗВОРОТІВ ПРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ В УМОВАХ КОМУНІКАЦІЇ

У статті мова йде про складні синтаксичні конструкції, що з'являються в результаті трансформації складнопідрядних речень у мовному процесі. Особливо актуально в цьому плані вивчення дісприкметникових зворотів, що формуються при спрощенні підрядних речень у комунікативному середовищі для зручності вираження думки. Тут також детально досліджуються актуальні проблеми трансформації підрядних речень у тюркології, зокрема, азербайджанському мовознавстві.

Ключові слова: комунікативність, трансформація, складне речення, дісприкметник, зворот, синтаксична конструкція.

Orujova Samira Azer qizi,
Baku state university, Baku

FORMATION OF PARTICIPIAL CONSTRUCTIONS IN THE PROCESS OF SUBORDINATE CLAUSE TRANSFORMATION IN THE COMMUNICATIVE ENVIRONMENT

The article deals with difficult syntactic structures appearing as a result of transformation of compound sentences in speech process. Studying participial constructions formed at simplification of subordinate clauses in the communicative environment is especially important in this case.

Keywords: *communicability, transformation, a compound sentence, a verbal adverb, a turn, a syntactic construction.*

УДК 821.10.19

Mustafayeva Khayala Rahman, aspirant, Arabic language teacher
Baku state university, Baku, Republic of Azerbaijan

METHODS OF FORMING RELATIVE ADJECTIVES

The article describes methods of forming relative adjectives in the Arabic language. It is noted that relative adjectives in the Arabic language are subjected to three types of changes: lexical, semantic and legal. It is stated that specific word-formative suffixes are involved during formation of relative adjectives in the Arabic language. It is mentioned that relative adjectives, like other adjectives, being nominal zed reflect all the features of noun and can be used as noun.

Key words: *relative adjectives, matching, quality.*

The adjectives in the Arabic language that are formed purely from nouns should be attributed to relative adjectives called “denominative”. This type of adjectives, as it can be seen of its own name, expresses correlation, relevance to a certain thing, person, city, country, nation, tribe etc.

Connection between two things is expressed via relative adjectives as well as relation to a person or a thing is reflected in the adjective according to the name of a thing (1, 257).

The famous Sibawayh, one of the founders of Arabic grammar, defined these adjectives as a kind of the postpositional attributive group, some of the consequent medieval linguists, taking into account the word-formative structure of relative adjectives, also compared them to the postpositional attributive group of Persian language (9, 126).

According to arabic grammarians, relative adjectives are subject to three kinds of changes: lexical, semantic and “legal” (ie, in accordance with the functions to be performed).

Due to the first change, “in order to express attitude” a “tashdid iyyun” (ي) particle is added to the end of a word, for example:

مُرْصَمٌ يُمَاشُّ يُمَاشُّ يُمَاشُّ

© Mustafayeva Khayala Rahman, 2015

Egyptian (or relating to Egypt), *Syrian* (or relating to Syria), *Iraqi* (or relating to Iraq) etc. Secondly, it is turned into a “relative noun”.

Finally, in the third case it (relative adjective), in the sense of matching, performs the function of the quality expressing adjective (مُتَّصِلَةٌ بِمَا تُقْتَصَلُ بِهِ), for example:

قُرَيْشِيٌّ رَجُلٌ مُؤَبَّرٌ بِأَبِيهِ شَيْخٌ يَرْقَى دُنْيَا

Zayd's father is of the Quraysh tribe and his mother is Egyptian.

According to arabic philologists, relative nouns in arabic linguistics are formed through addition to nouns referred to as “دماج” (simple, elementary, primitive) of certain endings for expressing this or any other attitude.

It should be noted that, the word formation issue has attracted attention of not only arab scientists but, at the same time, of many linguists all over the world, including those living in Europe and in the post-soviet space. Although the issue of formation of relative adjectives in the Arabic language was not directly related to the object of scientists' research, each of them had tried to contribute to this area to a certain extent (10; 9; 7; 6; 5; 1; 4; 8).

After analyzing the works of the above-mentioned scientists, we get a chance to say concrete and weighty words about the role of word-formative suffixes in the Arabic language during the course of forming relative adjectives.

As already noted, a relative adjective is formed by adding double, tashdid “ي” (y) consonant to the end of a relevant noun, it is also important to add “i” vowel (kasra) before it.

Words, generated by adding ي – iyun affix to the end of nouns, express the following meanings:

a) It denotes attitude, origin, relationship between two things, belonging to any village, town, country etc. In this case, the affix is added directly to the root of a noun, for example:

بَغْدَادِيٌّ دَاغِبٌ – *Baghdadi* – related to Baghdad, *Baghdadi*;

b) It denotes belonging to a nation, tribe or generation, for example:

هَاشِمِيٌّ مَشَاهِدٌ – *Hashimi*, related to the Hashim tribe

If a word ends with ة (ta-marbuta) which is a muannas (feminine) gender indicator, ة ending is elided when adding a relative adjective affix to that word, for example:

بَصْرِيٌّ رَجُلٌ مُؤَبَّرٌ بِبَصْرَةَ – *Basrian*, related to Basrah, *Basrian*.

It should also be noted that, this kind of adjectives, in accordance with the requirements of matching, should reaccept ta-marbuta in their endings after suffix ي, for example:

بَصْرِيٌّ رَجُلٌ مُؤَبَّرٌ بِبَصْرَةَ – *Basrian*, related to Basrah m.g. – *Basrian*, related to Basrah f.g.

In some cases, when forming relative adjectives, suffix يَوْ is also used along with the main word-formative suffix ي. In other words, a weak waw consonant with prior fatha is added between the ending and suffix of a word. That suffix is acquired by the below mentioned group of words:

1. If a word of feminine gender ends in ء (alif without haraka followed by hamza with vowel u), in this case the hamza consonant is replaced with the waw consonant, for example:

بَحْرِيٌّ رَجُلٌ مُؤَبَّرٌ بِبَحْرَةَ – *desert* – *desert*, *desert* adj.

If the hamza consonant in such words is constituted of root letters of the word and is not zaid (added later), the vowel will remain unchanged at the time of forming relative adjectives, for example:

نُورِيٌّ رَجُلٌ مُؤَبَّرٌ بِنُورَةَ – *light* – *light* adj. (2, 384).

2. To form a relative adjective from nouns consisting of only two root consonants, the third root consonant (و consonant) that elided for certain reasons is restored before that suffix, for example:

أَبًا *father* – يُؤَبِّأُ *related to father, father adj.*

أَخًا *brother* – يُؤَخِّخُ *related to brother, brother adj.* etc.

3. If a word consisting of two root consonants accepts “ta marbuta” of the feminine gender, the ‘ta’ is elided when it acquires a relative adjective forming suffix (ie, iyyun) and “waw” which is restored as the third root consonant is brought before that suffix, for example:

سَنًا *year* – يُؤَنَّسُ – *yearly, related to year, year adj.*

Usage of the “restored waw” phrase in the above paragraph is no coincidence. Thus, as is obvious, simple words in the Arabic language are composed mostly of three root consonants. If their third root consonant is made of one of the weak letters (ا، و، ي), that letter is often elided and is restored when necessary (1, 19).

4. In some cases “يؤ” suffix is used to form a relative adjective from nouns consisting of three root consonants with “ta marbuta”, for example:

قَرْبًا *village* – يُؤَرْقُ *village, related to village, village adj.*

بَرًا *manner* – يُؤَيَّبُرُ *mannerly*

5. If a noun ends with ا or ي, then a relative adjective is formed by replacing that ending with “و” and adding double “ي”, for example:

فَرَنَسًا *France* – يُؤَسِّنِرَفُ *French, related to France*

أَسِيَا *Asia* – يُؤَيِّسَا *Asian, related to Asia*

عَمًا *meaning* – يُؤَيِّعَمُ *moral*

or it is formed by eliding ending اِ and adding suffix “ي” instead of it (3, 92; 2, 384), for example:

إِفْرِيًا *Africa* – يُؤَيِّفِرْفَا *African, related to Africa*

جُغْرَافِيًا *geography* – يُؤَيِّجُفَرُجُ *geographical*

6. Suffix “يؤ” is still used during the course of forming relative adjectives from nominalized nouns with double “ya” ending, for example:

حَيًّا *lively, creature* – يُؤَيِّحُ *alive, lifeful*

طَيًّا *wrapping* – يُؤَيِّطُ *wrapped, related to wrapping*

This case can also be attributed to “waw” or “ya” root consonants converted into the “hamza” consonant variant (2, 385), for example:

سَانًا *shine* – يُؤَيِّسَانُ and سِيَانًا *shiny*

عَانًا *wealth* – يُؤَيِّعَانُ and سِيَانًا *wealthy*

There is also a certain group of words having the second root consonant with vowel kasra (i) and during the course of their acquiring suffix “iyyun”, the vowel (i) is replaced by fatha (a), for example:

مَلِكًا *king* – يُؤَيِّمَلُ *kingly, related to king*

مَدِينًا *town* – يُؤَيِّمَدِينُ *related to town, civilian*

Besides, during the course of forming relative adjectives from some nouns, certain phonetic changes of their structure occur (4, 91), for example:

مَرْوَمًا *Merv* – يُؤَيِّمَرْوَمُ *Mervian, related to Merv*

رِيَالًا *Rey* – يُؤَيِّرِيَالُ *Reyan, related to Rey*

According to B.M.Qrande, in such cases the ending اِزِيَا (aaziyyun) is used (1, 259).

In some cases in order to form a relative adjective, the *يُنْ* affix, which is known as belonged to aramaic language, is added. Relative adjectives created through this form acquire other shades of meaning (3, 93), for example:

حور *spirit* – *الcoholic drink* – *يُنْ حور* *spiritual*

If the second root letter of nouns, consisting of three root consonants, is a double, weak “ya” letter, one of the mentioned double consonants is elided (2, 386; 10, 317) during the course of forming relative adjectives from those words, for example:

بَيِّط *good* – *يُنْ بَيِّط* *related to good*

نَيِّه *light* – *يُنْ نَيِّه* *related to light*

To form a relative adjective from specific names, one part of which consists of words like *الله* *Allah*, *الدين* *religion*, *أب* *father*, *أم* *mother*, *ابن* *son*, *عبد* *slave*, the mentioned words are elided and the other part acquires “*iyun*” affix (10, 319), for example:

سائِفُ اللهُ *Saifullah* – *يُنْ سائِفُ اللهُ* *related to Saifullah*

أَبُو بَكْرٍ *Abu Bakr* – *يُنْ أَبُو بَكْرٍ* *related to Abu Bakr*

أُمُّ كُكُومٍ *Um Kuksum* – *يُنْ أُمُّ كُكُومٍ* *related to Um Kuksum*

In some cases a relative adjective is formed from both shortened parts of particular nouns, for example:

عَبْدُ اللهِ *Abduddar* – *يُنْ عَبْدُ اللهِ* *related to Abduddar, Abduddar adj.* (1, 259).

Relative adjectives can also be formed from some unchangeable words (adverb or front postposition) by means of *يُ* and *يُنْ* affixes, for example:

كَمْ *how many, how much* – *يُنْ كَمْ* *quantity, amount*

كَيْفٍ *how* – *يُنْ كَيْفٍ* *qualitative*

أَوْفٍ *over, above* – *يُنْ أَوْفٍ* *upper*

تَحْتٍ *under, below* – *يُنْ تَحْتٍ* *low* (1, 259).

As shown in examples, these words, in addition to being converted into relative attributes, become precise and are subjected to some semantic alterations to a certain degree.

Relative adjectives can also be formed from plural nouns, for example:

عَمَلٌ *labour* – *يُنْ عَمَلٌ* *related to labour, labour adj.*

دَوْلٌ *states* – *يُنْ دَوْلٌ* *international*

أُمَّةٌ *nations* – *يُنْ أُمَّةٌ* *international*

According to Professor A. J. Mamedov, selection of singular or plural state of nouns for the formation of relative nouns largely depends on the features of semantics of this form (4, 91). For example:

Although relative nouns can be formed from both of the quantity forms of the noun state *دَوْلٌ* (plural: *دَوْلٌ*), they carry different meanings. Therefore, while the word *يُنْ دَوْلٌ* which was formed from the noun *دَوْلٌ* state, has the meaning of “state *adj.*, *related to state*”, the word *يُنْ دَوْلٌ* which was formed from the noun *دَوْلٌ* states, means “international”.

Thus, it appears that the feature, mentioned in all of the above shown examples, is related to a particular object, action or situation. Formation of such relation is carried out by means of affix *يُ* or via endings *يُ* and *يُنْ* acting as its various variants.

However, it should be noted that the suffix *يُ* (دَيْ) at the end of the word is not always a sign of relative nouns. For example, a word *يُنْ غٍ* rich, wealthy being an adjective denoting quality, has been formed as a result of certain phonetic changes which have no connection with the formation of relative adjectives.

It is known that relative adjectives, like other adjectives, being nominal zed reflect all the features of noun and can be used as noun.

They, like particular nouns, have the following meanings:

It shows formation from this or any other objects or certain connection with them, for example:

لَبْنَانِيَّة – *Lebanese*

بَغْدَادِيَّة – *Baghdadi*

سُقَيْفِيَّة – *belonged to the Saqif tribe*

It denotes one of the men expressed by collective noun, for example:

عَرَبِيَّة – *the arab*, عَرَبِيَّة – *arab*, related to arab

رُوسِيَّة – *russians*, - رُوسِيَّة – *russian*, russian adj. (4, 93).

It denotes a type of certain permanent profession, for example:

سَوَّارِيَّة – *driver*

فَلَكِيَّة – *astronomer*

It holds meaning of persons with different social value orientations, for example:

عَدْوِيَّة – *nihilist*

إِسْلَامِيَّة – *reformer* (2, 388)

It indicates employment, profession of individuals associated with the object, for example:

سَوَّارِيَّة – *sailor, seaman*

لُغَوِيَّة – *linguist*

عَلَمِيَّة – *orator, master of literary style*

Abstract words are formed by adding “ta marbuta” to the end of relative nouns of masculine (muzakkar) gender (3, 93), for example:

وَطَنِيَّة – *patriot* – وَطَنِيَّة – *patriotism*

أَبَوِيَّة – *fatherly adj.*, related to father – أَبَوِيَّة – *fatherhood*

Thus, having considered ways of formation of relative adjectives in the Arabic language, we come to a conclusion that the main function here is fulfilled by suffix ي (iyyun) and a number of its variants (يَا، يَانَا).

Relative adjectives are formed by adding these suffixes to different nouns. As it's well known, these adjectives express attitude of any thing or case to other thing, denote relation to it and possibly, that is why these adjectives are called relative adjectives.

As already mentioned, in its turn, relative adjective sometimes being nominalized has the feature of noun and, therefore, is accepted as noun.

REFERENCES:

1. Grande V.M., Arabic grammar course in comparative historical interpretation, M., 2001.
2. Kariyev U.Z., Word-formation function of the “iyun” suffix. Coll. Semitic languages, issue 2, publishing house «Nauka», M., 1965.
3. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh., Modern arabic language, M., 1961.
4. Mamedov A.J., Arabic language textbook, Baku, 1984.
5. Starinin V.P., Structure of Semitic language, M., 1963
6. Sharbatov G.Sh., Modern Arabic language, M., 1961.
7. Yushmanov N.V., Arabic language formation. L., 1938.
8. Brockelmann C., Arabische Grammatik, Leipzig, 1960.

9. 1965، رصم، فرصلان ف فرحل باتك، يوال محل دمأ خيشلا ذاتسالا
10. 1956، قره اقلأ، قاققتشالا، نيم ا لالا دب ع

Мустафаева Хаяла Рахман, диссертант, преподаватель арабского языка
Бакинский государственный университет, Баку, Азербайджанская Республика

СПОСОБЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ

В статье речь идёт о способах образования относительных прилагательных в современном арабском языке. Отмечается, что в арабском языке относительные прилагательные подвергаются трём видам изменений: лексическому, семантическому и закону. На примерах показывается, что в образовании относительных прилагательных участвуют конкретные словообразовательные суффиксы. Подчеркивается, что относительные прилагательные, как и другие прилагательные, субстантивируясь, приобретают все особенности существительного и могут употребляться как существительные.

Ключевые слова: относительные прилагательные, согласование, качество.

Мустафаева Хаяла Рахман, дисертант, викладач арабської мови
Бакинський державний університет, Баку, Азербайджанська Республіка

СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

У статті мова йде про способи утворення відносних прикметників у сучасній арабській мові. Відзначається, що в арабській мові відносні прикметники зазнають трьох видів змін: лексичних, семантичних і законних. На прикладах демонструється, що при творенні відносних прикметників задіяні конкретні словотвірні суфікси. Підкреслюється, що відносні прикметники, як і інші прикметники, субстантивуючись, набувають усіх особливостей іменника і можуть уживатися як іменники.

Ключові слова: відносні прикметники, узгодження, кількість.

УДК 821.10.01

Лачын Аскерли

Гянджинский государственный университет, Азербайджан

РОЛЬ ГРАММАТИЧЕСКИХ ПРАВИЛ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ФОРМИРОВАНИИ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ

В статье говорится о роли грамматических правил, относящихся к имени существительному, в процессе развития речи учащихся. В ходе исследования удалось определить, что наиболее употребительными являются вспомогательно-описательные правила. Правильное восприятие и сознательное усвоение грамматических правил,

© Лачын Аскерли 2015

относящихся к имени существительному, способствуют появлению у учащихся навыков правильного произношения и письма, а также навыков построения предложения, что, в конечном итоге, способствует развитию связной речи.

Ключевые слова: определяющие правила-определения, вспомогательно-описательные правила, правильное письмо, правильное произношение, навыки построения предложения.

Формирование культуры речи, являющейся составной частью национальной культуры, – это длительный и сложный процесс. Время от времени ученые пытались ответить на вопрос «Что представляет собой культура речи, как она формируется?». Причина этого кроется в том, что культура речи, в отличие от других областей филологии, не имеет конкретного предмета, она изучает правила использования языка как средства общения.

Б.Н. Головин, один из русских методистов, пытаясь ответить на вопрос «Что такое культура речи?», указывает на три значения в использовании этого термина:

«...а) культура речи, прежде всего, является совокупностью признаков и особенностей, определяющих ее коммуникативную сущность;

б) культура речи – это совокупность знаний и навыков, обеспечивающих целенаправленное и беспрепятственное использование языка как средства общения;

в) культура речи – это совокупность лингвистических знаний, объединяющих в себе коммуникативные качества языка» [1, 8].

Как видим, важная роль культуры речи в процессе коммуникации, служащей общению выдвигаются на первый план. Следовательно, овладение правильной речью, ее своевременное формирование и развитие вырабатывают навыки использования языка и значительно повышают его роль как средства общения.

Б. Ахмедов видел одну из важных задач, стоящих перед учебными дисциплинами в школе, именно в развитии мышления и речи учащихся [см.: 2, 3]. Э. Исмаилова, выделяя в своей кандидатской диссертации культуру речи как общую область языка и литературы, отмечает, что «в речевом процессе трудно говорить правильно без соблюдения языковых правил» [3, 17]. Однако, к большому сожалению, здесь под языковыми правилами часто подразумеваются орфоэпия (литературное произношение), орфография, ударение, интонация, дикция, употребление различных оттенков значения слова. Хотя, прежде всего, следует уделить внимание построению предложения, представленного всеми этими грамматическими (морфологическими) категориями, с точки зрения его стилистической ясности. Не случайно, что Г. Балыев во всех своих исследованиях по развитию речи основное внимание уделял развитию связной речи: «...В обучении азербайджанскому языку одной из основных целей является привитие навыков устной и письменной связной речи» [4, 295]. В диссертации Г. Абдуллаевой «Система работы над выразительностью речи учащихся в начальных классах», представленной на соискание ученой степени доктора философии по педагогическим наукам, подход к данной проблеме является еще более широким и не только охватывает орфографические и орфоэпические правила и нормы, но также раскрывает роль грамматических правил в процессе овладения культурой речи: «Как известно, любой язык обладает фонетическими, лексическими (или лексико-семантическими), грамматическими (курсив наш. – Л.А.), а также орфографическими и орфоэпическими правилами. Без твердого усвоения и знания этих правил невозможно

овладеть культурой речи. Перечисленные правила являются продуктом исторической эволюции, и служат нормальному общению в обществе» [5, 17].

Методисты в области русского языкознания в своем подходе к этой проблеме подчеркивают взаимосвязанную роль всех ярусов языка в формировании культуры речи. Г.Н. Лидман-Орлова объясняет основные аспекты развития речи в обучении морфологии следующим образом: «Одним из вопросов, которому уделяется основное внимание действующей программой по русскому языку, является наличие естественной связи между изучением грамматики и развитием речи» [6, 4]. Л.П.Федоренко, выбравший иной подход к данной проблеме, указывает на необходимость осознания грамматических норм при усвоении культуры речи [7, 29].

Осознанное, последовательное и связное понимание грамматических правил способствует появлению культуры речи учащихся. Наблюдения показывают, что речь учащихся, которые механически заучивают определения и правила, является в значительной степени ошибочной. Они могут прочесть наизусть любой текст, абзац, однако когда дело касается выражения своего личного мнения по какому-либо конкретному вопросу, то, как правило, сталкиваются с серьезными трудностями и не могут ясно выразить свою мысль. В процессе преподавания грамматики, а также морфологии одним из важных вопросов является изучение определений и правил. Однако это изучение должно быть, как уже отмечалось выше, осознанным и систематическим. М. Гасанов по этому поводу пишет: «Обучение правилам языка начинается, обычно, с изучения грамматических правил. Грамматические правила, как известно, делятся на две группы: определяющие и вспомогательно-описательные. К определяющим правилам относятся определения, а к вспомогательно-описательным, за исключением определений, относятся все материалы по грамматическим категориям» [8, 281].

Исследования, проведенные над учебниками для средней школы, показывают, что определяющие правила занимают в этих учебниках достаточно широкое место, однако существуют определенные различия в их назначении и структуре. Например, в одном из учебников приводятся пять правил по теме «Существительное»; это общее определение имени существительного, определения собирательных существительных, аффиксы принадлежности и общее определение склонения существительных, а также определения определенных и неопределенных падежей [см: 10;120; 149; 150; 157; 159]. В настоящее же время в используемые школьные учебники включены также общее определение существительного, определения общих, собственных и собирательных имен существительных, а также аффиксы сказуемости и определения склонения [11,18; 25; 31; 35; 37].

Определения заканчиваются шаблонным словом «называется». Общее определение существительного звучит следующим образом: «Именем существительным называется часть речи, которая обозначает название предмета и отвечает на вопросы *кто? что?*». С.Джафаров в своей известной книге «Теоретические основы преподавания имени существительного» отмечает, в основном, правильность и целесообразность с научной и методической точки зрения определений имени существительного в существующих на сегодняшний день учебниках азербайджанского языка. Например, понятие «вещь», нашедшее отражение в этом определении, является многозначным; это понятие охватывает названия всех сущностей [8, 242]. В данном определении учитываются три особенности имен существительных: предметное содержание, вопросы существительного и его

отношение к части речи. По нашему мнению, здесь упущено предъявление имени существительного как **основной** части речи, а это противоречит правилам определения.

А. Фараджев **грамматическим определением** называет логическую операцию, раскрывающую содержание грамматического понятия. Он уделяет особое внимание ясности в правилах определения: «Определение должно быть ясным. В определении должны быть указаны признаки, не нуждающиеся в комментариях» [12, 27; 34]. С этой точки зрения, принимая во внимание вышеуказанные правила, трудно определить, к какой части речи принадлежит имя существительное (к основным или служебным). Правда, в предыдущем параграфе дается классификация основных и служебных частей речи, однако этот вопрос должен найти свое отражение и в определении. Но самое интересное то, что А. Фараджев, ссылаясь на учебники 60-70-х годов, отмечает, что «... в учебниках определение существительного оформилось как «Имя существительное – основная часть речи, называющая предмет»» [12, 39].

Б.Г. Фарбер, занимающийся исследованием логических правил обучения, пишет: «Следует отметить, что несмотря на проведение важных исследований, имеющих прямое или косвенное отношение к данному вопросу, проблема все же остается нерешенной. Поэтому до сих пор нет логически и системно проработанных учебников, хотя логические отношения здесь должны быть первостепенными, и только с учетом этого можно создать полностью пригодные учебники, достичь максимально правильных и точных правил и определений» [13, 203-204].

Второе определение в учебнике касается нарицательных и собственных имен существительных. Это определение является очень широким и страдает повторами: «Каждая однородная реалья обозначается одним *нарицательным* словом: *ağac, əsər, uşaq, kütə* и т.д. Такие имена называются *нарицательными* именами (курсив наш. – Л.А.)» [11, 25]. В предыдущих же учебниках существовал вспомогательно-описательный подход к нарицательным и собственным именам существительным: «Нарицательные имена существительные – это **общие** названия всех **общих** однородных реалий и явлений» [10, 138]. Каждое из приведенных определений страдает недостатком: в первом определении нарушена симметричность высказывания вследствие чрезмерного объема определяющего понятия, а следующее после примеров предложение является избыточным; второе же определение носит круговой характер. Все перечисленное нами препятствует сознательному заучиванию и усвоению определений, и, в конечном счете, замедляется процесс правильного развития культуры речи у детей, понимания ими какого-либо материала, правил и определений. В то же время в «Куррикуле по предмету «Родной язык» для общеобразовательных школ Азербайджанской Республики» уже к ученикам V классов предъявляется требование к усвоению языковых правил [14, 7].

В определениях, которые даются собирательным существительным, проявляются следующие различия: 1) указывается наличие в азербайджанском языке собирательных имен существительных, и после демонстрации примеров указывается, что такие слова называются собирательными существительными; 2) приводятся примеры существительных, обозначающих множество без прибавления окончания *-lar, -lər*, а затем говорится, что такие существительные называются собирательными [10, 149 и 11, 31]. Несмотря на все преимущества этих определений (особенно на краткость второго из них), они также не лишены противоречий. В азербайджанском языке есть большое количество

существительных, обозначающих множество: *su, salxım, çəmənlik, meşə, otluq* и т.д. В семантике каждого из этих слов присутствует собирательность, множество; например, “*meşə*” (лес) – место, где растет множество деревьев, “*salxım*” (гроздь) – множество виноградных ягод и т.д. Как видим из примеров, эти существительные образуют значение множества без прибавления окончаний *-lar; -lər*. По нашему мнению, в процессе преподавания собирательных существительных использование определительных правил не дает желаемого результата, поэтому здесь следует уделить внимание не только твердому усвоению определений, но также их комментариям, объяснениям для развития речи. В то же время необходимо подчеркнуть условность термина «собирательные существительные»; например, “*əsgər*” (солдат) – лицо, находящееся на военной службе, а слово “*ordu*” (армия) является собирательным существительным, обозначающим множество солдат; “*qoyun*” (овца) – домашнее животное, “*sürü*” (отара овец) – и т.д.

В методической литературе не рекомендуется начинать преподавание существительных с определений. Здесь в первую очередь требуется использование индукции, извлечение выводов из отдельных примеров, непосредственное усвоение полученных знаний, а также особо подчеркивается такое преподавание в начале изучения существительных и их типовых значений (конкретные / абстрактные, собственные / нарицательные, единичные / собирательные) [15, 132; 16, 98-99]. Вместе с тем отмечается, что для системного преподавания темы «Нарицательные и собственные имена существительные» важно обратить внимание на два вопроса: 1) формирование понятия «нарицательные» и «собственные» имена существительные; 2) закрепление знаний и навыков, связанных с написанием собственных имен существительных. Как показывает школьный опыт, одна из основных причин, препятствующих формированию знаний и навыков в области нарицательных и собственных существительных, связана с неумением учителя предпознати учащимся знания, касающиеся этой важной семантической категории [16, 99].

Одним из определяющих правил имен существительных является категория принадлежности и предикативности. В прежних учебниках приводились ясные и четкие определения аффиксам принадлежности: «Грамматические показатели, обозначающие принадлежность (отношение) предмета к определенному лицу называются аффиксами принадлежности существительного» [10, 150]. В данном определении основное внимание обращено на «принадлежность предмета определенному лицу», что создает оптимальные условия для первого этапа речевой деятельности (слушание-понимание). В связи с этим следует отметить, что методисты, говорящие об интерактивных методах обучения, указывают на необходимость учета взаимосвязи видов речевой деятельности (слушание-понимание, беседа, чтение, письмо) как важного элемента в процессе реализации коммуникативной цели родного языка [17, 10]. Вторая часть определения указывает на формообразующую функцию этих аффиксов и в то же время на связь между двумя понятиями – лицо-владелец и принадлежащий ему предмет.

В недавно изданном учебнике для преподавания притяжательных аффиксов используется вспомогательно-описательный метод: «Реалия, выражаемая именем существительным, может принадлежать различным лицам (мне, тебе, ему/ей, нам, вам, им). В словосочетании “*mənim dəftərim*” предмет принадлежит I лицу, “*sənin dəftərin*” – II лицу, “*onun dəftəri*” – III лицу. Для выражения этих отношений принадлежности существительные принимают аффиксы принадлежности» [11, 33].

Далее перечисляются аффиксы и приводятся сочетания слов, имеющих притяжательные аффиксы, с личными местоимениями или другими существительными в родительном падеже. Здесь основное внимание уделено «отношению», «принадлежности», и делается на это ссылка как на основу восприятия.

При преподавании аффиксов предикативности пользуются определением: «Личные аффиксы, которые принимают существительные будучи сказуемым, называются также аффиксами предикативности» [11, 35]. На наш взгляд, использование выражения «личный аффикс» является несколько неуместным, так как этот аффикс больше всего связан с глаголом и может иногда отсутствовать, однако лицо в таком случае подразумевается: *yazar, yazdı, yazır, yazacaq*. Г. Балыев, говоря о функциях этих аффиксов, различает понятия «императив» и «движение», и отдает предпочтение логическому восприятию: «Аффиксы предикативности – это аффиксы, которые прибавляются для указания в предложении лица, к которому относится повеление. Отношение повеления к лицу в предложении может быть выражено с помощью таких аффиксов и без участия лица... Если личные аффиксы, прибавляемые к глаголам, выражают отношение действия и движения к лицу, то предикативные аффиксы указывают на лицо, к которому относится повеление» [4, 379]. Здесь логически выявляется различие между личными и предикативными аффиксами, что, в свою очередь, направляет учащихся на выявление отличительных признаков между подобными явлениями (даже если эти признаки являются незначительными).

Последнее правило-определение связано с категорией склонения (падежа) существительных. М. Гасанов, говоря об изучении категории склонения и ее роли в развитии культуры речи, отмечает: «Категория падежа, предназначенная для создания связи между словами в предложении, имеет большое практическое значение в преподавании грамматики. Поэтому изучение этой категории, обладающей различными семантическими особенностями, помогает, прежде всего, развитию связной речи учащихся, а также формированию у них некоторых стилистических навыков» [9, 364].

В школьных учебниках дается следующее определение категории склонения: «Существительные, образуя связь с другими словами, часто принимают грамматические аффиксы и меняют свою форму. ... Такое изменение существительных называется склонением» [11, 37]. В данном определении на первый план выдвигается основная функция грамматических аффиксов – **образование связи с другими словами**, что помогает учащимся при изучении определения не только повторению пройденных знаний, но и сознательному усвоению этого определения. В данном случае правильное отражение значения склонения, и вместе с тем выявление его специфической роли играет важную роль в формировании навыков создания словосочетания и предложения. Именно поэтому Г.К. Лидман-Орлова считает морфологию основой развития синтаксического строения речи у детей: «...необходимо развивать синтаксическое строение речи у детей. Морфология создает для этого большие возможности» [6, 45-46].

После общего определения категории склонения эта тема изучается только посредством вспомогательно-описательных правил. В старых учебниках при изучении форм родительного падежа в конце этого правила дополнительно приводится определение: «Существительное в родительном падеже имеет окончания *-in, -in, -un, ün (-nin, -nün, -nün, -nün)*. Однако существует и безаффиксная форма этого падежа. Первое из них называется определенным, а второе – неопределенным родительным падежом» [10, 158-159].

При изучении падежей учащиеся сталкиваются с двумя проблемами: во-первых, дифференциация безаффиксных форм падежей и именительного падежа, и, во-вторых, омоформенность падежных аффиксов и аффиксов принадлежности. В настоящем учебнике приводятся конкретные примеры, наглядно демонстрирующие формальную тождественность некоторых из этих аффиксов, а также отмечается значение и принадлежность слов в именительном, неопределенном родительном и винительном падежах [см: 11, 44-45]. Как показывает опыт, без применения сравнительного метода, без конкретных способов дифференциации схожих падежных форм и аффиксов, точнее без выработки у учащихся сравнительного мышления невозможно до конца разрешить данную проблему.

М.Гасанов рекомендует воспользоваться для решения подобных проблем (напр., для дифференцирования подлежащего и прямого дополнения) приемом алгоритмизации, требующим последовательных действий: «Алгоритм, предполагает проведение операций с фактами, относящимися к определенной группе правил. На уроках азербайджанского языка этот логический прием используется при изучении близких друг к другу правил. На основании вопросов учителя, имеющих определенный системный характер, ученики выносят суждение, делают определенные выводы. ...Опыт показывает, что с помощью алгоритмизации можно устранить трудности, возникающие при преподавании школьного курса азербайджанского языка» [9, 90].

В прежнем учебнике для решения данной проблемы указываются два способа: сравнение и замена. Каждый из этих способов может считаться успешным. Если сравнение фактов открывает возможности для умственного развития, то замена способствует расширению информации, развитию способности к импровизации. Здесь было проведено сравнение неопределенного родительного падежа с определенным, неопределенного винительного падежа с именительным падежом. Для дифференциации падежных и притяжательных аффиксов было рекомендовано провести сравнения, заменив слово, оканчивающееся согласным звуком на слово с гласным окончанием. [см: 10, 159-160, 164-166].

Г. Балыев, в свою очередь, рекомендует для решения данных проблем воспользоваться такими методами, как морфологический анализ, выполнение упражнений и лингвистический эксперимент [4, 378-379].

На наш взгляд, эти важные вопросы, относящиеся к имени существительному, должны решаться способами, служащими общей цели развития речи и мышления учащихся, т.е. здесь необходимо уделить внимание как теоретическим объяснениям, так и практическим заданиям. Вопрос о дифференциации падежных и притяжательных аффиксов, а также неопределенного родительного падежа, составляющий основу данной проблемы, должен исходить из усвоенных учащимися теоретических знаний: *слово в родительном падеже всегда требует после себя употребления слов с притяжательным аффиксом или же наоборот, если в слове присутствует притяжательный аффикс, то перед ним всегда должно употребляться слово в родительном падеже*. Правильное усвоение содержания является первым шагом на пути трансформации полученных знаний в навыки. Далее следует большой объем практических работ, которые должны повысить деятельность учащихся, их исследовательские способности. Под руководством учителя могут выполняться упражнения следующего типа: «В предложении “*Ana südü müqəddəsdir*” (Молоко матери священо) слово “*ana*” (мать) находится в родительном падеже, потому что оно связано со следующим за ним словом “*südü*” (молоко *кого? чье?*); аффикс “*ü*”

в конце этого слова является притяжательным потому, что если слово “*südü*” заменить словом “*arzu*”, то оно примет аффикс -s: (ana) *arzusu* – мечта (матери) и т.д.».

Одним из вспомогательно-описательных правил, относящихся к имени существительному, являются правила, направленные на развитие правильного письма и произношения; в предыдущих учебниках это объяснялось выпадением конечного гласного в некоторых двусложных существительных. Согласно этому правилу, существуют некоторые двусложные существительные, которые при добавлении к ним аффиксов, начинающихся с гласной буквы, утрачивают последнюю гласную в корне слова. Такие слова делятся на два типа: исконно азербайджанские и заимствованные. Первые из них утрачивают корневую гласную только при присоединении притяжательного аффикса: *buğun* (нос) – *burunun* (носа) – *burnu* (чей-то нос). В словах второго типа это происходит при присоединении как падежного, так и притяжательного окончания: *sinfin* (təmizliyi) – (чистота) *klassa* – XI “a” *sinfi* (XI “a” класс). В таких случаях усеченные основы условно принимаются как корни слов. Слово “*ağıl*” (ум) также относится к первому типу слов. Практической целью изучения этих правил является усвоение правильного написания слов с утраченным корневым гласным, т.е. первое слово в предложении “*İsmin altı halı var*” (букв. У существительного есть шесть падежей) при отдельном написании имеет первичную форму “*isim*” (существительное).

«Правило морфологического анализа имени существительного» – последняя из рассматриваемых работ, связанных с именем существительным. Это своего рода повторение и обобщение всего пройденного материала по данной теме. В целом, при завершении изучения какого-либо раздела языка становится неизбежным проведение лингвистического анализа. Отказаться от этого попросту равнозначно отказу от полученных знаний, так и не переросших в навыки. Можно сказать, что при проведении морфологического анализа учащиеся как бы пишут грамматическое сочинение, вспоминая и систематизируя все свои знания, относящиеся к имени существительному (начиная с вопросов к именам существительным и завершая их синтаксическими функциями), и таким образом развивают свою связную речь. Основное внимание здесь направлено на структурный тип существительного, определение его начальной формы, указание падежных и притяжательных аффиксов. Если существительное находится в неопределенном родительном или винительном падеже, то необходимо учитывать его связь с другими словами в предложении. Последняя из указанных задач стимулирует стилистически обогащенную речь учащихся. При правильной организации анализа выявляются знания и навыки учащихся, развиваются их мыслительные, исследовательские способности, самостоятельное мышление, умение фокусировать внимание на определенной проблеме. Если обратиться к современным интерактивным методам обучения с их направленностью на выявление знаний и навыков учащихся и повышение уровня их активности на занятиях, то актуальность данной проблемы станет более ясной.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Головин Б.Н. Основы культуры речи. М.: «Высшая школа», 1988 – 320 с.
2. Ахмедов Б.А. Пути развития речи учащихся на уроках родного языка. Баку: «Маариф», 1967. – 109 с. (на азерб. яз.)

3. Исмаилова Э.А. Пути развития речи учащихся старших классов на уроках литературы. – Дис. ... канд. пед. наук. Баку, 2007. – 127 с. (на азерб. яз.)
4. Балыев Г.Б. Методика преподавания азербайджанского языка в средней школе. Баку: Изд-во АПИ, 2003. – 422 с. (на азерб. яз.)
5. Абдуллаева Г.А. Система работы по выразительности речи учащихся начальных классов. Дис. ... канд. пед. наук. Баку, 2010. – 168 с. (на азерб. яз.)
6. Развитие речи на уроках морфологии. М.: «Просвещение», 1979. – 176 с. (на азерб. яз.)
7. Федоренко Л.П. Принципы и методы обучения русскому языку. «Просвещение», М., 1964. – 252 с.
8. Гасанов М.Дж. Избранные произведения. Т.1. Баку: «Эльм ве Техсиль», 2010. – 368 с. (на азерб. яз.)
9. Гасанов М.Дж. Избранные произведения. Т.П. Баку: Изд-во АГПУ, 2012. – 430 с.
10. Эфендизаде А.Р., Ахмедов Б.А. Азербайджанский язык. Учебник для 5-х классов. Баку: «Техсиль», 2000. – 272 с. (на азерб. яз.)
11. Исмаилов Р., Эллазов Ф. Азербайджанский язык. Учебник для 5-х классов. Баку: «Алгун китаб», 2006. – 128 с. (на азерб. яз.)
12. Фараджев А.А. Грамматическое понятие и некоторые вопросы его усвоения. Баку: «Маариф», 1970. – 133 с. (на азерб. яз.)
13. Фарбер В.Г. О логических средствах школьной грамматики. – «Логико-грамматические очерки». М.: «Высшая школа», 1961. – 258 с.
14. Куррикулум по дисциплине «Родной язык» для общеобразовательных школ Азербайджанской Республики (V-XI классы). – «Преподавание азербайджанского языка и литературы», №3, 2010. (на азерб. яз.)
15. Абдуллаев А.С. Методика преподавания азербайджанского языка в средней школе. Баку: «Маариф», 1978. – 278 с. (на азерб. яз.)
16. Преподавание азербайджанского языка в средней школе. Ч.П, «Маариф», Баку, 1977. – 294 с. (на азерб. яз.)
17. Алиева А.Т. Особенности использования интерактивных методов обучения на уроках азербайджанского языка. Методическое пособие. Издательство «Марс-Принт», Баку, 2005. – 80 с. (на азерб. яз.)

Лачин Аскерлі

Гянджинський державний університет, Азербайджан

РОЛЬ ГРАМАТИЧНИХ ІМЕННИКОВИХ ПРАВИЛ У ФОРМУВАННІ МОВЛЕННЯ УЧНІВ

У статті йдеться про роль граматичних правил, що мають відношення до іменників, у процесі розвитку мовлення учнів. У ході дослідження вдалося визначити, що найбільш уживаними виступають допоміжно-описові правила. Правильне сприйняття і свідоме засвоєння граматичних правил, що мають відношення до іменників, сприяють розвитку зв'язного мовлення.

Ключові слова: *визначні правила, допоміжно-описові правила, правильне письмо, правильна вимова, навички побудови речення.*

Lachin Askerli,

Ganja state university, Ganja, Azerbaijan

ROLE OF GRAMMATICAL RULES RELATING TO THE NOUN IN PUPIL'S SPEECH FORMING PROCESS

The article deals with the role of grammatical rules relating to the Noun in the process of language development of pupils. During the investigation we find out that the auxiliary-descriptive rules are often used. Correct perception and rational understanding of grammatical rules relating to the Noun promote the emergence of correct pronunciation and writing, as well as acquiring pupil's skills in sentence building, which ultimately contributes to the development of coherent speech.

Keywords: *defining rules, definitions, auxiliary-descriptive rules, the correct writing, the correct pronunciation, sentence-build skills.*

УДК

Бураго Е.Г., преподаватель

КНЛУ, Киев

ЛИНГВОКОНЦЕПТОЛОГИЯ КАК МЕЖДИСЦИПЛИНАРНАЯ ОБЛАСТЬ НАУЧНЫХ ЗНАНИЙ

Статья посвящена рассмотрению междисциплинарного характера лингвоконцептологии, а также особенностям научных дисциплин, лежащих в ее основе – лингвокультурологии и когнитивной лингвистике, а в отдельных ее ответвлениях и ряда других наук.

Ключевые слова: *лингвоконцептология, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, лингвострановедение, социолингвистика, этнолингвистика, энопсихолингвистика.*

Цель данной статьи – рассмотреть место лингвоконцептологии среди современных научных дисциплин лингвистического цикла и отметить возможности ее использования в процессе описания языка.

Как уже отмечалось отечественными лингвистами (Мартынюк, Бессонова, Воробйова, Приходько, Сукаленко, Яворская) [20, с.20-33; 3; 11, с. 53-63; 26; 32; 42, с.355-362], начиная со второй половины XX века, активно объединяются разные области научных знаний. В последние десятилетия в работах многих лингвистов наблюдается отказ от монодисциплинарности в гуманитарных науках, что обусловлено невозможностью получить новые знания в рамках конкретной науки, когда «узконаправленные координаты одной отдельно взятой дисциплины не достаточны для продуцирования новых знаний и перестают вписываться в новую архитектуру мира, его субъекта и гносеологических оснований» (Бахтикиреева) [1, с.11].

Некоторые ученые (Клод Леви-Стросс и др.) видят будущее науки в объединении гуманитарного и естественнонаучного знания. Ю.С.Степанов, например, говорит о постепенном расширении предмета семиотики в сторону этики и обосновывает теорию «нового расширения» семиотики в виде создания единого информационного пространства [30, с. 39]. В некоторых его работах семиотика культуры понимается так широко, что практически отождествляется с наукой о человеке и даже с самой духовной жизнью [31, с. 4].

Нас интересует **лингвоконцептология**, которая начала развиваться лишь на рубеже XX и XXI веков. В ее основе лежат лингвокультурология и когнитивная лингвистика, а в отдельных ее ответвлениях использован и ряд других наук – лингвострановедение, социолингвистика, этнолингвистика, энопсихолингвистика, межкультурная коммуникация и др. Рассмотрим этот вопрос подробнее.

В последнем десятилетии прошлого века в рамках лингвистики начала активно развиваться интегрированная наука лингвокультурология (Телия, Воробьев, Маслова, Шаклеин и др.) [33; 12; 21; 37, 38], которая, возникнув на стыке двух наук – лингвистики и культурологии, предложила новые установки и цели исследования языка, новые ключевые понятия и методики. Сам термин «лингвокультурология» появился в 90-е гг. XX века в русской лингвистике; он связан прежде всего с работами В.Н. Телия [33, 34, 35], которые не только показали тесную связь между языком и культурой, но и сформулировали фундаментальные постулаты данных феноменов.

Говоря о культурологическом изучении языка, лингвисты обычно имеют в виду анализ языковых явлений, направленный на выявление национально-культурной специфики. Это работы А. Вежибской [4, 5]; С.Г. Воркачёва [8, 9, 10] и др. Изучение этнокультурных особенностей, закреплённых в языке и проявляющихся в речи, ведётся в современной лингвистике в рамках лингвострановедения (Е.М. Верещагин и В.Г.Костомаров) [6]. ....., этнолингвистики (Герд) [13], этнопсихолингвистики (Ю.А.Сорокин, И.Ю. Марковина) [29], теории межкультурной коммуникации (Тер-Минасова, Леонтович) [36; 18].

В основе современной лингвокультурологии лежит идея, что язык отражает определенный, специфический для него способ концептуализации мира. Хотя сама идея стара и принадлежит В. Гумбольдту [16, 15] и А.А. Потебне [25], но только в современной лингвокультурологии она стала доминантной. Реконструкция цельной картины мира по данным языка становится сверхзадачей лингвистики.

Лингвокультурология – это не просто установление национально-культурной специфики языковых единиц и текстов, а выявление механизмов внедрения в языковой знак культурной информации, а также механизмов ее извлечения оттуда носителем языка с учетом языкового сознания.

Теоретические основы лингвокультурологии закладывались в науке на стыке философии, логики и языкознания (С.А.Аскольдов, Н.Д. Арутюнова, Ю.С.Степанов), теории словесности и лингвистики (Д.С.Лихачев, В.П.Нерознак), лингвострановедения и лингводидактики (Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров, Н.С.Бурвикова, Ю.Е.Прохоров), культурологии и лингвистики (В.В.Воробьев, В.А. Маслова, В.М.Шаклеин).

Лингвокультурология быстро и активно развивается. Если в работе В.А. Масловой «Лингвокультурология» [22] было написано, что сложились и функционируют четыре лингвокультурологические школы, то почти за два десятилетия их появилось много: не

только в Москве, России, но и Украине, Белоруссии, Казахстане, Кыргызстане и др., а также в Европе – в Словакии (Эва Коларова), Польше (И. Коженевска) и др. странах.

Внастоящеевремялингвокультурологисложилосьнесколько научных направлений, в которых связь языка с национальной культурой описывается разными исследователями по-разному. Можно говорить о появлении новых направлений в лингвокультурологии. Широко и активно развивается 1) **прикладная лингвокультурология**, которую можно подразделить на а) *лексикографическое направление* (Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования, М.: «Языки русской культуры», 1997; Словарь «Русское культурное пространство» под ред. Красных. М.: Гнозис, 2004; «Краткий лингвокультурологический словарь Витебщины» (Витебск, 2011) В.А. Масловой и С.В. Николаенко и др.), б) прикладное использование наработанных в науке данных, прежде всего о практической реализации лингвокультурологической теории в методике преподавания языков (см. работы В.П. Синячкина; в РУДН издано несколько книг по прикладной лингвокультурологии).

2) **региональная лингвокультурология** (активно развивается в Украине – работы Т.Бердй [Бердй, 2000]; В.И. Теркулова [Теркулов, 2013] и др. в Белоруссии – работы В.А. Масловой, А.А. Лавицкого, С.В. Николаенко; работы Н.В. Бубновой по региону Смоленска, Л.К. Байрамовой по региону Татарстана и др.);

3) сопоставительная лингвокультурология (быстро и активно развивается в Украине – работы О.Л. Бессоновой, И.О. Голубовской, У. Карпенко и др., в Казахстане – работы Э.Д. Сулеймановой, З.К. Темиргазинной, Г.Н. Кенжебалиной, Ж.Ж. Капеновой, Н.Ж. Шаймерденовой и др.;

4) лингвокультурология поликультурного пространства (работы Г.Ю. Богданович в Крыму и др);

5) экспериментальная лингвокультурология. Она возникла потому, что процессы, которые происходят в сознании человека, не поддаются непосредственному наблюдению, а значит, ментальные операции со смыслом не могут быть полностью эксплицированы. Еще Л.В. Щерба писал, что «в возможности применения эксперимента и кроется громадное преимущество с теоретической точки зрения [39, с.259]. Проблемы экспериментальной методологии получили разработку в работе К.Я. Сигал и Н.М. Юрьевой [28].

6) синергетическая лингвокультурология, в которой на первый план выдвигается креативное измерение языка и культуры. Е. Ничипорович: «Если лингвокультурологи хотят отвечать на «вызовы времени», они должны интересоваться не только «руслами» – проявлениями *репродуктивной* функции культуры в языке (заданной естественной ориентацией коллективного сознания на опыт прошлого), но и «джокерами» – проявлениями ее *креативной* функции в будущих состояниях системы» [24, с.192-201]. И действительно, лингвистика и ее объект язык не только описывают готовый мир, но и по-своему творят его.

В рамках сформировавшегося нового направления лингвокультурологии структурируются как особые разветвления *логоэпистемология* (В.Г. Костомаров, Н.С. Бурвикова) и *лингвистический/филологический концептуализм* (В.П. Нерознак) и др. Нас интересует *лингвоконцептологическое направление*, которое тоже получило свое начало в лингвокультурологии.

Таким образом, лингвокультурология сегодня – это целый ряд довольно разрозненных исследований. Тем не менее, можно выделить центральную проблему – проблему межкультурных несовпадений.

Наибольший интерес для лингвокультурологии представляют следующие языковые сущности: 1) фразеологический фонд языка; 2) мифологизированные языковые единицы: архетипы и мифологемы, обряды и поверья, ритуалы и обычаи, закрепленные в языке; 3) паремиологический фонд языка; 4) эталоны, стереотипы, символы; 5) речевое поведение; 6) область речевого этикета; 7) коды культуры; 8) концепты культуры; 9) ценности культуры. Это наиболее «культуроносные» сущности. Однако обозначенный нами список объектов исследования в лингвокультурологии не представляется нам окончательным и неизменным, здесь указаны лишь важнейшие объекты.

Все это изучается в связи с историей и культурой народа, что помогает объяснить природу культуры, взаимосвязь духовности и поведения народа, проследить систему представлений о мире, понятий, жизненных установок, правил, законов, по которым живет народ.

В Европе и Америке лингвокультурология имеет другое название – это *культурная антропология*. Сюда относятся работы Э. Тайлор, Б. Малиновского, Д. Мид, Гадамера, Э. Фромма и др.

Еще одной лингвистической дисциплиной, давшей толчок к развитию лингвоконцептологии стала когнитивная лингвистика (Голубовська, Приходько) [14, 26].

Возникновение когнитивной лингвистики, ставшей в XXI веке одним из самых модных и востребованных направлений в мировой лингвистике, обыкновенно связывают с симпозиумом по теории информации, проходивший в Массачусетском институте в 1956 году. Американский профессор Дж. Бруннер впервые начинает читать лекции о природе когнитивных процессов. Вместе с Дж. Миллером они организуют в Гарвардском университете в 1960 году первый центр когнитивных исследований. Термин «когнитивная наука», или «когнитивизм» (*cognitive science*) был введен еще раньше.

Когнитивизм – это направление в науке, объектом изучения которого является человеческий разум, мышление и те ментальные процессы и состояния, которые с ними связаны. Это наука о знании и познании, о восприятии мира в процессе деятельности людей. В конце XX века заговорили о когнитивной революции.

Процессы, связанные со знанием и информацией, называются когнитивными, или когнициями. Их синонимами также являются слова “интеллектуальный”, “ментальный”, “рассудочный”.

Но и до когнитивистов ученые стремились открыть общие логические законы, которые «работали» бы во всех областях науки и практики. То есть у когнитивизма огромная традиция, начало которой – в античности. Человеческим интеллектом, закономерностями мышления издавна занимались логика, философия, физиология, психология. Так, в философии существует целый раздел – гносеология, занимающаяся теорией познания. Но в рамках когнитивистики старые вопросы звучали по-новому. Например, оказалось, что разная природа реалий (вещей, явлений, событий) обуславливает их различное отображение в сознании: одни представлены в виде наглядных образов, другие – в виде наивных понятий, трюки – в виде символов.

Возникает вопрос: Что нового принес когнитивизм? «Когнитивизм делает заявку на метод серийного, если угодно, «промышленного» решения задач о человеческой мысли» (Демьянков) [17, с.17-33].

Когнитивистика включает в себя определенный круг научных дисциплин, объединившихся для совместного изучения процессов, связанных с получением и обработкой, хранением и использованием, организацией и накоплением структур знания, а также с формированием этих структур в мозгу человека. Когнитивная наука связана с математикой, логикой, философией, антропологией и лингвистикой. Каждая составляющая занимает в когнитивной науке свою собственную позицию, имеет особый удельный вес.

В результате когнитивной деятельности создается система смыслов, относящихся к тому, что индивид знает, думает о мире. Исследование того, как человек оперирует символами, осмысляя и мир, и себя в мире, объединило лингвистику с другими дисциплинами, изучающими человека и общество, что, в конечном счете, и создало когнитивную лингвистику.

Связь лингвоконцептологии с другими науками. Важное место может быть отведено лингвострановедению, которое изучает собственно национальные реалии, нашедшие отражение в языке. Это **безэквивалентные языковые единицы** (по Е.М.Верещагину и В.Г.Костомарову) – обозначения специфических для данной культуры явлений (*гармошка, бить челом, щи* и другие), которые являются продуктом кумулятивной функции языка и могут рассматриваться как вместилища фоновых знаний.

Значительное влияние на формирование лингвоконцептологии оказала **этнолингвистика**. Говоря об этнолингвистическом направлении, следует помнить, что корни его в Европе идут от В.Гумбольдта, в Америке – от Ф.Боаса, Э.Сепира, Б.Уорфа; в Украине и России огромное значение имели работы А.А.Потебни, Е.Ф.Карского, Д.К.Зеленина, А.А.Шахматова, А.Н.Афанасьева, А.И. Соболевского и других.

Именно этнолингвистику В.А.Звегинцев охарактеризовал как “направление, сосредотачивающее свое внимание на изучении связей языка с культурой, народными обычаями, социальной структурой общества или нации в целом. В рамках этнолингвистики можно выделить две самостоятельные ветви, которые обозначились вокруг двух важнейших проблем: 1) реконструкция этнической территории по языку; прежде всего сюда относятся работы Р.А.Агеевой, С.Б.Бернштейна, В.В.Иванова, Т.В.Гамкрелидзе и других; 2) реконструкция материальной и духовной культуры этноса по данному языку – работы В.В.Иванова, В.Н.Топорова, Т.В.Цивьян, Т.М.Судника, Н.И.Толстого и его школы.

Цель этнолингвистики, с точки зрения Н.И.Толстого, -- историческая ретроспектива, т.е. выявление народных стереотипов, раскрытие фольклорной картины мира народа.

Социоллингвистика – лишь одним из своих аспектов имеет исследование взаимоотношений между языком и обществом (язык и культура, язык и история, язык и этнос, язык и церковь и т.д.), в основном же социоллингвистика занимается изучением особенностей языка разных социальных и возрастных групп (Мечковская) [23].

Если этнолингвистика оперирует преимущественно исторически значимыми данными и стремится в современном материале обнаружить исторические факты того или иного этноса, а социоллингвистика рассматривает исключительно материал сегодняшнего

дня, то лингвоконцептология исследует и исторические и современные языковые факты сквозь призму концептов.

Теснейшим образом с лингвоконцептологией связана **энопсихолингвистика** [41; 40] и др.), которая устанавливает, как в речевой деятельности проявляются элементы поведения, связанные с определенной традицией, анализирует различия в вербальном и невербальном поведении носителей различных языков, исследует речевой этикет и «цветовую картину мира», двуязычие и многоязычие как особенность речевого поведения различных народов и т.д. Основным методом исследования в энопсихолингвистике является ассоциативный эксперимент, лингвоконцептология же пользуется различными лингвистическими методами, не пренебрегая отдельными психолингвистическими методиками. В этом их основное отличие.

Можно говорить о связи лингвоконцептологии с теорией межкультурной коммуникации, психолингвистикой, синергетикой и др. науками, спектр данных связей все время расширяется, все более объединяются разные области научных знаний [19].

Таким образом, лингвоконцептология – интегративная область научных знаний, возникшая на стыках разных наук – прежде всего лингвокультурологии и когнитивной лингвистики, а также лингвострановедения, социолингвистики, этнолингвистики, энопсихолингвистики, межкультурной коммуникации, психолингвистики, лингво-синергетики и др.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бахтикиреева У.М. Феномен Георгия Дмитриевича Гачева // Национальные образы мира в художественной культуре. Материалы международной конференции. – Нальчик, 2015. С.10-15.
2. Бердій Т. Своєрідність української ментальності / Т. Бердій // Людинознавчі студії: [зб.наук.пр. Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім.І. Франка]. – Дрогобичі: Вимір, 2000.- Вып.2. С.94-103.
3. Бессонова О.Л. Процедури концептуального аналізу в різноструктурних мовах: [монографія] / За заг. ред. О.Л. Бессонової, О.С.Сарбаш, О.В.Трофімова, С.В.Олійник, Д.Стоянова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – Т.7., 359 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996. – 416 с.
5. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М., 1999. – 780 с.
6. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Ин-т русского языка им. А.С. Пушкина, 1999. – 156 с.
7. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Дом бытия языка. В поисках новых путей развития лингвострановедения: Концепция логоэпистемы / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М: Икар, 1999. – 124с.
8. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
9. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. – Краснодар, 2002. – 142 с.

10. Воркачев С.Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели). – Волгоград: Перемена, 2003. – 164 с.
11. Воробйова О.П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О.П. Воробйова // Вісник Київського національного лінгвістичного ун. Серія Філологія. – 2011.- Т.14.- №2.- С.53-63.
12. Воробьев В.В. Лингвокультурология (Теория и методы) / В.В. Воробьев. М.: Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 1997. – 332 с.
13. Герд А.С. Введение в этнолингвистику / А. С. Герд. – Санкт-Петербург, 1995. – 92 с.
14. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / І.О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. –282 с.
15. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
16. Гумбольдт В. Язык и философия культуры.– М.:Прогресс, 1985.– 450 с.
17. Демьянков В.З. Парадигма с человеческим лицом: человек и его язык / В.З. Демьянков // Языковая личность: текст, словарь, образ мира. – Сб. статей, 2006. – С. 391 – 414.
18. Леонтович О.А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения: Монография. – Волгоград: Перемена, 2002. – 435 с.
19. Лингвоконцептология: перспективные направления» / Под ред.А.Э. Левицкого и др.– Луганск: ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко», 2013. – 623 с.
20. Мартинюк А.П. Перспективи дослідження концептів у світлі інтегративної теорії мови // А.П. Мартинюк // Studia Germanica et Romanica:Іноземні мови, Зарубіжна література. Методика викладання: [наук. журнал]. – Донецьк: ДонУ, 2008. – Т.5 – №2(14). – С.20-33.
21. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию: учеб. пособие / В.А. Маслова. – М. : Наследие, 1997.-208 с.
22. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 204 с.
23. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 207 с.
24. Ничипорович Е. Индивидуальное языковое сознание и национальная лингвоконцептосфера: метафоры креативного взаимодействия / Е. Ничипорович // Творчество вне традиционных классификаций гуманитарных наук. Материалы конференции 2008. М. – Калуга: Эйдос, 2008. С. 192-201.
25. Потебня А.А. Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
26. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
27. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К., 2008. – 712 с.
28. Сигал К.Я., Юрьева Н.М. Метод эксперимента и его применение в речевых исследованиях / К.Я. Сигал, Н.М. Юрьева. М.: Ключ-С, 2009. – 240 с.
29. Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю. Культура и ее этнопсихолінгвістическая ценность // Этнопсихолінгвістика. – М.: Наука, 1988. – С. 5–18.
30. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики, М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 312 с.
31. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. М., 2007. – 248 с.

32. Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / Н.И.Сукаленко.- К.: Наукова думка, 1992. – 164 с.
33. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингво-культурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 284с.
34. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13–24.
35. Телия В.Н. Объект лингвокультурологии между Сциллой лингвокреативной техники языка и Харибдой культуры (к проблеме частной эпистемологии лингвокультурологии) / В.Н. Телия // С любовью к языку. Посвящается Е.С. Кубряковой. М. – Воронеж: Институт языкознания РАН, Воронежский государственный университет, 2002. С. 89–97.
36. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 264 с.
37. Шаклеин В.М. Лингвокультурная ситуация и исследование текста. – М., 1997. – 184 с.
38. Шаклеин В.М. Лингвокультурология: традиции и инновации : монография / В.М. Шаклеин. – М. : Флинта, 2012. – 301 с.
39. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку / Л.В. Щерба. – М., 1957. – 188 с.
40. Этническое и языковое самосознание. Материалы международной научной конференции. М., 1995.
41. Этнопсихоллингвистика. М.: Наука, 1988. – 192 с.
42. Яворская Г.М. Звук и тело (к вопросу о языковой концептуализации физических ощущений) / Г.М. Яворская // Studia Linguistica: зб.наук. праць. – К.: Київський унів., 2009.- Вип.3. – с.355-362.

Бураго О.Г., викладач
КНЛУ, Київ

ЛИНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ГАЛУЗЬ НАУКОВИХ ЗНАТЬ

Стаття присвячена розгляду міждисциплінарного характеру лінгвоконцептології, а також особливостям наукових дисциплін, які лежать в її основі – лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, а в окремих її відгалуженнях і ряду інших наук.

Ключові слова: лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, лінгвокраїнознавство, соціолінгвістика, етнолінгвістика, енопсихолінгвістика.

Burago O.G., lecturer
KNLU, Kyiv

LINGUOCONCEPTOLOGY AS AN INTERDISCIPLINARY SPHERE OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

The purpose of the article is to prove the interdisciplinary character of linguoconceptology and find out its place among other modern linguistic disciplines pointing out the opportunity of its use in the process of language description. It is also dedicated to characterizing the peculiarities of the disciplines which lie at its basis – linguoculturology and cognitive linguistics, as well as to some other ones which lie at the basis of its branches.

Key words: *linguoconceptology, linguoculturology, cognitive linguistics, culture-through-language studies, sociological linguistics, ethnolinguistics, psychological ethnolinguistics.*

УДК 81'373.47

Pashuk S., Senior student
KNLU, Kyiv, Ukraine

MULTIFUNCTIONAL USAGE OF EUPHEMISMS IN THE MODERN ENGLISH LANGUAGE

The role of euphemisms and their functions in modern English are considered multifunctional. The different groups of euphemisms according to their origin and semantic peculiarities are described.

Key words: *euphemism, substitution, connotation, synonym, metaphor, slang, publicistic style, emotional speech.*

Euphemism is a substitution of an acceptable or less offensive expression in the place of one that may offend or suggest something unpleasant to the listener, or in the case of doublespeak, to make it less troublesome for the speaker.

Euphemistic substitution appears due to unreasonable issues and the most well-known forbidden subjects, physiological activities or their outcomes (movement, sex and so forth). Thus the basic function of euphemistic substitution is to soften an offensive, vulgar word [1].

Now euphemisms are also used as a linguistic means to disguise realities and control the crowd. It is important to comprehend the contemporary use of euphemisms by two points of view, i.e. as an impartial word or expression that is used rather than a synonymous one which is impolite or politically incorrect [2: 2].

Euphemism boasts a long history. Everything began from taboo words and the way people tried to find other words to say things, which were forbidden to pronounce due to the principles of morality or some religious believes. The primary examples of taboo words requiring the use of a euphemism are the unspeakable names for a deity, such as Persephone, Hecate, Nemesis

© Pashuk S., 2015

or Yahweh [3: 39]. From the very beginning of the world, according to the Christian faith, words obviously had to be kept under control. With the advent of Christianity, two of the Ten Commandments immediately set limitations on the use of language. As Exodus, 20 says, “You shall not take the name of the Lord, your God, in vain” and further “you shall not bear false witness against your neighbour.” Such restrictions imposed on the users of language contribute greatly to the emergence, or reinforcement, of taboo [4: 4]. It is worth mentioning at this point that when Captain Cook introduced the word taboo (from Malayo-Polynesian, both Fijian tabu and Tongan tapu) into English in the late 18th century it referred, according to McArthur [5: 1019], to what may be qualified as “consecrated or limited to a special use, and therefore prohibited.” Obviously, at that time nobody could possibly predict how overwhelming the career of the word taboo would be.

The majority of people can get along without euphemisms in ordinary life, yet they are discovered all around in emotive writing as well as in the publicistic style, in very emotional speech, in extreme cases to decrease the effect of the circumstance on the people making it sound milder.

Euphemisms are widely used as a part of regular speech by common people. Presently its usage is unconsciousness, because of the people’s politeness and they often prefer to soften their speech with a blend of reflection, analogy, slang and modest representation of the truth that offers security against the hostile, cruel or blunt. The linguistic peculiarity of euphemism lies in the fact that every euphemism must call up a definite synonym in the mind of the reader or listener.

American euphemisms appear to include words that few would discover offensive to begin with, replaced by expressions that are pointlessly vague: *bathroom tissue* for *lavatory paper*, *dental appliances* for *false teeth*, *previously owned* rather than *used*, *wellness centers* for *hospitals*, which conduct procedures not operations [6: 2].

The linguistic peculiarity of euphemism lies in the fact that every euphemism must call up a definite synonym in the mind of the reader or listener.

Words initially proposed as euphemisms may lose their metaphorical quality, obtaining the negative connotations of their referents. In some cases, they may be used mockingly and become dysphemistic. For example, *toilet room*, itself a euphemism was replaced with *bathroom* and *water closet*, which were replaced with *rest room* and *W.C.* Connotations easily change over time. *Idiot* was once a neutral term, and *moron* a similar one. Negative senses of a word tend to crowd out neutral ones, so the word *retarded* was pressed into service to replace them. Now that is considered rude, as well, and as a result, new terms like *mentally challenged* or *special* are starting to replace *retarded* [1].

The English language contains numerous euphemisms related to dying, death, burial, and the people and places which deal with death. The practice of using euphemisms for death is likely to have originated with the “magical” belief that to say the word “death” was to invite death. The word “to die” has formed the following euphemisms: *to pass away*, *to expire*, *to be no more*, *to depart*, *to join the majority*, *to be gone*, and the more humorous ones: *to kick the bucket*, *to give up the ghost*.

Contemporary euphemisms for death have a tendency to be very bright, and somebody who has died is said to *have passed away*, *passed on*, *bit the big one*, *bought the farm*, *croaked*, *given up the ghost*, *kicked the bucket*, *gone south*, *tits up*, *shuffled off this mortal*

coil, or assumed *room temperature*. When buried, they may be said *to be pushing up daisies* or *taking a dirt nap* [7: 23].

Deceased is a euphemism for *dead*, and sometimes a dead person may be referred to as *late*. Sometimes the *deceased* is said *to have gone to a better place*, in any case, this is used primarily among the religious with an idea of heaven [8: 173].

There are also a lot of religious euphemisms in the English language. For example, the usage of the words like *The Lord*, *the Supreme Being*, *Heaven*, *goodness* can be used instead of God [9: 28].

In this manner, most of the people hold the view that people with various occupations have diverse status in society. English euphemisms are used to express some extravagant word related titles, which can lift the general population's status. Many previously unwelcome professions have now taken more appealing names. For example, in profession euphemisms, people always use *cleaning operative* for *road sweeper* or *dustman*, *sanitation engineer* for *garbage man*, *meat technologist* for *butcher*, and *hairstylist* has turned into *beautician*, etc. [6: 120].

In the field of crime euphemism: *five-fingers*, *gentleman of the road*, *hero of the underground*, *the candy man* are often used to substitute for *pickpocket*, *robber*, *heroin*, and *drug pusher* [10: 120].

Since the function of a euphemism can diminish the obnoxiousness of a term or idea, it is normal that declarations of governments will frequently resort to them to downplay the facts, e.g. *student unrest* can be used to replace *student strike*; *war games* are used to substitute for aggression, massacre and war exercise.

Politically correct euphemisms are among the most pernicious. *Good* and *bad* become *appropriate* or *inappropriate*. A *ghastly problem* becomes a less disturbing *challenging issue*. *Spending is investment*; *cuts are savings*. *Affected by material error* means *money stolen from the budget*. In any case, euphemisms can be considerate even necessary. Sometimes they need to prevent hurting others' feelings. So do we need them in our language? The society is still on its way to become perfect in any aspect of life. That is why euphemisms are in great demand with the public as defensive measures from the violence of those, who are unable to perceive the art of communication.

LITERATURE

1. Euphemism [Electronic Resource] – 2006. – Access to the resource: <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Euphemism&direction=next&oldid=80091533>.
2. Kudirka R. The old and the new formation of euphemisms. Graphical euphemism formation in electronic discourse. Vilniau universitetas, 2012. – 120 p.
3. Šebková K. Euphemisms. – Masaryk University Brno, Department of English Language and Literatur. -Brno, 2012. – P. 10-12.
4. Bożena D. Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación / Universidad of Rzeszów, 2011. – 19 p.
5. McArthur T. Word-formation from the concise Oxford Companion to the English Language. – High Beam Research Inc., 2008. – 203 p.
6. Ковшова М. Семантика и прагматика евфемизмов. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
7. Похилюк О. М. Евфемізми з лексичною домінантою смерти. – Слов'янський збірник : Збірник наукових праць. – Вип. 17.ч.2 С. 465-470.

8. Jamet D. Euphemisms for death: reinventing reality through words. – Montpellier: Presses Universitaires de la Méditerranée, 2010. – P. 173-187.
9. Дубенко О.Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов. – Вінниця: Нова книга, 2011. – стр. 27 -28.
10. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): [монографія] / О. А. Стишов. – К.: Вид.центр КНЛУ, 2003. – 188 с.

Пашук С.А., студентка старших курсів
КНЛУ, Київ, Україна

МУЛЬТИФУНКЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЕВФЕМІЗМІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

В статті досліджується роль евфемізмів і їх мультифункціональна реалізація у мовному аспекті сучасної англійської мови. Були проаналізовані різні категорії евфемізмів на основі історичного контексту їх виникнення і притаманних їм семантичних особливостей.

Ключові слова: евфемізм, заміна, конотація, синонім, метафора, сленг, публіцистичний стиль, емоційна промова.

Пашук С.А., студентка старших курсів
КНЛУ, Киев, Украина

МУЛЬТИФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭВФЕМИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье исследуется роль эвфемизмов и их мультифункциональная реализация в языковом аспекте современного английского языка. Были проанализированы разные категории эвфемизмов на основе исторического контекста их возникновения и присущих им семантических особенностей.

Ключевые слова: эвфемизм, замена, коннотация, синоним, метафора, сленг, публицистический стиль, эмоциональная речь.

УДК 316.77; 070

Алекперова Айсель Асиф гызы, диссертант

Бакинский государственный университет, Баку, Азербайджан

ТЕЛЕВИЗИОННОЕ ИНТЕРВЬЮ КАК ФОРМА И ЭЛЕМЕНТ НЕЗАВИСИМЫХ ПЕРЕДАЧ

Автор в статье отмечает, что профессиональное интервью – ответ конкретного человека на поставленные вопросы по актуальной теме. Автор обосновывает свое мнение, основываясь на различных источниках. В то же время, автор представляет три категории интервьюируемых людей. Рассматривая интервью как форму и элемент независимых передач, автор подчеркивает особенности интервью в обеих формах. Кроме того, автор говорит о популярных на сегодняшний день формах телевизионного интервью.

Ключевые слова: телевизионное интервью, особенности интервью, правильный собеседник, анкетный опрос, ток-шоу.

В настоящее время жанры публицистики переживают период бурного развития и среди них особое место занимает жанр интервью. В процессе своего развития, типология и стиль в интервью, с точки зрения функционального характера, подверглись изменениям, и этот процесс в первую очередь связан с социальным контекстом. К примеру, среди эволюционных причин изменений жанров можно выделить процесс саморазвития, характер политической ситуации страны, а так же лингвистические и экстралингвистические факторы. Можно также отметить, что основные свойства, составляющие атрибуты жанра интервью (актуальность обсуждаемой проблемы для общественности, прямое или же косвенное отношение аудитории к этой теме и т.д.), почти не подвергались изменениям на протяжении всей истории развития.

“В отличие от других профессий, объектом исследования журналистики является вся жизнь и конечно же, журналист не в состоянии познать все сферы жизни. И по этой причине, сотрудники СМИ, при подготовке статьи часто обращаются к знатокам различных сфер деятельности, узнают их мнения по исследуемому вопросу и стремятся довести их мнения до аудитории. И эта необходимость стала причиной появления жанра интервью, который занимает важное место среди публицистических жанров” (1).

В советский период простые ответы людей на простые вопросы журналиста представлялись аудитории как интервью и эта «традиция» продолжается и сегодня. На самом деле, профессиональное интервью предполагает ответ конкретного человека на поставленные конкретные вопросы по актуальной теме. Если поменять форму (жанр) фактов, предназначенных для интервью, то достоверность, убедительность изложения потеряется и статья превратится в обычную.

© Алекперова Айсель Асиф гызы, 2015

Телевизионные критики России Р.А.Борецкий и В.Л.Цвик подтверждают эту мысль, говоря: “Жанр интервью может применяться лишь в том случае, когда интервьюируемому есть что сказать журналисту или же своим выступлением поддерживает общественную компанию, определяет взгляды людей по вопросам, интересующих их.” Интервьюируемые люди делятся на три категории:

1. *Государственные и политические деятели*, специалисты и другие лица, обладающие частными знаниями в какой-либо конкретной области; интервью берется у этих людей с целью изучения чего-либо;

2. *Известные люди*. У таких лиц берется интервью для того, чтобы широкая публика смогла близко познакомиться с жизненной деятельностью этих людей;

3. *Люди, с которыми мы встречаемся дома, на улице, на работе*; у таких людей интервью берется в том случае, когда необходимо узнать общественное мнение, связанное с произошедшим событием (10, с.186);

Третий пункт, конечно же, невозможно отнести к жанру интервью, потому что здесь речь идет о изучении общественного мнения, и это является функцией не журналистики, а социологии, и здесь термин “интервью” можно заменить термином “опрос”.

В.Л. Цвик говорит о важности интервью с компетентными (известными) людьми: “Интервью представляет собой разговор журналиста с общественными, политическими и другими деятелями на актуальную тему” (11, с.226). С.А.Белановский, глубоко и научно исследуя этот вопрос, пришел к такому заключению, что получение полной информации или же изучение мнения по этому вопросу, основаны на совершенно различные принципы. Независимо от социальной проблемы (неэффективность производства, распад семьи, преступления, совершаемые молодежью и т.д.), у каждого члена общества имеется свой взгляд на эту проблему и респондентом может быть каждый желающий человек. О причинах этих событий можно узнать лишь от лиц, имеющих опыт в этой среде, или же непосредственно от лиц, связанных с семьей, или же от лиц, контактирующих с преступной молодежной группировкой и т.д. Таким образом, с целью получения достоверной информации, в интервью могут принимать участие лишь те люди, которые непосредственно являлись участниками события, сами переживали эти события” (3, с.176).

“В толковом словаре азербайджанского языка слово “интервью” (по арабски: разговор двух людей) имеет четыре значения: 1. Разговор; 2. Способ обучения; 3. Метод сбора информации (факта); 4. Жанр публицистики (2, с.275).

Текст (передача), состоящий из ответов на простые вопросы простых людей больше подходит к первому (разговор) и второму (метод сбора информации) значению слова “интервью” толкового словаря. Полученные, таким путем факты, могут быть использованы в любых жанрах. Эту теорию подтверждает исследователь интервью Л.М.Майданова: “Полученные в ходе беседы материалы могут быть использованы и в различных жанрах, например в проблемной статье” (9, с.35). Если разговор идет о жанре интервью, неправильно путать “интервью” с вопросами и ответами, присущими отдельным жанрам. Говоря о жанре “интервью”, мы предполагаем независимую телевизионную передачу, составленную по форме вопросы-ответы с каким-либо компетентным лицом, имеющую свою идею, структуру, сюжетную линию, композицию, фабулу.

Анкетное интервью и интервью-дискуссия, представленные в литературе как типы интервью, не имеют особого отношения к независимому интервью. По данным этой

литературы, анкетное интервью представляет собой изучение мнений различных людей. Из-за своей краткости, ее еще называют “экспресс интервью”. “Это, по сути, своеобразный опрос, проводимый с целью изучения общественного мнения” (6, с.44). Как видно, сами авторы также косвенно признают, что этот вид не имеет никакого отношения к жанру интервью. Это является методом социального опроса, проводимого с целью изучения общественного мнения и используется в какой-либо передаче. В то же время, они отмечают, что в интервью-дискуссии “позиция журналиста так же важна как и мнение интервьюируемого. В таком случае, позиция журналиста в совместном поиске справедливости становится точкой соприкосновения. И поэтому журналист должен хорошо изучить проблему, глубоко владеть темой обсуждения, чтобы не оказаться в безисходном положении перед собеседником. Целью этих интервью является поиск ответов на общественно-важные вопросы. В интервью такого рода обязательно присутствует спорный элемент, в котором журналист должен представить такие аргументы и факты, чтобы не ошибиться. Журналист не вправе ошибаться” (7, с.48).

Как и в анкетном интервью, здесь присутствуют спорные вопросы. Черты, присущие интервью-дискуссии, также присущи жанру беседы. И поэтому нет необходимости представлять интервью – дискуссии как разновидность жанра интервью.

В телевизионных программах и во всех жанрах используются элементы интервью (анализ, знание, исследование), и в каждом жанре он отвечает требованиям, служит для полноты и убедительности этого жанра. К примеру, телевизионная новость стремиться довести до зрителей что, где и когда произошло, и при необходимости стремиться довести причины этих событий. И именно здесь, в ответах на последние два вопроса, элементы интервью становятся неизбежными.

После того, как репортер сообщил что, где и когда произошло, у зрителей появляется желание узнать “почему” и “как” произошло событие. В новости не должно присутствовать мнение репортера. Таким образом, журналист не имея право на собственные комментарии, прибегает к коротким вопросам, которые он задает участникам, специалистам или государственным лицам.

В результате эволюции стало известно, что репортерство является естественным, “врожденным” качеством телевидения. Поэтому, в отличие от газетного репортажа и радио репортажа, телевизионный репортаж является более зрелищным и популярным. Газетный репортаж передает аудитории события в письменной форме; радио репортаж освещает события в устной форме; а телевизионный репортаж передает новость словом-звукон-видимостью, что делает его еще более весомым в обществе. И эта важная черта превращает аудиторию в свидетеля слов репортера, а также происходящего на экране события.

В телевизионном отчете уделяется большое внимание сторонам, оставшимся «за кадром», на первый взгляд незаметным событиям, и исследуются их причинно-следственные связи. В таких передачах, наравне с журналистом важно присутствие других лиц, для раскрытия “за кадрových” нюансов и для дачи ответов на интересующие вопросы журналиста.

В аналитических передачах использование элементов интервью способствует глубокому раскрытию темы, исследованию причинно-следственных связей и получению полезных советов. Это происходит к тех случаях, когда ведущий аналитической передачи

является журналистом и для прояснения какой-либо темы обращается к специалистам и во многих случаях, своим участием способствует глубокому анализу темы.

В ток-шоу и конференциях широко используются вопросы и ответы, но это является отдельными форматами, с использованием элементов интервью. Есть люди, которые оценивают эти форматы как разновидности интервью. Н.В.Вакурова и Л.И.Московкин к телевизионному интервью относят даже бенефис, брифинги, документальные телевизионные фильмы, телеигру, киножурналы, клипы, телебаты, телемарафоны, телемосты (4, с.59-81). Мы согласны с мнением А.Князева, который писал: “Пресс конференцию (а также ток-шоу и другие форматы) нельзя отнести к интервью: потому что, во-первых, заявления на пресс-конференциях носят массовый характер, во-вторых, задаваемые здесь вопросы не взаимосвязаны” (8, с.64).

История зарождения ток-шоу представляет большой интерес. Н.А.Голядкин в книге “ТВ- информация в США” представил эту историю следующим образом: “В 1967 г. в городе Дейтоне штата Огайо началась трансляция первого ток-шоу, под названием “Шоу Фила Донахью”. Вначале Донахью в студии берет интервью у эксперта. Приглашает несколько зрителей для осуществления звонков в студию. В тот день в студии должен был быть эстрадный концерт, и поэтому огромное количество зрителей находилось перед студией. Их пригласили в студию понаблюдать за передачей. Передача была скучноватой. Фил Донахью пишет в своих воспоминаниях: “В то время передача шла при участии экспертов, гостей и телезрителей. Думал, как же сделать передачу интересной. Не знаю что делать, я покинул студию. И вдруг заметил толпу зрителей в студии. Я подхватил микрофон и обратился к зрителям: “У кого есть вопросы гостям?” До сих помню, как женщина в черном платье, средних лет, подняла руку, подошла к микрофону и задала интересный вопрос и таким образом передача оживилась” (5, с.159). И как видно, элемент интервью сыграл огромную роль в появлении ток-шоу передач.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ахмедли Н.А. *Müsahibə janrı: deyilmiş sözə görə məsuliyyət* (Интервью: ответственность за сказанные слова). «Мухалифат» (Опозиция) газета, Баку, 1996, 23 октября
2. *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*, (Толковый словарь азербайджанского языка) в 4 томах, т.2. Баку, Элм, 1980, с. 576.
3. Белановский С.А. Индивидуальное глубокое интервью.// <http://sociologi.narod.ru/lib/Belanovski/>
4. Вакуров В.Н. Стилистика газетных жанров. М., Высшая школа, 1978, с.184.
5. Голядкин Н.А. ТВ-информация в США. М., ИПК работников телевидения и радиовещания. 1995, с. 232.
6. Коновалова О.В. Основы журналистики М., Ростов на Дону, 2005,
7. Там же
8. Там же
9. Майданова Л.М. Стилистические особенности газетных жанров. Свердловск, 1987, с. 154.
10. Телевизионная журналистика. М., Высшая школа, 2002, с.304.
11. Ювик В.Л. Телевизионная журналистика: история, теория, практика. – М., Аспект Пресс, 2004, с. 382.

Алекперова Айсель Асиф гиз, дисертант
Бакинський державний університет, Баку, Азербайджан

ТЕЛЕВІЗІЙНЕ ІНТЕРВ'Ю ЯК ФОРМА Й ЕЛЕМЕНТ НЕЗАЛЕЖНИХ ПЕРЕДАЧ

Автор у статті відзначає, що професійне інтерв'ю – відповідь конкретної людини на поставлені запитання з актуальної теми. Автор обґрунтовує свою думку, посиляючись на різні джерела. У той самий час, автор подає три категорії людей, в яких беруть інтерв'ю. Розглядаючи інтерв'ю як форму і елемент незалежних передач, автор підкреслює особливості інтерв'ю в обох формах. Крім того, автор говорить про популярні на сьогодні форми телевізійного інтерв'ю.

Ключові слова: телевізійне інтерв'ю, особливості інтерв'ю, правильний співбесідник, анкетне опитування, ток-шоу.

Alekperova A., PhD student
Baku state university, Baku

TV INTERVIEW AS AN INDEPENDENT BROADCAST FORM AND UNIT

In the Soviet time ordinary answers to ordinary questions asked by a journalist were introduced to the audience as an interview. This “tradition” continues till now. The author of the article notes that the professional interview is the person’s answer to the questions on the actual subject. At the same time the author presents three categories of respondents. Considering the interview as an independent broadcast form and unit the author highlights the features of the interview in both forms. Also the author affects the form of today’s popular TV interview – talk show broadcasts.

Key words: TV interview, interview features, right respondent, questionnaire, talk show.

УДК 825.00.01

Rzayeva Elnura, PhD Student
University “Gavgaz”, Azerbaijan

LANGUAGE PROBLEMS OF “ISHIQ” NEWSPAPER

The article is based on translated materials from old alphabet into Latin from 34 publications of “Ishiq” newspaper in 1911. The articles written in the newspaper were analysed and general information is given.

Keywords: “Ishiq” newspaper, old alphabet, linguistics, newspaper.

Building plans and realizing these plans of a nation is closely totally tied to its history and the lessons that the nation has learned from its history. Therefore, it is necessary to have a research on books that are dusted in the shelves of the history and thus build a bridge between

© Rzayeva Elnura, 2015

past and future, since every written document is the change to go back to our history. These notes take us to the past and build out future as well as, connecting generations.

As it is known, since the books, newspapers and journals published in XX century were written in Old alphabet (Arabian alphabet), they are not read and analyzed today. "Ishiq" is one of them.

Even at the beginning of XX century North Azerbaijan press realised its important role in the solving the problems of the nation and directed all its force to fulfil its objected tasks in spite of censorship restrictions and jealousy of the government towards the national press. Fanatic traditions, heavy life circumstances, ignorance, living out of the social life conditions and social non-respectful attitudes towards a woman freedom made her to be an outsider of the society which in its turn had obstacles in her private life as well as. Hereby, the press had valuable steps on the way of announcing these problems to people and solving them, and also building the base for our women' nowadays free life.

Thus, foundation of woman press that was "life important issue for people" in Azerbaijan was coinciding the beginning of XX century. Problems of women education, women freedom that were the centre point of society's interest made creation of woman press important. Haji Zeynalabdin Taghiyev who was sensitive to his nation's demands and needs did an additional favour for them. The first woman newspaper "Ishiq" was facilitated with his blessings and financial support. The first number of the newspaper was published on 22nd of January, 1911.

It needs to be mentioned that it was the first time that the editor of the first woman newspaper was a woman – Xadija Alibayly.

More than a half of the first Azerbaijan woman press staffs were women. They were our ladies who either had studied abroad or had been graduated from the special women schools that Tagiyev had opened in Azerbaijan. They did their best to invite their sisters to study and develop their knowledge and skills.

Unfortunately there were restrictions in studying and researching such newspapers until Azerbaijan got its freedom. It needs to be mentioned that there is a special attention towards purity and protection of our mother tongue. At the same time several articles about our language and its protection had been published.

Generally, language tasks and its problems always are actual. Our scientists and language specialists struggle to protect our language, its purity and roots in all periods of the history. It is clearly seen in my presentation about "Ishiq" newspaper as well as.

Although it did not have enough opportunities and short publishing history, publishing of "Ishiq" as the first woman press had a great importance in the history of Azerbaijan press. The newspaper has undeniable role in the sphere of solving the problems that not only Azerbaijan women had had but also all Muslim women in general. All educated women had the obligation to involve women to study and come into brightness out of the darkness that they used to have. Having "Ishiq" as the woman press organisation, is one of the elements that confirm Azerbaijan woman as a real social power in society at the beginning of XX centuries.

The aim of this presentation to research the value that Azerbaijan woman deserved, the history of the first women press foundation and the first women editor Xadija Alibayli, as well as the topics and the articles that were publishes on that newspaper. Moreover, acquainting young generation with the language of the newspaper and the language problems discussed there are also the objects of the presentation.

Note: 5 February, 1911, The cover page of the 3rd published number of "Ishiq" newspaper. All numbers have the same cover page.

A mother tongue has a special importance in a human life. Those who know the depths of their mother tongue have more strong relations with one-another and are more successful. A language has close ties with a nation; it depends. The more developed the national mind and cultural level of a nation, the more developed and empowered its language.

The language was a topic for quotations and wise words from ancient times. The outstanding representative of Azerbaijan classical literature Khagani Shirvani paraphrased language with a stripped sword and said: "Be attentive, it can otherwise take your head from body"

Famous Turkish poet Yavha Kamal praised his mother tongue saying "My mother-

tongue is my mother's milk in my mouth" while Fazil Husnu Daghlarca sacred it saying "My mother-tongue is my voice flag".

Outstanding politician and national leader of Azerbaijan Haydar Aliyev saying "It is language that immortalizes nationality and moral values of a nation and develops it" remembered us the value we must put towards our mother-tongue...

And what about us? Do we have enough value and care towards our mother-tongue?!

Problems of linguistics, issues on language, generally, are active topics for every period. So that our scientists and linguistics have given a struggle for protection, purity and originality of mother-tongue throughout history.

It is barely seen in the newspaper of "Ishiq" (Light) that is the topic of our discourse. It needs to be mentioned that the newspaper of "Ishiq" is the first woman newspaper published in Azerbaijan between 1911-1912

The newspaper of "Ishiq" was published under the sponsorship done by H.Zeynalabdin Taghiyev and its responsible secretary was philanthropist's wife Sona Khanum. The first number of the newspaper was published on 22nd of January, 1911 and it continued till 1912. During this period the newspaper had its 68 numbers published. The newspaper had been published in 8, but rarely in 12 pages long.

The founder of the newspaper was the first woman editor of Azerbaijan Xadija Khanum Alibayli [3, 135].

Since the newspaper was objected at ordinary house women, language issues had a great importance and was in a kind of struggle to solve linguistic problems. In general the beginning of XX century was a period of flexible and deep usage of language in poems and prose. And the style was in a central point. The articles were mainly based on social topics, woman freedom, education rights and ways out from ignorancy.

It needs to be mentioned that there were words as well as articles in Russian in the newspaper. Poems in Arabic and Persian together with holy sentences (from Holy Koran) in Arabic. Simultaneously, a language close to Turkey Turkish was used. For instance, the words “yarpaq” was written as “yapraq”, “kimi” as “gibi” and the word “men” as “ben”. However, these words were used by letter and/or article authors from aside. Because, in the first pages of nearly all publications there was a demand and request to write in a mother-tounge, in a easily understandable language. Though all these requests and demands, we had still difficulties to read some words while reading the newspaper.

The newspaper was in a struggle for purity of Azerbaijan language. In the notes under “About daily life” attentiveness towards mother-tounge and the importancy of writers and teachers in language defence issues were stressed.

Nearly all numbers of the newspaper had the following warning note in the first page under the title “Office News”:

“Sharing our pleasure for news and articles sent to our newspaper we kindly ask the authors to write in terms of possibility in mother-tounge and avoid the use of the words in Arabic, Persian and/or Turkish. Because majority of our readers complain about language of the newspaper. The articles not written in mother-tounge will not be published!” [2, 3].

Hereby, with the very note we can clearly see the value the newspaper puts towards mother-tounge and its language policy.

Later the articles under the title “Language Issues” written by a person named Balaca Aliye (Little Aliye) were published on the 3rd page of 24th and on the 2nd page of 26th number of the newspaper.

“The problem of language is accepted to be one of the most important throughout the world in these periods. Indeed existence of a society its immortalization is tightly related with protection of its traditions and language. A tribe can prove its existancy only with its language... Meanwhile the history has already proved the dissolvement of many societies. Hereby, the main reason of their dissolvement was changing of their languages and traditions. To be more clear, we have today only the senseless names of those societies and nations who could not know the value of their language. Some does not have even names unfortunately”[3, 123].

Later Ms. Balaca Aliye has following thoughts in her article: “... Together with that it is impossible to find a turk who speaks pure Turkish in all over the world. The Turkish language that Caucasian and Ottoman turks speak has words adopted from Arabic, Persian and european languages. Coming to Azerbaijan turks speaking, majority is Persian... In these recent times maybe our writers decided that these languages are less reffered and have decided to enrich our mother-tounge with them. Since, having such a mixed language we will be monotone” [4].

As you see the problem of mixtures in our language had not lost its actuality in that period as it is today. We still use arabic, persian and russian words in our language. Sometimes our writers and/or column writers use such strange words that, I think, no-one except them is able to understand their meanings. Especially newspaper editors should have sensible approach to the issue while, their materials are read by illeteral people together with literals. While our language is in the hands of our teachers, writers and scientists. Thus, the responsibility also.

Ms. Balaca Aliye continues her notes so: “Russins have such a good saying, it is better to have it late, than not to have it at all. Therefore, appologizing from our writers and especially from lovely teachers, we hope and expect them to make us happy in future by paying more

attention on these language problems, caring for muslim nation and working on developing of our mother-tounge” [2].

The common outcome from all these written here is that, the problem of language was an actual one in every period. We still can see the same problems while looking through Ishig newspaper, although more than 100 years have passed over. It is true that today these problems are more serious while, now we have hundreds of newspapers and journals, TV and radios. Hence, it means that the problems of language have widely spread away.

From the outcomes of all written here we can come into the conclusion that linguistic problems were actual for every periods of time. Wayouts from problems we have in our language is responsibility of everyone who holds a pen in hand, especially of teachers, writers and journalists as Balaca Aliye also mentioned.

LITERATURE

1. Ishig (Light) newspaper, 1911, N. 24, p.3, Azerbaijan National History Museum, 2012.
2. Ishig (Light) newspaper, 1911, N. 24, p.3., Azerbaijan National History Museum, 2012.
3. Ishig (Light) newspaper, 1911, N. 24, p.4., Azerbaijan National History Museum, 2012.
4. Ishig (Light) newspaper, 1911, N. 26, p.2., Azerbaijan National History Museum, 2012.

Рзаева Э., докторант

Университет «Гафгаз», Азербайджан

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ГАЗЕТЫ «ИШЫГ»

Построение планов на будущее и их реализация для любого народа зависит от прошлого этого народа и от уроков, полученных им в прошлом. Для построения моста между прошлым и будущим очень важно исследование исторических документов.

Так как каждый письменный документ является инструментом из нашего прошлого, эти статьи устанавливают связь между поколениями, приводят нас к прошлому и строят будущее.

Как известно, в начале XX века произведения, газеты и журналы печатались в основном старым алфавитом (арабским алфавитом), что затрудняет их исследование в наши дни. Газета “İşiq”- одна из таких публикаций.

Несмотря на цензуру прессы, ограничения и ревность правительства к национальным средствам массовой информации Северного Азербайджана в начале XX века, они понимали глубину этих важных вопросов и сосредоточили все свои силы для выполнения этих задач. Фанатические традиции, отсутствие образования, изоляция от социальной жизни, недоверие к социальной жизни женщины за пределами общества оставались по-прежнему для женщин актуальными. Средства массовой информации доводили эти проблемы до всеобщего сведения, предпринимали важные шаги по устранению причин и способствовали формированию той свободной жизни женщины, которой мы имеем на сегодняшний день.

Как нам известно, создание женской прессы, что в Азербайджане составляло жизненно важную проблему, пришлось на начало XX века. Проблемы образования и прав женщины, находящиеся в центре внимания общества, способствовали созданию женской прессы. Гаджи Зейналабдин Тагиев, который ответственно относился к требованиям

и потребностям своего общества, добавил в череду своих заслуг перед народом еще одну. Под его покровительством и при его финансировании была создана первая газета для женщин «İşiq». Первый номер газеты был опубликован 22-го января 1911-го года.

Отметим, что редактором первой женской газеты была женщина -Хадиджа Алибейли.

Более половины сотрудников первой газеты тоже были женщины. Они обучались в зарубежных странах или в школах для девочек, которые открыл Тагиев, в них он помогает женщинам, своим сестрам, получить образование, необходимые знания.

К сожалению, до независимости Азербайджана не было возможности изучить наши газеты.

В общем, вопрос языка, лингвистики был среди актуальных проблем для каждого периода её функционирования. Нашим специалистом и языковедом всегда приходилось бороться за чистоту и ясность языка. Это и есть предметом статьи.

Издание газеты «İşiq» как первой прессы для женщин было важным в истории прессы Азербайджана, несмотря на неширокий спектр возможностей и короткий срок функционирования издания.

Эта газета поднимала как проблемы азербайджанских женщин, так и мусульманских женщин во всем мире.

Основной целью данной статьи является исследование значение роли женщины, в частности, личности первой женщины-редактора в истории средств массовой информации – 2-жи Хадиджи Алибейли, тем, опубликованных в газете.

Статья была подготовлена по материалам 34 номера газеты «İşiq» в 1911 году, которые были переведены из старого алфавита в новый.

Ключевые слова: газета «Ишиг», старый алфавит, лингвистика, газеты.

УДК = 811.161.1

Полякова Т.М., кандидат филологических наук

Институт языковедения им. А.А. Потемни НАНУ, Киев

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ЛЕКСЕМЫ МАЙДАН В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ ТЕКСТОВ СМИ)

Статья посвящена семантическому потенциалу лексемы 'майдан' в современном русском языке. Определяется семантика украинизма на данном этапе его функционирования в русских текстах масс-медиа. Исследование основано на широком иллюстративном материале.

Ключевые слова: дискурс СМИ, семантическая структура, неосемантизм, украинизм, 'майдан'.

© Полякова Т.М., 2015

Использование лексических украинизмов в русских текстах печатных и электронных СМИ – явление частотное, стабильное, «набирающее обороты». Причины, предпосылки и особенности функционирования украинского лингвокомпонента в русском массмедийном пространстве вызывают исследовательский интерес [6: 40—46].

Характерной чертой русскоязычных средств массовой информации (и в большей степени СМИ Украины) на рубеже 2013 – 2014 гг. явилась очередная активизация употребления украинизма *майдан*, отражающая значимые события в жизни украинского общества. Лексема тюркского происхождения, имеющая общую историческую традицию номинирования культурных и социальных реалий в украинском и русском языках, «заиграла» новейшими и «забытыми старыми» семантическими «гранями», что привело к значительным изменениям в лексико-семантической структуре слова.

В русских текстах массмедиа частотность употребления лексемы *майдан* связана с событиями общественного характера в Украине и, соответственно, с развившимися номинативными свойствами лексемы.

Украинская коммутура *Майдан* реализует ономастическую функцию, являясь микротопонимом – ‘наименованием центральной части Киева, одной из площадей украинской столицы’, например: «Теперь нардепы предлагают сделать *Майдан* и Крещатик пешеходной зоной, посадить там аллею и поставить лавочки» (Сегодня. 28.03.2014, с. 2).

Нарицательное наименование *майдан*₁ (ЛСВ₁) отражает непрерывность исторической традиции в Украине, обозначая ‘место, площадь, где происходят собрания людей по всевозможным поводам (празднования, концерты и др. мероприятия)’, а также ‘площадь для выражения социального протеста’, например: «На *майданах* (в Киеве, Львове, Тернополе, Ивано-Франковске) собирается украинский народ, чтобы выразить поддержку евроинтеграции» (2000. 20-26.12.2013, с. F 8).

Украинские события 2013 – 2014 гг. активизировали употребление лексемы *майдан* в таких значениях: *майдан*₂ (ЛСВ₂) – ‘бессрочная/ акция протеста; социальный бунт, противостояние с властью; борьба за смену режима, революция’ и *майдан*₃ (ЛСВ₃) – ‘участники акции протеста; лагерь, объединение людей, осуществляющих протестную акцию’. Относительная независимость от контекста ЛСВ₂ и ЛСВ₃ особенно наметилась в новейший период истории Украины, о чем свидетельствует, например, функционирование лексемы *майдан* в этих значениях в 2004 – 2006 гг. [5: 184] (о происхождении и употреблении неосемантизма *майдан*₂ в украинском языке см.: [1: 11—12, 171—177]). Очередная реализация в СМИ ЛСВ₂ и ЛСВ₃ с уточнением иных причин/особенностей акции протеста («борьба за евроинтеграцию») открыла или продолжила ряд обозначений ‘*майдана*’ как специфической для Украины реалии: *оранжевый /помаранчевый/ майдан, евромайдан*.

Устойчивый коммуникативный и социальный характер приобретает ЛСВ₂, реализуясь в качестве субъекта или объекта, в сочетании ‘атрибут + *майдан*’, ‘*nomina agentis/personalis* + *майдан*’ и др., уточняя природу, функции, черты, хронологию, значимость и результат анализируемого в массмедиа явления. Лексема *майдан*₂ функционирует в роли главного и зависимого компонента синтаксической конструкции, в последнем случае форма зависимого компонента может быть различной, как и средства синтаксической связи – формы слова, предлоги, напр.: безответственность политиков вылилась в *евро/майдан*; *майдан* стартовал; находится в процессе *майдана*; *майдан* идет круглосуточно;

майдан расширяет границы; *майдан* рождается /живет, умирает, умер/; *майдан* закончится/закончен; *майдан* послужил катализатором каких-либо процессов; /задолго/ до и после *майдана*; участвовать в /*евро/майдане*; распространить *майдан* по всей стране; прийти к власти через *майдан*; *майдан* принес неожиданные плоды; *майдан* достоинства; будет новый, настоящий народный *майдан*; участник *майдана*; победитель *майдана*; взорванная *майданом* страна; нравится /(не) нравится/ *майдан*; проанализировать *майдан*; /стрим/трансляция *майдана*; зрелище *майдана*.

Лексема *майдан*₂ (как и ЛСВ *майдан*₃, см. далее) включается во фразеологические обороты, например: «*Майдан* открыл ящик Пандоры» (Акцент. Украинский Первый деловой TV. 4.01.2015) («*Ящик Пандоры*. Книжн. Источник несчастий, бедствий. <...> От древнегреч. мифа о Пандоре..., <которая> открыла ларец и рассыпала все несчастья» [9: 543]). Фразеология в широком понимании этого термина играет большую роль в формировании современного публицистического стиля [2: 6]. Идиома, как «один из элементов прецедентного (свернутого) текста» [4: 297], обладает в политическом дискурсе большим прагматическим потенциалом: в сравнении с нейтральным высказыванием сообщает адресату нечто дополнительное, активизирует внимание адресата – способствует большему осознанию результата или причинно-следственных связей каких-либо событий, выполняет аттрактивно-эмотивную и др. функции.

Разнообразную и широкую сочетаемость в свете общественно-политических событий в Украине в 2013 – 2014 гг. проявляет ЛСВ₃, выступая преимущественно в роли субъекта или объекта действия, напр.: *майдан* говорит /требуется, предлагает/; *майдан* добьется своей цели; *майдан* хочет /(не) захочет/; *майдан* занимает /неоднозначную/ позицию; *майдан* перегруппировался; *майдан* одержал победу; *майдан* должен постоянно давить /на власть/; за что стоял/чего добился *майдан*; *майдан* снова заговорит; выступать от имени *майдана*; перейти под контроль и охрану *майдана*; работать под присмотром *майдана*; убедить *майдан*; дать *майдану* сигнал; *майдану* позволено; свалить все на *майдан*; руководство *майдана*; выдвиженцы *майдана*; власть, поставленная *майданом*; сочувствующие *майдану*; плясать под дудку *майдана* («*Плясать под дудку* чью. Поступать, вести себя так, как угодно кому-либо, безоговорочно во всем подчиняться кому-либо» [9: 325]); *майдан* сыграл кому-то на руку («*Сыграть на руку* кому. Косвенно помогать, содействовать своим поведением, своими действиями и т. п. кому-либо в чем-либо» [9: 179]); ЛСВ *майдан*₃ включается в идиоматические конструкции – замещает один из компонентов фразеологизма или уточняет, реализует его формальный вариант. При этом лексическое значение глагольного фразеологизма, которое толкуется инфинитивным описательным оборотом, сохраняется, образно и метко определяя происходящее) (более широкую иллюстрацию возможных вариантов употребления лексем *майдан*_{2,3} см.: [7: 174—175, 176—177]).

Помимо активизации и оформившейся самостоятельности значений *майдан*₂ и *майдан*₃ наблюдается реализация их подзначений или вторичных значений, которые в большей мере зависят от контекста и могут быть истолкованы через содержание ЛСВ₂ и ЛСВ₃.

Так, в определенных случаях взаимодействия ЛСВ₂ с контекстом проявляется его подзначение ‘боевые /силовые/ действия интенсивного характера, направленные на достижение желаемого результата’: организовали/затянули силовой *майдан*; под давлением *майдана*; «*Майдан* радикализовал мышление до той черты, за которой всякое понимание

заканчивается» (2000. 18-24.04.2014, с. А 7); «*Майдан* проявил новый типаж воина» (День. 26-27.12.2014, с. 9); «Еще один активист также выстоял не только бои на Грушевского, но был на *Майдане* во время боев на улице Институтской» (Сегодня. 19.01.2015, с. 6). Указанное подзначение нередко реализуется на фоне присутствующей смысловой антонимии: «Против *майдана*, за мирное разрешение конфликта, выступают шахтеры» (Вести. Россия-24. 20.02.2014); «Теперь людям нужно найти бескровный легитимный путь смены власти, если она не отвечает критериям, и на выборах выбирать таких кандидатов, чтобы опять не свергать их путем *Майдана*» (День. 21-22.03.2014, с. 10).

В дискуссии о происходящих событиях в Украине отмечается стремление размежевать мирное противостояние с властью, мирную акцию протеста (именно это обозначается в диалоге '*майданом*') и силовые действия, что подтверждает наличие силового/военного 'компонента' в анализируемом явлении, его различных фазах, напр.: «Это был не *майдан*, это было силовое давление на власть» (Акцент. Украинский Первый деловой TV. 4.01.2015). Такой взгляд на происходящее в совокупности с имеющейся реализацией у лексемы *майдан* подзначения 'боевые /силовые/ действия интенсивного характера, направленные на достижение желаемого результата' способствовали развитию ряда семантических вариантов у лексемы *майдан*₂, а именно: 'война', 'военный переворот', 'спецпроект' (см. далее).

Вторичные значения у лексико-семантического варианта *майдан*₃ ('участники акции протеста, бунта') развивались на основе факта, тиражируемого СМИ: «*майдан* неоднородное, аморфное образование».

Подзначение 'действующая боевая единица, силовая составляющая протестующих' реализуется в таком контексте: *майдан* пошел на штурм; *майдан* ведет войну; *майдан* готов жечь и разрушать; *майдан* готов воевать; «*Майдан* начал действовать на рассвете, открыв огонь на поражение» (Новости. Первый канал РТР. 20.02.2014); «*Майдан* брутально утверждал свою природу по всей Украине» (2000. 18-24.04.2014, с. А 1). Анализ путей развития этого подзначения допускает его производность и от вторичного значения у ЛСВ₂ ('боевые действия...' → 'участники таких действий').

ЛСВ₃ является производящим для подзначения 'общественно-политическая сила, преследующая свои цели', например: «*Майдан* – самостоятельная политическая сила» (Новости. Интер. 20.02.2014); «Вариант признания *Майдана* как легитимного источника власти на Украине обсуждался Западом всерьез» (Итоги недели. 26.02-4.03.2014, с. 3); «Дискуссии о том, является или не является *майдан* легитимным органом госвласти на Украине» (Вести. Россия-24. 5.03.2014).

Учитывая характер иерархической взаимосвязи всех последующих значений от ЛСВ₁ ('место для различных действий' → 'конкретное действие' → 'субъект такого действия' → 'тип субъекта'), можно охарактеризовать развившуюся многозначность украинизма *майдан*₁, как цепочечную полисемию.

Динамические процессы в лексико-семантической структуре слова *майдан* не ограничиваются выделенными ЛСВ. Фиксируются лексико-семантические варианты, которые не приобрели заметной устойчивости и свидетельствуют о последующих семантических трансформациях украинизма *майдан*₂ (развитие значений на основе метонимической связи, обобщение денотативного компонента, утрата периферийных сем), например:

• *майдан*₂ ('революция') → 'победа революции': «Драться за *майдан* до последней капли крови» (События. ТВЦ. 14.04.2014); «Хотят отобрать у нас *Майдан*, забрать Украину, уничтожить наш народ» (День. 15.04.2014, с. 9);

• *майдан*₂ ('силовые действия, направленные на смену режима') → 'свержение действующей власти, /военный/ государственный переворот': «Московский *Майдан*. <...> Переворот в Москве в 1991 году» (Сегодня. 29.03.2014, с. 13); «Мы еще долго будем расхлебывать последствия того *майдана*, того переворота» (Новини. 24 tv.ua. 21.02.2015);

• *майдан*₂ ('социальное противостояние с элементами военных действий') → 'война': «А еще у меня есть каска с *Майдана* и времен Второй мировой войны, – они одинаковые... Даже штамп один и тот же – образца 1940-го... Кто бы мог подумать, что в мирное время в XXI в. возможна такая война, смерти людей и повторение прошлых ужасов» (Зеркало недели. Украина. 29.11-5.12.2014, с. 10);

• */евро/майдан*₂ ('социальный протест') → 'организация протеста; спецпроект; спецоперация': «Один из сотрудников президентского аппарата <Азербайджана> назвал *евромайдан* “проектом определенных международных сил”, спровоцировавшим “гражданское противостояние, хаос и анархию” на Украине» (2000. 24-30.10.2014, с. А 5); «Организация протестов превратилась в бизнес с армией профессиональных протестующих. <...> Недостаток любой спецоперации, подобной *майдану* – невозможность скрыть детали» (2000. 14-20.11.2014, с. F 5);

• */евро/майдан*₂ ('революция, борьба за смену режима') → 'технология революции, уличного протеста, свержения/захвата власти': «Узнать, как на низовом уровне действовал международный механизм собирания геополитических противников России, поближе познакомиться с белорусской спецификой общественной технологии, которая прекрасно известна украинцам по *майдану*» (2000. 8-14.11.2013, с. С 1); «Любой *Майдан* – это не только всплеск недовольства масс, но и технология по его организации» (Сегодня. 8.12.2014, с. 2). Семантическое изменение этого типа в определенном роде дублирует предыдущее. Значение лексемы */евро/майдан*₂ как 'технологии' реализуется в массмедиа различной политико-идеологической направленности, дифференциация в этом плане заключается в определении авторства 'технологии' или 'спецоперации', напр.: «*Майдан* лишь начинался, а уже были признаки технологий. <...> И мы тогда уже писали, что есть российское присутствие... Враг не собирался останавливаться. Он провел первый этап спецоперации – подрыв ситуации изнутри (имеется в виду '*майдан*'. – Т. П.). <...> Сегодня... спецоперация по ликвидации украинской государственности продолжается» (День. 20-21.02.2015, с. 6-7);

• *майдан*₂ ('общественный протест') → 'самоопределившееся гражданское общество': «С точки зрения самоидентификации, активного гражданского общества, *Майдан* рождается именно сейчас» (День. 21-22.03.2014, с. 10); «Для нашей памяти естественно сама мысль об условном знаке равенства между *Майданом* и денеэром. <...> Речь идет о небывалой самоорганизации и взаимной поддержке на так называемых низовых уровнях общества независимо от власти. <...> события последнего года... сформировали в Украине гражданское общество. <...> Украинцы, наконец, открыли в себе достоинство, солидарность, способность к самопожертвованию, то есть гражданскую и цивилизованную зрелость. <...> такого рода достижения нужно закладывать в фундаменты общественной традиции. Без которой любое общество является... недоразумением» (Зеркало недели. Украина. 22-28.11.2014, с. 1, 2).

Контекстуальные ЛСВ от украинизма *майдан*₂ могут номинировать реалии, не связанные с /общим/ социальным протестом на улицах Украины или социальным протестом, имеющим специфические для украинского общества черты (т. е. происходит относительный «выход» номинации за рамки украинской лингвокультурной сферы), например:

- *майдан*₂ (‘социальное противостояние в Украине: борьба за смену режима’) → ‘борьба за что-либо, связанные с ней испытания’: «Есть люди (люди с особыми потребностями. – Т. П.), которые... с самого детства переходят через такой *майдан*, что не приведи Господь. Им стоять и стоять на своих *майданах* (т. е. бороться за свои права. – Т. П.) без надежд на кардинальные изменения» (2000. 7-13.03.2014, с. С 4);

- *майдан*₂ (‘общественный протест, борьба за социальную справедливость в Украине’) → ‘гражданская платформа, непрекращающаяся внутренняя борьба’: «Я хочу растратить свое сердце на людей, пришедших в театр. У меня – свой *майдан*, где я говорю о наболевшем» (2000. 13-19.12.2013, с. А 6); «Кроме реального, есть еще другой, внепространственный и вневременной *Майдан*... Иной – внутренний, субъективный и частный для каждого по-своему...» (Зеркало недели. Украина. 22-28.11.2014, с. 2); «... у каждого свой *Майдан*. Либо ты с Богом, либо с дьяволом» (Зеркало недели. Украина. 21.02.2015, с. 14).

- *евро/майдан*₂ (‘революция, характерная для украинского общества’) → ‘революция, акции протеста какие-либо и где-либо’: «Московский *Майдан*. <...> Большую роль в московской революции 1991-го сыграли русские националисты» (Сегодня. 29.03.2014, с. 13); «В Минске *майдана* не будет. Здесь нет для *майдана* места» (Новини № 1. 112-Украина. 11.07.2014); «*Евромайдан* в Соединенных Штатах. <...> В американском штате Миссури... продолжают протесты в связи с убийством полицейским чернокожего мальчика» (2000. 22-28.08.2014, с. А 8); «Включил телевизор и вижу... в Гонконге – *Майдан*. <...> Как китайское правительство допустило, чтобы на улицах демонстранты дрались с полицией?» (2000. 3-9.10.2014, с. F 1). «Выход» номинации за рамки украинской лингвокультурной сферы в данном случае может осуществляться при помощи словообразующего средства, напр., в общем значении сложения *америкомайдан*, указывающем на топонимическую соотнесенность протестной акции – ‘*майдан* в Америке’ (2000. 14-20.11.2014, с. А 8), связь ‘протестного движения’ с локальной точкой его первоначального происхождения утрачивается.

Однако не только разнообразие локальных «определителей» объекта, но и собственно употребление неосемантизма *майдан*₂ в сочетании с атрибутом ‘киевский’ (и с более широким украинским топонимиконом – ‘одесский’, ‘крымский’, ‘украинский’) в не меньшей степени способствует утрате дифференциальных признаков, характерных для номинации «местного явления» конкретного национально-культурного сообщества, напр.: «Он был на киевском *Майдане* с самого начала, волонтером в здании КГГА»; «Результат украинского *Майдана*... *Майдан* показал, что новое дыхание необходимо и старой Европе. Может, в этом и состоит миссия украинского *Майдана*?» (Зеркало недели. Украина. 22-28.11.2014, с. 2, 11); «Крымский *майдан* закончился референдумом» (Право голоса. ТВЦ. 28.05.2014).

Неосемантизм *майдан*₂, первоначально имеющий характеристику украинизма, постепенно переходит в разряд локально-нейтрального наименования и используется для обозначения социального противостояния с определенными особенностями без

какой-либо территориальной «привязки» (речь идет не о вербальном окружении номинации *майдан*₂, а об утрате соответствующего компонента в ее значении, указывающего на территориальную соотнесенность), ср.: немецкий *майдан* (2000. 27.12.2013-2.01.2014, с. F 6); чешский *майдан* (Сегодня. 19.11.2014, с. 7); обострение американского *майдана*, *майдан* в центре Варшавы (2000. 28.11-4.12.2014, с. А 6, А 8); допустимость молдавского *майдана* (2000. 12-18.12.2014, с. А 5); (*электро*)*майдан* в Армении (Сегодня. 6.07.2015, с. 18); вспыхнул греческий «*майдан*» (Вести. 16.07.2015, с. 7) (идентичные процессы происходят и в значении неосемантизма *майдан*₃ – ‘объединение людей, протестующих особым образом’: в Македонии появился *майдан* /Сегодня. 19.05.2015, с. 7/).

В русском политическом медиадискурсе опыт исторических событий в Западной Европе экстраполируется на современные украинские реалии, их прогноз, а социальные противостояния далекого прошлого, в свою очередь, «приобретают» современное обозначение: «И не надо пугать катастрофическими последствиями *Майдана*-3. Да, это большой риск. Но *Майдан* может победить не только внутреннего, но и внешнего врага. Революционный “*майдан*” во Франции XVIII ст. раздавил не только royalistскую контрреволюцию, но и разгромил всю феодальную Европу» (День. 26-27.12.2014, с. 19); таким образом, в семантической структуре украинизма утрачивается не только территориальный «маркер», но и временной, включающий в себя специфику социальных противостояний в XXI веке.

Семантические трансформации тюркизма *майдан* предопределены экстралингвистическими факторами и воссоздают картину развития собственно украинского явления, что подтверждает обзор тюркских лексикографических источников, в том числе и современных, сопоставительный анализ развития лексико-семантической структуры татарского, кыпчакского, казахского, туркменского слова *maidan*, турецкого, крымско-татарского *māidan* и т. д. (некоторые лексико-семантические варианты тюркских слов «пересекаются» с украинизмом *майдан*₂, т. е. номинируют те реалии, которые в большей или меньшей степени имеют место в «действе», отраженном в ЛСВ *майдан*₂, также в его подзначении или в значениях некоторых словопроизводных от лексемы *майдан*₂ – *майданить*, *смайданить*, *майданящий*, напр.: «*māidan*. 1) <...> в словосочетаниях: поле сражения; двигаться вперед в сражении; 2) публичность» [8: 2069]). В этом смысле можно говорить о «последствиях аккультурации», т. е. о последствиях такого «процесса взаимодействия культур, в ходе которого происходит их изменение, усвоение ими новых элементов, образование в результате симбиоза разных традиций реалии принципиально нового синтеза» [3: 216—217].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Авт.-уклад. Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирева, Ю. В. Романюк; Відп. ред. Є. А. Карпіловська. – К.: ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
2. Григораш А. М. Филология с географией: (на материале современной русскоязычной прессы Украины): словарь географических перифраз. – К.: Знання України, 2012. – 479 с.
3. Каиржанов А. К. Византизм и ментальность Киевской Руси. Часть I. Раздумья на степной дороге (очерки по языкознанию и культурологии). Часть II. – К.: Издательский дом Дм. Бураго, 2012. – 312 с.

4. Костомаров В. Г., Бурвикова Н. Д. Прецедентный текст как редуцированный дискурс // Язык как творчество: К 70-летию В. П. Григорьева: сб. науч. трудов. – М.: ИРЯ РАН, 1996. – С. 297—302.
5. Николенко Н. И. О функционировании украинских лексем «помаранчевый», «майдан» в русском языке // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Серия «Филология». – 2007. – Т. 20 (59). – № 1. – С. 179—185.
6. Озерова Н. Г. Міжмовна взаємодія в сучасному газетному дискурсі // Мовознавство. – 2010. – № 4–5. – С. 40—46.
7. Полякова Т. М. Функционирование украинизма *майдан* в русском политическом медиадискурсе // Политическая лингвистика. – Екатеринбург: Изд-во Уральского гос. пед. ун-та. – 2014. – Вып. 4 (50). – С. 173—179.
8. Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий: в 4 т. (восьми книгах). – Т. IV (в 2-х книгах). – Часть 2. – СПб.: Изд-во восточной литературы (репродукция фотомеханическим способом), 1990. – 2230 с.
9. Фразеологический словарь русского языка / Авт.-сост. Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Федоров. Под. ред. А. И. Молоткова. – М.: «Сов. Энциклопедия», 1967. – 543 с.

Полякова Т. М., кандидат філологічних наук
 Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ, Київ

СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНІЗМУ МАЙДАН У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКИХ ТЕКСТІВ ЗМІ)

Стаття присвячена семантичному потенціалу лексеми 'майдан' в сучасній російській мові. Визначається семантика українізму на даному етапі його функціонування в російських текстах мас-медіа. Дослідження ґрунтується на широкому ілюстративному матеріалі.

Ключові слова: дискурс ЗМІ, семантична структура, неосемантизм, українізм, 'майдан'.

Polyakova T.M., PhD
 National academy of sciences of Ukraine,
 A. A. Potebnia Institute of Linguistics, Kiev

SEMANTIC TRANSFORMATIONS OF LEXEME MAIDAN IN CONTEMPORARY RUSSIAN (ON MATERIALS OF RUSSIAN-LANGUAGE MEDIA)

The article examines the semantic potential of lexeme 'maidan' in the contemporary Russian language, based on material from Russian-language media. The semantics of Ukrainianism 'maidan' is defined at this stage of its functioning in various linguistic contexts. The article presents extensive illustrative material.

Key words: mass media discourse, semantic structure, neosemantism, Ukrainianism, 'maidan'.

SOCIAL – POLITICAL AND CULTURAL FACTORS FORMING LITERARY ENVIRONMENT OF KARABAKH OF XIX CENTURY

This article deals with the tragedies which happened to Azerbaijan from time to time because of the political games, including the beginning of the XIX century's tsar Russia's Kurakchay (May, 14, 1805) and Turkmanchay (February, 10, 1828) signed between Russia and Iran and according to this Azerbaijan was divided into two, and also our country's political, economical and cultural condition at that time.

Key words: *Hilly Garabagh (Dagligh Garabagh) Kurakchay, Turkmanchay contract.*

As it is known, in the beginning of the XIX century the Kurekchay deal concluded between the Karabakh khanate and Tsarist Russia (14 May 1805), as well as the split (disintegration) of Azerbaijan by the agreements of Gulustan (24 October 1813) and Turkmenchay (10 February 1822) signed between the Russian and Iranian empires, as it was in the country's socio-political life, had a serious impact on the literary and cultural sphere, too. The disintegration of the country sharpened socio-political contradictions a bit. The people who are forced to live under the harsh colonial regime of the Tsarist Russia began to weaken gradually and to lose their independence. The life of colonization led the national thought to the persecution in Azerbaijan. "Because of taking Azerbaijan under the authority, Tsarist Russia didn't step aside for suppressing the nationality of Turks, and doing what necessary until its collapse (10. p. 104). However, the intellectuals and patriotic personalities of Azerbaijan never came to an agreement with the colonial regime and they continued their fights and struggles under the existing conditions.

After passing the invasion of Russia by North Azerbaijan, it began to remove the Armenians from Iran to this territory gradually (Goyushov Rashid 1993: 75). The resettlement of the Armenians to the historical territories of Azerbaijan formed the part of an expansionist policy of Russia and served the purpose of Christianization of these territories where the people of Turkish-Muslim lived in the collection. This policy of resettlement caused for the serious objections and dissatisfactions of the local Turkish-Muslim population. Because the Czarist government helped the Armenians to settle in the most productive territories and created the conditions for the passage of the land into their hands.

As it is known the conquest of Azerbaijan caused for the expansion of the struggle for freedom against the Russian colonization regime. "In the XIX century especially after Azerbaijan's entering the Russian composition, the peasant liberation movement expanded than the previous times, the revolt and uprisings of the peasant groups (detachments) against beys (members of the gentry) and tsar rulers gradually increased in Azerbaijan. In this connection the social motives increase in minstrel literature (ashug literature).

You can often come across the poems which criticizing the old orders, the clergy and beys (noblemen) and calling the people for unity and the fight against feudal oppressions among the poems of this time. (7. p. 27)

The fight against the Russian conquest and disturbances of this conquest was observed more vividly, especially between the educated and intellectual layer of Karabakh. The great masters of the time Qasim Bey Zakir, Seyid Nigari and other masters had gone in the front ranks of this struggle and fought against the tsarist regime seriously.

In spite of pressure of the Russian colonial regime, Karabakh khanate economically developed to a great extent in the XIX century. The original architectural monuments in Karabakh are showing the level of this development. In separate territories of Khanate with the development of pottery carpet-making, copper, sericulture, weaving the cities were growing and it also gave impetus to the development of trade (9. p. 94) The foreign trade developed in a higher level in the Karabakh Khanate, Shusha became one of the most important trade centres in the South Caucasus. The caravans were going to the other peoples of Azerbaijan from Shusha to Georgia, Iran, Turkey and Russia as well.(4. p.162).

The development of the economy in Karabakh also gave a serious impetus to the revival of the culture.

Let's note that "The History of the literary Karabakh is almost as ancient as the history of Karabakh. The source and alloy are the extent of salient in very few regions among folk-lore, myth, language, ethnicity, traditions, artistic thinking, the space with national character, terrain, land and nature." (6. p.547)

In the XIX century Shusha played the role of a cultural centre of Karabakh completely. It is not accidental that a lot of prominent personalities of Azerbaijan were born, studied lived and worked in this city. The literary and religious figures Qasim bey Zakir, Fatma Khanum Kemine, Mir Mohsun Navvab, Firidun Bey Kocharli, Ahmed Bey Aghaoghlu, Hashim Bey Vazirov, Nacaf Bey Vazirov, Yusif Bey Chamanzamanli, Uzeyir Bey Hajibeyli, Ceyhun Bey Hajibeyli were born and grew up and spent a certain period of their life in this city.

It should be noted that one of the characterizing specific features of the Karabakh literary environment is being rich in the women's signatures of this school. As truly noted by the corresponding member of ANAS (Azerbaijan National Academy of Sciences) Professor Yashar Qarayev. "Mahsati's tradition of the XII century found its new and salient an artistic affirmation in Ashug Peri, Agabeyim aga, Fatma Khanum Kemine and especially Khurshud Banu Natavan's examples the daughter of the last Khan of Karabakh Mehdiqulu Khan in the XVII- XVIII centuries mostly in the Karabakh literary environment." (6. p. 563) It should be also remembered that this peculiarity attracted Adolf Berjen's attention too and he paid special attention to this aspect in his works by name "Mejmuelyi-Ashari-Shuareyi-Azerbaijan" which published in the German city of Leipzig in 1867.

The bards and storytellers, poets and minstrels, music and poetry gatherings spread all over the region created the literary atmosphere of Historical Karabakh all together at that time. Sari Ashug, Ashug Peri, Muhammad bey Ashig, Agabeyim Aga, Mirzegan Madatov, Mammed bey Javanshir, Ashug Zengilani, Baba bey Shakir, Qasim bey Zakir, Jafarqulu Khan Neva, Mirza Hassan Mirza, Assad bey Fadai, Ashug Valeh Qulably, Qanber, Mirza Muhammad Katib, Ali Madad, Qushgulu Ashug Mahmud were the craftsmen who wrote and created in the center of Karabakh (6. p. 557). It should be remembered that "The minstrels tell tales, compose new saz (Azerbaijan's national musical instrument like guitar) melodies, perform with songs at the poetry gatherings. The development of the minstrel art caused the further improvements of saz. Master pegs played an unprecedented role in the aesthetic education and polishing of the taste

of our people . They made fighting spirit on people and called the to the victory over the enemy with their heroic tales (8. p.100).

One of the facts which showing that Shusha organized one of the cultural centers of Karabakh is connected with passing of the most important trade routs through this city. In the XIX century “Shusha was one the cultural cities of the Caucasus and the East”. The famous “silk route”, East- Caucasus Europe trade route passed from here. In the flock of caravans as well as poetry, song and poem were carried. In the Karvansara that the ruins remain now (nowadays) from Europe to Iran, Turkey, Iraq, India and vice verca ..... the travelling travel merchants listened to the assemblies, heard the music and poetry. (6. p. 556)

In the XIX century in adition to the literature the music also seriously developed. As truly noted by V.D.Karganov Shusha, the charming homeland of musicians and singers, poetry and songs gave the musical figures to Trans caucasia (12. p. 28). Calling Shusha as the Caucasus Italy just related to this. In the XIX century the musicians and singers grown in different regions of Karabakh completely played the important part in the development of Azerbaijan musical culture. The development of music culture on the one hand ensured getting a professional picture of the folk music and music performance as well as created conditions for, the development (using) of scientific and theoretical basis. The scientific investigations connected with its music performance and history evoke an interest from this point of view. Especially the work “Vuzuhul-argam” written by Mir Mohsun Nevvab in this years is one of the original investigation works (that) learning joint sides of music of the East and West.

The detailed information was given about separate mughams thear features, names, corners etc in the work “Vuzuhul-argam” by Mir Mohsun Nevvab. Such commentaries of the indispensable sources in the understanding of Azerbaijani mugham, kernel and essence. (10. p.6)

Here the development of the theatre art made the panorama of the literary process more substantive in considerable degree. Since early 1848 (25 years ago from the formation at a professional national theatre) it beagan to show the first amateur theatre performances in Shusha. In 1873, the student of Shusha mreal school N.Vazirov also took part most closely, in the preparation of the first proffesional teatrical performance. Since 1882 thanks to the efforts of the student of Qori Seminary, the plays had already begun to get a regular and organized character. S.Veliyev, F.Kocherli, B.Badalbeyov, N.Vazirov participated in Shusha performances of both original translated and modifedd works which was first event in Azerbaijan (6. p. 563-564)

Other facts and documents connected with the development of theater proffesion are also available in Karabakh. So the copy of the text of posters written in the author’s own handwriting, is remaining now in the archives of Gasanly khan Garadagi. (5. p. 14)

It should be noted that in the begining of the XX century the development of the musical theatre and opera also got its roots and sources from the literary and cultural atmosphere (environment) of Karabakh in Azerbaijan. So in August 1897- the well-known playwright Abdurrahim bey Hagverdiyev’s initiative and lidership a group of amateur prepared a small musical dramaticc performance by name “Majnun is on Leyla’s grave” and the famous singer Jabbar Garayagdioglu played the role of Majnun and 13 year-old Uzeyir Hajibeyli took part in the performance. It was not accidental that the famous composer Uzeyir Hajibeyli wrote the opera “Leyla and Majnun ten years after this historic event”. (2.p.37)

In the XIX century the development of enlightenment and education was in the high level in the comparison with the other territories and regions of Azerbaijan. When Russia conquered

the North of Azerbaijan there had been seven drama (Azerbaijan) schools where 163 students studied in Shusha. But after the conquest the “Regulations” of the Transcaucasia schools adopted in 1872 had a definite influence on the development of education. According to this documents the district schools giving primary education turned into the city school which their period of study was 6 years.(2.p. 282)

Not only in Azerbaijan, entirely in the South Caucasus the first city school was opened in Shusha, in 1874. “It was certainly not accidental. Being one of the largest cities of all the East like a trading centre the cultural environment of Shusha preferred (gave a priority) here more than the other cities of Azerbaijan”(6.p. 57).

There were many private schools in Shusha. Also Shusha real school (1881), woman (female) primary school 1894 like the special music-school (1990) the educational institutions also informed from the richness of the pedagogical environment of the city. The educated, well-known pedagogues (educators) and intellectuals like Gasanly Khan Garadagi, Mir Mohsun Nevvab, Haji Husu, Kerbalayi Shefikhan, Meshadi Akbar Mukhtarov led (headed) these schools.

At the end of XIX century, the opening of a new method schools in Shusha gave a serious stimulus (impetus) to the development of science and enlightenment (education). A new type of school in the native language which was opened in Shusha by Gasanly Khan Garadagi (1848-1929) is the vibrant pattern (lively specimen) of it. Garadagi’s schools completely differed from the Moslem ecclesiastical schools. He opened a new type of school and used the desk and blackboard for the first time Garadagi used the new methods in the process of learning and taught the Arabic Alphabet by the audible method to his pupils. In order to simplify the training he compiled teaching materials in the form of the manuscript. At his school, the pupils learned Arithmetic, sang songs besides the languages. (5.p.5). Later many writers, journalists, social and political figures known in all the East get their first education at schools giving secular education.

However it should be noted that the Tsarist officials were seriously controlling the activities over the native speaking schools. Though the creation of the national schools were allowed they were also subjected the strong control and Turkish geography history and they prohibited the teaching of other lessons. The purpose from all of these was to prevent The Azerbaijan people getting education and opening their eyes to the world.(11.p.5).

The native speaking schools of Azerbaijani Turks was significantly less in number in with the Armenian and Georgian peoples of the Caucasus that it was also welded from the harsh colonial policy which was pursued against the Turkish Muslim population. However the educational intellectuals thoughts and pen holders of Karabakh did their best to serve the national awakening within the opportunity.

In the last quarter of the XIX century the definite successes were got in the field of book publishing by stone engraving method. The development of the book publishing gave a serious stimulus (impetus) to the revering of the Karabakh literary environment Mir Mohsun Nevvab’s services are undeniable in the development of the publishing in Shusha. The works on literature, culture, teaching and education as well as many fields of sciences were published (saw the light) in the printing house which he opened.

Karabakh literary atmosphere of the XIX century can also be characterized by the development of different fields of science. The “Karabaghanames” written one after the other and

revived the objective historical views of the time is considered the most authoritative sources as one of the valuable examples of the Azerbaijan historiography.

The investigations like Mirza Adigozal's "Karabaghname" (1845). Mirza Jamal Javan-shir Garabaghi's "The History of Karabakh" (1847). The authorities of Panah Khan and Ibrahim Khalil Khan in Karabagh and the events of that time (1854) by Rzagulu bay Mirza Jamal oglu, Mir Mehdi Kazani's "The History of Karabagh" (1862), Mirza Yusuf Garabaghi Nersesov's, "Tariki Shafi" (1866), Ahmed bay Javan-shir's "The Political situation in Karabakh Khanate" (1884) are from this style. "Karabakhnames" which mentioned are not only about historical, socio-political life of Karabakh but also draw the attention like the sources giving lively and full information about literary and cultural climate of the time.

In the XIX century the national movement expanding against the tsar (czarist) oppression was noticeable in Karabakh too. Especially, during this period the widespread smuggling movement changed the socio-political view in Karabakh significantly.

Showing activities by Gachag Nabi, Mahammad bay Kavalier and their close associates who fought against the Tsarist oppression and its local helpers in this area is not accidental. After being conquered of Azerbaijan by the Tsarist Russia the expanding smuggling of movement can be valued as an expression of anger and rage against the colonial regime of the people in Karabakh as in separate regions of the country.

The People's writer Ismail Shikhli wrote about the widespread smuggling of movement of that period in Azerbaijan mentioned in the preface by name "The Admiration of the Knighthood" which Ferman Eyvazli wrote for the novel "Gachag Kerem." In XIX century.... The wide spread smuggling of movement in Azerbaijan, first of all (first and foremost) was the expressions of people's anger turned against injustice and public lawlessnesses. These armed rider groups shocked the whole Transcaucasia who fled from the local Khan and beys, tsarist officials, police-officers, government-generals' persecutions and took revenge of the peasants at every opportunity whose rights were violated, the poor got into trouble, the brides with dishonored chastity, the fellows with broken pride. Their tidings was sometimes Goycha pastures, or impassable roads of Armenia, sometimes Borchali region, or sometimes from the other side of the Araz River.

All of these draw the attention as factors characterizing the socio-political aspects of Karabakh literary and cultural environment in the XIX century.

REFERENCES

1. Azerbaijan ethnography – The three volumes. III volume. Baku "East-West" Publishing house, 2007, 568p.
2. Elchin Mukhtar Elkhan. Shabeh: Our Epik theatre. Azerbaijan journal ,№ 6, 2008, 138-168p.
3. Goyushov Rashid. Journey to the Past of Karabakh Baku, Azerbaijan State Publishing House 1993, 83p.
4. Hajiyeva Zemfira Karabakh Khanate: socio- economic relations and state structure, Baku, "Educational" publishing. 2007, 254p.
5. Garadagi Hasanli Khan. Works, Baku, "Shusha" Publishing Houses, 2001, 168p.
6. Garayev Yashar History: from near and far, Baku , "Tomorrow" Publishing House, 1996, 712 p.

7. Gasimzade Feyzulla. XIX century Azerbaijan literature, Baku “Maarif” Publishing House. 1974, 488p,
8. Mammadli Mahal. in the history of Azerbaijan Culture Baku “Vatan” Publishing house, 2004, 176p.
9. Mir Jalal, Panah Khalilov The Bases of the Literature Baku “Maarif” Publishing House Education, 1972 , 220p,
10. Safarova Zemfira. Azerbaijan Publishing House, Baku, Azerneshr, 2006, 544p.
11. Zeynaloglu Javanshir. Concise History of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan State Book Chamber, 1992, 144p.
12. Karganov. V.D. Kavkazskaya motifs, Tbilis, 1908, 198p.

Аслан З.,
Азербайджан

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ, ЯКІ СФОРМУВАЛИ ХІХ-СОТРИЧНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ КАРАБАХУ

У цій статті мова йде про політику колонізації царизму, що здійснювалася в Азербайджані, в результаті якої північ Азербайджану увійшла до складу Росії на початку ХІХ ст., про економічний розвиток Карабахського ханства, розвиток музики і театральної майстерності у Карабасі, про науковий прогрес, освіту і про національний рух проти гноблення царизму (контрабандний рух).

Ключові слова: Азербайджан, Нагірний Карабах, Курекчай, Тюркменчай, контракт.

Аслан З.,
Азербайджан

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ СФОРМИРОВАЛИ ХІХ ВЕКОВУЮ ЛИТЕРАТУРНУЮ СРЕДУ КАРАБАХА

В этой статье речь идет о политике колонизации царизма, осуществленного в Азербайджане, после которого север Азербайджана был включен в состав России в начале ХІХ века, об экономическом развитии Карабахского ханства, о развитии музыки и театрального искусства в Карабахе, о научном прогрессе, образовании и о национальном движении против национального притеснения царизма (контрабандное движение).

Ключевые слова: Азербайджан, Нагорный Карабах, Курекчай, Тюркменчай, контракт.

УДК 821.133.1'06-311.2.09

Мацевко-Бекерська Л., докт. філол. наук, доцент
Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, Львів

СИСТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПЛАНІВ ТОЧКИ ЗОРУ В МАЛІЙ ПРОЗІ ЛЕСЯ МАРТОВИЧА

Стаття присвячена розгляду характерних особливостей поняття «точка зору» в наратологічній терміносистемі з позиції його текстової репрезентації в малій прозі українського письменника початку ХХ ст., Леся Мартовича. Здійснено аналіз систематичної моделі точки зору як поетологічного явища на значному художньому матеріалі.

Ключові слова: наратологічний дискурс, текстова репрезентація, точка зору, ключові плани точки зору, гетеродієгетичний наратор.

Однією із ключових аналітичних категорій наратологічного дискурсу є поняття точки зору, що в концепції В. Шміда визначається як «утворений зовнішніми та внутрішніми факторами вузол умов, що впливають на сприйняття та передачу подій» [8 : 121], і передусім пов'язується з розумінням перспективи, котра дистанціює точку зору та подію. Теоретичне обґрунтування, активне запровадження й дослідницька активізація цієї категорії спирається на три основні аспекти: поняття події та її наратологічну проекцію, диференціацію сприймання певної події та її передачі, а також диференціацію точки зору за істотними для презентації нарації рівнями. На думку Ф. Штанцеля [10 : 155–162], передумовою запровадження категорії точки зору є складність базового для наратологічного дискурсу поняття «оповідної ситуації», що оптимально реалізується в системі трирівневої опозиційності: особи (ідентичність існування наратора та персонажа), перспективи (внутрішньої чи зовнішньої: Innenperspektive – Aussenperspektive), модусу (наратор – рефлексор). Дослідник на підставі структурування центру викладу пропонує домінуючу характеристику певної ситуації, а отже, за аналогією – точки зору: «першої особи» (акцентує явну перевагу наратора чи персонажа як центру викладу); «аукторіальну» (засвідчує переважання зовнішнього погляду на викладену ситуацію); «персональну» (з деталізацією передусім рефлексії, а згодом – викладу). В концепції Ж. Женетта на одному теоретичному рівні перебувають «спосіб регулювання естетичної інформації» та «голос» викладу і увиразнюється типологія фокалізації («нульова», «внутрішня», «зовнішня»). З боку В. Шміда [8 : 113–114] основні положення французького вченого зазнають критики на підставі кількох ключових питань: явище перспективації зводиться лише до обмеження знання, незрозуміло, що мається на увазі під «знанням», неможливість пов'язати саме явище перспективації із критерієм «знання», припущення можливості існування оповідного тексту без точки зору та поєднання

© Мацевко-Бекерська Л., 2015

у межах самої класифікації, коли одні опозиційні пари розрізняються за об'єктом, а інші – за суб'єктом фокалізації. Натомість важливим внеском у розробку теорії точки зору в наративному дискурсі є дослідження тексту Б. Успенським [7], який визначає чотири основні рівні втілення точки зору – «плани» оцінки (ідеології), фразеології, просторово-часової характеристики та психології. В роботах термін «автор» є синонімом до поняття «наратор» і проводиться розмежування можливостей викладу з двох точок зору: власне авторської («зовнішньої» стосовно викладених подій) та когось із персонажів («внутрішньої»), кожна з яких має характерні ознаки на всіх рівнях. Термінологічну модифікацію концепції Успенського представляє чотирирівнева типологія Я. Лінтфелта [9 : 39], однак за наративним дискурсом він закріплює тільки перцептивно-психологічний план точки зору. Ш. Риммон-Кенан [10 : 77–85] на підтвердження позиції Ж. Женетта пропонує розрізнити три «грані фокалізації»: перцептивну (визначається параметрами часу та простору), психологічну (на основі оцінно-емоційного ставлення спостерігача до об'єкта спостереження) та ідеологічну; при цьому з поля зору дослідниці вилучена важлива «грань» – «план фразеології» Б. Успенського. Таким чином, термінологічне становлення поняття «точки зору» закономірно визначається самою природою наративного тексту і потребує конкретизації у художньо-естетичному просторі.

Метафора Т. Адорно переконує, що «кожен художній твір – це мить, кожен вдалий твір – певна позиція, моментальна зупинка процесу, коли він відкривається наполегливому окові. Якщо художні твори – відповіді на свої власні запитання, в такому разі вони й самі справді стають запитаннями» [1 : 16]. Автономне життя твору поза авторитетом творця зумовлює активізацію суб'єктивного формату читання та осмислення викладеної ситуації, зокрема щодо наративних текстів. Конфігурація події має двояку природу: виникаючи в уяві автора як осереддя ідейного, тематичного чи структурного задуму, вона послідовно відокремлюється від «первинного» змісту і набуває «вторинного» – того, що конкретизується рецептивними можливостями та інтерпретаційними зусиллями. Отож точка зору стає засобом фіксації найбільш значущого серед запитань, сформульованих чи окреслених літературно-художнім твором і, своєю чергою, фокусує запитання другого рівня, тобто апелює до читача із широкою пропозицією індиціональних знаків, що вказують позицію чи то наратора, чи то когось із персонажів, чи то конкретизують «місця недовисловлення» у тексті. Справді, «художній твір – водночас і процес, і мить. Його об'єктивація – умова естетичної незалежності – це ще й застигання. Що більше вкладеної суспільної праці об'єктивовано та цілком організовано у художньому творі, то більшою мірою він відлунне пусткою і стає чужим сам собі» [1 : 16]. Процес автономізації твору зумовлюється передусім наявністю в його матерії впорядкованої системи втілення точки зору як наявних, так і можливих оповідних інстанцій. Фіксація окремих моментів презентації нарації відбувається або на одному із рівнів втілення точки зору, або на кількох рівнях одночасно – таким чином власний голос тексту набуває виразності й переконливості, а ілюзія читацької самостійності стає достовірнішою.

В українському літературознавстві категорія точки зору перебуває в активному теоретичному інструментарії. Зокрема, дослідження становлення та розвитку імпресіонізму в українській прозі Ю. Кузнецова безпосередньо пов'язується з точкою зору, зміна якої зумовила трансформацію типології оповідача, а далі – структури оповіді [3]. Найближче до уже зазначеного знаходимо обґрунтування подібного теоретичного поняття – «точка

зору інтересів», що визначається як «розгляд наратованих ситуацій і подій крізь призму інтересів персонажа, до яких вони мають стосунок» [6 : 139]. Слід зауважити, що ототожнення суті точки зору із позицією певного персонажа дещо звужує можливості наратора як змістотворчого чинника. Тому схилиємося до запропонованого В. Шмідом розуміння точки зору і звернемося до способів її втілення у малій прозі Леся Мартовича, який засвідчив проблемно-тематичну та образотворчу трансформацію авторської стратегії кінця XIX – початку XX ст.

Зокрема, оповідання Леся Мартовича «Лумера» (1891) представляє гетеродієгетичного наратора у виразно гнучкій позиції спостерігача, засвідчуючи почергово прагнення до достовірності та тенденційності погляду центру викладу. Формалізація історії завдяки окремим вказівникам створює враження панорамного відтворення гострої суспільної проблеми – нерівності між людьми та виснажливої праці одних задля збагачення інших. На рівні просторового плану представлена лише точка зору наратора, проте об'ємності зображенню додає поєднання минулого і теперішнього часів для конкретизації місяця розгортання події: «Жав Іван Притика зі своєю жінкою, Аницією, на попівським лані за снопи» (Курсив наш. – Л. М.-Б.) [4 : 32] – далі різко змінюється художній простір, а від його звуження безпосередньо узалежнюється психологічний дискомфорт персонажів і до деталізації інтер'єру мимоволі додається первинна персонажна характеристика цілісного перцептивного плану: «Дома, що Аниця стає поратися коло хати, а Іван за нею снується, як тінь, та все гадає: // «Що ця? Забула за мене? // Так, гей вона сама тут у хаті: і не згадає за їду» (Курсив і розділення наші. – Л. М.-Б.) [4 : 32]. Продовженням втілення наративної точки зору є початок наступного розділу оповідання, у якому елемент означення простору виконує роль смислотворчої підстави, адже спонукає до позначення ідеологічного рівня точки зору: «Занедужав Іван, із печі не встає, // а Аницію вже й робота не береється» (Курсив і розділення наші. – Л. М.-Б.) [4 : 35]. Знову-таки поєднання в одному реченні граматичних вказівників часу дає підстави, з одного боку, вбачати у цьому прийомі засіб «хронотопізації» викладу, з іншого ж – намагання наратора через подальше звуження простору (лан – дім – піч) підготувати максимальну драматизацію події. У фінальній частині твору відбувається різка зміна просторово-часового плану, який презентується у відверто адресованій формі, як безпосередня апеляція і до наративної компетентності, і до бажаної реакції читача: «Минув тиждень, // Іван понадвірку походить [...] // *ба ні, то так було*: Сонце стояло над заходом. Освітило жовто Йванову хату, Йванів пліт, Йванове паця та й Йвана самого, // що сидів на приспі» (Курсив і розділення наші. – Л. М.-Б.) [4 : 44]. Формальна пауза у презентації наративу привертає увагу реципієнта до ілюзії перебування наратора «тут-і-тепер» щодо фікційного світу твору, хоча при зміні ракурсу сприймання може трансформуватися у вказівник всюдисущості і всезнання наратора, який «колись» (у момент розгортання наративної історії) був свідком подій і «тепер» (у момент пригадування та відтворення історії) є її ретранслятором, що неминуче включає певні оцінні орієнтири. Початок фрази у лаконічній динаміці після паузи набуває деталізації, що сповільнює виклад і таким чином повертає історію в бік стороннього спостереження.

Ідеологічний рівень точки зору, що в оповіданні «Лумера» поступово трансформується у перцептивний, позиціонується через наратора, оскільки власні думки та переживання персонажів здебільшого передаються у формі непрямой та невласне-прямой мови.

Серед найбільш переконливих індиціальних знаків відтворення переважно нараторського знання про емоції персонажів зауважуємо конструкції «міркує», «каже в собі», «так собі Іван гадкує», «говорить собі» тощо. Водночас неодноразово підкреслена стороння оцінка події: «Бідний мій світку! Що тут робити та що тут діяти?» [4 : 44]. Таким чином, на перцептивний рівень послідовно виводиться парадигма відчуттів, не артикульованих безпосередньо персонажами, і комплекс знання про ці відчуття, зовні спостережені, глибоко осмислені та переконливо відтворені. Об'єктивація викладу сприяє епізодичне озвучення діалогів, коли мовлення дійових осіб через ряд графічних позначень посилює емоційну напругу викладеної історії:

- згромадженням риторичних запитань-вигуків: «То так? Тобі до знахарки захочується, тобі до диявола?» [4 : 36];
- еліптичністю речень: «Я, панотченьку, бальше не... те, я...» [4 : 37];
- позбавленими зрозумілого значення фразами: «Тото ми! Тото ми! Йой, тото ми!» [4 : 37].

На мовленнєвому рівні точки зору зауважуємо зближення стилістики як у використанні окремих слів, так і стосовно синтаксису висловлювання наратора та персонажів, що посилює рецептивне відчуття причетності розповідача до драматичного епізоду з життя персонажів його історії.

Цікаве поєднання різних планів точки зору зауважуємо в оповіданні «Мужицька смерть» (1989). Найбільш конкретизованими у цьому творі є ідеологічний та перцептивний плани, просторово-часовий та мовленнєвий виконують функції деталізації зображення, надання йому рецептивної переконливості та «озвучення» значною кількістю голосів персонажів.

Ідеологічний план точки зору:	Перцептивний план точки зору:
<ul style="list-style-type: none"> · «Банатом прозивали його тому, бо він служив при війську на Угорщині в Банаті і не раз розповідав про той свій побут у Банаті» [4 : 56]; · «Щонеділі туркотів Гриць» [4 : 56]; 	<ul style="list-style-type: none"> · «Мав навичку щонеділі впитися. Як упивався, то забував зовсім, що жонатий» [4 : 56]; · «Та не лише плота чіплявся Гриць: він накладав собі також і з курми, і з воронами. Навіть нашому невинному псові, з лагідними й сльозавими очима, не давав Гриць спокійно перебігти» [4 : 56].
<p>Ідеологічний план точки зору в межах одного речення трансформується в перцептивний план:</p>	
<p>«Гриць приоставав та й слухав мовчки докорів, ...»</p>	<p>... наче той віл, що наставляє шию в ярмо» [4 : 69]</p>

Представлення персонажа відбувається головним чином у тексті наратора, де взаємини ідеологічного та перцептивного планів точки зору взаємозумовлені та взаємодоповнені. Уся наративна історія розгортається як сплоснена численними подробицями приватна біографія одного персонажа. Попри нього розкриваються типові риси суспільного середовища з домінуванням негативної психологічної тональності ставлення до

центральної дійової особи викладу, а також готується і форматується наступна частина презентації нарації, що у навмисно ретардованому розгортанні посилює емоційну напругу та поглиблює етичний конфлікт історії. Ключова для розгортання наративної історії частина сюжету репрезентує структурний конфлікт (коли точки зору різних персонажів фіксують діаметрально протилежні аспекти того самого явища), який поступово увиразнює смислово суперечність і далі тенденційно спрямовує оцінне ставлення як наратора, так і його адресата.

<i>Точка зору наратора</i>	<i>Точка зору Грицихи та інших</i>	<i>Точка зору Гриця</i>
«Гриць лежав дуже слабий. Ніхто не мав навіть надії, що він подужає. Прийшов час, треба умирати» [4 : 72].	«Ой, уже тобі зозуля не буде кувати! – сказала Грициха» [4 : 73]; «От Банат умирає, – говорив Михайло до Ахтемія. – Та я й чув. Та невже нема йому виходу? – Де ви взялися! Таже то старовина. Най лиш що найменше, та й то уже по нім. То ще дивно, що ще досі калатається» [4 : 72].	«Що ж бо ти, жінко? Таже я ще, богу дякувати, не вмираю. Я ще гадаю сам помірок під сіножатями виорати...» [4 : 73].

Можемо зауважити, що інтенційно виправданим є калейдоскопічне відтворення однієї із сцен загальної розповідної ситуації. Відверто суб'єктивною є позиція персонажів, кожен із них мовленнєво реалізує як раціональне розуміння близької трагедії іншої людини, так і емоційно рівне ставлення до неї. Подібним за переконливістю, але протилежним за спрямуванням є погляд безпосереднього суб'єкта дії, який позиціонується в осмисленні власної біографії, апелюючи лише до себе самого та свого найближчого оточення. Водночас точка зору наратора мотивується спочатку збірним настроєм через артикуляцію думки *усіх* («ніхто не думав»), а згодом, нібито на її підтвердження – формулюванням імперативного висновку, що не залишає простору для рецептивної довільності. Таким чином, точка зору тексту розщеплена на кілька мікрорівнів, кожен із яких зумовлює кульмінацію: «Гриць умер із початком осені, саме в найкращу пору, коли надворі нема ні літньої спеки, ні осінньої сльоти, коли сонце на погіднім небі гріє, та й не пече, а легесенький західний вітер обриває жовкле листя з дерев» [4 : 85]. Важливого є саме наративна проєкція найбільш напруженого елемента історії, адже читач запізнав максимальне об'єктивне ставлення наратора до цілої розповіді, отож його погляд на одну із подій сприймається максимально переконливим. Тому мовленнєвий план наративної точки зору реалізується через підкреслено рівний емоційний тон, через драматизацію моменту завдяки полісиндетону (коли) і внутрішній контраст (кінець життя людини = початок нової, «найкращої» пори в природі). Результатом пізнання глибокого екзистенціального конфлікту, сповненого численними описовими подробицями могла б стати виразна негативна тональність інтерпретації твору. Однак точка зору наратора стає на заваді для логічного завершення трагічного ланцюга. На своєму перцептивному рівні вона знову-таки відсторонено та об'єктивно мотивує рецептивну активність адресата: «Чисте, осіннє, голубе небо спускалося над цвинтарем та й наче входило там поміж дерева й

хрести. *Ніби за тим цвинтарем і не було вже нічого далі йти*) (Підкреслення на позначення просторового плану і курсив на виділення перцептивного плану наш. – Л. М.-Б.) [4 : 88]. Останнє речення оповідання відіграє роль ключового смислотворчого акценту. Саме ця трансформація простору в монологічно значущу оцінку історії сприяє емоційному вирівнюванню зовнішньоописового малюнку та його особистісної конфігурації як цілісного пізнання історії життя персонажа, так і послабленню гостроти трагізму її кульмінаційної точки.

Три точки зору втілені в оповіданні «Перша сварка» (1899) – наратора і двох персонажів. В емоційному просторі всі виявлені позиції сприйняття короткої в часовому триванні події засвідчують полярні оцінки: наратор явно артикулює іронічно-сатиричний погляд, пан Дорожинський, чия фізична присутність у фікційному світі оповідання зведена до мінімуму, фіксує найважливіші повороти сюжетної лінії, пані Дорожинська як центральний персонаж власними переживаннями та їх раптовими змінами заповнює смислові «лакуни» тексту. Точку зору наратора розпізнаємо за лаконічним позначенням простору презентації наративної історії: «Пані Дорожинська сиділа в салоні на *фотелі коло столика*» (Курсив наш. – Л. М.-Б.) [4 : 102], однак перцептивний її формат знаходить яскраву конкретизацію через мовленнєвий рівень: для характеристики персонажа із використанням зменшувальних суфіксів – «Сперлася ліктем на *столік* і заткала собі *хустинкою ротик*» (Курсив наш. – Л. М.-Б.) [4 : 102] і для тенденційного окреслення зовнішнього контексту наступної деталізації особистісних рис – «Був *остатній бал* цих м'ясниць, давало товариство «*Русская дрянь*»» (Курсив наш. – Л. М.-Б.) [4 : 102]. Текстова ж реалізація упередженого погляду наратора відбувається без його безпосереднього втручання. Структурну диференціацію розповіді забезпечує нібито другорядний персонаж: пан Дорожинський:

- спочатку «порішив і вийшов» – так завершилася експозиційна частина і стрижень основної сюжетної лінії перервався, даючи можливість для розвитку так званого внутрішнього сюжету, що набуває драматизації та емоційної динаміки у свідомості пані Дорожинської;

- через короткий проміжок часу «став перед нею» – формально завершився внутрішній сюжет і максимально втілилися як психологічний портрет пані, так й переконлива іронія наратора;

- зрештою він «надійшов і розсміявся» – поворот сюжету стає раптовим, рецептивно неочікуваним, але виправданим для завершення події, адже перетворення відбулося і дотримана одна із ключових вимог подієвості – це перетворення є одноразовим та незворотним.

Щодо реалізації точки зору іншого, центрального, персонажа наративної історії, то позиціонування пані Дорожинської в текстовому просторі емоційно деталізує фікційний світ розповіді, дає читачеві можливість уявити приватну біографію у значній часовій та психологічній перспективі. Розгортання внутрішнього сюжету відбувається у синхронізації двох часів викладу: яскраві картини виникають у свідомості персонажа то в минулому часі (коли пані згадує певні факти минулого, що переконують у гармонійному житті її родини), то в теперішньому (коли спостерігаємо деталізацію вторинної фікційності – персонаж домислює потрібні факти для посилення психологічної складової дискурсу). Така ускладненість структури одного із сюжетних елементів відкриває простір

для внутрішнього монологу та невласне-прямої мови і сприяє суб'єктивізації викладу, встановленню комунікативного порозуміння із читачем.

Важливим параметром втілення точки зору є наратологічний формат категорії «подія» – «деяка зміна вихідної ситуації (зовнішньої чи внутрішньої)» [8 : 13] чи «зміна стану, проявлена в дискурсі процесуальними твердженнями у модусі *робити* чи *траплятися*» [6 : 103]. Перетворення дотекстової події, що перебуває в психологічній передісторії тексту, у подію як центр нарації відбувається через форматування цілісної наративної історії. Акцентування найбільш значущих елементів художнього дискурсу передусім залежить від оптимального розташування всіх рівнів втілення точки зору. Через них фактуальна щодо інтенційного задуму історія стає фікційною з притаманними їй атрибутами дійсності лише в межах художнього часопростору. Диференціація фактів сприйняття і передачі (у Ж. Женетта – «хто бачить? і «хто говорить?»») у процесі презентації нарації необхідна для розпізнавання «голосів» тексту, адже погляди наратора і персонажа (персонажів) досить часто не збігаються, інколи виразно контрастують. Тому синхронізація площини сюжетного розвитку із основними рівнями втілення точки зору засвідчує певні закономірності форматування як авторської викладової стратегії, так і позиціонування певного типу наратора. Як зауважує В. Руднев, «коли читачеві зрозуміло, що історія вигадана, тобто сказане не є ані істиною, ані неправдою і відгороджене від повсякденного життя межами особливої – мовленневої – гри, то увага мимоволі загострюється на тому, заради чого історія і розповідається, на її суб'єкті, тобто на сюжеті» [5 : 78].

Калейдоскоп миттєвих вражень через послідовне розгортання панорами точки зору конкретизується і персоналізується в тематиці, проблематиці, системі образів. Як зазначає Л. Виготський, «естетична реакція [...] дуже нагадує гру на роялі: кожен елемент, що входить до складу твору, вдяряє нібито на відповідний чуттєвий клавіш нашого організму, у відповідь лунає чуттєвий тон або звук, і вся естетична реакція є ці повсталі у відповідь на удари по клавішах емоційні враження» [2 : 262]. Таким чином, рецепція наративу є продуктивною, розгортаючись співзвучно з послідовним втіленням усіх рівнів точки зору. «Чуттєвий тон або звук» як суб'єктивна відповідь на апеляцію тексту є наслідком діалогу читача зі світом художнього твору.

Таким чином, проблема співвідношення кількох планів втілення точки зору в прозових творах малої форми реалізує досить важливий аспект авторської викладової стратегії. Зокрема, оповідання Леся Мартовича кінця XIX ст. засвідчують, що позиціонування гетеродієгетичного наратора передусім визначає необхідність артикуляції голосу персонажа чи персонажів. Об'єктивна причетність розповідача до подій відтвореної ним історії здебільшого виявляється на ідеологічному та перцептивному рівнях, його ж намагання дистанціюватися від конкретного перебігу змін вихідної ситуації реалізується через опосередкування персонажем просторово-часового виміру та мовленневої площини твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адорно Т. Теория эстетики / Теодор Адорно – К. : Основы, 2002. – 518 с.
2. Выготский Л. Психология искусства / Лев Выготский – М. : Искусство, 1986. – 573 с.
3. Кузнецов Ю. Импрессионизм в украинській прозі кінця XIX – початку XX ст.: Проблеми естетики і поезики / Юрій Кузнецов – К. : Зодіак – ЕКО, 1995. – 304 с.
4. Мартович Лесь. Твори / Лесь Мартович – К. : Держлітвидав УРСР, 1963. – 555 с.

5. Руднев В. Морфология реальности. Исследование по «философии текста». Серия «Пирамида» / В.Руднев – М. : Русское феноменологическое общество, 1996. – 207 с.
6. Ткачук О. М. Наратологічний словник / Олександр Ткачук – Тернопіль : Астон, 2002. – 173 с.
7. Успенский Б. Поэтика композиции. Структура художественного текста и типология композиционной формы / Борис Успенский – М. : Искусство, 1970. – 225 с.
8. Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
9. Lintvelt Japp. Essai de typologie narrative. Le «point de vue». Theorie et analyse. Paris. 1981.
10. Rimmon (-Kenan) Shlomith. Narrative Fiction. Conemporary Poetics. London, 1983.

Мацевко-Бекерская Л., докт. филол. наук, доцент
 Львовский нац. ун-т имени Ивана Франко, Львов

СИСТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПЛАНОВ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ В МАЛОЙ ПРОЗЕ ЛЕСЯ МАРТОВИЧА

Статья посвящена рассмотрению характерных особенностей понятия «точка зрения» в нарратологической терминосистеме с позиции его текстовой репрезентации в малой прозе украинского писателя начала XX ст., Леся Мартовича. Произведен анализ систематической модели точки зрения как поэтологического явления на значительном художественном материале.

Ключевые слова: нарратологический дискурс, текстовая репрезентация, точка зрения, ключевые планы точки зрения, гетеродиегетический нарратор.

Matsevko-Bekerska L., doctor of Philological sciences, docent
 Ivan Franko national university of Lviv, Lviv

SYSTEMATIC MODEL OF THE NOTION “POINT OF VIEW” AS A POETOLOGICAL PHENOMENON IN SHORT STORIES BY LES’ MARTOVYCH

The article deals with the peculiarities of examination of the notion of “point of view” in the narratological terminology from a standpoint of its text representation in short stories by the Ukrainian writer of the beginning of the XXth century, Les’ Martovych. Systematic model of point of view as a poetological phenomenon is analyzed on the considerable fiction basis.

Key words: narratological discourse, text representation, point of view, key outlooks of point of view, heterodiegetic narrator.

ОТХОД ОТ ТРАДИЦИЙ ЛАТИНОЯЗЫЧНОЙ ХРОНИСТИКИ: ТОПОСЫ И НОВАЦИИ В ИСТОРИЧЕСКИХ РАБОТАХ КРИСТИНЫ ПИЗАНСКОЙ

Статья посвящена анализу исторической составляющей творчества первой европейской профессиональной писательницы Кристины Пизанской (1365-1430). Особое внимание уделяется изучению вклада Кристины Пизанской в разработку комплекса идей об особой роли и полномочиях королевской власти и особых отношениях короля и народа. Согласно Кристине Пизанской, наихристианнейший король является единственным возможным гарантом общественного мира и согласия между сословиями, процветания королевства, счастья и благополучия народа.

Ключевые слова: *Кристина Пизанская, король / государь, народ, мир.*

Кристина Пизанская (1365 – 1430) была одаренным, плодовитым и, судя по количеству рукописных копий ее сочинений, востребованным писателем. Популярной среди современников ее сделали уже первые поэтические работы. В необычайно широком жанровом диапазоне ее работ нашлось место и дидактическим трактатам, и полемическим сочинениям, и даже наставлению по военному делу. Свои первые политические произведения Кристина создает будучи зрелой, сформированной писательницей. Основные политические и исторические сочинения она написала за десять лет с 1400 по 1410 гг., в следующие восемь лет из под ее пера выходят только две значительные работы («Книга мира» и «Письмо из тюрьмы человеческой жизни»), и наконец, после многолетнего молчания – ее последнее поэтико-историческое провидение «Сказание о Девственнице» (1429 г.).

Анализ этих произведений Кристины Пизанской, благодаря прекрасным изданиям нескольких последних десятилетий и возможностям интернета [1], позволяет отказать как от поверхностного восхищения биографией и перечнем написанного «первым профессиональным писателем» (Кристина жила за счет своих литературных трудов), так и от гиперкритических и зачастую беспочвенных обвинений в поверхностности суждений, несостоятельности идей, наспех создаваемых на заказ или щедро заимствуемых у античных авторов и механически переносимых ею в собственные произведения. Отдельные авторы прошлого и позапрошлого веков немало постарались, чтобы представить Кристину Пизанскую «синим чулком» и универсальной посредственностью. Так Ш. Делани считает описанную Кристиной в «Книге политического тела» модель государственного устройства «грустно старомодной», «консервативной», «не оригинальной» и «ретроградной», – «обратным током крови» в «мужском стриме» политических идей XV века [2: 188]. Сторонники подобной точки зрения отводят Кристине Пизанской незначительную роль в истории становления политических идей, отрицают какой-либо вклад писательницы в основной дискурс западной политической традиции.

Исследовательский интерес последних десятилетий к гендерной, маргинальной, интеллектуальной истории переоткрыл Кристину Пизанскую как политического мыслителя и историка. Работы посвященные отдельным аспектам ее творчества с каждым годом растут в геометрической прогрессии [3]. Увеличивается и количество защищенных и заявленных диссертационных исследований. В работах Франсуазы Отран, Клод Говар, Жюэля Бланшара, Ангус Кеннеди, Лилианы Дюлак, Жозет Андре Висман, Нади Марголис, Джеймса Ледлоу, Розалинды Браун-Грант, Ренаты Блюменфельд-Косински, Жаклин Серкельини-Туле и других наметился новый, более продуктивный и взвешенный подход к изучению наследия писательницы. Проблемам творчества Кристины Пизанской за последние годы было посвящено 9 международных коллоквиумов в различных научных центрах Европы (в 1992 г. в Берлине, в 1996 – в Орлеане, в 1998 – в Лозанне, в 2000 – в Глазго, в 2003 – в Зальцбурге, в 2006 – в Париже, в 2009 – в Болонье, в 2012 – в Познани, и наконец, в мае 2015 года в Лувене).

Вместе с тем многие проблемы требуют переосмысления и дальнейшей разработки. Мы попытаемся разобраться с одним из таких вопросов, о влиянии реалий времени на общественную позицию и исторический дискурс Кристины Пизанской, видении ею путей выхода из катастрофической ситуации в стране. Вторая задача работы объяснить причины иногда почти буквального совпадения политических взглядов и оценок во французской интеллектуальной среде XV века, среди признанных авторитетов того времени: очень разных (по возрасту, положению в обществе и полу, в том числе) людей – государственных и церковных деятелей, университетских докторов, теологов и правоведов, первых французских гуманистов и литераторов.

Кристина Пизанская – безусловно маргинал: первая женщина, вторгшаяся в сферу мужского политического теоретизирования. Политическая мысль одна из наиболее динамичных сфер общественного сознания. В периоды укрепления и институционального оформления королевской власти, с расширением ее прерогатив в повестку дня встает разработка доктрины государственности, ее форм. В периоды упадка, дезорганизации центральной власти и нарастания кризисных явлений насущными задачами политического мыслителя и историка становятся переосмысление традиции, поиск возможных путей выхода из создавшейся ситуации. В среде французских интеллектуалов, пытавшихся отвечать на запросы времени, находится место и для Кристины Пизанской. Долгое время отвлеченность анализа политической мысли Кристины от реальных событий и конкретной политической обстановки во Франции порождала серьезные искажения смысла и значения ее литературной деятельности.

Для Франции этого периода характерны раскол элиты страны, борьба двух могущественных придворных группировок, за которыми стояли различные регионы-провинции королевства, за власть (насыщение высших институтов управления своими сторонниками, попытки поставить под свой контроль распоряжение государственными финансами, обвинения своих добравшихся до власти противников в тирании, управленческом непрофессионализме и прямом казнокрадстве, физическое устранение лидеров противной стороны) и влияние на безумного короля. Нежелание арманьяков и бургиньонов поступаться собственными амбициями, интересами доводят конфликт до гражданской войны. Франция оказалась наводнена наемниками-иностранцами: испанцами, шотландцами, ломбардцами, арагонцами. Известный французский церковный

и государственный деятель Жан Жувеналь Дезюрсен писал: “видит Бог.. вместо того, чтобы защищать бедный народ Франции, они никак не участвовали в войне, но каждый брал всё, что мог и этим прославлялся. Они убивали, насильовали, грабили, разоряли церкви, растаскивая имущество...” [4 (1: 302)]. В стране развернулась настоящая гражданская война. По словам хрониста: “идет сын на отца и брат на брата” [4 (1: 313)]. Обе стороны попеременно обращаются за помощью к англичанам, что в немалой степени способствует возобновлению их агрессии и военным успехам, и приводит к оккупации значительной части территории французского королевства. Положение простого народа невыносимо: “все ограблены, истощены непомерными налогами, разбоями и вымогательствами, так что едва имеют возможность есть хлеб”. Народ “ограблен, разорен, многие убиты врагами, а вся страна разрушена” [4 (1: 324)]. Жители «голодают вместе с семьями и вынуждены продавать свои жалкие пожитки...» [5: 20]. Действия англичан усугубляли беды населения. “Они сделали всё то зло и преступления, которые вообще могут сделать враги” [4 (1: 458)]. Вовлечение могущественной внешней силы во внутригосударственный конфликт в качестве одной из его сторон, порождает ситуацию, когда существование Франции как единого государства на долгие годы окажется под угрозой. Грабежи и насилия, пожары и стихийные бедствия, голод и эпидемии привели к массовому сокращению населения страны.

Современные исследователи (Ж. Кринен, Ю.П.Малинин), анализируя сочинения общественных и политических деятелей эпохи, отмечают, что их все объединяет представление о государе, как о гаранте мира и спокойствия [6: 70-71; 7: 155-157]. Все они связывают с королем Франции надежды на завершение войны, принесшей столь много бед. Главной добродетелью монарха выступает умение управлять королевством так, чтобы «дела были в добром расположении, царствовали мир и право». Для Кристины аксиома, что мудрые «принцы скорее должны быть бедными в богатой стране, чем богатыми и обеспеченными в бедной» [5: 22]. И не столько из соображений морали, сколько благодаря прагматическим соображениям, вытекающим из концепции общественной взаимосвязи.

Политические пристрастия Кристины Пизанской не выпадают из этого ряда, они вполне определены и достаточно четко выражены. Она монархист, убежденный сторонник сильной центральной власти; ее государь – единственно возможный гарант мира и общественного блага страны. Попыткам очертить портрет идеального суверена посвящены многочисленные пассажи в ее работах, прежде всего дидактические трактаты «Книга дороги долгого учения» (1402), посвященная королю Карлу VI и принципам королевской крови, «Книга мира» (1414) и, наконец, собственно историческое сочинение «Книга деяний и добрых нравов мудрого короля Карла V» (1405), предназначенная послужить добрым примером для наследника престола дофина Людовика Гиенского. Последняя работа – панегирик совершенству добродетелей конкретного государя. Главы с 22-ой по 34-ю первой части, со 2-ой по 10-ю второй части, и наконец, с 3-ей по 32-ю третьей части работы повествуют о замечательных личных качествах Карла V: благоразумии, мудрости, справедливости, велико- и благодущии, смирении, щедрости, нравственной чистоте, скромности, правдивости, милосердии и благочестии, проницательности, образованности, – и иллюстрируют благородство, рыцарство и мудрость французского короля любопытными примерами [8]. Образ французского короля Карла V, созданный Кристиной Пизанской,

объединяет в себе черты реального и действительно великого человека и портрет-модель идеального государя, пример для всех последующих властителей. Своей развернутой характеристикой личностных качеств и достоинств мудрого правителя Кристина задает тон всей последующей историографии короля Карла V вплоть до наших дней. Она уходит от многовековой мужской традиции писать историю как хронологический ряд событий, подчиненных внешней воле; дидактическая цель работы диктует иное построение материала: она дает характеристику исторической личности способной противостоять вызовам времени. Хотя Кристина, как было принято, и пользуется отдельными документами и даже некоторые королевские указы излагает достаточно близко к тексту, основа ее работы – личные воспоминания и выраженное личностное отношение к людям и событиям, привлечение воспоминаний придворных из ближнего круга короля, прагматизм как преобладающий принцип объяснения причин и следствий событий.

В «Книге деяний и добрых нравов мудрого короля Карла V» Кристина обозревает портреты крупнейших деятелей того времени – принцев крови, пытаясь проецировать на них критерии оценки государственного деятеля, выработанные на примере Карла V. Шесть из тридцати девяти глав (с 11-ой по 16-ю) второй книги «Истории» дают нам портреты членов королевской семьи: герцогов Анжу, Берри, Бургундии, Бурбона, будущего короля Карла VI и его младшего брата, будущего герцога Орлеана. В них Кристина Пизанская пытается найти выразителя национальной идеи, понимаемой как разновидность опекуновства над королем в интересах страны.

Под стать величественной фигуре короля должна быть и его держава. Кристина воспевала и восхваляла Францию при любом удобном случае. В духе тогдашней историографии устами “коронованной дамы” Франции Кристина Пизанская в своем “Видении” рассказывает о легендарном основании страны. Франция или Либера – страна свободных – франков, страна наиболее природного народа, естественные добродетели которого возвышают его над остальными, страна, изначально не знавшая правления иноземных принцев. «Я утверждаю, что из всех стран христианского мира именно здесь лучше жить, как по причине милосердия государей, не имеющих жестокости, так и из-за вежливости и любезности людей этой нации» [8 (1:193)]. Поэтому именно здесь сильнее всего любовь и покорность государю, а единство государей и народа имеет давнюю и прочную основу. Мудрый король Карл V получает у Кристины Пизанской возможность от первого лица высказаться по этим вопросам в специально посвященной ему работе. Он разъясняет сыну короля Богемии Карлу IV Люксембургскому существо и значение института королевской власти для Франции и свои претензии к вероломным вассалам – королям Англии и Наварры [8 (1:117-118)]. Таким образом, история для Кристины – средство наставления в добродетели и политической мудрости: «побудить сердца государей, рыцарей, знатных людей и простого люда к добру и добродетельной жизни» [5 :41].

Кристина Пизанская считала, что законный король призван поддерживать богоугодный общественный порядок, при котором нет раздоров и войн и царит мир. По существу именно мир является целью государственного управления. “Мир как изобилие всех добродетелей” в ее представлении является основным элементом общественного блага. В ее сочинениях идеи общественного блага и мира не просто взаимосвязанны, они почти тождественны друг другу. Когда наступает мир, тогда обретается общественное благо, т.е. благосостояние государя и подданных.

Верность законному монарху, как воплощению надежд Франции на мир и общественное благо красной нитью проходит через все произведения Кристины Пизанской. Эта ода верности обрывается на радостной ноте приветствия не сломленному трудностями королю Карлу VII в «Сказании о Девственнице» [9]. Комплекс идей, связанных воедино особой концепцией роли и полномочий королевской власти, разрабатывается одновременно довольно значительным кругом французских авторов. Теперь не обязательно искать источник заимствований, обнаружив разительные совпадения взглядов таких разных людей как пылкая защитница достоинства женщин Кристина Пизанская и известный теолог и канцлер Парижского Университета Жан Жерсон, яростный проповедник идеи о необходимости крестового похода Филипп де Мезьер и официальный королевский историограф, монах аббатства Сен-Дени Мишель Пентуан, первые французские гуманисты Пьер д'Айи, Николя Кламанж, Гонтье Коль, Жан де Монтрей и первый пэр Франции, герцог и архиепископ Реймса Жан Жувеналь Дезюрсен. Каждый из них внес собственный вклад в разработку идей о единстве народа и государя, «священной, понтификальной» сущности королевской власти, о роли короля как гаранта мира, счастья и согласия между сословиями, о роли просвещенных и бескорыстных советников, призванных склонять короля к мудрости и благоразумию для блага страны и народа. Комплекс этих идей, формировавших «общественное мнение» эпохи, требует дальнейшей разработки на материале конкретных исторических сочинений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. интернет-ресурс: <http://www.ed.ac.uk/schools-departments/literatures-languages-cultures/delc/french/research-projects/christine-de-pizan-database>
2. Delany, S. Mothers to Think Back Through: Who are They? The Ambiguous Example of Christine de Pizan / Shiela Delany // *Medieval Texts and Contemporary Readers* / ed. Laurie A. Finke and Martin B. Shichtman. – Ithaca : Cornell University Press, 1987. – p. 188.
3. интернет-ресурс: http://www.arlima.net/ad/christine_de_pizan.html
4. Juvenal des Ursins J. *Ecrits politiques* / ed. by Peter Shervey Lewis. – Paris: Klincksieck, 1978-1992. – 3 vol.
5. Christine de Pisan. *Le livre du corps de policie* / йд. Robert H. Lucas. – Genive: Droz, 1967. – 213 p.
6. Krynen J. *Idéal du prince et pouvoir royal en France a la fin du Moyen vge: 1380-1440* / Jacques Krynen. – Paris: 1981. – 341 p.
7. Малинин Ю.П. Общественно-политическая мысль позднесредневековой Франции XIV-XV вв. / Юрий Павлович Малинин. – СПб., 2000. – 233 с.
8. Christine de Pisan *Le Livre des faits et bonnes moeurs du sage roy Charles le Quint* / йд. Susanne Solente. – Paris, 1936-1941. – 2 vol.
9. Christine de Pisan *Le Ditiij de Jehanne d'Arc* / ed. by Angus J. Kennedy and Kenneth Varty. – Oxford: Society for the Study of Mediaeval Languages and Literature, 1977. – 103 p.

Санжарова Г.Ф., ст.викладач
Санжаров В.А., канд. іст. наук
Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ

ВІДМОВА ВІД ТРАДИЦІЙ ЛАТИНСЬКОМОВНОЇ ХРОНІСТИКИ: ТОПОСИ І НОВАЦІЇ В ІСТОРИЧНИХ ТВОРАХ ХРИСТИНИ ПІЗАНСЬКОЇ

Статтю присвячено історичній складовій творчості першої професійної письменниці Європи Христини Пізанської (1365-1430). Особлива увага приділяється аналізу внеску Христини Пізанської до розвитку концепції ролі і повноважень королівської влади та відносин короля і народу. Згідно з концепцією Христини Пізанської, король є запорукою і гарантом суспільного миру, злагоди і процвітання свого королівства і народу.

Ключові слова: Христина Пізанська, володар, народ, мир.

Sanzharova G.F., assistant professor
Sanzharov V.A., PhD
Boris Grinchenko university of Kyiv, Kyiv

WALKING AWAY FROM TRADITIONS OF MEDIEVAL CHRONICS: TOPOS AND NOVATIONS IN HISTORICAL WORKS BY CHRISTINA DE PIZAN

The article is devoted to the studying of historical works by the first professional writer of Europe – Christine de Pisan (1365-1430). Special attention is given to the analysis of the contribution of Christine de Pisan in development of the conception of a special role and powers of royal authority and special attitudes of king and people. According to Christine Pisan sovereign is a unique possible guarantor of peace and consent between estates, prosperity of kingdom and welfare of people.

Key words: Christine de Pisan, sovereign / prince, people, peace.

УДК 821.01.00

Гасанова Г., диссертант
Бакинський державний університет, Баку, Азербайджан

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА КАК ОДИН ИЗ ПЕРИОДОВ ПРОЗАПАДНОЙ ТУРЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Статья посвящена национальному периоду прозападной турецкой литературы. В статье приводится краткая информация о состоянии турецкой поэзии до 40-х годов XX века. Отдельно проанализированы периоды прозападной турецкой литературы.

Ключевые слова: период, литература, поэзия, поэт, движение.

© Гасанова Г., 2015

Для того, чтобы понять, проанализировать и оценить современное состояние турецкой поэзии, необходимо обратить внимание на путь ее развития. Как известно, исторический процесс состоит из различных периодов. И литература в этом плане, являясь художественным отражением и средством выражения действительности, характеризуется основными особенностями эпохи.

Начиная с 1800-х годов наблюдается политическое, литературное, культурное сближение Турции с западными странами, в частности с Францией. С этого времени в прозападном турецком обществе появляются новые мысли и веяния, этот процесс продолжался и в XX веке. За последние двести лет перемены в общественно-политическом мышлении оказывали влияние и на литературу. В результате некоторые молодые поэты и литературоведы ощутили необходимость обновления классической диванной литературы Турции посредством внесения некоторых мыслей и форм европейской литературы. В свою очередь, ориентация Османского государства на политику Европы и проведение некоторых изменений в государственном устройстве послужили импульсом для литературных процессов. В 30-е годы XIX века начинает издаваться первая официальная газета «Takvim-i Vekayi» (Таквими-векайи). Однако по-настоящему новшества проявились только после принятия в 1839 году указа «Tenzimat» (Танзимат). Этот указ был своего рода декорацией Османского государства, вынужденного осуществлять под давлением европейских стран политические, социальные и культурные преобразования. Это стало началом больших коренных перемен не только в Турции, но и в странах Ближнего и Среднего Востока. По всей Османской империи в области науки и просвещения, как и в социально-политической жизни, начали внедряться нововведения. Открытие в Стамбуле таких научных заведений, как Mektebi-i Tibbiye (Мектеби-тиббийе), Encümen-i Daniş (Энджумени-даниш), Darülmuallimat (Дар-уль-муаллимат), Darülfünun (Дар-уль-фюнун), создало благоприятные условия для созревания в стране молодежи с новым типом мышления. Создание печати, в свою очередь, также стало причиной расширения общественной и литературной деятельности молодежи. Для активного участия европейски настроенных турецких поэтов и писателей в происходящих в обществе процессах и отображения этих процессов в своих произведениях необходимо было создать новую литературную среду. Такая среда постепенно создавалась творчеством, произведениями прогрессивной молодежи. В первые годы Танзимата в турецкой поэзии ощущалось влияние западной литературы. Несмотря на то, что это влияние методически проявлялось в основном в образах и формах, все же по духу и содержанию оно было продолжением традиций диванной поэзии. Наряду с поэтами новой литературы, которые были приверженцами европейской культуры, продолжали свое творчество и поэты, привязанные к национальным корням.

С точки зрения времени и цели прозападную турецкую литературу можно разделить на следующие, последовательно сменяющие друг друга периоды.

Первый период начинается с 1860 года, т.е. с момента издания газеты «Tercüman-ı Ahval» (Терджумани-ахвал), и завершается 1896 годом, когда начал печататься журнал «Servet-i Fünun» (Сервети-фюнун).

Представители таких литературных школ, как «Танзимат» (1859-1895) и «Сервети-фюнун» (1896-1901), «Фаджри-ати» и «Милли эдебийят» (первая треть XX века), а также поэты периода Республики, пользуясь опытом классического периода турецкой

поэзии и диванной литературы, творчески продолжили ее древние и богатые традиции. Иными словами, между переломными этапами развития турецкой литературы постоянно существовали отношения глубокой преемственности. Поэтому национальная турецкая литература вобрала в себя лучшие традиции всех предшествующих периодов, обогатив поэзию новым содержанием, жанрами и формами.

Период после 1930 года можно назвать этапом становления новой турецкой литературы. В это время появился ряд литературных направлений, которые, являясь выразителями как западных, так и восточных художественных стилей и мыслей, старались поднять эту литературу до уровня мировой. Этим литературным направлениям принадлежит неопределимая заслуга в становлении современной турецкой литературы.

Временной отрезок развития турецкой литературы 1908-1940-х годов получил наименование периода «национальной литературы». В 1908 году, после революции Мешрутийет (революции младотурков), в общественном мышлении турков стали интенсивно развиваться идеи национализма (в широком смысле слова), повлиявшие на литературу, а также на все сферы просвещения. Так же интенсивно происходили изменения и в поэзии этого периода. Расширение связей с Европой, в свою очередь, расширило сферы влияния данного движения. Новшества в литературе, языке и просвещении, новые формы и содержание в поэзии, в свою очередь, повлияли на мысль и идеологию, способствовали возрождению турецкой нации.

Деятельность прозаических поэтов и писателей оживила турецкую литературу в период после 1908 года. Поэты-западники, уверовав в идею национального единства, объединились для создания национальной литературы. В этом плане создание художественных произведений, воспевающих родину, было одной из основных целей младотурков. Эта эпоха, наряду с сильными личностями, взрастила плеяду непохожих друг на друга поэтов, пытавшихся открыть новые грани словесного искусства. Единственное их сходство заключалось в том, что все они писали стихи на простом турецком языке в размере хеджа (силлабическое стихосложение). Эти поэты, глубоко изучив историю народа, сделали ее основной темой новой литературы. Наравне с этим, они внесли в нее прогрессивные взгляды Запада на философскую мысль и искусство. Однако наиболее значительным фактором, сыгравшим важную роль в становлении новой турецкой литературы, стала общественно-политическая обстановка в стране.

В рамках движения «Milli edebiyat» («Национальная литература») функционировало много таких кружков, как «Genç Kalemler», «Dergahçılar», «Şairler Derneği», в среде которых выросли многие выдающиеся мастера слова.

В 1911 году в Салониках Али Джанип (1887-1967), Омар Сейфаддин (1884-1920) и Зия Гекалп (1876-1924) начали издавать журнал «Genç Kalemler» («Молодые перья»). Поэты и писатели, которых объединил этот журнал, начали претворять в жизнь то, что в свое время только провозглашали литераторы эпохи Танзимат – писать на простом, чистом турецком языке. Омар Сейфеддин был известным писателем, Зия Гекалп – идеологом, а Али Джанип Йонтем – критиком и аналитиком журнала «Genç Kalemler».

Большая заслуга в создании движения «Milli edebiyat» принадлежит Зия Гекалпу, который желал видеть нацию, объединенную единым языком, идеологией и религией. По его мнению, одной из основ тюркизма является приближение к народу, ознакомление

интеллигенции с живущей в народе национальной культурой, а народа – с культурой интеллигенции» (5, 116).

Язык Зия Гекалпа был максимально близок языку народа, для которого свойственны простота, искренность и естественность. И стихи свои он также писал в национальном стихотворном размере хеджа. Своим литературным творчеством и общественно-политической деятельностью Зия Гекалп старался напомнить народу о национальных корнях, о забытой на протяжении столетий культурной самобытности.

Журнал «Dergah» («Порог»), основанный в 1921 году Яхья Кемалом, был издан в количестве всего 42-х номеров. В этом журнале сотрудничали такие известные поэты и писатели, как Яхья Кемал (1884-1958), Ахмед Хашим (1884-1933), Якуб Кадри (1889-1974). Здесь же начинали свою литературную деятельность многие молодые люди того времени: Ахмед Хамди Танпынар (1901-1962), Ахмед Кутси Теджер (1901-1967), Нур-уллах Атадж (1898-1957), Мустафа Нихат Озен (1886-1980) и другие. Несмотря на то, что большинство из перечисленных поэтов писали в поэтической метрике аруз (квантитативное стихосложение), тем не менее они обновили дух турецкой поэзии, включив в свое творчество идеи национализма, а также такие новые литературные направления Европы, как символизм.

В 1920-е годы под руководством Джелала Сахири (1883-1935) был основан кружок «Şairler Derneği» («Кружок поэтов»). Собиравшиеся в этом кружке поэты еще более расширили движение за новый язык и национализм, начатое деятелями журнала «Genç Kalemler». Их главной целью было требование сочинения стихов в размере хеджа. Пять поэтов этого кружка – Фарук Нафыз (1898-1973), Юсуф Зия (1895-1967), Орхан Сейфи (1890-1972), Энис Бехич (1891-1949), Халит Фахри (1891-1971) – писали свои стихи в размере хеджа, и потому их стали именовать «Beş hecaşi şair» («Пять поэтов-хеджистов»). Этим поэтам принадлежит определенная заслуга в становлении новой литературы. Их творчество отличается красотой и простотой турецкого языка, а также пейзажной, героико-патриотической тематикой. Они, глубоко изучив народный стих и отдавая предпочтение его формам, широко использовали их в своей поэзии. Поэты-хеджисты были одними из основных посредников в процессе переложения турецкого стиха с метрики аруз в свободное стихосложение.

Наряду с индивидуальными особенностями, присущими каждому из пяти хеджистов, были и такие объединяющие их черты, как сочинение стихов в размере аруз в начале творческого пути с последующим переходом к размеру хеджа, приверженность национальным традициям, простота стихотворного языка, внесение новшеств в турецкую стих с точки зрения рифмы и формы. «Пять поэтов-хеджистов» смогли преподнести в народной форме новую интерпретацию азиатской культуры. В своих произведениях они часто обращались к фольклорной тематике.

Таким образом, движение «пяти поэтов-хеджистов», вошедших в историю турецкой литературы в качестве поэтов-новаторов, можно назвать возвращением к народным корням.

Говоря о творчестве «пяти поэтов-хеджистов», нельзя не упомянуть о творчестве таких поэтов периода Джумхурийет (Республика), как Риза Тевфик и Ахмет Хашим, которым принадлежат определенные заслуги в обновлении турецкого стиха.

Риза Тевфик Бёлюкбаши (1869-1949), публиковавший после эпохи Мешрутиет стихи в стиле ашугской поэзии, внес в литературу новые веяния. Эти стихи, написанные

метром аруз под влиянием поэтического творчества Хамида и Фикрета, приобрели популярность благодаря простоте и красоте языка. Его стихи, написанные в метре хеджа под влиянием Мехмета Эмина (1869-1944), были включены в школьные учебники и стали притчей во языцех. Однако настоящую славу ему принесли стихи в стиле ашугской лирики. В этих стихах ощущается мощное влияние поэзии Дертли и Юнуса Эмре. Главная роль и заслуга Риза Тевфика перед турецкой литературой – это посредничество между интеллигенцией и народом. Его стихи, написанные в народно-поэтическом жанре гошма, пробудили в народе любовь и интерес к родной поэзии. Ашугский стиль стихотворений Риза Тевфика привлек внимание многих поэтов, а позднее этот опыт попытались перенять даже поэты, сочинявшие стихи в метре хеджа. Это можно считать одним из этапов создания новой турецкой поэзии.

Одним из известных поэтов этого периода, обновивших своим творчеством турецкую поэзию, был поэт-символист Ахмет Хашим (1883-1933). Ахмет Хашим наиболее известен как представитель французского символизма в турецкой поэзии. Он был могущественным поэтом того времени, объединившим в своих стихах влияние французского символизма и диванной литературы, и добившимся таким образом оригинальности и красоты поэтических произведений. Ахмет Хашим начал литературную деятельность еще в период обучения в Галатасарае, и написал первые стихотворения в 1900-х годах. Эти стихи были созданы под влиянием французской поэзии того времени, а также Фикрета Тевфика, Джанаба Шаханаси. В дальнейшем он примкнул к литературной группе Фаджри Ризы и привлек внимание литературной общественности. Наиболее красивые стихи Ахмет Хашим написал после 1821 года. Эти стихи отличались от его прежних поэтических произведений простотой и чистотой языка, а также обладали сильным асонансом. Вместе с тем, они отражали оригинальное мировоззрение и литературные взгляды поэта. В сборнике стихов «Пиала» Ахмед Хашим, делясь мыслями о поэзии, отдавал предпочтение замкнутости в высказывании и музыке в стиле.

Ахмед Хашим, обращавшийся к сердцу и чувствам читателей, не вмешивался в социальную и политическую жизнь того времени, написав под влиянием личных размышлений печальные, скорбные и ностальгические стихи.

Ахмед Хашим в своих стихах, напоминающих полотна импрессионистов и экспрессионистов, в основном, разрабатывал такие темы, как пейзаж, вечер, закат, ночь, звезды и др.

«Он обогатил различными красками скрытый смысл, составляющий основу символизма, чаще всего используя желтый, красный и черный цвета» (2, 253).

Поэт, сочинявший стихи, главным образом, в метрике аруз со свойственной ему свободной манерой, внес существенный вклад в дело обновления турецкой поэзии.

Другим известным представителем новой турецкой поэзии является Яхья Кемал Бейат. Творчество этого поэта привлекает внимание новаторскими идеями и образом мышления, в итоге оказавшими влияние на обновление турецкой поэзии. Ему удалось создать в своем творчестве органический сплав турецкой истории, культуры, языка, литературного наследия с понятием «европейское искусство», применив новые выразительные образы. Турецкий литературовед Мехмет Каплан так пишет об этой его особенности: «Несмотря на то, что Яхья Кемал продолжал старые поэтические традиции, тем не менее, творчески переработав материал, он создает свойственное ему

видение жизни и культуры. Он смотрит на прошлое глазами французских художников и мыслителей, произведениями которых восхищался в юности... В данном случае он предложил новую интерпретацию жизни в соответствии с меняющимися условиями. Такая интерпретация является не только простой попыткой обновления, но, в то же время, способом развития» (3, 422).

Поэтический язык и благозвучность стихотворений Яхьи Кемала оказали большое влияние как на его современников, так и на последующее поколение поэтов. В основе всех творческих нововведений Яхьи Кемала лежит особое внимание и уважение к турецкому языку. Он старался избегать в своих стихах не употребляемые в народном языке арабские, персидские и французские слова и выражения, сохранив народные словесные формы для воспевания любви, героизма, национальных чувств и мыслей.

Инджи Энгюн, один из исследователей турецкой литературы, так пишет об этих особенностях Яхьи Кемала: «Используя основные направления, общий язык и закономерности классики, он, ощутив индивидуальное совершенство, попытался реализовать это в отечественной поэзии. Яхья Кемал, отмечая, что “благодаря этим особенностям диванная литература является нашей классикой”, на протяжении всей своей жизни продолжал связь, построенную между поэзией и звуком» (4, 23-30).

Яхья Кемал сочинял свои стихи, основываясь на таких понятиях-выразителях национального чувства, как героизм, самоотверженность, скромность, которые искал и находил в народной среде. Следует отметить, что большую часть этих стихов он написал в метре аруз. В этом – одна из главных причин успеха поэта. Именно благодаря этим особенностям творчество Яхья Кемал занимает одно из почетных мест не только в турецкой поэзии XX века, но и в истории турецкой литературы в целом.

В заключение отметим, что период национальной литературы оставил очень глубокие следы в прозападной турецкой литературе, сыграв большую историческую роль в процессе формирования, развития и обогащения современной турецкой поэзии, драматургии и прозы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Banarlı Nihat Sami. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi: 2 ciltte, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.
2. Barat Osmanova. Simvolist şair Əhməd Haşim. – Azərbaycanın görkəmli şərqşünas alimi, professor Aida İmanquliyevanın 75 illik yubileyinə həsr olunmuş «Şərqşünaslığın aktual problemləri» mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 2014.
3. Mehmet Kaplan. Şiir tahlilleri. İstanbul: Dergah, 1992
4. İnci Engünün. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı. İstanbul: Dergah, 2003.

Гасанова Г., дисертант

Бакинський державний університет, Баку, Азербайджан

НАЦІОНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА ЯК ОДИН З ПЕРІОДІВ ПРОЗАХІДНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття присвячена національному періоду прозахідної турецької літератури. У статті наводиться стисла інформація про стан турецької поезії до 40-х років ХХ століття. Окремо проаналізовано періоди прозахідної турецької літератури.

Ключові слова: *період, література, поезія, поет, рух.*

Hasanov G.

Baku state university, Baku, Azerbaijan

NATIONAL LITERATURE AS ONE OF THE PRO-WESTERN PERIODS OF TURKISH LITERATURE

The article is mainly devoted to the national period of the Turkish literature. Brief information is given concerning the status of the Turkish poetry until the 40-ies of the twentieth century. The periods of pro-Western Turkish literature are separately analyzed.

Keywords: *period, literature, poetry, poet, movement.*

УДК 821.12.01

Раскина Е.Ю., доктор филологических наук, доцент, научный сотрудник

Международный гуманитарно-лингвистический институт (МГЛИ), Москва, Россия

Сорокина Е.Р., учитель

СОШ № 253, Киев

КОНКВИСТАДОР И КОЛДУНЯ (ПАРИЖСКАЯ ВСТРЕЧА Н.С. ГУМИЛЕВА И Е.И. ДМИТРИЕВОЙ В КОНТЕКСТЕ ПОЭТИЧЕСКОГО И ЖИЗНЕННОГО ДИАЛОГА)

Поэтесса Е.И.Дмитриева (Черубина де Габриак) до сих пор представляет собой одну из самых неразгаданных и недостаточно изученных фигур русской литературы Серебряного века. Статья посвящена раннему (парижскому) периоду отношений Н.С.Гумилева и Е.И.Дмитриевой, их поэтическому диалогу и напряженной, противоречивой страсти-«дуэли».

Ключевые слова: *конквистадор, колдунья, поэтический диалог, мистификация.*

© Раскина Е.Ю., Сорокина Е.Р., 2015

Серебряный век был не только удивительной, но и загадочной эпохой. Загадки Серебряного века предстоит разгадывать нам, потомкам. И одну та-кую загадку мы попытаемся раскрыть в данном исследовании.

Если внимательно и без предубеждения взглянуть на причудливые линии судьбы поэтессы Черубины де Габриаки (Елизаветы Ивановны Дмитриевой), то исчезает скромная, некрасивая и несчастная, прихрамывающая учительница, блестяще описанная Мариной Цветаевой в эссе «Живое о живом», посвященном М.А. Волошину, и возникает совсем иной образ. Это образ «роковой колдуньи», подобный изображенной В.Я. Брюсовым в «Огненном ангеле» лунатички Ренаты, женщины непостижимо двойственной, метавшейся между добром и злом, между поэзией и черной магией, и так и не сумевшей сделать выбор – вплоть до своего вступления в Антропософское общество в 1911 г. А что до хромоты – то она в эпоху «серебряного века» не считалась недостатком, скорее добавляла женщине некой пикантной, inferнальной прелести. Хромота для ведьмы – вполне естественная черта, а ведь назвать женщину ведьмой в эпоху модерн значило не оскорбить ее, а, напротив, сделать ей двусмысленный комплимент.

«Лиля Дмитриева тоже красотой не блистала. Невысокая, полноватая, хромая, с большой головой, на лице ее выделялись разве что выразительные глаза. Друзья утешали: все ведьмочки хромают, и это их не портит, наоборот, придает некую загадочность. Ее больную ногу не все даже замечали. Как был удивлен Гумилёв, когда ему сказали, что она хромая! И причем здесь красота?» (И это сказал Гумилев, который весьма и весьма ценил женскую красоту. Можно себе представить, насколько он был увлечен поэзией вообще и насколько ему понравились стихи Дмитриевой – Е.С.) «Ведь она была талантлива, страстна, умна, язвительна, остроумно подмечая недостатки окружающих и при этом с блеском отражая насмешки в свой адрес. Более того, предупреждая острословие друзей, она первой шутила над собой, легко соглашаясь, что в ее облике есть нечто от гиены. А вот голос ее был, по словам многих, волшебный» [1, 55].

В эссе «Живое о живом» М.И. Цветаева называет Дмитриеву «Димитриевой», и это, по всей видимости, не опечатка, а отсылка к самозванному царевичу Димитрию, которого ученики гимназической преподавательницы Елизаветы Ивановны Дмитриевой называли, по словам Цветаевой своим любимым русским царем. Дмитриева – Димитриева стала, с легкой руки Волошина, самозванной испанской аристократкой Черубиной де Габриаки, поэтому тема самозванчества доминирует в цветаевском описании поэтессы: «Из ее (Димитриевой – Е.Р.) преподавательской жизни знаю только один случай, а именно вопрос школьникам попечителя округа: – Ну, кто же, дети, ваш любимый русский царь? – и единогласный ответ школьников: – Гришка Отрепьев!» [18, С. 206]. Отрепьевым Годунов велел называть таинственного человека, назвавшегося чудом спасенным царевичем Димитрием Ивановичем и правившего (хоть и очень недолго) Русью под именем царя Димитрия I. В поэтическом творчестве М.И. Цветаевой образы ее соименницы Марины Мнишек и царевича Димитрия (Лжедмитрия) за-нимают немаловажное место. Поэтому ее оговорка (описка) (не Дмитриева, а Димитриева) очень характерна. Более того, Цветаева связывает историю Черубины со своей, проецирует ее поэтический и жизненный образ на себя: обе поэтессы были в начале творческого пути тесно связаны с Волошиным, только Цветаева отказалась участвовать в мистификаторских экспериментах Максимилиана

Александровича, а Дмитриева (вольно или невольно) вступила на путь самозванчества и тем самым погубила себя.

В конце жизни Н.С. Гумилев называл Черубину де Габриак (Елизавету Дмитриеву) не иначе как «эта сумасшедшая женщина» и, по утверждению Анны Ахматовой, бледнел при одном упоминании имени своей бывлой возлюбленной. Слова о бледности – это, возможно, поэтическое преувеличение, тогда как реплику «Но я не говорил. Вы поверили словам той сумасшедшей женщины» [8, С. 207] подтверждает бывлой соперник Гумилева – М.А. Волошин. Ко времени последней встречи бывлых дуэлянтов (1918 г., Феодосия) Волошин тоже успел изрядно разочароваться в даме, из-за которой стрелялся на дуэли с Гумилевым. Да и сама она, некогда говорившая о Гумилеве и Волошине: «Хочу обоих! Зачем выбор?» [8, С. 60], – вышла замуж за «третьего», инженера Всеволода Васильева, который во время напряженных отношений Дмитриевой с Гумилевым и Волошиным и попытки влюбить в себя редактора журнала «Аполлон» С.К. Маковского, числился женом этой «кроковой женщины».

Известно, что конквистадор и колдунья – Н. Гумилев и поэтесса Елизавета Дмитриева (будущая Черубина де Габриак) – познакомились в Париже. Николай Степанович посетил Париж, находясь в угнетенном душевном состоянии, из-за очередного отказа Анны Горенко, будущей Ахматовой. Но, помимо этого, поэт приехал слушать лекции в Сорбонне.

Первое пребывание Гумилева во Франции относится к 1906-1908 гг. и связано с изучением средневековой французской литературы в Сорбонне, вольнослушателем которой являлся поэт. Период 1906-1908 гг. связан также с литературным ученичеством Гумилева, с постижением эстетики французского средневековья, отраженной в литературных и архитектурных памятниках, с прикосновением к культуре французского символизма.

«Странная судьба Николая Степановича; 8-й и 18-й годы в Париже, и оба раз так любил – до попыток самоубийства. И оба раза потом в Крыму был. Странная судьба: кругами, кругами... Как коршун!» [11 165], – восклицала А. Ахматова. Однако, если второй парижский период (1917-1918 гг.) достаточно изучен, то первый (1907-1908 гг.) еще не исследован в должной мере. Несмотря на то, что событийная канва пребывания Гумилева в Париже в 1907-1908 гг. зафиксирована в письмах к В.Я. Брюсову и другим конфидентам поэта, ранний парижский период таит в себе немало загадок.

Даже лекции по старофранцузской литературе в Сорбонне не могли отвлечь Гумилева от мыслей о самоубийстве на почве неразделенной любви к Анне Горенко, хотя после неудачных попыток взял себя в руки, собрался и начал жить ярко и насыщенно, стал посещать русские литературные и художественные салоны, наносить визиты художникам. Именно в мастерской художника Себастьяна Абрамовича Гуревича Гумилева представили молодой поэтессе Дмитриевой Елизавете Ивановне. Гуревич в это время писал портрет будущей Черубины, а Гумилев навестил мастерскую художника по вопросам, связанным с изданием литературно-художественного альманаха «Сириус» – главного парижского «детисца» Николая Степановича.

Себастьян (Шеба) Абрамович Гуревич был учеником Франца фон Штука, художником, близким к эсеровским кругам. Долгое время жил в Париже и Лондоне. В 1910-е гг. переписывался с М.А. Волошиным, который останавливался у Гуревича в Лондоне, на Виван Гарденс, 92 (в 1916 г.).

Франц фон Штук, учеником которого считался Гуревич, был одним из самых «демонических» художников эпохи модерн. Он завоевал европейскую известность полотнами, где изображался разгул демонических, иррациональных стихий («Борющиеся фавны», 1889, Новая пинакотека, Мюнхен; «Люцифер», 1890, Национальная галерея, София; «Поцелуй сфинкса», 1895, Музей образительных искусств, Будапешт, «Вакханалия», 1905, Кунстхалле, Бремен). Франц фон Штук обращался в своем творчестве к архе-типическим образам женщин-вамп («Грех», 1893, Новая пинакотека; «Саломея», 1906, Дом-музей Ф. фон Ленбаха).

В данном контексте представляется вполне вероятным, что Дмитриева заинтересовала Гуревича как «роковая женщина» в стиле любимых героинь Франца фон Штука. Поэтому и художник загорелся идеей написать ее портрет.

Итак, Дмитриева позировала Гуревичу, а Гумилев читал ей стихи из будущей книги «Романтические цветы», которая вскоре вышла в Париже. Во время этой первой беседы выяснилось, что Елизавета Ивановна тоже – вольнослушательница Сорбонны, и ее интересы сходны с увлечениями Гумилева. Она изучала литературу французского средневековья, в частности, – рыцарские романы и средневековые хроники. Поэтесса действительно была тонким знатоком французской средневековой литературы, великолепно говорила по-французски, хорошо знала и любила поэзию французских символистов.

Как пишет Л. Агеева, Дмитриева «сняла скромную комнатку на левом берегу Сены, в Латинском квартале. Этот квартал – один из старейших в Париже. К началу XX века он стал всемирной столицей студенчества, центром интеллектуальной и художественной жизни Европы... Латинский квартал славился своими книжными магазинами, лавочками антикваров, скорее напоминающими маленькие музеи, множеством кафе, ... а также бесчисленными быстро с пряными запахами из открытых дверей и веселыми зывалами... Она подолгу бродила по набережному Сены вдоль лотков, могла неторопливо и с наслаждением копаться в развалах книг, стопках потрепанных журналов, в коробках с фотографиями, разворачивать тяжелые альбомы с листами графики, эстампов, пожелтевших афиш...» [1, 27].

Но все же основным для Елизаветы Дмитриевой тем летом были лекции в Сорбонне. Она выбрала для себя «курс по старо-французской литературе, в который входили лирика вагантов, поэзия трубадуров и труверов, кургуазные новеллы поэтессы Марии Французской, рыцарские романы, сказания о любви Тристана и Изольды, Артуровские легенды, «Парцифаль, или Повесть о Граале», «Песнь о Роланде»...» [1, 28].

В письме от 1/14 февраля 1907 г. Гумилев сообщал В.Я. Брюсову, что работает «над старинными французскими хрониками и рыцарскими романами» и собирается написать модернизированную повесть в стиле XIII и XIV вв. [7, Т. 8, С. 35]. Под старинными французскими хрониками и рыцарскими романами здесь подразумеваются произведения Робера де Борона и Кретьена де Труа, изучавшиеся вольнослушателем Сорбонны Гумилевым в курсе старофранцузской литературы. Под модернизированной повестью в стиле XIII и XIV вв. имеется ввиду рассказ «Золотой рыцарь», отосланный в письме к Брюсову от 1-7 1908 г.

«Синьор человеческих душ», Иисус Христос, в рассказе назван «Золотым Рыцарем» («Неизвестный рыцарь показывал дорогу, и скоро уже ясно стали различаться купы немислимо дивных деревьев, утопающих в си-нем сиянии. Среди них свирельными

голосами пели ангелы. Навстречу едущим вышла нежная и благодатная Дева Мария, больше похожая на старшую сестру, чем на мать золотого рыцаря, властительного Синьора Душ, Иисуса Христа» [7, Т. 6, С. 31]). Изучение средневековых французских хроник и рыцарских романов помогло Гумилеву проникнуть в пространство средневекового французского искусства, воссоздать знаковые элементы этого пространства в своих произведениях. Так, например, райские деревья в рассказе «Золотой рыцарь» утопают в синем сиянии, тогда как «синее свечение» готических витражей символизировало в средневековой Европе свет высокой духовности. В голубом ореоле предстала перед верующими Дева Мария, запечатленная на витражах. «Я провел целый час в созерцании перед голубой Девой Марией в незабудковом ореоле, восседающей на престолу в верхней части того, что называется Оконницей Богоматери» [11, С. 207], – описывал витражи Шартрского собора Поль Клодель.

И Гумилева, и Дмитриеву увлекали средневековые рыцарские романы, связанные с сюжетом о чаше Грааль. Под влиянием сюжетики и образности рыцарских романов Кретьяна де Труа и Робера де Борона Гумилёв создал стихотворение, посвященное чаше Грааль:

«Я откинул докучную маску,
Мне чего-то забытого жаль....
Я припомнил старинную сказку
Про священную чашу Грааль.

Но таить мы не будем рыдания,
О, моя золотая печаль!
Только чистым даны созерцанья
Вечно радостной чаши Грааль.

Разорвал я лучистые нити,
Обручавшие мне красоту.
Братья, сестры, скажите, скажите,
Где мне вновь обрести чистоту?» [7, Т. 1, С. 100].

Образ священной чаши Грааль появляется в стихотворении Е. Дмитриевой «Мое сердце – словно чаша» (1907 г.), Граалю посвящено стихотворение поэтессы «Все пути земные пыльны» (1915 г.). В стихотворении Дмитриевой «Мое сердце – словно чаша» страстно любящее сердце лирической героини уподобляется священной чаше Грааль. Это стихотворение было отправлено будущей Черубиной М.А. Волошину (в мае 1908 г.), о чем свидетельствуют следующие строки из письма Дмитриевой к Максимилиану Александровичу: «Послала о Граале. Есть уже?» [20, С. 15].

Как мы видим, образ священной чаши Грааль увлекал в ранний парижский период и Гумилева, и Дмитриеву. Однако, уже очень рано – с марта 1908 г. – Дмитриева отдает предпочтение Волошину, знакомство с которым состоялось 22 марта 1908 г. в Петербурге (по-видимому, на Башне Вячеслава Иванова). В это время Дмитриева оканчивала Педагогический институт по специальности «История средних веков и средневековая французская литература». Образ-символ Грааля становится одним из ключевых для эпистолярного общения Волошина и Дмитриевой.

18 апреля 1908 г. Волошин оставил следующую запись в своем дневнике, непосредственно касающуюся «Лили» – Дмитриевой: «Некрасивое лицо и сияющие, ясные, неустанно спрашивающие глаза. В комнате несколько человек, но мы говорим, уже понимая, при других и непонятно им. «Да, галлюцинации. Звуки и видения. Он был сперва черный, потом коричневый... потом белый, и в последний раз я видела сияние вокруг. Да... это радость. Звуки – вон... стеклянный... И голоса... Я целые дни молчу. Потом ночью спрашиваю, и они отвечают... Нет, я в первый раз говорю... Не надо говорить»[5, С. 195].

Из этой записи видно, что Дмитриеву посещали экстатические видения, значения которых она не могла разгадать. Очень рано за Дмитриевой закрепляется образ «колдуньи», которая общается с духами из потустороннего мира. Надо сказать, что Дмитриева не опровергает этот образ – напротив, он ей импонирует. Однако «звуки» и «голоса» часто бывают связаны с образом загадочной чаши Грааль, что следует из упоминавшегося выше стихотворения Дмитриевой «Мое сердце – словно чаша». В 1907-1908 г. Дмитриева зачастую не отдавала себе отчета в святости или, напротив, греховности своих видений. Она металась между белой и черной магией, между добром и злом, между возвышенной экзальтацией и низменными «чарами». Впрочем, такие метания были свойственны многим ключевым фигурам Серебряного века, например, Валерию Брюсову, писавшему в стихотворении «Неколебимой истине» («З.Н.Гиппиус») о том, что хочет прославить и Господа, и Дьявола.

Возвращаясь к теме Грааля, увлекавшей и Гумилева, и Волошина, и Дмитриеву следует сказать, что впервые о Граале упомянул Кретьен де Труа, и сказание очень быстро распространилось по Европе. Оно гласило, что в одной из неизвестных стран находится неприступная гора – «Гора спасения», и на ней находится замок Монсальват, в котором спрятана величайшая святыня – Грааль. Только победивший соблазны и искушения этого мира и развивший многие добродетели может созерцать Грааль. И то – если будет позван. Неудивительно, что начиная с XII века, многие пытались попасть в загадочную страну и достичь высочайшей из целей. История этих поисков весьма поучительна: для немногих людей поиск Грааля стал духовным приключением, для большинства же – погоней за вполне конкретным сокровищем, источником власти и бессмертия. «Роман о Мерлине» Робера де Борона окончательно закрепил в христианском сознании легенду о св. Граале и познакомил средневековую Францию с легендарной фигурой короля Артура. Именно Робер де Борон воспел «путешествие» св. Грааля из Иерусалима в Британию. Согласно роману Робера де Борона, Христос доверил Иосифу Аримафейскому охрану чаши, в которую была собрана его кровь и которая должна была служить для таинства Евхаристии. Император Веспасиан, принявший христианство, освободил Иосифа Аримафейского из темницы, в которую его заключил Синедрион, и основал вместе со своим зятем Броном род стражей св. Грааля. Затем, по версии Робера де Борона, Брон и его потомки «отправились на Запад, в долины Авалона, где и исполнили доверенную им высокую миссию охраны св. Грааля»[3, С. 202].

Действие рыцарских романов Кретьена де Труа происходит при дворе короля Артура. Их герои – рыцари Круглого стола: Персеваль в «Повести о Граале», Ивейн в «Рыцаре льва». Думается, что именно рыцарские романы Кретьена де Труа и Робера де Борона косвенно упомянуты в письме Гумилева к В.Я. Брюсову от 1/14 февраля 1907 («Как раз

в это время я работаю над старинными рыцарскими романами и собираюсь написать модернизированной повесть в стиле XIII–XIV веков» – [7, Т. 8, С. 35]).

Авторы средневековых рыцарских романов помещали таинственный замок Грааля в кельтские земли, причем замок этот располагался как бы в пределах мифического королевства Артура, соотносимого либо с Арморикой (современная Бретань), либо с Британией. Известно, что исторически Арморика (Бретань, фр. Bretagne) и Британия (фр. Grande-Bretagne) составляли одно государство и имели общие корни. Но «владения Грааля» представляют собой «пустынную землю» короля-рыбака, «terregaste», располагающуюся как бы внутри королевства Артура.

Мифологема «пустынной земли» была разработана, например, М. Волошиным, для которого именно пустынность Киммерии была признаком ее благодатности. Так поэт сравнивал Киммерию с «пустынной землей» короля-рыбака, а крымский Карадаг со священной горой Монсальват, на которой расположен замок Грааля. См. стихотворение «Перепутал карты я пасьянса...»: «Бродит осень по садам Версаля / Вся багровым заревом обьята, / А мне снятся рыцари Грааля / На скалах суровых Монсальвата. (...) Мне, Париж, известна и знакома / Власть забвенья, мощь твоей отравы... / А в душе пустыня Меганома, / Зной и камни, и сухие травы» [4, С. 90].

Продолжая знакомство, Гумилев, Дмитриева и Гуревич отправились в кафе, находящееся на бульваре Сен-Мишель, рядом с Люксембургским садом. Они провели достаточно много времени в кафе, а потом поздно ночью, втроем, гуляли вокруг Люксембургского сада. Парижские маршруты Гумилева и Дмитриевой очень сходны: они остановились в одном и том же районе – университетском и средневековом (Латинский квартал, Пантеон, Отель Клюни (Музей средневековья), Церковь Сен-Этьен-дю-Мон, где находится гробница святой Женевьевы, небесной покровительницы Парижа, старейшие корпуса Сорбонны).

Гумилев часто посещал район Пантеона (холм св. Женевьевы), в том числе и библиотеку св. Женевьевы. Имя «Женевьева» было в начале XX в. символом Парижа, оно олицетворяло собой святую, покровительницу города, от него веяло духом средневековья, эпохой «пламенеющей готики». Образ Женевьевы из стихотворения «Средневековье» непосредственно связан с французской святой и покровительницей Сорбонны, чье имя носит героиня. Перед нами знаковое, символическое имя, воплощавшее в себе Париж и «эпоху соборов», поэтому совершенно естественным является факт использования этого имени в самом готическом из стихотворений Гумилева.

Во французском средневековом искусстве св. Женевьева изображалась в виде пастишки с посохом или прyalкой, либо как монахиня, держащая зажженную свечу или вощный фитиль. Женевьеву изображали пасущей овец, получающей благословение Германа, молящейся об усмирении шторма, кормящей и заботящейся о жителях Парижа во время осады города гуннами.

В росписи Пантеона представлены сцены из жизни Женевьевы кисти Пюви де Шаванна. Заметим, что Пюви де Шаванна необыкновенно высоко ценили русские художники и поэты «серебряного века», видевшие в его творчестве ярчайшее проявление католической мистики. «От России ...ждали нововизантийской “мистической” живописи, ждали, так сказать, византийского Пювис де Шаванна» [17, С. 56], – писал С.П. Дягилев, оценивая европейское восприятие показа русского искусства на выставке мюнхенского Сецессиона в 1896 г. В статье, написанной в 1897 г., критик восклицал: «Если на почве

перафаэлитов могла вырасти католическая фигура Пювис де Шаванна, то какой глубины можно достигнуть на девственной почве византийского искусства!» [17, С. 70].

В любимом Гумилевым районе Пантеона, в церкви Сен-Этьен-дю-Мон, находилась гробница св. Женевьевы, в этой же церкви хранились час-тицы мощей святой. Церковь Сен-Этьен-дю-Мон поражает соединением готических и византийских элементов, является воплощением «синего пламени готики» и, одновременно, «золотого свечения» православных храмов. Эта церковь – необычайно светлая, белокаменная, светящаяся: солнечные лучи, проникающие через витражи, переливаются разными цветами, отражаясь и играя на белом камне, которым отделан интерьер. На витражах – святые в длинных, ниспадающих складками плащах, часто – синих. В Сен-Этьен-дю-Мон покоился высоко чтимый Гумилевым Расин и покоится Блез Паскаль.

Рядом с Латинским кварталом и районом Пантеона (холм св. Женевьевы), располагалась мастерская-салон Е. Кругликовой, которую часто посещал вольнослушатель Сорбонны Н. Гумилев. В салоне Кругликовой поэт также встречался с Елизаветой Дмитриевой.

Сорбонна – Латинский квартал – церковь Сен-Этьен-дю-Мон – Холм св. Женевьевы: таковы парижские маршруты Гумилева 1907-1908 гг. В про-изведениях Гумилева отражена средневековая французская культура, пред-ставлены элементы сакральной географии «города соборов» – Парижа. Об-раз Франции в произведениях Гумилева связан с эпохой «пламенеющей го-тики», с эстетикой католического средневековья, а также с кельтским эле-ментом в европейской культуре, с кельтским мистическим христианством. В этом плане французская тема в творчестве Гумилева соприкасается с ир-ландской.

Парижская встреча Гумилева и Дмитриевой была короткой: она закон-чилась посещением ночного кафе (вместе с Гуревичем), когда Николай Сте-панович подарил будущей Черубине букет белых гвоздик («Маленькая цве-точница продавала большие букеты пушистых белых гвоздик, Н.С. купил

для меня такой букет; а уже поздно ночью мы все втроем ходили вокруг Люксембург-ского сада и Н.С. говорил о Пресвятой Деве. Вот и все» [9, С. 59].

В «Исповеди», Черубина писала о Гумилеве: «Н.С. все же оставался для меня какой-то благоуханной алой гвоздикой» [9, С. 60]. Эта фраза содержит в себе отсылку к париж-скому ночному кафе и гвоздикам (только белым!), подаренным ей Гумилевым. Но вскоре после этой встречи Гумилев уезжает из Парижа в Нормандию. Причины этого внезап-ного отъезда до сих пор неясны исследователям. Так или иначе, но отношения Гумилева и Дмитриевой на этом временно обрываются, чтобы возобновиться в Петербурге.

Что стало причиной парижского расставания Гумилева и Дмитриевой? Возможно, Николай Степанович увидел в их отношениях «третьего» – художника Себа-стьяна Гуревича, как впоследствии увидит Волошина. Но скорее всего главной причиной их расставания стала неутрахающая душевная боль, вызванная отказом Анны Горенко. Судьба снова свела поэтов, но уже в России, в 1909 г. Однако парижское «предисловие» к их сложным, трагическим и противоречивым отношениям оказалось очень и очень значимым – и в творческом, и в жизненном плане.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Агеева Л. Неразгаданная Черубина. – М.: Дом-музей Марины Цветаевой, 2006.

2. Бавин С., Семибратова И. Судьбы поэтов серебряного века. Русская государственная библиотека. Москва: Книжная палата 1993.
3. Де Белье Мари-Анн Поло. Средневековая Франция. М.: Вече, 2006. С. 202.
4. Волошин М. Избранное. Минск: Мастацкая літаратура. С.90.
5. Волошин М. История моей души. / Сост. В. Купченко. – М.: Аграф, 1999. С. 195.
6. Гумилёв Н.С. Собрание сочинений в 4-х тт. – М.: Терра, 1990. – Т.1-2.
7. Гумилев Н.С. Полное собрание сочинений в десяти томах. Т. 6-8. М.: Воскресенье, 2006-2008.
8. Елис. Васильева. «Две вещи в мире для меня всегда были святыми: стихи и любовь. – Ж –л «Новый мир», 1989, №2.
9. Жизнь Николая Гумилёва. Воспоминания современников. – Л.: 1991.
10. История Черубины (Рассказ М. Волошина в записи Т.Шанько) // Воспоминания о Максимилиане Волошине). – М.: 1990.
11. Клудель П. Глаз слушает. Москва: Б.С.Г. – Пресс, 2006. С. 207.
12. Лукницкий П.Н. Встречи с Анной Ахматовой. ТомI 1924-25 гг. Paris: YMCA-Press., 1991. С. 165.
13. Лукницкий П.Н. Труды и дни Н.С.Гумилёва. – СПб.: 2010.
14. Макаренко С. Два лика зачарованной колдуньи. – <http://www.peoples.ru/art/literature/poetry/contemporary/dmitrieva/history.html>
15. Мифы народов мира. В 2-х тт. – М.: 1990. Т.2.
16. Полушин В. Николай Гумилёв. Жизнь расстрелянного поэта. – М.: 2006.
17. Сергей Дягилев и русское искусство: Ст., открытые письма, интервью. Переписка. Современники о Дягилеве: В 2 т. М.: Художественная литература, 1982, Т. I, С. 56.
18. Средневековый роман и повесть. М.: Художественная литература, 1974. С. 31
19. Цветаева М.И. Полное собрание поэзии, прозы, драматургии в одном томе. М.: Альфа-Книга, 2014. С. 806.
20. Черубина де Габриак. Из мира уйти неразгаданной. Феодосия-Москва: Издательский дом «Коктебель», 2009. С.15.
21. Черубина де Габриак. Исповедь // Жизнь Николая Гумилёва. Воспоминания современников. – Л.: 1991.
22. Черубина де Габриак. Исповедь. – М.: Аграф, 2001.
23. Шубинский В. Николай Гумилёв. Жизнь поэта.- СПб.: Вита Нова, 2004.

Раскіна О.Ю., доктор філологічних наук, доцент, науковий співробітник Міжнародний гуманітарно-лінгвістичний інститут (МГЛІ), Москва, Росія

Сорокіна О.Р., учитель
СЗШ №253, Київ

КОНКВІСТАДОР ТА ЧАКЛУНКА (ПАРИЗЬКА ЗУСТРІЧ М. ГУМИЛЬОВА ТА Є.І. ДМИТРІЄВОЇ В КОНТЕКСТІ ПОЕТИЧНОГО ТА ЖИТТЄВОГО ДІАЛОГУ)

*Поетеса Є.І. Дмитрієва (Черубіна де Габріак) і досі є однією з таємничих та недо-
сліджених персон російської літератури Срібного віку. Стаття присвячена*

ранньому (паризькому) періоду відносин М.С. Гумільова та Є.І. Дмитрієвої, їхньому поетичному діалогу та бурхливій, суперечливій пристрасті-дуелі.

Ключові слова: конквістадор, чаклунка, поетичний діалог, містифікація.

Raskina E., Ph. D, docent, Moscow, Russia

Sorokina E., teacher, Kiev

KONKVISTADOR AND THE SORCERER

(N. GUMILEV AND E. DMITRIYEVA'S PARISIAN MEETING IN THE CONTEXT OF POETIC AND VITAL DIALOGUE)

The poetess E. Dmitriyeva (Cherubina de Gabriac) still represents one of the most unsolved and not sufficiently studied figures of the Russian literature of the Silver age. The article is devoted to the early (Parisian) period of the relations of N. Gumilev and E. Dmitriyeva, their poetic dialogue and intense, contradictory passion – “duel”.

Key words: Konkvistador, sorcerer, poetic dialogue, mystification.

Бураго Д.С., докторант

НПУ им. Драгоманова, Киев

ПОРТРЕТ / АВТОПОРТРЕТ РУССКОГО ПОЭТА В ИНТЕРЬЕРЕ: КОНЕПТ ДОМА В ЛИТЕРАТУРНЫХ МЕМУАРАХ НАЧАЛА XX СТ. (К ПРОБЛЕМЕ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ)

В статье ставится вопрос о методологии изучения специфики концепта Дома в мемуарах русских поэтов начала XX в. и в воспоминаниях об этих поэтах с учетом не только несомненной европейской ментальности авторов, но и в аспекте восточного вектора русской истории и культуры, который придал необычайную глубину трагизма тому архетипу «изгнания Поэта из Города», который изложен у Платона.

Ключевые слова: эссеистика, мемуаристика, симулякр, реализм, натурализм, суперреализм, концепт Дома.

Обыкновенно специфику мемуаров видят в их установке на «отражение реальности»; они воспринимаются как некие объективные «свидетельства истории» и молчаливо противопоставляются в этом качестве художественному слову, порождаемому субъективно-фантастической грезой. Здесь отразилось тотальное разочарование в неоромантическом мифологизаторстве, порождаемом тем «прометеизмом» [6], который лег в основу проекта Модерна, продиктованного истовой верой Нового времени в титанические возможности человека и в его призвание – переустроить мир. Лишь к началу XXI столетия становится ясно, что вера эта, в принципе, порождена такую же грезой, и

© Бураго Д.С., 2015

воздвигаемые ею, грандиозные, но бесплодные утопии не стоят принесенных им в жертву жизни миллионов людей. Одно из следствий этого разочарования – кризис доктрины, которую мы привыкли почтительно именовать реализмом: последний строился на определенной системе гуманистических ценностей, а сегодняшнее постмодернистское сознание разочаровано во всякой аксиологии и выдвигает в качестве сигнификации непостижимости мира принципиально непостижимый *симулякр*. Это, правда, похоже на параболу: некогда европейское сознание, оторвавшееся от сакрального библейского интертекста культуры, попыталось истолковать реальность средствами интенсивной субъективно-личностной интерпретации. Но, как утверждает многоискусенная современная французская философская мысль, эпоха Модерна и Постмодерна лишь интерпретирует экзистенциальные вопросы, поставленные эрой Средневековья [7]. И реалистический образ, в основаниях своих восходящий к античному представлению о мимезисе, который был на тысячу лет дезавуирован в христианской эстетике, строящейся на представлении о небесных прообразах вещей, по большому счету не так уж и противоположен во всей «жизненности» своей симулякру, настойчиво намекающему на скрытую суть вещей, но так и не открывающему этой таинственной сути. Характерно, что термин «симулякр» рожден схоластами, и значил он здесь «обманная прелесть».

С эрозией же гуманистических идеалов реализм, декларирующий, будто бы ключи к «истинной» интерпретации природы и человека – в его же руках, сменяется скользким по поверхности вещей отстраненным натурализмом; бурное цветение некогда отлученного классицистами от «настоящей литературы» (т. е., поэзии) жанра романа сменяется усыханием романной формы до фактоописательного рассказа и очерка; жухнут совсем недавно такие сочные средства изобразительности, сама беллетристика как бы прогнозирует к началу XX века подъем «сухой» и «честной» мемуарной прозы. Правда, читательские предпочтения пока колеблются: рубеж веков одновременно – как бы и эпоха рванца пламенного поэтического слова. Но уже на исходе XX ст. наблюдается отчетливое массовое падение интереса не только к беллетристике, но и к поэзии. Более того, именно поэзия неуклонно становится все более «бездомной»: с точки зрения исторического «большого времени», сполохи общественного интереса к ней эпизодичны. Сегодня точка невозврата здесь уже как бы и пройдена. Не так давно в Париже поставили любопытный эксперимент: на станциях метро были установлены светящиеся панно со стихами лучших французских поэтов. Социологический опрос показал, что лишь одна-единственная старушка оказалась в состоянии «узнать» эти тексты. «Внутренний человек» – лирическое «я» Другого – явно перестал быть интересен и имеет фактически статус Чужого. Зато люди теперь массово читают написанные вроде бы без всяких «сверхзадач» мемуары – они воспринимаются как суперреализм, как «честный» рассказ о «внешнем», о «людях, годах, жизни», но уже без всякой пропаганды и официоза. В середине XX века ситуация вызвала в советском литературоведении целую дискуссию [20].

В свою очередь, понадобилось еще несколько десятилетий, чтобы читатель осознал, что фактически объективных мемуаристов не бывает, что соотношение факта и вымысла в мемуарном творчестве в принципе не слишком отличается от приемов беллетриста, а доминирование авторского «я» в мемуарном повествовании не так уж далеко отстоит от «лирической дерзости» поэта. Ведь мемуаристика – это не только панорама времени,

это с неизбежностью всегда еще и выразительный *автопортрет частного лица*, автора. Исследований, разоблачающих необъективность или даже прямую лживость мемуаристов, становится все больше, и, в результате, какие-нибудь блестящие и увлекательные «Петербургские зимы» Г. Иванова предстают в конце концов откровенной мистификацией.

Но проблема эта остается все же малоисследованной, особенно же в ракурсе бахтинского «большого времени», в формате жанрового движения мемуарного слова. Ведь отдельные наблюдения прошлых лет над жанровой спецификой такого рода мемуаров немногочисленны, разрознены, подчас довольно описательны или же требуют нового осмысления [3,9, 12, 17,33 и др.]. И особенно здесь репрезентативны как мемуары самих поэтов, так и воспоминания о них, – ужасающая бытовая обстановка «короля поэтов» Верлена говорит сама за себя. Однако в первую очередь нас интересуют русские мемуары, так как нигде поэтом более доверчиво не возлагались надежды на преодоление пропасти между поэзией и жизнью, нигде более поэт так бурно не стремился влиться в общество, стать ему необходимым, но и нигде более, как оказалось, он не почувствовал себя в конце концов столь бездомным и «выбракoванным». Эпиграфом к целой библиотеке о взаимоотношениях Поэта и Власти в России могут стать печально известные слова Блока «...*слопала-таки поганая, гунзивая родимая матушка Россия, как чушка своего поросёнка*» – это вырвалось из груди умирающего поэта в оставленном ему властями закутке реквизированной родовой квартиры (Шахматово к тому времени уже вообще пошло дымом). Вовлеченность же России в вихри мировых борений только добавила масштабности трагизму ситуации, так что почти беззвучный выдох Ахматовой «*Мой городок игрушечный сожгли*» органически примыкает к словам Блока.

В частности, в мемуарах творческой личности и в воспоминаниях о ней в центр внимания автоматически выдвигается ситуация, которую уже во времена романтизма начали обозначать в архетипическом измерении – как *извечный конфликт художника и общества*, тот самый конфликт, который описан еще в «Государстве» Платона: *Поэта мы увенчаем цветами и выведем прочь из Города!*¹. Уже в «Жизни Бенвенуто Челлини, описанной им самим», повествователь находится в состоянии стойкого, непрекращающегося конфликта с любой властью, с состоятельными заказчиками, с завистливыми коллегами, с родиной и чужеземцами, с родными и близкими, наконец. Это обретение самого себя воистину становится терпким и тяжким путем самосознания человеческого «я», и уяснение ситуации имеет огромное духовно-экзистенциальное и нравственно-учительное значение для уяснения итогов заканчивающейся на наших глазах эпохи Модерна.

Издание русских литературных мемуаров переживает сегодня настоящий бум [21, 26, 29, 30, 31 и мн. др.]. Насколько же основательно и адекватно исследована эта ситуация в научной литературе?

Во-первых, полагается некой семантической константой мысль Гейне «*Трещина, разделяющая мир, проходит сквозь сердце поэта*» – прочно зафиксирована неразрывная и очевидная связь между состоянием души поэта и «гулами эпохи», Историей [14,35 и др.]: «Каждая литературная эпоха имеет свой аксиологический центр, к которому сходятся

¹ Ведь он, по мысли философа Ксенофана, всегда смутян и о самих богах говорит крайне непотительно [24, с. 260].

основные пути художественного творчества. В XX веке таким центром, сформировавшим многие отличительные особенности отечественной литературы как единой эстетической системы, стала История с ее небывалыми социально-историческими и духовными катаклизмами, которая вовлекла в свою орбиту всех – от конкретного человека до народа и государства <...>. Проблемного поля, образованного исторической действительностью XX века, не миновал ни один крупный мастер слова вне зависимости от того, занимался он собственно историческими изысканиями или обращался к истории, вырабатывая общую художественную концепцию мира и человека» [35, с. 2].

Во-вторых, обозначена, хотя и не разработана в должной мере, генетическая связь между мемуарным жанром и литературным психологизмом, этим стремлением к лирической исповедальности, за которой стоит извечное стремление познать самого себя. Отмечено, что именно в мемуарах «закладываются основы психологизма, анализа внутренней жизни – выражение авторского начала в произведении», а также – и это особенно важно – что литературная мемуаристика, «документальная» по своей природе, особенно обогатилась в рамках жанра романа-мемуаров за счет синтеза с чертами утопической прозы и с «авантюжными» традициями плутовского романа². При этом интерес к автобиографической стороне и к внутреннему миру повествователя был узаконен в форме повествования от первого лица; особую роль тут сыграла «Исповедь Ж.-Ж. Руссо [см. подробно: 1].

Литературной мемуаристике 1-й четверти XX ст. в этом контексте принадлежит особенное место. К. Поливанов выделяет здесь как наиболее репрезентативные книги «На рубеже двух столетий», «Начало века» и «Между двух революций» Андрея Белого, воспоминания Б. Лившица об авангарде 1910-х гг. «Полутороголазый стрелец», сборники «Анна Ахматова в воспоминаниях современников», «Записки об Анне Ахматовой» Л. Чуковской и «Борис Пастернак в воспоминаниях современников», а также «Воспоминания» и «Вторую книгу» Н. Мандельштам [25]. Разумеется, этот список далек от полноты – в частности, сюда просто необходимо, например, включить трагическую по тональности мемуаристику исторгнутого из родной почвы И. Бунина, диологию И. Одоевцевой и многое другое.

При этом стоит обратить внимание на то, что, во-первых, в многочисленных штудиях русской литературы последних лет явственно выступает как раз концепт Дома. А в работах, посвященных литературе Серебряного века, образ Утраченного Дома вырисовывается все чаще [11, 18, 27]; стало, в частности, защищаться немало диссертаций, посвященных исследованию концепта Дома, но при этом нельзя не отметить превалирование в данной сфере работ лингвистов [2, 8, 13, 15, 16, 19, 32, 34 и др.]. Но при этом до сих пор не уделялось должного внимания концепту Дома в мемуарах поэтов и о поэтах. Поэтому именно данная ситуация является основной задачей данной статьи.

Но прежде всего надо взять в расчет специфику функционирования терминов «портрет» и «автопортрет» в сфере литературоведения. Существуют серьезные исследования в этой области [4, 5, 22 и др.], но стоит акцентировать, что автопортрет как таковой, как самостоятельный жанр изобразительного искусства, сложился в конечном

---

² Добавим, что ситуация в своем историческом движении получала постоянную подпитку от самой жизненной почвы неуклонно революционизировавшейся эпохи.

виде, как и портрет в целом, в ренессансную эпоху¹, отражая возросшее представление о ценности личного «я». Это было отвоеванием пространства самовыражения автора, еще вчера рассматривавшего себя «глазами общества», ощущавшего себя «всего лишь» художником, членом цеха. Теперь же лицо автора вводится и в мифологическое измерение, и в панораму социального бытия; личность автора помещается в интерьер, обретает индивидуальный костюм и вещные аксессуары. И весьма симптоматично, что параллельно в литературе развивались эссеистика и мемуаристика, ставившие перед собой фактически те же задачи: образ автора, независимого судьи своего времени и как бы самостоятельного участника истории, который был создан Монтенем в его «Эссе» сыграл эпохальную роль в деле укрупнения литературного автопортрета и придания ему особого статуса. Становление же современных мемуаров, генезис которых восходит еще к античной исторической прозе, во многом происходит как бы в лоне романной литературы с ее свободой авторского самовыражения, за которой Дидро прозревал будущее.

При этом мы обычно исходим из того, что Россия была столь же естественной исконной составной европейского мира, как та же, к примеру, Германия, ну, в крайнем случае, Польша. Между тем, в России, где личность, особенно творческая, искони была связана в своем самовыражении, этот конфликт с самого начала приобрел особенные параметры. Если в Западной Европе за личностью со времен римской юстиции признавалось право на неотъемлемость имущества и на собственное суждение, то Олеария изумило, что в огромной Московии ни у кого нет имущества в строгом смысле слова, и самый знатный боярин, живущий в раззолоченном тереме, в любой момент за недостаточно холопское поведение может быть лишен не только своего дома, но даже и того, во что он одет, и сослан в рогожной кибитке в недра Сибири – ведь все, что имелось в Московии, мыслилось как цареву имущество, как «пожалованное», а не свое–вплоть до самой жизни подданного. Уже в древнерусские времена власть светская особенно подозрительно относилась к «учительной» роли писателя-клирика, стремящегося напоминать о Вечности и Совести; довольно вспомнить о сожжении заживо неистового обличителя власти протопопа Аввакума, отца русской автобиографии (см. также книгу Д. С. Лихачева «Человек в литературе Древней Руси» [23]). А начиная с основоположника новой, светской литературы В. Тредиаковского, которому случалось быть биту палкою за то, что в срок не поспела дежурная ода, и заканчивая судебными процессами, репрессиями, высылками и даже казнями советской эпохи, Поэт реализовал архетип Чужого с редкостной полнотой. Чтобы избежать маргинализации, он становился Гражданином, или, во всяком случае, чем-то большим, нежели просто Поэт. Стремление спрятаться в башню из слоновой кости и служить чистому искусству («...мы рождены для вдохновенья, / для звуков сладких и молитв») ожесточенно третировалось и общественностью, и, случалось, самой властью: какая, в самом деле, еще там *башня из слоновой кости*... Судьба Пушкина, воскликнувшего в сердцах «*Черт догадал меня родиться в России с умом и талантом*», который был, по сути, насильно превращен в придворного поэта и погиб в роковом конфликте со своей средой и навязанной ему

---

¹ Конечно, автопортрет известен с древнейших времен, но примечательно, что он как явление с самого начала становился объектом критики и сигналом для разнообразных гонителей. Достаточно вспомнить, что уже Фидия обвинили в святотатстве за то, что он, украшая Парфенон, изобразил себя в сцене битвы с амазонками в виде плешивого старика, поднимающего камень.

ролю, становится репрезентативным примером. Знаменитое «*Пушкин – наше все*» превращается со временем в вопль обреченности, а сам Певец Вольности модифицируется у Т. Толстой в «шестипалого серафима»: в «Кыси» взорваны сами первоосновы бытия, Дом и самое Родина окончательно исчезли, а их остатки, витальные и вещественные, жутко деформированы самоубийственной ядерной катастрофой.

Тем самым, ситуация систематического извержения Русского Поэта из его Дома (вариант платоновского Города) требует все же особой, комбинированной методологии исследования.

В литературоведении сегодня в качестве методолого-теоретической базы, рядом с трудами российских классиков филологии (Б. Томашевского, В. Жирмунского, Ю. Тынянова, М. Бахтина, Л. Гинзбург и др.), считается едва ли не обязательной опора на теоретические принципы историко-литературного (в духе нового историзма), компаративистско-интертекстуального, структурно-семантического и семиотического подходов, равно как и на принципы анализа нарратологии Ж. Женетта, методологию П. Рикера, Ф. Лежена и Ц. Тодорова и др. современных западных исследователей. Кто станет спорить – все это, несомненно, приложимо к нашему материалу и обещает весьма интересные результаты, ведь несомненно, что мемуарная проза, о которой здесь идет речь, – ярчайшее свидетельство органичности русского европеизма и выражение зрелости самодостаточной личности.

Но специфика исследуемой ситуации заставляет взять в расчет также имплицитное влияние восточной культурной традиции – длящийся вот уже столетие толчок о российском евразийстве возникли вовсе не на пустом месте. Европой в строгом смысле этого слова Россия попыталась стать лишь после титанических усилий Петра I по смене русской культурной платформы, и вовсе не факт, что дело его победило окончательно и бесповоротно.

Конечно, Восток – понятие динамическое: если на Древнем Востоке в роли писателя выступал обыкновенно компилирующий опыт фольклора жрец, писец, или сановник, то средневековый – буддийский или исламский – Восток знает уже тип профессионального поэта. Но и такая традиция, абсорбированная вместе с массой крещеных и некрещеных новых подданных Российской империи, предоставляла поэту весьма широкий выбор – быть осыпанным золотом или оказаться брошенным под ноги слона – в зависимости оттого, насколько он сумел угодить властителю, чья щедрость была здесь единственным источником пропитания. Ведь поддерживающего существование Поэта светского общества современного гражданского типа, свободно читающего все и свободно размышляющего обо всем, на Востоке, как известно, не существовало, как не существует и сейчас. И личный дом Поэта стать той крепостью, о порог которой разбиваются волны общественных смятений, никак не смог. Совершенно не случайно М. Булгаков избирает для своего строптивого поэта, которому не удалось избежать встречи с Роком, как библейскому пророку не удалось спрятаться от своего избранничества, знаковое и говорящее имя *Иван Бездомный*.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алташина В. Д. Роман – мемуары во французской литературе XVIII века: генезис и поэтика / Вероника Дмитриевна Алташина. – дисс ... докт. Филол. наук: СПб : Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена, 2007. – 550 с.

2. Базылова Л.А. Средства репрезентации концепта «Дом» в русском и немецком языках: дис. ... канд. филол. наук / Д. А. Базылова. – Брянск : Рос. гос. ун-т им. Иммануила Канта, 2010. – 197 с.
3. Банк Н. Нить времени. Дневники и записные книжки советских писателей. – М. : Сов. писатель, 1978. – 248 с.
4. Бар Л. Литературный портрет в советской мемуарной прозе 60-70-х годов :авт. дис... канд. филол. наук / Л. Бар. – М. : 1982.– 19 с.
5. Барахов В. Искусство литературного портрета / В. Барахов. – М. : Искусство, 1976. – 183 с.
6. Батищев Г. С. Диалектика творчества / Генрих Степанович Батищев. – М.: Ин-т философии АН СССР, 1984. – 443 с.
7. Бульнуа О. Що нового? Середньовіччя / Олів'єБульнуа // Філософська думка. – 2010. – № 1. – С. 114–136.
8. Валеева Д.Р. Репрезентация концепта «Дом» в русской языковой картине мира: дис. ... канд. филол. наук / Динара Рашидовна Валеева. – Казань: Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2010. – 180 с.
9. Вериго И. М. Литературные мемуары 20-30-х гг. XX века. Принципы художественной организации материала / Инга Михайловна Вериго: Дис... канд. филол. наук: 10.01.02 / Днепропетровский национальный ун-т. – Д., 2003. – 190 л. – Библиогр.: л. 179-190.
10. Воспоминания о серебряном веке / Сост., авт. предисл. и коммент. В.Крейд. – М. :Республика, 1993. – 559 с.
11. Габдуллина С.Р. Концепт Дом/Родина и его словесное воплощение в индивидуальном стиле М. Цветаевой и поэзии русского зарубежья первой волны / С. Р. Габдуллина. – М.: Международные отношения, 2002. – 512 с.
12. Гаранин Л. Я. Мемуарный жанр советской литературы: Историко-теоретический очерк / Л. Я. Гаранин. – Минск: Наука и техника, 1986.–222 с.
13. Глозман Б. Г. Лингвокультурологический аспект изучения фразеологических единиц, репрезентирующих концепт «дом» в русском языке: дис. ... канд. филол. наук / Глозман Борис Григорьевич. – Орск: Орский гуманитарно-технологический институт, 2010. – 239 с.
14. Кознова Н. Н. Мемуары русских писателей-эмигрантов первой волны: концепции истории и типология форм повествования / Наталья Николаевна Кознова: дисс..... докт. филолог. наук. – М. :Моск. гос. областн. ун-т, 2011. – 492 с.
15. Козырева О. А. Когнитивные аспекты исследования лингвокультурологического поля: на материале поля «дом/жилье»: дис. ... канд. филол. наук / Ольга Александровна Козырева. – М.: 2003. – 237 с.
16. Кострубина Е.А. Гиперконцепт Семья/Дом Family/Номе в русской и английской лингвокультурах: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Омск : Омский государственный педагогический ун-т, 2011. – 159 с.
17. Кузнецов М. Мемуарная проза// Жанрово-стилевые искания современной советской прозы. – М.: РГБ, 1971. – С.147.
18. Ланская О.В. Концепт дом в языковой картине мира: на материале повести Л.Н. Толстого «Детство» и рассказа «Утро помещика»: дис. ... канд. филол. наук:

- 10.02.01. Калининград / Липецк: Липецкий государственный педагогический ун-т, 2005. – 199 с.
19. Ли Ли. Фразеология в русской картине мира на примере концепта «Дом» с позиции носителя китайского языка и культуры: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. М.: Московск. гос. ин-т русск. яз. А. С. Пушкина, 2005. – 162 с.
  20. Литература, документ, факт [Дискуссия] // Иностранная литература. – 1966. – № 8. – С.178–207.
  21. Литературные мемуары XX века: Аннотированный указатель. 1985–1989 гг. – М.: Наследие, 1995. – Ч. 1. – 720с. Ч. 2. – 528с.
  22. Литературный портрет // Литературная энциклопедия терминов и понятий. Под ред. А.Н.- Николюкина. – М.: Интелвак. – Ст. 1233–1234.
  23. Лихачев Д.С. Человек в литературе Древней Руси. – М.–Л.: Ин-т русск. лит., 1958. – 185 с.
  24. Мифологии древнего мира / Пер. с англ. – М. : Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1977. – 456 с.
  25. <ПоливановК.> Какие мемуары или научные труды по русской литературе XX века нужно прочитать... – Электронный ресурс. – Режим доступа: thequestion.ru/.../kakie-memuary-ili-nauchnye-trudy-po-russkoj-literatur...
  26. Поэты Серебряного века. Сборник: поэзия, воспоминания. –М. :Эксмо, 2002. – 96 с.
  27. Радомская Т. И. Феномен дома и поэтика его воплощения в русской литературе первой трети XIX века: А.С. Грибоедов, А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов / Радомская, Татьяна Игоревна:дисс... доктора филологических наук.– М. :Ин-т мировой л-ры им. А. М. Горького, 2007. – 521 с.
  28. Руднев Е.Н. Концептуальное поле «дом» в романе А.И. Эртеля «Гарденины»: дис. ...канд. филол. наук: / Е. Н. Руднев. – Калининград / Липецк: Липецкий государственный педагогический ун-т, 2009. – 183 с.
  29. Серебряный век русской литературы: Проблемы, документы. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 172 с.
  30. Серебряный век. В поэзии, документах, воспоминаниях. –М. :Локид, 2000. – 462 с.
  31. Серебряный век. Мемуары. – Сб. Сост. Т.Дубинская-Джалилова. – М. : Известия, 1990. – 672 с.
  32. Свицова А.А. Лингвокультурологическая доминанта «Дом – Родина – Чужбина» в русских и английских пословицах / Анна АльбертовнаСвицова: дис. ... канд. филол. наук. – Киров / Вятка: Вятский государственный гуманитарный ун-т, 2005. –153 с.
  33. Сиротина И.Л. Культурологическое источниковедение: проблема мемуаристики // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. (Материалы международной научной конференции). – Санкт-Петербург. – Вып. 12. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 226– 232.
  34. Слепцова Е.В. Концепт дом в русской языковой картине мира и театралогии «Братья и сестры» Ф.А. Абрамова: дис. ... канд. филол. наук: / Екатерина ВячеславовнаСлепцова. –Владивосток: Дальневосточн. гос. ун-т, 2009. – 259 с.
  35. Трубина Л. А Историческое сознание в русской литературе первой трети XX века : Типология, поэтика / Людмила Александровна Трубина:дисс... доктора филол. наук. – М. ; Московский педагогический государственный ун-т, 1999. – 328 с.

Бураго Д.С., докторант
НПУ ім. Драгоманова, Київ

**ПОРТРЕТ / АВТОПОРТРЕТ РОСІЙСЬКОГО ПОЕТА В ІНТЕРЬЄРІ: КОНЕПТ
ДОМУ В ЛІТЕРАТУРНИХ МЕМУАРАХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(ДО ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

У статті ставиться питання про методологію вивчення специфіки концепту Дому в мемуарах російських поетів початку ХХ ст. і в спогадах про цих поетів з урахуванням не тільки безсумнівно європейської ментальності авторів, але і в аспекті східного вектору російської історії та культури, який надав надзвичайної глибини трагізму тому архетипові «вигнання Поета з Міста», який викладений у Платона.

Ключові слова: есеїстика, мемуаристика, симуляр, реалізм, натуралізм, суперреалізм, концепт Дома.

Burago D.S., doctoral candidate
NPU, Kyiv

**PORTRAIT/ SELF-PORTRAIT OF A RUSSIAN POET IN THE INTERIOR:
CONCEPT “HOUSE” IN LITERATURE MEMOIRS OF THE BEGINNING
OF THE 20TH CENTURY
(ON THE PROBLEM OF METHODOLOGY OF THE RESEARCH)**

The article deals with the methodology of the examination of specific features of the concept “house” in memoirs by Russian poets of the beginning of the 20th century and in the reminiscences of other people recollecting poets’ lives taking into consideration not only the undoubted European authors’ mentality but also the Eastern vector of Russian history and culture, which contributed to the tragic depth of the archetype “Poet’s banishment from the City” developed by Plato.

Key words: essayistics, memoirs, simulacrum, Realism, Naturalism, superrealism, concept “house”.

ЛЮДИНА І «ЖУСІЕ НА НИВУ» В «DZIENNIKACH» (1939 – 1944) З. НАЛКОВСЬКОЇ

У статті через поетику розглядаються специфіка та способи реалізації порушених письменницею у «Щоденниках часів війни (1939 – 1944)» низки проблем філософського спрямування, зокрема проблема Людина і Світ, онтологічна проблема Буття та проблема самореалізації людини в умовах, коли Світ у трагічні роки нацистської окупації Польщі перетворився на Антисвіт, а Життя – на «жусіе на ніву» («начебто життя»). Аналізується структура «Щоденників...», зображення психологічного стану окремої людини та множин, хронотоп дороги війни, образ Дому та їхній метафоричний зміст.

Ключові слова: Буття, нарація, онтологія, пограничні ситуації, психологізм, самореалізація, структура, тотальний терор, хронотоп, жусіе на ніву.

Dzienniki czasu wojny (1939–1944) Zofii Nałkowskiej stanowią ostatnią część prowadzonych przez nią zapisów od 1899 roku. Ukazały się dopiero w 1970. Należą jednak do literatury wojennej. Okupacja utrwalona w nich została jako doświadczenie osobiste z niezwykłym bogactwem szczegółów, nie są jednak, jak wiele zapisów dziennikowych, klasyczną sylwą, mieszaniną spraw ważnych i drugorzędnych. O odmienności i literackiej wartości decyduje rygor intelektualny, umiejętność widzenia całości poprzez zdarzenia pojedyncze, nawet przypadkowe.

St. Burkot. Literatura polska w latach 1939 – 1999.

«*Dzienniki czasu wojny (1939–1944)*» З. Налковської (10 XI 1884 – 17 XII 1954) («Щоденники часів війни, 1939 – 1944 рр.») завжди посідають чільне місце в польському літературознавстві, зокрема у працях Н. Кірхнер [7], Ст. Буркота [5], А. Фолтуняк [6] та ін. Проте, не зважаючи на значні досягнення науки про красне письменство, вся різноманітність закладених у «Щоденниках...» смислів та документально-і художньо філософських вимірів дійсності, в тому числі й її моделювання, ще в повній мірі не охоплена.

Мета статті полягає в тому, щоб через поетику розглянути, як у «Щоденниках часів війни (1939 – 1944 рр.)» порушувалася і вирішувалася З. Налковською (10 XI 1884 – 17 XII 1954) низка проблем філософського спрямування, зокрема проблема *Людина і Світ*, онтологічна проблема *Буття* і проблема самореалізації людини в умовах, коли *Світ* у трагічні роки окупації Польщі перетворився на *Антисвіт*, а *Життя* – на «*жусіе на ніву*».

Структура «Щоденників часів війни (1939 – 1944)» – зовні залишилась класичною: дата, місце і події, власне життя і індивідуальне сприйняття *Світу*. Проте у цих «Щоденниках...» події, про які йшлося – навіть підкреслено особистісні, важливі були не лише для авторки, а й для всього польського народу, бо сутність так званих *пограничних ситуацій* того часу полягала в тому, що майже кожен балансував на межі *життя і смерті*.

Здавалося б, це – проблема вічна, але різниця становищ була разючою: на цю *межу* був поставлений весь народ, мільйони людей і балансування тривало роками цілодобово. Яскравим підтвердженням цієї сумної істини слугують такі людські документи, як, наприклад, «Варшавські щоденники 1939-1945» чудом врятованого від смерті Владислава Шпильмана – відомого піаніста [4], котрий перебував у гетто з моменту його створення – в тому числі й у дні його кривавої ліквідації фашистами під керівництвом бригаденфюрера (генерал-майора) СС Юргена Штрупа (Stroop, 1895–1951, страчений за рішенням суду у Варшаві).

Проте тільки на перший погляд здається, що «Щоденники часів війни» в діарістиці З. Налковської посідають окреме місце і навіть випадають із загального контексту тих записів, які вона регулярно вела з 1896 р.: весь її документальний доробок просякає стрижнева тема – людина, що йде крізь епохи – царату, революцій, незалежності, гітлерівської окупації.

І все ж таки між «Щоденниками», що написані до 1. IX. 1939 р., а також після 1944 р., та «Щоденниками 1939 – 1944» рр. існує суттєва різниця, і вона полягає в тому, що до 1939 р. йшлося про людину в житті, а в «Щоденниках часів війни», у яких З. Налковська зазвичай записувала події день за днем з 1939 р. по 1944 р., розповідалося про існування людини в умовах *życia na niby* (*ніби життя*), коли в окупованій нацистами Польщі панував тотальний терор, коли в серці країни, у волелюбній Варшаві було розташовано єврейське гетто, коли на вулицях відбувалися постійні *łapanki* (облави) і *масові розстріли*, а в домах обшуку, що стає щоденністю:

Warszawa, 15 I 1944	Варшава, 15 I 1944
<p>«Spieszmy się, żeby zdobyć pieniądze na zakup albo żeby zdążyć do tramwaju. A tam już oni stoją – z zawiązanymi oczami, ze skrepowanymi z tyłu rękami, z ustami z a k n e b l o w a n y m i g i p s e m czekają, aż hukną strzały, które będzie słycać aż tu. – Podobno jeden z nich był tym, który raz – nieznamy – przyszedł ze swoimi wierszami. Młody i zdolny» [8, 515].</p>	<p>«Поспішаємо, щоб здобути гроші на закупку або встигнути до трамваю. А там уже вони стоять – з зав’язаними очима, зі скрепченими ззаду руками, з з а т к н у т и м и г і п с о м р о т а м и чекають, аж грохнуть вистріли, котрі будеш слухати і ти. – Здається один з них був тим, котрий раз – незнайомий – прийшов зі своїми віршами. Молодий і обдарований» (Тут і далі переклад мій. – Л. О.)</p>

Такого роду сцени масового прилюдного розстрілу були непоодинокі. Характерний, наприклад, закамфльований запис від 17 III 1944 про масові екекції, що відбулися в першій половині березня ц. р.: «Żyjemy zupełnie jak Żydzi, zanim zginęli – bo chyba nie zginąć, sądząc z tych nowych wieści» [, 524]. («Живемо цілком як Євреї, за ними загинемо – бо хіба не загинеш, вважаючи на ті новини») Проте треба зазначити, що всі ці занадто узагальнені вирази: *тотальний терор, єврейське гетто, постійні облави, масові розстріли* – з часом набувають ознак своєрідних абстракцій, які, притупляючи гостроту сприйняття великої трагедії, в кінцевому результаті призводять до емоційного забуття. «Щоденники ...» З. Налковської стоять на перешкоді цьому. Звичайно, у досяганні цієї мети рішучу роль відіграє реальний факт. Проте письменниця не задовольняється лише фактографією: для неї факт – це і об’єкт, котрий треба

дослідити, і *знаковий код*, що треба розкодувати, і своєрідний інструмент, що дозволяє крізь мале побачити велике. Фактом такого роду іноді слугує, здавалося, незначна деталь – наприклад, читацький формуляр у книзі Т. Котарбінського (T. Kotarbińskiego) «Елементи теорії пізнання, фронтальної логіки і методології наук» (1929), яка колись належала читальні *Wirgina (Virgina)*, яка була розташована в гетто. Зосереджуючись на цій книзі, письменниця змушує замислитися над тим, як люди до останнього намагалися чинити духовний опір *życiu na niby*. З. Налковська починає з розгляду формуляру, де було закреслено прізвища тих, хто читав книгу раніше, перед нею: «Kartki oznaczone są zakreśleniami przez ludzi, którzy czytali ją przede mną, którzy się z niej uczyli». Ці *kartki* набувають меморіального значення: отже, від людей тих залишився лише цей німий знак, який уже нічого про них не розповість, окрім того, що були в житті й знищені. У такий спосіб створюється письменницею без порушення документалізму, без будь-якої фікції образ пам'яті:

Adamowizna, 4 II 1944	Адамовізна, 4 II 1944
<p>«Odkrywam, że było tam nie tylko życie domowe, nie tylko sklepiki i kawiarnie. Były tam też czytelnice, było ich dużo, oni lubili czytać, dziewczęta z magazynów, chłopcy ze sklepów – to wszystko były czytelnicy. Były prytulki dla starców i przedszkola. Były i i n s t y t u c j e. Oto jest sprawa, której nie można nigdy dostatecznie poznać, z którą nie można sobie dać rady».</p> <p>[8, 516]</p>	<p>«Відкриваю, що було там не тільки домашнє життя, не тільки магазинчики і кав'ярні. Були там теж читальні, їх було багато, вони любили читати, дівчата зі складів, хлопці з магазинів – то всі були читачі. Були притулками для стариків і дошкільників. Були і i n s t y t u t u t i. Oto є sprawa, котру не можна ніде остаточно пізнати, котрій не можна дати ради».</p>

Цей фрагмент тексту несе в собі ознаки своєрідного *реквієму* в прозі по убієнних і спалених живцем, у котрому звучить і великий жаль, і водночас дань духовній стійкості людини, яка до самого трагічного свого кінця намагалася бути людиною, жити повним життям, пізнати світ, а не існувати в *życiu na niby*. І це лише один із тих прикладів майстерності, коли з маленького *факту* складається яскрава картина, наповнена великим змістом. У створенні її велику роль відіграє підтекст, що криється за словами: «Oto jest sprawa, której nie można nigdy dostatecznie poznać», – з емоційним акцентом на слові *nigdy* (ніде), чим *автор / наратор* викликає в реципієнта потребу вступити в діалог і, співваючи жертвам, додати: «...та й *ніколи*».

Важливо наголосити, що цей епізод стоїть у низці різнохарактерних епізодів, які збігаються до одного з головних питань ХХ ст., що хвилює письменників, філософів, художників і людство загалом: *як людині людиною бути?* Питання, яке зі всією очевидністю постає перед польським народом разом із усвідомленням особливостей нової війни: уже на третій день після нападу німців на Польщу З. Налковська фіксує розуміння того, що розпочалася Друга світова:

Warszawa, 3 IX 1939. Niedziela

«Bogusław szaleje w tej przymusowej bezczynności, chce pisać, wciąż mimo wszystko umawia się z redakcjami i wydawcami. Umyślił sobie jechać na front jako korespondent. Bardzo zły stan w tej nieprzyjemnej i drogiej kawiarni, do której Bogusław wolał iść niż na obiad. – Nie czuję się winna. Nie mogąc na razie robić nic innego i nie mając pieniędzy na służącą, pracuję tu w domu, staram się zmywać i sprzątać. Cóż w tym złego? Wszystko tak tu ponuro wygląda, że Bogusław sam zdecydował na nowo zawiesić lustra i ustawić rzeczy. – Obiektywnie biorąc dzień był pełen zdarzeń: Anglia o jedenastej rano, a Francja o piątej wypowiedziały wojnę. Radio transmituje manifestacje tłumu przed obu ambasadami. *Jest to już więc nie sama bolesna wojna Polski i Niemiec, ale nowa wojna światowa.* Wczoraj jest wiadomość, że Niemcy zajęli Częstochowę. Jednak idą z trzech stron świata ku Warszawie. I Polska już zrobiła się mniejsza» (Tut i dali kursyw mій. – Л. О.)
[8, 35]

Варшава, 3 IX 1939. Неділя

«Богуслав шаліє в тій примусовій бездіяльності, хоче писати, не зважаючи ні на що, безперервно домовляється з редакціями і видавцями. Задумав собі їхати на фронт. Дуже поганий стан у тій неприємній і дорогій кав'ярні, до якої Богуслав хотів іти тільки на обід. – Не почуваю себе винною. Не можу на разі робити щось інше і не маю грошей на служницю, працюю тут дома, стараюся мити і прибирати. Що в тому поганого? Все тут так понуро, що Богуслав сам вирішив по-новому повісити люстра і розставити речі. Об'єктивно кажучи, день був наповнений подіями: Англія на одинадцятку ранку, а Франція о п'ятій оголосили війну. Радіо транслює маніфестації тлумачень обох посольств. *То не є болісна війна тільки Польщі й Німеччини, а й нова світова війна.* Увечері є новина, що німці зайняли Ченстохову. *Однак ідуть із трьох сторін світу до Варшави.* І Польща вже зробилася меншою».

Але разом із цим тверезим поглядом на події жевріє – хоч і слабка – надія, що Польща не залишиться наодинці з ворогом. Проте вислів: «*Однак ідуть із трьох сторін світу до Варшави*», – свідчить, що в душу письменниці закрався тривожний сумнів: а чи прийдє хтось на допомогу?

І вже 5 IX 1939 настає тяжке прозріння: людина відчула самотність особливого характеру – миттю усвідомила, що тепер відстоювати своє існування в цьому новому світі, у якому зруйновані всі сталі системні «правила» життя, доведеться самій-самісінькій:

Warszawa, 5 IX 1939. Wtorek. Później

«Kto by pomyślał, – пише З. Налковська, – że pomimo wszystko (można by rzec: mimo tylu przelanych łez) jesteśmy sobie tak niezmiernie bliscy, najbliżsi, wciąż sami i razem, teraz już na siebie zdani. To konieczne rozstanie jest nie do pojęcia. Czy potrafię zostać tak strasznie sama w tym domu opustoszałym? Jak to będzie?»
[8, 36]

Варшава, 5 IX 1939. Вівторок. Пізніше

«Хто би міг подумати, – пише З. Налковська, – що, не зважаючи ні на що, (можна би сказати:) стали собі так безмірно близькими, найближчі, постійно самі й разом, тепер уже самі на себе покинуті. Те обов'язкове розставання не можна зрозуміти. Чи зможу залишитися такою страшенно самотньою у цьому спустошеному домі? Як то буде?»

Із цього моменту постає не лише конкретне, а й – проти волі самої письменниці – метафоричне значення образу *Дому*, яке складається в уяві реципієнта завдяки переліку речей, котрі З. Налковська мусила покинути напризволяще. А разом з ними в лету кануло все, що було дорогим серцю:

Warszawa, 6 IX 1939. Środa	Варшава, 6 IX 1939. Середя
«– Ach, ostatni ten dzień w kochanym mieście tak nagle opustoszałym! <i>Dom!</i> <...> Ostatnie spojrzenie na <i>dom!</i> Boże, Boże. Nie ma mowy o wzięciu rękopisów, teki z robotą, życiorysu ojca, materiałów, początku <i>Agaty</i> . Nic». [8, 38-39]	«– Ah! Останній той день в коханому місті так нагло спустошеному! <i>Дім!</i> <...> останній погляд на <i>дім!</i> Боже, Боже. Нема мови про взяття рукописів, течки з роботою, життєпису батька, матеріалів, початку “ <i>Агати</i> ”. Нічого».

У цьому контексті слово *Dom!* – знак оклику тільки підкреслює вкладений у нього смисл – це не тільки *дах над головою*, а й увесь уклад життя, часопростір, де відбувався процес життєтворчості на всіх рівнях *Буття* і *побуту*. І ось тепер – відхід у невідомість, *бездомність*. А фраза: «*Ostatnie spojrzenie na dom! Boże, Boże*», – є кризовим хронотопом, за котрим розкрився *хронотоп доріг війни*.

Парадоксальність полягає в тому, що *хронотоп доріг війни* не зникає і тоді, коли З. Налковська повернеться у свою варшавську оселю. Але тепер – це буде символічна *дорога кризь окупацію*. *Дім* у цих обставинах не був захистом.

Дорога війни відкрила авторці ще одну істину – нова війна є незвичайною: від неї не можна сховатися. І втрата *Дому-Батьківщини* стає величезною втратою, яка викликала безмірність всенародного і особистого горя:

Jeleniec, 15 IX 1939. Piątek	Еленец, 15 IX 1939. Пятниця
«To jest nowy typ wojny, dotąd nie znany, na który nie ma dotąd wypracowanych metod obrony. – Ataki lotnicze przenikają daleko w głąb kraju, w jego miejsca nie przewidziane, nie oczekiwane. <...> klęska jest niewątpliwa i niezmierna, niezmierny jest jej zasięg, zupełna rozsyпка ludności i wojska. Nie ma frontu i nie ma tyłów, zewsząd jest niebezpieczeństwo. <...> Żołnierze mówią: “Nie wiem, co się stało...” <...>...kazano każdemu osobno przedzierać się znów gdzieś dalej. Gubią się wszyscy, płaczą, tracą ślady i kierunki». [8, 64]	«Це є новий тип війни, досі невідомий, на котрий немає напрацьованих методів оборони. – Повітряні атаки проникають далеко у глибини країни, в її місця, непередбачені, не очікувані. <...> поразка неймовірна і безмірний радіус її дій, повна розпорошеність громадського населення і війська. Немає фронту і немає тилів, усюди небезпека, нема куди йти, бо те, що є тут, є повсюди. <...> Солдати говорять: “Не знаю, що сталося...”<...> казано особисто кожному знов пробиратися десь далі. Губилися всі, плелись, губили сліди і напрямки»

Розмисли реципієнта над сказаним уловлюють прихований за текстом напружений психологічний стан всіх оточуючих, зокрема, солдатів – і тих не названих і не згаданих тут, але присутніх, котрі, як і письменниця, хотіли дізнатися, що відбувається на передовій, щоб зорієнтуватися в обставинах і відповідно діяти далі. Вірогідно, перед

розпачливою розповіддю *жолнежів*: «*Nie wiem, co się stało...*» – було / були запитання. У такий спосіб, не вдаючись до суто будь-яких фікцій, до суто літературних прийомів, З. Налковська складає уявлення про гнітючу емоційну атмосферу перших днів Другої світової війни, яку можна визначити як коливання між суворим сприйняттям реальності і слабкою надією: *może nie vse tak pogano...*

Зображення психологічного стану множини і окремої людини у фрагменті слугують ключові *слова / поняття*, котрі постають як два взаємозв'язаних явища: *kłeska (nopażka)* та її наслідок – «*Nie wiem, co się stało...*” *Gubią się wszyscy...*». Тут З. Налковська лише констатує факти, за котрими криється *rozpac*, яку люди і сама авторка намагаються опанувати, узявши себе в руки: «*Jestem na ogół bardzo mocna, mogę służyć za wzór opranowania i krople walerianowe mam tylko dla innych*» [, 70] («Я взагалі сильна, можу бути взірцем витримки і валер'янові краплі маю тільки для інших»). Проте відчуття *kamastrophi* – раптом! – проривається у несподіваний плач душі (*całą falę lez*):

Jeleniec, 17 IX 1939. Niedziela

«Dziś i ja wybrałam się do ... kościoła... <...> Ale tam właśnie, podczas nabożeństwa i muzyki, uczułam w gardle całą falę lez. *Co stało się przez te pare dni, o Boże! Kraj, którego już nie ma – czy to możliwe!* Te miasta – jak Lwów, Kraków nie odzywają się już przez radio, miasta, do których nie ma pociągów, do których nie można wysłać depeszy, z których nie mogą przyjsć listy ani gazety! Warszawa... Widzę to wszystko dalej jak nieprzejrzaną ciemność, kawał przestrzeni, wyjęty z minionych wieków». [8, 70]

Еленец, 17 IX 1939. Неділя

«Сьогодні й я вибралася до костюлу...<...> Але там, під час служби Божої, музики, відчула в горлі море сліз. *Що сталося за ці пара днів, о Боже! Країна, котрої вже нема, чи то можливо!* Ті міста – як Львів, Краків – не звучать на радіо, міста, до котрих немає потягів, до котрих не можна надіслати депешу, із котрих не можуть прийти ні листи, ні газети! Варшава! Бачу то все далеко як непроглядну темноту, шмат пустелі, витягнутий з минулих віків».

Молитва, музика і вся атмосфера костюлу розчулили З. Налковську, вона була вже не в силах стримувати потік відчаю, викликаного тяжким усвідомленням безнадійності загального стану Польщі, яка на очах втрачала довгими роками вимріяну і тяжкою боротьбою з величезними жертвами здобути незалежність. Це була індивідуальна реакція письменниці й це був факт у її житті. Але незбагненність того, що відбулося, відчували майже всі, хоча й кожен по-своєму. Особливість душевного болю З. Налковської все ж таки виявлялася: письменниця не могла забути тих зусиль, які докладав для здобуття державності Польщі її рід, зокрема батько і мати.

Детальний розгляд цих епізодів обґрунтовує висновок – що в них криється головний принцип зображення З. Налковської реальності: письменниця до всього підходила з позицій людини, яка, розкриваючи – у певних межах – своє внутрішнє Я, водночас постає й сучасником подій, свідком. Її текст характеризує, так би мовити, відсутність у «Щоденниках часів війни» літературних прийомів, що, хоч і звучить парадоксально, стає прийомом. Ось З. Налковська фіксує миттєвості свого внутрішнього стану. Розглядаючи в ночі «... ladny brązowy dzwonek» (бронзовий дзвоник), вона раптом відчула свою унікальність і неповторність: «*Oślupiała sobą, swoją świadomością, swoją identycznością*» [8,

448]. Тут вражає не стільки те, що сказано, скільки контекст, в якому це відбувається, коли навколо панує смерть, коли «wydaje się, że nie żyją już wszyscy» [8, 438] («здається, що не живуть уже всі»). Вона пише про творчість як сенс свого життя, про потребу залишатися творчою людиною:

Warszawa, 15 I 1943

«Rozglądając się od dawna w sobie i literaturze, najbezinteresowniej nastawiona na probierz wartości, spokojnie wiem, że „umrę cała”. Ale nie mogę umierać, póki żyję, ginąc we własnych oczach, stawać się sobie samej utraconą i niedostępną. Chodzi mi o moje szczęście i moje cierpienie, o zawarty w tych dwóch sposobach ujęcia cały przedmiot mojej miłości. – Poprzez ten czas najcięższy jest mi źle, jakby kończyła się moja odporność, jakbym się cała zawierała w cudzym losie. W tych wędrówkach jestem jakby sama od siebie oddarta, odcięta od swej tożsamości – no, nieczczęśliwa.» [8, 424]

Варшава, 15 I 1943

«Придивляючись із давніх пір до себе і літератури, найбезкорисливіше налаштована на показники вартості, спокійно знаю, “умру вся”. Але не можу вмирати, поки живу, гинути у власних очах, здаватися самій собі загубленою і недоступною. Йдеться про моє щастя і моє страждання, про охоплення всього предмета моєї любові, що міститься у цих двоох станах. – Через цей найтяжчий час мені зле, начебто скінчилася моя стійкість, начебто я вся вмістилася в чужій долі. У тих мандрівках я сама від себе відірвана, одята від своєї тожсамості – ну, нещасна»

Глибокі переживання були викликані трагедією *Гетто 1943 р.*, які позначилися складним почуттям – вини / відповідальності, жалем, викликаним тим, що власноручно примушена була спалити ті зошити свого щоденника, де йшлося про матір, яка померла, і дорогих для неї людей, що загинули під час ліквідації гетто, були вбиті за інших обставинах нацистами:

Warszawa, 26 I 1943

«Ta ciemna plama milczenia przerwała różne moje kontakty z rzeczywistością. – Fakty są trudne i muszą być wyłączone. Ale ludzie, bez których przestają być żywe i prawdziwe, i oni są prawie niemożliwi do podjęcia w tym miejscu, gdzie ich już nie ma. I K[orczak?] inny jest teraz niż chwili, gdzie dowiedziałam się, że nie żyje. Z jego śmiercią od mego ogromnego życia odłamał się cały blok przeszłości. Już wszystko, co się składa na treść mej pamięci, to są ludzie umarli i rzeczy umarłe.» [, 425]

Варшава, 26 I 1943

«Ця темна пляма мовчання перервала різні мої контакти з реальністю. – Факти важкі і мусять бути вилучені. Але люди, без котрих перестає бути живе і правдиве, і вони майже не можливі до підняття в тому місті, де їх уже немає. І К[орчак] інший тепер – тільки хвилину тому довідалася, що не живе. З його смертю від мого великого життя відламався цілий блок минулого. Уже все, що міститься в моїй пам'яті, то люди, які вмерли, і мертві речі.»

Інший, хто *теж уже не живе* – це Бруно Шульц, котрого вона намагалася врятувати. Відчуваючи себе без вини винуватою З. Налковська «перегукується» з О. Твардовським, котрий писав у вірші «Я знаю, никакой моей вины...»:

Я знаю, никакой моей вины
В том, что другие не пришли с войны,
В том, что они – кто старше, кто моложе –
Остались там, и не о том же речь,
Что я их мог, но не сумел сберечь, –
Речь не о том, но все же, все же, все же...
[, 177]

Встановлюючи факт такого перегуку між польською письменницею і російським поетом, водночас треба зазначити, що вони виразили кожен у свій спосіб типологічну психологічну ситуацію: відчуття своєї вини за те, що не повернулися з війни друзі, характеризувало стан душі багатьох людей.

Не можна оминати й проблему важкого і складного вибору, яку З. Налковська порушувала в своїх «Щоденниках часів війни (1939 – 1944)». З особливою гостротою, наприклад, ця проблема поставала, як свідчить запис від 3 І 1944 р., тоді, коли на квартирі робітника Чеслова Бліхарського була організована Krajowa Rada Narodowa (1943 – 1944) [Див. детально: 8, 513 – 515].

Не менш важливим є й той факт, що опис у «Щоденниках» воєнного *Буття* і *нобути* – власного й чужого – охоплює факти з життя багатьох людей, в тому числі й тих, доля яких була трагічна.

На завершення треба зауважити, що життя індивідуальне, на нашу думку, доцільно розглядати як *варіант інваріанту*, тобто життя окремого народу і людства загалом, *інваріанту*, котрий складається із взаємодій *варіантів*. У такий спосіб підсилюється епічний характер «Щоденників часів війни (1939 – 1944)». Цьому сприяє і такий підхід до рецепції «Щоденників», коли їхній текст буде розглядатися єдиним цілим з коментарями Нанни Кірхнер, котра дала біографічні довідки про кожного з тих, хто був у колі уваги З. Налковської. Завдяки такому підходу, важливість якого підкреслював Р. Гром'як у своїх теоретичних працях [2], яскраво постає в долях і учинках окремих людей сама Історія і, говорячи словами поета Я. Смелякова, більш чутно її кроки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гомбрович В. Щоденник: У 3-т. / Пер. з польск. Р. Харчук / В. Гомбрович. – К. : Основи, 1999. – Т. 1. 1953–1956. – 414 с.
2. Гром'як Р. Орієнтації. Розмісли. Дискусії. 1997 – 2007 / Р. Гром'як. – Тернопіль : Джура, 2007. – С. 268 – 294.
3. Твардовський А. Я знаю, никакой моей вины... // Твардовський А. Собр. соч. : В 6 т. / А. Твардовський. – М. : Художественная литература, 1978 – 1983. – Т. 3 – 1978 – С. 177.
4. Шпильман Владислав. Варшавские дневники 1939–1945 / Пер. с польск. М. Курганской / Владислав Шпильман. – М. : Мосты культуры, 2003. – 69 с. [Электронный ресурс]. Режим доступности: http://www.belousenko.com/books/memoirs/szpilman_pianist.htm
5. Burkot Stanisław. Literatura polska w latach 1939 – 1999 / Stanisław Burkot. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PAN, 2002. – 475 s.

6. Foltyniak Anna. Zapis i niewypowiedziane. Milczenie i rozpacz w *Dziennikach* Zofii Nałkowskiej / Anna Foltyniak. – Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych “Uniwersitas”, 2004. – 186 s. [Электронный ресурс]. Режим доступности: http://rcin.org.pl/Content/51039/WA248_67831_P-I-2524_foltyniak-zapis.pdf
7. Kirchner Hanna. Wstępn // Naikowska Zofia. *Dzienniki. 1939-1944* / Hanna Kirchner. – Warszawa : Czytelnik, 1996. – T. V. – S. 5 – 25.

Оляндэр Л. К., доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедры славянской филологии

Восточноевропейский национальный университет им. Леси Украинки, Луцк

ЧЕЛОВЕК И «ŻYCIE NA NIBY» В «DZIENNIKACH» (1939 –1944) З. НАЛКОВСКОЙ

В статье сквозь призму поэтики рассматриваются специфика и способы реализации поднятых писательницей в «Дневниках времен войны (1939 – 1944)» проблем философской направленности, в частности, проблемы «Человек и Мир», онтологической проблемы Бытия и проблемы самореализации человека в условиях, когда Мир в трагические годы нацистской оккупации Польши превратился в Антимир, а Жизнь – в «życie na niby» («вроде бы жизнь»). Анализируется структура «Дневников...», изображение психологического состояния отдельного человека и множеств, хронотоп дороги войны, образ Дома и их метафорическое содержание.

Ключевые слова: Бытие, наррация, онтология, пограничные ситуации, психологизм, самореализация, структура, тотальный террор, хронотоп, życie na niby.

Oliander L.K., doctor of Philology
Lutsk

MAN AND «ŻYCIE NA NIBY» IN «DZIENNIKACH» (1939-1944) BY Z. NALKOVSKA

Specificity and ways to implement a number of philosophical problems, including the problem of Man and World, ontological problem of Being and the problem of self-fulfillment when the World turned into Anti-world under the tragic Nazi occupation of Poland, and Life – into «życie na niby» («as if life”) which were mentioned by the writer in “Diary of the war (1939 – 1944)” are examined through poetics. The structure of “Diary ...”, representation of psychological state of individual and plurals, chronotop of War road, the image of Home and their metaphorical content are analysed.

Keywords: Being, narration, ontology, borderline situation, psychology, self-realization, structure, total terror, chronotop, życie na niby.

ЖАНРИ ЕПІСТОЛЯРНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті аналізуються різновиди листів, які виділяють в епістолярному спілкуванні, а також особливості сучасного епістолярного спілкування.

Ключові слова: епістолярне спілкування, епістолярій, епістолярний стиль, жанр, епістолярна література, епістолярний роман.

Протягом багатьох століть листування було єдиним засобом спілкування на великих відстанях. Отже, лист належить до найдавнішого виду письмового спілкування, яким користуються комуніканти, позбавлені безпосереднього контакту. Наслідком тривалого функціонування епістолярного спілкування є формування характерних ознак, притаманних лише епістолярному стилеві. Епістолярний стиль – функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин [10, с. 174-175].

Такими специфічними ознаками є:

- письмова форма спілкування;
- дистантність спілкування співбесідників у просторі і часі, передача інформації на відстані;
- передача певної інформації;
- встановлення контакту;
- адресування до конкретного об'єкта.

Ці особливості зумовили специфіку і мовної форми листа:

- 1) стандартизована композиційна побудова (початок, інформаційна частина, закінчення);
- 2) наявність традиційних (етикетних) формул на початку і в кінці послання), різноманітних побажань, вітань;
- 3) монолого-діалогічний характер листа (етикетні формули орієнтовані на діалог (звернені до іншої особи); інформаційна частина листа в основному вибудовується як монолог, але в ній присутні і елементи діалогу: питальні речення, відповіді на питання тощо).
- 4) безпосередність у виявленні почуттів;
- 5) невимушеність у доборі мовних засобів;
- 6) граматичні конструкції і лексичне наповнення, які властиві усному мовленню.

За сферою спілкування виділяють листи ділові (також їх називають службовими) і листи приватні (офіційні і неофіційні) (А. А. Акишина, Н. І. Формановська) [1], [2].

Ділові (службові) листи складають листування держав, закладів, підприємств, організацій в процесі дипломатичної, управлінської, соціальної, виробничої діяльності. Такий лист може бути адресований певній посадовій особі, хоча тип відносин між ними при цьому офіційний, оскільки і адресат (той, кому пишуть), і адресант (той, хто пише лист)

виступають як юридичні особи (представники тієї чи іншої організації) і абстраговані від своєї індивідуальності. Ділові листи мають правову значимість, тобто вони є документами.

Приватні листи поділяються на офіційні і неофіційні. Перші адресуються від імені приватної особи до організації; від організації до приватної особи; від приватної особи до приватної особи. Обов'язкова ознака цих листів – офіційні відносини між кореспондентами.

Неофіційні приватні листи – послання людей, які добре знайомі між собою, друзів, родичів, усіх тих, хто підтримує між собою міжособистісні, неформальні відносини. Листам особистого характеру притаманні невимушеність, легкість викладу, свобода вибору мовних засобів, певна (хоча й нежорстка) структура тощо. А головне – в них яскраво виявляється авторська індивідуальність, «я» адресата.

Приватні листи можна класифікувати також з точки зору мотивів і мети їх написання: привітання, виправдання, вибачення, схвалення, докір, жалкування, компліменти, прохання, поради, пропозиції, вдячність, відмови, повідомлення (інформаційні) тощо.

Окрему групу листів складають листи письменників. Одним із дослідників письменницьких листів є Володимир Кузьменко. Серед них він виділяє і доволі специфічні жанри (очевидно, властиві лише письменницьким листам) – епістолярну критику, епістолярну публіцистику (найпоширеніший різновид – відкритий лист), художні листи [6].

Серед епістолярної критики Володимир Кузьменко виділяє два різновиди:

- 1) листи як жанр літературної критики;
- 2) листи, в яких зафіксована історія створення художніх творів, є оцінка творів літератури, знаходять відображення відносини письменників між собою, з редакторами, видавцями.

Другий різновид в свою чергу передбачає ще два різновиди:

1) автокоментар – свідчення письменника про свій творчий процес, висвітлення автором історії творчого задуму, його художнього втілення;

2) автокритика – висловлювання письменника про власну творчість або окремі твори.

Епістолярна публіцистика розвивається у двох напрямках:

1) епістолярні цикли;

2) відкриті листи.

Володимир Кузьменко вказує на основну відмінність цих двох різновидів. Головна різниця між епістолярними циклами і відкритими листами полягає, на його думку, в різному ступені узагальнення адресата: «Вони стоять ніби на різних полюсах шкали одиничного і загального: у першому випадку, якщо умовно застосувати ці абстрактні терміни, переважає загальне, у другому – одиничне над загальним» [6, с. 196].

Відкриті листи з'являються тоді, коли виникає потреба перенести розмову на сторінки друкованого органу (за умови, що питання, які порушуються у публічному зверненні, актуальні для суспільства). Виступ з'являється, як правило, після попередніх контактів з адресатом, які не дали бажаного результату. Відкритий лист може з'явитися і як відповідь на інший відкритий лист. Також він може з'явитися тоді, коли автор відкритого листа знає, що на адресата не подіють ніякі аргументи і розраховує на підтримку суспільства.

Відкриті листи зумовили поділ на приватні листи (призначені лише для одного адресата) і листи, призначені для широкого загалу. Але цей поділ є умовним [5]. Адже листи,

призначені для широкого загалу, можуть не дійти до свого адресата, а листи, призначені лише для одного адресата, можуть стати доступними для широкого загалу.

Лист як явище проникає і в літературу. Наслідком цього стала поява епістолярної літератури. Епістолярна література – це різножанрові твори художньої літератури, в яких використовується форма листа чи послання. Виникає новий жанр – епістолярний роман (роман у листах). Епістолярний роман – це різновид роману, який являє собою цикл листів одного або кількох героїв роману. У листах виражаються душевні переживання героїв, відображена їхня внутрішня еволюція.

Один із перших зразків цього жанру в європейській літературі – «Португальські листи» французького письменника Габрієля-Жозефа Гійєрага. Цей роман – літературна містифікація, яка являє собою збірник любовних листів португальської монахині Маріани Алькофорато. Другий роман у листах XVII століття – «Любовне листування дворянина і його сестри» (1684) англійської письменниці Афри Бен.

Серед найвідоміших романів у листах можна назвати романи англійського письменника Семюеля Ричардсона («Памела, або Нагороджена добродієністю», «Клариса», «Історія сера Чарльза Грандісона»), французьких письменників Шарля Луї де Монтеск'є («Перські листи») і Шодерло де Лакло («Небезпечні зв'язки»), Йоганна Вольфганга Гете («Страждання юного Вертера»), російських письменників Миколи Некрасова («Роман у листах»), Федора Достоєвського («Бідні люди»), Олександра Купріна («Сентиментальний роман»), Леоніда Андрєєва («Два листи»), Івана Буніна («Невідомий друг») тощо. Українські письменники також зверталися до епістолярної форми (Тарас Шевченко «Музикант», «Художник»; Павло Загребельний «Намилена трава» тощо)

Історія розвитку епістолярного стилю знає і періоди розквіту, і періоди занепаду. Ще в античні часи епістолярному спілкуванню надавали великого значення. Мистецтво написання листів входило до навчання риторичі. Риторика сформулювала основні правила написання листів (чітко регламентувалося, кому і як потрібно писати), утвердилася обов'язкова структура листа. Середньовіччя продовжило традиції античності. Ритори, вчені, філософи проводили дискусії у формі листування. Мислитель епохи пізнього відродження Еразм Роттердамський писав по 40 листів у день.

Створювалися спеціальні «письмовники» - збірники листів і послань на всі випадки життя. «Письмовники» слугували зразком для написання листів до різних адресатів. Подібні «письмовники» існували і на Україні. Один із них видав відомий український письменник, культурний і громадський діяч Борис Грінченко. Назва книги - «Малоруській письменникъ: Книга глаголема листовня». Значну частину збірника складають зразки ділових паперів і листів. Тут є зразки кількох «подорожньхъ листовъ» (окремо виділяються «Листъ подорожньй продавцамъ рыбы», №43; «Листъ подорожньй для богомольцевъ», №51), прохань, донесень, «суплѣкъ» тощо. Цей збірник (та й подібні до нього) створювалися з певною метою - на конкретних прикладах показати, як слід писати в певних ситуаціях. Крім офіційних листів, є листи, цікаві своїми побутовими деталями (наприклад, «Представленіе протопопомъ на судъ митрополита дѣла о священникѣ, обвиненномъ въ воровствѣ», №49; «Жалоба прихожанъ митрополиту на священника и сообщеніе объ отобраніи у него церкви и о приглашеніи иного священника», №47; «Представленіе протопопомъ высшей власти дѣла о разводѣ», №50). Зустрічаються зразки вітальних

листів («Поздравительное письмо», №14), втішальних («Письмо, утѣшающее въ смерти дочери», №53) і прохальних («Прошение вдовы на имя полковника о пособіи», №52).

Особливий інтерес викликає листок №55. Це вже не просто зразок, а інструкція, як потрібно розташовувати часті або зміст листа: «...зас зачинаючи кому початком положит треба Аже, а за ажемъ тому достоѣнству, же наудана неправдивое недоймаєть вѣри и, опачнихъ словъ мало слушаючи, мудрому розсудку і уважному респекту тая справа подъ ажемъ втретей комѣ покладаєтся, а четвертою конклюдуется, албо коньчитъся, мѣючи всебѣ початкомъ. Зачимъ кому положивши, зачимъ ласки і вшелякаго милосердія, яко занеправдивимъ уданнямъ тая особа якоѣ неузнала на собѣ шкоди унѣжоною прозьбою отуряду. А четвертой комѣ, описавшися, самая ихъ тому достоѣнству освѣдчаєтся зичливо» [9, с. 39-40]. Крім того, «...кожда рѣчь намѣстцу початкомъ ставши, приналежную рѣчь до себе потягаєт...» [9, с. 40].

Це культивування мистецтва писати листи і породило таке явище як «епістолярна література». Зараз же вмінню писати листи не надають такого важливого значення як в минулі періоди. Більшу увагу зосереджують тому, як треба правильно писати ділові (службові) листи. Такі листи належать до сфери офіційно-ділового стилю.

Приватні ж листи відносять до епістолярного стилю і їх вивченням займається наука епістолологія. Епістолологія розглядає листи як історичні джерела, звідси впливає розподіл листів (досить умовний) на два види: 1) листи, присвячені питанням суспільного, політичного, наукового і культурного життя; 2) листи інтимного характеру, які порушують питання побуту, особистих і сімейних відносин [8, с. 307].

Технізація суспільства призвела до появи нових видів зв'язку. З появою мобільного зв'язку і Інтернету з'явилися нові різновиди епістолярного спілкування (SMS, електронна пошта, чат (IRC - Internet Relay Chat), ICQ). Сучасний епістолярний стиль став більш лаконічним, зменшився обсяг обов'язкових раніше вступних звертань і заключних формулювань ввічливості. Може використовуватися навіть ненормативна лексика. Допускається використання спеціальних знаків – смайликів, які невербально виражають емоції комунікантів.

Т. Виноградова, досліджуючи специфіку спілкування в Інтернеті, говорить про те, що сьогодні можна говорити про таке явище як «письмова розмовна мова» [3]. В Інтернеті мова існує в основному в письмовому варіанті, але в умовах комунікації в мережі темп мови наближається до її усного різновиду. Більше того, спілкування в Інтернеті ведеться в режимі реального часу, а отже мові властива спонтанність, притаманна усному мовленню. А саме в усному мовленні проявляються орфоепічні уміння і граматичні навички людини. В Інтернеті (а також, в принципі, і в SMS-повідомленнях) спонтанне розмовне усне мовлення обов'язково має бути зафіксоване у письмовій формі. Наслідком цього є фіксація на письмі мовленнєвих і мовних помилок.

І хоча епістолярне спілкування в наші часи втратило свою популярність, ми не можемо говорити про остаточний занепад жанру. Ми можемо говорити про його еволюцію, трансформацію, видозміну. Науковий прогрес посприяв появі нових різновидів епістолярного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акиншина А. А. Письмо как один из видов текста. Общие сведения об эпистолярном жанре // Русский язык за рубежом. – 1982. – №2. – С. 57-63.
2. Акиншина А. А. Письмо как один из видов текста. Характеристика благодарственных, извинительных и поздравительных писем // Русский язык за рубежом. – 1982. – №4. – С. 37-41.
3. Виноградова Т. Ю. Специфика общения в Интернете // Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект. - Казань: Казан. гос. ун-т, 2004. – С. 63-67.
4. Волкотруб Г. Й. Стилїстика ділової мови: Навч. посіб./ Г. Й. Волкотруб - К.: МАУП, 2002. - 208 с.
5. Киреев Р. Реквием по жанру // Литературная учёба. – 1985. – №6. – С. 156-161.
6. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ ст. / В. І. Кузьменко. - К., 1998. – 305 с.
7. Павлик Н. В. Специфіка епістолярного жанру як міжстильового явища // Лінгвістика: Зб. наук. пр.: Луганськ: Видавництво ЛНПУ ім. Т. Шевченка «Альма-матер», 2005. – №3(6). - С.240-248.
8. Специальные исторические дисциплины: Навч. посіб / В. О. Замлинський, М. Ф. Дмитрієнко, Т. А. Балабушевич та ін.; За ред. В. О. Замлинського, М. Ф. Дмитрієнко. – К.: НМК ВО, 1992. – 324 с. – Рос. мовою. – С. 307-311.
9. Старинный малорусский письмовник: «Книга глаголемая листовня». - Чернигов: Типография Губернского Земства, 1901. - 41 с.
10. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. - К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 826 с. - С. 174-175.

Олещенко Т. А., старший преподаватель
МАУП, Киев

ЖАНРЫ ЭПИСТОЛЯРНОГО ОБЩЕНИЯ

В статье анализируются разновидности писем, которые выделяют в эпистолярном общении, а также особенности современного эпистолярного общения.

Ключевые слова: эпистолярное общение, эпистолярий, эпистолярный стиль, жанр, эпистолярная литература, эпистолярный роман.

Oleschenko T.A., instructor
IAPM, Kiev

GENRES OF EPISTOLARY COMMUNICATION

The article analyzes different kinds of letters used in epistolary communication, as well as peculiarities of modern epistolary communication.

Keywords: epistolary communication, epistolary archive, epistolary style, genre, epistolary literature, epistolary novel.

ОСОБЕННОСТИ ПАССИВНОГО РОМАНТИЗМА В АНГЛИИ

В статье рассматриваются некоторые аспекты пассивного романтизма в Англии. «Пассивный романтизм» – одно из самых удивительных явлений англоязычного и всего западноевропейского романтизма, на основе которого, по мнению современных критиков, развивались многие литературные явления XX века.

Ключевые слова: *английский романтизм, Великая французская революция, активный романтизм, романтизм пассивный.*

Англию можно считать прародиной романтизма. Именно в Англии ранее буржуазное развитие вызвало первые антибуржуазные устремления, ставшие впоследствии характерными для всех романтиков. Само понятие «романтический» возникло в английской литературе еще в XVII в., в эпоху буржуазной революции. На протяжении XVIII в. в Англии наметились многие существенные особенности романтического мироощущения – ироническая самооценка, анти-рационализм, представление об «оригинальном», «необычайном», «неизъяснимом», тяга к старине. И критическая философия, и этика бунтарского индивидуализма, принципы историзма, в том числе идея «народности» и «народного», развились со временем именно из английских источников, но уже в других странах, прежде всего в Германии и во Франции. Таким образом, возникшие в Англии начальные романтические импульсы возвращались на родную почву круглым путем.

Решающий толчок, кристаллизовавший романтизм как духовное направление, пришел к англичанам извне. Это было воздействие Великой французской революции. В Англии в то же время совершалась так называемая «тихая» (хотя на самом деле совсем не тихая и очень болезненная) революция – индустриальная, и положение «хозяина жизни» окончательно завоевывал средний класс, буржуазия.

Поначалу некоторые английские буржуазные идеологи объявили революционный переворот во Франции «продолжением дела Свободы», т. е. повторением и развитием своей революции XVII столетия. Таким образом, «продолжение дела Свободы» означало дальнейшее самоутверждение умеренной буржуазии, объективно-историческая задача которой заключалась не в том, чтобы расшатывать общественные устои, а в том, чтобы укрепиться в обществе, стать его главенствующей силой.

В романтических устремлениях, направленных против поступательного движения торгашества и делового натиска нашла выражение именно трагическая сторона буржуазного преуспеяния.

Примерно на протяжении полувека, в течение которого романтизм в Англии созрел, развился и затем, постепенно уходя, оставил ярчайший след в английской литературе сменилось, по меньшей мере, три поколения романтиков. Старшее поколение было представлено Блейком, Вордсвортом, Кольриджем, Саути и Вальтером Скоттом, среднее – Байроном, Шелли, Китсом и плеядой прозаиков-эссеистов – Де Квинси, Лэмом, Хэзлиттом, Хантом; далее шли младшие романтики, в том числе Карлейль, являвшийся

соединительным звеном между романтизмом и неоромантизмом конца столетия. Смена поколений не была ни плавной, ни бесконфликтной, поколения не сменяли друг друга в последовательности, не уступали друг другу место в назначенный срок. В развитии английского романтизма немало временных и творческих смещений. Вордсворт, будучи старшим, пережил многих младших. Китс ушел из жизни раньше Байрона, хотя его лирика представляет собой следующий этап развития английской поэзии.

Исторические позиции английских романтиков отражали колебания в границах, когда-то обозначенных «Славной Революцией»: одни романтики высказывались за постепенно-компромиссное внедрение буржуазии в старый порядок, другие настаивали на республике. Те и другие находились одинаково далеко в стороне от огромного большинства, которое где-то жило совершенно другой, своей жизнью, пробиваясь к хлебу, жилью и достатку. Однако в качестве огромного литературного опыта английский романтизм дал мощный и плодотворный взрыв общественно-литературной энергии.

Принцип неприятия современного им буржуазного общества характерен для всего романтического направления в целом, для романтиков, представителей всех течений. Эта идеологическая позиция неприятия приобрела у английских романтиков разный политический характер. Так, Байрон, Шелли восхищались Великой Французской революцией, провозглашавшей идеи равенства, свободы, братства. Вордсворт и Кольридж также вначале приветствовали Великую Французскую революцию, затем заняли более консервативную позицию, т.е. в конце концов, пошли на известный компромисс с реакцией.

Действительность послереволюционного периода не удовлетворяла, прежде всего, тех, кто оценивал результаты с точки зрения интересов народа, общедемократических идеалов. Это были представители «активного романтизма». Что касается «пассивного романтизма», то в определенном смысле он более многолик и разнообразен. Т.е. если активные романтики Байрон и Шелли были единокорны в своей непримиримости, то «пассивные» романтики выражали свое отношение к новой действительности по-разному. В английской романтической литературе «пассивный» романтизм был представлен именами поэтов т.н. «озерной школы» – Вордсворта, Кольриджа, Саути, а также творчеством У.Блейка и Джона Китса, которых критика однозначно не причисляет к «активным» романтикам, и вместе с тем, как правило, рассматривает в отрыве от творчества поэтов «озерной школы».

Творчество английских романтиков неоднородно. Между ними существовали далеко идущие разногласия, затрагивавшие краеугольные общественно-политические, философские и творческие проблемы. Но в своей поэзии и в своих эстетических исканиях романтики в разной форме и с разной степенью последовательности и глубины стремились найти ответы на новые, важнейшие запросы и требования, вытекавшие из революционных, социально-исторических потрясений своего времени- эпохи крушения феодализма и установления буржуазного господства. Именно эти качества являлись определяющими при разделении английских романтиков на два течения- «активных» и «пассивных» романтиков. Здесь необходимо отметить очень существенный момент- как правило, к «активным» романтикам критика причисляет Байрона и Шелли, а к «пассивным» романтикам- представителей т.н. «озёрной школы» – Вордсворта и Кольриджа, а также Саути. Однако в последние годы такое разделение небезосновательно оспаривается. Это связано прежде все с тем, что если Байрон и Шелли, безусловно, являются именно «активными» романтиками в силу своей творческой позиции, то в

английском романтизме есть поэты, которые не являются «активными» романтиками, и в то же время не всегда причисляются к «пассивным» романтикам. Такой подход к проблеме «пассивного» романтизма объясняется установившейся традицией, в результате которой такие выдающиеся романтики как Блейк, Китс словно остаются за пределами «классификации». Именно по этой причине представляется логичным в соответствии с последними литературоведческими исследованиями включить в настоящее исследование также творчество Уильяма Блейка и Джона Китса.

Творчество Уильяма Блейка (1757 – 1827) оказалось ранним, ярким и в то же время недостаточно признанным явлением английского романтизма.

«В одном мгновенье видеть вечность и небо – в чашечке цветка» – центральный принцип Блейка. Речь идет о зрении внутреннем – не внешнем. В каждой песчинке Блейк стремился усмотреть отражение духовной сущности. Поэзия и вся деятельность Блейка – протест против ведущей традиции британского мышления, эмпиризма. «Предметы природы, – замечал Блейк на полях стихов Вордсворта, – как всегда, так и теперь, ослабляют, мертвят и разрушают воображение. Вордсворт должен бы знать, что все ценное в его поэзии идет не от природы». Впрочем, Блейк не без оснований считал, что теоретические положения, выдвигаемые Вордсвортом, расходятся с его же практикой.

Многие стихи Блейка созвучны всему романтическому творчеству: универсализм, диалектика, пантеистические мотивы, стремление к всеохватывающему, духовно-практическому постижению мира.

Кольридж, как и Вордсворт, находил строки Блейка созвучными некоторым своим стихам, однако отмечал, что рядом с мистической символикой Блейка его собственный символизм, тоже мистически окрашенный, выглядит «обывательским здравомыслием».

На склоне дней Блейк оказался окружен почитателями, пусть немногочисленными (преимущественно молодыми художниками, которые символически называли себя «деревни»), подлинное же признание пришло к нему посмертно. Спустя пятнадцать лет после его кончины, в 40-х годах XIX в., он был заново открыт «Братством прерафаэлитов». Блейк, с его призывом «прекратить разговоры о мраке средних веков», с его кустарными книгами и напряженным спиритуализмом, оказался возвеличен как пророк поэтами и художниками, стремившимися воскресить дух и дела старинного ремесленничества в процессе дальнейшей, уже неоромантической реакции на буржуазный прогресс. Он встал в один ряд с современниками, которые его недооценивали или не замечали. В XX столетии творчеству Блейка было посвящено немало глубоких и очень интересных исследований, в которых подчеркивается новаторский характер произведений Блейка. В частности, известный английский критик М. Лоуэри отмечает, что «у Блейка процесс «угадывания» тайн новой жизни состоит из парадоксов, которые заключали в себе подлинные прозрения поэта». (1,122)

Как писала Кэтлин Рэйн «В своих «Пророческих книгах» Блейк воспроизвел сложные взаимосвязи символизированных им духовных сил со всей пронизательностью психолога школы Фрейда или Юнга». (2, 29). Рейн видит в Блейке, прежде всего художника подсознательного. «Созданные им существа вышли из глубин подсознания поэта: это могучие, изменчивые образы вечных сил, которые формируют человека, определяют и контролируют его жизнь из-за гранц малого мира, известного человеческому разуму». Поэт В.Х.Оден утверждал, что «что все учение Фрейда может быть найдено в «Браке

Неба и Ада». В настоящее время наблюдается растущий интерес к творчеству Блейка, как со стороны критики, так и среди читательской публики. По образному выражению Мортонa, Блейк «выскользнул из рук своих слишком преданных поклонников, и новое поколение читателей увидело в нем поэта всего человечества» (3, 9-10).

Признанными зачинателями английского романтического движения явились Вордсворт и Кольридж основатели и вожди так называемой «озёрной школы».

Как часто бывает, это название возникло случайно в полемике, исходило оно от противников «озёрной школы» и содержало насмешливый намёк на водянистость, излишнее многословие этого поэтического содружества, к которому кроме Вордсворта и Кольриджа был причислен еще и Саути. Сами же поэты, жившие в озерном краю, себя так не называли. Более того, эти поэты отказывались признавать свое творческое единство. И все же «озерная школа» как определенное, хотя и не полное, духовное родство объективно существовала. К ней не только примыкали три перечисленных поэта, на нее так или иначе ориентировались все английские романтики.

Первые поэтические опыты Вордсворта, которые он печатал, начиная с 90-х годов XVIII в., не произвели заметного впечатления на читательскую публику. Его отклик на события Французской революции сначала восторженный, сменившийся впоследствии испугом, в конце концов обернулся отступничеством. После «Лирических баллад» (1798), изданных им совместно с Кольриджем, начинается утверждение репутации Вордсворта, которая за ним сохранилась, стала канонической: Вордсворт считается у англичан одним из крупнейших лирических поэтов.

Основная творческая заслуга Вордсворта как поэта заключается в том, что он словно заговорил стихами – без видимого напряжения и общепринятых поэтических условностей. Ныне, конечно, многое в его стихах выглядит традиционным, но в свое время это казалось «странным просторечием». «Мы хотели представить вещи обычные в необычном освещении», – пояснял впоследствии замысел «Лирических баллад» Кольридж. Между собой они задачи поделили. Вордсворт взял на себя обычное, Кольридж должен был необычайное приблизить к читателю, сделав почти вещественным таинственное и фантастическое. Принцип был один: все, чего бы ни коснулось поэтическое перо, должно производить впечатление естественности.

Уильям Генри Хадсон, подводя итоги давней традиции, противопоставлял Вордсворта мятежному Байрону как поэта мира и душевной гармонии. «Байрон, будучи Байроном, видел природу в смятении бунта. Вордсворт, будучи Вордсвортом, находил в природе то, что искал мир, который был в его собственной душе...» (2, 41). Эти слова перекликаются с оценкой критика Эдит Бато, которая обнаруживая огромную эрудицию во множестве специальных вопросов биографии и творчества позднего Вордсворта, предлагает оценить по достоинству «вышедшие из моды добродетели- сдержанность и смирение» как главные свойства его поэзии. (2, 43).

Творческий путь другого поэта – соавтора Вордсворта по «Лирическим балладам», тоже сложился весьма драматично. Сэмюель Тейлор Кольридж (1772–1834), десятый сын провинциального священника, рано проявил и блестящие способности, и склонности, принесшие ему несчастье. Наивысший творческий подъем Кольридж пережил в начале своего литературного пути в канун издания «Лирических баллад». Эта, по выражению биографов, «пора чудес» (1797–1798) длилась на деле менее года. За это время Кольридж

создал «Сказание о Старом Мореходе», начал «Хана Кублу» и «Кристалль», написал некоторые другие баллады и лучшие свои лирические стихи («Полночный мороз», «Соловей», «Гимн перед восходом солнца», «Вордсворту»). Баллады вместе со «Сказанием о Старом Мореходе» вошли в знаменитый, выпущенный совместно с Вордсвортом сборник. «Хан Кубла» и «Кристалль» так и остались «фрагментами» в качестве особого жанра, утвержденного именно романтиками. Опубликованные много лет спустя (1816), они буквально ошеломили современников: Шелли, услышав из уст Байрона «Кристалль», едва не лишился чувств.

Ведущая поэтическая мысль Кольриджа – мысль о постоянном присутствии в жизни неизъяснимого, таинственного, с трудом поддающегося постижению. Английская литературная критика уделяла очень большое внимание творчеству Кольриджа. Еще при жизни поэта современники отдавали отчет, как в его огромном таланте, так и в противоречиях творчества. Сам Байрон, упоминая о Кольридже в посвящении «Дон-Жуана», воспользовался образом «орла, глаза которого закрыты колпачком». Похожим эпитетом пользовался и Шелли, говоря о Кольридже.

Л. Дж. Сэлингар, автор главы «Кольридж- поэт и философ» в VI томе научно-популярного «Путеводителя по английской литературе», считает возможным непосредственно сопоставлять «Старого моряка» с романами Франца Кафки, несмотря на огромную временную дистанцию, разделяющую их. По мнению Сэлингара, Кольридж значителен как поэт «бессознательных движений души» и создатель теории о примате в искусстве субъективного воображения, «творящего мир изнутри». (3, 96) Автор другой научно- популярной книги «Романтические поэты» Грэхем Хау также усматривает суть поэтического новаторства Кольриджа в его субъективистском символизме и мифотворчестве. «Старый моряк» кажется критику яркой иллюстрацией идеалистического учения Юнга, т.е. поэзия Кольриджа есть лишь вариант «мифа нового рождения, как понимал его Юнг». (3, 67)

Другой поэт, причисляемый к «Озерной школе», Роберт Саути (1774–1849), сын портного, рано остался без матери и вырос при поддержке состоятельных родственников.

Увлечение революционными идеями выразилось у Саути в ранних драматических поэмах «Жанна д'Арк», «Уот Тайлер», «Падение Робеспьера», но как в творческом, так и в практическом отношении республиканские идеи не обрели у него ни глубокого развития, ни практического воплощения. С 1806 г. Саути уже получал государственную дотацию, в 1813 г. был назначен (задолго до Вордсворта) придворным стихотворцем. Байрон в ироническом посвящении к своей поэме «Дон Жуан» буквально заклеймил Саути за угодничество. Основания для подобной оценки у Байрона, конечно, были, поскольку славословием Саути занимался по должности, однако это характерно лишь для заключительного этапа его творчества. В более ранний период поэт занимал несколько иную позицию. У него намечался тот окрашенный иронией взгляд и на происходящее и на историю, который позже получил развитие у самого же Байрона и во всей литературе XIX в.

Последним крупнейшим «пассивным романтиком» был Джон Китс, придерживавшийся довольно необычных взглядов на творчество, политику, религию.

Джон Китс (1795–1821) происходил из прочной, дружной среднебуржуазной городской семьи. За свою короткую, омраченную болезнью жизнь Китс успел опубликовать почти все им созданное. Менее чем за четыре года с того момента, как он стал печататься,

у него вышли три книги – два сборника (1817, 1820), включившие сонеты, оды, баллады, поэмы «Ламия», «Изабелла», и отдельное издание поэмы «Эндимион» (1817); ряд стихотворений, в том числе «Дама без милосердия», появились в прессе. Неопубликованными остались стихотворная трагедия «Великий Оттон» и некоторая часть лирики. В конце 40-х годов XIX в. было издано уже все, включая письма и биографию. Лирика Китса – это, как и у других романтиков, состояния ума и сердца, запечатленные в стихах. Поводы могут быть самые разнообразные, предметы неисчислимы, нарочито случайны, их выносит на поверхность течение жизни. Чтение «Илиады», стрекотание кузнечика, пенье соловья, посещение дома Бернса, получение дружеского письма или лаврового венка, перемена настроения, как и погоды, – все дает довод к написанию стихов. Китс делает в поэзии очередной шаг к непосредственному отражению чувств, добываясь эффекта присутствия при движении эмоций и – пера, схватывая их на лету. Поэтическое самонаблюдение иногда прямо объявляется темой, задачей стихотворения, как, например, в сонете, написанном «По случаю первого прочтения Гомера в переводе Чэпмена». Китс стремится передать охватившее его ощущение сопричастности гомеровскому миру, который дотоле оставался для него закрытым. «Изабелла», «Канун святой Агнессы», «Гиперион» и «Эндимион» – эти поэмы, созданные на материале английской мифологии или средневековых легенд, представляют собой чередование отдельных эпизодов или же поэтических картин, образов, что, естественно, требовало усилия при первом знакомстве даже от искусственных читателей.

Подобная самокритика имеет основания, хотя по существу с ней нельзя согласиться целиком. Юное томление, брожение замечательно выразились в «Эндимионе», однако в «Кануне святой Агнессы» ощутимо переданы холод, свет, то же томление, сон, проуждение.

«Я считаю, что поэзия должна удивлять как изящная крайность, но не как что-то исключительное, – говорил Китс, – она должна поражать читателя как словесное выражение его собственных наиболее возвышенных мыслей, должна казаться воспоминанием». И всякий раз, когда с той гениальной чуткостью, которую признавали все, кому только приходилось с ним сталкиваться, Китсу удавалось поэтически воплотить сформулированный принцип, его стихи оказывались источником причудливо-привычного переживания: поразительного и одновременно признаваемого читателем как бы за свое собственное, уже знакомое.

Говоря о «пассивном» романтизме, следует признать, что критика довольно долгое время отводила ему второстепенную роль, и творчество «пассивных» романтиков словно оставалось в тени таких титанов как Байрон. Ситуация начала меняться с середины XX столетия, когда в английской литературной критике стали появляться интереснейшие исследования, посвященные творчеству «лейкистов» Вордсворта и Кольриджа, а также творчеству Блейка, Китса, Саути. В этих исследованиях справедливо отмечалось, что «пассивный» романтизм подчас более многолик и разнообразен, чем принято думать, и различие в творческой позиции, в подходе к решению отдельных жизненных проблем не является основанием считать того или автора «прогрессивным» или «реакционным» поэтом. Более того, в английском романтизме есть имена (Уильям Блейк), незаслуженно обойденные вниманием современников, и неожиданно ставшие открытием для читателей и критики XX столетия. Сам «пассивный» романтизм также не ограничивается

лишь творчеством «лейкистов», а включает в себя более широкий круг литературного творчества. Т.о. «пассивный» романтизм является одним из самых удивительных феноменов английского и всего западноевропейского романтизма, который, по мнению многих современных критиков, явился основой, на которой развились многие литературные явления XX века.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алексеев М.П. Из истории английской литературы. Очерки, исследования. М., Госкомиздат, 1960.
2. Ванслов В.В. Эстетика романтизма. М., Искусство, 1966.
3. Дмитриев А.С. Литературные манифесты западноевропейских романтиков. М., Искусство, 1980.
4. Дьяконова Н.Я. Лондонские романтики и проблемы английского романтизма. Л., Изд-во ЛГУ, 1970.
5. Елистратова А.А. Наследие английского романтизма и современность. М., АН СССР, 1960.
6. M.R. Lowery. Windows of Morning . London, 1940.
7. Kathleen Reine William Blake. London, 1959.
8. A.L. Morton The Overlasting Gospel. L. 1957.

Рустамова И., дисертант

Гянджинський державний університет, Гянджа, Азербайджан

ОСОБЛИВОСТІ ПАСИВНОГО РОМАНТИЗМУ В АНГЛІЇ

У статті розглядаються деякі аспекти пасивного романтизму в Англії. «Пасивний романтизм» – одне з самих дивовижних явищ англомовного і усього західноєвропейського романтизму, на основі якого, на думку сучасних критиків, розвивались численні літературні явища XX століття.

Ключові слова: *англійський романтизм, Велика французька революція, активний романтизм, романтизм пасивний.*

Rustamova I.

Gyandzha state university, Gyandzha, Azerbaijan

FEATURES OF PASSIVE ROMANTICISM IN ENGLAND

The article deals with some features of passive Romanticism in England. “Passive” Romanticism is one of the most amazing phenomena of English and all Western European Romanticism, which, according to many contemporary critics, was the basis on which many literary phenomena of the twentieth century evolved.

Key words: *English Romanticism, Great French Revolution, active Romanticism, passive Romanticism.*

РОМАНЫ ВАН ЮЭВЭНЯ – «БИБЛИЯ» КИТАЙСКИХ ЧИНОВНИКОВ

В 80-х годах XX в., после 30 лет внедрения политики «реформ и открытости» в Китае, в экономике, политике и социальной жизни страны произошли огромные изменения. «Чиновническая литература», которую создали Ван Юэвэнь, Сяо Фужэнь и другие писатели, привлекла большое внимание людей. Эти писатели долго служили в различных бюрократических структурах и хорошо знали китайские чиновнические круги. Самым известным произведением о чиновниках в литературных кругах стал роман «Живопись» Ван Юэвэня. Писатель показал «разные лица» настоящих китайских чиновников, «живописал» их.

Следует отметить, что «чиновническая литература» XX в. В Китае продолжает критический дух сатирических романов конца Цинской (маньчжурской) династии. Кроме того, после культурного движения «4 мая» в 1919 году китайские писатели стали активнее наследовать реалистическую традицию европейской литературы. В частности следует отметить заимствование «метода перспективы», благодаря которому в китайской литературе появляются «в чистом виде» социальная реальность и типизация.

Ван Юэвэнь – самый известный писатель, имеющий отношение к правительственным кругам. Его произведения отличаются оригинальностью и оказывают огромное влияние на литературу. В его романах исследуется человеческий характер. Он создал целый ряд художественных образов в высшей степени типичных официальных лиц, например Чжу Хуайцзин, Гуань Иньда и Ли Циюнь. Ван Юэвэнь известен как первый представитель «чиновнической литературы».

В романе «Живопись» он изобразил типичный образ китайского чиновника – Чжу Хуайцзина. В самом начале произведения он – обычный чиновник средней степени, служит в правительстве. Но когда к нему обращается за помощью его двоюродный брат, оказывается, что он не может ему помочь найти работу. В связи с этим он чувствует, что недостаточно «силен», в душе ниже других, но всегда принимает вид официального чиновника. Однажды его двоюродный брат попал в аварию, но виновник происшествия не захотел платить компенсацию, воспользовавшись своим положением. Когда начальник отделения милиции Сун позвонил Чжу Хуайцзину, тот представился мэром города, чтобы придать себе вес и привлечь к себе внимание. Далее события стали напоминать комедию – неожиданно милиция заставила виновника выплатить компенсацию в размере 80000 юаней. Получив прибыль, Чжу Хуайцзин начал уделять внимание отношениям между людьми.

Герой Ван Юэвэня придает большое значение положению руководителей, которые решают его будущую судьбу, хочет повысить свое положение благодаря знакомству с высокими чиновниками. Это – самая яркая особенность его характера. Он часто отмечает, кто из руководителей – его «друг», и с кем у него отличные отношения. Но на самом деле все не так, его отношения с мэром – вполне обычные, после инцидента с братом они больше никогда не разговаривали. Впоследствии, когда сын мэра города по фамилии Пи уехал учиться за границу, Чжу Хуайцзин тайно отдал мэру 20000 юаней и с тех пор

его стали продвигать по служебной лестнице. Он занял место заместителя начальника и осуществил свою личную мечту – получил высокую должность.

Итак, дружба в чиновнической среде была основана на деньгах. Главный герой достигает своих целей, манипулируя деньгами и властью. Когда есть власть, можно повелевать природой, управлять стихиями, иметь могущество в обществе. И многие стали поклоняться ему.

Однажды Чжу Хуайцзин получил картину, которая стоит нескольких городов, и отдал её самому большому чиновнику – мэру города Пи. Когда его непосредственный начальник спросил, куда делась картина, он ответил, что ее уже кто-то купил. Таким образом, искусство лгать в случае Чжу Хуайцзина достигло вершин.

Еще один герой романа – Цэн Ли – был старым знакомым Чжу Хуайцзина, он отвечал за пропаганду в одной из организаций. Чжу Хуайцзин воспользовался его связями со СМИ и попросил задержать публикации, содержащие негативную информацию о чиновниках высокого положения. Таким образом, Чжу Хуайцзин неоднократно оказывал давление на Цэн Ли, вынуждая его отбрасывать собственные принципы общения с людьми. Чжу Хуайцзин беззастенчиво пользовался дружескими отношениями в карьерных целях. Когда его опора – мэр города Пи потерял свою должность, Чжу Хуайцзин оказался в шатком положении, но он использовал ошибки других для того, чтобы перейти в другую, более влиятельную организацию. Такие случаи часты в официальных кругах, и на данном примере автор хотел показать, как умело некоторые люди пользуются правилами чиновничества.

В «Живописи» искусно отображено противоречие логики поведения чиновника и логики жизни обычного человека. Ван Юэвэнь глубоко раскритиковал официальные правила игры, которые подавляют психику нормального, здорового человека. [1] В указанных образах чиновников воплощены реальные характеры людей, особенности их души, а также отражен облик эпохи.

В романе представлена жизненная философия чиновника и описаны способы продвижения по карьерной лестнице, причем описанная в нем история – правдива, в жизни есть люди, которые следуют этой философии во всём. Поэтому можно сказать, что Ван Юэвэнь создал «Библию» официальных кругов.

Следует отметить, что в китайской истории более 3000 лет доминирующее положение в сфере идеологии занимало конфуцианское учение, в рамках которого одним из важных постулатов учёных-чиновников был такой: «живя в богатстве, следует оказывать благо другим, а живя в бедности – совершенствовать себя». Но в современном обществе рыночной экономики в душах мелких чиновников распухает желание власти и денег, а обладание ими очень изменяет людей, характер человека становится ничтожным и слабым.

Творчество Ван Юэвэня оценивается по-разному. Некоторые критики отмечают реализм изображения чиновнической среды в романах этого писателя, считают, что он открыл новый ракурс видения «чиновнической литературы». В его произведениях эта литература делает шаг вперед по отношению к «сатирическим романам» и литературе, описывающей «закулисные» стороны жизни общества. Его работы открыли новые пределы «чиновнической литературы» и достигли новых высот в ней [2]. Другие считают, что в детальных описаниях жизни чиновничества просматривается бессмыслица, ложь и жестокость, которые, тем не менее, обычно маскируются таинственностью,

влиянием и упорядоченностью. [3] Литературный критик Чэнь Синвэй отмечает три аспекта творчества Ван Юэвэня: острую критику упадка нравственности в официальных кругах, детальные описания внутреннего мира чиновника, глубокий анализ системы культурных ценностей чиновничества. Это – ключевые понятия «чиновнической литературы» Ван Юэвэня, которые вызвали огромный резонанс в обществе. [4] Еще один литературовед, Чи Юнвэнь, говорит, что Ван Юэвэнь очень точно описал правила чиновнических игр и культуру чиновников, престапующую нормы морали. Ван Юэвэнь открывает обществу неписанные правила человеческих отношений в сфере «власти». Он во всех подробностях изображает разных чиновников, создает ценные современные записки об «обратной стороне» жизни чиновничества (в современной китайской литературе есть роман под названием «Записки о настоящей жизни чиновников»). Писатель искусно воспроизводит культуру официальных кругов современной эпохи. [5] Критики также отмечают, что «хотя он (Ван Юэвэнь) служил в официальных кругах, но в душе очень любил литературу. Он наблюдал за настроением «маргиналов» и его изменениями, описывал, как быстро меняются представления людей о жизни, словно гонимые ветром тучи, или ситуации на грани жизни и смерти. Самая волнующая сила его искусства – в реализме и глубине изображения» [6]. С этим мнением согласны многие литературные критики последнего времени.

Таким образом, «чиновническая литература» Ван Юэвэня как будто создает «групповой портрет» современных чиновников. В его произведениях описываются обычные проявления «болезней» чиновничества и содержится настоятельная рекомендация провести реформы политического режима и системы культуры в Китае.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. 刘起林. 官本位生态的市俗化长卷—论《国画》的价值包容度[J]. 理论与创作[J]. 1999(5): 15–19.
2. 郑国友. 王跃文官场小说中的官员话语书写. 湖南农业大学学报(社会科学版), 2010年8月93页
3. 段崇轩. 官场与人性—评王跃文的小说创作[J]. 小说评论, 2001(2).
4. 陈兴伟. 论王跃文官场小说的独特意蕴[J]. 盐城师范学院学报(人文社会科学版), 2007(5): 57–61.
5. 池永文. 王跃文及其官场小说散论[J]. 名作欣赏, 2008(2): 82–84.
6. 郝雨. 展现官场中人的灵魂走向与轨迹—谈近年反腐小说的人物塑造问题[J]. 理论与创作, 2002(2): 34–39.

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ РЕКІШІ-ШЬОСЕЦУ ЦУБОУЧІ ШЬОЙО

У статті досліджується концепція історичної прози рекіші-шьосецу в літературно-критичних працях Цубоучі Шьойо кінця XIX ст. Окрему увагу приділено розгляду відмінностей між офіційними історіями та історичною художньою прозою, питанням зображення історичної дійсності та типових для японських авторів помилок. Аналізуються випадки і значення вживання нової літературознавчої лексики.

Ключові слова: історична проза, художня проза, рекіші-шьосецу, офіційна історія, історична дійсність.

Попри існування в японській класичній філології давніх традицій тлумачення текстів (переважно історичних, релігійно-філософських і поетичних), трактат «Сутність художньої прози» (яп. «Шьосецу шіндзуй», 1885-1886) японського літератора і просвітника, перекладача і драматурга Цубоучі Шьойо (1859-1935) став першою системною розвідкою, в якій комплексно аналізується генеза і поетика оповідної прози (і не лише японської). Поява цього трактату, який спочатку друкувався частинами й лише потім вийшов окремим двотомним виданням, ознаменувала формування основ сучасної японської літературної критики і окреслила тенденції та напрями розвитку принципово нової японської художньої літератури. В ньому автор виклав власне бачення оповідної прози *шьосецу*, особливості її поступу в Японії та принципові відмінності від літератури попередніх епох; уперше в історії японського літературознавства він порушив низку теоретичних питань і практичних завдань національного письменства.

Об'єктом особливої уваги стала історична проза різних періодів, зокрема теоретичні питання реалістичності опису людей і предметів давнини, художні способи зображення, розкриття «зашастунків» історичних подій і персоналії тощо.

У розділі «Типи художньої прози» першої частини трактату Цубоучі Шьойо вперше в історії японської філології розробляє типологію тогочасної белетристики. Історичну прозу він називає *мукаші-шьосецу* (往昔小説) / *джідай-шьосецу* (時代小説), що дослівно означає «твір/проза про події давнини», і відносить її до «звичайних оповідей» *йо-но цуне-но моногатарі* (*шьосецу*) чи творів із реалістичним (не-фантастичним) сюжетом в основі. На відміну від цього типу прози в соціально-побутових творах *сева-шьосецу* (世話小説; дослівно – «[художня] проза про те, що говорять у світі [тепер]») описується авторова сучасність. При цьому Цубоучі вдається до використання традиційних для японського письменства попередніх епох – насамперед п'єс театру Но і Кабукі, а також літератури городян *чюмін-бунгаку* доби Едо (1604-1867) – поняття «п'єси на історичну [тематику]» *джідай-моно* (時代物) і «п'єси на соціально-побутову [тематику]» *сева-моно* (世話物) з тією різницею, що в трактаті *моно* (物; дослівно – «рiч») автоматично замiнюється на *шьосецу* (小説, тобто «твір» або «художня проза»).

Однак цим Цубоучі Шьойо не обмежився і підписав ієрогліфи європейськими термінами: *шьосецу* – *novel*, *джідай* – *historical*, а *сева* – *social*. Отже, очевидно, що за подібною подвійною системою означень автор намагався зробити більш звичною і зрозумілою японському читачеві власну жанрову систему, побудовану не стільки на комбiнуванні,

скільки на поєднанні двох різних філологічних традицій (західної та східної). Для цього він залишив у ієрогліфічному написанні визначення, але завдяки «європейським» підписам надав нового смислу й наблизив до західноєвропейської традиції узвичаєні літературознавчі терміни і поняття.

Слід відзначити, що в середньовічній Японії офіційна історіографія, яка здебільшого наслідувала китайську і налічувала достатньо велику кількість історіографічних жанрів, була чітко відмежована від сюжетної прози *шьосецу* (або *моноатарі*) взагалі і творів на історичну тематику зокрема, оскільки останні перебували поза офіційним, переважно китаємовним, літературним каноном. Така ситуація була зумовлена так званими формальними чинниками, а саме: способами написання тексту, його змістом, стилем, функціями і призначенням, а також мовою (офіційні документи укладалися уставним стилем *камбун* видозміненої китайської мови, а література художня – белетристика – створювалася класичною японською мовою *бунго*).

У XI ст. виникає представлений дев'ятьма творами жанр історичної прози *рекіші-моноатарі* як цілісний історико-літературний опис подій в Японії від міфологічних часів до 1082 р. і оскільки ці япономовні тексти також називалися *кана-бун-но кокуші*, тобто «записані абеткою кана національні історії», то саме жанр *рекіші-моноатарі* вважається спадкоємцем декількох історіографічно-літературних традицій, зокрема: 1) «національних хронік» *коку-ші та «Записів історика»* (ит. 史記 «Ши цзи»; 109-91 рр. до н.е.) Сима Цяня (司馬遷; 145/135-86 до н.е.), а також китайських історичних хронік, основною метою створення яких було виправлення та надання шляхетності звичаям, створення прецедентів і ідеалів, повчання і моралізаторство [1]; 2) япономовних художніх творів придворної аристократії доби Хейан – повістей *моноатарі*, створених у межах «літератури жіночого потоку» *джьорю-бунгаку*; 3) швидше за все в готовому вигляді запозиченої з Китаю розробленої поетики історичних оповідань (романів). Завдяки сюжетній будові, а саме – обрамленій структурі пам'ятки, твори *рекіші-моноатарі* також називають жанром «розмови посвячених» – спогадами двох старих, які були свідками подій сивої давнини: як правило, оповідь у них розгорталася відповідно до генеалогічної послідовності [1].

Після заколотів і битв XII-XIV ст., що супроводжували фактичне усунення імператора від влади та встановлення японського військового правління *шьогунату*, традицію неканонічних творів на історичну тематику продовжили військові епопеї *гункі-моноатарі*, які спочатку побутували в усному виді у вигляді численних переказів і легенд, а згодом були оформлені в художньо завершені літературні тексти.

У XVI-XVIII ст. події, що стали історією, зображувалися в п'єсах театру Но і Кабукі, а також невеличких за обсягом оповіданнях розважального і повчального плану *куса-дзюші* та *кана-дзюші*. В цей період в японській художній прозі крупномасштабних епохальних і водночас оригінальних творів на історичну тематику не з'явилося, що легко пояснюється відносно стабільним і мирним періодом в історії японського народу, проте

---

¹ Національні хроніки *кокуші* (яп. 国史) на початковому етапі були представлені «Анналами Японії» («Ніхонгі», 『日本紀』, 720 р.) і «п'ятьма національними хроніками» («Го-кокуші»): «Продовження анналів Японії» («Шьоку ніхонгі», 『続日本紀』, 797р.), «Пізні записи про Японію» («Ніхон кокі», 『日本後紀』, 840 р.), «Продовження пізніх записів про Японію» («Шьоку ніхонкокі», 『続日本後紀』, 869 р.), «Істинні записи про правління государя Монтоку в Японії» («Ніхон монтоку-теіно джіцуроку», 『日本文徳天皇実録』, 879 р.) та «Істинні записи про три правління в Японії» («Ніхон сандай джіцуроку», 『日本三代実録』) [1; 6].

активно перекладалися китайські історичні романи, а також писалися наслідувальні щодо них твори.

Бачення Цубоучі Шьойо історичної художньої літератури нового часу *кіндай*, яку він системно називав *джідай-шьосецу* (в синонімічному значенні до *рекіші-шьосецу*²) і виділяв з-серед інших видів текстів (як художніх, так і «протокольних», офіційних), можна представити кількома загального плану тезами. Перша стосується різниці між офіційною історією *сейші* та історичною прозою *рекіші-шьосецу* та, відповідно, відмінностей між істориком і романістом, а друга – того, про що і як слід писати в історичній прозі.

Посилаючись на британських авторів (Томаса Маколея та інших), Цубоучі першочергово спробував означити відмінності між офіційними історичними хроніками *сейші* та історичною белетристикою *джідай-шьосецу* (як інваріант – *рекіші-шьосецу*), які виникають «не через подробиці зображення речей і не через надмірну художність стилю. Заповнення прогалин в історичних текстах за бажанням автора, а також його обізнаність є тим, що відрізняє *шьосецу* від офіційних історій. Заповнення прогалин – це додавання письменником вигадок до фактів, які оминули в офіційних хроніках» [2: 197-198]. Особливо різниця стилів художньої та історичної прози відчутна на Сході (у цьому полягає відмінність із європейською традицією), а отже – далеко не кожен читач має змогу насолоджуватися ним.

Не менш важливим положенням у трактаті, як і слід було очікувати, стало обґрунтування практичної користі історичної художньої прози: «Історична проза *рекіші-шьосецу* завдяки виправленню недоліків офіційних хронік *сейші* принесе неабияку користь пересічному читачеві: чимало є тих, хто читає історичну прозу задля насолоди» [2: 195]. І щоб не бути голослівним, Цубоучі за приклад наводить, напевне, одну з найпопулярніших історій у світовій історії – біографію Наполеона Бонапарта: «Уявімо собі, що ми читаємо про завершення вечері французького імператора Наполеона Першого. Поза будь-яким ваганням, це й насправді безсумнівний історичний факт, – звісна річ, він же ж вечеряв, – але для запису в офіційних історичних хроніках цей факт надто «незначний». <...> Проте в художньому творі все інакше. Розповідаючи про події в житті Наполеона, – ті самі, що привели до одруження з Марією-Луїзою після його розлучення з імператрицею Жозефіною, – письменник починає з не надто важливого [для офіційної історії] часу та місця, описуючи все поступово і підводячи крок за кроком читача до цікавих і дивовижних моментів оповіді так, щоб його уяву охопила ілюзія, ніби все, про що розповідалося, відбувалося в нього перед очима. В цьому і полягають письменницькі здібності!» [2: 198-199]. Отже, в дуєі трактату, де фактично було сформульовано основні стандарти й вимоги до художньої літератури *нового часу*, Цубоучі робить акцент на зображенні почуттів і психології дійових осіб, які мають стати головним об'єктом зображення і одночасно можливим поясненням причин вчинків героїв.

Однак, хороший історик не завжди може стати хорошим белетристом можливо саме тому, що при написанні історичних записок у центрі оповіді він ставить предмет своєї зацікавленості та, відповідно, забуває про живих людей, їхні почуття, думки й т.п. Своєю чергою, письменники вкрай неохоче зображають історичні факти неупереджено, без прикрас і викривлень.

Крім наповненості художнього твору фактами і подіями, крім детальності описів і всезнання автора, яке, безсумнівно, покликане створювати ілюзію правдоподібності розповіді, різниця між історичним романом і офіційною історією полягає також і в способі

² В трактаті системно вживається слово *рекіші-шьосецу*, яке не є тотожним *рекіші-монотатарі* – історично сформованому жанру оповідної літератури Середньовіччя.

художньої організації матеріалу та формі викладу, а це залежить від обдарованості автора здібностями до поетичної творчості: «Оскільки від самого початку існує різниця між хистом до написання історії і талантом створення поезії або художніх творів героїчного жанру *денкі-шьосецу*, то не обов'язково людина, обдарована в написанні історії, матиме хист до художньої прози; так само й талановитий белетрист не обов'язково матиме здібності до написання історії. Наприклад, Маколей. Навіть потреби немає говорити про його обдарованість як історика, але ж і до поезії він також мав хист. І якщо б він мав написати художній твір *шьосецу* або *хайші*, то я не маю жодних сумнівів щодо непересічності цієї роботи. <...> Не так давно англієць Теккерей прославився як великий майстер слова, котрих у наші часи можна перерахувати на пальцях однієї руки. Ходили чутки, що він також написав декілька історичних праць, але друкувати їх не став. Проте особисто я переконаний, що якби він зайнявся їх написанням, то успіх було б гарантовано! Адже коли читаєш його “Записи чотирьох Георгів” або “Історії життя гумористів вісімнадцятого століття”, неможливо не відчувати наскільки непересічний дар він має. Джордж Еліот мала не менший хист до написання історії. І Літтон також насправді має декілька робіт із історії, появу яких громадськість радо вітала» [2: 196-197].

Як відомо, за основу художніх творів на історичну тематику беруться реальні історичні події (та їх учасники), згідно з якими романіст вибудовує сюжетну лінію оповідання і створює образи й характери своїх героїв. Однак історик при написанні історії намагається максимально дотримуватися істинності фактів. Відповідно, кожен із них – і романіст, і історик – переслідує власні цілі й робить це доступними способами: «Письменник, насамперед, має справу з більшою чи меншою, але відвертою брехнею. А тому при описі речей і людей він може не дотримуватися точності фактів. Позасвідомо і мимоволі він додає декілька речень задля прикраси, в результаті чого ці факти викривляються. У цьому полягає перша відмінність між [працями] белетриста й історика. Та коли йдеться про людські справи і вчинки, будь хто може вдатися до прикрашательства, цієї дурної звички не так уже легко позбутися. Навіть Маколей – як в історичних працях, так і в біографіях – часом наводив настільки схожі на вигадку факти, що й віри не ймеш. А відомий в Англії шановний Карлайл писав надзвичайно орнаментальним стилем. Саме через це важко відділити історика від белетриста, послуговуючись лише такими двома словами, як “вигадка” і “дійсність”. Великий майстер прози на історичні теми *джідай-шьосецу*, Вальтер Скотт за основу сюжетів своїх творів брав реальні історичні факти, проте в його творах чітко видно розбіжності з офіційною історією» [2: 197]. Романіст, таким чином, кругозір якого обмежений власною «точкою зору» або світоглядом і переконаннями створюваних ним героїв, компенсує брак «загального історичного знання» (надати його – прерогатива історика) саме наповненням оповідання «незначними для історії фактами» та приватними подробицями. Наприкінці розділу ця думка була поширена на міркування щодо пропорційності історичного матеріалу в белетристиці: «Під час написання прози на історичні теми *джідай-шьосецу* найбільше уваги слід приділяти належному зображенню “вिवороту” офіційної історії, а “лице” треба скорочувати. Під лицем я розумію офіційні історичні записи, а під виворотом – речі, про які офіційна історія не повідомляє» [2: 200].

Отже, історична художня проза, на думку Цубоучі, відрізняється від офіційних історій: 1) меншим ступенем важливості і масштабності описуваних подій, їх істинності зводиться до наслідування принципу реалістичності зображення як гарантії правдивості автора; 2) відносно високою суб'єктивністю позиції автора щодо описуваних подій (звідси й свідомо чи ні гра і маніпуляція почуттями і симпатіями читачів, причому підлеглыми

винятково логікою художнього оповідання) й об'ємності – саме за рахунок «чуттєвості» – створюваного зображення.

Розділ про історичну художню прозу закінчується побіжним розглядом недоліків японського письменства і практичними порадами молодим авторам: «У намаганнях написати розповідь на історичну тему *сейші-моногатарі* письменники часто з легкістю вдаються до трьох основних вад: по-перше, порушують хронологію; по-друге, викривляють факти; по-третє, невірно зображають звичаї» [2: 201]. Так, часом навіть історики помиляються в датуванні подій, але для романіста це не суть важливе: невеликі розходження іноді виправдані, хоча й небажані. Деякі японські письменники давнини не вважали необхідним вказувати точні дати, а якщо й називали, то край несистемно (були й такі, що просили читача не звертати на те уваги). І саме через це в текстах місцями зустрічаються неясності та порушення хронології реальних історичних подій. Опис одягу та повсякденного етикету й звичаїв людей, які живуть у конкретній історичній час, як правило, в офіційних хроніках відсутній. На відміну від Вальтера Скотта, який наблизись до зразкового відтворення атмосфери та побуту епохи, Такідзава Бакін (曲亭馬琴; 1767-1848) і Санто Кьоден (山東京伝; 1761-1816), на думку Цубоучі, необачно оминали ці деталі, тому й романи їх радше можна назвати побутовими, ніж історичними.

Не менш важливим для Цубоучі було питання дотримання «історичної дійсності», особливо коли автор оповідав про сиву давнину. Так, у романах деяких японських письменників герої епохи шьогунату Ашікага або *Ашікага бакуфу* (足利幕府; 1336-1573) палили тютюн¹ та грали на шямісені², а в інших втворах персонажі років XIII ст. стріляли з мисливських рушниць³. Невідповідні добі зачіски та одяг жінок (зокрема кімоно з широчезними рукавами, як за доби Хейан) також зустрічаються через необачливу вільність письменника.

Доволі промовистим є також і той факт, що Цубоучі Шьойо жодним словом не згадав про традиції художньої прози на історичну тематику в китайській літературі XIV-XVIII ст., на якій обізнаність японських інтелектуалів-літераторів була надзвичайно високою. Йдеться зокрема про винятково популярні в Китаї та добре відомі в Японії історичні романи «Правління трьох царств» (яп. «Санкоку ші енгі», кит. «Саньго ян'і» 三國演義; XIV ст.), «Річкові затоки» (яп. «Косуден», кит. «Шуйху чжуань» 水滸傳; XIV ст.) і «Подорож на Захід» (яп. «Сай'юкі», кит. «Сі юй цзи» 西遊記; XVI ст.), які середньовічні японські вчені перекладали, коментували і створювали на основі їх сюжетів оригінальні японські твори. Проте численні згадки про Вальтер Скотта, Джорж Еліот, Едварда Джорджа Бульвер-Літтона (1803-1873), Уільяма Текеря (1811-1863), а також цитування і критичний коментар британського поета, історика і політика Томаса Маколея (1800-1859) однозначно вказує на прозахідну орієнтацію Цубоучі Шьойо в його баченні художньої літератури, зокрема історичної прози, нового часу.

¹ Тютюн завезли до Японії «південні варвари», тобто перші європейці – португальці, що дісталися островів країни в середині XVI ст. (щоправда, на початку XVII ст. був виданий наказ імператора про заборону паління тютюну).

² *Шямісен* – традиційний струнний музичний інструмент, який потрапив з Китаю до Японії через острова Рюкю в 50-70-х рр. XVI ст.; починаючи з XVII ст. і дотепер використовується під час виконання традиційних японських пісень у театрі Кабукі, а також у будинках веселих кварталів.

³ Рушниці потрапили до японських островів майже в той самий період, що й тютюн, тобто в середині XVI ст.

Водночас, якщо для пояснення літературних прийомів побудови оповіді в художньому творі Цубоучі Шьойо активно використовує класичну в Китаї та Японії концепцію «семи правил» (*shichisoку*) написання сюжетної прози *хайші* китайських авторів доби Юань (1271-1368) і Мін (1368-1644) в інтерпретації одного зі своїх попередників, Такідзава Бакін, то в розмові про історичну прозу здобутки китайських письменників цілковито ігноруються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дьяконова Е.М. О:кагами – Великое зеркало. История средневековой Японии в жизнеописаниях ее главнейших деятелей // О:кагами – Великое зеркало. – СПб., 2000, С. 5-34.
2. Цубоучі Шьойо. Сутність художньої прози. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 248 с.

Осадча Феррейра Ю.В., канд. філол. наук
Институт литературы им. Т.Г.Шевченко НАН Украины, Киев

КОНЦЕПЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ *РЭКИСИ-СЁСЭЦУ* ЦУБОУТИ СЁЁ

*В статье исследуется концепция исторической прозы *рэкиси-сёсэцу* в литературно-критических работах Цубоучи Сёё конца XIX ст. Особое внимание уделено рассмотрению различий между официальными хрониками и исторической художественной прозой, вопросом изображения исторической действительности и типичных для японских авторов ошибок. Анализируются случаи и значение применения новой литературоведческой лексики.*

Ключевые слова: историческая проза, художественная проза, *рэкиси-сёсэцу*, официальная история, историческая действительность.

Osadcha Ferreira Y.V., PhD (theory of literature)
Taras Shevchenko institute of Literature, National academy of sciences of Ukraine

THE CONCEPTION OF HISTORICAL PROSE *REKISHI-SHOSETSU* BY Tsubouchi SHOYO

The article deals with the conception of literature as a kind of fine arts in the treatise “The Essence of the Novel” by Tsubouchi Shoyo. Special attention is paid to the differences between official history and historical fiction, to the methods of historical reality’s depiction and the typical errors of Japanese authors. The cases and the usage of new literary criticism vocabulary are also examined.

Key-words: historical prose, novel, *rekishi-shosetsu*, official history, historical reality.

ВІЗУАЛЬНІ ЗАСОБИ У РОМАНАХ ЕММАНЮЕЛЬ БЕРНЕЙМ

Зроблено спробу дослідити візуальні засоби у романах французької письменниці Е. Бернейм “Сталлоне” та “У п’ятницю ввечері”. При прочитанні тексту художній світ творів авторки сприяє їхній візуалізації. Саме тому здійснюється аналіз трьох головних складових: культурного контексту, в якому створювався та існує роман, особистість письменниці та її бачення своєї творчості, і власне художнього тексту.

Ключові слова: візуальність, кінематографічне письмо, художній образ, кінематографічність, література, кіно.

У статті звертаємося до дослідження засобів кінематографу у романах сучасної французької письменниці Еммануель Бернейм. Обрана проблема не викликає суперечок щодо її новизни: це перше звернення до творчості цієї письменниці в Україні.

Актуальність дослідження визначається високою тенденцією до візуалізації у сучасній культурі, зростанням ролі елементів візуальних мистецтв у літературі та новими підходами до їх вивчення у контексті естетики постмодернізму. Об’єктом дослідження є романи Е. Бернейм “У п’ятницю ввечері” (1998) та “Сталлоне” (2002). Предметом дослідження є взаємозв’язок візуального мистецтва та літератури, акцент зроблено на впливі кіномистецтва, кінематографічній візуальності та мисленні у романах французької письменниці.

Мета даної статті – проаналізувати художній світ романів, розглянути форми візуальності у романах Е. Бернейм, також визначити їхні функції у літературному тексті. Для її досягнення використано філософські, культурологічні та філологічні способи вивчення візуального мистецтва у літературі.

Феномен візуальності досліджували Р. Барт, Ж. Лакан, М. Мерло-Понті, Ж. Бодрійяр, Ж.-П. Сартр, Г. Ключек, тоді як візуальну культуру вивчали В. Дж. Т. Мітчелл, Н. Мірзоев, Н.М. Богданова, А. Усманова, П. Родькин та ін. Серед дослідників типів візуальності у мистецтві – С. Даніель, П. Родькан, А. Курбановський, А. Гірських, Ю. Боров, М. Чистякова та ін. У філософії мистецтва вивченням візуальності на основі аналізу художньої творчості займались М. Фрід, Р. Краусс, Х. Фостер та ін.

Український вчений-компаративіст В. І. Пахаренко та вчитель-методист Л. М. Малигіна у своїй статті [4] пишуть, що дослідження художнього світу тексту можливе завдяки аналізу таких аспектів як особистість письменника, власне художнього тексту, культурного контексту, в якому створюється та існує текст. Автори зазначають: *“Художній світ тексту розглядається як цільне, універсальне явище зі своїми метафізичними, психологічними законами, і в той же час, цей простір завжди відкритий, так як в свідомості читача текст отримує новий смисл, нове звучання. [...] Світ художнього тексту, розглянутий з трьох аспектів його творення, є 1) особистість письменника; 2) власне художній текст; 3) культурний контекст, в якому створюється та існує текст”* [4].

Спершу розглянемо першу складову художнього світу тексту – культурний контекст, у якому існує та створюється текст.

Дослідники висловлюють думку, що на зміну епосі модерну приходить епоха візуальної культури, а психологи говорять про “кліпову” свідомість. Візуальна культура виступає у якості механізму моделювання картини світу. У системі візуальної культури виділяють наступні елементи: кінематограф, фотографію, образотворчі види мистецтва, архітектуру, телебачення, дизайн, рекламу, концептуальні мистецтва, паблік-арт, візуальний контент ЗМІ та інтернет-ресурсів. Різноманіттю візуальних практик відповідає і множинність теоретичних підходів, що використовуються для їх аналізу – від семіотики та феміністської критики до парадигми культурології (“Cultural Studies”) і постструктуралістської філософії. У рамках дисертаційної роботи “Естетика і поетика кіно у романах Е. Бернейм” у даній статті пропонується розглянути візуальне, що співвідноситься із поетикою та естетикою саме кінематографічності.

Теоретики постмодерну відзначають, що у сучасній культурі візуальність витісняє, у першу чергу, текстувальний (письмовий) культурний код. Як вважає американський літературний критик Ф. Джеймсон (Fredric Jameson), відбувається втрата значення наративно-оповідної форми тексту. Довгі історії з розгалуженою сюжетною лінією, детальне висвітлення характеру героїв, їхніх життєвих цінностей і т. д., які характерні для суспільства модерн замінюються на переважно короткі за об’ємом тексти, які передбачають сприйняття “тут і зараз”, що не вимагають багато зусиль для розкодування сенсу [1]. Такі наративні тексти, за Р. Бартом, пов’язані з практикою комфортного читання, що приносить задоволення від сприйняття культури, відображення етичних та естетичних ідеалів. З епохи постмодерну з’являється принципово інший за будовою і задумом тип текстів. Р. Барт (Roland Barthes) їх називає “текстами-насолодами”, оскільки вони короткі і насичені, дають інтенсивні одномоментні враження, що часто забуваються і замінюватися на аналогічні інші. Тексти постмодерну будуються на іншій підставі, аніж тексти модерну – тут на перший план виходить не ціннісне наповнення, а краса змісту, гра реальності та ілюзії, новизна і незвичність [2]. Такий ефект забезпечується за допомогою структури тексту близької до сценарію, високим рівнем візуалізації. Критерієм візуалізації тексту може слугувати її подальша можливість створення фільму без різких модифікацій самого тексту роману.

Ріст значущості візуального компонента у суспільстві пов’язаний із впровадженням нових інформаційних технологій, інтернету, поширенням відео, фотографії, кіно, телебачення. Культура із “літературоцентричною” або “мовною” поступово втрачає свої позиції, а візуальність перестала сприйматися як вторинне або підлегле виміру культурної практики. Сфера знаків і образів стає самодостатньою і значущою реальністю в епоху постмодерну, мова йде навіть про новий спосіб сприйняття інформації. У результаті цих процесів змінюється соціальна реальність: спосіб функціонування суспільних інститутів, форми міжособистісної комунікації, спосіб життя.

Традиційно феномен візуальності вивчався у рамках мистецтвознавства (А. Гільдебранд, Г. Вельфін, Е. Панофскій). Однак, у останні роки стався справжній переворот у гуманітарних науках, пов’язаний з інтересом до вивчення візуальної культури у широкому значенні. Мова йде про дослідження кіно, телебачення, масової культури з позиції сучасних філософських і соціальних теорій, що пояснюють специфіку “суспільства

спектаклю”, феномену масових комунікацій, поняття “репрезентації” і різні культурологічні імплікації, аудіовізуальні технології, симуляції.

Однією з перших гуманітарних дисциплін, що усвідомила необхідність осмислення нашого буття-у-світі-візуальної культури, стала філософія. Філософський аналіз передумов і умов процесу мислення, феномену свідомості, механізмів пам’яті і запам’ятовування, формування суб’єктивності, автоматизмів сприйняття спочатку базувався на даних візуального досвіду і оперував візуальними категоріями: “картина світу”, “простір”, “форма”, “образи свідомості”, “уява”, “інтелектуальне споглядання” і т.д. У європейській цивілізації зір з давніх часів відігравав центральну роль. Саме це відчуття вважається одним із найточніших способів сприйняття світу. Часто чуємо такі вислови: “побачити на власні очі”, “вірю, як власним очам”, “краще один раз побачити, ніж сто разів почути”, “дивитися чужими очима”. Водночас, зорове сприйняття може бути оманливим, це підтверджують численні оптичні ілюзії.

Г. Д. Ключек у своїй монографії “Поетика візуальності Тараса Шевченка” зазначає: *“Категорія “художнього світу літературного твору” феноменологічна за своєю природою, оскільки однією з найсуттєвіших його характеристик є ступінь та особливості візуалізації, його ейдетичність – тривкість та яскравість внутрішнього зорового бачення того, що зображено у творі”* [3:9].

Візуальне у літературі – одне з найбільш значущих властивостей художньої образності, яке визначається авторською установкою як на окремі зорові асоціації читача, так і на конкретизацію “предметно-видових” рівнів (Р. Ингарден) “внутрішнього світу” твору у цілому. Звертаючись до візуальних засобів репрезентації дійсності (справжності), автор задає читачеві стратегію її трактування і тим самим визначає міру умовності і життєво подібності (реальності) у творі. Деталізація може прояснити пластичні властивості світу у цілому і місцезнаходження окремих предметів у візуально-уявному просторі, окреслити, як і яким саме має побачити / уявити зображене читач.

Психолог П. М. Якобсон, автор фундаментальних робіт з психології почуттів, провів розмежування між почуттями письменника, художника, композитора і актора: *“Для композитора, письменника, живописця переживання «почуттів персонажа» (так умовно їх можна назвати) є мимовільним «компонентом» в їх творчій роботі, що допомагає їм краще зрозуміти душевний світ зображуваних персонажів, але в малій мірі впливає на самий спосіб втілення матеріалу”* [5: 238-239].

Далі розглянемо другу складову художнього світу тексту – особистість письменниці.

Французька письменниця та романіст, прозаїк, критик, кіно- і телесценарист, японіст за освітою, Еммануель Бернейм (Emmanuile Bernheim) народилась у грудні 1955 року та має великий досвід у галузі кіно. Вона є авторкою романів “Ніж ” (“Le Cran d’arrkt”, 1985), і “Двоє ” (“Un couple”, 1987). У 1993р. письменниця стає відомою завдяки роману “Його жінка” (“Sa femme”, 1993) , за який у тому ж році отримує престижну Премію Медичі. У 1998 році вона пише роман “У п’ятницю ввечері” (“Vendredi soir”, 1998), екранізований Клер Дені (Claire Denis), Валері Лемерсь’є (Valirie Lemercier) та Вінсеном Лендоном (Vincent Lindon) та “Сталлоне” (“Stallone”, 2002). У 2013 році видавництво Галлімар публікує історію про її власного батька, яким просить допомогти покінчити із життям під назвою “Усе відбулося успішно” (“Tout s’est bien passй”, 2013).

Паралельно до літературної діяльності Еммануель Бернейм разом із відомим французьким режисером Франсуа Озоном (Franzöis Ozon) працює над сценаріями до фільмів “Під піском” (“Sous le sable”), “Басейн” (“Swimming Pool”) і “5 Ч 2”. Е. Бернейм співпрацювала з Мішелем Уельбеком над екранізацією “Платформи” (“Plateforme”). Е. Бернейм отримала премію читачок журналу “ELLE” та премію “Prix Orange du Livre”.

Про свою творчість письменниця висловлюється наступним чином : *“Мої тексти, якщо можна так сказати, децю “стиснуті”. Щоб перейти до наступної фрази, мені потрібно, щоб попередня була чіткою і правильною. Це дійсно дуже копітка праця, мені потрібно бути якомога точнішою, якомога ближчою [до реальності], якомога економнішою, представити максимальну кількість речей у мінімальній кількості слів. Я намагаюся, щоб [текст] був якомога напруженіший. Якщо ж ні – то мені нудно. Коли я перечитую свій текст та бачу фразу децю мляву чи неважливу, я вилучаю її, намагаючись все оживити. Мені потрібно, щоб дії у тексті розвивалися, текли, рухалися вперед. [...] Мій текст сприяє образотворчості, ймовірно, не через мій досвід написання сценаріїв та роботу у якості сценариста. Я була сформована кіномистецтвом, фільмами. Це моє перше захоплення, разом із живописом. Насправді я люблю кіномистецтво” [9,10].*

Відомо, що оточення впливає на людину та її світобачення. Окрім того, що Е.Бернейм відома і має досвід у кіномистецтві, що її запрошують стати членом журі різних премій та конкурсів, вона також дружина Сержа Тубіана (Serge Toubiana), кінокритика, видавця, продюсера, головного редактора впливового французького журналу “Les Cahiers du Cinéma” (“Кінематографічні зошити”) з 1981–1992рр., автора численних статей на кінематографічну тематику та учасника журі різних комісій. Серж Тубіана також голова адміністративної ради Національної школи архітектури Париж-Малаке, Кавалер Ордена Мистецтв та Літератури (2012р.), та автор власного блогу про кіно <http://blog.cinematheque.fr/>.

І нарешті, третя складова художнього світу тексту – сам текст.

Фаб’єн Гріс (Fabien Gris), французький дослідник, базуючись на працях Лувеля та Бернара Вуйу (Louvel et Bernard Vouilloux) про візуальне, виділяє три способи кінематографічної інтерсеміотичності (способи інтеграції кіно у літературний текст): через наявність кінематографічного завдяки референції, через схематично-формальну (зовнішню) присутність – дієгезис [8: 38]. Цю класифікацію кінематографічної інтерсеміотичності здійснено відповідно до “походження” механізмів інтеграції кінематографічного у текст, а не згідно їх функціональності у тексті, як зазначає автор. Ця класифікація не є однозначною, бо література жива, змінна і розвивається. Розглянемо детальніше ці способи кінематографічної інтерсеміотичності.

Перша кінематографічна інтерсеміотичність – референційна присутність – присутність кіно у літературному тексті через референцію до дотичного до кіномистецтва об’єкту. Термін “об’єкт” може охоплювати як просту назву фільму, зміст фільму, ім’я режисера, актора, актриси, спеціаліста по техніці чи навіть, у деяких аспектах, закодований кінематографічний жанр (вестерн, мюзикл т.д.).

Ці непрямі і, інколи, часткові прояви розглядаються як посилання до кінематографічного, а не його цитування, оскільки цитата – це дослівне запозичення із посиланням і відповідними розділовими знаками.

Реферанційна присутність сформульована, як це підкреслює Бернард Вуйу у “іконічній денотації” (чи “піктуральній”), яка проходить через 3 рівні і з’єднює їх. А саме,

через лінгвістичний рівень, який формується словесними формулюваннями; через когнітивний рівень, тобто, всесвіт буття, сутність і цілісність, на які посилаються ці висловлювання; та через текстовий рівень, в який вони вписуються. Ці три плани переплітаються у складних відносинах, а їх монтаж створює свого роду техніку, щоб дивитися через слова [8: 38].

Референційна присутність може проявлятися двома різними формами:

- власне через референцію-посилання, експліцитно і номінативно жити. Через власні імена, титри, деномінативні терміни, які відносяться до загально відомого і впізнаваності кіно-світу (аналогічна впізнаваності бренду) – тут маємо візуальну референцію, через те, що ми, власне, бачимо і впізнаємо. Наприклад, у романі Е. Бернейм “Сталлоне” неодноразово вказується назва фільму “Роккі 3”, також, уже сама назва роману говорить про режисера та актора, що виконує головну роль у фільмі – Сільвестра Сталлоне. Серед термінів, які стосуються кінопростору – зала кіно, фільм.

- через літературну алюзію, зумисну, імпліцитну, зашифровану, приховану присутність. Читач може її і не помітити, залежного від його знань про кінограф та пам’ять. Також є ризик того, що може відбутися “надінтерпретування”, тобто читач може знаходити цю алюзію там, де її нема. Алюзія функціонує через “з’єднання гіпотетичної асоціації”, відкриваючи текст на його семіотичну відмінність (як і у референції), але відкриваючи також саме текстове значення.

Референція відбувається зі сторони пам’яті, алюзія – зі сторони руху одна є фіксованою і вписує свої розрахунки, інша – розмита, описує траєкторії, рамки. Алюзія свого роду гра відповідно до етимології цього слова (франц. “allusion” – натяк, лат. “alludere” – жартувати, натякати), не проявляється як така, вимагає співучасті від читача, та може і не відбутися. Як і референція, вона потребує пам’яті. Сучасна література, яка наполегливо опрацюється пам’яттю та її “маркує”, успішно цим користується.

Варто відмітити, що справжній читач-кінофіл, навіть якщо фільм не надто відомий, миттєво побачить цю алюзію та сконцентрує свою увагу менш на оповіді як такій, а, власне, на наративну гру, відмінності та продовження по відношенню до початкового кінографічного твору.

Другий спосіб прояву кінографічної інтерсеміотичності – це схематично-формальна (зовнішня присутність) – технічний засіб візуальності та найбільш проблематична з семіотичної точки зору, оскільки вона базується на гіпотетичній пропозиції перенесення кінографічної візуальності на словесне.

Ця присутність кінографічного може бути: експліцитною (явною) – у тексті присутні згадки про кіно через метафори чи порівняння та імпліцитною (неявною) кінографічною моделлю, яка організовує літературну сцену, яку можна помітити завдяки численним ознакам (ракурс, кадрування, монтаж), без наявного кінографічного словника як такого, текст організований відповідно до кінографічної візуальності, яка походить від кіномистецтва через репрезентативні схеми, що походять від специфічної візуальності сьомого мистецтва.

Третій спосіб прояву кінографічної інтерсеміотичності – дієгетична присутність (дієгезис). Тут сьоме мистецтво розглядається не як культурний зміст, як це було у референції, а як практика, процес, у повному значенні цього слова. Під “дієгетичною присутністю кіно” мається на увазі будь-яке згадування сцен у тексті, в яких герої вирушає

у кіно, допомагає або бере участь у зйомках, знімає чи показує фільм чи навіть пише сценарій.

Як наслідок, ці елементи оповідання, вжиті один раз, чи які повторюються, персонажі акторів або актрис, режисерів, продюсерів, а також об'єкти, що належать до кінематографічної діяльності – камери, плакати, фахові видання і т.д., не кажучи вже про самі зали кіно.

Додамо, що варто виокремити і такий спосіб прояву кінематографічної інтерсеміотичності як присутність кінематографічних структур у літературному тексті, що, зазвичай, типове для сценаріїв. Наприклад, особливий, специфічно окреслений ракурс, кадрування, монтаж, кадр у романі, вплив, загальна кінематографічна візуальність – бачимо кіно-оком камери [6,7].

На основі проведеного дослідження можемо стверджувати, що особливістю художнього світу романів французької письменниці Еммануель Бернейм є високий ступінь їх ейдетичності – внутрішньої візуалізації зображеного у творі включаючи сенсорну інформацію: зорові, слухові, тактильні, нюхові образи. Присутність візуального у романах визначається: художньо-творчими формулюваннями тексту, специфікою структури твору, які діють на відчуття читача та створюють вищеназвані образи, використанням елементів візуальної культури (кінематографу, фотографії, архітектури, реклами) та елементів музики; присвяченню роману темі кінофільму, головному герою та режисеру цього фільму (“Сталлоне”); та, власне, самому тексту як мистецтву типографії. Романи Е. Бернейм візуальні, кінематографічні та відрізняються за побудовою: для них характерні сприйняття тілесного, зримого культурного коду, націленість на дію «тут і зараз», глибокий рівень рефлексії. Наративноцінні стратегії та композиційно-мовні форми візуального у романах, а також їх осмислення залежать від домінуючого у “інтерпретаційному співтоваристві” (С. Фіш) культурно-історичного (психологічного, соціокультурного) типу візуальної компетенції читача.

Елементи візуального залучають до активного та повного сприйняття романів, допомагають читачеві увійти у світ, створений письменницею, акцентують увагу на найбільш важливих моментах роману, підтримують “дію”, а елементи візуальної культури не тільки доповнюють текст та покращують сприйняття, а й підтримують сучасний імідж літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Джеймисон Ф.* Постмодернизм и общество потребления / Ф. Джеймисон – Логос, 2000. – № 4.
2. *Барт Р.* Удовольствие от текста / Ролан Барт. Избранные работы.– М.: Прогресс, 1989.
3. *Клочек Г.* Поетика візуальності Тараса Шевченка [Текст] : монографія / Григорій Клочек. – К.: Академвидав, 2013. – 250, [2] с.
4. *Пахаренко В. І., Малигіна Л. М.* Художній світ письменника: особистісний, текстуальний та культурний контексти / В. І. Пахаренко, Л. М. Малигіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/pakharenko_v.i_malygina_l.m_artis_tic_world_of_the_author_personal_textual_and_cultural_contexts.pdf
5. *tic_world_of_the_author_personal_textual_and_cultural_contexts.pdf*

6. *Якобсон, П.М.* Психология чувств и мотивации. М.: Институт практической психологии 304 ст; 1998 г.
7. *Bernheim E. Stallone / E. Bernheim.* – Paris : Gallimard. 2002. – 52 p.
8. *Bernheim E. Vendredi Soir / E. Bernheim.* – Paris : Gallimard. 1998. – 76 p.
9. *Gris F.* Images et imaginaires cinématographiques dans le récit français des années 1970 a nos jours : дис. / Gris Fabien – Saint-Etienne: Université Jean Monnet, 2012. – 785 с.
7. *L'invité littéraire: Emmanuelle Bernheim* [Электронный ресурс] // France Inter. – 013. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.franceinter.fr/emission-le-rendez-vous-litteraire-emmanuelle-bernheim>.
8. *Rencontre avec Emmanuelle Bernheim, a l'occasion de la parution de Stallone* [Электронный ресурс] // Gallimard. – 2002. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.gallimard.fr/catalog/entretiens/01041891.htm>.

Сурмак О. М., аспирант

Львовский национальный университет имени И. Франко, Львов

ВИЗУАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА В РОМАНАХ ЭММАНЮЭЛЬ БЕРНЕЙМ

Осуществлена попытка исследовать визуальные средства в романах французской писательницы Э. Бернейм «Сталлоне» и «В пятницу вечером». При прочтении текста художественный мир произведений автора способствует их визуализации. Именно поэтому осуществляется анализ трех главных составляющих: культурного контекста, в котором создавался, существует роман, личность писательницы, ее видение своего творчества, и собственно художественного текста.

Ключевые слова: визуальность, кинематографическое письмо, художественный образ, кинематографичность, литература, кино.

Surmak O.M., postgraduate student

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv

VISUAL QUALITIES IN NOVELS “STALLONE” AND “FRIDAY NIGHT” BY EMMANUELE BERNHEIM

The aim of the suggested paper is to explore the visual qualities in the novels “Stallone” and “Friday Night” by the French writer E. Bernheim.

The artistic world of the author contributes to visualization of the texts. That is why an attempt is made to analyze three main components: the cultural context in which the novel was created and exists, personality of the writer and her vision of her own works, and a literary text itself.

Keywords: visual qualities, cinematic writing, artistic image, cinematic qualities, literature, cinema.

ЕЛЕМЕНТИ «ЧОРНОГО ГУМОРУ» В ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРІ РОМАНУ І. ВО «НЕЗАБУТНЯ»

Стаття присвячена розгляду елементів «чорного гумору» у творі І. Во «Незабутня». Особливостями роману є поєднання «чорного гумору» з філософічністю, сумним ліризмом, психологізмом прозового письма. Основними формами вияву «чорного гумору» І. Во є епатаж, алогізм, гротеск, пародія, карикатурність.

Ключові слова: «чорний гумор», Івлін Во, комічне, епатаж, алогізм, гротеск, пародія.

Прозу англійського письменника Івліна Артура Во (англ. Evelyn Arthur St. John Waugh, 1903–1966 рр.) справедливо відносять до класики світової літератури. Його творчість досліджувалася в різні історичні періоди вітчизняними й зарубіжними вченими (Г. Анджапарідзе, М. Бредбері, Дж. Грінберг, Р. Даві, В. Івашова, Дж. Каренс, І. Києнко, І. Левідова, Ф. Стопп) [3, с. 77]. Утім, художній простір одного з найбільш популярних творів митця – «Незабутня» (англ. «The Loved One: An Anglo-American Tragedy») – залишається мало дослідженим. До сьогодні твір не видано в українському перекладі, назву «Незабутня» (дослівно: «Кохана людина»), використовуємо в роботі відповідно до традиції, що склалася у вітчизняному літературознавстві [6].

І. Во – письменник, творчість якого стала продовженням кращих традицій англійської прози, зокрема, реалістичної й сатиричної [8, с. 98]. Однак у творах митця наявні елементи, що стали визначальними для художньої практики пізніших поколінь. Постмодерністське розуміння втраченості та абсурдності буття, поєднане з глибоким психологізмом та тонким ліризмом, зробили сатиру й специфічний «чорний гумор» І. Во глибоко філософським, який не підлягає однозначному трактуванню.

Метою статті є з'ясування семантико-стилістичної та структуроутворювальної ролі елементів «чорного гумору» в художньому просторі твору Івліна Во «Незабутня», який залишається популярним до сьогодні у читачів різних поколінь в усьому світі.

Вивченню поняття комічного присвячені дослідження С. Аттгардо, Т. Бабушиної, А. Бергсона, Н. Бочегової, Ю. Борева, Б. Дземідока, Л. Карасьова, В. Раскіна, О. Титаренко та ін. Відповідно до лінгвістичних теорій гумору, умовами реалізації комічного в тексті є протилежність скриптів, відповідні ситуації, об'єкти висміювання та мова, що в сукупності створюють несподіване перетинання незалежних контекстів [9, с. 294–296].

Феноменологію «чорного гумору» досліджували В. Кебуладзе, І. Гассан, Л. Олсен, Ж.-П. Сартр, А. Шюц, Ч. Харріс. «Головним об'єктом чорного гумору є феномен смерті» [2, с. 71]. Через «чорний гумор» може здійснюватися духовний і моральний опір людини деконструктивному початку, що має місце в сучасній культурі. Через свої прояви – фольклорно-карнавальні, абсурдно-парадоксальні, іронічні, пародійні – «чорний гумор» допомагає формуванню позитивних культурних моделей, появі множинності зв'язків

людини зі світом, виробляючи своєрідний «імунітет» на беззахисність людини перед різними катастрофами сучасного світу [1, с. 5–6].

Особливості творчого методу та техніки комічного відображення дійсності у творах постмодерністів вивчали Р. Гаук, В. Гармун, О. Зверев, Р. Катхе, А. Леськів, М. Мендельсон, П. Ноланд та ін. [див., до прикл., 5; 7]. Особливості сатири й гумору в творчості І. Во досліджували Р. Бегам, О. Бойницька, М. Бредбері, С. Кумпан, М. Мозес та ін. [4]. «Чорний гумор» є парадоксальним феноменом, якому властиве злиття явищ комічного й трагічного. Комізму «чорного гумору» притаманне «тотальне висміювання, спрямоване на людину, її буття і всесвіт взагалі... На відміну від сатири, в основі якої лежить... осміяння, спрямоване проти соціально-шкідливих явищ, які не відповідають суспільно-естетичному ідеалу, у «чорному гуморі» здійснюється заперечення будь-яких цінностей та можливостей вибору, що наближається до нігілізму» [5, с. 17].

Комічне залишається невід'ємною рисою художньої презентації дійсності й світовідчужання людини в творах митців ХХІ ст. Особливості «чорного гумору» І. Во, визнаного майстра стилю, презентовані в одному з найбільш знаменитих творів світової літератури ХХ ст. – романі «Незабутня», заслуговують на окремий розгляд.

Твір «Незабутня» («The Loved One») з'явився 1948 р. з підзаголовком «Англо-американська трагедія» [6]. Дія відбувається в США в першій половині ХХ ст. в середовищі англійців, які емігрували до Америки й намагаються підтримувати звичаї історичної батьківщини, підкреслено акцентуюючи увагу на своїй британській окремішності. І. Во цинічно іронізує над самосприйняттям аристократів: *«У нас, англійців, положення тут особливе, самі знаєте, Барлоу. Ці люди, може, й посміюються над нами злегка – над тим, як ми говоримо, як одягаємося, над нашими монокліями, – може, їм здається, що ми занадто манірні й тримаємося окремо, але, бачить Бог, вони нас поважають. І ваше слово для них гарантія якості»* [тут і далі цитати з тексту за джерелом: 10; переклад наш]. Акцентування уваги на зовнішніх проявах англійської культури й упевненість, що саме це і є гарантією якості в діловому світі, є, по суті, карикатурою на аристократизм духу і міцність лицарського слова.

Письменник звертається до «класичного» об'єкту «чорного гумору» – феномену смерті. Причому смерть представлена як загальний атрибут «перевернутого» американського життя: похоронні ритуали й естетика крематорію, яку автор представляє як загальну метафору, керують почуттями живих людей, призвичаюючи до думки, що головне – «не втратити обличчя»), належно зіграти обрану роль, а справжні почуття людей неважливі. Із перших рядків І. Во з сумною іронією презентує виходців з аристократичної Англії, яким слекотно й незатишно в Голлівуді, хоча вони й намагаються досягти успіху в новому світі. Лише вечірні сутінки приховують убогість намагань винаймати пристойні помешкання й дотримуватися звичних атрибутів: *«У облажливому вечірньому освітленні обшарпані брудні стіни бунгало і зарослий бур'яном садок між верандою і пересохлим басейном вже не здавалися такими запуценими, та й два англійці, що сиділи один проти одного в гойдалках – перед кожним склянка віскі з содовою і старий журнал, – точна подоба своїх незліченних співвітчизників, закинутих у забуті Богом куточки нашого світу, які теж ніби піддалися на час ілюзорній реставрації»*.

Трьох англійців – Френсіса Хінзлі, сера Емброуза Еберкромбі, Деніса Барлоу, – які з різним успіхом у різні часи працювали в американських кіностудіях, об'єднує прагнення

високо тримати рівень, не опускаючись нижче за певний соціальний статус. Тому сер Еберкромбі, як голова місцевого крикетного клубу, стежить, аби ніхто з англійців не погодився на роботу, що «не є пристойною» й може принизити всіх виходців з Англії в очах суспільства. Сер усіяло підкреслює належність до аристократичного світу Англії: *«Сер Емброуз носив костюм з темно-сірої фланелі, краватку Ітонської крикетної команди й солом'яного капелюха, на якому була стрічка кольорів феєшенбельного крикетного клубу Англії. У цьому костюмі він незмінно з'являвся в сонячні дні, а коли погода давала для цього привід, одягав кашкета з великим козирком і шотландську накидку з капюшоном»*. У цьому іронічному описі І. Во відчутний цинізм, завдяки чому герой постає пародією на справжнього аристократа.

Очима літнього англійця, який довго прожив в Америці й не досяг успіху, І. Во представляє специфіку життя в повоєнних США: *«...Я ніколи не шкодував, що поїхав. ...Люди тут цілком пристойні і великодушні, і головне – вони зовсім не вимагають, щоб їх слухали. Завжди пам'ятайте про це, мій хлопчику. У цьому секрет невимушеності, з якою тут тримаються. Тут говорять виключно для власного задоволення. Ніщо зі сказаного цими людьми і не розраховане на те, щоб їх слухали»*. Так І. Во поступово створює загальну метафору байдужості, якою характеризує сучасний йому світ.

Письменник блискуче, у «убивчим гумором» представляє, як саме літня людина – сер Френсіс – дізнається про своє звільнення з роботи на кіностудії: від молодого сценариста, який прийшов у кабінет англійця й просто повикладав його речі: *«Схоже, тут усі якісь трохи чокнуті. Я тут добрих півдня вигрібав з кімнати всіляке барахло. Куна непотребу, як ніби тут жив хтось: якісь кульки з ліками, книжки, фотокартки, дитячі ігри. Здається, це від якогось старого англійця, який дав дуба. – Я і є той старий англієць, але я не дав дуба. – Страшенно за вас радий. Сподіваюся, серед цього мотлоху нічого цінного не було. А може, це що вальється тут де-небудь»*.

Цілком у стилістиці «чорного гумору» І. Во порівнює життя в США з піддослідною головою собаки, підкреслюючи тваринність інстинктів сучасної людини та штучність переживань: *«Ви, може бути, бачили в одному з журналів фотографію відрізаної собачої голови – росіяни, здійснюючи якісь мерзенні плани Москви, підтримують життя в цій голові, підкачуючи в неї кров із пляшечки. Так от, коли ця собача голова чує котячий запах, з язика в неї капає слина. Так і ми тут всі. Студії підкачують у нас життя з пляшечки. Так що ми зберігаємо ще здатність до кількох найпростіших реакцій – але не більше того. А якщо нас коли-небудь від'єднають від пляшечки, ми просто загинемо»*. Відповідно до цього гротескового пророцтва, сер Френсіс, звільнений з кіностудії, покінчує життя самогубством. Автор не приховує, наскільки жахливо виглядає смерть, описуючи вигляд покійника з детальною точністю, у стилістиці некроестетики.

Молодий Деніс Барлоу, аби мати гроші на прожиття, змушений піти на абсолютно «ганебну» роботу: він працює в закладі, що спеціалізується на похованнях тварин, і задоволений, що робить конкретні неодноманітні справи: *«І ось там, на студії «Мегалополітен», він зіткнувся з тією ж безглуздою метушнюю, що й в армії, тільки ще вдесятеро збільшеною нервовим збудженням, настільки характерним для студій. Він заремствував, прийшов у відчай і нарешті втік»*. Смерть тварини, якщо її власники мають гроші, прирівнюється до смерті людини – адже послуги однакові: красиві урни для кремації, священник, голуб як символ душі, картки до річниці поховання тощо: *«Поховання по*

першому класу в нашому бюро містить ряд абсолютно оригінальних процедур. ...Із крематорію влітає відпущений на волю білий голуб, що символізує душу покійного. – Так... Гадаю, що місіс Хайнкеле ця справа з голубом сподобається. – Кожну річницю ви будете абсолютно безкоштовно отримувати поштою поминальну картку такого змісту: «Ваш маленький Артур згадає вас сьогодні на небі і махає хвостом». – Прекрасна ідея, містер Барлоу. – ...Вам тільки залишається підписати замовлення...».

Автор іронічно вибудовує сюжет: через необхідність організувати поховання сера Френсіса Деніс потрапляє до солідної похоронної компанії, де розглядає атрибутику успішного «продажу красивої смерті»: *«І ось тепер, ніби священник-місіонер, що здійснює своє перше паломництво до Ватикану, або верховний вождь з Екваторіальної Африки, який уперше сходить на Ейфелеву вежу, Денніс Барлоу, поет і собачий похоронщик, в'їжджав у Золоті Ворота».* Лідер галузі має потужний штат, величезний меморіальний парк, де панує атмосфера спокою й умиротворення. В описі індустрії престижного поховання людей І. Во з найбільшою епітажністю використовує «чорний гумор»: *«Увійди ж, подорожній, і будь щасливий. ...На скромному дерев'яному покажчику, що стояв поруч, було написано: «Про ціни запитувати в конторі. Їдьте прямо».*

Деніс за допомогою *моргпровідниці* замовляє поховання, із професійним інтересом користується можливістю ознайомитися з послугами, наданими небіжчикам – *«незабутнім»*, як їх називають. І. Во продовжує з цинізмом іронізувати над світом американських цінностей: *«...У нас можна одягнути незабутнього за вельми невисоку ціну, оскільки поховальний костюм не має бути розрахований на довге носіння, а в тих випадках, коли відкритою для прощання залишається тільки верхня частина, і зовсім потрібні тільки піджак і жилет».* Стилістика «чорного гумору» І. Во представляє однотипних моргпровідниць як закономірний наслідок знеособлення соціуму: *«Він і раніше зустрічав її всюди. Це був стандартний продукт. Чоловік може попрочатися з такою дівчиною в гастрономічному магазині Нью-Йорка, пролетіти три тисячі миль і виявити її в тютюновому кіоску Сан-Франциско з тією ж неминучістю, з якою він знаходить улюблені комікси на звичній смузі газети».*

Натомість дівчина з одухотвореним обличчям миттєво вирізняється з-поміж інших і сприймається як наступниця праматері Єви: *«Проте дівчина, яка увійшла зараз, була єдиною у своєму роді. Підшукати визначення було неважко; воно прийшло на розум Денісу, щойно він побачив її: єдина Єва метушливого гігієнічного Едему, дівчина ця належала до племені, що вимирало».* Знущанням здаються рядки І. Во, які розповідають про справжню гордість і задоволення Еме працювати візажистом покійників. Вражаючою є байдужість англієць, із якою він згодом поставився до смерті нареченої, що зразу сприйняв її появу як таку, що саме цю дівчину *«марно шукав весь цей самотній рік, проведений у вигнанні. ...У Деніса перехопило подих».*

Однак власний комфорт – це єдине, про що по-справжньому дбають залицяльники Еме. Сховати труп у холодильник і думати лише про те, щоб не зіпсувати репутацію, кремувати кохану дівчину й записати в журналі про кремачію собачки, дбати про гроші на повернення до Англії з комфортом як винагороду за приховування смерті дівчини – у цьому могутня сила «чорного гумору» І. Во як художнього засобу представлення сучасного суспільства з його «показними цінностями»: *«Вам це може здатися сентиментальним, але я хотів би виїхати зі Сполучених Штатів з таким же комфортом,*

як приїхав. ...З банку зайдіть у туристичне агентство і купіть мені квиток до Англії, причому щоб до Нью-Йорка в салон-вагоні, а звідти на теплоході компанії «Кунарда», в одномісній каюті з ванною. У дорозі у мене буде багато всіляких витрат. Так що гроші, які залишаться, принесіть мені разом з квитками. Ви все зрозуміли? ...Я приїду з фургонном до вас у покійницьку відрозу після вечері».

«Чорний гумор» І. Во упродовж усього роману «Незабутня» ґрунтується на алогізмах: «Деніс був більш давньої цивілізації, і запити його були тоншими» (тому звернув увагу на особливу красу Еме) – однак він із легкістю спалює її тіло, як якогось собаку, й за гроші приховує смерть; містер Джойбой, аби виказати свою небайдужість до Еме, не говорить дівчині про свою симпатію, але передає їй для роботи небіжчиків із блаженно-дитячою посмішкою, що призводить до ревнощів інших косметичок (після заручин Еме з Денісом усі покійники, що потрапляли до неї, мали трагічно-сумний вираз); Джойбой називає Еме «роднулею-дитинулею» й збирається з нею одружитися – однак, виявивши смерть дівчини, дбає про власний престиж в очах інших й просто ховає тіло в морозильну камеру; «Мудрість Гуру Браміна» – насправді два чоловіки, один із яких згодом був звільнений із редакції за пияцтво (письменник добирає йому промовисте ім'я – містер Мотлох); угіддя для поховань – і саме там знаходять прихисток закохані тощо.

«The Loved One» – «кохана людина» – саме так називали померлих в елітній поховальній конторі, представлений І. Во. Від того, як насправді поставилися до померлої коханої дівчини обидва її залицяльники, назва роману набуває метафоричного значення й стає символом брехливого ставлення до життя, цілеспрямованих зусиль, аби придушити реальність, сховати її за атрибутами дешевих прикрас і несправжніх цінностей, найвищою серед яких є власний комфорт. Підзаголовок повісті «Англо-американська трагедія» передбачає іронічність тону всієї розповіді, певну театральність. У заданій автором тональності майже не сприймається трагічно загибель героїні, рівень IQ якої був трішки вищий за ідіотизм. Її самогубство представлено як фарс, пародія на трагедію, що може переживати людина. Еме пішла в інший світ, але нічого не змінилося в свідомості головних героїв.

Отже, структурно твір «Незабутня» І. Во побудований на алогізмах «чорного гумору». Вишукана іронічність оповіді, поєднана з театралізацією життя героїв, створює атмосферу трагіфарсу. Основними формами вияву «чорного гумору» в романі є епатаж, алогізм, гротеск, пародія, карикатурність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бретон А. Антологія чорного юмора [1940] / Андре Бретон / [Перевод, коментарі, стаття С. Дубина]. – М. : Carte Blanche, 1999. – 119 с.
2. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури : навч. посіб. / В. П. Іванишин / [упоряд. тексту П.В. Іванишина]. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 256 с.
3. Кебуладзе В. Феноменологія чорного юмора / Вахтанг Кебуладзе // Докса, вип. 5. – Одеса, 2004. – С. 71–79. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://doxa.onu.edu.ua/Doxa5/71-79.pdf>
4. Кумпан С. М. Реалізація комічного потенціала імень собствених в малих формах Івлини Во / С. М. Кумпан // Світова культура на перехресті цивілізацій: Зб. наук. праць Кримського центру гуманітарних досліджень Таврійського національного ун-ту імені В.І. Вернадського. – Сімферополь : Бизнес-Информ, 2013. – Вип. 7(1). – С. 131–137.

5. Леськів А. З. Лінгвостилістичні особливості комічного відображення дійсності (на матеріалі американських романів «чорного гумору») : [Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04] / А.З. Леськів. – Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2005. – 19 с.
6. Черноземова Є. Івлін Артур Сент-Джон Во : Біографія / Є. Черноземова // Український Центр. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80>
7. Fokkema D. The Semantic and Syntactic Organization of Postmodernism Texts / D. Fokkema // Approaching Postmodernism / Ed. Fokkema D., Bertens H. – Amsterdam; Philadelphia, 1986. – P. 81 – 98.
8. Foucault M. Histoire de la Folie a l'Age Classique / M. Foucault. – Paris : Gallimard, 1992. – 420 p.
9. Raskin V. Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model / Victor Raskin, Salvatore Attardo // Humor – International Journal of Humor Research. – Mouton de Gruyter: Berlin, New York. – Volume 4, Issue 3-4. – P. 293–348.
10. Waugh E. The Loved One: An Anglo-American Tragedy / Evelyn Waugh. – London : Penguin Modern Classics, 2000 [Copyright : 1948]. – 129 с. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.amazon.co.uk/The-Loved-One-Anglo-American-Classics/dp/0141184248>

Барбара Н. В., канд. філол. наук, доцент
 Конотопський інститут СумГУ, Конотоп

ЭЛЕМЕНТЫ «ЧЕРНОГО ЮМОРА» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОСТРАНСТВЕ РОМАНА И. ВО «НЕЗАБВЕННАЯ»

Статья посвящена рассмотрению элементов «черного юмора» в произведении И. Во «Незабвенная». Особенностью романа является сочетание «черного юмора» с философичностью, печальным лиризмом, психологизмом прозаического письма. Основными формами проявления «черного юмора» И. Во являются эпатаж, алогизм, гротеск, пародия, карикатурность.

Ключевые слова: «черный юмор», Ивлин Во, комическое, эпатаж, алогизм, гротеск, пародия.

Barbara N. V., candidate of Philology, docent
 Konotop institute of Sumy state university, Konotop

ELEMENTS OF «GALLOWS HUMOR» IN THE ART SPACE OF THE NOVEL «THE LOVED ONE» BY EVELYN WAUGH

The article is dedicated to the consideration of elements of the «gallows humor» in the novel «Unforgettable» by Evelyn Waugh. The main features of the novel are as follows: combination of «gallows humor» and philosophicity, sad lyricism, psychologism of the prose. The main forms of manifestation of the «gallows humor» are outrageous, illogic, grotesque, parody, caricature.

Key words: «gallows humor», Evelyn Waugh, comic, outrageous, illogic, grotesque parody.

КОНФЛІКТ ЦІННОСТЕЙ У НОВЕЛІСТИЦІ ГІ ДЕ МОПАССАНА

У статті розглядається конфлікт істинних та хибних цінностей як сюжетно-композиційна основа новел Гі де Мопассана. Момент переоцінки, усвідомлення істинних цінностей впливає на розгортання сюжету. Ефект ціннісного конфлікту створюється композиційними засобами через зіткнення різних точок зору. В розкритті ціннісних суперечок особливу роль відіграє фігура фіктивного резонера.

Ключові слова: Мопассан, новела, конфлікт, цінність, резонер, точка зору.

Мала проза Мопассана належить до таких творів, які більше читають, ніж досліджують. Але вона цікава не лише сюжетами та психологізмом. Легкий стиль приховує різноплановість оповіді, читач втягується у співпереживання настільки, що дивиться на все очима персонажа замість того, щоб думати про співвідношення окремих моментів твору. Однак новелістика Мопассана має і напружений філософський зміст, який розкривається через ціннісні суперечки. З такої точки зору цікаві розповіді про випадки з життя (як сприймаються ці твори в першому наближенні) виявляють свій екзистенціальний план.

Відома новела «Намісто» (1884) є прикладом твору, де в основі конфлікту якраз різного роду цінності, і вибір тих чи інших цінностей визначає розгортання сюжету. Сюжет розвивається у двох планах, суто подієвому та ціннісному. Матильда Луазель, дружина небагатого чиновника, мріє про блискуче життя і заздрить більш заможним подругам. Коли чоловік приносить запрошення на бал, вона шие нову сукню, а діамантове намисто позичає у своєї приятельки пані Форестьє. Після щасливого вечора намисто загубилося, Луазелі купують взамін втраченого таке ж і десять років працюють на виплату боргу. Коли борг уже виплачено, Матильда зустрічає колишню подругу і розповідає свою історію – та відповідає, що діаманти були фальшивими і стільки не коштували.

Пересічного читача приваблює сюжет із несподіваним фіналом, розкриття психології персонажів. Але актуалізація ціннісного аспекту дозволяє зрозуміти твір глибше. В описі подружнього життя Луазелів ціннісні акценти такі. Чоловіка все влаштовує, він не бажає більшого, а дружина не задоволена: «Коли вона сідала обідати до круглого столу, застеленого скатертиною триденної свіжості, проти чоловіка і він, відкривши супову вазу, захоплено вигукував: „Га! Ось це добрий суп! Нема нічого кращого!...” – вона мріяла про вишукані обіди з блискучим срібним посудом, у кімнаті, де з шпалер дивляться стародавні постаті та чудернацькі птахи у химерному лісі; вона мріяла про добірні страви на розкішних тарілках, про компліменти, які шепочуть їй і які вона слухає з загадковим усміхом, підносячи до уст шматок рожевої форелі або крильце рябчика» [2: 488]. У жінки з чоловіком різні пріоритети, але він все-таки за можливості хоче зробити їй приємне. Він приносить запрошення на бал, дає гроші на пошиття вечірньої сукні, ті 400 франків, які відкладав на покупку рушниць (останній момент натякає, що родина жила не

зовсім бідно, а скоріше скромно). Жінка хоче виглядати не просто гарно, а блискуче, не погоджується прикрасити плаття бутоньеркою, їй потрібні коштовності. Зі скриньки пані Форестьє вона вибирає намисто, яке здається найбільш дорогим. Однак враження, яке Матильда отримала від балу та справила на інших, можна пояснити не стільки вбранням, скільки нею самою: бал – не показ мод і не ювелірний салон, де спеціалісти оцінюють одяг та прикраси.

Втрага намиста розкриває образи подружжя Луазель, насамперед Матильди, з несподіваного боку. У рішенні купити таку ж, хай і дуже дорогу, прикрасу взамін позиченої відчувається відповідальність. Чоловік віддає гроші, що залишились у спадщину від батька, береться за додаткову роботу. Хай особисто він не підтримує жінчине захоплення світським блиском і не має відношення до втрати прикраси, він не може не допомогти у скрутній ситуації. Але, головне, змінюється сама Матильда. Якщо раніше вона проводила час у мріях, то тепер теж мусить працювати. Як видно з опису в кінці твору, її робота важка, фізична (що не дивно для людини без освіти та кваліфікації): «вона стала якоюсь простацькою жінкою, бруталною, суворою, що їм так багато в убогих родинях. Розкудлана, з спідницями, що зсувалися набік, з завжди червоними руками, вона говорила гучним голосом і сама мила підлогу» [2: 494]. Не одразу помітно, але принципово, що Матильда має не лише втрати, а й здобутки. Вона опускається на землю не стільки в плані розчарування, скільки в тому сенсі, що отримує міцний ґрунт під ногами. Вона тепер цінує те, що має, що зробила сама.

Звичайно більше уваги звертають на страждання Матильди до історії з намистом. Це і справді змальовано більш барвисто, ніж десять скрутних років. Але те, що про одні обставини йдеться розлого, а про інші коротко, не означає, нібито перші важливіші за другі. Скоріше це репрезентативні думки і переживань героїні на двох стадіях її життя: спочатку було багато часу для мрій і скарж, а потім почалися роки важкої праці, коли було не до зітхань. Однак читачі фіксуються на першій стадії, і критика звичайно розглядає весь сюжет з точки зору, представленої на початку твору: «розказана історія – варіант теми про несправедливість світу, в якому блага розподіляються не згідно із заслугами, талантами і красою, а згідно з багатством чи долею випадку» [1: 217]. Дійсно, сподіватися на справедливість розподілу благ марно, але те, що краса стоїть поруч із заслугами, теж навряд чи справедливо або логічно. Більш того, з часом жінка відходить від такої точки зору. Мрії про блиск і розкіш несумісні з новим життям, і це знімає напруження та надає елегантності її роздумам: «Але іноді, коли чоловік був на службі, вона сідала коло вікна і згадувала давнішню вечірку, отой бал, де вона була така гарна, де мала такий блискучий успіх.

Що сталося б, коли б вона не загубила тоді отого намиста? Хто його знає? Хто знає? Яке ж воно дивне, яке ж мінливе наше життя! Як мало треба, щоб загинути або врятуватися!» [2: 494]. Слова про гру долі, а тим більше загибель, не варто сприймати як істину. Це невласне-пряме мовлення, що представляє мрійливі роздуми Матильди. Але її поведінка і слова у фіналі твору доводять: вона все-таки не почуває себе іграшкою долі: «пані Луазель зазнала жадливих злигоднів. Вона відразу, проте, *героїчно скорилася* своїй лихій долі». Помітивши пані Форестьє, Матильда наважується розкрити свою таємницю: «Чи сказати їй? Авжеж, звичайно. Тепер, сплативши вже борги, можна розповісти. Чом би й ні?» [2: 494], більш того, про виплату боргу вона говорить «переможно і простодушню» [2: 495]. Тепер вона впевнена у собі, незважаючи на непростий спосіб життя, бо це її

свідомий вибір, важливіше зберегти честь. Гра долі дала поштовх, завдяки якому Луазелі виявили свої кращі якості, перевірили почуття, а капризна Матильда стала дорослою відповідальною людиною. Іншими словами, випадок став поштовхом до серйозного перегляду цінностей, заперечення хибних та звернення до істинних. Вибір фальшивих діамантів свідчить про зачарованість несправжнім блиском. Але, хай доля грає людиною, головне те, як людина відповідає на несподіванки, що підкидає доля. Варто зупинитись і на пані Форестьє. В сюжетному плані це персонаж епізодичний, але в ціннісному вона вносить вагомий акцент: «багата» подруга спокійно і свідомо носить не такі вже й дорогі прикраси (вона так і не помітила підміну).

Якщо в «Намисті» психологічно напружений сюжет дещо затуляє ціннісний аспект твору, в ряді інших новел несподіваний поворот пов'язаний саме з переосмисленням життєвих настанов, з відкриттям істин. У «Місячному сийві» (1882) ціннісний поворот становить суть твору. Абат Мариньяк, що з підозрою ставиться до кохання і жінок взагалі, стежить за своєю племінницею, що пішла вночі на побачення, і раптом відчуває захоплення красою місячної ночі та закоханої пари. Тепер він не бачить суперечки між земним та божественним, приходячи до висновку: Бог таки дозволив людям кохати одне одного, якщо оточує їхнє кохання такою красою.

Ціннісний поворот може бути не лише позитивним, таким, що відкриває людині світ, але й негативним, що призводить до катастрофи. Негативний варіант представлено в новелі «Прогулянка» (1884), де йдеться про старого бухгалтера пана Лера. Все життя він прожив так, як хотів, на роботі його цінували як доброго працівника. Але один день, коли у пана Лера випадково з'явився вільний час, перевертає всі його уявлення про життя. Він опиняється в парку, де гуляють закохані пари, бігають діти, і розуміє, що такого в його житті ніколи не було і не може бути. Думка повернутися до своєї кімнати, куди ніхто ніколи не приходив і де ніколи не лунали людські голоси, наводить на старого такий жах, що вільний день зі смачним обідом і прогулянкою в гарному місці закінчується самогубством. Те, що протягом життя здавалося нормальним, стало нестерпним, пан Лера у глухому куті: він не хоче жити по-старому і не може, не вміє жити по-новому. Якщо весь твір написано з точки зору всезнаючого автора, кінцівка репрезентує іншу точку зору – стороннього спостерігача. Це майже протокольне повідомлення про те, як знайшли труп і встановили особистість, котре закінчується риторичним питанням-припущенням про самогубство через раптовий напад божевілля. Носій такої точки зору (хоча й не експлікований у тексті) за функцією близький до фіктивного резонера: він дає певну оцінку подій, яку, однак, не можна визнати точною. Фігура стороннього спостерігача підкреслює самотність пана Лера: немає нікого, хто знає щось про його життя, кому це життя цікаве.

Особливий випадок становлять твори, де ціннісний конфлікт вибухає, але це не призводить до якихось змін. Є момент усвідомлення, що життя іде не так, але ніщо не доводить можливість подальших змін. Такі моменти усвідомлення справжніх цінностей є у несхожих, здавалось би, новелах «Будинок Тельє» (1881) і «Хрестини» (1884). В «Будинку Тельє» проститутки потрапляють у церкву, де спостерігають перше причастя, пригадують своє чисте минуле і не можуть стримати сльози. Але уже ввечері вони приступають до звичних занять. В новелі «Хрестини» священник зворушено дивиться на немовля і врешті решт ридає біля колиски, так шкодує, що в нього немає і не буде дітей. Якщо спосіб життя проститутки визнається недостойним, не можна так сказати про священника.

Його образ схематичний, характер не окреслений, немає життєвих подробиць. Але зворушення, яке він відчуває поряд з немовлям, свідчить про ціннісний переворот: зараз для нього важливіше бути батьком, мати дитину, а це несумісне з обітницею безшлюбності. Мопассан схильний до антиклерикалізму, але в його творах зустрічаються різні священики – як, наприклад, два абати, добряга Піко і ригорист Тольбіак, в романі «Життя». Не те щоб служіння Богу було для Мопассана у принципі оманом, але для священика з «Хрестин» колись зроблений вибір не витримує випробування. Це не Ібсенівський Бранд (взагалі герої цих письменників-сучасників втілюють такі протилежності, що Мопассана можна назвати анти-Ібсеном або Ібсена анти-Мопассаном). Хай це позиція «надто людська», але для цієї людини істинною цінністю виявилася саме така, проста і природна, та недосяжна. Іншими словами, в ціннісному плані Мопассан не лише виходить із загальних уявлень, а і враховує індивідуальні потреби.

Неоднозначність ціннісного конфлікту виразно виявляється у новелі «Даремна краса». Граф Маскаре ревнує дружину-красуню, змушує її проводити життя в постійних вагітностях, у 30 років вона має сімох дітей. Нарешті жінка вирішує сказати чоловікові, поклястися в церкві і потім ще раз поклястися дітьми, що одна дитина не від нього. Він залишає дружину, а через кілька років відбувається серйозна розмова, і графиня зізнається, що збрехала, аби отримати можливість пожити своїм життям. Чоловік тепер дивиться на неї інакше, через багато років шлюбу відчуває хвилююче платонічне почуття. Емансипація графині, тим не менше, становить суто зовнішній план, тут варто критично розглянути цінності персонажів. Чоловік, з одного боку, цінує свою сім'ю, а з іншого, жінку сприймає як тіло, як свою власність. Вона і вийшла заміж за багатого без кохання, і далі чоловік з його ревностями, з вибиванням дверей та замків не схиляє до симпатії. Те, що було настільки бажаним для абата з «Хрестин», для пані Маскаре болісно. Бажання вийти з замкнутого кола вагітностей і дітонародження цілком закономірне, але важливо, що цьому протистоїть як цінність лише світське життя, тобто весь бунт був заради розваг. Психологічно це неважко пояснити: графиня Маскаре з неможливої родини, вона мріє, як і Матильда Луазель, про блискуче життя, але якщо у Матильди перешкодою був невеликий заробіток чоловіка, тут матеріальних проблем немає, і «тортури материнства» нестерпні як через примусовість, так і тому, що заважають віддатися розвагам. Іншими словами, поведінка графині демонструє психологічну незрілість: вона «недограла» в юнацтві і прагне це компенсувати. Це дозволяє вважати, що із двох цінностей – сім'я або світське життя – першу графиня сприймає як нав'язану, другу як бажану, але говорити, що в даному разі якась із них є істинною, немає підстав. Точку зору графині доповнює естет, який, роздвиглюючись красуню в лорнет, виступає з монологом, де протиставляє природу і культуру. Один з аргументів – сама графиня де Маскаре, яка гарно вдягнена в театрі краща, ніж була би гола чи загорнута в шкуру в печері. Протиставлення провокаційне, а істина тут вочевидь посередині, тобто у поєднанні природи і культури. Таким чином, незважаючи на розлогі висловлювання, ані графиня, ані естет не сказали те, що можна вважати істинним. В ціннісному аспекті вчинки графині де Маскаре лише засіб для того, щоб її чоловік пережив переоцінку цінностей, відкрив для себе платонічне кохання.

Цікавий у ціннісному аспекті сюжет новели «В полях». Герої новели – дві сільські бідні багатодітні родини. Одного разу до них приїжджає багате подружжя, що не має дітей, і пропонує збрати на виховання хлопчика, заплативши за це. Тюваші відмовляються,

наголошуючи, що вони не продають дітей, Валени, поторгувавшись, приймають пропозицію. На цей момент все здається однозначним: не можна забирати дітей від батьків, спокушати бідних грошима, та і віддавати свою дитину чужим, ще й торгуючись, негарно. Однак подальший розвиток подій спростовує таке бачення. Тюваші, дізнавшись про вдалу угоду сусідів, жалкують, що самі відмовились, а потім роками хизуються своєю моральністю. Остаточні акценти розставляє сцена повернення молодого Валена – гарно вдягненого молодого чоловіка з манерами. Найголовніше, що він приязно ставиться до батьків, котрих не бачив багато років, звикнувши, як можна уявити, до більш благородного товариства. Він і вдячний своїм прийомним батькам, і водночас любить рідних. Заможна пані виявилась не злодійкою, яка купує дітей, а чи не доброю феєю, хлопець отримав завдяки прийомним батькам те, що не змогли би дати рідні. Син Тювашів, котрий все життя був впевнений у своїй винятковості (його не продали), тепер вважає, що батьки віддали його в жертву своєму самовдоволенню, і зі скандалом уходить.

Непряму ціннісну суперечку демонструє новела «Мати виродків» (1883). В центрі уваги жінка, колишня бурлячка, яка придумала своєрідний спосіб заробітку: вона вагітніє, навмисно стискає живіт, народжує дітей-інвалідів і продає їх. Певним виправданням для жінки міг би бути її матеріальний стан, вона дійшла до цього з бідності, але у творі є ще одна героїня. Це багата дама, діти якої теж стали інвалідами, бо вона під час вагітності затягувала талію задля краси. Ефект ціннісної суперечки створюється в композиційному плані: у зіткненні страждань дітей (не розкритих, бо очевидних) із задоволенням матерів, в діалозі розповідача з Чортівкою, а також у паралелі між двома «матерями виродків», бідною та багатою, кожна з яких має свої інтереси (збагачення або світське життя), але їх об'єднує егоїзм. Таким чином окремі випадки концептуалізуються, їх співвідношення призводить до висновку: обидві жінки віддають перевагу хибним цінностям, так чи інакше приносячи в жертву своїх дітей.

Особливий акцент в ціннісну проблематику вносить фігура фіктивного резонера. Це персонаж, який виражає своє бачення ситуації, робить певні висновки, дає оцінки, в його словах є своя правда, але їм далеко до істини. В одних випадках очевидно, що введення хибного резонера є продуманою стратегією спрямування читацької рецепції. В інших наполегливість фіктивного резонера вимагає від читача критичних зусиль, щоби встановити співвідношення між позиціями різних персонажів.

Відмінність фіктивного резонера від дійсного наочна, коли у тексті присутні обидві фігури. Такий фінал новели «Щастя» (1884), героїня якої дівчиною кинула свою замужню родину, щоб бути разом з коханим – бідним солдатом, і на старості зізнається, що не шкодує, бо досі його кохає. Назва новели формує горизонт сподівань: має бути розказана історія про щастя. Однак визнання героїні щасливою, а її вибору правильним, а отже вартим наслідування, було би надто «солодко». Після розповіді про Сюзанну даються репліки двох дам, що слухали історію кохання:

«Оповідач замовк. Одна з жінок промовила:

– Ну, вона мала надто досяжний ідеал, надто примітивні потреби і надто невеликі вимоги. Певне, була просто нерозумна.

Друга на те повагом:

– Дарма! Вона була щаслива» [2: 500-501].

Принципово, що спочатку дається негативна, а потім позитивна оцінка. Скептично налаштований читач і сам би сказав, що Сюзанна дурна, але введення персонажа з такою точкою зору нібито захищає автора і обеззброює критика: ця думка вже врахована. Героїню можна назвати практичною ідеалісткою, вона відмовляється від матеріальних благ заради кохання і не жалкує, але автор, судячи з побудови фіналу, тримає баланс ідеалізму та тверезості. Друга дама дає іншу, останню, а отже визначальну оцінку життя Сюзанни: вона, якщо виходити з її цінностей, була щасливою. Це і є дійсний резонер.

В новелі «Хитрощі» (1882) старий лікар розказує молодій пацієнтці, що немає щасливих подружжів, усі зраджують. Молода жінка, яка нещодавно вийшла заміж і кохає свого чоловіка, не погоджується з таким узагальненням і долею, яку їй пророкують. Лікар впевнений у своїй правоті, підстави для цього дає як його рід занять, так і поважний вік. Але якщо молода жінка дивиться на світ через рожеві окуляри, лікар дивиться через чорні, і жоден з них не сприймає життя без цієї умовної оптики. Жінка переносить свої теперішні почуття на своє майбутнє. Лікар так само, тільки більш концептуально, екстраполює досвід своєї роботи на весь світ. Однак це виявлення його професійної деформації: по-перше, здорові до лікарів не звертаються, а отже здоров'я (нормальний стан) опиняється поза його увагою та взагалі за межами його світу. По-друге, коректніше говорити про більшість, а не про всіх: кожен живе своє життя і, в силу обставин або особистих зусиль, воно може відрізнятись від загального сценарію. Думка лікаря, отже, не рахується з самим життям, фіктивний резонер дає не висновок, а тезу, яку читачеві ще треба критично осмислити. Подібним чином розгортається розмова бабусі з онукою в новелі «Поради бабусі» (1880). Бабуся промовляє прямо таки гімн кохання з уточненням, що для цього треба завести коханця, а онука, мріючи про вірне романтичне кохання, не погоджується. Віку і досвіду протистоять безпосередні почуття і певна наївність. Але якщо уявити жінку, яка, відповідно до настанов лікаря чи бабусі, виходить заміж з переконанням в необхідності зради, така позиція була би більш сумнівна.

Ціннісний конфлікт, таким чином, є складовою багатьох новел Мопассана, виявляючись явно чи імпліцитно, в сюжеті чи композиції. Маркером ціннісних змін стає відчуття, що людина живе за хибними принципами, причому характер істинного чи хибного індивідуальний, залежно від того, що склалося не так і чого бракує в конкретному випадку. Переоцінка цінностей може принести як перемогу, за можливості виправити хибний хід життя, так і катастрофу, коли зміни представляються неможливими. Герої Мопассана мало схильні до філософських роздумів, їхні екзистенціальні переживання розкриваються в емоційному ключі. Шлях від хибного до істинного не гарантує оптимістичного розвитку подій, але такі переоцінки стверджують необхідність слідування істинним цінностям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кірнозе З. Мопассан Г. де // Зарубіжні письменники: Енцикл. довідник: У 2 т. / За ред. Н.Михальської та Б.Щавурського. – Тернопіль: Богдан, 2006. – Т. 2. – С. 213-219.
2. Мопассан Г. де. Твори: В 2 т. / Пер. з франц. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. – 670 с.

Загребельная Н.К., канд. филол. наук, доцент
Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова
Киев, Украина

КОНФЛИКТ ЦЕННОСТЕЙ В НОВЕЛЛИСТИКЕ ГИ ДЕ МОПАССАНА

В статье рассматривается конфликт истинных и ложных ценностей как сюжетно-композиционная основа новелл Ги де Мопассана. Момент переоценки, осознания истинных ценностей влияет на развертывание сюжета. Эффект ценностного конфликта создается композиционными средствами с помощью столкновения разных точек зрения. В раскрытии ценностных противоречий особую роль играет фигура фиктивного резонера.

Ключевые слова: Мопассан, новелла, конфликт, ценность, резонер, точка зрения.

Zagrebelnaya N.K., candidate of Philology, associate professor
National pedagogical M.P.Dragomanov university
Kyiv, Ukraine

THE CONFLICT OF VALUES IN SHORT STORIES BY GUY DE MAUPASSANT

The article examines the conflict of true and false values as a principle of plot and composition of short stories by Guy de Maupassant. The moment of revaluation, realizing of true values causes the unfolding of a plot. Effect of the conflict of values is created by means of collision of different points of view. False preacher has a special meaning in the detection of value contradictions.

Key words: Maupassant, short story, conflict, value, preacher, point of view.

УДК 821.01.09

Карацуба М.Ю., докторант

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН
України, Київ

ОБРАЗНО-ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ І СЕРБЬСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПОЕЗІЇ

У статті авторка має на меті простежити спільні риси на рівні образної і лексичної системи в сербських народнопоетичних зразках і в українській народній поезії. До уваги беруться також такі граматичні категорії, як рід іменника. У якості ілюстративного матеріалу залучено тексти українських перекладів із сербської народної поезії і балад, а також українські думи й історичні пісні, текстові фрагменти з поеми Лесі Українки «Віла-посестра».

Ключові слова: образна система, лексична складова, сербська народна поезія, балада, українська народна поезія, ліричні народні пісні, епічна народна поезія.

© Карацуба М.Ю., 2015

Звертаючись до питання спільних рис української і сербської пісні в галузі образності і лексики, зауважимо, що це питання – дуже масштабне, отже, обмежимося кількома провідними тезами, відповідно проілюстрованими.

Треба при цьому враховувати, що роботу присвячено фольклорним джерелам, позбавленим яскравої авторської індивідуалізації, властивої художній літературі, тому йдеться про якісь виразні спільні закономірності загального плану, котрі ми зробимо спробу простежити: і на рівні *сюжетної образності* в певному *тематико-жанровому розрізі, і метафорики* (постійні епітети, порівняння), і *морфології* (рід іменників).

Так, на ґрунті **постійної боротьби проти турецьких поневолювачів** і в українських, і в сербських народних піснях виник цілий ряд спільних образів героїв-борців за народну справу, а в лексиці – характерних виразів, що оспівують велич героя: “Царю Лазе, володарю славний, преславний Лазар” (пісня “Косове поле” з циклу “Косовські пісні”, саме цю пісню переклав на українську мову Михайло Старицький) і “Ой, Кішко Самійле, гетьману запорозький, батьку козацький” (українська дума “Самійло Кішка”).

Зневагу ж до турецьких поневолювачів та їхньої “бусурманської” віри підкреслюють відповідні промовисті вирази, що несуть в собі відверто негативний емоційний заряд. Наприклад, в українській думі «Невольники на каторзі»: “земля турецькая”, “віро проклята, бусурманська”- і, відповідно, у сербській пісні Косовського циклу “Косове поле”: «Вражий турчин, клятий ворог, завзятуший Мурат».

Серед зразків героїчного епосу слов’ян є думи про втечу з полону, де знову наявна виразна подібність в лексиці при характеристиці героїв та їхніх вчинків.

Другу тематико-лексичну групу становлять **пісні побутові й любовні**, з їх спільними мотивами спогадів або мріями-роздумами дівчини про коханого юнака. Тут найпоширенішими виразами будуть такі – “тануть троянди, то душа Омера”.

Для характеристики самої дівчини, її зовнішньої вроди і в українських, і в сербських піснях фігурують вирази: “дівчина-красуня”; “світлі очі”, “чорні очі – діаманти”; “чоло – срібний місяць”, “руки білі дівочі”, “медові уста”, “бісерні зуби”, “білі груди” – тобто щось на зразок постійних епітетів. Портретну характеристику дівчини-красуні доповнюють реалії її одягу – це, майже завжди, деталі святкового вбрання: “кругом шиї три рядки намиста, на рученьці кожній – три наруччя, а на персах – пояси три срібні” (пісня “Хайка Атлагівна і Йван-парубок”).

Щодо зовнішності й одягу парубка, то дуже часто маємо такий предмет одягу, як **кошуля** (сорочка). Показово, що і в українських перекладах-обробках це слово лишається незмінним.

Оскільки у свідомості народу образ **юнака** нерозривно пов’язаний з **конем і соколом**, то своєрідною особливістю пісенної лексики є звернення-розмова дівчини з *конем* і *соколом* коханого. У любовних піснях сербів (а також і хорватів) натрапляємо на знайому й українцям тему: соціальна нерівність як причина вимушеного шлюбу із старим нелюбом. Своє горе дівчина виливає в пісні, де проклинає старого і мріє про молодого та коханого: “красан юнак на овиме свету, сабља му се по калдрима вуче. Да мене спросила, не бих пошла за те; да с’оженим бих се отравила” – дівчина стверджує: краще смерть, ніж весілля з нелюбом.

В сербських любовних піснях і народних баладах дуже часто зустрічаємо образи **дерев та квітів**, які співчують закоханим або виступають як казкові образи (закохані

перетворюються на дерева). Цей образ, зокрема, дуже поширений і в українському фольклорі. Наприклад, в українській любовній пісні дівчина розмовляє з **явором** як з живою істотою; цю ж ситуацію маємо і в сербській пісні:

“Ој **јаворе**, мој рођени брате! ”;

Звернення дівчини до **троянди**:

“О, **мој ђуле**, не круни се на ме,
млад ме проси, за стара ме дају”.

В українських піснях теж часто зустрічаються дерева:

“Із хлопця **дуб** зелений виріс,
із дівчини – зелена **ялина**,
похилилась на дуба **ялина**;
по обох їх **чемериця** в’ється”.

Слід також звернути увагу й на те, що спільними для української і сербської народної поезії, особливо любовного або соціально-побутового характеру, є вживання не тільки **постійних епітетів**, а й характерних **порівнянь, метафор і висновків у стисло-прислівниковій формі**: “хто ходить – той бачить”; “гора гори, а бисер говори”; “злато трепти, а бисер проговара”.

У народних поезіях морально-побутового характеру (як українських, так і сербських) нерідко з’являються спільні **визначення негативного плану**, що знаходять своє безпосереднє відбиття і в лексиці: скажімо, про матір, котра народила і виховала дев’ять синів, а ті всі одружилися: тепер вона стара та недужа – вигнана до лісу, і за це доля карає синів і невісток: “дев’ять *синів*, то дев’ять *каменів*, *невістки* – люті *гадюки*, по каменях в’ються”.

Зустрічається в піснях і вічний побутовий сюжет: “гострі” взаємини невістки із свекрухою: “*шалена свекруха*”, “*свекруха сердита*”.

Постійність епітетів, характерна для сербського епосу, властива і поемі Лесі Українки “Віла-посестра”: “віла-біла”, “гостра шабля”, “зелена сосна”. Звертання також витримані у душі сербської народної епіки: “Гей ти, коню, ти *маро крилата*”; “Ой ти, коню, ти проклята зрадо”. Те саме можна сказати і про інверсію в мові (“не з юнацьких ран я погибаю”).

Порівняння близькі до порівнянь з сербських пісень: юнак і Віла, що б’ються з турками, порівнюються з орлами. Улюбленим порівнянням сербських епічних пісень є порівняння юнака з соколом, з орлом. Слід відзначити також, що “Віла-посестра” написана сербським десетерцем.

Опис битви у “Вілі-посестрі” своїми художніми засобами нагадує картину бою у сербській пісні “Косове поле”. У пісні:

З усіх боків налітають турки,
З усіх боків, мов та галич чорна...
на Милоша ударяють боєм,
нависають хмарою, хапають

і за спину йому руки в'яжуть,
щоб вести його в намет до хана..."[6 : 265].

У Лесі Українки читаємо:

... то не чорна галич,
тільки турки гору облягають,
облягають, хмарою поймають...
заячали, наче хижі круки,
зайняли посестру й побратима,
хочуть їм назад в'язати руки
та в ясир забрати молоденьких..."[3: 387].

Повертаючись до суто фольклорного матеріалу, зауважимо, що в сербській любовній ліриці домінуюче місце належить пісням, які поєднують в собі описово-розповідну форму з **монологом** або **діалогом**. З таким явищем стикаємося і в інших слов'янських народів, зокрема, в українців. Найчастіше в любовних піснях відбувається діалог між закоханими. Та не менш характерними є й діалоги одного із закоханих зі своїми рідними або з тими, хто перебуває в постійному контакті з юнаком чи дівчиною. Психологічно виправданим є діалог дівчини з матір'ю. Монолог же – найпростіша композиційна форма любовної пісні – як засіб розкриття характерів та психологічного стану головних персонажів. Найчастіше – це звернення юнака до дівчини:

“Ој девојко **душице!**
На ти киту **ружице!**
Дођи, **душо,** до мене”.

(цей уривок взято з пісні із збірника Вука Караджича [1 : 444].

Монолог може бути звернений і до іншого об'єкта. Цілком зрозумілим з психологічного погляду є звертання дівчини до **дзеркала**, яке у фольклорі виступає в ролі співбесідника і порадника дівчини [2]¹. Монолог може бути звернений і до навколишньої природи, наприклад, до **явора**, до **троянди**, до **сонця** [2]².

У композиційній структурі сербських любовних пісень специфічну роль відіграє зачин, де накреслюється основна тема пісні, визначається певний емоційний тон. Зачин найчастіше має форму **психологічного паралелізму**:

“Повила се бјела лоза виновата,
То не била лоза виновата.
Већ то био лјеп Јово й Мара.
([2 :144])

¹ Це виразно відбито в казці О.С.Пушкіна «Сказка о мертвой царевне и семи богатырях», де мачуха неодноразово розмовляє із дзеркалом.

² Те ж саме звернення до Сонця, Місяця й Вітру королевичем Єлісеєм.

Цей прийом зустрічаємо і в українських любовних піснях. Психологічний паралелізм як засіб передачі внутрішнього стану героя багатий на **символіку**, що широко побутує саме в любовній ліриці.

Великої емоційної сили образ дівчини та передача її почуттів досягають у народній поезії за допомогою **протиставлення**. Іноді це короткі, але дуже місткі формулювання: “Волим драго, неґ цареву благо”. Та ці формулювання можуть бути й розгорнутішими, тоді вони повніше змальовують почуття дівчини та її характер. Форми психологічного паралелізму часто набувають і описи природи, що є одним з поетичних засобів розкриття внутрішнього світу дівчини в піснях обох слов’янських народів.

Серед спільних рис слід відзначити і те, що мова епічної пісні справляє враження архаїчної, але щодо сербської епічної пісні, то вона ближча до розмовної сербської, ніж, наприклад, мова російських билин до російської розмовної.

До спільних рис можна віднести і характер порівнянь, які серед інших тропів служать в даному разі для передачі найтонших відтінків почуттів. Народним пісням взагалі властиві порівняння, котрі побудовано за допомогою підрядного сполучника “як”, наприклад, “гарна, як сива зозуля”, “гарна, як пава”.

Поряд з порівняннями із птахами й тваринами народній творчості притаманні й порівняння з **деревами** – *тополею* або *каліною*, а в сербських піснях – з *трояндою* й іншими квітами.

Порівняльна конструкція з “наче” є менш вживаною, але в деяких піснях вона теж зустрічається, скажімо: “хлопці дужі, наче буки”.

В окрему групу можна об’єднати безсполучникові порівняння, утворені за допомогою орудного відмінка (наприклад, “Слава *соколом* витає”). Цікавими є й порівняння, побудовані на зіставленні віддалених понять, які теж, проте, взаємоасоціюються в уяві слухача (“Там стоять два *яворочки*, то мої два *браточки*”).

Додаткове тематико-емоційне підсилення відбувається також і за рахунок *розгортання образу*, шляхом своєрідного відокремлення одного з часткових компонентів в окремий образ: “Ой, там стоять дві ялиці – то дві мої сестриці, дві сестриці-жалібниці”.

В українській народній поезії, зокрема, поширеними є порівняння, де розгорнуті обидві частини, завдяки чому цілі строфи пісень сприймаються як єдиний колоритний і глибокий образ: “Ой не стало того сонця, що світило людям, – вже Олексино серденько битися не буде” (з пісні про Олексу Довбуша).

Що ж до спільних мовних особливостей української і сербської пісні, а також і певних їх відмінностей, то вони спостерігаються і на **морфологічному рівні**. Цікавим є, наприклад, той факт, що в мові українського фольклору зустрічаємо **паралельні форми в роді іменників** (зокрема, в українських народних ліричних піснях). Помічено, що низка іменників, ужитих у фольклорній мові, теж виявляють “вагання” у роді. Так, паралельні родові форми зустрічаємо навіть в одній і тій самій пісні або в різних піснях, хоч і записаних на одній території.

На особливу увагу заслуговують паралельні родові варіанти, що зустрічаються в тій самій пісні. Скажімо, в пісні “Ой, славен воїн наш пан Іванко” іменник “**дар**” використано в тексті дев’ять разів: з них із значенням чоловічого роду він вживається сім разів, а жіночого – два рази.

У піснях фігурують іменники, які залежно від контексту (тобто конкретного тексту-ального оточення) можуть мати значення чоловічого або жіночого роду. Йдеться про такі родові варіанти: *кисіль* (жін. і чол. рід); *колодязь* (ж.р.) і *колодязь* (ч. р.), *кужіль* (ж. р. і ч. р.), *ніч* (ж.р.) і *ноч* (ч.р.).

Яд іменників в мові українського фольклору вживається і в жіночому, і в середньому роді: *труна* (ж. р.), *труно* (с. р.); *білила* (ж. р.), *білило* (с. р.); *стада* (ж. р.) і *стадо* (с. р.). Наприклад, у пісні “**Ой** у полі, в полі та на роздолі” іменник “*стадо*” фігурує тільки у жіночому роді, а у пісні “За житом, житом та й за черетом” слово “стада” – тільки в середньому роді: “Ой, у полі, полі та на роздолі, Ой там стояла вороная *стада*” (ж. р.) і “За житом, житом та й за черетом, Там ходило воронее *стадо*” (с. р.).

Нааявні також хитання між чоловічим та середнім родом, скажімо, у словах *знамен* (ч. р.), *знамено* (с. р.); *човен* (ч. р.) і *човно* (с. р.); *ярем* (ч. р.), *ярмо* (с. р.). Ознакою роду виступає здебільшого флексія -о-. В сербських же піснях, на відміну від українських, не зустрічаються подвійні родові форми.

Зате засіб творення дівочого портрета як в українській, так і в сербській любовній ліриці – аналогічний – зменшувально-пестливі суфікси: в українській пісні – “дівчинонька”, в сербській пісні – “дивојчица”, на ній “кошульица”.

Подібно до українського фольклору, в сербських народних піснях і баладах зустрічаємо **образи-символи**, своєрідні прислів'я: наприклад, “*гора гори а бисер говори; злато третти, бисер проговара*”.

Що ж до відмінних рис у сфері лексики, то слід ще раз відзначити, крім відсутності в сербських піснях подвійних форм роду, ще й той факт, що в сербських піснях немає різкого переходу від сумних тем до веселих, що безпосередньо відбивається на лексичі пісні. Це явище властиве якраз козацьким думам, тобто фольклорові українському.

Таким чином, ми дійшли висновку, що в лексичі сербських і українських пісень більше є спільних рис, ніж відмінних. Як ми вже казали, лексична близькість південнослов'янських і українських пісень пояснюється, з одного боку, спільним походженням, а з другого, певною подібністю історичних доль самих слов'янських народів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карацій Вук. Српске народне прјесме. – Књига прва. – Београд, 1932.
2. Старицький М. Сербські народні думи і пісні. – К., 1876.
3. Українка Леся. Твори: В п'яти томах. – Т.1. – К., ДВХЛ. – 1951 – 321 с.

Карацуба М.Ю., докторант

Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М.Ф. Рыльского НАН Украины, Киев

ОБРАЗНО-ЛЕКСИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ В УКРАИНСКОЙ И СЕРБСКОЙ НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ

В статье автор предполагает проследить общие черты на уровне образной и лексической системы в сербских народнопоэтических образах и в украинской народной поэзии. Берутся во внимание также такие грамматические категории как род существительных. В качестве иллюстративного материала привлекаются тексты украинских

переводов с сербской народной поэзии и баллад, а также украинские думы и исторические песни, текстовые фрагменты из поэмы Леси Украинки «Вида-посестра».

Ключевые слова: образная система, лексическая составляющая, сербская народная поэзия, баллада, украинская народная поэзия, лирические народные песни, эпическая народная поэзия.

Karatsuba M., doctoral candidate

Institute of Art studies, Folklore and Ethnology named by Rylsky, NAS of Ukraine, Kyiv

FIGURATIVE AND LEXICAL PARALLELS IN UKRAINIAN AND SERBIAN FOLK POETRY

In the article the author aims at tracing the common features at the level of figurative and lexical system in Serbian samples and simply fill in the Ukrainian folk poetry. Also such grammatical category as noun gender is taken into account. As an illustrative material the texts of Ukrainian translations of Serbian folk poetry and ballads, Ukrainian ballads and historical songs, text fragments from a poem by Lesya Ukrainka «Vila posestra» are taken.

Keywords: image system, the lexical component, Serbian folk poetry, ballad, Ukrainian folk poetry, lyrical folk songs, folk epic poetry.

УДК 821.161.1.09

Новаковска-Оздоба И., доктор филолог. наук, профессор

Университет им. Яна Кохановского в Кельцах, Институт иностранной филологии, Кельце, Польша

ПРИРОДА И ЦИВИЛИЗАЦИЯ В ПОЭМЕ АЛЕКСАНДРА ПУШКИНА «КАВКАЗСКИЙ ПЛЕННИК» И ПРОИЗВЕДЕНИИ АЛЕКСАНДРА МАРЛИНСКОГО «РАССКАЗ ОФИЦЕРА, БЫВШЕГО В ПЛЕНУ У ГОРЦЕВ»

Статья посвящена теме конфликта цивилизации и природы в поэме «Кавказский пленник» Александра Пушкина и произведении Александра Марлинского «Рассказ офицера, бывшего в плену у горцев». Особенное внимание уделено анализу различных сходных элементов в этих произведениях и, одновременно, акцентации значительного различия между ними.

Ключевые слова: природа, цивилизация, Пушкин, Марлинский, романтизм.

В начале XIX века Кавказ вызывал особый интерес жителей России. Эта отдаленная окраина, где велась постоянная война с горцами, была для россиян особенно привлекательной страной. Официальные сведения о Кавказе ограничивались только военной информацией. Русское общество узнавало о том, что происходит в горах и как выглядит жизнь населяющих их народов, прежде всего от офицеров, приехавших из Кавказского

© Новаковска-Оздоба И., 2015

корпуса в отпуск. Их занимательные рассказы усиливали интерес к этому экзотическому краю русской империи.

Овеянный легендами Кавказ, со своей экзотикой, таинственностью, дикой природой, непохожим на европейский культурно-историческим укладом жизни являлся уникальным творческим материалом для русских писателей и поэтов. Произведения о Кавказе представляли большую ценность для читателей, являясь для них по сути основным источником знаний о горах. Они знакомили с их природой, бытом, исторически сложившимися культурными обычаями и нравами горцев.

Кавказская тема появилась в русской литературе в конце XVIII века. Первым «кавказским» произведением была панегирическая ода Гавриила Державина на возвращение графа Зубова из Персии. Поэт написал ее, услышав о взятии русской армией крепости Дербент на берегу Каспийского моря. В 1814 году несколько прелестных строк в послании г-ну Восейкову посвятил Кавказу Василий Жуковский. Интересно отметить, что он никогда не был на Кавказе и, создавая свои описания, опирался на рассказы путешественников. Оба эти текста упоминает Александр Пушкин в комментариях к поэме «Кавказский пленник».

Пушкин провел на Кавказе три летних месяца 1820 года, путешествуя по горам вместе с семьей генерала Раевского. Эта поездка доставила ему незабываемые впечатления – первобытная природа Кавказа очаровала поэта. Именно тогда возник замысел его великолепной поэмы, которая свыше десяти лет, до опубликования кавказских повестей Александра Марлинского, была поэтическим образцом Кавказа.

В «Кавказском пленнике» (1821-1822) Пушкин противопоставляет два мира – цивилизованный уклад жизни и нетронутую, первобытную природу. В их столкновении заключен основной конфликт поэмы. Герой пушкинского произведения, разочарованный обществом, бежит из России на Кавказ, надеясь найти здесь истинную свободу. Его характер задуман Пушкиным как общеромантический тип, обусловленный своей принадлежностью к европейскому укладу жизни. Поэт обобщил характер своего героя и при этом наделил его чертами, характерными для молодого поколения 20-х годов XIX века. В Пленнике можно найти и некоторые черты героя байронического типа. Универсальность этого образа подчеркивается отсутствием у него имени. В поэме он называется «пленник», «русский» или «европеец».

В душе пушкинского героя ярко отражается конфликт между иссушающими страстями европейской цивилизации и нетронутой, дикой природой. Неудовлетворенность жизнью высшего света, разочарование в его нравах стало важной причиной бегства Пленника из социума: «Людей и свет изведаль он, / И знал неверной жизни цену. / В сердцах друзей нашел измену, / В мечтах любви безумный сон, / Наскуча жертвой быть привычной / Давно презренной суеты / [...] / Покинул он родной предел / И в край далекий полетел / С веселым призраком свободы» [1: 185]. Пленник надеется найти свободу и высокие моральные качества в первобытной, не испорченной влиянием пороков цивилизации кавказской среде. Он является романтическим индивидуалистом, который – в духе идей Жана Жака Руссо – ищет идеальный образ жизни.

Однако романтическое бегство и добровольное изгнание Пленника вскоре сменяется рабством – он попадает в плен к черкесам. Пребывание среди этого народа позволило ему хорошо познакомиться с его жизнью и природой Кавказа. Тема природы находит

в поэме воплощение именно в обрисовке черкесов, изображении их быта и нравов и в описании кавказских гор. Все это представлено в виде наблюдений героя. Пленник восхищается окружающей его природой, любителю грандиозностью и необычностью кавказских пейзажей: «Великолепные картины! / Престолы вечные снегов, / Очам казались их вершины / Недвижной цепью облаков, / И в их кругу колосс двуглавый, / В венце блистающая ледяном, / Эльбрус огромный, величавый, / Белел на небе голубом» [1: 188].

Главным элементом представленной в поэме природной стихии являются жители Кавказа. Пушкин включил в свое произведение описания внешнего вида черкесов, их повседневных занятий, развлечений, обычаев и нравов. Поэт подчеркивает вольнолюбие горцев, их гордость, чувство достоинства, презрение к опасностям. В его изображении черкесы – это отважные, хищные разбойники, всегда готовые к борьбе: «Черкес оружием обвешен; / Он им гордится, им утешен; [...] / Все тот же он; исе тот же вид / Непобедимый, непреклонный. / Гроза беспечных казаков» [1: 189]. Однако эти дикие, порою жестокие люди у себя в ауле, среди семьи, являются гостеприимными, доброжелательными хозяевами. Наделяя жителей гор многими положительными чертами, Пушкин воплощает в их образе идею Руссо.

Герой поэмы не может приобщиться к простой жизни горцев, нравов которой он не понимает. Кавказская среда ему чужда, хотя именно здесь, среди свободных черкесов и дикой, первобытной природы он узнал чувство полноты жизни и нравственное совершенство, которых не нашел в цивилизованном обществе. Пленник отвергает кавказскую свободу, так как природный, патриархальный мир неприемлимый для цивилизованного человека. «Европеец» не может возвратиться к первобытному существованию, он настолько пропитан чертами сформировавшей его среды, что не в состоянии изменить свой образ жизни. Общество, которое воспитало героя и которое он осуждает, не позволяет ему полностью бежать от себя. Он бежит от его пороков, но бежать от него самого не может, не способен. Разочарование в цивилизованном мире привело героя к отрицанию «европейского» уклада. Знакомство с бытом горцев позволило ему узнать, что существует иной образ жизни, во многом лучше и выше цивилизованного.

Пушкинскому романтическому образу Кавказа подражали многие писатели и поэты. В тридцатые годы к кавказской тематике обратился Александр Бестужев-Марлинский. Почти половина написанных им после 1825 года произведений посвящена Кавказу. Среди них есть и большие повести, и путевые очерки, и лирические повести-монологи. Писатель след за Пушкиным является одновременно певцом Кавказа и его исследователем. Как свидетельствуют современники, Марлинский был знающим кавказоведом. Он собрал множество информации о горах, их характере, нравах, обычаях, языке, повседневных занятиях, социальном строе, общественном и частном быте. Писатель старался избегать односторонних оценок, подчеркивая, что образ кавказской жизни, представленный путешественниками или участниками войны на Кавказе, неточный и поверхностный: «Вообще мы, европейцы, всегда с ложной точки зрения смотрим на племена полудикие. То мы их обвиняем в жестокости, в вероломстве, в хищениях, в невежестве, Бог вест в чем! То, кидаясь в другую крайность, восхищаемся их простотою, гостеприимством – и не перечесть какими добродетелями. То и другое напрасно» [2:20]. Марлинский призывал историков, этнографов, литераторов к глубокому изучению Кавказа, критикуя легкомысленное отношение к горам со стороны некоторых русских офицеров:

«Мы жалуемся, что нет у нас порядочных сведений о народах Кавказа. Да кто же в этом виноват, если не мы сами? Тридцать лет владеем всеми выходами из ущелий [...] и до сих пор офицеры наши вместо полезных или по крайней мере занимательных известий вывозили с Кавказа одни шашки, наговицы да пояски под черную» [3: 454].

В 1834 году Марлинский написал произведение на кавказскую тему, в котором сознательно опирается на Пушкина, одновременно и сближаясь с ним, и отталкиваясь от него. Это «Рассказ офицера, бывшего в плену у горцев». Произведение представляет собой блестящий пример бестужевского этнографического очерка, написанного с живостью и остроумием. Перед читателем возникает объективный образ, лишенный как идеализации натурального уклада жизни, так и умаления достоинств горцев, избегающий превращения их в полудиких, хищных разбойников¹. Марлинский включил в свое произведение бытовые анекдоты, описывающие жизнь горцев в ауле, эпизоды показывающие их отношение к религии и фольклору, рассказы о набегах, приключения из военной жизни, авторские историко-философские раздумья. Писатель по-новому посмотрел на натуру жителей гор, подчёркивая, что не одна жажда добычи подстрекает их к войне и разбою, но и желание славы: «[...] слава для горца есть необходимость жизни. Быть известным храбрецом в селении, в долине, в целых горах, т. е. в его мире, есть высшая награда его трудов, его желаний. [...] Слава простирает около богатыря очарованный круг безнаказанности; удалство – горская аристократия: мудрено ли, что каждый стремится завладеть ее выгодами? Их песни, их басни, их рассказы исполнены боевыми хитростями...» [2: 31].

Однако «Рассказ офицера» это не просто этнографический очерк. В нем развивается сюжетная линия, напоминающая пушкинскую поэму. При сравнении обоих произведений легко можно заметить определенное сходство. Героем и одновременно повествователем рассказа Марлинского является русский офицер, попавший в плен к горцам. Он так же как Пленник Пушкина тяготеет пленом, мечтает о победе, о свободе и о возвращении на родину. В сюжете сопоставляемых текстов имеются точки соприкосновения. Они относятся к эпизодам, в которых рассказывается о первой встрече пленного русского с жителями аула, о его трудном осознании себя пленником, о психическом состоянии русского в неволе, об отношении к величественной кавказской природе и т.д.

Сравним для примера некоторые из сходных мест. Итак у Пушкина читаем: «И вдруг пред ними на коне / Черкес. Он быстро на аркане / Младого пленника влачил. / Вот русский! – хищник возопил. / Аул на крик его сбежался / Ожесточенно толпой» [1: 183]. Герой Марлинского, пленный офицер, описывая свой приход в койсубулинское селение, замечает: «Мы были встречены множеством любопытных с кликами и расспросами. Грозно смотрели на меня горцы из-под шапок [...] лица их сверкали дикою радостью» [2: 10]. Оба пленника смотрят на окружающие их горы как на стены тюрьмы. Герой Пушкина «Кругом обводит слабый взор... / И видит: неприступных гор / Над ним воздвигнулась громада» [1: 184]. Офицер Марлинского «видел кругом себя цепь гор, истинную цепь, разлучающую [его] со светом, с родиной, со свободой» [2: 9]. Оба героя не в

---

¹ На такой характер этнографических описаний Марлинского неоднократно обращали внимание исследователи, например В.Базанов, Ф.З. Канунова, А.В. Попов, Н. Маслин, М.А. Васильев. Подробный анализ этнографических элементов в творчестве Марлинского я дала в книге: Nowakowska-Ozdoba J. Proza Aleksandra Bestużewa-Marlińskiego w okresie zesłania (1829 – 1837). – Kielce. 2001. – 167 с.

состоянии восхищаться великолепием кавказской природы: «У невольника нет очей на красоты природы» [2: 9], «Затмилась перед ним природа» [1:184]. Для обоих героев тяжелым моментом является пробуждение в плену и осознание своей неволи. У Пушкина: «И долго пленник молодой / Лежал в забвении тяжелом. / [...] / И жизни дух проснулся в нем, / [...] / Воспомнил юноша свой плен, / Как сна ужасного тревоги» [1: 183 – 184]. У Марлинского: «Поутру мое пробуждение было ужасно... Мысль, что я невольник и, может статься, навечно, как острие проникла сердце...» [2: 15].

Героев обоих произведений характеризует большой интерес к горским народам. Они внимательно наблюдают их жизнь, изучают их быт и нравы. Пушкин подчеркивает, что Пленник «по целым часам» присматривался занятиям и забавам черкесов: «Но европейца все внимание / Народ сей чудный привлекал. / Меж горцев пленник наблюдал / Их веру, нравы, воспитанье, / Любил их жизни простоту» [1: 188]. Офицер Марлинского, вспоминая свою жизнь среди койсубулинцев, говорит: «Бывало, по целым часам сиживал я у дымной сакли, любуясь новыми для меня картинами» [2: 29].

При этом надо заметить, что жизнь горцев более подробно представлена в рассказе Марлинского. То, что Пленник едва замечает, получает детальное развитие в описаниях офицера. Примером могут послужить высказывания, относящиеся к гостеприимству горцев. В поэме найдем только короткую информацию о том, что когда «пришлец усталый» войдет в жилище черкеса: «Тогда хозяин благосклонный / С приветом, лаского, встает / И гостью в чаше благовонной / Чихирь отраднй подает. / Под влажной буркой в сакле дымной, / Вкушает путник мирный сон, / И утром оставляет он / Ночлега кров гостеприимный» [1: 191]. Офицер Марлинского рассказывает о своем хозяине, который каждый день принимал у себя бедняков, чтобы их накормить. Описывает также очень подробно посещение села богучемон, гостеприимство которых неожиданное для европейца – они не только угощают путешественника, дают ему ночлег, но и предлагают гостью провести ночь со своей женой, дочерью или сестрой. Отказ считается оскорблением хозяина.

Сходной в поэме Пушкина и рассказе Марлинского является также сюжетная ситуация: любовь дикарки и европейца. Однако в каждом из произведений этот мотив развивается по-разному. В героев обоих текстов страстно влюбляются молоденькие жительницы гор. Полюбившая Пленника черкешенка, ради его счастья готова пожертвовать своим чувством. Она помогает русскому бежать из плена, понимая, что в черкесской среде он всегда будет чувствовать себя чужим. Не вынеся разлуки девушка кончит жизнь самоубийством. Пленник не смог ответить на любовь неопытной, наивной горянки. Ее простое чувство не удовлетворяло потребности души «европейца», который «вянет жертвою страстей» пережитой в прошлом любви: «Впервые девственной душой / Она любила, знала счастье; / Но русский жизни молодой / Давно утратил сладострастье. / Не мог он сердцем отвечать / Любви младенческой, открытой – / Быть может сон любви забытой / Боялся он воспоминать» [1:187]. Трагический исход поэмы является неизбежным следствием противоречия, лежащего в основе ее замысла.

В рассказе Марлинского тот же мотив представлен по-другому. Молодая богучемонка Шалиби и пленный офицер влюбляются друг в друга, но их знакомство продолжается всего лишь несколько дней: «Только три дня был я счастлив моею Шалиби, с которою свел меня случай, а соединило сердце» [2: 54]. Для того, чтобы быть вместе с Шалиби, герой готов остаться среди богучемон: «Не знаю, чего бы не отдал я, чтобы остаться в

этой бесплодной пустыне, между народом почти бессмысленным, для ней и с нею!» [2: 55]. Но внешние обстоятельства разлучили влюбленных: офицер вынужден был уехать со своим хозяином из села богучемон. В свою очередь Шалиби, благодаря короткой встрече с офицером поняла, что существует другой образ жизни, лучше того, который она знает.

Представленные сходства между «Кавказским пленником» и «Рассказом офицера» позволяют предполагать, что Марлинский, создавая свое произведение, в некоторой степени опирался на поэму Пушкина. Однако между этими произведениями есть серьезное различие. Оно заметно прежде всего в образе героев и характере их плена. Несмотря на все сюжетные аналогии здесь есть резкие различия. Итак, пушкинский Пленник это романтический индивидуалист, одинокий и разочарованный. В его характере доминируют черты типичные для байронического персонажа. Он разувелся в друзьях и в нравах великосветского общества. В прошлом Пленник пережил несчастливую любовь, которая оставила «бури след ужасный» в его душе. Сердце героя охладело и он «для нежных чувств окаменел». В плену русский охладел к красоте кавказской природы, проводит дни «рассеянный, унылый». Его точит тоска по родине, вдали от нее он «гаснет как пламень дымный».

Офицеру из рассказа Марлинского чужда характеризующая Пленника пассивность и равнодушие к своему положению. Это деятельный, полный жизни человек. Писатель лишил своего героя всяких романтических атрибутов, наделяя его чертами типичными для среды высших офицеров. В противовес Пленнику, который бежал от цивилизованного общества в поисках другого образа жизни, офицер, довольный окружающей его средой, попал в плен случайно. Он тяготится неволей и все время мечтает о побеге и возвращении в свой полк. Внешние, объективные обстоятельства вынуждают его на бездействие, которое является для него ужасным страданием. Офицер со страхом думает о том, что может жить в горах долгие годы, подобно беглому русскому солдату, которого он встретил в одном из горских селений. Скорбь, испытываемая в плену героем Марлинского, безысходность его положения вызывают ассоциации с горестью переживаемой в последекабристское время поколением, ощущавшим себя в томительной неволе.

В рассказе Марлинского тема родины приобретает другой, чем в поэме Пушкина, смысл. Пушкинский Пленник печально вспоминает свою прежнюю жизнь в России и жаждет возвращения, так как кавказская свобода совсем ему чужда. В раздумьях офицера и в его тоске по родине звучат трагические ноты. Появляется мотив изгнания – герой опасается, что разделит судьбу встреченного в горах солдата, вечного изгнанника, слова которого звучат для него как мучительное предчувствие: «Тяжко на чужбине, а в родину запала мне дорога. [...] Не боялся бы я пройти сквозь строй, если б мог после того положить свои кости на родном кладбище! да не бывать этому...» [2: 12].

Разным является тоже отношение героев к кавказской среде. Пленник Пушкина восхищается окружающей его природой и первобытной, свободной жизнью горцев. Офицер Марлинского, замечая в ней положительные начала, не идеализирует природного мира, он далек от облегченного, наивного руссоизма. Его описания жизни койсубулинцев и богучемон не скрывают отрицательных элементов: грязи, бедности, невежества, отсталости, жестоких нравов. Рассказывая о посещении богучемонского аула офицер замечает: «Три дня провели мы между этими детьми природы, незнающими никакого начальства и потому никакого властолюбия; чуждыми почти всех страстей, всех пороков общества, но не знающими зато никаких его выгод; между людьми, так сказать, не покинувшими

еще животного состояния: это была олицетворенная утопия Жан-Жака, только грязная, ненарумяненная, нагая» [2: 54]¹. Однако герой Марлинского понимает, что горцев нельзя оценивать, имея в виду европейские категории и принципы. На Кавказе царит еще «век кочеванья» и «век разбоев». Кавказская жизнь совсем отлична от европейской и поэтому сравнивать их не можно.

Подытоживая надо сказать, что в рассматриваемых произведениях тема столкновения цивилизации и природы, несмотря на все сюжетные совпадения и аналогичные элементы, представлена с несколько иной позиции. Вся поэма Пушкина развивает мысль о превосходстве «естественного» начала над «европейским», природы над цивилизацией. Марлинский ставит выше цивилизованную жизнь, обогащенную опытом целого человечества. По мнению писателя цивилизация принесет на Кавказ просвещение и общественный прогресс.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Пушкин А.С. Кавказский пленник / А.С. Пушкин Стихотворения и поэмы. – М. 1974. – 303 с.
2. Бестужев-Марлинский А.А. Рассказ офицера, бывшего в плену у горцев. – С-Пб. 1892. – 63 с.
3. Базанов В. Очерки декабристской литературы. Публицистика. Проза. Критика. – М. 1953. – 525 с.
4. Nowakowska-Ozdoba J. Proza Aleksandra Bestużewa-Marlińskiego w okresie zesłania (1829 – 1837). – Kielce. 2001. – 167 с.
5. Юсуфов Р.Ф. Дагестан и русская литература конца XVIII и первой половины XIX века. – М. 1964. – 269 с.

Новаковська-Оздоба І., доктор філолог. наук, професор
Університет ім. Яна Кохановського в Кельцах, Інститут іноземної філології,
Кельце, Польща

ПРИРОДА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ В ПОЕМІ ОЛЕКСАНДРА ПУШКІНА «КАВКАЗЬКИЙ ПОЛОНЕНИЙ» І ТВОРУ ОЛЕКСАНДРА МАРЛІНСЬКОГО «ОПОВІДАННЯ ОФІЦЕРА, ЩО ПОБУВАВ У ПОЛОНІ В ГОРЦІВ»

Статтю присвячено темі конфлікту цивілізації і природи в поемі Олександра Пушкіна «Кавказький полонений» та у Олександра Марлінського «Оповіданні офіцера, що побував у полоні в горців». Особливу увагу приділено аналізу численних подібних елементів у цих творах та підкресленню значної різниці між ними.

Ключові слова: природа, цивілізація, Пушкін, Марлінський, романтизм.

---

¹ О полемике с мифом Руссо писал Р.Ф. Юсуфов. См.: Юсуфов Р.Ф. Дагестан и русская литература конца XVIII и первой половины XIX века. – М. 1964. – 269 с. – с. 112.

Novakovska-Ozdoba I., doctor of Philology, professor
Yan Kokhanovsky university, Poland

CONFLICT BETWEEN CIVILIZATION AND NATURE IN POEM «PRISONER OF THE CAUCASUS» BY ALEXANDER PUSHKIN AND IN ALEXANDER MARLINSKI'S STORY „THE STORY OF AN OFFICER WHO WAS IN HIGHLANDERS' BONDAGE”

The article is devoted to the problem of conflict between civilization and nature in poem «Prisoner of the Caucasus» by Alexander Pushkin and in Alexander Marlinski's story „The story of an officer who was in highlanders' bondage”. Particular attention was paid to the analysis of various elements common to both works and, at the same time, the important difference between them is emphasised.

Key words: nature, civilization, Pushkin, Marlinski, romanticism.

УДК 821.10.01

Мушкетик Л.Г., доктор філологічних наук
ІМФЕ ім. М.Т.Рильського НАНУ, Київ

ФУНКЦІЇ ТА ГЕНЕЗА ОБРАЗУ ЧАРІВНОГО КОНЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ КАЗЦІ

У статті проаналізовано образ коня в українській чарівній казці, який тут виконує функцію доброго помічника героя. Простежено генезу, міфологічний підклад даного персонажа, його семантику, пізніші уявлення та напластування у його формуванні як дійової особи художнього твору. Розглянуто основні сюжети та мотиви, де функціонує чарівний кінь, основне коло його дій та функцій, мовностилістичне оформлення образу.

Ключові слова: народна казка, кінь, чарівний помічник, герой, генеза, семантика, мова.

Кінь грає важливу роль у багатьох міфологічних системах Європи, є атрибутом чи образом божеств. На коні боги й герої пересуваються по небу, а також з однієї до іншої стихії. Особливу роль має кінь в індоєвропейській міфології, що пояснюється його роллю в господарстві та переселеннях древніх європейців. В індоєвропейському ближнюковому міфі у вигляді двох коней уявлялись божественні близнюки. Загальним для цих народів є образ бога-сонця на бойовій колісниці, запряженій кіньми, відтак сонце тут постає у вигляді колеса. Отже, кінь є атрибутом вищих язичницьких богів (і християнських святих) і одночасно хтонічною істотою, пов'язаною з культом плодючості і смерті, потойбічним світом, провідником до іншого світу.

Кінь у «Словнику символів культури України» це: «символ сонця і водночас загробного світу, циклічно розвиненого світу: нестримних пристрастей та інстинктів;

© Мушкетик Л.Г., 2015

чоловічого начала; інтуїтивного пізнання; у слов'ян-язичників – символ смерті й воскресіння сонячного божества; багатства, могутності, степу, швидкості, волі; символ вірності, відданості» [20, с. 114].

Майже постійним атрибутом героя-богатиря української народної казки є кінь, до якого тут особливе ставлення. Він є незвичайним, чарівним, уміє літати й розмовляти, передає події, допомагає героєві в поєдинках і рятуванні з полону дружини, сестри, отже, виконує роль його вірного товариша, рятувника, порадника тощо. В українських казках, на відміну від російських, коні майже не мають імен.

У фольклористиці образ коня як помічника героя розглянуто серед інших важливих персонажів, які сприяють формуванню образу головного героя, так, засвідчено його роль у певних сюжетах та мотивах. Це праці М. Грушевського [4], В. Анікіна [1], Е. Помєранцевої [17], І. Березовського [2], М. Новикова [15], Л. Дунаєвської [7], Л. Мушкетик [12], М. Демедюк [5], О. Олійник [10], М. Качмар [16] та ін. Генезі образу чимало уваги присвятив В. Пропп [19].

Кінь – символ зв'язків поміж світами, родовий опікун. Найчастіше в казках він дається героєві як батьківський спадок, іноді цей дар рідні передають з того світу, випробовуючи таким чином синів. Так, казка «Батько і три сини» (АТУ 530А = СУС 530 *Сивко-Бурко*) починається зі смерті батька, який просить синів приносити йому на Різдво поїсти. Перші два брати принесли воду і цеглину, а молодший – борщ, хліб і горілку. За це батько нагороджує його трьома кіньми – сивим, гнідим та вороним. Хлопець вириває з кожного коня по волосині, як треба – запалить, він і прибіжить. У заміні цілого частиною вчуваються відголоски давньої парціальної магії. У казці «Коршбурий Попелюх» головний герой – дурень приходить до моря сторожити яблуню. Опівночі звідти виходить стадо, попереду кінь із зіркою на лобі, від нього «вдарила ясність». Кінь почав чухрати яблуню, тоді дурний скочив на коня, проїхав половину світу вздовж, половину впоперек, вернувся, кінь і промовив: «Білий Рожанине, ти мій, а я твій, хоть бись ізгибав, а я тобі буду на помочі». Так само герой осідлав ще двох коней з сонцем та місяцем на чолі.

Кінь-віщун може народжуватися в один день з героєм, таким чином цар приписує його своєму синові-царевичу («Казка про царевича та його коня»). Кінь той виявився дуже розумний, навіть навчився говорити. Кінь трапляється герою в дорозі, а в казці «Як залізний вовк королевича з королівною одружив» він зустрічає вовка, який стає конем і служить королевичу. Він може з'явитися зненацька задля порятунку дітей, нареченої та ін.: «Де не взявся кінь вороний та високий, та такий, що страшно й дивитися на ёго. Отъ і каже той кінь царенятамъ: – сідайте, я вас завезу геть одъ змія» [23, с. 153]. У деяких казках коня знаходять у погребі, що вказує на його потойбічне, хтонічне походження.

Коня герой може отримати в нагороду за службу у відьми чи баби-яги. За підказкою чарівних помічників герой наймається до відьми, виконує важкі завдання, пасе її кобилиць тощо і за це випрошує «коника-кривака»; «хрому сухерду»; «паршивого коня, на якому їде задом наперед»; «коня перепалого, сухого, хрупавого», «сухе конище». Та диво-дивне – нещасний коник стає «таким красним, що пари йому не можна найти»; «...кинув кантар (вездечку) на коника того – та такий кінь став із того, що но! Як потя (птах)»; «Такий золотий коник стався з кривака, що лиш дивитися на нього! А збруя, рушниця – так і світяться».

Є в казках описи об'їдження коней: «Підкрвся Зноско, як плигне на кобилу, як учепитсь за гриву, як здавить її боки ногами. Заїржала кобила та як скочить і собі, як побіжить. І що вона тільки не виробляла: і на дибки ставала і по землі качалась – ніяк хлопця з себе не скине. І раптом розпустила крила та й полетіла над полями, над морями, над лісами, над горами. До самого ранку носила, а скинути не могла» [18, с. 171]. Приручена кобилиця пропонує хлопцю вибрати когось із ста одного її сина-коня, вони великі, з золотими хвостами, самоцвітними копитами. Однак він просить сто першого – миршавого, маленького, який уміє говорити і визволить з усякої біди.

В іншій казці отриманий кінь хворіє, йомуносять їжу, та він може споживати лише гарячий жар і пити полум'я. Коня для одужання треба попасти на зеленій траві чи дати йому білоярої пшениці, тоді він набирає сил і стає опікуном героя.

З особливою старанністю вибирає коня герой-богатир, адже той може його просто не витримати. Так, Іван-мужичий син із однойменної казки випробовує чимало коней – «... візьметься за хвіст, то хвіст у руках останеться, а за гриву – гриви не стане. На конюшні як положить руку на коня – то кінь з усіх чотирьох ніг і впаде. Настала ніч, хлопець виїшов у степ, свиснув своїм богатирським посвистом, от і прибіга один кінь: – Чого, хазяїн мій милий-любий, так живо тебе шукає від мене?» [24, с. 189].

Богатирський кінь так біжить, що під ним «аж земля дуднить». Він може мати крила і літати. Відомо, що зображення крилатого коня зустрічається в міфології, мистецтві багатьох країн. Він піднімається до хмар і летить так швидко, як думка, гадка, вітер, біг чи політ коня описується усталеними формулами: «Хлопець усе приготував, тоді кінь питає: – Як хочеш їхати, як вихор чи як гадка? – Так, щоб було добре і мені, і тобі. – Піднявся кінь під хмари і летять, летять, летять. Місяць летіли без зупинки, доки не побачили велику чорну гору, а на тій горі було таке широке поле, що не мало краю. Кінь і питає його: – Як тебе нести: чи в пол дерева, чи вище дерева, чи під облаком?» [11, с. 300]. Кінь у казках «летить як муха», «як змії»; «зачав бігти так, як птах, таки на повітрі летить», «летить під хмарами чи над хмарами». «І пішов, як вітер, білогривий татос угору» [14, с. 89]. Спершу з'являється білий кінь, потім буланій, далі карий.

Семантика і генеза образу коня дуже різноманітні. У давніх міфологічних уявленнях він поєднувався з птахом, звідси його властивість літати. На думку В. Проппа, він прийшов на зміну крилатому помічнику – птаху і є пізнішим персонажем порівняно з ним [19, с. 169–170]. До того ж він має хтонічну природу, вважався перевізником з царства живих до царства мертвих, тому в казках він часто доправляє героя в інший світ. У народних легендах і повір'ях сон про коня віщує смерть, хворобу.

Кінь пов'язаний також із стихією вогню, він швидкий, гарячий, дихає полум'ям тощо. За В. Проппом віра в те, що душа померлого переміщується в інший світ з допомогою вогню, з часом перейшла на коня, таким чином культ вогню поєднувався з культом коня [Там само, с. 176–179]. Вогонь виривається у коня з ніздів та вух, він може харчуватися жаром, що передається стереотипними формулами: «Кінь, що жар їсть, полум'я п'є, а як біжить, то на дванадцять верст земля гуде і листя на дубах осипається» [24, с. 188]. Кінь їсть також яру пшеницю. У казці «Зверхдуба» зі збірника Грінченка кінь стомлюється і просить Зверхдуба нагодувати його. Для цього він радить господарю нарвати дубів, полатати їх на щепки і запалити, попіл він їстиме. Той так і зробив, та щепки швидко потухли. Тоді богатир пішов у степ, знайшов там вола, здер з нього шкуру, зробив решето і

через нього пересипав вугілля, яке дав коню. Оповідач зазначає: «Це вин і старався для коня, бо не прьлышно було коню таке вугілля йисть» [3/2, с. 348].

Кінь часто рятує господаря від смерті, і не в останню чергу завдяки своїм він надзвичайним здібностям, він є чарівним: «Кінь був вішун та й йому казав, де що має бути, та й він був вішунюм, але не таким як кінь» [9, с. 157].

У казках Закарпаття він називається: кінь-татош, що є запозиченням з угорської мови (táltos – чарівник). Ознакою незвичності коня є три чи п'ять ніг: «Іван приглядається: коник не простий! Шерсть золота, замість чотирьох у нього п'ять ніг, крила зверху передніх лопаток стирчать» [22, с. 168]. У європейських казках ніг може бути й більше, навіть 36. Угорська дослідниця Ілдіко Кріза писала: «У цих казках найбільше виразнюється уявлення про чарівника, тут найкраще видно, яке вірування пов'язане з чарівником. Ці казки, однак, доводять також, що уявлення про чарівника і чарівного коня не є різними, окремими поняттями, а багато в чому органічно поєднуються. Чарівник та його кінь спільно здатні щось звершити, здійснити казкову дію. У багатьох випадках властивості, здатності чарівника і його коня взаємозамінюються. Чарівник, хоч у подобі людини, хоч тварини, бачить майбутнє, вмє змінювати свій вигляд й іноді може воскресати» [26, р. 75].

Кінь може ходити на трьох ногах, а підкови в нього прибиті *наруби*, тобто задом наперед, тож важко зрозуміти, куди їде вершник: «Винь пишовь, підкувавь соби коня, але не такь, якь кують уси, а підковы поставивь тымь, шо сидить назадь, то винь тымь напередь, будто винь звидты йихавь, шобь загубить слидь: туди слиду нема, а туды – есть» [3/2, с. 346]. Мотив перековування підків коня задом наперед є одним із домінуючих в усній традиції про легендарного угорського князя Ракоці Ференца II. Цей мотив разом з переказами про нього перейшов в закарпатську українську народну прозу. Отже, на перекованому наруби коні князь втікає від переслідувачів, таким чином обманюючи погоню, австрійців чи німців, які їдуть у протилежному напрямку. Серед цих усних оповідей чимало топонімічних переказів [див. 1, с. 326–343].

Кінь має чортячу силу, може перестрибувати з одної гори на іншу [6, с. 64]. Допмагаючи герою, він бере участь у битві Так, у казці «Хлібороб» кінь «як почне скакати поміж ворогами, то всіх і перетопче, а його ніяка куля, ні шабля не бере».

Образ чарівного коня когерентний з образом молодшого сина. Кінь пропонує йому витягти з вуха срібну (золоту чи діамантову) збрую, одяг і меч, радить, як виконати складні завдання, охолоджує молоко в чанах тощо. Силу герой здобуває чарівним способом – він залазить в одне вухо свого коня, вилазить з іншого, і відчуває в собі міць, якої «ще ніколи не чув».

Долманьош з однойменної закарпатської казки за службу випрошує у баби-відьми лоша, що лежало під столом і згодом, скупавшись у морі, перетворилося на зграбного коника. Коник велів Долманьошу залізти до лівого вуха й дістати сідло й золоту упряж, а потім до правого, де той здобув собі одяг, й вони полетіли. По дорозі на них чекало безліч пригод і коник виконував роль захисника і радника героя, вів його небезпечним шляхом, оскільки був чарівним і знав все, що криється за звичними речами і подіями. Так, він забороняє Долманьошу забирати з собою певні речі – срібну підкову тощо, і коли той порушує наказ, докоряє йому, та все одно продовжує допомагати. Далі вони вирушають здобувати багато чарівних істот і предметів. Це кінь-татош, дівка з золотою косою, срібні корови й бик, золотокрилий гусак, золоті тарілки, білі перини та ін.

У всіх випадках коник підказує героєві, як краще зробити, куди піти, що взяти з собою. Він є чарівником, перетворює героя на кішку тощо, та й сам може ставати іншою твариною. Коник усе знає, усе розуміє, усе може. Однак і він губиться, коли Долманьошу доручають привезти залізну бабу. Ця своєрідна затримка додає ще більшої напруги казці. Адже читач, який схвилювано стежить за пригодами героя, знає, що коник всесильний. І тут виявляється, що невідомо, чим обернеться нове завдання. У цьому випадку в казці для зацікавлення слухача, створення ефекту несподіваності вживається стереотипний вислів: « – Но, се вже тяжко. Дотепер було, яке було, а тепер біда! Бо баба сильна. Но, не журися...» [6, с. 174]. Аналогічну роль виконують вислови: «Це ще не служба, а службочка». «Оце вже не службовка, а настояща служба». Кінь питає: «Що, Іване Королевич, служба? – Ні, не служба, то прислужба, а ще буде служба!».

Маленьке лоша, що виросло в чудового скакуна, допомагає Трьомсину Борису цінними порадами – як дістати жар-птицю, прекрасну дівчину тощо. Він виявляє винахідливість. Вдається до допомоги інших істот – коли Настас'я викинула 12 разків наміста в море і звеліла хлопцю відшукати їх, кінь порадив розкидати м'ясо і виманити раків, ті позбирали намісто. Кінь має пророчі здатності, знає наперед, що може статися, він попереджає героя, мовляв, не бери перо жар-птиці, той не слухається, і з цього починаються всі його біди.

Кінь дає поради Незнайці з однойменної казки, а саме: вдягти рубище і на всі запитання відповідати: не знаю. Той стає садівником у царя, його запримітила царівна. Далі кінь допомагає йому стати лицарем, він перемагає ворогів і одружується з царівною (СУС 532 *Незнайка*).

Кінь у казках і віруваннях народів пов'язаний з водяною стихією, ці погляди з'явилися пізніше, зокрема вони поширені в грецькій міфології. Так, кінь Трьомсина виводить з моря ціле стадо коней на чолі з конем прекрасної Настас'ї. Аби виманити золотого коня, чарівний кінь велить господареві обмотати його 12 шкурами і облили 12 бочками смоли та поставити по коліна в землю. Кінь ірже і на його іржання, що повторюється тричі, прип'ятий на трьох ланцюгах золотий жеребець зривається і кидається на чарівного коня, аби вкусити величезними зубами, однак застрягає в смолі. Таким чином кінь-помічник з героєм ведуть його до царя. Між чарівними конями можуть відбуватися змагання.

Про популярність цього персонажу свідчить те, що виокремлюючи три найвідоміші форми діалогу чарівної казки, угорські дослідники називають також діалог між драконом і його конем та діалог героя з чарівним конем перед відправленням у доленосну подорож. Зрештою, деякі формули нагадують, а часто і дослівно повторюють українські топоси [27, р. 27]. Так, це розмова Білого Палянина з конем, який сповіщає, що Сухобродзенко украв прекрасну Настасію: « – Нічого, мій коню, каже. – Ще ми прїдемо, выгоре, насіємо жита, жито виросте, нажнемо, намолотимо, наваримо пива, напьемось и поїдемо догонять, тоді й доженемо. – А кінь тільки на трьох ногахъ» [23/2, с. 314]. Або ж змії питає в коня: «Чи я ще можу діжу хліба з'їсти, та бочку вина випити, та й папуш тютюну скурити, та й їх догонити?».

Кінь, на якому по мосту їде змії, спотикається, почувши багатиря, що сховався під мостом, він віщує нещастя. Відомо, що при храмі вищого бога балтійських слов'ян Свентовіта утримували білого коня, якого підводили до трьох рядів списів: якщо він спотикався на праву ногу – це був добрий знак, на ліву – поганий.

У сюжеті АА 325 *Чарівник та його помічник* = СУС *Хитра наука* сам герой перетворюється на коня, аби батько продав його і мав гроші, та просить не продавати з вуздечкою. Однак батько не дотримується наказу, й хлопець знову опиняється в руках злого чарівника (чорта) – свого вчителя. Мотив чарівної вуздечки і перетворення вважається залишком язичницьких вірувань. Чарівна вуздечка зустрічається і в народних демонологічних оповідях, коли відьма накидає її на хлопця і їздить на ньому, як на коні. Хлопець випереджує її, перетворює в коня і підковує разом з ковалем.

У давніх українців кінь вважався священною твариною. В українській міфології символізує відданість, вірність, витривалість, швидкість. Він – незмінний порадник свого господаря і служить йому до останньої миті. У козацьких піснях кінь – вірний товариш, рятує козака в скрутну хвилину, передає звістку матері чи коханій про його смерть, стоїть зі схиленою головою над вбитим козаком. Отже, він виступає вісником смерті, що відповідає його хтонічній природі у віруваннях.

Особливу роль кінь відіграв у кочових народів, які часто переходили з місця на місце, він був улюбленою твариною кочівників. У кочівників воїна ховали разом зі зброєю та конем, і коня, причому білого, жертвували богам. Недарма одним із героїв угорських казок є Фегерлофія – Син білої кобили, вигодуваний кобилячим молоком. Кобилячому молоку приписували чудодійні властивості: воно захищає, відганяє злих духів. У казках кінь, білий як молоко, виходить із моря і тричі перевозить героя через море. Білий колір коня є також свідченням його хтонічної природи, належності до царства мертвих, тобто цей колір асоціюється з блідістю, прозорістю, безтілесністю. У кінці казки нерідко з'являється мотив про купання в киплячому молоці (СУС 531 *Коник-горбунок*). Антипод героя – цар хоче його знищити, для чого велить розпалити вогнище і поставити на нього казан з молоком, яке закипає. Наказує героеві стрибати в молоко. Герой стрибає, та не зварюється, а стає красивішим у стократ, бо на молоко дме /дихає / пирхає його кінь – і той перетворюється у красеня. Старий цар, бачачи це, сам стрибає в молоко і гине. Угорський дослідник Ш. Шоймошши у зв'язку з цією казкою засвідчив, що в східних кочівників використання казана, посуду з конячим молоком – з метою виготовлення кумису – була звичним явищем; відомий був і казковий спосіб викрадання кобили – виманювання і викрадання одним конем іншого [28, р. 30].

У всі віки кінь відіграв велике значення у житті людини. Приручений ще в давні часи, він відзначався витривалістю, лагідністю, красивим зовнішнім виглядом, грацією, швидким бігом, чим приваблював людей. В усіх народів кінь надавав значну допомогу в господарстві, а також служив швидкісним засобом пересування, особливо під час різних переходів і воєн, змагань і поєдинків. Гарний кінь міг врятувати від смерті, втікаючи від супротивника, тож цінувався дуже високо. І в наш час, коли його роль у господарстві багато в чому втрачена, коней розводять як скакунів для змагань, спорту, породисті коні високо цінуються і на світовому ринку та коштують величезні гроші.

В українській чарівній казці збереглися давні міфологічні уявлення про коня, як істоту, пов'язану з тотемічними культами, потойбічним світом, духами тощо. Образ коня сприяє формуванню центрального персонажа казки героя, з яким він дуже тісно пов'язаний, і часто веде героя правильною дорогою, завдяки своїм пророчим та ін. здібностям – він уміє літати, чаклувати, обертатися іншими істотами, має пророчий дар. До пізніших напластувань належать упадання про коня як вірного товариша бойового

товариша, спосіб пересування, спільна участь у битвах тощо. У казці кінь зустрічається у колі певних мотивів і сюжетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аникін В. П.* Русская народная сказка. – М. : Учпедгиз, 1959. – 256 с.
2. *Березовський І. П.* Українські народні казки про тварин // Казки про тварин. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 9–44.
3. *Гринченко Б. Д.* Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с нею губерниях : Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. – Чернигов, 1895. – Вып. I. – 308 с. ; 1897. – Вып. II. – 390 с.
4. *Грушевський М. С.* Казки // Історія української літератури. – К. : Либідь, 1993. – Т. I. – С. 330 – 369.
5. *Демедюк М. В.* Національна специфіка української народної казки : автореф. дис... канд. філол. наук. – Львів, 2010. – 20 с.
6. Дідо-всевідо : Закарпатські народні казки / запис, упоряд., підг. текстів та прим. П. В. Лінтура. – Ужгород : Карпати, 1969. – 198 с.
7. *Дунаєвська Л. Ф.* Українська народна казка. – К. : Вища школа, 1987. – 127 с.
8. Закарпатські замки / упор., вст. ст., прим. І. Хланти. – Ужгород, Закарпаття, 1995. – 172 с.
9. Казки Покуття / зібрав О. Кольберг ; упоряд., підг. текстів, вст. ст., прим. та словн. І. В. Хланти. – Ужгород : Карпати, 2001. – 330 с.
10. *Качмар М.* Метаморфоза в українських чарівних казках : за матеріалами «Галицьких народних казок» в упорядкуванні Івана Франка та «Народных южнорусских сказок» Івана Рудченка // Вісник Львівського Мушкетик
11. Малорусские народные предания и рассказы / свод М. П. Драгоманова. – К. : Изд. Юго-Зап. Отдела Имп. Геогр. Общ-ва, 1876. – 436 с.
12. *Мушкетик Л. Г.* Персонажі української народної казки. – К. : Український письменник, 2014. – 362 с.
13. *Мушкетик Л. Г.* Фольклор українсько-угорського порубіжжя. – К. : Український письменник, 2013. – 496 с.
14. На вербі дзвінчик : збірник народних казок та легенд Закарпаття / укл. текст. та упоряд. словн. мововж. слів О. Долгош і О. Козоріз. – Ужгород : Мистецька лінія, Закарпаття, 2002. – 104 с.
15. *Новиков Н. В.* Образы восточнославянской народной сказки. – Ленинград : Наука, 1974. – 355 с.
16. *Олійник О. Г.* Антиномія категорій «свій» / «чужий» у просторі української чарівної казки : автореф. дис... канд. філол. наук. – Л., 2007. – 19 с.
17. *Померанцева Э. В.* Русские народные сказки. – М. : Изд. АН СССР, 1963. – 128 с.
18. Прокляте болото : Казки про відьом і чарівників. – Х. : Фоліо, 2005. – 317 с.
19. *Пропт В. Я.* Исторические корни волшебной сказки. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1986. – 364 с.
20. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка, В. В. Куйбіди. – К. : Міленіум, 2002. – 259 с.

21. СУС – Сравнительный указатель сюжетов : Восточнославянская сказка / сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. – Ленинград : Наука, 1979. – 439 с.
22. Три золоті слова : Закарпатські казки Василя Короловича / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. – Ужгород : Карпати, 1968. – 240 с.
23. Труды этнографическо-статистической экспедиции вь Западно-Русскій край : Матеріалы и изследованія, собр. д.-чл. П. П. Чубинскимь. – С.Пб., 1878. – Т. 2. – 688 с.
24. Українські народні казки, легенди, анекдоти / упоряд. Г. Сухобрус, В. Юзвенко. – К. : Держлітвидав, 1957. – 543 с.
25. ATU – The Types of International Folktales : A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / By Hans-Jörg Uther. – Helsinki, 2004. – Part. 1 – 619 p. ; Part. II. – 536 p. ; Part III. – 285 p.
26. *Kriza Ildikó*. A «táltos» és a «táltosfű» mesetípus és e képzet hiedelemmondai vonatkozásai // *Néprajzi Közlemények*. – 1964. – IX. – P. 75–96.
27. *Banó I.* Népmese // *Magyar néprajz*. – Budapest : Akadémiai K., 1988. – K. V. Népköltészet. – P. 7–64.
28. *Solymossy S.* Keleti elemek népmeseinkben // *Ethnographia*. – 1922. – XXXIII. – P. 30–44.

Мушкетик Л.Г., доктор филологических наук
ИИФЭ им. М.Ф.Рыльского НАНУ, Киев

ФУНКЦИИ И ГЕНЕЗИС ОБРАЗА ВОЛШЕБНОГО КОНЯ В УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ СКАЗКЕ

В статье проанализирован образ коня в украинской волшебной сказке, где он исполняет функцию доброго помощника героя. Прослежены генезис, мифологическая основа данного персонажа, его семантика, более поздние представления и напластования в его формировании как действующего лица художественного произведения. Рассмотрены основные сюжеты и мотивы, в каких функционирует волшебный конь, основной круг его действий и функций, языково-стилистическое оформление образа.

Ключевые слова: народная сказка, конь, волшебный помощник, герой, генезис, семантика.

Mushketyk L.G., doctor of Philology
National academy of sciences of Ukraine, Kyiv

THE IMAGE OF A HORSE IN THE UKRAINIAN FAIRY TALE

The article analyzes the image of a horse in the Ukrainian fairy tale, which has a function of a hero's good helper. It shows the genesis, mythological background of this character; its semantics, later representations and layers in its formation as a character of an artwork. The research observes the basic themes and motifs, where the magic horse acts, the main range of its actions and functions, language and stylistic figuration of the image.

Keywords: folk tale, horse, magic helper, hero, genesis, semantics, language

МОТИВ ОТСТРАНЕНИЯ В СБОРНИКЕ СТАТЕЙ ЗИНОВИЯ ЗИНИКА «ЭМИГРАЦИЯ КАК ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРИЕМ»

Сборник статей, эссе, а также некогда прочитанных З. Зиником лекций «Эмиграция как литературный прием» представляет собой энциклопедию культурной жизни Европы, Америки и России XX века с пространными отступлениями в век XIX. Используя описанный В. Шкловским прием остранения (the artistical technique of defamiliarization), автор все представляет в них как «увиденное впервые». Подобное остранение обусловлено в данном случае отстранением (estrangement) – дистанцированием З. Зиника как от знаного и пережитого на родине, так и от того, что им познано в эмиграции.

Ключевые слова: эмиграция, остранение, отстранение, художественный прием, мотив, типология.

В давней название сборнику и первоначально опубликованной в 1983 году статье З. Зинник, вспоминая вычитанный им из писем Джеймса Джойса афоризм Жан-Жака Руссо «Чтобы написать настоящую книгу о своей собственной стране, нужно прежде всего из нее уехать», рассуждает о том, что «вместе с эпохой Вольтера, энциклопедистами и вообще отделением церкви от государства кончилось царство единой идеи. Мышление и быт, подчинявшиеся законам и ритуалам религиозной доктрины, все наше существование дали трещину. И чтобы как-то отремонтировать расщепленный смысл бытия, мы стали бросаться из церкви в партию, из молитвы к манифестам, от идеи к идеологии, от канона к подтексту. Мы стали смотреть на мир двойными глазами, двойными очками – близоруко-дальнозоркими – и стали говорить на двух языках сразу, то есть лгать. Потому что ложь – единственный мост между несвязанными событиями, которые когда-то имели одну первопричину. О подобной расщепленности нашего сознания можно сокрушаться, но она налицо – надо ее понять и с нею жить, пытаясь увязать два мира – личной и общественной свободы, истины экзистенциальной и ортодоксально-религиозной и т.д. и т.п. В эмигранте этот символ расщепленности, символ ухода от дома, от обычая и ритуала, материализуется. Эмигрант становится героем нашего времени» [1: 6-7]. И именно эмигрантам и эмиграции внешней и внутренней, вызванной разными обстоятельствами, посвящен весь представленный в сборнике З. Зиника материал.

Говоря о переживаниях, чувствах всех тех, кто был вынужден, или же добровольно покинул родную страну, З.Зиник в статье 2001 года «Драгомамы нашего времени», понимая под «драгомамами» толмачей, комментаторов, переводчиков, эмиссаров и разного рода посредников между покинутым и обретенным мирами и сам же в ней выступая как драгоман, замечает, что «ощущение изгнанника, отщепенца, чужака свойственно, конечно же, не только политическому диссиденту или духовному отщепенцу, от Овидия до Джойса. Зигмунд Фрейд указал нам на материнскую утробу как отправную точку на пути в эмиграцию под названием жизнь. Карл Маркс говорил с тем же пафосом об

отчуждении средств производства от рабочей силы. Для христианина эмиграция начинается с падения Адама и изгнания из Рая. Для буддиста – с попыткой души отделиться от тела. Для тех из нас, кто не верит ни в душу, ни в райские кущи, эмиграция – это попытка всякого человека взглянуть на себя со стороны, прием остранения, согласно Виктору Шкловскому. В этом смысле всякая человеческая судьба – это перманентная эмиграция – из этого мира в иной, из прошлого в настоящее, от жены к любовнице, от жизни к смерти. Процесс старения – один из самых ярких примеров самоотчуждения, внутренней эмиграции, когда человек постепенно перестает узнавать самого себя в зеркале. Изменяется и зеркало – общество, где пребывал человек, больше не узнающий себя, чувствующий себя чужим среди бывших своих» [1: 146].

Представляя читателям до предела насыщенные зачастую «закрытой» для россиян информацией зарисовки-портреты писателей-классиков (Дж. Байрона, А. Грибоедова, М. Лермонтова, Г.Х. Андерсена. О. Уайльда и др.) и давая нетрадиционную интерпретацию происхождения и специфики образов их произведений, З. Зиник пишет о том, что некая разновидность людей, называемая им им условно как Homo Emigrans, в прежние времена фигурировала «под разными именами: лишний человек байроновской эпохи, безродный космополит в сталинские времена, американский хиппи в эру свингующих шестидесятых. Он не способен окончательно вернуться на родину и тайно завидуем теми, кто живет у себя дома, как у бога за пазухой. Он называет себя „лишним прописки“. В присутствии соотечественников он превозносит до небес достоинства страны, где он поселился, но в душе презирует местное население, неспособное понять всю глубину его трагической раздвоенности. Он гордится тем, что его считают уникальной фигурой и одновременно бесится оттого, что его никогда не будут считать своим. Из этого довольно неприятного клубка пессимизма, зависти, чувства неполноценности и рождается „лишний человек“, жертва эмигрантской раздвоенности» [1: 146].

К одной из разновидностей «лишнего человека, эмигранта в собственной стране» [1: 145], который «сумел сыграть на этой раздвоенности, „лишности“» и сумел так же, как и они, ее интерпретировать, З. Зиник относит Э. Берджесса, который, по его же признанию, за пару десятков лет, проведенных в Европе, так и не стал европейцем, «скорее, постоянным гостем, платящим за свое пребывание в Европе». Однако из-за своих католических идей и своей деклассированности, он «уже не мыслил себя и полноценным англичанином», чувствовал в Англии себя чужаком. И именно к таким «лишним людям», т. е. эмигрантам и толкователям-интерпретаторам и драгоманам, сознательно причисляет себя в своей книге и сам Зиновий Зиник.

В сборнике написанных им с конца 70-х годов прошлого века и уже в наше время статей и эссе, а также некогда прочитанных лекций «Эмиграция как литературный прием» З. Зиник пишет: «Мой отъезд из России тридцать лет назад был добровольным. Мне нравилось быть иностранцем вдали от родины (возможно, я эмигрировал как раз для того, чтобы выяснить, каково это – быть иностранцем)» [1: 24]. А возможно, как это предполагает Михаил Айзенберг, – целью его отъезда было «<...> писать. И писать иначе, совсем по-другому» [2], что затем сказалоь на всех им написанных позже произведениях, в том числе и на статьях и эссе, что помещены в уже упомянутом сборнике, необычность которого, как и всей прозы З. Зиника, объясняется их «установочной (но отчасти и вынужденной) инородностью» [2].

Как справедливо отмечает Анна Аслаян, «книга Зиника охватывает широкий круг тем: от иудаизма и истории создания еврейского государства до английских традиций, некогда увиденных им глазами иностранца и ставших с тех пор частью его собственной жизни. Присутствует в повествовании и Россия, где автор провел детство и юность <...>. Особое место в книге отведено библейским легендам» [3]. По своей сути этот сборник являет собой энциклопедию культурной жизни Европы, Америки и России XX века с пространными экскурсами в XIX век и еще более отдаленное прошлое. В нем даваемый точный фактический материал, как и представленный здесь же цитатный и аллюзивный слой, отсылают к таким представителям русской и мировой культуры, как А. Ахматова, Юз Алешковский, Г.Х. Андерсен, Л. Аннинский, А.Асаркан, Е. Баратынский, С. Беккет, А. Белый, Э. Берджесс, А. Блок, А. Богданов, Дж. Болдуин, Б. Брехт, И. Бродский, Ф. Бэкон, М. Вольтер, М. Галлант, В. Гауф, А. Гитлер, Н. Гоголь, А. Грибоедов, А. Грипп, И. Гуттенберг, Л. Дарелл, Дж. Джойс, Ф. Дзержинский, Ч. Диккенс, С. Довлатов, Дж. Донн, Ф. Достоевский, Л. Иоффе, И. Ильф, И. Кабаков, А. Ким, Д. Киш, В. Комар, А. Конан Дойль, Дж. Конрад, П. Кропоткин, Т. де Куинси, Р. Левин, В. Ленин, М. Лермонтов, Н. Лесков, Э. Лимонов, М. Ломоносов, К. Льюис, О. Мандельштам, Г. Матевосян, В. Маяковский, А. Меламид, Г. Миллер, Ч. Милош, С. Моэм, В. Набоков, Ф. Ницше, Овидий, Дж. Оруэлл, В. Паперный, Б.Пастернак, Е. Петров, А. Пушкин, П. Пэра, Ж.-Ж. Руссо, С. Рушди, маркиз де Сад, А. Синявский, Сократ, А. Солженицын, И. Сталин, Абрам Терц, Т. Толстая, Э. Троллоп, И. Тургенев, О. Уайльд, П. Улитин, Д. Уолкот, Х. Уолпол, З. Фрейд, О. Хаксли, Б. Хауард, В. Ходасевич, Дж. Хопкинс, А. Чехов, В. Шаламов, А. Шамиссо, Е. Шварц, В. Шекспир, Ф. Шиллер, В. Шкловский, Т. Элиот и др. При этом во всем его повествовании органично переплетаются фактография, точные зарисовки и авторские измышления, фрагменты историко-литературных концепций и авторские интерпретации уже «знаного», личные воспоминания, этнографический, культурологический и искусствоведческий материал, эмигрантологические изыскания, философские рассуждения, социологические и психоаналитические наблюдения, объективированное повествование и субъективные формы подачи отдельного материала, лирические пассажи, сарказм и ирония.

В значительной степени «текстуализируя» каждую из публикуемых в сборнике «Эмиграция как литературный прием» статей и эссе и сам сборник в целом, З. Зиник наделяет все в нем представленное смысловой множественностью и глубиной. При этом все, в нем даваемое, изображается в неожиданном ракурсе видения, выводящим все, даже «знаное», из автоматизма его восприятия. Именно в эмиграции З. Зиником, по его же признанию, обретается *новая оптика, новое, «как в первый раз», видение всего и вся*. Сам же уже механизм представления этого *свежего (необычного) видения, восприятия/интерпретации/закрепления его в слове и образе* адекватен работе того *принципа остранения* [4], о котором писал еще сто лет назад Виктор Шкловский. Его цель – в представлении «изображения любого явления или предмета как впервые увиденного, выпавшего из привычного контекста, представленного в новой, неожиданной перспективе», постоянное разрушение «горизонта ожидания» воспринимающего [5].

Как известно, в литературном произведении описание тех или иных предметов или явлений как *впервые увиденных* и *остраненных* может быть дано как с использованием различных уже чисто художественных средств и приемов (буффонада, гротеск, всевозможные деформации, парадокс и абсурд, проч.), нетрадиционных «точек зрения»

(глазами ребенка, героя с дефектами восприятия или находящегося в определенном психическом состоянии, в ракурсе видения/осмысления собаки, лисицы, условного «неживого» героя-предмета/явления, проч.), так и с помощью акцентации необычной позиции их наблюдения (с высоты птичьего полета, из глубины вертикально положенной шахты, с дистанции времени и с дистанции как с расстояния, проч.). В психологии же, как известно, еще фигурирует такой термин, как «*отстранение* – выделение того или иного предмета или явления из привычного контекста» („Психологич. словарь”). Также в психологии существует понятие *позиции восприятия*; обычно выделяют пять таких позиций: 1) *мои интересы*; 2) *интересы партнера*; 3) „*объективка*” (отстраненная позиция); 4) *системный взгляд*; 5) *позиция Ангела*. Кроме того, психологи предлагают некий „нулевой километр”, точку отсчета – особую *позицию ведомого*: „стою на месте, жду распоряжений” („Вижу, что должен; чувствую, как принято; хочу то, что положено”). В этом смысле *отстранение* (фр. *éloignement*), – как отмечает в своей статье Илья Карпенко, – необходимое условие художественного творчества вообще. Это как бы первый шаг к творчеству, „подступы” к нему и его необходимое условие – взгляд со стороны, прелюдия к акту созидания» [6]. И у З. Зиника он обусловлен *дистанцированием* как от пережитого им на родине, так и от того, что им познано в эмиграции.

Эмиграция определяет для З. Зиника ту позицию наблюдения, *отстраняющую* (отдаляющую) наблюдателя от культуры страны его происхождения и от культуры уже обретенного им его нового места жительства, что способствует *отстранению* представления их в его творчестве, и она же трактуется З. Зиником (так как выехал он добровольно, желая *увидеть все и осмыслить со стороны*) как прием. Ведь известно, само существительное *отстранение* образовано от глагола *отстранить*, восходящего, в свою очередь, к *от + страна (сторона)*. И отсюда – пространные размышления автора над причинами, типами отстранения в их «работе» на отстранение, и *мотив отстранения*, проходящий практически через все статьи в его сборнике.

В представленных в сборнике «Эмиграция как литературный прием» статьях и эссе З. Зиник рассматривает разные выделяемые в зависимости от их причинно-побудительной и содержательно-функциональной основы типы отстранения, синонимичные или так или иначе связанные с понятием эмиграции и с прояснением для него в ней себя самого, своей родины и уже новых мест пребывания. Анализируя чувства и настроения *отстраненного* от своей родины, З. Зиник, в частности, пишет о том, что сама «эмиграция всегда связана, вне зависимости от политического режима на родине, со страхом перед собственной несостоятельностью – недооволащностью в том мире, который был тобой оставлен. Отсюда и чувство вины: у тебя могла бы быть жизнь, от которой ты ушел, бросив близких на произвол судьбы. Чувство вины эмигрантского писателя по-настоящему начинается лишь с его отказа от родного языка. Он уходит в иное словесное общение, потому что не решился высказать на родном языке нечто существенное для себя, и прикрывает страх перед собственным высказыванием – страх перед самим собой – переходом на чужой язык, где он заранее стеснен, несвободен, избавлен от ответственности за собственные слова» [1: 142-143].

В статье 2007 г. «В погоне за собственной тенью» З. Зиник рассуждает о двух типах эмиграции – внешней и внутренней, под последней имея в виду *отстранение и уход* от постылого бытия в бывшем СССР в *свой условный и ограниченный кругом друзей*

«*другой мир*». Вспоминая свою внутреннюю эмиграцию на родине, он подробно пишет о «менторе и гуру своей юности» Александре Асаркане и его приятелях, которые «в 60-е годы оказались в своем собственном деклассированном обществе – в старом и запущенном кафе „Артистическое“», куда «зажигала пестрая толпа актеров и интеллигентов-неудачников, всех тех, кому было наплевать на собственный общественный статус» [1: 26]. З. Зиник замечает, что «в попытке отстраниться от советского образа жизни люди в кругу Асаркана склонны были к эксцентричной манере общения и парадоксальному образу мышления, которые казались загадочными и чужаковатыми для посторонних. Хотя никто из них никогда не бывал за границей, многие свободно владели иностранными языками (Асаркан знал итальянский). Это была миниатюрная Европа в тюремных стенах советской столицы. Возможно, именно в поисках этой псевдо-Европы моих духовных наставников я и эмигрировал из России десятилетие спустя» [1: 26]. В статье же 1997 г. «Лишенный прописки» З. Зиник признается, что в последующие десятилетия своего пребывания вне России он продолжал внутреннюю и эпистолярную полемику с теми, кого считал «людьми своего прежнего круга», цитировал их, пропагандировал, опровергал, а саму суть их «разговорных застолий», он, вышедший сам из московской разговорной культуры «застолья», затем воплотил в своей прозе. «В ней, – пишет он, – можно увидеть переиначенное (особенно в ранних моих романах) эхо этого „застолья“». Эмиграция, как всякое отстранение, была литературным приемом в том смысле, что драматическое присутствие железного занавеса помогало угадать вымышленную интригу там, где в Москве было бы лишь хаотичное продолжение спонтанного разговора. И в этой эмигрантской фабуле скрытый сюжет – прежний разговор – явно прослеживался» [1: 86-87].

Особенно подробно З. Зиник пишет об эмиграции внешней как уже о реальном пространственном дистанцировании от родных мест. Она – в корне меняет всю оптику видения. *Отстранившись* (уехав) от родины, эмигрант (отстраненный) фиксирует лишь те аспекты его уже новой реальности, которые освещались и отражались еще в его прошлом. Со временем, как отмечает, ссылаясь на свой опыт З. Зиник, все начинает происходить наоборот: внимание привлекают те грани культуры его бывшей родины, на которых отражена тень его нового опыта.

Добровольная эмиграция *дистанцирует/отстаняет* от родины, одновременно при этом давая возможность уехавшему дистанцироваться от себя и понять себя самого. В этом, по З. Зинику, ее «литературный соблазн» как «одной из крайних форм самоотчуждения». В статье 1996 г. «Возвращение в Дублин» он пишет о том, что эмиграция по своей сути – «это ступок отрицательных эмоций: отрицание собственного прошлого (родины) и неспособность окончательно принять избранное тобой самим настоящее (заграницу); зависть к призраку самого себя, которым ты мог бы стать, если бы остался, и к тому, кем ты никогда не станешь в своей новой жизни; обида на тех, кто этой глубинной невоплощенности не понимает, и раздражение на тех, кто осознает в тебе эту неполноценность слишком хорошо, видит тебя насквозь» [1: 128]. Однако, цитируя высказывание Рахель Левин о том, что «человек может быть самим собой только за границей; дома он обязан отвечать за свое прошлое, которое становится для него маской – тяжеловесной и скрывающей его лицо» [1: 31], З. Зиник пишет еще и о том благотворном чувстве освобождения от всего наносного, которое сопутствует *отстранению/эмиграции*. Это чувство приходит не автоматически, ведь эмигрант не свободен от собственной памяти.

В статье 1986 г. «Готический роман ужасов эмиграции» З. Зиник замечает, что поначалу так называемый эмигрантский мир – «мир „здесь”, новый мир, чужд памяти о прошлом и, следовательно, враждебен эмигрантскому сознанию. Этот мир заставляет эмигранта ридиться в новые одежды. Отсюда – обостренное отношение эмигранта к материальным, предметным манифестациям новой жизни: будь то идолопоклонничество перед вещами – своеобразный материалистический идеализм (то есть поиск постоянных материальных подтверждений собственного идеализма – отъезда на Запад, на свободу) или же, наоборот, крайний аскетизм, отказ от всякого материального благополучия» [1: 34]. При этом все вывезенные с родины вещи как материальные символы прошлого не уничтожаются, в чем, конечно же, как пишет З. Зиник, проявляется «ностальгический фетишизм человека, существующего в нише пантеона собственной памяти» [1: 35].

Переехав границу и *отстранившись* от родины, человек зачастую стремится переписать свое прошлое – «эмигрант в этом смысле чувствует себя безнаказанно <...>» [1: 42]. При этом в его сознании, если он не нашел себе места «в другом мире», порой созревает миф об иной и уже идеальной покинутой родине: без нее ему «некуда возвращаться». Однако она – *не реальная* и находится в дореволюционном прошлом, являясь по сути «утопией будущего в прошедшем». И в этих фантазиях – еще один вариант проявления отстранения и от покинутой родины, и от страны пребывания, и от себя самого в своем прошлом и в нынешнем эмигранта.

Как видим, *мотив отстранения* в модификациях типов своих проявлений присутствует и эксплицитно, и имплицитно во всех помещенных в анализируемом сборнике З. Зиника двадцати двух включающих и предисловие материалах. «Работая» на *прием отстранения*, сам по себе он уже как понятие многозначное выступает и как предмет авторских размышлений над самой природой, спецификой той *новой оптикой видения*, которая обретается в эмиграции, над эмиграцией и концептосферой и первого, и второго понятий как таковых.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Зиник З. Эмиграция как литературный прием. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 264 с.
2. Айзенберг М. Бой с тенью // Айзенберг М. Взгляд на свободного художника. – М.: Гендальф 1997, с. 203-213. // Электронный ресурс: <http://www.vavilon.ru/texts/aizenberg/aizenberg6-13.html> [21.03.2015]
3. Асланян А. Интервью с З. Зиником для радио «Свобода» // Электронный ресурс: <http://www.svoboda.org/content/article/2344073.html> [11.04.2015].
4. Шкловский В. Искусство как прием // Шкловский В. О теории прозы. – М.: Советский писатель, 1983. – 397 с.
5. Остранение // Электронный ресурс: http://dic.academic.ru/dis.nsf/enc_literature/3525/%D0%9E%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B5 [10.03.2015]
6. Карпенко И.Е. Остранение и отстранение как приемы художественной литературы вообще и орнаментальной прозы в частности // Октябрь 2014, № 10. Электронный ресурс: <http://vestnik-rzi.ru/2014/10/2479> [10.03.2015].

Шевченко Л.І., д. ф.н., професор, завідувач кафедри літератури
Університет імені Яна Кохановського, Кельце, Польща

МОТИВ ВІДСТОРОНЕННЯ У ЗБІРЦІ СТАТЕЙ З. ЗІНИКА «ЕМІГРАЦІЯ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРИЙОМ»

Збірка статей, есе, а також прочитаних З. Зіником лекцій «Еміграція як літературний прийом» являє собою енциклопедію культурного життя Європи, Америки та Росії ХХ століття з численними відступами у ХІХ століття. Використовуючи описаний В. Шкловським прийом очуднення (the artistic technique of defamiliarization), автор усе в них дає читачеві як ніби «побачене вперше». Подібне очуднення зумовлене в даному випадку відстороненням (estrangement) – дистанціюванням З. Зіника як від відомого і того, що він пережив у себе на батьківщині, так і від того, що він пізнав уже в еміграції.

Ключові слова: еміграція, очуднення, відсторонення, художній прийом, мотив, типологія.

Shevchenko L., doctor Pg. sc., prof.
Kielce, Poland

THE MOTIVE OF *ESTRANGEMENT* IN THE COLLECTION OF ARTICLES BY Z. ZINIK „EMIGRATION AS A LITERARY TECHNIQUE”

The collection of articles, essays, as well as lectures by Z. Zinik „Emigration as a literary technique” presents itself an encyclopaedia of cultural life of Europe, America and Russia of the 20th century, with excursions into the 19th century. Using the artistic technique of defamiliarization described by W. Shklovsky, the author presents everything as „first seen”. Such defamiliarization is caused by Z. Zinik’s estrangement and distancing both from what he had experienced at home, and from what he learned during emigration.

Keywords: emigration, estrangement, defamiliarization, artistic technique, motive, typology.

УДК 821.133.1 Луїза

Бондарєва А., здобувач

КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ФУНКЦІЇ СХІДНИХ РЕМІНІСЦЕНЦІЙ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ ЮДІТ-ЛУЇЗИ ГОТ'Є

У статті розглядаються типи і функції ремінісценцій на прикладі романів зі східною тематикою французької письменниці кінця ХІХ ст. Юдіт-Луїзи Гот'є.

Ключові слова: інтертекстуальність, східні ремінісценції, функції, роман, Юдіт Гот'є.

© Бондарєва А., 2015

У теорії інтертекстуальності (термін Ю. Крістієвої) взаємозв'язок між літературними творами і попередньою художньою традицією відтворюється у текстовій площині за допомогою різних форм і напрямків письма, таких як цитата, алюзія, ремінісценція тощо. У працях відомих вчених (В. Халізева, Л. Федорової, Н. Фатеевої), які свого часу досліджували ремінісценцію у контексті міжлітературних зв'язків, загальне визначення цієї інтертекстеми звучить так: ремінісценція – це відтворення автором у своєму творі образів чи ритміко-синтаксичних ходів, які відсилають читача до іншого твору (В. Халізов), факту культурного життя (Л. Федорова) чи до будь-яких історичних фактів тощо. Будучи експліцитною, розрахованою на впізнавання, чи імпліцитною, прихованою, ремінісценція виникає внаслідок значного впливу на автора творів інших письменників. [1: с. 307]. За М. Шаповал, «навіть вдалі спроби систематизації інтертекстуальних форм не можуть послужитися для конкретного аналізу тексту, оскільки спираються на ті одиниці, статус яких не унормований і розмежування між ними на термінологічному рівні не здійснено й досі, що призводить до плутанини...» [2: с. 339]. Зважаючи на це, у статті спробуємо визначити різні типи ремінісценції та окреслити характер їх функціонування на прикладі романів зі східною тематикою французької письменниці кінця XIX – початку XX ст. Юдіт-Луїзи Гот'є «Імператорський дракон» (1869), «Сестра сонця» (1887) та «Іскандер» (1886).

Юдіт-Луїза Гот'є відома у Франції як письменниця-оріенталіст, твори якої репрезентують більш східні культурні візії, аніж західні. У Європі первинний інтерес до незнайомих культур як Близького так і Далекого Сходу виник через захоплення філософією та літературною спадщиною Китаю, Японії, Персії. У творах Юдіт Гот'є чітко простежується тенденція, що дозволяє інтегрувати деякі елементи східної культури у контексті французької літературної спадщини кінця XIX ст., але в основному її погляд все ж є протилежним європоцентристській моделі панування західної культури над східною.

Так, у романі «Імператорський дракон», авторка розбудовує сюжетну лінію твору за допомогою давньокитайського міфу про драконів. Жодна з міфологічних істот не є настільки звичною для далекосхідної літератури як дракон. Вже у перших книгах «Цзин» («Книга Перемін») і «Шидзин» («Книга Пісень») згадуються ці істоти, що символізують людей сповнених світлом, тобто великих діячів, зокрема це видатний і максимально сповнений енергії Ян (імператор), прибуття у майбутньому якого передрікає саме дракон [3]. Поступово інтегруючи китайську легенду про перевтілення драконів у різні образи та обличчя, письменниця не переповідає, а художньо трансформує традиційний міфологічний сюжет, вплітає в оповідь мотиви з інших легендарних джерел, як от стародавню легенду про Хуа Мулань з однойменної китайської поеми (VI ст.). За легендою дівчина заради близької людини переодягається у чоловічий одяг й вирушає на війну. Схожу сміливу дівчину спостерігаємо в образі героїні роману Йо-Мен-Лі (Yo-Men-Li), яка наділа також чоловіче вбрання, щоб вирушити у похід зі своїм коханим і оберігати його. Лінія кохання у романі не стає головною, на якій будується ідея твору.

Зуважимо, що звернення до міфу актуалізує думку про значення попереднього досвіду людини, яке у Ніцше інтерпретується як «одвічне повернення» і як спосіб оновлення не тільки самої культури, але й людини [4: с.13]. Також помічаємо смисло- й структуротворчу роль далекосхідної міфологічної традиції у творчості письменниці як джерела художньої свідомості.

В іншому романі «Сестра сонця» Юдіт Гот'є також влітає у сюжетотворчу канву персонаж з японської міфології – богиню Аматерасу, відому ще як Богиня-сонця. Згідно синтоїзму імператор Японії має походження від цієї богині. У романі «Сестра сонця» головна героїня та імператриця Кісакі (Kisaki), яка також походить від зазначеної богині, покохала молодого принца Нагато (Nagato). Будучи заміжною, імператриця змушена була відмовитися від всього земного і прийняти служіння богині в японському храмі, іншими словами стати самою Аматерасу. Зазначимо, що легенда про японську Богиню-сонця зустрічається також у книгах японської історичної хроніки «Кодзікі» («Записи справ давнини», 712 ст.) і «Ніхонгі» («Аннали Японії», 720 ст.). Юдіт Гот'є трансформує сюжет давньої легенди, адаптуючи її до буддійських канонів карми: після завершення земного шляху, сповненого труднощами та випробуваннями, закохані нарешті зустрінуться у вічності. Відтак міф у французькій письменниці має інтертекстуальне трактування та набуває характеристики дискурсу. У Юдіт Гот'є він стає структурною основою художнього твору та метамовою, за допомогою якої вона намагається звернутися до витоків східного світобачення.

Розуміння китайської філософії конфуціанства і даосизму простежується в образі поета-мандрівника Ко-Лі-Цина (Ko-Li-Tsin) з твору «Імператорський дракон», морально-етичні принципи якого, а саме – прагнення справедливості як головного принципу, повага до людей (бути людяним), традицій тощо, відповідають образу давнього мислителя й філософа Конфуція. Кун-цзи (друге ім'я Конфуція) чи Ко-Лі-Цин? Асоціативні паралелі виникають вже на іменному рівні. Відомо, що Юдіт Гот'є була знайома з конфуціанською концепцією, принаймні з деякими її аспектами, такими як конфуціанська етична традиція родини і держави. У збірнику «Дивовижні народи» (1879) вона наводить уривок про зустріч Конфуція з вчителем музики, за допомогою якого письменниця демонструє розуміння важливої ролі мистецтва для китайців як «магічного ключа, який відчиняє двері» у дивовижний світ речей, сповнених духовною енергією «ци» [5, с. 43]. Таким чином авторка створює контекст твору, відштовхуючись від наявних, але переосмислених нею культурних кодів, чимало з яких інтерпретуються у формах інтертекстуальності.

Зовсім інше змістовне навантаження відображено у «близькосхідному» романі «Іскандер». Сюжетотворчою віссю, як і у попередніх двох романах, стає легенда. У зазначеному творі авторка використовує розповідь про ім'я Іскандер, правителя земель Рума і Турана (сучасна Туреччина), Індії та Ірану походить від видозміненого іранізованого імені Олександра Македонського. Вперше ця легенда згадується у перського поета Абула-касіма Фірдоусі (940 – 1020 рр. н.е.), автора епічної поеми «Шах-наме» («Книга царів»). Трансформована уявою письменниці легенда про великого полководця, який у 331 році до н.е. завойював іранські землі, набуває додаткового смислового навантаження завдяки проекції єднання західного початку зі східним. Так, будучи європейцем, Олександр Великий дізнається про свої іранські корені, що змушує його відмовитися від розправи над своїм ворогом Рустемом, двоюрідним братом, й полюбити другу батьківщину. Цим романом Юдіт Гот'є передбачає тенденції зближення західного і східного менталітетів, які стануть головними у ХХ столітті.

Історичні ремінісценції у романах Юдіт Гот'є мають як експліцитний так і імпліцитний характер. У японському романі «Сестра сонця» велика кількість історичних і легендарних імен свідчить про експліцитну структуру нарації. Так, імена добре відомі

самим японцем: тайкун (імператор) Хідейосі, його син Хідейорі, його жінка Йодогімі, засновник доби Едо Токугава Ієясі дозволяють відтворити епоху Японії за часів панування феодального устрою (XVI століття).

А от у китайському романі «Імператорський дракон» історичні ремінісценції мають імпліцитний характер і проявляються у вигляді гасел і вигуків, які лунають з уст бунтівників: «Нехай живе династія Мін, звергнути Цинів!» [6: с. 219]. За допомогою таких висловлень можна відтворити Китай епохи правління маньчжурського імператора Кансі (1662 -1722).

Найбільш чуттєвою до «чужого слова» (М. Бахтін) виявляється поезія. Якісно нове поєднання східної поетики і західної прози репрезентує роман «Сестра сонця». Юдіт Гот'є нібито вплітає у структурну канву твору японську поетичну традицію, а саме вірші у жанрі «танка» і японські пісні, що є досить незвичним для європейської художньої традиції, або ще більше виявляється однією з перших спроб стилізації під короткий п'ятирядковий японський вірш-танка. Так, у романі зустрічаємо художні образи, які притаманні японській поетичній традиції (такі як вишневий білоцвіт, що облітає ніби сніг; зозуля в небі, яка нагадує миттєвість життя; верба у саду, що вклонилася до долу), вони нагадують вірші відомих поетів доби Хейан Кі-но Цураюкі і Тадаміне. Наприклад, у одному з віршів Юдіт Гот'є спостерігаємо: *Облітають квіти вишень/ Неначе білий сніг навесні* / [7: с. 172]. Це нагадує рядки з вірша поета Кі-но Цураюкі: *І сніг весняний падає.../ Неначе вже облітають білі пелюстки* / [8, с. 183]. Зазначимо, що японські поети, як й китайські, активно застосовували у своїй поезії різноманітні художньо-стилістичні прийоми та засоби у тому числі й ремінісценції та алузії на відомі вірші іншого автора, часто навіть з використанням прямої або видозміненої цитати з твору. В японській літературній традиції такий прийом іменується як «хонкадорі», що означає «услід головній пісні / віршу/» [9, с. 139]. Як бачимо, ремінісценція у далекосхідній поезії є одним із звичних засобів віршоворення. А своєю стилізацією (імітацією) японської класичної традиції Юдіт Гот'є не лише привернула увагу співвітчизників до літератури Японії, але й продемонструвала можливість запозичення французькою поезією японських строфічних форм, передусім «танка», та художньо-стилістичних засобів, характерних японській поезії.

Дослідження ремінісценцій у східному доробку Юдіт Гот'є передбачає їх тематичну класифікацію на історичні і літературні ремінісценції. За допомогою історичної ремінісценції розкриваються історичні події, що відбувалися у різні епохи Китаю, Японії і Персії. Функція цього різновиду полягає у відтворенні історичної атмосфери певної епохи, головними подіями якої стає боротьба між людьми однієї країни. Ніякого зайвого навантаження, на нашу думку, вони не несуть, а тому головною метою письменниці було відтворити атмосферу занурення у тогочасні події, створити колорит епохи. Єдиною спільною рисою, що поєднує три аналізовані романи є міжусобне протистояння народів: у Китаї – це протистояння династій Мін і Цин, у Японії – це боротьба за владу між майбутнім правителем Хідейорі й дійсним тайкуном Ієясі, у Персії – це завойовницький похід Великого Іскандера.

Літературним ремінісценціям належить більш гуманістична функція, а саме звернення до літературної спадщини Близького та Далекого Сходу. Одним із аспектів взаєморозуміння культур Сходу і Заходу, їх взаємозбагачення є залучення сюжетів та образів зі східною поетикою. З точки зору мистецтва Схід являв собою земний рай, скарбницю

міфів, образів і мотивів як для літератури так і для живопису, архітектури тощо. Звернення французької письменниці до міфологічного епосу має інтертекстуальне потрактування і набуває ремінісцентних рис із далекосхідною міфологією, яка складає філософсько-естетичний комплекс давньої епохи Китаю та Японії. Ремінісцентні риси у японській поезії виконують функцію відкриття своїх власних креативних можливостей. А отже, ми можемо говорити про глибоку інтеграцію східних романів Юдіт Готьє у складний культурний контекст епохи реалізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Літературознавча енциклопедія: У двох томах / [укл. Ю.І. Ковалів]. – К.: ВЦ «Академія», 2007 – .– (Енциклопедія ерудита). Т.2 – 2007. – 624 с.
2. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство: зб. наук. Праць / наук. ред. к.філол. наук, проф Поплавська Н.М. – Тернопіль: ТНПУ, 209. – вип. 27. – 466 с.
3. М.В. де Фиссер Дракон в Китає и Японии / [ел. ресурс] – режим доступу: <http://www.library.ru/help/docs/n82396/1.pdf>
4. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе / Е.М. Мелетинский – М.: РГГУ, 2001.– 169 с.
5. Gautier J. Les peuples estranges / Judith Gautier – Paris: G. Charpentier йд., 1879. – 336 р.
6. Gautier J. Le dragon impйrial / Judith Gautier – Paris: Armand Colin et C йд., 1893. – 340 р.
7. Gautier J. La soeur du soleil / Judith Gautier – Paris: Dentu & Cie, 1887. – 305 р.
8. Бондаренко І.П. Антологія японської класичної поезії. Танка. Ренга (VIII – XV ст.) / Бондаренко І.П. – К.: Факт, 2004. – 912 с.
9. Бондаренко І.П. Розкоші і злидні японської поезії: японська класична поезія в контексті світової літератури / Бондаренко І.П. – К.: Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. – 566 с.

Бондарева А., соискатель
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ФУНКЦИИ ВОСТОЧНЫХ РЕМИНИСЦЕНЦИЙ В ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ФРАНЦУЗСКОЙ ПИСАТЕЛЬНИЦЫ ЮДИТ-ЛУИЗЫ ГОТЬЕ

В данной статье исследуются виды и функции реминисценций на примере романов с восточной тематикой французской писательницы конца XIX в. Юдит-Луизы Готье.

Ключевые слова: *интертекстуальность, восточные реминисценции, функции, роман, Юдит Готье.*

Bondareva A., aspirant
Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv

THE FUNCTIONS OF ORIENTAL REMINISCENCES IN PROSE WORKS BY FRENCH WRITER JUDITH LOUISE GAUTIER

The article deals with the types and functions of some reminiscences in the oriental prose work by Judith Louise Gautier the French writer of the end of XIX century.

Key words: *intertextuality, oriental reminiscences, functions, prose work, Judith Gautier*

**АПОЛЛОНОВСКИЕ И ДИОНИСИЙСКИЕ ИСТОКИ
КОНФЛИКТА «ДУХОВНОГО» И «МАТЕРИАЛЬНОГО»
ВО ФРАНЦУЗСКОЙ РОМАНТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 1820-1830-Х ГГ.**

В статье рассматриваются аполлоновские и дионисийские аспекты французской литературы 1820-1830-х гг. В проблемное поле исследования входят вопросы о мифопоэтическом конфликте «духовного» и «материального» в романтизме, о двух полюсах бинарной оппозиции внешнего и внутреннего уровня телесности, а также о принципах символического отображения в романтическом романе социальной и психологической детерминации телесной организации человека.

Ключевые слова: Ламартин, Виньи, Гюго, романтизм, поэзия, роман, аполлоновские и дионисийские начала, мифопоэтика, духовность, телесность.

В проблемное поле современного структурного исследования дионисийства и аполлонизма, кроме вопросов философской и культурной антитетичности духовного и телесного, их бинарной оппозиции [1, с. 6 – 10], включены аспекты внешнего и внутреннего уровней телесности, их социально-психологической детерминированности [2, с. 71]. Исследователи «телесности», как правило, ссылаются на М. Бахтина, который обосновал феноменологию телесного чувства и впервые выделил внешнее и внутреннее тело, а также Ж.П.Сартра, отмечавшего значение чувства в формировании «внутреннего телесного», его переходе во внешнюю среду [2, с. 71; 3]. Стремление исследователей к сглаживанию и компромиссному разрешению извечного конфликта духовного и материального как противоположных природных начал и общественных сил, привело к рассуждениям о порожденных культурой символических смыслах, не свойственных природе, прежде всего, представлениях о «вечности» и «мгновении» и непрекращающейся борьбе духа и тела [1, с. 4]. В научный обиход были введены понятия «овнешнения», «оплотнения» души, пространства «между» [4, с. 45], уточняющие романтическую картину мира и культурные представления о вселенских и природных связях, пространственных и временных отношениях, укоренившиеся в сознании человека христианской эпохи и постепенно «размываемые» с наступлением Нового времени.

Французская элегическая поэзия 1820-х гг. строилась на мифопоэтическом параллелизме природных и чувственных стихий и символической бинарности телесного и духовного, соответствующих дионисийскому и аполлоновскому началам. Источником такой экспликации служила не только поэзия античных идилликов Феокрита, Мосха, Биона в интерпретации Андре Шенье, но и античный «рационализм» в лице Гомера, в котором аполлоновское начало представлено в содружестве и неразрывной связи с дионисийскими силами. Заново открывая Гомера и оставаясь при этом наследниками идиллико-элегической культуры, романтики со свойственной им двуполярностью взглядов представляли противоположные силы в природе и творчестве, с одной стороны, как

параллельно развивающиеся и взаимодействующие, с другой – как антиномичные. Антиномия аполлоновского «верха» и дионисийского «низа» не исключала их примирение в античной мифологической традиции, но в рамках программы самосозерцания и исследовательского интереса к «таинству» внутренней жизни, к психическим состояниям на грани балансирования между «воспарениями» и погружениями «на самое дно человеческой души» (Richard Tarnas. *Passion of Western Mind*, 1991) [5].

Во второй половине 19 в., с наступлением постромантической эпохи, оппозиция внутреннего и внешнего миров переросла в конфронтацию, вырисовывалась как «непреодолимая пропасть», которую пытались «обойти» мыслители конца 19 – начала 20 ст. К.Г. Юнг вывел вопрос о душе и теле из мифологической области в психическую, утверждая, что тело без души, как и душа без тела, ничего не значит [6]. При этом Юнг опирался на немецкий романтизм и на учение Ф. Ницше, который в «Рождении трагедии из духа музыки» (1872) показал, что духовные аполлоновские силы подпитываются из более древних дионисийских источников. Юнгианство и теория внешнего и внутреннего языков тела и телесности пролили свет на аполлоновские и дионисийские истоки романтизма, в частности, романтический синтез искусств. Искусствоведческий дискурс объединил язык поэзии, живописи и скульптуры, в котором «телесность» и сегодня понимается одновременно как модус тела [2, с. 70] и противоположность «духовности» в романтической традиции. Возражения современных исследователей против такого дуализма обоснованы витальной природой единства телесного и духовного [7, с. 6], естественным взаимодействием и взаимопроникновением дионисийских страстей, аполлоновского творческого начала и извечных духовно-душевных интенций человечества к внутреннему и внешнему совершенству.

Романтизм, безусловно, отдавал предпочтение «аполлоновскому духу», но, думая о творческой гармонии, не забывал о «чувственной» дионисийской природе человека, стремясь «улучшить» и облагородить страсти, снять с них налет необузданности, показать и осудить подверженность неуправляемым телесным влечениям и «темным» влияниям. Важно уточнить, что в романтизме не было однозначного понимания «телесности» как низкого уровня воплощения души и «темной стороны» человеческой личности. Романтическая концепция «естественного чувства» основывалась на принципах идеализации прекрасного и была связана с христианством, «улучшенным» пантеистическими и неоплатоническими идеями. Исследуя корни романтического учения о «рождении духа», К.Г. Юнг обратился к поэзии Гельдерлина, возродившего «старинное предчувствие бессмертия всякой жизни». В образе «скромного бутона» из стихотворения «Роза», хранящего вечно цветущий Дух, Юнг увидел древний мотив возрождения, символику цикла рождения и умирания [8, с. 367–368]. Во французском романтизме герметизм отношений человека и природы первоначально коренился в мифопоэтической «чувствительности» времен эллинизма, поначалу не имевшей ничего общего с бинарной оппозицией духовного и бездуховного в человеке, остро ощущавшем свою телесность и душевную неприкаянность. В таком видении человека сказывалось повышенное внимание романтизма к философско-религиозным учениям Средневековья, к попыткам средневековых авторов создать грандиозный синтез богословских идей и мистической интуиции [9, с. 133–134]. С этих позиций французские романтики воспринимали не только Святое Писание, но также универсальный «историзм» и «натурализм» Гомера, творчество В. Шекспира и Д.

Мильтона, представивших действительность в сгущенных красках как катастрофическую реальность, а внутреннюю жизнь человека как «бездонную бездну». Романтически понятый аполлонизм, принадлежащий не только природе, но и сфере искусств, строился на «принципе индивидуации» (термин К.Г. Юнга), проявившем себя в процессе обособления, дифференциации и развития индивида, чья психология отличалась от общей коллективной психологии [10, с. 274]. Человека изображали то оплавшим от общества отщепенцем, то уединившимся печальником, возвышающимся над миром в тоскливом гордом одиночестве.

Романтические описания души, тела и телесности, которые обнаруживаем в ранней поэзии А. де Виньи, условны, аллюзивны и суггестивны, часто выражены в фигуральной, завуалированно-метафорической форме. Как правило, автор отсылает к «готовому» тексту, к библейскому источнику, экзотическому сюжету, к параллелям, образам искусства. Последние традиционно наделены орнаментальными или пластическими функциями, «вещностью», «материальностью» [11, с. 28]. В «Дриаде» (1816) Виньи говорит о телесной красоте человека как о божественном даре, направляя острое мифопоэтическое слова на «внешнее» и на «внутреннее». Дионисийское жизнелюбие и буйство эротических сил символически и аллегорически противопоставлены и устремленной вовне чувствительности, и интенции к самосозерцанию, самореализации. Мифопоэтическая история любви вставлена в естественный цикл рождения и умирания в лоне матери-природы (дерева), пронизана возвышенными мыслями о безвременном божественном присутствии, о начале и конце, о жизни и смерти и, в то же время, наполнена воспоминаниями о дионисийских радостях земного существования. Идиллическая гармония нарушена индивидуалистической замкнутостью Батилла на себе и своей любви, но по-прежнему отражает тенденцию к утонченности чувств в традиции аполлоновской поэзии времен эллинизма. Пастух Меналк, оппонент и соперник певца Батилла, нивелируя неповторимую индивидуальность и творческую обособленность, апеллирует к коллективным культовым (оргическим) страстям архаического дионисийства [12].

В мистической поэме «Элоа» (1824) А. де Виньи возвращается к размышлениям об оппозиции «высокого» (возвышенного, небесного) и «низкого» (земного), размышляя над ветхозаветной идеей противоборства божественного (светлого, одухотворенного, целомудренного) и демонического (темного, греховного, материально-телесного). Библейские образы, освещенные зыбким романтическим светом, попадают в плоскость двойственных решений: люциферическое отступничество, приведшее к расколу и конфликту аполлоновского и дионисийского начал и породившее двуполярный мир, увидено в байронической традиции как бунтарство против божественного деспотизма и единовластия. Последнее и стало прецедентом для перевода первоначально декларируемой романтиком Виньи естественной антиномии аполлоновского и дионисийского начал в плоскость неразрешимого конфликта духовного и бездуховного в романе «Стелло» (1831–1832), в котором критики увидели продолжение одновременно «Фауста», «Дон-Кихота» и «Сентиментального путешествия» с их идеей «двойственности» человеческой природы. В философско-информационном поле «Стелло» внутреннее, становясь предметом иронического изображения и анализа, проявляется как видимый физический план бытия в образе *blue devils* (голубых бесы, хандра). Этот фантазийный, сказочный образ содержит все признаки метафоры хандры, мигрени, депрессии и символизирует

растерянность поэта, стоящего перед выбором средств и формы служения. «Сама болезнь становится метафорой», когда «на болезнь проецируется восприятие зла», – пишет С. Сонтаг [14, с. 224– 257]. Виньи описывает недуг поэта: «Stello était, hier matin, aussi changé en une heure qu'après vingt jours de maladie, les yeux fixes, les lèvres pâles et la tête abattue sur la poitrine par les coups d'une tristesse impérieuse» («Вчера утром Стелло изменился за один час, как будто за три недели болезни, его взгляд остановился, губы побледнели, голова поникла на грудь в приступе неизбежной печали») [13, с. 287]. Писатель ничего не приукрашивает своей метафорой и ссылается на факты действительности. Диагноз *blue devils*, распространенного в светском обществе сплина, пришедшего из Англии, был поставлен Черным доктором, прототипом которого стал известный парижский врач по фамилии Бланш (Белый), лечивший психические болезни поэтов, в том числе Жерара де Нерваля. В «Стелло» также мелькает имя Лаватера, автора нашумевшей книги по физиогномике «Искусство познавать людей и заставлять их любить себя»; упоминается модная наука френология, изучавшая проблему зависимости морально-нравственных состояний от строения человеческого черепа. Писатель-романтик смело замечает, что в «нервные болезни» не верят пышущие здоровьем, краснощекие люди, которыми наполнены улицы города, и традиционно противопоставляет им бледного челома, погруженного в печальные думы о судьбах человечества, страдающего головной болью поэта. В «Истории взбесившейся блохи» Виньи с горькой иронией констатирует несовместимость духовно-душевного и материального начал и с тонкой насмешкой обрисовывает рокайльную «бисексуальность» короля и «бездушную» кукольность мадемуазель де Куланж, склонную к жестокостям вампирической природы. Для построения художественной концепции «телесного» здоровья и духовно-душевного убожества в ход были пущены контрасты и диссонансы, анализ и синтез, ирония и сатира, самоуглубление и рассуждение. В новелле о Томасе Чаттертоне, включенной в «Стелло», показан трагизм «обуржуазивания», индивидуализации, расщепления человеческого общества, отход от «высоких» ценностей и возвышенной гуманности в результате смещения личных и общественных интересов в область материи, вещей, денег.

Виньи, Нодье, Ш. Сент-Бев видели в человеке мифопоэтический феномен, функционирующий в новом социально-психологическом пространстве, но проецировали на это пространство «мировую скорбь» в традиции Шатобриана, описавшего постреволюционный нравственно-психический синдром как общественный «недуг». Ближе к 1830-м гг., накануне выхода романтизма за рамки «герметического» символизма, человек мыслился как продукт «странной», чуждой аполлоновскому духу формации, породившей изгоев и неудачников, не способных к приспособленчеству и простейшей адаптации к внешним обстоятельствам, к новым общественным условиям. Телесное нездоровье и болезненное состояние души рассматривались французскими романтиками как две стороны одной модальности. В «поэтических медитациях» Ламартин обратил внимание на атомическое строение вселенной и человека. В условиях атомизации (расщепления) общества «перерезание пуповины» и рождение воспринимались как «первый акт драмы одиночества» [1, с. 5]. Ранние стихотворения Ламартина и Сент-Бева обновили идиллическо-элегическую структуру внешнего и внутреннего, видимого и невидимого, реального и потустороннего, сверхъестественного и сверхчувственного. Человек – одновременно и атом, и ничтожное насекомое, и свержличность, и божество. Романтики

близко подошли к методу реконструкции внешнего через внутреннее, всеобщего через единичное. При этом доминирующей оставалась христианская антиномия природы и телесности, духа и души, души и тела.

В романе В. Гюго «Собор Парижской Богоматери» телесная красота идеализирована и противопоставлена плотскому, как «сосуду греха». Уже при упоминании имени Эсмеральды вакхическая, праздничная стихия музыки и пляски пробиваются на поверхность, скрытая дионисийская сила становится видимой и пробуждает коллективную ритуальную страсть. «Camarades, cria tout à coup un de ces jeunes drôles des croisées, la Esmeralda ! la Esmeralda dans la place !» Ce mot produisit un effet magique. Tout ce qui restait dans la salle se précipita aux fenêtres, grimpant aux murailles pour voir, et répétant: la Esmeralda ! la Esmeralda ! («Друзья! – внезапно крикнул один из молодых озорников, примостившихся на подоконниках, – Эсмеральда! Эсмеральда на площади!») Это имя произвело магическое действие. Все, кто еще оставался в зале, повторяя: «Эсмеральда! Эсмеральда!», бросились к окнам и стали подтягиваться, чтобы им видна была улица» [15, с. 79]. Ницше пояснил магическую природу воздействия музыки на людей: «В пении и пляске являет себя человек сочным более высокой общины: он научился ходить и говорить и готов в пляске взлететь в воздушные выси. Его телодвижениями говорит колдовство» («Рождение трагедии в искусстве музыки»). Гюго передал «колдовство» танца аполлоновским «языком» – гармоническим ритмом и пластичными телодвижениями танцовщицы, которая, если применить словесную формулировку из «Рождения трагедии», сама «стала художественным произведением». Гюго говорит образным языком: дух прекрасен, и любое его телесное воплощение прекрасно даже, если оно поселяется в уродливом теле горбуна Квазимодо. По словам Л. Селлье, именно Квазимодо, сидящий верхом на бронзовом крылатом коне, как «живая химера», символизирует в романе Гюго «чудовищный союз», «странный альянс» «живого камня» и духа [16, с. 20]. Такое чудесное воплощение дионисийско-аполлоновской двойственности составляет неразрывное единство, по своей природе противоположное болезненной раздвоенности Клода Фролло. Трагедия диакона Собора парижской Богоматери заключается в его зависании в пространстве «между» – между набожностью и отступничеством от высшего Духа, проявившемся в злобном демоническом коварстве и человеческой слабости перед искушением, нестойкостью перед соблазном, неумением управлять страстным влечением и сублимировать его в возвышенный гимн божественной красоте в его женской ипостаси. В романах В. Гюго утверждается и антитеза, и общность тела и души. Аполлоновский дух, его стиль и язык раскрепощают индивидуальные творческие силы, высвобождают необузданную дионисийскую вольность, возрождая коллективное оргиастическое сознание и одновременно с ним – темное бессознательное, подталкивая это проснувшееся «чудовище» к несанкционированным действиям.

Французская литература романтической эпохи все еще подчинялась классицистическим предписаниям в изображении человека и была очень осторожна в описаниях телесности и дионисийства. Но романтики постепенно возвращались к табуированным темам и принципу всестороннего изображения человека, зачастую сопротивляясь желанию показывать низменную, грубо-откровенную физиологию в раблезианской смеховой традиции, заменив ее описанием «физиологии» души.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Баженова Е.В. Тело человека как территория столкновения природы и культуры // Человек в мире культуры. – Вып 3, 2012. – С. 3 – 8.
2. Цветус-Сальхова Т.А. «Тело» и «телесность» в культурологических исследованиях // Вестник Томского гос. ун-та. Теория, методология и философия культуры. – Вып. 351, 2011. – С. 70 – 73.
3. Подорога В.А. Феноменология тела. Введение в философскую антропологию. Материалы лекционных курсов 1992–1994 годов. – М.: Ad Marginem, 1995. –340 с.
4. Зинченко В. П., Леви Т. С. Психология телесности. – М.: Аст, 2005. – 371 с.
5. Тарнас Р. Страсти западного ума [Романтизм и его судьба. Две культуры] / пер. Т.А. Азаркович. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1995. Режим доступа: <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/articles-all/tarnas-romantizm-i-ego-sudba.htm>
6. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени / К.Г. Юнг. – М.: Прогресс, Универс, 1996. – 133 с.
7. Виляева С. Телесность и телесная красота как феномен культуры // Аналитика культурологии. – Вып. 28, 2014. – С. 6–10 [Электронный ресурс] <http://cyberleninka.ru/article/n/telesnost-i-telesnaya-krasota-kak-fenomeny-kultury>
8. Юнг К.Г. Либи́до, его метаморфозы и символы / К.Г. Юнг. – С.Пб: Вост.-Европ. ин-т психоанализа, 1994. – 415 с.
9. Карсавин Л.П. Культура средних веков / Л.П. Карсавин. – К.: Символ-Artland, 1995. – 198 с.
10. Адлер Г. Вклад К.Г. Юнга в современное сознание / Г. Адлер // Лекции по аналитической психологии / Г. Адлер. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1996. – С. 242–278.
11. Фридлендер Г.М. «Лаокоон» Лессинга / Г.М. Фридлендер // Лаокоон, или О границах живописи и поэзии / Г.Э. Лессинг. – М.: Худож. лит., 1957. – С. 7 – 61.
12. Жужгина-Аллахвердян Т.Н. Литературно-критическая и творческая рецепции античной культуры французскими романтиками первой трети XIX века / Т.Н. Жужгина-Аллахвердян // Література в контексті культури: зб. наук. праць. – Д.: Вид-во ДНУ, 2002. – Вип. 10. – С. 68 – 71.
13. Vigny A. de. Les Consultations du Docteur Noir / A. de Vigny. – P.: Garnier-frères, 1970. – 453 p.
14. Сонтаг С. Болезнь как метафора // Иностранная литература. – № 8. – 2003. – С. 224–257.
15. Hugo V. Notre-Dame de Paris. – P.: Garnier-Flammarion, 1967. – 512 p.
16. Cellier L. Preface / L. Cellier // Hugo V. Notre-Dame de Paris. – P.: Garnier-Flammarion, 1967. – P. 16 – 24.

Жужгіна-Аллахвердян Т. М., доктор філологічних наук, професор
Національний гірний університет, Дніпропетровськ

АПОЛЛОНІВСЬКІ ТА ДІОНІСІЙСЬКІ ДЖЕРЕЛА КОНФЛІКТУ «ДУХОВНОГО» І «МАТЕРІАЛЬНОГО» У ФРАНЦУЗЬКІЙ РОМАНТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1820-1830-X РР.

У статті розглядаються аполлонівські та діонісійські аспекти літератури Франції 1820-1830-х рр. До проблемного поля дослідження входять питання про міфопоетичний конфлікт «духовного» та «матеріального» в романтизмі, про два полюси бінарної опозиції зовнішнього та внутрішнього рівнів тілесності, а також про принципи символічного відображення у романтичному романі соціальної та психологічної детермінованості тілесної організації людини.

Ключові слова: Ламартін, Віньї, Гюго, романтизм, поезія, роман, аполлонівські та діонісійські начала, міфопоетика, духовність, тілесність.

Zhuzhgina-Allahverdyan T.M., doctor of Philology
National university, Dnepropetrovsk

APOLLONIAN AND DIONYSIAN ASPECTS OF FRENCH LITERATURE IN 1820-1830

The article discusses Apollonian and Dionysian aspects of French literature in 1820s-1830s. The research covers the problems of conflicting spirituality and physicality in Romanticism, of the « two poles of binary opposition», the dialectics of internal and external levels of physicality and the principles underlying the symbolic reflection of socially and psychologically determined human body organization in the romantic novel.

Keywords: Lamartine, Vigny, Hugo, Romanticism, Apollonian and Dionysian aspects, mythopoetics, spirituality, physicality.

УДК 821.10.01

Галаган Я.В., аспірант
ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Харків

М.И. ЦВЕТАЕВА В ТВОРЧЕСКОМ СОЗНАНИИ М.Д. РАХЛИНОЙ

В статье анализируются формы присутствия цветаяевской традиции на разных уровнях художественной структуры лирических произведений харьковской поэтессы М.Д. Рахлиной, определяется характер влияния творчества Цветаевой на эстетическую систему поэтессы.

Ключевые слова: лирика, стихотворение, рецепция, образ, мировоззрение, ритм.

© Галаган Я.В., 2015

М. Д. Рахлина – яркая харьковская поэтесса второй половины XX века, своеобразие художественного мира которой во многом определяется его диалогичностью. М. Д. Рахлина – поэт «переимчивый», на ее творчество заметное влияние оказали выдающиеся предшественники и современники, в первую очередь А. С. Пушкин, Н. А. Некрасов, А. А. Ахматова, Б. Л. Пастернак, М. И. Цветаева, О. Э. Мандельштам, Б. А. Чичибабин, что проявляется в поэзии М. Д. Рахлиной на разных уровнях. Речь идет не только об использовании поэтессой многочисленных цитат, реминисценций и аллюзий, но и о перекличках на уровне образной системы, синтаксического строя, особенностей стихосложения. Свообразие поэтического мира М. Д. Рахлиной можно объяснить через характеристику природы творчества, данную А. А. Потебней: «Если создание образа есть для поэта неотложная нужда, то поэт для выражения своей мысли непременно будет хвататься за первое попавшееся средство. Ему некогда думать о том, что скажет о нем читатель; ему некогда отыскивать средства, то есть образы, которые показались бы читателю новыми <...> Кто разыскивает слово не с тем, чтобы возможно точнее выразить мысль, а чтобы сказать по красивее, тот не придает серьезного значения мысли для себя. <...> Отсюда объясняется, что настоящие поэты, <...> для которых это есть дело их души, <...> весьма часто берут готовые формы для своих произведений. Но, разумеется, так как содержание их мысли представляет много особенностей, то они неизбежно вводят в эти готовые формы новое содержание и тем самым изменяют эти формы» [12, с. 550].

Целью данной статьи является анализ различных форм рецепции М. Д. Рахлиной поэзии М. И. Цветаевой в лирике и характеристика черт преемственности в области эстетических принципов и поэтических форм.

Знакомство М. Д. Рахлиной с творчеством М. И. Цветаевой состоялось во время учебы на филологическом факультете Харьковского государственного университета: «...и уже доносятся, в виде отдельных стихов, Мандельштам (правда, ранний), и Цветаева» [11, с. 42], что придало новый импульс творческим исканиям поэтессы, выливаясь, в первую очередь, в реализацию важнейшего цветаевского принципа: «Пишите, пишите больше!». Именно по этому пути пошла М. Д. Рахлина, в лирике которой, приобретающей характер исповеди, откровенных дневниковых записей, на протяжении всего творческого пути поэтессы из мелочей быта выстраивается оригинальный поэтический мир: «...что видишь, все пишешь» [10, с. 84].

Художественным системам М. И. Цветаевой и М. Д. Рахлиной присущи гуманизм и любовь к жизни. Но если цветаевское кредо, сформулированное ею в стихотворении «Литературным прокурорам», – «Все понять и за всех пережить» [17, с. 174], то харьковская поэтесса видит его в том, чтобы «Все понимать, все знать, все вынести, / И быть собой, и крест нести» [5, с. 54].

М. И. Цветаева не раз подчеркивала, что ее дело – жизнь, а не литература, и в статье «Поэты с историей и поэты без истории» (1934) ратовала за предельную искренность поэзии, в которой любому «я» должно соответствовать «я» биографическое, выражающее настроения, чувства, мироощущение самого поэта [19, с. 397–429]. В соответствии с этим лирическая героиня Цветаевой является носителем авторского сознания: «...вовсе не: жить и писать, а жить – писать и: писать – жить. Т. е. все осуществляется и даже живет (понимается) только в тетради» [19, с. 5]. Такое цветаевское понимание поэтической судьбы, связанной с раскрытием души художника, характерно

и для М. Д. Рахлиной. Она особенно ярко выражено в стихотворении «Нельзя!», где утверждается, что вся жизнь поэта лирически выражена в стихах: «Прозрачные слова – вы жизни заменители, / прозрачные слова, вечерние огни... / Ведь то, как я жила – вы слышали и видели, / но то, как я жила – расскажут лишь они!» [9, с. 9].

Поэтические миры М. И. Цветаевой и М. Д. Рахлиной роднит увлечение философским учением Гераклита, в лирике харьковской поэтессы воплотившееся в стихах «Река времен», «Вот ведь время какое...», «Друзьям», «Сон»: «Я проснулась и вдруг поняла безнадежно: / это все неизбежно: не просто возможно – / это должно. И чувствуется издали – / обреченно и слепо течет, как река / Гераклита...» [6, с. 194]. К вопросу о рецепции идей Гераклита в творчестве М. И. Цветаевой обращались М. Л. Гаспаров, Н. Д. Стрельникова, Р. С. Войтехович. Мы полагаем, что и на восприятие Цветаевой огня также повлияла гераклитовская идея «изначального космического огня, являющегося «сущностью всего» [2, с. 16]. Мысль о поэте, принесшем себя в жертву и сгоревшем на костре своего творчества, была близка Цветаевой, трактовавшей творчество как самопожертвование. «Сгореть на своем огне» – высшее назначение поэта во все времена. Отсюда и знаменитый цветаевский афоризм: «Герострат, чтобы прославить свое имя, сжигает храм. Поэт, чтобы прославить храм, сжигает себя» [19, с. 288]: «Не общупана, не куплена, / Полыхая и пля – ша – // Шестикрылая, ра – душная, / Между мнимыми – ниц! – сущая, / Не задушена вашими тушами / Ду – ша!» [18, с. 164]. Поэтическим воплощением поэтического бытия, символом духовного пламени поэта, сгорающего на костре своего творчества, в поэзии М. Д. Рахлиной выступают образы свечи, костра, угля и пепла: «... душа от боли стонет, / как горящая трава» [4, с. 10], «Душа сгорает в уголь» [6, с. 58], «потом, когда сгорит дотла / вся жизнь, вся радость, два крыла...» [6, с. 116].

В творческом сознании обоих авторов поэт – невольник своего дара, оплачивающий его высокой ценой. А. А. Саакянц пишет о М. И. Цветаевой: «Одиночество вовсе не было ее образом жизни, а исключительно внутренним состоянием... Одиночество было насущной потребностью ее души – и одновременно преследующим кошмаром, от которого она бежала» [13, с. 555]. Свой душевный строй, ощущение себя в этом мире передаются и М. И. Цветаевой, и М. Д. Рахлиной через мотив одиночества и «сиротства». В цикле «Стихи сироте» Цветаева пишет: «Обнимаю тебя кругозором / Гор, гранитной короною скал... <...> ...Кругом клумбы и кругом колодца, / Куда камень придет – седым! / Круговую порукой сиротства, – / Одиночеством – круглым моим!» [15, с. 189]. Подводя жизненные и творческие итоги, в своем последнем сборнике «Прозрачные слова» Рахлина характеризует свою жизнь как «полную одиночества», «на боль одиночества дважды помноженную», говорит об «одиночестве каждого дня».

Творчество М. Д. Рахлиной, как и М. И. Цветаевой, было ориентировано на русскую классическую культуру, в которой особое место принадлежит Пушкину. А. А. Саакянц отмечает, что Цветаева еще в юности ощущала Пушкина своим «кровным собратом»: «Пушкин! – Ты знал бы по первому взору, / Кто у тебя на пути», ощущая равенство труда и дара [13, с. 587]. Рахлина же относится к Пушкину не столько как к собрату по перу, сколько как к Учителю, «Основе и Залогу», Божеству от поэзии, более скромно оговаривая свое место на карте русской поэзии: «Я не могла бы сказать: «каждая помарка – как своей рукой» [Что, с. 18], отсылая к цветаевскому тексту: «Прадеду – товарка: / В той же мастерской! / Каждая помарка – / Как своей рукой» [15, с. 164]. Проблема реализации в

творчестве М. Д. Рахлиной пушкинских традиций освящена нами в отдельной статье [3, с. 89–93].

Важным эстетическим принципом М. И. Цветаевой, духовно сформировавшейся на рубеже XIX–XX веков, был глубоко воспринятый ею романтический культ «души», которую она считала своим долгом чтить и возвеличивать. Мир подлинной любви связан для Цветаевой со слиянием душ, а не тел: «Как правая и левая рука – / Твоя душа моей душе близка» [15, с. 91]. Отношение к душе М. Д. Рахлиной вполне «цветаевское». Не случайно одним из ключевых образов в поэтических системах обоих авторов является образ крылатой души: у Цветаевой: «Если душа родилась крылатой – / Что ей хоромы – и что ей хаты!» [15, с. 93], у Рахлиной: «Чиня поломанные крылья / и клея зеркала куски, / одолеваю срам бессилья, / освобождаюсь от тоски...» [6, с. 21]. Образ крылатой души порождает в сознании Цветаевой образ птицы Феникс. В стихотворении «Что другим не нужно – несите мне...» (1918) она признается: «Птица-Феникс – я, только в огне пою! / Поддержите высокую жизнь мою! / Высоко горю – и горю дотла! / И да будет вам ночь – светла!» [15, с. 94]. Рахлина также ассоциирует себя с птицей Феникс, вечно возрождающейся для жизни, которая для нее – Любовь: «Но я восстану из огня светло и грозно, / и вы спохватись меня – да жаль, что поздно!» [4, с. 63].

В стихотворении М. Д. Рахлиной «Исповедоваться хватит» само поэтическое слово связывается с образами золы, праха и птицы Феникс: «Пусть потом золой и прахом / тихо падают на дно, / чтоб неопалимым птахом / ввысь взлетело хоть одно!» [6, с. 164]. У М. И. Цветаевой: «Несгорающую соль / Дум моих – ужели пепел / Фениксов отдам за смоль / Временных великолепий?» [15, с. 122].

Обнаруживается в поэзии Рахлиной и мотив крови-творчества, занимающий особое место в лирике Цветаевой: «И красною кровью своей клянусь / И головою своей кудрявой» [15, с. 92]. В стихотворении Рахлиной «Стучи» «Душа, багровая от крови вся, / течет по капельке в ночи» [6, с. 49]. Тот же образ крови нашел воплощение и в стихотворении «Правда»: «Но слышишь, ждать не хочет песня, / и вот я окунаю вновь / тобой оброненные перья / в текущую из сердца кровь» [6, с. 21]. Последний пример интересен тем, что используемое в нем сочетание образов «оброненных перьев» и «поломанных крыльев» создает аллюзию к цветаевскому образу «крылатой души».

Осознавая свою творческую близость с великой предшественницей, М. Д. Рахлина создает цикл «Три стихотворения Марине Цветаевой» (1962). В первом из вошедших в него стихотворений поэтесса обличает общество, в котором «...не нашлось желающих / рукою – руку удержать, / поставившую точку, / платочком носовым зажать / сосуд сей кровотокающий» [8, с. 133]. Важно обратить внимание на воплотившуюся здесь концепцию творчества и судьбы Поэта: «Все верно, как ни говори, / лишь тем, поэты, живы мы, / что в синем небе цвет зари, / проступит кровь под жилами / чернил. / ВСЯ кровь! Лишь ей одной / заверить нашу подлинность» [8, с. 134]. Использованный в стихотворении образ «смерти обеляющей» отсылает к цветаевским строкам: «Белый был – красным стал: / Кровь обагрила. / Красным был – белый стал: / Смерть побелила» [17, с. 576].

Второе стихотворение цикла проникнуто ощущением общности предназначения, духовного родства с Цветаевой, вплоть до отождествления с ней: «Непоклонная, крутая, / круглолица и юна, / надо мной всю ночь витает / мною ставшая ОНА. <...> что нам стыд и что нам труд?» [8, с. 134–135]. Третье стихотворение возвращает лирическую героиню

Рахлиной к собственной судьбе и современной реальности: «А теперь, тобой бояся / оставаться в свете дня, / возвращаюсь восвоюси: / что там дома у меня?» [8, с. 135]. Последняя строфа, варьируя («знала ль ты» / «буду знать», «добывается / покупается любовь»), повторяет финальную строфу предыдущего стихотворения, задавая мотив принятия пути истинного Поэта: «Под последней страшной кровлей, / среди круглых спин и лбов / буду знать, что только кровью / покупается любовь» [8, с. 136].

Влияние Цветаевой на творчество Рахлиной проявляется на разных уровнях: это не только интертекстуальные включения и перекличка образов и мотивов, но и сходство синтаксических конструкций, частое использование тире, особенности стихотворной формы. Особую роль здесь приобретает ритм, который, по наблюдению многих исследователей, является главным средством организации стиха. Единица речи Цветаевой – не фраза и не слово, а слог, для нее характерно словоделение и слогоделение: «Над ужаленною – Федрой / Взвился занавес – как – гриф» [15, с. 137]. У Рахлиной такого рода конструкция встречается в стихотворении «Дилетанты»: «Уединенья строгий блеск, / задумчивости лупу / подарит ли нам жизнь, о бес – / порядочные люди?» [6, с. 73].

Отличительной чертой цветаевской поэзии стала пауза, которая, по мнению В. Н. Орлова, является полноправным элементом ритма. Цветаева часто использует цезуру: «Привычные к степям – глаза, / Привычные к слезам – глаза, / Зеленые – соленые – / Крестьянские глаза!» [15, с. 95]. Подобное членение стихотворной строки довольно характерно и для М. Д. Рахлиной [8, с. 134]: Как дышала – стоп, как дышала – стоп, так дышу. / Как писала – в стол, как писала – в стол, так пишу. / Будет тело – хлам, будет слову снос – а потом... / О не надо драм, о не надо слез – все путем! [4, с. 49]. (Обратим внимание и на активное использование Рахлиной «цветаевского» тире).

Часто встречается в поэзии Рахлиной и характерный цветаевский прием «нанизывания ассоциаций по сходству» [1, с. 632]: «Ваш язык, как птицы крик, как снега таянье, / позабытый, неразгаданный, нечаянный» [6, с. 69], «Свобода! Воздух, свет, дома, / дорога, сердца бой...» [6, с. 39].

По мнению М. Л. Гаспарова, самобытность поэтического слова достигается Цветаевой темпом произведения за счет многочисленных лексических и звуковых повторов, которые создают впечатление неустойчивости поэтического слова, его вариативности, постоянного, непрекращающегося поиска нужных лексических средств для выражения того или иного образа. Так, М. Л. Гаспаров в статье «Марина Цветаева от поэтики быта к поэтике слова» писал, что у Цветаевой «центральным образом или мыслью стихотворения является повторяющаяся формула рефрена, предшествующие рефренам строфы подводят к нему каждый раз с новой стороны и тем самым осмысляют и углубляют его все больше и больше. Получается топтание на одном месте, благодаря которому мысль идет не вперед, а вглубь, – то же, что и в поздних стихах с нанизыванием слов, уточняющих образ» [1, с. 634].

Нами выявлен ряд случаев использования Рахлиной подобного приема:

Покой – с беды, покой – с устатку,
покой сожженного дотла,
покой, как крохи, как остатки
с когда-то полного стола [6, с. 97].

Описание поэтессой покоя занимает три строфы и завершается обрывом, синтаксически выраженным многоточием: «Покой, покой, угар покоя...» [6, с. 97].

В. Н. Орлов отмечает любовь Цветаевой «к “корнесловию”, стремлению добраться в слове до его корневого, глубинного смысла и вывести из него целый рой родственных звучаний»: “Корпусами фабричными, зычными / И отзывчивыми на зов...”» [15, с. 34].

Следует отметить, что от Цветаевой Рахлиной воспринят и такой характерный для нее стилистический прием, как игра с корнями созвучных слов, например: «чтоб мой маленький миражик / был мне мира мировой, / чтоб любил свою мурашку / безотказный муравей» [6, с. 44]; «Плотный дух *валит и душит* / слабость – рыжей бородой. / Где ж твое *великoduшье*, / мастер, мастер молодой?» [6, с. 74]. Примеры такого рода встречаются как в ранних, так и зрелых произведениях Рахлиной.

Отдельного разговора заслуживают частые случаи использования Рахлиной любимого цветаевского анжембемана. У Цветаевой: «Только Вы не уловили / Грозную стрелу // Легких слов моих и нежность / Гнева напоказ...» [15, с. 48]. У Рахлиной: «...а я счастливей всех – / вам говорю негромко / слова, слова (мои / теперь уже по сути) / смиренности и любви, / и радости, и жути...» [7, с. 7].

Таким образом, анализ поэтической системы М. Д. Рахлиной дает основания утверждать, что харьковская поэтесса активно и на разных уровнях обращается к цветаевским традициям. На мировоззренческом уровне это проявляется в общности ценностных приоритетов и нравственных позиций. На уровне тематики и художественной структуры произведений – в обращении к общим истокам, тяготении к одним и тем же литературным авторитетам. Несложно обнаружить переклички на уровне мотивно-образной системы (вплоть до прямых интертекстуальных включений), на ритмическом и синтаксическом уровнях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гаспаров М.Л. Марина Цветаева: От поэтики быта к поэтике слова / М. Л. Гаспаров // Гаспаров М. Л. Избранные труды. Том IV: Лингвистика стиха. Анализ и интерпретация. – М.: Языки славянской культуры, 2012. – 720 с.
2. Зобнин Ю. В. Странник духа (о судьбе и творчестве Н. С. Гумилева) / Ю. В. Зобнин // Н. С. Гумилев. Pro et Contra. – СПб.: РХГИ, 2000. – С. 5–52.
3. Козлова А. Г., Галаган Я. В. Пушкинская традиция в творчестве М. Д. Рахлиной / Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды. – Харьков, 2012. – № 4(48). – 112 с.
4. Рахлина М. Д. Другу в поколень / Марлена Давидовна Рахлина. – М.: Весть-ВИМО, 1994. – 111 с.
5. Рахлина М. Д. Маятник / Марлена Давидовна Рахлина. – Х.: Прапор, 1968. – 75 с.
6. Рахлина М. Д. Надежда сильнее меня / Марлена Давидовна Рахлина. – Х.: Прометей, 1990. – 135 с.
7. Рахлина М. Д. Октябрь, на июль похожий / Марлена Давидовна Рахлина. – Х.: Фолио, 2000. – 87 с.
8. Рахлина М. Д. Потерявшиеся стихи / Марлена Давидовна Рахлина. – Х.: Фолио, 1996. – 177 с.
9. Рахлина М. Д. Прозрачные слова / Марлена Давидовна Рахлина. – Х.: Права людини, 2008. – 124 с.

10. Рахлина М. Д. Чаша / Марлена Давидовна Рахлина. – Х.: Фолио, 2001. – 112 с.
11. Рахлина М. Д. Что было – выдали... / Марлена Давидовна Рахлина. – Х.: Права людини, 2006. – 124 с.
12. Потєбня А. А. Из лекций по истории словесности / А. А. Потєбня // Потєбня А. А. Эстетика и поэтика. М., 1976. – 614 с.
13. Саакянц А. А. Жизнь Цветаевой. Бессмертная птица-феникс / А. А. Саакянц. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2002. – 827 с. – «Бессмертные имена».
14. Тынянов Ю. Н. Ода как ораторский жанр / Ю. Н. Тынянов // Тынянов Ю. Н. Поэтика. Искусство литературы. Кино. – М., 1977. – С. 227–252.
15. Цветаева М. И. Избранные произведения / М. И. Цветаева / [сост., коммент. Л. А. Беловой]. – М.: Просвещение, 1989. – 367 с.
16. Цветаева М. И. Неизданное. Сводные тетради / М. И. Цветаева / [подгот. текста, предисл. и примеч. Е.Б. Коркиной и И.Д. Шевеленко]. – М., Эллис Лак, 1997. – 640 с.
17. Цветаева М. И. Собрание сочинений: в 7 т. Т. 1: Стихотворения. Переводы / М. И. Цветаева / [сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц и Л. Мнухина]. – М.: Эллис Лак, 1994. – 640 с.
18. Цветаева М. И. Собрание сочинений: в 7 т. Т. 2: Стихотворения. Переводы / М. И. Цветаева / [сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц и Л. Мнухина]. – М.: Эллис Лак, 1994. – 592 с.
19. Цветаева М. И. Собрание сочинений: в 7 т. Т. 5: Автобиографическая проза. Статьи. Эссе. Переводы / М. И. Цветаева / [сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц и Л. Мнухина]. – М.: Эллис Лак, 1994. – 720 с.

Галаган Я.В., аспірант
ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Харків

М.І. ЦВЕТАЄВА У ТВОРЧІЙ СВІДОМОСТІ М.Д. РАХЛІНОЇ

У статті аналізуються форми присутності цвєтаєвської традиції на різних рівнях художньої структури ліричних творів харківської поетеси М.Д. Рахліної, визначається характер впливу творчої спадщини М.І. Цвєтаєвої на її естетичну систему.

Ключові слова: лірика, вірш, реценція, образ, світогляд, ритм.

Galagan Y.V., aspirant
HNPU, Kharkiv

M.I. TSVETAIEVA IN M.D. RAHLINA'S CREATIVE CONSCIOUSNESS

In this article the forms of the presence of the Tsvetaeva tradition on different levels of the artistic structure of M.D. Rahlina's lyrics are analysed, the nature of the influence of Tsvetaeva's artwork on the poetess's aesthetic system is defined.

Key words: lyrics, poem, reception, image, outlook, rhyme.

МІСЦЕ ДРАМАТУРГІЇ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

У статті розглядається шлях розвитку української класичної драматургії в першій половині XIX століття.

Ключові слова: *драматургія, театр, п'єса, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Котляревський.*

Українська класична драматургія пройшла великий і складний шлях розвитку. Її виникнення і становлення припадає на першу половину XIX ст. Саме в цей час, з розпадом феодално-кріпосницької системи і розвитком в її надрах капіталістичних відносин, загострюються соціальні суперечності, посилюється класова боротьба, шириться і міцніє визвольний рух. Передові люди почали усвідомлювати, що існуючий лад стоїть на перешкоді культурного і господарського розвитку країни.

Патріотизм народу-переможця набуває нової якості: культивовані в інтелігентських середовищах історико-літературних пам'ятках ідеї національної незалежності поєднуються з ідеями громадянської, політичної свободи. Любов до батьківщини породжувала ненависть до її гнобителів, повагу і любов до простої людини-трудівника. Декабристи підносять ідею революційної боротьби з кріпосництвом. Питання про повалення кріпосництва або хоч про обмеження самодержавства стає одним із основних. Майже протягом півстоліття навколо нього точиться боротьба двох ворожих напрямів – реакційного, що прагнув зберегти недоторканню кріпосницьку систему, і прогресивного, який виступав за визволення селян.

В Україні в першій половині XIX ст. панівною була тенденція демократичного розвитку суспільства. Саме тоді тут поживлюється національне життя, національний рух. Передова частина суспільства виступає за розвиток своєї культури, літератури, мистецтва з усіма притаманними їм національними особливостями і специфікою. Зростає почуття національної гідності, яке стимулює вивчення історії свого народу, його культури, мови. З'являються перші реалістичні твори національною мовою, видаються фольклорні збірники, робиться спроба унормувати особливості української мови. У 1816 р. починають видаватись перші в Україні журнали «Украинский вестник» і «Харьковский Демокрит», які вміщують, переважно, матеріали з української історії, географії, етнографії, літератури. Такі ж завдання ставив перед собою і «Украинский журнал», що почав виходити у 1824 р.

Досвід боротьби російського народу за свою національну культуру та результати цієї боротьби були зразком для українського народу. Передова російська література уже в XVII ст. набула виразних ознак реалізму і народності. Це в першу чергу стосується творчості таких письменників і громадських діячів, як Радищев і Новиков, у яких, скажемо словами І. Франка: «почали світати думки про права кожної людини на свободне і

самостійне життя, на розвій, освіту і повноправність». «Нема сумніву, – пише далі Франко, – що й на Україну заходила течія тих самих думок і що під їх впливом і тут на тлі козацьких традицій зародилась думка про нове письменство в народній мові» [5].

Життя цього періоду пред'явило свої вимоги і до таких суспільно значимих галузей мистецтва, як театр і драматургія. У Києві, Харкові, Одесі, Полтаві та інших містах України засновуються професійні театри. Порівняно з існуючим до того часу вертепним театром та шкільною драмою це був рішучий крок по шляху подальшого розвитку народного театру. Зрозуміло, що про національний український театр ще не доводиться говорити. Це було явище загальноросійського сценічного мистецтва. Мішані російсько-українські і польсько-українські театральні трупи ставили переважно російські п'єси. Але важливо, що заснування таких театрів певною мірою сприяло створенню українського національного репертуару. Російська література допомогла засвоювати передові суспільні ідеї, нові літературні напрями і форми. Великий Щепкін був першим творцем сценічних образів виборного і Михайла Чупруна в п'єсах І. Котляревського.

Розвиток тогочасного театру являє собою складний, повний внутрішніх суперечностей процес. Постановка п'єс різних напрямів вимагала і різної манери гри. Творчі можливості театру сковувались тим, що в репертуар потрапляла значна кількість безідейних фарсів і водевілів.

Однак поступово театр ставав активним учасником громадського життя. Разом з приходом у мистецтво важливих тем культурно-історичного і морального змісту ростуть і міцніють авторські сили. На сцені українських театрів виховуються такі таланти, як Соленик, Дрейсіг, Зелінський, Зубович, Угаров. У тісній творчій співдружності з артистами Білорусії, Польщі, Росії, які гастролують у цей час в Україні, вони створюють міцні підвалини для народження українського реалістичного національного театру.

Перші паростки такого національного театру нерозривно пов'язані з творчістю І. П. Котляревського, який визначив нові шляхи розвитку вітчизняної драматургії. Рівно через двісті років першої української вистави в Кам'янці Струмилової, у 1819 р. на сцені Полтавського театру з'явилась «Наталка Полтавка». Цій п'єсі судилося стати початком нового, вищого, якісного відмінного етапу в історії української драматургії.

За чверть століття, що відділяє від «Наталки Полтавки» «Назара Стодолю», була створена значна і за кількістю, і за якістю драматургія, яка, розвиваючись, під знаком традиції І. Котляревського, кращими своїми творами сприяла демократизації літератури, утвердженню її самобутніх засад. П'єси Т. Шевченка і Г. Квітка-Основ'яненка, не просто варіювали сюжети творів свого великого попередника, а відображали реальне життя, вони допомогли розширенню ідейно-тематичного діапазону всієї української літератури.

Не всі п'єси, звичайно, були рівноцінні за своїм ідейно-художнім рівнем. Частина з них має виразно консервативний характер і позбавлена мистецької цінності. Але певне історико-літературне значення вони зберігають і до сьогодення. В них зібрано чимало популярних на той час пісень, які пробуджували любов до народної мови, побутових деталей, звичаїв, звернена увага на життя простого народу.

Своєрідне романтичне захоплення авторів усім вітчизняним, самобутнім багато в чому зашкодило критичному підходу до змалювання життя, але, з другого боку, це явище заслуговує на увагу як реакція на нівелювання української мови і літератури.

Часто письменники фіксували конкретні епізоди із навколишнього життя, не турбуючись про глибоку типізацію, про зв'язок даного епізоду з тим середовищем, яке породило його.

Прагнення зв'язати твір з конкретними, баченими письменником фактами, наповнити їх елементами побутової сатири сприяло активному втручання мистецтва в життя. В період боротьби за створення самобутньої національної культури, за утвердження національного стилю і мови, за вироблення нових художніх форм це більше підносило значення драматургії в процесі становлення реалізму в українській літературі. Нову українську драму характеризує, в першу чергу те, що вона звернулася до зображення побуту, повсякденного життя, моралі, інтересів звичайного селянина – найбільш численної тоді верстви суспільства. На сцені з'являються картини реальної дійсності, образи людей; представники народу стають позитивними персонажами літератури. Так чи інакше драматургія не могла хоч би частково не відбити народний погляд на дійсність, на деякі істотні соціальні явища. Це позитивно позначилось на ідейному змісті творів.

П'єса «Наталка Полтавка», ще й досі чарує своєю глибинністю, народністю, українським гумором, хвилюючими піснями. «Наталка Полтавка» – «праматір українського народного театру» (Іван Карпенко-Карий) » [2, 106]. Вся вона пронизана широчю любов'ю до народу, вірою в благородство простої людини. Її відвертий демократизм є природним і органічним продовженням тенденцій «низького бароко» [2, 106].

«Наталка Полтавка» започаткувала новий український театр. Народність її мови стала справжньою революцією на сцені.

Емоційність, сентиментальність проявляються в п'єсі не як данина певному мистецькому стилю, а швидше як риса українського менталітету.

П'єси І. Котляревського з'явилися під впливом самого життя. В них ми спостерігаємо органічне поєднання знання письменником тодішньої соціальної дійсності з успадкованими кращими традиціями старої української драми та творчим засвоєнням досягнень російської літератури.

І. Котляревський помітив і майстерно відтворив типові для того часу особливості соціальної нерівності, що стоять на перешкоді до щастя людини. Образи «Наталки Полтавки» настільки колоритні, що ясно бачимо їхні радощі й болі, інтереси й прагнення. Персонажами першої нової української п'єси є прості люди. Широко застосований фольклор.

Письменник високо підніс моральні якості народу. Образи Наталки, Петра, Миколи зворушують своєю людяністю, душушевністю. Такими ж морально чистими і чесними людьми постають Михайло та Тетяна у водевілі «Москаль-чарівник».

Не менш важливим був і критичний елемент у п'єсі «Наталка Полтавка». І. Котляревський висміяв такі суспільні вади, як хабарництво, здріство. Ряд місць у п'єсі звучить своєрідним заклик до свободи людської особистості. Доброчесність природної людини – основний мотив п'єси. Насичена елементами сентименталізму, п'єса пробуджує в глядача «довічну правду духовної краси», її сила «в простоті, в правді і найголовніше, – в любові автора до свого народу» (Іван Карпенко-Карий)» [2, 111]. І. Котляревський не дає прямих відповідей на важливіші суспільні питання, але він прагне пробудити у своїх читачів глибоку людяність. Здебільшого письменник не виносить остаточного вироку героям, він ніби постійно апелює до людської совісті, але читач виносить сам цей вирок безпомилково.

Основоположником демократичного спрямування в українській історичній драматургії був Т. Шевченко. Його історичні погляди формувались під впливом визвольної

боротьби українського народу, революційно-патріотичної ідеології декабристів, передової суспільної думки і народної творчості. На відміну від історичного суб'єктивізму романтиків, Т. Шевченко об'єктивно вирішував на історичному матеріалі питання сучасного життя.

В його творах відображається дух часу, в образах втілюються риси конкретної історичної дійсності. При цьому особливо важливо, що письменник показує вирішальну роль народних мас в історичному процесі.

Велику роль у розвитку української драматургії і театру відіграла історично-побутова драма Т. Шевченка «Назар Стодоля» (1834 р.) – єдина відома повністю п'єса Тараса Шевченка. Письменник створив типові характери, правдиво відобразив суперечності в українському суспільстві XVII століття. П'єса приваблює силою людських думок і гарячих почуттів, захоплює високим громадянсько-патріотичним натхненням. Глядач бачить життя українського козацтва, його побут, народну культуру тощо.

У п'єсі невимушено переплітаються різноманітні стилізові забарвлення. У репліках Хоми Кичатого, полковника Молочая, ключниці Стехи відчутні сатиричні елементи. Геройко-романтична стилістика втілена в сценах кохання Галі й Назара, в діях козацького побратима Гната Карого.

Драматургічної майстерності Т. Шевченко навчався на кращих зразках української, російської і світової драматургії. Але, як і кожний геніальний художник, він не йшов шляхом механічного наслідування. З великими попередниками Т. Шевченка єдиною органічною прагнення до високоідейного мистецтва, яке було б близьким і зрозумілим широкому народним масам.

Мова «Назара Стодоли» як і народна мова, багата і різноманітна. Письменник прагне до створення національної – літературної мови на основі синтезу літературного слова з живою розмовною мовою. Він широко використовує лексику і звороти народної мови, прислів'я, приказки. Т. Шевченко сміливо вводить у твір картини звичаїв, обрядів, але увесь цей матеріал майстерно підпорядковує ідейному змістові п'єси.

Підсумовуючи короткі спостереження над українською драматургією першої половини XIX століття, слід сказати, в першу чергу, що творчість передових письменників розвивалась під знаком прагнення до правдивого показу реального життя, до розкриття соціальних явищ кріпосницької дійсності.

З порівняно різноманітної драматургії того часу найбільш життєвими виявилось дві п'єси: «Наталка Полтавка» і «Назар Стодоля». За своїм значенням у розвитку української драматургії і сценічного мистецтва це були явища етапні. Перше з них поклало початок українській класичній п'єсі, поява другого засвідчила перемогу реалізму в національній драматургії.

Принципи реалістичного мистецтва, вироблені в драматургії першої половини XIX століття вплинули на подальший розвиток української класичної драматургії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія української літератури XIX століття. За ред. акад. М.Г. Жулинського. – К.: Вид-во «Либідь», 2005.
2. Солод Ю. Українська класична література. Конспект. / Ю. Солод – К.: Світлознаць, 2006. – 448 с.

3. Котляревський І.П. Повне зібрання творів. – К.: «Наукова думка», 1969.
4. Літературознавчий словник-довідник. Видавничий центр Академія. – К.: – 1997.
17. Українська драматургія першої половини ... [Електронний ресурс] В. Шубравський/ Режим доступу : <http://www.litopys.org.ua/dramukr/dram02.htm>

Задорожня Е. С., канд. філол. наук,
и. о. декана факультета обучения иностранных граждан
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

МЕСТО ДРАМАТУРГИИ В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

В статье рассматривается путь развития украинской классической драматургии в первой половине XIX века.

Ключевые слова: драматургия, театр, пьеса, Г. Квитка-Основьяненко, И. Котляревский.

Zadorozhna O., candidate of science in Filology,
Acting dean of Faculty for international students
Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv

PLACE OF THE DRAMATURGY IN THE LITERARY PROCESS OF THE FIRST HALF OF XIX CENTURY

The article deals with the way of development of Ukrainian classical drama in the first half of the nineteenth century.

Keywords: drama, theatre, play, G. Kvitka-Osnyanenko, I. Kotlyarevsky.

УДК 398.2

Карпенко С., канд. філол. наук, доцент
Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква

ЕСКИЗ ДО УКРАЇНСЬКОГО КАЗКОЗНАВСТВА

В статті окреслено напрямки вивчення жанру казки українськими фольклористами упродовж двох століть, акцентовано на різновекторності досліджень. Спираючись на набутий казкознавцями досвід едиції малої епіки, обґрунтовано необхідність посилення роботи над вивченням європейського культурологічного підходу у трактуванні породження та побутування народної казки.

Ключові слова: казка, казкознавство, едиція.

© Карпенко С., 2015

Українське казкознавство розвивається в руслі світової науки про казку. Потреба у формуванні теоретичних напрацювань з даної теми покликана етапним підведенням підсумків для нового старту у вивченні народної казки. У фондах національних та приватних архівів зберігаються тисячі рукописних та аудіописних зразків, що потребують якнайвидшого опрацювання. Сто років тому українська фольклористика пережила репресії. Цінні для науки теми були закриті, а науковці займалися «формалізмом». Завдяки поверненню до європейських підходів у вивченні фольклору, вітчизняні науковці (М. Дмитренко [11], В. Давидюк [10], О. Івановська [15] та ін.) погоджуються з думкою про належність останнього до культури, а не до літератури, вбачаючи в культурі природне середовище народної творчості та можливості розкриття першопричини породження фольклорних зразків. Таке культурологічне бачення фольклору для нашої науки й було первинним (згадаймо праці М. Максимовича, О. Бодяньського, П. Куліша, О. Потебні, М. Грушевського та ін.), лише прихід радянщини звів народну творчість до текстових зразків, а відтак і вивчення їх як тексти.

Спроба поетапного реконструювання та узагальнення набутків українського казкознавства безумовно на часі. Умовно виділимо декілька періодів. Перший – «від запису до вивчення» – є найтривалішим, що зумовлено історичним становленням науки та формуванням критеріїв вивчення народної казки. Другий – власне науковий, коли простежуються дискурси між українськими фольклористичними школами. Темпорально це кінець XIX – перша третина XX ст. Третій – популістський, пов'язаний з публікаціями популярних та науково-популярних збірників казок та поверхневе вивчення жанрової природи малої епіки у вступних статтях до видань. Четвертий – починається з діяльності кафедр фольклористики в університетах Києва та Львова. Обумовлений появою праць Л. Дунаєвської [13; 14], О. Бріціної [8; 9], В. Давидюка [10] та ін. Фактично спостерігається багатовекторне вивчення казки гуманітарними науками.

Казка упродовж віків стала найуживанішим тематичним джерелом для ілюстрації наукових трактатів людства. Дослідники античного часу історії, наприклад, слушно зауважують, що давньогрецький письменник і філософ Плутарх, який написав багато творів історичного змісту, «у своїх оповіданнях дає більше казок, ніж історичного викладу» [7, 164]. Подібне явище зустрічаємо у релігійній літературі X-XII ст. (полемічна, проповідницька, повістєва): дидактична повість «Стефаніт і Іхтілат», повість «Індійське царство». Так, проповідник XII ст. Кирило Туровський у своєму повчальному слові погрожував кельніми муками від Бога «на тому світі» тим, хто «байки баїть» [24, 37]. У XVI-XVII ст. у творах І. Вишенського, Х. Філалета, в «Пересторозі» знаходимо творче використання народних казок. Також у проповідях Л. Барановича, І. Галятовського, А. Радивиловського є досить багато казкових мотивів і образів, де сюжети казок використовувалися для прикладів, переносилися на ситуації з життя людей. Хоча термін «казка» зустрічаємо вперше у «Синонімі словенороскій» (рукописному словнику середини XIV ст.), словнику Лаврентія Зизанія як рівнозначний поняттям «баснь», «байка» («Лексис, сиріч реченія, вкратці собрани і із словенського языка на простий рускій діалект істолковани Л.З.» (1596, Вільно)), а згодом у Памви Беринди («Лексікон словенороский і імен толкованіє» (1627)), проте є відомості про використання цього слова на означення правдивого свідчення (зокрема в російських та польських джерелах), а слова «байка» для позначення дидактичних оповідок. Наприклад, В. Даль у словнику цитує документальний

запис XVII ст.: «В 1672 г. Янв. 15 была сказана у Польского приказа сказка о поражении Стеньки Разина». Варто наголосити, що й сьогодні у болгарській мові «сказка» – це документальна розповідь, лекція [25; 19, 43].

Отже, казка за своєю природою забезпечувала широкий простір для участі в процесі її творення та поширення індивідуального творчого начала, який стримувався різноманітними чинниками формального порядку (усталеною фабулою, внутрішньою цілісністю сюжету та мотиву, законами композиції, системою, так званих, загальних місць) та сполучався з певною казковою традицією. Вже згадувалося вище, що на означення казки є ще в народі термін «байка» (детальну інформацію подає В. Кречетень [19]), який за своєю природою тяжіє до давнього слов'янського слова «баяти» – говорити, чарувати, ворожити. У писемних пам'ятках княжої доби оповідачів казок, легенд, притч, талановитих знавців народної мудрості, які вміли художнім словом заворожувати, навіювати відповідний настрій, називали «баюнами». У народному мовленні слово «баяти» зафіксоване фольклористами і в XIX ст.: «Казали б казку, баяли б байку до самого світу» (І. Рудченко); «Що говорять, то й виговорять. – Що бають, то й вибають» (М. Номис) [25, 48]. Тому парадоксально звучить думка, що до казкового пласту фольклору належить те, чому не вірять, що перестало бути актуальним. Дійсно, казкові сюжети не завжди однозначно розуміються. Причина цьому якраз у епохальній глибині історії жанру. Тим більше, що археологічні знахідки дають підтвердження антрополого-етнографічним теоріям, що формувалися упродовж століть. На сьогодні, наприклад, космогонічні образи казок розкриваються у працях молодих дослідників [21], що безумовно є продовженням теорій О. Потебні [11] та Ф. Міллера [20] стосовно міфічної природи казок. Зважаючи на історичне становлення термінів, варто зазначити, що не бачив принципової різниці між байкою та казкою й Г. Сковорода. У своєму творі «Баснь Езопова» – про Вовка-музику він наприкінці зазначає: «Ся о музиканті Волкі казка...». В циклі «Басні Харьковскія» на початку твору «Басня 3. Жаворонки» український філософ писав: «Жаворонок сидів недалеко того міста, гді одна с пом'янутих черепах, по сказці мудрого Езопа, літаніє своє благополучно на камені окончила...» А твір «Басня 24. Крот і Лінкс» він починає в такий спосіб: «По сказкам звір Лінкс імієть столь острый взор, что нісколько аршин землю прозіраєт». Тобто, тут Г. Сковорода вже відзначає деякі суттєві властивості казки, а саме – фантастичність, неймовірність дій казкового, незнаного в реальному житті персонажа [24; 19, 140]. Аж у В. Гнатюка знаходимо теоретичне пояснення на розрізнення прозових наративів: казки – «фантастичні видання, в яких дійсність перемішана з чудесним елементом. Героями казок є люде, а як їх помічники, яким приналежить не раз головна роля, виступають звірі. Казки сягають дуже глибокої давнини та всі вони вандрівні та міжнародні» та байки – «також фантастичні оповідання, в яких героями виступають звірі, а люди являються лише епізодично і в підрядних ролях. Сі оповідання сягають також глибокої старинності й належать до вандрівних, міжнародних тем» [9, 131]. Проте такий поділ є дещо умовним, зважаючи на існування цілого пласту казок про тварин, які не є байками [6; 10; 22; 16].

Вже з 20-х рр. XIX ст. українські фольклористи відгукнулися на заклик занотовування старовини, що «безслідно зникає». Методологія запису казок була взята у європейському казкознавстві, зокрема у Грималь, які у своїй двотомній збірці німецьких народних казок «Дитячі та родинні казки» (1812-1814) подавали тексти наближено до

народного джерела, проте піддавали редагуванню. У вітчизняній науці мав місце етап становлення, коли саме розуміння точності ще було доволі спрощеним і стосувалося змістового боку творів. Виразним прикладом цього може бути діяльність О. Бодяньського та здійснене ним видання казок (Бодяньський Осип «Наськы українськы казкы запорозьця Іська Матерынкы». – М., 1835). Автор удався до віршованого викладу традиційних фольклорних сюжетів, запозичених із народного середовища, що для тогочасної літературної традиції було звичним явищем. Така позиція літераторів була цілком суголосною із панівною на той час романтичною естетичною концепцією. Вона спонукала передусім до пошуку залишків старовини, джерел пізнання національного духу та самобутності, тобто увага концентрувалася на змістових аспектах творів фольклору.

Розпочате у XIX ст. масове занотовування казок, обумовлювало їх наукове вивчення. Першими дослідниками, що започаткували збирання народних казок, були Є. Гребінка, П. Гулак-Артемівський, М. Цертелєв, М. Максимович, І. Срезневський, Л. Боровиковський, М. Костомаров, О. Бодяньський та ін. З середини XIX ст. записують та публікують казкові тексти (переважно власним коштом та зборами «небайдушх земляків») П. Куліш, Д. Мордовець, І. Манжура, М. Драгоманов, В. Гнатюк, В. Шухевич, В. Милорадович, Марко Вовчок та ін.

Початок наукового осмислення художньої специфіки народної казки як фольклорного жанру належить фольклористам-теоретикам XIX ст., зокрема М. Костомарову, О. Потебні, І. Рудченку, М. Сумцову, М. Драгоманову, І. Франку, В. Гнатюку, М. Павлику, А. Кримському, С. Савченку та ін. Відзначимо, що казкознавство цього періоду мало декілька етапів становлення та розвитку: 1) відтворення фольклорної поетики казки у творах письменників через художню версифікацію традиційних сюжетів, мотивів та образів; 2) створення казкових фондів шляхом збирання та публікації текстів як науковцями, так і аматорами (священники, чиновники, урядовці, вчителі, студенти); 3) дослідження жанру казки, спроби класифікації; 4) осмислення окремих проблем народної культури через казку.

Серед перших збірників народних казок як зразків словесності варто назвати польські видання. Зумовлено це було як історичними, так і етнічними причинами. Метою при цьому завжди було довести або, принаймні, дати відчутти читачеві, що фольклорні твори які видаються (здебільшого в перекладах та переробках польською мовою), належать народові, який є лише різновидом польського (що, в свою чергу, робили і росіяни). Зрозуміло, що «створені таким чином народні твори, до того ж освітлені в такий спосіб, виявлялися далеко неприйнятними для вивчення південно-руського народу» [27, 14]. Відповідно до вищесказаного, одні тексти постають перед нами з усіма лексико-стилістичними подробицями, а інші – лише конспективно, без збереження мови оригіналу. Наприклад, польські фольклористи О. Кольберг, М. Мошинська, С. Рокововська записували українські казки із збереженням основних мовних особливостей оригіналу, а К. Войціцький, С. Баронч, Б. Сокальський подавали в перекладі (у формі стислого переказу) польською мовою, що фактично позбавляло їх наукової вартості. Водночас із публікаціями українських казок вивчаються їх жанрові особливості, поетика, народний світогляд українців.

Датування публікацій текстів українських народних казок та їх досліджень (приміток до текстів) бібліографи-фольклористи фактично розпочинають з 1841 року, коли побачив світ «Додаток до збірника пісень народних польських і руських» Каземіра Йозефа

Туровського. Цього ж року Рональд Подбереский опублікував «Казку про Василису Золотоволосу та Івана Гороха», а 1842 р. «Казку про сім Семенів, роджених братів», де в примітках розмірковує про казки загалом, спираючись на європейську традицію дослідження цього жанру. Він же пише статтю «Джерела текстів, короткий огляд і список руських (українських) казок (польською мовою). Неодноразово оригінальні українські тексти завдяки цьому вченому потрапляють на сторінки польських видань і пізніше. Це «Казка про Івана Кручина, купецького сина» (польською), «Казка про багатиря Голу Боянського» та «Казка про нещасного ловця» [3]. Серед перших спроб теоретичного осмислення українського казкового епосу також слід згадати розвідки Е. Ізопольського «Badania podań ludu (Pamiętki Ukrainy)» (присвятив 15 сторінок) та «O Wernyhorze», надруковані у Віденському журналі «Atheneum» за 1843 р., де об'єктом вивчення стали фантастичні казки; анонімну статтю «Bajka, czyli kazka ukraińska (Kilka naprędce gzuconych uwag i myśli)», вміщену в польському часописі «Dziennik Warszawski» (1853) [27]. Натомість, російський науковець Ф. Буслаєв, якого прийнято вважати одним з перших дослідників східнослов'янської казки XIX ст., подав аналіз української казки з позицій міфологічного напрямку, висловлюючи думку, що цей жанр тісно пов'язаний з народною епічною поемою, зокрема, російською билиною [8]. Таким чином, як поляки, так і росіяни «приміряли» на себе українську народну казку з однієї причини – в ній вбачали міфічну природу, що так чи інакше вказувала на прадавність народу, який її створив.

Розуміючи колосальну можливість втрати казкового жанру у річищі народної культури, інтелігенція розпочинає записування та публікацію фольклорних зразків. Від окремого варіанту казки поступово переходять до збірників, що й породжує проблему класифікації, групування подібних за структурою сюжетів. Практично фольклористи XIX ст. запропонували розподіл за тематичними ознаками чи регіональною належністю текстів, за репертуаром виконавців, проте одним із спірних лишалось питання жанрової класифікації казок [9, 119]. Зокрема, І. Рудченко у передмові до першого випуску «Народных южнорусских сказок» (К., 1869) [23, X-XI] пише: «Я не роблю ніякого строгого розподілу казкам (казки міфічного, героїчного періоду, казки побуту пастушого, зооморфічного, антропоморфічного характеру і тощо). Усі такі розподіли мають дуже часто певне значення в класифікації окремих рис та понять, що відбиті пам'ятниками народної словесності, але є зовсім штучними при класифікації пам'яток в цілому, тому що не зрідка в одній пам'ятці надibuємо риси різних періодів побуту та світогляду. Лише тільки розмістів однотипні казки одну за іншою. В цьому смислі за мірило однотипності правив мені радше народний поділ казок, аніж науковий. Так, казки про звірів, про птиць і т.п., я вміщую всі разом; потім ідуть одна за одною казки про нечисту силу; далі – про зміїв, богатирів і подібні дива, і, нарешті, суто побутові – про билицю, бувальщину». Йдучи за територіальним принципом запису фольклорних зразків у збірниках, вчені все ж виділяли казки у окрему категорію, тим самим обумовлюючи наявність у народній пам'яті, так би мовити, зразків розважальних, фантастичних, вимислу не утилітарного призначення, а певного ідеалізованого розмірковування про вічні цінності людства (молодість, здоров'я, вічне життя та ін.), народну філософію. Про таку категорію фольклорної пам'яті, що передавалася від покоління до покоління усталеними формулами та ілюструвала сподівання народні не могли змовчати фольклористи. Так, у науковій класифікації народної прози, запропонованій М. Драгомановим у «Малорусских народных преданиях» (с. XIX):

XIII розділ названо «Казки, гра слів та дотепи». Тут практично вказано шлях розмежування казкової та не казкової прози [9, 121].

Закладені класифікаціями М. Драгоманова, В. Гнатюка та І. Франка принципи реалізовані сучасною класифікацією, засади якої О. Бріцiana окреслює так: увесь масив народної прози поділяється на дві великі групи жанрів – казкову та неказкову прозу. У творах першої з них домінує естетична функція, а в неказковій прозі – інформативна [9, 122]. Напрошується запитання: а як же дидактична функція? Вона ж інформативна, навчально-виховна, де дається інформація про традиційну поведінку у суспільстві, закладаються ідеали розуміння добра і зла на світовому та національному рівнях пізнання. Отже, навіть такий елементарний поділ має свої недоліки.

Поряд із кропіткою працею над упорядкуванням збірок текстів казок та дослідженнями, не остання роль належить бібліографічним покажчикам, що фактично інформували про напрями дослідження українського казкознавства. Так, наприклад, бібліографічний покажчик О. Андрієвського [3] (до якого повністю увійшла праця Б. Грінченка «Література українського фольклору. 1777-1900. Опыт библиографического указателя». Чернигов, 1901) у довідковій рубриці «казки» налічує 344 одиниці. Окрім того, за різновидами: галицькі – 1, дитячі – 4, історичні – 1, кубанські – 1, мітичні – 2, побутові – 3, українські – 6 (всього 360 одиниць); окремо зазначено збірники, де йдеться про Бабу-ягу та інших персонажів, байки та байкарів, біографії дослідників, збирачів, оповідачів, а також бібліографії (!) та казкознавство (одне джерело німецькою мовою доктора Полівки, де термін казкознавство використано у назві) Polivka, dr. «Slavische Beiträge zur vergleichender Märchenkunde». – Zeitschrift für oesterreichische Volkskunde, 1895. «Трактуються про відому казку за віщуна («невільний знахар»), наводяться українські паралелі та бібліографічні примітки» [3]. Загалом покажчик має до 500 одиниць літературних джерел, пов'язаних з українською народною казкою.

Ще одне невід'ємне явище українського казкознавства – це рукопис «Сюжетного покажчика українських казок» М. Андреева, що, ніби-то, зберігався до 1980 р. в Державному архіві літератури та мистецтва Грузії (м. Тбілісі). Проте, за результатами запиту, архів не знайшов цього рукопису. Отже, доля його невідома. Відомо, на разі, що І. Березовський мав фотокопію праці М. Андреева та використав її при створенні «Сравнительного указателя сюжетов. Восточнославянская сказка» (СВС) (1979) [5].

Історія створення покажчика досить тривала. На початку ХХ ст. спроби класифікації та систематизації казкових сюжетів були неодноразові та нараховують декілька десятків. Авторами їх були: О. Смірнов (1911), М. Азадовський (1939), М. Андреев (1926), Р. Боггс (1930, Іспанія), Дж. Болте та І. Полівка (1913-1930, казки братів Грімм), німецькою мовою – А. Хрістенсен (1925), О. Гакмен (1911), Г. Гонті (1928), О. Луріц (1926), А. Шулерус (1928), Е. Свейнсон (1929); М. Ейтмен (1926, Англія), В. Тіллі (1929-1937, Чехія), Дж. де Врайс (1925, Франція) [5]. Проте, жоден з них не був завершений та науково апробований. Успішним виявився лише «Покажчик казкових типів» фінського вченого А. Аарне. Належачи до числа послідовників історико-географічної школи, М. Андреев адаптував довідник А. Аарне до російського матеріалу, створивши так званий покажчик Аарне-Андреева (1929) [2]. Ним легко могли користуватися як російськомовні, так і європейські фольклористи. Переймаючись актуальністю покажчика, М. Андреев упродовж 30-х рр. всіляко корегував збірники матеріалів казок, що видавалися, вносяв правки та

робив примітки й посилання у своїх статтях, рецензіях, а у випадку відсутності сюжету в покажчику, давав зноски від себе [4]. Крім того, в другій половині 20-х років він був членом Казкової комісії при Етнографічному відділі Російського географічного товариства.

На початку 30-х рр. М. Андреев розпочав роботу над створенням покажчика українських казок, про що повідомив у статті «До характеристики українського казкового матеріалу» [1]. Тут він визначив характер поділу сюжетів за розділами в майбутньому покажчику, зіставляючи їх з розподілом у своєму каталозі 1929 р. (Аарне-Андреева) та в міжнародному (Aarne-Thompson. F.F. Comuncations, № 74, 1928). В покажчику було виділено такі групи малої епіки: казки про тварин, власне казки (чарівні), казки-легенди, новелістичні казки, казки про дурного чорта. За його проектом, видання мало слугувати не лише як бібліографічний довідник, але і для ширшого узагальнення [1, 63-64]. До часу написання статті, М. Андреевим було напрацьовано більше 5 тисяч текстів українських казок, легенд та анекдотів, що презентували близько 2300 різних сюжетів та їх варіантів [1, 61]. Про це свідчить реєстр використаних збірників казок: О. Афанасев (казки та легенди), І. Головацький (зб. «Вінок Русинам на обжинки»), В. Гнатюк (анекдоти, байки та легенди), П. Гнедич, Б. Грінченко (зб. «Із уст народу» та «Веселий оповідач»), М. Дикарєв, М. Драгоманов, декілька випусків «Етнографічного збірника» та «Харківського збірника», М. Левченко, В. Лесевич, О. Малинка, два збірники І. Манжури, казки та новелі О. Роздольського, І. Рудченко, «Труди...» П. Чубинського, К. Шейковський, О. Шимченко, Ю. Яворський, В. Ястребов, а також польські джерела: А. Новосельський, С. Рокосовська, Ч. Нейман, Й. Мошинська, Ст. Здзірський, О. Кольберг, С. Баранч. Перед Великою Вітчизняною війною покажчик було завершено, але виданий він не був. В архіві М. Андреева дослідниця його спадщини А. Астахова виявила три машинописні копії розділу казок про тварин (але не повного) (ГПБ. Отдел рукописей. Ф. 20. Оп. 13, № 17). За її ж розвідкою, в архіві Тбіліського державного літературного музею імені Георгія Леонідзе (назва установи за 1970-ми роками) у фонді 153 мала би бути найповніша версія рукопису (два розділи: казки про тварин та чарівні казки). Але, незважаючи на недоліки, покажчик сюжетів українських казок відбувся, увійшов до українського казкознавства та потребує публікації й подальшого вивчення.

За останніми даними науки, українське казкознавство має проект на створення нового покажчика, відмінного від усіх попередніх, та базованого на культурологічних принципах сучасної світової фольклористики. Автором цього проекту є Олександр Кирилюк (Одеса), який виступив з доповіддю «Пролегомени до універсально-культурного покажчика фольклорних та літературних мотивів» на Фольклористичних читаннях пам'яті Л. Дунаєвської 2013 р. У анотації до статті автор зазначив: «На основі авторської концепції категорій граничних підстав як глибинної структури нарративних дискурсів намічені шляхи створення принципово нового, автентичного головному змісту текстів Покажчика казкових і літературних мотивів і сюжетів, заснованого на класоутворюючій ролі всіх формально можливих комбінацій зазначених категорій (народження, життя, смерть і безсмертя) і світоглядних кодів (аліментарного, еротичного, агресивного і інформаційного)» [17, 84]. Автор пропонує аналітичну мову (латиницею) на позначення категорій народження, життя, смерть і безсмертя та світоглядних кодів (психологічного змісту) аліментарного, еротичного, агресивного та інформаційного. За цими критеріями укладено таблицю, що дозволяє під кожну позицію перетину категорій з кодами підставляти

аналізований сюжет. Ставлячи ряд логічних запитань до елементарних сюжетів казки, дослідник виводить доцільність власної теорії та проблемність подання сюжетів у традиційних показниках (зокрема Аарне). Аналізуючи сюжет одноходової «основної та єдиної казки» (визначення за В. Проппом) № 131 за збірником О. Афанасєва з мотивом «Бою та перемоги», О. Кирилюк показує актантну та універсально-культурну структуру. «Гранично-категоріальний «стрижень», на який «насаджується» конкретний визначений поняттєвий зміст даного тексту, становить собою базисну формулу з провідною ідеєю виживання через відведення смертельної загрози, і ця ідея стосується всіх діючих осіб казки, окрім Змія, смерть якого є смертю смерті як необхідної умови порятунку та подовження життя інших учасників колізії» [17, 91]. У підсумку вчений зазначає використання поданої методики у літературознавстві (зокрема, дисертація О. Пашник про українську прозу 1920-30-х рр. та наукові статті Н. Бернадської, Ю. Ганошенко, П. Герчанівської, В. Даренської, Л. Запорожцевої, Н. Зражевської та ін.) та перспективність розвитку концепції на базі фольклорної прози. «Така фіксація інваріантної універсально-культурної, гранично-категоріальної будови тексту, за всіма зразками, дасть нам можливість адекватної систематизації мотивів, що у перспективі дозволяє говорити про структуру дискурсу взагалі в його конкретній загальності. У поєднанні цих підходів (гранично-категоріального та поняттєво-змістовного) можна побачити нові перспективні напрямки дослідження художніх творів, фольклорних та інших текстів, коли завдяки їхньому застосуванню ми можемо, приміром, 1) з'ясувати індивідуально-авторські особливості поняттєвого втілення категорій граничних підстав та кодів; 2) визначити гранично-категоріальну видову специфіку різних жанрів; 3) отримати узагальнені структурно-типологічні КГП-характеристики певного літературного періоду; 4) виявити поняттєву специфіку втілення універсальних категорій у фольклорі різних народів тощо [17, 92]. На сьогодні існують реальні перспективи створення універсально-культурного методологічного та концептуально принципово нового показника національних та світових мотивів та сюжетів» [17, 95].

Що ж до багатовекторності досліджень народної казки, то упродовж XX ст. казкознавці досить ґрунтовно розглянули класифікаційні проблеми казок (Р. Волков, В. Пропп, М. Кравцов, І. Крук, Ю. Юдін, І. Березовський, В. Юзвенко, І. Хланта, Л. Дунаєвська, О. Бріцина, В. Давидюк та ін.), попри це, вони висловлюють сумнів щодо родової чи видової належності казки. Дослідники майже одноставні в оцінці її як доволі неоднорідного масиву (жанру чи навіть виду), що включає окремі різновиди, принаймні такі, як казки про тварин, фантастичні (героїко-фантастичні, чарівні), побутові (соціально-побутові), новелістичні та ін. [6; 7; 8; 10; 13; 16; 26]. Таким чином едиція живого і мінливого матеріалу за певною системою видається складнішою за теоретичну типологізацію, оскільки передбачає систематизацію часом доволі неординарних виявів усної традиції. Укладаючи збірник, упорядник має не лише задекларувати свої принципи, а й дотримуватися їх. Це можуть бути загально визнані класифікації чи власні пропозиції, проте в них має бути послідовно дотриманий один критерій, адже зовсім неприпустимо, коли відбувається змішування явищ чи виокремлення їх за різними ознаками або ж безсистемне подання матеріалів [9, 122].

Якщо для XIX ст. здійснення академічних видань головним чином передбачало виключення ненародних творів, підробок, стилізації та фальсифікатів [17, 214], то для

сучасної фольклористики не менш вагомим є визначення міри автентичності текстів записів, особливостей їх редагування, змін, що їх зазнавали тексти у процесі едиції, та здійснення на цій підставі необхідних і науково обґрунтованих кон'єктур. Значної ваги в цьому процесі набуває віднайдення автографів збирачів та першодруків (залежно від історії конкретного тексту), зазначення різночитань, які існують між рукописним текстом та його публікацією, навіть якщо вона здійснювалася самим збирачем. За умов належної дослідженості історії тексту й існування кількох перевидань їх особливості також можуть відзначатися в примітках [9, 131]. Так, чимало уточнень щодо паспортизації у загально-відомих збірниках казок П. Куліша, І. Рудченка, П. Чубинського та ін., зроблених сучасними дослідниками (О. Бріцина [9], Л. Іваннікова [12; 25], Л. Козар [12; 25] та ін.).

Науковий апарат сучасних академічних видань вирізняється максимальною повнотою і містить словники, покажчики, додатки, примітки чи коментарі, де зазначаються різноманітні відомості з історії текстів, дається докладна їх паспортизація, а в разі необхідності й атрибуція [9, 131]. Наприклад, збірник казок І. Березовського, виданий в серії «Українська народно-поетична творчість», антологія «Калинова сопілка» О. Бріциної, серійні видання Л. Дунаєвської та ін.

Отже, українське казкознавство як галузь фольклористики має вже достатньо напрацьовань, що в хронологічних межах сягають доби літописів. Дослідження української казки упродовж двох минулих століть та по наш час підготували ґрунт для глибокого студювання жанрів малої епіки. Так, науковці вивчали: теоретичні засади фольклористичних шкіл (М. Дмитренко); жанрові особливості різних видів казок (І. Березовський, Г. Сухобрус, О. Бріцина, Л. Дунаєвська, О. Таланчук, І. Копка, С. Мишанич); позначення кольору і світла у казці (Т. Коротич); особливості літературної казки як жанру (О. Сорокотенко, С. Пилипчук); мовну картину української фантастичної казки (С. Лавриненко); семантико-синтаксичну структуру казки (С. Шевчук); структурну форму мовлення персонажів (Т. Вавринюк); часову структуру (О. Боднар); естетичну функцію народної казки (М. Чернописький). Ними вивчені поетико-стильові традиції фантастичної казки (В. Шаблювський); особливості реалізації антропоцентризму (О. Лещенко, Л. Мушкетик); питання історичного розвитку структури і семантики казок (І. Березовський, Л. Барга, М. Грицай). Не припиняються дискусії щодо походження і витоків казкових образів, символіки, магічних чисел, імен персонажів, космогонічної основи казки (Л. Дунаєвська, С. Мишанич, В. Давидюк, С. Карпенко та ін.).

З погляду філософії, казковий текст розглядається як феномен культури (О. Величко), що має у своїй структурі глибинні варіанти збереженої у своїх метаморфозах єдиної казкової основи. Психоаналітиками обґрунтовано особливості сприйняття і розуміння казкового змісту дітьми (В. Андросова, І. Бех, Л. Виготський, Л. Гурович, І. Ельковін, О. Запорожець, Г. Леушина, О. Соловійова, Н. Циванюк) та розшифрування чарівної казки за теоріями сновидіння З. Фрейда та К. Юнга (О. Тиховська). Описуючи природу казки, конструюючи загальний макет чи кліше, фольклористи звертали увагу на: художні образи, психологію характерів, ситуації, художні деталі казкового епосу, специфічні художні форми відображення життя, смаки та сподівання певного народу у певний час його історії. Структурно було виділено: установку на вимисел, яка цікава прозорим натяком – алегорією – на конкретне життєве явище, що усвідомлюється виконавцем і слухачем; розважальністю, що є дуже хиткою умовою, тому що казка розказана не для розваги, а з

метою дидактичною, повчальною, перетворюється у чисту легенду, повчання і при цьому набуває часто навіть нових особливостей побудови [14, 8]. Опираючись на комунікативну лінгвістику, спроектовано розуміння понять театральне дійство, театр одного актора, оповідач/казкар, імпровізація, інтереси слухачів, потребу, способи досягнення розваги (через спів, міміку, інтонацію, вигуки, жести, темп мовлення). Звісно, фольклор – усне мистецтво, фіксоване тільки людською пам'яттю. Саме тому у його творах не може бути нічого зайвого, непотрібного, такого, що обтяжує пам'ять. Навпаки, у фольклорних творах усе підпорядковане законам економії слова і найлегшому запам'ятовуванню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев Н. П. К характеристике украинского сказочного материала. // К пятидесятилетию научно-общественной деятельности С.Ф.Ольденбурга. – Л., 1934 – С. 61-72.
2. Андреев Н.П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. / Н.П. Андреев – Л., 1929.
3. Андрієвський О.Е. Бібліографія літератури з українського фольклору / Матеріали до історії української етнографії за ред. Акад. А.Лободи, упор. Олександр Андрієвський – Том 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1930. – 816 с.
4. Астахова А. Николай Петрович Андреев в истории советской фольклористики 20–30-х годов // Очерки истории русской этнографии, фольклористики и антропологии. Выпуск 5. Труды института этнографии им. Н.Н.Миклухо-Маклая. – М., 1969. – С.112-127.
5. Бараг Л.Г., Березовский И.П., Кабашников К.П., Новиков Н.В. Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка. / Бараг Л.Г., Березовский И.П., Кабашников К.П., Новиков Н.В. – Л.: Наука, 1979.
6. Березовський І.П. Українські народні казки про тварин / Іван Березовський – К.: Наукова думка, 1979. – С. 9-44.
7. Бойко В.Г., Грицай М.С., Дунаєвська Л.Ф. Українська народнопоетична творчість. / В.Г. Бойко, М.С. Грицай, Л.Ф. Дунаєвська – К.: Вища школа, 1983. – 259 с.
8. Бріцина О.Ю. Українська народна соціально-побутова казка (специфіка та функціонування) / Олександра Бріцина – К.: Наукова думка, 1989. – 152 с.
9. Бріцина О.Ю. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства / Олександра Бріцина – К.: ІМФЕ НАН України, 2006. – 400 с.
10. Давидюк В.Ф. Первісна міфологія українського фольклору / Віктор Давидюк – Луцьк: Вежа, 1997 – 296 с.
11. Дмитренко М.К. Українська фольклористика другої половини ХІХ століття: школи, постаті, проблеми. / Микола Дмитренко – К.: Вид-во «Сталь», 2004. – 384 с.
12. Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме: Колективна монографія / За редакцією доктора філологічних наук М.К.Дмитренка. – К.: Видавництво Микола Дмитренко, 2008. – 384 с.
13. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка. / Лідія Дунаєвська – К.: Вища школа, 1987. – 127 с.
14. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. / Лідія Дунаєвська – К.: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1997. – 447 с.

15. Івановська О.П. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів. / Олена Івановська – К.: ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. – 335 с.
16. Карпенко С.Д. Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин. / Світлана Карпенко – Біла Церква: ВАТ «Білоцерківська друкарня», 2008. – 168 с.
17. Кирилюк О. Прологомени до універсально-культурного покажчика фольклорних та літературних мотивів // «Література. Фольклор. Проблеми поетики» Випуск 39, частина І. – Київ, 2013. – С. 91-95.
18. Кирчів Роман Текстологія публікації фольклорних і етнографічних матеріалів у виданнях НТШ // Народознавчі зошити. – 1996. – № 4. – С.214.
19. Кречотень В.І. Байки в українській літературі XVII-XVIII ст. / Розвідка, підготовка текстів та примітки В.І.Кречотня. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 200 с.
20. Миллер Ф. Опыт исторического обозрения русской словесности. / Ф. Миллер – СПб.: Изд-во АН СССР Ленингр. отделение, 1965. – 384 с.
21. Прокопова О.П. Методика вивчення української казки з опорою на розкриття її космогонічного походження: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / АПН України; Інститут педагогіки. – К., 2007. – 181 арк.
22. Пропп В.Я. Поэтика фольклора. (Собрание трудов В.Я. Проппа.) / Сост., предисл. и комментарий А. Н. Мартыновой. – М.: Лабиринт, 1998. – 648 с.
23. Рудченко И. Предисловие. Народные южнорусские сказки. Выпуск 1. / Издал И. Рудченко – Киев, 1869. – С. V-XI.
24. Українська байка / Упоряд. і вступ. ст. Б.А. Деркача, В.Т. Косяченка. – К.: Дніпро, 1983. – 463 с.
25. Українська літературна енциклопедія – Том 2. – К.: Вид-во АН України, 1990. – 452 с.
26. Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування: Колективна монографія / За редакцією доктора філологічних наук, професора М.К. Дмитренка. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 252 с.
27. Юзвенко В.А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. / В.А. Юзвенко – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 132 с.

Карпенко С., канд. філол. наук, доцент

Белоцерковский национальный аграрный университет, Белая Церковь

ЕСКІЗ К УКРАЇНСЬКОМУ СКАЗКОВЕДЕННЮ

Статья рассматривает разновекторность направлений изучения жанра сказки украинскими фольклористами на протяжении двух столетий. Используя опыт эдици малой этики сказковедами, обоснована необходимость усиления работы над изучением европейского культурологического подхода в аргументации зарождения и существования народной сказки.

Ключевые слова: сказка, сказковедение, эдичия.

Karpenko S., PhD

Agrarian national university of Bila Tcherkva, Bila Tcherkva

THE OUTLINE OF THE UKRAINIAN FAIRYLORE

The article deals with the approaches to the studying of fairytale genres by the Ukrainian folklorists for the last two centuries, pointing out the diversity of the study. Basing on the previous researches of the short epics edition, the article aims at the explanation of the work studying the European cultural approach to the origin and existence of the fairytale.

Key words: *fairytale, fairylore, edition.*

УДК 821.161

Раковская Н. М., доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Одесса

К. ЛЕОНТЬЕВ. ПРОБЛЕМЫ ЭСТЕТИЗМА

Статья посвящена проблеме эстетизма в русской литературе конца XIX – начала XX века. Рассматривается парадоксальность эстетической системы К. Леонтьева, которая была связана с неприятием эгалитарного мира, его нравственных постулатов. Предметом художественных и философских изысканий К. Леонтьева становится «поэзия», живописность «земного бытия», постигаемая в соотношении внутреннего закона бытия с эмпирическим. Творческий процесс для К. Леонтьева – это стремление к четкому воплощению главной эстетической идеи, которой подчиняется весь изображаемый художником мир.

В связи с поэтическим видением К. Леонтьев рассматривал проблему «точки зрения», с которой ведёт автор повествование. Критик отмечал, что когда повествование ведётся не от лица автора, а от лица персонажа, создается определенный эстетический эффект. В XX веке подобный угол зрения дал повод исследователям назвать К. Леонтьева предтечей модернизма. Таким образом, абсолютизация эстетического позволила К. Леонтьеву предвидеть поиски модернистской критики к XIX – XX вв.

Ключевые слова: *эстетизм, литературная критика, критическая рефлексия, автор, парадоксальность, гармония.*

Проблема эстетизма в русской литературе конца XIX – начала XX веков неоднократно рассматривалась в литературоведении. В этом плане интересны исследования С. Яковенко, Отто Буле, М. Спивак и др. Однако, русский эстетизм осмыслился, прежде всего, в контексте западноевропейской культуры (А. Степанова, М. Соколянский). Безусловно, такой подход закономерен, потому что эстетизм возник в философско-эстетической мысли А. Шопенгауэра, С. Кьеркегора, Ж.-П. Сартра, Дж. Рескина, В. Пейтера, поэтической школе Ш. Бодлера, М. Метерлинка, в творческих исканиях О. Уайльда

© Раковская Н. М., 2015

и др. Но русский эстетизм отличался от европейского резким неприятием моральных критериев искусства, субъективной оценкой философии истории в художественном творчестве, приоритетом красоты и прекрасного в литературе.

На наш взгляд предтечей русского эстетизма конца XIX века был К. Леонтьев. Его эстетизм близок к абсолютизму и волюнтаризму (восхищение войной 1812 г., описанием, в частности, битвы под Ватерлоо в исторических романах и романе Л. Толстого «Война и мир», любование красотой русского монархического мира и т. д.). Безусловно, К. Леонтьев не создал целостную систему эстетизма в тех ценностно-смысловых ориентирах, в каких его решали символисты, однако понимание «новой» субъективной критики начала XX века без идей К. Леонтьева вряд ли будет полным.

Более того, известно, что Н. Страхов называл К. Леонтьева «эстетическим славянофилом», С. Трубецкой – «разочарованным эстетом и славянофилом», да и в более поздней традиции освещения основных этапов развития эстетических идей в русской литературе К. Леонтьеву нередко отводят первое место. Скажем, в своем труде «Византизм и славянство», он прежде всего предложил оценить эстетическую модель литературной критики.

Между тем ни самопризнания К. Леонтьева, ни мнения дореволюционных критиков не убеждают нынешних исследователей в однозначности исторических и эстетических убеждений критика. Американский историк Э. Таден считает К. Леонтьева самым блестящим и одаренным продолжателем традиции славянофилов, их эстетической программы, в то время, как польский исследователь А. Валицкий столь же твердо убежден, что К. Леонтьев не был эстетом и славянофилом, ни в историческом, ни в каком ином значении, более того, в учебных пособиях, в многочисленных историях русской культуры К. Леонтьева обычно причисляют только к славянофильскому направлению. В специальных же исследованиях творчества К. Леонтьева осознается противоречивость его места в генезисе давнего спора. В. Розанов характеризовал ситуацию так: западники отталкивают К. Леонтьева с отвращением, славянофилы и эстеты страшатся принять его самобытный ум, великую силу, место которой в нашей литературе не определено.

Как нам представляется, К. Леонтьев-критик занимает по отношению к русской литературе позицию абсолютного эстетизма.

К. Леонтьев был неоднозначной, парадоксальной и драматической фигурой в русской духовной культуре XIX века. В поэзии, религии, философии, истории он черпал идеи, на основе которых создал оригинальную модель мировидения. Заметим, что его имя практически было неизвестно современникам. В историю он вошел как «реакционер», славивший кнут и монархию. Причина этого, возможно, в том, что К. Леонтьеву была присуща парадоксальность и резкость суждений, использование «страшных слов».

В жизни К. Леонтьева непостижимым образом сочетались власть традиций, быта с властью своего «я», своего особого предназначения, искания Бога и страхом перед ним, европейская образованность с открытым вызовом новой Европе и утверждением русской национальной идеи.

Эстетизм пронизывал всю жизнь и творчество К. Леонтьева. Уже в раннем романе «В своём краю» он определил прекрасное как «главный аршин», а позднее дал обоснование эстетического критерия – как «универсального, по его приложимости» ко всем без исключения явлениям как человеческой жизни, так и природы, «начиная от минерала и до самого всесвятейшего человека». Эстетическое чутье К. Леонтьев считал столь же

объективным, как и естественнонаучную истину. Но возникал парадокс: фанатическая вера в эстетическое начало жизни соединялась с устремлённостью К. Леонтьева к монашеству и монархической власти одновременно. За такое «любование красотой силы», избранности, К. Леонтьева сравнивали с Ницше.

Эстетизм К. Леонтьева не вписывается в канонический образ западного романтизма, тяготеющего к цельному, гармоническому восприятию мира, восприятию по преимуществу оптимистическому, возникшего на основе более высокой «гармонии красоты целого», пантеистического чувства, как это было у Гёте, Оскара Уайльда, Метерлинка, – указывал С. Франк.

Н. Бердяев отмечал: «Именно в гоголевском пути он усматривал причину падения литературы с высоты изящных образов к натурализму и культивированию безобразного, движение к мещанству и буржуазности, к умалению культурных ценностей, к постепенному превращению великого в малое, мировой трагедии в драму, комедию и далее, логически, – в пошлый фарс».

Парадоксальность концепции К. Леонтьева непосредственно была связана с его неприятием принципов эгалитарного мира, его нравственных постулатов.

К. Леонтьев, излагая свои философско-эстетические взгляды, отмечает, что предметом его художественных и философских изысканий становится «поэзия», живописность «земного бытия», постигаемая в соотношении внутреннего закона бытия с эмпирическим. С его точки зрения спокойствие и сдержанность художника помогают постичь прекрасную сущность бытия. Творческий процесс для него – это стремление к четкому воплощению главной эстетической идеи, которой подчиняется весь изображаемый художником мир.

Смысл этой идеи, по утверждению К. Леонтьева, заключается в том, что искусство как «органическая природа живет разнообразием» и в этом обретает единство и гармонию. «Гармонию бытия», основа которой «богатство и разнообразие борьбы сил божественных (религиозных) с силами страстно-эстетическими (демоническими)», автор стремится увидеть в литературе. Этой идее подчинена модель творческого поведения критика.

В 1860-е гг. началась его литературно-критическая и публицистическая деятельность. В частности, в журнале «Отечественные записки» появляется его критико-эстетический этюд «Письмо Провинциала к г. Тургеневу», касающийся романа И. С. Тургенева «Накануне». Произведение писателя подверглось в нем резкой оценке со стороны Провинциала. Главный упрек автору анализируемого романа состоял в «поэтической безжизненности» его героев, идущей, по К. Леонтьеву, от «насилования собственного вкуса». Следует заметить, что именно в этой литературно-критической статье обозначена идея К. Леонтьева: необходимость «претворения в действительность идеала цельной человеческой личности», «души изящной, разбегающейся, страдающей и мыслящей» как сложного единства душевно-телесного в человеке. Идеи К. Леонтьева основывались, прежде всего, на эстетических ощущениях, предчувствиях. Чувство и вкус он связывал с философией интуитивизма и психологизмом.

Начало перехода К. Леонтьева к «чистому эстетизму» следует отнести к весне 1861 г., к первым месяцам пребывания его в Петербурге.

В 60-е гг. XIX столетия, когда русское общество интересовало исключительно социально-политические вопросы, К. Леонтьева занимает вопрос о духовной эстетической революции, которая должна осуществиться в литературе. К. Леонтьева беспокоит то

направление, которое сложилось в литературе к середине XIX в.: «Я готов повторить за Вами [Н. Страховым – Н. П.], что дальше по пути реализма идти нельзя. <...> Потребность к повороту изящному, идеальному чувствуется уже давно во всем...» И далее: «Соедините все вместе – высокий выбор Л. Толстого и высокие приемы И. Гончарова и М. Вовчка, прибавьте к этому между строчками побольше смелости философской или исторической мысли – и наша литература даст наконец миру то, что мы желаем, – разнообразное, русское содержание в прекрасной форме».

К. Леонтьев размышляет о безжизненности выводимых в ряде современных произведений лиц, которые слишком четко, почти до схематизма выражали авторскую мысль. С этой точки зрения он критически оценивает и свой роман «В своем краю». «В нем есть эти типы, эти характеры, которые лезут в глаза с бумаги и в реальной обрисовке которых, я не знаю, кто только у нас теперь не набил руку». «Мне это еще в 60-х годах опротивело. Я стал искать теней, призраков и чувств. Я желал, чтобы повести мои были похожи на лучшие стихи Фета, на полевые цветы, собранные искусной рукой в изящно-бледный и скромно-пестрый букет», – пишет он В. Соловьеву в 1879 г. Как один из примеров такого подхода К. Леонтьев указывает свой рассказ «Хризо», в котором «все характеры нарочно намечены чуть-чуть, слегка». Следует отметить, что данная изящность и недосказанность много позже стала признаком модернистских течений, возникших на рубеже XIX – XX вв., о чем писал В. Шкловский. Эстетизм К. Леонтьева воплощался в интересе к стилистике и семантике текста, его символике, что было абсолютно чуждо критикам 60-х годов.

Таким образом, он преодолевал критическую односторонность как «реальной критики», так и эстетической. «Всё даже исторически значимое отпадет и останется одна красота, – писал он, анализируя роман И. Тургенева «Накануне».

Интересен тот факт, что К. Леонтьев при анализе произведений непосредственно обращался к рассмотрению вопросов поэтики. В XX веке подобный угол зрения дал повод исследователям называть К. Леонтьева предтечей модернизма. «Неизбалованное, простое, свежее чувство дикаря, ребенка, простолюдина, бедняка автор должен поэтически осветить». Это «эстетическое свойство», замечал Б. Эйхенбаум, характерно для К. Леонтьева. В связи с поэтическим видением К. Леонтьев рассматривал проблему «точки зрения», с которой ведёт автор повествование. Он замечал, что когда повествование ведется не от лица автора, а от лица персонажа, создается определенный эстетический эффект. К. Леонтьев писал по сути дела о приеме, который Б. Шкловский спустя десятилетия назвал «остранением». Отметил Б. Шкловский интерес К. Леонтьева к символике и знаковости текста.

Таким образом, абсолютизация эстетического позволила К. Леонтьеву предвидеть поиски модернистской критики конца XIX – начала XX веков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Корольков А. А. Пророчества К. Леонтьева / А. А. Корольков. – СПб. : СПбГУ, 1991. – 200 с.
- 2 Леонтьев К. Н. Избранные письма. (1854 – 1891) / К. Н. Леонтьев. – СПб. : Пушкинский Фонд, 1993. – 640 с.
- 3 Леонтьев К. Н. Полн. собр. соч. и писем : в 12 т. / К. Н. Леонтьев. – СПб. : Владимир Даль, 2003. – Т. 6. – 699 с.

- 4 Леонтьев К. Н. Полн. собр. соч. и писем : в 12 т. / К. Н. Леонтьев. – СПб. : Владимир Даль, 2003. – Т. 8. – 304 с.
- 5 Леонтьев К. Н. Тургенев в Москве, из моих воспоминаний / К. Н. Леонтьев // Русский вестник. – 1888. – № 2. – С. 142–152.
- 6 Франк С. Л. Миросозерцание К. Леонтьева / С. Л. Франк // В. Леонтьев. Pro et contra: личность и творчество. – СПб. : Христ. ун-т, 1995. – Т. 1. – С. 237.
- 7 Эйхенбаум Б. М. Сквозь литературу : [сб. статей] / Б. М. Эйхенбаум. – Л. : Прибой, 1924. – С. 63–64.

Раковька Н. М., доцент

Одеський національний університет імені І. Мечникова, Одеса

К. ЛЕОНТЬЕВ. ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИЗМУ

Стаття присвячена проблемі естетизму в російській літературі кін. XIX – поч. XX століття. Розглядається парадоксальність естетичної системи К. Леонтьєва, яка безпосередньо була пов'язана з неприйняттям егалітарного світу, його моральних постулатів. Предметом його художніх та філософських досліджень стає « поезія », мальовничість « земного буття », що осягається у співвідношенні внутрішнього закону буття з емпіричним. Творчий процес для К. Леонтьєва – прагнення до чіткого втілення головної естетичної ідеї, якій підкоряється весь зображуваний художником світ.

У зв'язку з поетичним баченням К. Леонтьєв розглядав проблему « точки зору », з якою автор представляє оповідь. Критик відмічав, що коли оповідання ведеться не від імені автора, а від імені персонажа, створюється певний естетичний ефект. У XX столітті подібна точка зору дала привід дослідникам назвати К. Леонтьєва предтечею модернізму. Таким чином, абсолютизація естетичного дозволила К. Леонтьєву передбачати пошуки модерністської критики до XIX – XX вв.

Ключові слова: естетизм, літературна критика, критична рефлексія, автор, парадоксальність, гармонія.

Rakovska N.M., docent

Odesa national university, Odesa

K. LEONTYEV. PROBLEMS OF AESTHETICISM

The article is devoted to the problem of estheticism in Russian literature of the end of XIX – the beginning of the XX century. The paradoxical phenomenon of esthetic system of K. Leontyev which was reflected in his concept of the Russian literature is considered.

The paradoxical phenomenon of K. Leontyev's concept was directly connected with rejection of the egalitarian world, its moral postulates. The « poetry », picturesqueness of « terrestrial life » is viewed in coordination between the ratio of the internal law of life and the empirical one and becomes a subject of its art and philosophical researches. Creative process for K. Leontyev is an aspiration to an accurate embodiment of the main esthetic idea to which all world represented by the artist is submitted.

Due to the poetic vision K. Leontyev learnt a problem of « point of view » with the help of which the author leads a story. The critic noted that when the story is led not on behalf of the

author, but on behalf of the character, a certain esthetic effect is created. In the XX century the similar point of view gave a reason to researchers to call K. Leontyev the forerunner of modernism.

Key words: *aestheticism, literary criticism, critical reflection, author, paradoxicality, harmony.*

УДК 811.161.2'42 (070.41)

УДК 821.531 «19/20»

Налімова А. О., асистент

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ІСТОРИЧНА ТЕМАТИКА У СУЧАСНІЙ КОРЕЙСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ХХ СТ.

Стаття присвячена сучасним корейським прозовим творам з історичною тематикою, їх класифікації, жанровим різновидам, особливостям стилістики. Увага акцентується на зміні парадигми світоглядних та морально-етичних домінант, що знаходять своє відображення в історичній художній прозі.

Ключові слова: *історична художня проза, література Республіки Корея, сучасна проза, художній історизм.*

Звернення до історичної тематики є загальнолітературним процесом і для всебічного опису історичних подій та постатей автори найчастіше звертаються до таких прозових жанрів як роман і повість. Проте, на нашу думку, жанри та жанрові різновиди сучасної малої прози становлять не менший інтерес і як історико-літературне, і як ідейно-естетичне відображення домінант корейського суспільства. Тому в межах цього дослідження увага приділяється жанрам художньої історичної прози ХХ ст..

Чимало корейських письменників звертається до історичних подій та персоналій у творах, тому детальний їх аналіз, на нашу думку, дозволить краще зрозуміти світоглядні та морально-етичні домінанти сучасного корейського суспільства.

Літературознавчі дослідження з цієї проблематики наявні в науковому доробку небагатьох вчених. Переважна кількість наукових розвідок присвячено історичним романам 1930-х рр., як періоду найбільшого розквіту корейської історичної прози. Питання сучасної прози з історичною тематикою серед пострадянських вчених побічно торкалися Г.Н. Кім [1], М.В. Солдатова та К.А. Пак [2]. У європейському літературознавстві питання особливостей сучасної корейської історичної прози не були предметом окремого вивчення. У полі досліджуваних проблем корейських науковців – тематика романів, мовно-стилістичні особливості творів, структурно-композиційний аналіз тощо. Так, Чжон Ёьонун [3] досліджувала стилістику прози з історичною тематикою, Чжон Хьонсук [4] – загальний огляд історичних романів. Науковці Лі Тхегин [5] та Кім Дан [6] досліджували

історичну тематику у творчості низки сучасних авторів. Кон Імсун [7] звертається до проблеми визначення меж жанру художньої історичної прози. Однак наявні дослідження сучасної корейської художньої історичної прози не систематизовано, не створено цілісного літературознавчого уявлення про особливості художньої структури, жанрову парадигму, особливості форми та змісту такої прози. Тому **актуальність** дослідження продиктована необхідністю осмислення модерних процесів розвитку історичної прози.

Мета статті полягає у дослідженні жанрових різновидів, стилістичних особливостей та художньої структури корейської історичної прози кін. ХХ– поч. ХХІ ст.

Значимо, що у наукових дослідженнях корейських літературознавців особливості історичної художньої прози розглядаються у межах історичного роману (역사 소설), оскільки слово 소설 (роман) є позначенням прозового художнього твору загалом, незалежно від обсягу. Розрізняють роман малих (단편 소설) та середніх (중편소설) форм, що відповідають українським термінам «оповідання» та «новела». Тому надалі у нашій статті стилістичні та художні особливості малих прозових творів будуть розглядатися, за корейською традицією, нарівні з жанром роману.

Слушною є думка М.М. Богданової, що історична мала проза містить постійні та змінні елементи. До постійних належать історична тематика і часова дистанція, а змінні елементи пов'язані з особливостями розвитку і завданнями, які стоять на певному етапі перед історичним твором узагалі [8].

Як зазначає Кон Імсун, визначити межі жанру художньої історичної прози досить складно, адже щоб іменуватись історичною, проза має бути у тісній взаємодії з історичними фактами [7]. Джон Хьонсук подає таке трактування художньої історичної прози – це літературна форма, що поєднує історичний факт та вигадку, за допомогою якої змінює історичні факти, завдяки уяві та мистецькому таланту автора [4].

Концепт історичного роману в Кореї ще і досі не достатньо розроблений, а літературознавці і досі не дійшли згоди у поділі його за жанрами. Науковець Лі Дондже вважає, що поділити корейський історичний роман за жанрами неможливо. Тому, спираючись на теорію Ж. Лакана, пропонує поділити історичну художню прозу на вигадану, символічну та реальну [9]. Дослідник Пак Чжохьон зазначає, що існує два методи залучення легендарних історій та історичних фактів до художньої прози: перший – це безпосереднє звертання до історичних фактів, а другий – нове потрактування завдяки певній трансформації цих фактів. Одним із прикладів другого методу є уведення нового персонажу, якого не існувало насправді. Таким чином відбувається спроба розкрити правду, яка прихована за історичними фактами [10].

Чжон Хьонсук зазначає, що написання історичної прози у Кореї пов'язано з трьома чинниками – історичною традицією, соціальним мотивом та впливом зарубіжних тенденцій. Також вчена наголошує на тому, що в епоху Чосон та Просвітлення (개화기) переважала біографічна форма історичного роману. А починаючи з 1930-х рр. історична проза умовно поділяється на два типи: перший присвячено героїзму діячів минулого та опису історичних фактів. У другому типі наголошується важливість людського фактору як головного компоненту формування історії [4].

На сучасному етапі корейські письменники звертаються до симбіозу жанрів та літературних прийомів, а основною ознакою можна назвати залучення історичних фактів для створення уявного простору. На цьому наголошує Лі Тхегин, який зазначає, що

сучасні історичні художні твори «запозичують» історичні шати задля опису сьогоденної дійсності [5]. Стосовно художніх особливостей, то значна частина творів з історичною тематикою написана у жанрі реалізму, розквіт якого припав на 1920–1930 рр., після Руху першого березня (만세운동) у 1919 р. Реалісти зображували пережите минуле та передбачуване майбутнє кризь призму сучасності, при цьому у художніх творах порушувалися актуальні проблеми відповідної епохи.

У корейській історичній прозі, незалежно від обсягу, на нашу думку, головним параметром залишається тема, об'єднуючи низку складників жанрової системи. Тому в межах цього наукового дослідження, пропонуємо власну класифікацію художніх історичних творів за темою зображених у них історичних подій. А саме: 1) дії у творі розгортаються на тлі значущих подій минулого; 2) біографічні, про життя видатних особистостей; 3) опис життя пересічних жителів певної епохи. У межах кожного типу, можна розподілити твори за часовим відрізком, в який розгортається дія: 1) стародавня історія; 2) тема анексії Японією та Корейської війни 1950-1953 рр.; 3) тема розділення нації.

Хоча ми погоджуємося з думкою Лі Дондже про неможливість однозначного поділу художніх історичних творів, однак при цьому наголошуємо, що запропонований нами поділ є умовним, оскільки один твір можна віднести до кількох типів. Наприклад, роман Кім Хуна (김훈) «Пісня меча» («칼의 노래», 2001). Герой роману – адмірал Лі Сунсін, відомий корейський воєначальник XVI ст. Хоча народ знав про його військові подвиги, Лі Сунсін не отримав визнання, на яке заслуговував. У період японської окупації, за часів правління Пак Чонхі, який також був офіцером, ставлення до адмірала змінилося, внаслідок чого його було проголошено національним героєм. Однак, популярним роман Кім Хуна став завдяки тому, що автор використав відмінну від творів попередніх поколінь структуру та зрозумілий сучасному читачу стиль. Окрім цього Кім Хун поділивші твори його попередників на романтичні, що оповідали про палацові перипетії та другий вид, що описує життя звичайних людей. Автор наближає Лі Сунсіна до читача, розкриває його особисті переживання. Тому Кім Хун у романі зобразив Лі Сунсіна не безстрашним героєм, а звичайним чоловіком, якому притаманні почуття пересічної людини. Оповідь від першої особи дозволяє читачу краще зрозуміти внутрішній світ адмірала, який змушений був приймати доленосні рішення без підтримки, відчуваючи самотність. Отже, автор переніс образ історичного персонажу на сучасний світ, що дозволяє читачу переосмислити не лише минуле, але і сьогодення, робить спробу пробудити дух непокори сьогоднішній реальності.

Ще одним твором автора Кім Хуна є роман «Фортеця Намхансан» («남한산성», 2007 р.) у якому описано події XVII ст., коли війська династії Цин вторглися на Корейський півострів. Корейська армія була не готова до війни і не могла чинити опору. Король та придворні сховалися за стінами фортеці разом з простими жителями. Протягом сорока семи днів захисники фортеці чинили опір, але врешті запаси продовольства вичерпалися, тому корейці були змушені здатися. Літературні критики вважають, що події у романі перегукуються з сьогоденням, а саме відображають духовну травму корейського народу після фінансової кризи у кінці 1990-х років. Інша інтерпретація є відбитком геополітичного становища Республіки Корея у Північно-Східній Азії у XXI ст. Таким чином, роман Кім Хуна дозволяє інтерпретувати історію з сучасної точки зору, а з іншого боку замислитися над проблемами сучасного суспільства.

Отже, головною рисою історичної прози, що оповідає про стародавню історію Кореїського півострова є не масштабне зображення подій, а деталізований опис внутрішнього конфлікту людини, що змушує сучасного читача по-новому поглянути на суспільство навколо, прислухатися до власного «я».

Стосовно відображення подій корейської війни та трагедії розділення нації, то класиком цього напрямку вважають Юн Хінгія. У титульному оповіданні з його збірки «Сезон дощів» («장마», 1996 р.) розповідається про юнака, який живе із двома бабусями, сини котрих воюють по різні сторони: батько хлопчика за армію Півночі, а дядько – південнокорейський солдат. Конфлікт у родині лише загострюється з отриманням звістки про смерть дядька. Мати, син якої начебто живий, однак про нього немає жодної звістки, звертається до шаманки, яка передрикає його повернення. Одного разу до будинку заповзає змія, а за корейськими віруваннями, це символ душі померлого. Тоді жінка розуміє, що і її син загинув. Врешті обидві матері забувають про ідеологічні протистояння та згуртовуються задля подолання нелегкого періоду не лише в їх житті, а й у країні загалом. Таким чином автор наголошує на тому, що і сьогодні, спираючись на народні традиції та вірування, корейському народу легше подолати не тільки наслідки війни, у стані якої фактично знаходяться обидві країни і досі, а й будь які інші суперечки чи конфлікти.

Письменник Лім Чхору (임철우) також прагне донести до читача, що проблеми Корейської війни – це питання не лише минулого, а й сучасності. Структура оповідання «Земля батька» («아버지의 땅», 1984 р.) побудована таким чином, щоб читач познайомився з описами подій з позицій головного персонажу та його матері. Метою такого зображення є спроба продемонструвати тягар, що гнітив матір протягом її життя та передався сину. Її чоловіка звинуватили у зв'язках із «червоними» і син усе життя відчував провину за вчинок свого батька. Почуття головного персонажу, можливо, є відображенням почуттів письменника, якому соромно за попередні покоління, що не змогли попередити страшні події корейської історії.

У творі Чон Сангука (전상국) «Родина Абе» («아베의 가족», 1979 р.) жахіття Корейської війни показані на прикладі життя однієї родини. Історія про сім'ю, яка після війни змушена іммігрувати до США у пошуках кращої долі. Хлопець Кім Джінхо, головна дійова особа оповідання, вступає до американської армії та вирушає на службу до Кореї. Повернувшись на батьківщину, він починає досліджувати історію своєї родини, читаючи щоденник матері. Він дізнається, що вона була згвалтована під час вагітності американським солдатом, а її чоловік загинув у війні. Дитина народилася передчасно, з вадами розвитку і усе, що вона може сказати – це тільки звуки «а-бе», тому її і називають Абе. Пізніше жінка одружилась вдруге з батьком Джінхо, і переїжджаючи до Америки, вона змушена була залишити Абе в Кореї. Джінхо дізнавшись цю історію, намагається знайти свого меншого брата. Персонаж Абе символізує нагадування про почуття нещастя, насилля війни і біль, з якими жив корейський народ. Однак те, що старший брат не цурається існування Абе, говорить про примирення корейцями з минулим для того, щоб забезпечити мир у майбутньому.

Ще один різновид тематики із запропонованої нами класифікації – опис життя пересічних корейців – якнайкраще розкритий у творах написаних авторами жінками та про жінок. Оскільки у такій прозі відсутні масштабні описи подій та їхня оцінка, натомість з

невеликих життєвих епізодів чи спогадів персонажів складається цілісна картина епохи. У низці творів з історичною тематикою вбачається переосмислення ролі жінки.

Прикладом такої літератури є оповідання «Людина, яку я зустріла в аеропорту» («공항에서 만난 사람», 1978 р.) Пак Вансо (박완서). Ця письменниця у більшості творів зачіпає сторінки історії Кореї. Оповідання описує не власне війну, а, перш за все, життя звичайної жінки у складних умовах. Нарівні з чоловіками, які боролися на фронті, матері та дружини боролися за існування у тилу. Випадкова зустріч в аеропорту із товаришкою навяля головній героїні спогади про події, що розгорталися у часи Корейської війни навколо гарнізонного магазину США. У злиденні часи, американський магазин, повний товарів, викликав заздрощі у корейців. А оскільки туди наймали кореянок для роботи продавцями, не зважаючи на постійні перевірки, вони постійно виносили під одягом усе, що могли. З одного боку крадіжка американських товарів є алегорією на спробу «вкрасити» надію на краще майбутнє, а з іншого – нагадування про жалюгідність становища корейського народу, який змушений прислужувати західному партнеру. В образі однієї з персонажів оповідання – тітоньки Бочки – простежуються ті поодинокі борборники у період Корейської війни, які не бажали принижуватися. За численними її висловлюваннями стосовно присутності американців ховається не тільки патріотизм, а тверда воля не втратити самоповаги навіть в умовах жорстокої дійсності. На нашу думку, це свідчить про те, що відстояти свою гідність було для неї важливіше виживання.

Отже, жіноча історична художня проза вирізняється способом зображення історії: тема масштабних політичних подій розкрита через особистісні переживання персонажів. Занурення читача у життя героїв дозволяє докладно та реалістично описати глибокі рани й особисті трагедії, які війна залишила у житті кожної людини.

У межах цього дослідження ми дійшли висновків, що корейська історична художня проза не має чітких меж та системи поділу на жанри. Однак, ми запропонували власний поділ художніх історичних творів за тематикою. Головною рисою історичної прози є прагнення авторів, описуючи події минулого, звернути увагу читача на сьогоденні проблеми. А також наголошення на тому, що деякі проблеми минулого, наприклад, Корейська війна, ще і досі потребують вирішення.

Стаття надійшла до редакції: 08.07.2015 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ким Г. Н. Литература современной Южной Кореи // Новейшая зарубежная литература. Институт литературы и искусства им. М. О. Ауэзова. – Алматы: Жибек жолы. – 2011. – С. 172–200.
2. Солдатова М. В. Современная литература Кореи / М.В. Солдатова, К. А. Пак. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 2003. – 283 с.
3. 정경운. 한국 근대역사소설의 서사 특성 연구: 학위논문/ 정경운. – 서울, 1996.
4. 정현숙. 韓國 歷史 小說 研究: 玄鎭健·蔡萬植 作品을 中心으로: 학위논문/ 정현숙. – 서울, 1981.
5. 이태근. 신역사주의와 한국 역사소설의 신경향: 김훈, 김영하, 김연수의 작품을 중심으로: 학위논문/ 이태근. – 서울, 2008.
6. 김단. 《갈의 노래》에 나타난 이순신형상 연구: 학위논문/김단. – 서울, 2014.

7. 공임순. 한국 근대 역사소설의 장르론적 연구: 학위논문/공임순. – 서울, 2000.
8. Богданова М.М. Українська історична мала проза ХХ століття: проблеми жанру та стилю / М.М. Богданова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. – 2009. – Вип. ХХ. – С. 116-125.
이동재. 한국현대역사소설론, 한국근대문학연구: Vol.5, No.2, 2004. – 331-356쪽
박조현. 玄鎭健 歷史小說 研究 : 학위논문/ 박조현. – 서울, 1988.
김훈. 칼의 노래/ 김훈. – 서울, 문학동네, 2012. – 400 쪽.
김훈. 남한산성/ 김훈. – 서울, 학고재, 2007. – 384 쪽.
윤홍길. 장마/ 윤홍길. – 서울, 민음사, 1980. – 244쪽.
9. 임철우. 아버지의 땅/ 임철우. – 서울, 문학과 지성사, 2001. – 347쪽.
10. 전상국. 아베의 가족/ 전상국. – 아시아, 2014. – 304쪽.
11. Пак Ван Со. Встреча в аэропорту / Пак Ван Со // Koreana. – 2010. – Том 6, №2. – С. 92–99.

Налимова А. А., ассистент

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ИСТОРИЧЕСКАЯ ТЕМАТИКА В СОВРЕМЕННОЙ КОРЕЙСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ XX ВЕКА

Статья посвящена современным корейским прозаическим произведениям с исторической тематикой, их классификации, жанровым разновидностям, особенностям стилистики. Внимание акцентируется на изменении парадигмы мировоззренческих и морально-этических доминант, которые находят свое отражение в исторической художественной прозе.

Ключевые слова: историческая художественная проза, литература Республики Корея, современная проза, художественный историзм.

Nalimova A.A., assistant

Institute of Philology, KNU, Kyiv

HISTORICAL THEMES IN MODERN KOREAN PROSE OF THE XXTH CENTURY

The article deals with modern Korean historical prose and its classification, genre varieties, features of style. Attention is devoted to changes in the paradigm of philosophical, moral and ethical dominants that are reflected in historical prose.

Keywords: historical fiction, literature of the Republic of Korea, modern prose, historicism.

КРАТКОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЯЗЫКА И СТИЛЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АШУГОВ И НАРОДНЫХ ПОЭТОВ

В статье анализируются некоторые характерные особенности языка и стиля произведений азербайджанских ашугов и народных поэтов. Автор проводил параллели между творцами различных периодов их деятельности и дал заключительные выводы по их преемственности.

Ключевые слова: *ашуги, народные поэты, художественно-языковое мастерство, стиль.*

Язык и стиль азербайджанских ашугов и народных поэтов занимает вершину за фонетическое, лексическое, морфологическое, синтаксическое богатство, широкие возможности выражения, близости народу, способность переносить дух времени и наконец, чистоту от чуждых языковых элементов предоставляет исследователям современной поэтической языковой и стилистической панорамы богатейший материал для исследования. Именно поэтому, в целях выявления наследственно – преемственных связей и новаторских поисков в художественно – языковом мастерстве мастеров слова изучаемого периода, считаем необходимым рассмотреть короткое изложение индивидуальных особенностей языка и стиля каждого из них в отдельности.

Известно, что «... язык произведения является неотъемлемой частью художественной формы и литературного стиля, как и его сюжетная линия, архитектоника, созвучие, гармония. По этой причине рассмотрение проблемы языка произведения, подразумевает также, анализ его стиля, идейно – художественных особенностей. Было бы ошибочно относиться языку произведения только как форма, независимый от содержания перевозчик, анализировать его отдельно, как оболочка. Такого рода анализ напоминает разговор об отдельных кирпичиках, забыв о здании» (1. с. 182).

Язык и стиль произведений ашугов и народных стихотворцев почти не становились объектом исследования и естественно, в предлагаемом вам исследовании основное внимание уделено произведениям народных мастеров слова, которые выросли в среде ашугов и народной литературы Дерелейезского региона Западного Азербайджана за последний 2 вековой временной отрезок. Несмотря на произошедшие качественные изменения, значительные различия, мы далеки от мысли принимать созданные на этих примерах произведения независимым по языку и стилю явлением. Нам представляется, что исходящие из классической устной литературы стиль и тенденции успешно продолжались и в произведениях мастеров слова XIX – XX веков. Говоря другими словами, данная устная народная литература и ашугское творчество зиждется целиком на корнях и традициях, и такая связь выглядит и поверхностной и в то же время глубокая.

Ашуг Джалиль родился в 1850 году в селе Саллы Дерелейезского магала Западного Азербайджана. Первым его учителем был Ашуг Аббас из Южного Азербайджана. В

последующие годы он посетил и Ашуга Алы, у которого перенял многое и учился мастерству ашугского искусства. Однако основным его наставником и соратником был все же Ашуг Алескер. Мелодию «Джалил» ему также дал Ашуг Алескер (2. с. 240). 12 мелодий для саза также связаны именем Ашуг Алескера: «Джалили» («Баш Джалили»), «Орта Джалили» и «Айаг Джалили»), «Агыр Шарили»), «Юнгуль Шарили»), «Тезе Нахчывани»), «Гайгарма»), «Саллама герайлы») («Дерелейез герайлысы») и другие. Дошедшие до наших дней 3 стиха – гошма (форма стихотворения с парными рифмами) и 2 теджниса джыгалы (форма ашугского стиха) Ашуг Джалила являются продуктом оригинального, естественного стиля, пера истинного мастера слова. Его язык и стиль больше соответствуют традициям Ашуга Алы и Ашуга Алескера.

Серьезное, требовательное отношение к национальному языку является одним из важных качеств данной традиции, которое сопровождается элементами живого народного говора. Внимание привлекает еще и то, что согласно транскрипции азербайджанского литературного языка, такие окончания единения, как -la,- lə употребляются в форме -nan, -nən, -уnan, -унən. Например, «Yaranmısan, yaralı tək yaranan», «Vaxt deyilsə insan ölməz yaranan» и т. п. В его стихах встречается употребление повелительного наклонения глагола с окончанием «ginən». Например, «Dedilər: Çatginən şana-şöhrətə», «Dedim: Çatmamışam çata bilməgəm» и т. д. Слово «кар» (глухой) в его стихах употребляется в форме «kari» – например, «Yetən mənı kari görür, lal sayır». Мастер использует в своих стихах ряд фразеологических выражений: «Dada yetişmək» (оказать помощь), «meydan sulamaq» (вызвать кого-то на бой; бряцать оружием), «şəhid olmaq» (умереть за веру; пасть на войне с неверными), «qan ağlamaq» (плакать горькими слезами; заливаться горячими слезами;), «ağzından od tökmək» (говорить с жаром; пылкая речь) и т. д. Эти фразеологические выражения играют важную роль при передаче общих идей, создании образов и пр.

Ашуг Гахраман. Точная дата рождения этого ашуга неизвестна. Он жил примерно с 60-х годов XIX века, до 40-х годов XX века. Его наставником был Ашуг Джалиль. Он был младше Ашуг Джалила на 15-20 лет. Ашуг Гахраман является автором мелодии «Гахрамани». Так как, большая часть стихов (гошма, герайлы, таджнис, уstadname, мухаммес (пятистишье)) этого мастера слова утеряно, в книге «Азербайджанские ашуги и народные поэты» зафиксированы принадлежащие ему стихи – 2 герайлы и 4 гошма (3, с. 78). Эти стихи показывают, что Ашуг Гахраман стремился избежать чуждых национальному духу и нравственности слов, реже использовал модные в те времена арабо – персидские слова и компоненты, сочинял свои стихи на простом, живом и естественном народном языке. Существуют некоторые характерные для творчества Ашуга языковые и стилевые особенности. Так в указанных стихах достаточно много заимствованных и архаических слов: qəflə, xub, şümşad, saqın, teylə, səg, sar, behişt, xar, fövq, əğyar, seyrağıb, nağ, sitəmkağ и т. д. Каждый из этих слов характерен для народного языка и их легко понять. Глагол является продуктивной частью речи в его стихах. Здесь достаточно много языковых фактов, относящихся к различным категориям глагола. Например, архаичное для современного азербайджанского языка окончание «-ıban» проявляется в составе глаголов в форме «ıbdan, ıfdan»: например, «Bizim bağda sallanıbdan gəz, gözəl» (Прогуливайся в нашем саду, красавица). На языке стихов Ашуг Гахрамана использованы такие исключительно идиоматические выражения, как «qana susamaq» (жаждать крови), «gözlərinin qurbanı» (жертва твоих очей), «preyman vermək» (поклесться), «bağrın başın

teylətmək» (ранить сердце), «ağrın almaq» (перенять чужую боль), «əl-aman eylətmək» (подавать знаки), «sərdən keçmək» (пожертвовать головой), «sandan keçmək» (пожертвовать жизнью), «dara çəkmək» (казнить), помощью которых поэт стремится более полноценно передать поэтизированную тему и события. В стихах народного музыканта и поэта личностное местоимение «sənə» (тебе) употребляется в распространенной на народном языке форме «sana»: «Xublar ueriyirlər sana», «Sana qurban olsun bu şirin canım» и т. д.

Ашуг Фатулла родился в селении Новлар Дерелейезского региона Западного Азербайджана в 1910 году. Он начал свое творчество в 1928 году, сочинил и исполнял более 50 мелодий для саза. Наставником Ашуг Фатуллы был Ашуг Джафар. Он является блестящим исполнителем эпосов «Qurbanı», «Tahir və Zöhrə» (Тахир и Зухра), «Əslı və Kəgəm» (Асли и Керем), «Aşıq Qərib» (Ашуг Гариб), «Novruz və Qəndab» *Новруз и Гандаб), «Əmrah» (Амрах) народных сказаний Турецкий поход Ашуга Алы, Нахчыванский поход Алескера, гошма и герайлы Аг Ашуга, Хесте Гасима, Аббаса Туфарганлы. Общее направление языка, стиля и тем 1 герайлы, 13 гошма и 1 джыгалы теджниса, зафиксированных письменно показывает, что по духу творчества он является мастерским продолжателем традиций Ашуга Алескера.

В творчестве мастерски разбирающегося в тонкостях искусства слова Ашуга Фатулла много примеров высокого мастерства шлифования слова, умения четко расставлять строки и полустихья, использовать средства художественного описания в соответствии их содержанию, создавать игристые рифмы. Используемые в стихах ашуга выражения «baxışından od tökürsən», «Ortalığa qan əkirsən» (сеять кровь и беспорядок), «Nər baxanda od salırsan könlümə» (при каждом взгляде сеешь пламя в душе), «Döndərdin qəddimi sən dala gözəl» (сгорбила меня красавица), «Düz on dörd gecəlik aydı camalın» (лицо твое как полная луна), «Tovuz tamaşalı, tərən duruşlu» (красивая, как павлин, гордая, как орлица), «Məcnunam üzündən gəzirm dözə» (сошел сума по твоей милости) являются оригинальными образцами, обогатившими наш поэтический язык.

Такие словосочетания и выражения, как «*odu*» (*это он*), «*əvənnər*» (*удальцы*), «*verənnər*» (*дающие*), «*girənnər*» (*входящие*), «*bəsdi*» (*довольно*), «*laladı*» (*это тюльпаны*), «*bilginən*» (*знай*), «*ötədi*» (*переспелый*), «*almanan*» (*не беру*), «*hiddətiynən*» (*неустово*), «*qeyrisiynən*» (*с иным*), «*ataş*» (*атаş*) употреблены как на народном языке.

Ашуг Бехбуд родился в 1916 году в селе Истису Дерелейезского магала. Некоторые сведения о его творчестве, ашугской деятельности и языке произведений имеются в труде исследователя Гасана Мирзоева, который ввел в свою книгу 2 герайлы, 6 гошма (пястишье), 1 хаджв (памфлет, пасквиль) и 2 эпоса, небольшого объема. Язык произведений Ашуг Бехбуда богат и пестрый, как внутренний мир его «эго», чувств и волнений. Мастер слова хорошо усвоил художественные возможности, поэтические загадки, богатейшие и живые способы изложения родно языка и поэтому, поэтическая речь у него проворная и действенная. В литературных образцах поэта часто, зависимо от условий поэтизации меняются сюжет, гармония и содержание, порою чувство ожесточения, ненависти, обвинения, временами лирические, сердечные чувства, глубокие гражданские заботы, а иногда печальные нотки проявляются как отображение творческого стиля.

Как указывалось, выше, Ашуг Бехбуд занимался также и эпическим творчеством. Имеющиеся в нашем распоряжении эпические произведения «Ашуг Бехбуд и Сачль», «Поход Ашуг Бехбуда в Гаракилсе» написан прозой и слагался в стихах. В текстах этих

произведений наблюдается стилистическая индивидуальность. Наряду с этим, основу языка этих произведений составляет стиль классического эпоса. В общем, язык классического эпоса оказал значительное влияние на эпосы последующих эпох, которые сыграли прогрессивную роль в истории художественного языка. В языке эпосов «Ашуг Бехбуд и Сачль» и «Поход Ашуг Бехбуда в Гаракилсе» очень сильны элементы народной разговорной речи. Именно поэтому, в отдельности язык каждого из этих эпосов является преемником предшествующих эпосов.

Ашуг Гулу родился в 1904 году в селе Саллы Дерелейезского магала Западного Азербайджана и умер в 1968 году в селе Кюргарагашлы того же района. Искусству ашуга он учился у Ашуг Джалила. Анализ стихотворного языка и стиля, письменно зафиксированных 5 герайлы, 7 гошма и 2 баглама Ашуга Гулу показывает, что он выступал с позиций народного языка, а в вопросах его чистоты и гармоничности стоял на единой с Ашугом Джалилом позиции.

Почти забытые, устаревшие языковые образцы, изречения, исходящие от живого народного общения будто обновляются в стихотворных текстах Ашуга Гулу, приобретают свежесть, заряжаются силой, приобретают вескость. Над его стихами властвует народный дух. Ашуг Гулу искусно использует нераскрытые слои живого народного языка, обращается в своем творчестве фольклорным памятникам, народным, мифическим героям, мифологическому сознанию и верованиям, легендам и обеспечивает этим разнообразие своего поэтического стиля.

Ашуг Бахман (Саллылы) родился в 1904 году в селе Саллы Дерелейезского магала Западного Азербайджана. Обладая прекрасным голосом, прирожденным талантом Ашуг Бахман был творческой натурой и в то же время виртуозным исполнителем народных мелодий на сазе. Язык и стиль его письменно зафиксированных 2 герайлы, 2 гошма опираются на на живой, действенный и динамичный народный язык, питаются от разнообразных средств описания и изречения.

Ашуг Мехди родился в 1923 году в селе Херхер Дерелейезского магала Западного Азербайджана. С детских лет он демонстрировал большой интерес игре на сазе и стихотворной деятельности. Ашуг Мехди получал уроки у своего дяди Ашуг Фатуллы и вырос как искусный мастер слова и саза.

В 1948-1953 годах, на очередном этапе депортации азербайджанцев из Армении Ашуг Мехди, как и другие его сородичи, вынужден был покинуть родную землю. Его стихи печатались в газетах «Коммунист», «Молодежь Азербайджана», «Советское село», «Азербайджанский учитель» и в других литературных сборниках. В 1995 году в издательстве «Гянджлик» была издана его книга под названием «Qurban olum torpağına, daşına» (Буду жертвой земле и камням Родины), а в 2003 году книга «Deyirdin öləgət sənsiz» (Говорила умру без тебя). Ашуг Мехди прожил 80 лет и умер в 2003 году в селе Шахлабад Тертерского района (4, с. 271).

В своих стихах – герайлы, гошма, теджнисах, дивани, дейишме и баяты мастер слова всесторонне и целенаправленно использует художественные и выразительные возможности слова, чувствует его необыкновенную силу влияния на родной язык и применяя языковые элементы простой народной разговорной речи сумел оказать сильное воздействие на духовный мир своего читателя. «Фонетические, лексические, фразеологические, грамматические средства стиля, виды метафоры, фигуральные выражения, все иные

средства художественности» в поэтических образцах Ашуга Мехди обуславливают язык его произведений (2, с. 144).

Ашуг Мирзалы родился в 1929 году в селе Саллы Дерелейезского магала Западного Азербайджана. Среднее образование он получил в селе Говушуг и продолжил путь своего деда Ашуг Джалиля. Ашуг Мирзалы стал учеником Ашуга Гулу и вскоре прослыл ашугом с хорошим голосом и мастерством слова. В 1949 году он также был депортирован правительством Армении и обосновался в Сальянском районе Азербайджана.

Известный в народе Ашуг Мирзалы в 1965 году был назначен председателем Союза Ашугов Нахчыванской Автономной Республики и проработал там до 1970 года. В 1970 году он переехал в село Гайнах Тертерского района и прожил там до конца жизни. В 1992 году он скончался от болезни почек (4, с. 311).

Труды Ашуг Мирзалы зафиксированы в письменном виде Х. Мирзоевым. Языковой и стилистический анализ его 1 дейишме, 50 авторских баяты и 4 дастанов (народных эпосов) показывают, что ашуг умело маневрировал и пользовался значением слов, эпитетами, сравнениями, метафорами, преувеличениями, различными фразеологическими единицами, вносящими в поэзию дух народного изречения, поговорками и пословицами, одним словом, важнейшими признаками и средствами, обуславливающими национальные качества, особенности формы и художественности.

Ашуг Гаши родился в 1868 году, в селе Джул Дерелейезского магала. В ходе армяно-азербайджанского противостояния в 1919 году переехал в Азербайджан и через несколько лет вернулся на историческую Родину. Однако был повторно депортирован в 1949 году, обосновался в Евлахском районе Азербайджана и прожил здесь до конца жизни. К сожалению, за исключением одного куплета герайлы весь сборник сочинений этого ашуга утерян.

Дата рождения **Ашуг Паша** неизвестна. Он родился в селе Хорс Дерелейезского магала. Из его богатого наследия до нас дошло 1 гошма. Это было его ответом на вопрос женщины по имени Гуру, которая задала его на свадьбе в селе Габаклы Дерелейеза. Даже этого мизерного образца достаточно, чтобы понять оригинальность творчества Ашуг Паша.

Дата рождения **Ашуг Наби** также неизвестна. Этот известный в народе ашуг родился в селе Джыранны. Язык и стиль дошедшего до нас 1 герайлы и 2 гошма поэта показывает, что он писал на простом народном языке, но привнес это в поэтический язык с большим мастерством.

Употребление диалектических окончаний -ib, -ib, -ub, -üb в форме -if, -if, -uf, -üf, т. е. в форме фонетического выделения встречаются в диалектах Джалилабадского района Азербайджана и в речи наших соотечественников, проживающих в Дерелейезском магале Западного Азербайджана: например, «Hələ onun kimi oğul dünyaya gəlməyif» – /мир не видал такого мужчины/ (Джалилабадский район); «Düşmanı öldürüf qanın işməklə lazımdı» – /необходимо убить и выпить кровь врагов/ (Дерелейез).

В употребленных глаголах мы встречаем фонетический вариант -if, -if, окончания повествовательного прошедшего времени: «Dünyaya gəlməyif heç belə insan» – /мир не видал такого человека/ (4, с. 348); «Pristav öldürüf izin izlədi» – /пристав убил и извинился/ (4, с. 348).

Согласно нашим расчетам, употреблено примерно до 148 устаревших слов. Если подойти к его творчеству с точки зрения историзма, в произведениях употреблено 16

архаизированных слов: xasa (неизвестно), donluq (жалование), libas (платье), paşa (ти-тул-паша), qandalax (кандалы), bedav (в рассрочку), qul (раб), pristav (пристав), Natəm (щедрый человек), xan (хан), qandal (оковы), bəu (бек), ənam (подарок, дар), xələt (подарок, дар), qoşu (блатной), nüzə (копье).

В его ономастической лексике имеются также 36 частных имен и названий, таких, как – Керем, Наби, Мамедалы, Сафаралы, Иван, Николай, Саша, Агры, Гёгдаг. Также имеются около 40 глаголов, означающих движение: dağılmaq (разрушаться), qalmaq (оставаться), içmək (выпить), öyünmək (хвастаться), soyunmaq (раздеться), geyinmək (одеться), qıtmaq (ломать), dönmək (вернуться), gəlmək (приходить), tutulmaq (попасться), bükülmək (завернуться), tökülmək (вылиться), yalātmaq (полизать), öldürmək (прикончить), izləmək (следить), gizləmək (прятать), gözləmək (подождать), almaq (отнять или получить), qıtmaq (строить, установить), bəzənmək (принарядиться), yetirmək (вводить), açmaq (открыть), euləmək (сделать), içirmək (напоить), almaq (купить, получить) cümmaq (наброситься, ринуться), qaşmaq (бжегать), qoğhmaq (бояться), taxmaq (нацепить), qoumaq (положить), qıtmaq (ломать), yollanmaq (отправиться), salmaq (опустить, сбросить), çəkmək (тянуть, выдернуть), doğulmaq (родиться) и т. д. Такие лексемы, как dil (язык), qulaq (ухо), qol (рука), kürək (спина), bilək (запястье, кисть руки), baş (голова) отображают названия частей тела человека.

Ашуг Ханлар родился в селе Хер-хер Дерелейезского магала. Хотя он является автором множества герайлы и гошма, до нас дошли только 2 его гошма. Из языковых и стилистических особенностей этих стихотворений следует, что Ашуг Ханлар опирался на народный язык, привнес в художественный язык сладость, живость.

Ашуг Магомед (Фугара Магомед – Магомед Бедный) родился примерно в 20 годы XIX века в селе Амагу Дерелейезского магала Западного Азербайджана. Согласно сведениям информаторов, Фугара Магомед прожил более 100 лет, писал герайлы, гошма, теджниси и мухеммес (пястигишье) в народном жанре. Из его наследия до наших дней дошло несколько стихов, где мастер слова стремится выражать свои мысли образно.

Ашуг Али Терпли родился в 1923 году в селе Терпли Дерелейезского магала. В 1949 году был депортирован правительством Армении в село Гарадаглы Сальянского района Азербайджана и скончался там, в 2003 году. Письменно зафиксированы 1 герайлы и 1 гошма Ашуга Али.

Ашуг Гамид родился в 1925 году в селе Котанлы Дерелейезского магала. С детских лет он увлекался сазом и учился этому искусству у своего деда, Ашуга Адыгезала. В результате преследования со стороны армян, он вынужден был покинуть территорию Армении и обосноваться в Сальянском районе Азербайджана. Он долгое время руководил здесь ансамблем ашугов. В 1986 году скончался в селе Еникенд Шарурского района.

До нас дошли 2 герайлы, 4 гошма, 1 дейишме и 1 мухеммес Ашуга Гамида, анализ которых показывает, что он умело использовал средствами выражения языка и сумел добиться поэтической образности, эмоциональности, одушевленности художественных картин в своих стихах.

Ашуг Гусейн Арпачайлы родился в 1926 году в селе Арпа Дерелейезского магала. Первым его наставником был дядя, Ашуг Магомед из села Гошавенг Дерелейезского магала, у которого он научился играть на сазе, рассказывать дастаны (эпосы, былины),

петь. Он играл на сазе более 40 мелодий. К сожалению, произведения этого народного мастера слова и саза утеряны.

Ашуг Гафар родился в селе Ахта Дерелейезского магала. Он был депортирован в 1940 году и обосновался в Ширванском (бывшее Али-Байрамлы) районе. Ашуг Гафар был учеником Ашуга Гусейна Джавана. До нас дошли 2 его стихотворения в форме гошма. В этих стихах чувствуется грусть, печаль, жалобы на ужасы времени, одновременно решимость, воля, настойчивость, устремленность перед большими бедами.

Ашуг Фирудин родился в 1923 году в селе Джул Дерелейезского магала. В 1949 году армянские власти депортировали его из родных мест, и он обосновался в Евлахском районе. До нас дошло только 1 стихотворение (герайлы) этого ашуга.

Ашуг Насиб родился в 1926 году в селе Говушуг Дерелейезского магала. Он мастерски исполнял на сазе мелодии «Sarıtel», «Dilqəmi», «Kəgəmi», «Misri» и т. д. До нас дошло только 1 гошма. Ашуг Насиб скончался в 1979 году, могила его находится в селе Говушуг Дерелейезского района.

Ашуг Шукюр родился в 1927 году в селе Терп Дерелейезского магала. В 1949 он пережил депортацию и переселился в село Гарадаглы Сальянского района Азербайджана. Х. Мирзоев записал 2 его гошма и 3 авторских баяты.

Наряду с этим, большие заслуги в развитии Азербайджанского ашугского искусства в XIX – XX веках принадлежат Ашуг Наби из Дерелейеза (1904 –), Ашуг Ахмеду (« –»), Ашуг Балашу (1920 – 1986), Ашуг Бейлеру (1925 –), Ашуг Кирману (1930 –), Ашуг Сейюбу (1924 –), Ашуг Магомеду Джыранны (XIX век), Ашуг Магомеду (XIX век), Ашуг Музаффару Джафарли (1901 –), Ашугу Али Дживели (XIX век), Ашуг Билалу (XIX век), поэтическое наследие которых не дошли до нас из-за халатности соответствующих лиц и учреждений.

Народные поэты и стихотворцы родом из Дерелейезского магала, жившие в XIX – XX веках занимают почетное место в поэзии Азербайджана. «Народные поэты и ашуги происходят от одной линии, и это великая линия. Эта линия исходит от Деде Горгуда, достигает вершины творчеством Гурбани, Гасима, Валеха, Алескера и порождает в XVIII столетии такого гения, как М. П. Вагиф. Вагиф является виднейшим представителем этой линии, которая связала устное народное творчество с письменной литературой. Однако счастье Вагифа заключается в том, что почти все его произведения живут в памяти народа, поскольку собраны своевременно и изданы огромными тиражами. Тогда как, многие представители золотой эпохи саза остались неизученными и неизданными.

Хотя, указанная линия тесно связывает в себе ашугов и народных поэтов, у нас нет основания для их полной идентификации. Прежде всего, ашуг необходим для общества, компании, вначале появляется он сам, далее звучат его чарующие слова; народные поэты запоминаются больше словом и частенько снабжают ашугов стихами» (2, с. 65).

Литературные источники, которыми пользовались народные поэты, несомненно являются ашугской поэзией. Эти народные поэты читали и изучали стихи предшествующих мастеров саза и слова, которые оказали на их творчество огромное влияние.

В азербайджанском языковедении и литературоведении почти не проводились научные исследования о стиле, языке, общих направлениях тем и особенностях мастерства народных поэтов Дерелейезского магала Западного Азербайджана XIX – XX веков. Изучение и детальный анализ стилей, своеобразности и особенностей народных поэтов XIX – XX веков представляет огромный научный интерес и выгоду.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Рустамханлы С. Это твой народ. Баку, изд-во «Восток – Запад». 1995, 679 стр. /на азерб. яз./
2. Казимов Г. Гурбани и его поэтика. Издание АГПУ. Баку, 1996, 197 стр. /на азерб. яз./
3. Азербайджанские ашуги и народные поэты. том. II, Баку, 1984. /на азерб. яз./
4. Мирзоев Х. Дерелейезский фольклор. Баку. Изд-во «Наука», 2006, 767 стр. /на азерб. яз./
5. Асадов Иса. Поэт и время. Баку. Изд-во «Нурлан», 2007, 369 стр. /на азерб. яз./

Гусейнова Махира Наги гизи

Азербайджанський державний педагогічний університет, Баку, Азербайджан

СТИСЛИЙ ВИКЛАД ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВИ І СТИЛЮ У ТВОРАХ АШУГІВ І НАРОДНИХ ПОЕТИВ

У статті аналізуються деякі характерні особливості мови і стилю творів азербайджанських ашугів і народних поетів. Автор проводить паралелі між творцями різних періодів їхньої діяльності і дає заключні висновки їхньої спадкоємності.

Ключові слова: ашуги, народні поети, художньо-мовна майстерність, стиль.

Huseynova Mahira Nagi gizi

Azerbaijan state pedagogic university, Baku, Azerbaijan

INDIVIDUAL CHARACTERISTICS OF LANGUAGE AND STYLE OF THE WORKS BY ASHUGS AND OTHER NATIONAL POETS

The article analyzes some of the characteristic features of the language and style of the works of Azerbaijani ashug and popular poets. The author draws some parallels between the creators of the various periods of their activity and give the final conclusions of their succession.

Keywords: ashugs, folk poets, artistic and linguistic skills, style

УДК: 81'253/373-044.922,811.111/.161.2

Пилипенко І.О., асист.,

Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква

ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті визначено й описано основні лексичні перекладацькі трансформації, застосовувані при перекладі англійських інформаційних текстів українською мовою. Доведено, що спосіб перекладу лексичних елементів залежить від особливостей лексико-семантичних систем мов оригіналу й перекладу, функціональних і стилістичних характеристик слів, національно-культурних чинників.

Ключові слова: лексична трансформація, конкретизація значення, генералізація значення, смисловий розвиток, антонімічний переклад, додавання й вилучення слова, цілісне переосмислення.

При перекладі інформаційних текстів виникає необхідність застосування лексичних перекладацьких трансформацій, під якими розуміють «закономірні заміни словникових відповідників у процесі перекладу» [4, с. 101], «різного роду зміни лексичних елементів мови оригіналу під час перекладу з метою адекватної передачі їх семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик із врахуванням норм мови перекладу та мовленнєвих традицій культури мови перекладу» [3, с. 39]. Основними такими трансформаціями є конкретизація значень, генералізація значень, смисловий розвиток, антонімічний переклад, додавання й вилучення слова, цілісне переосмислення. Лексичний елемент перекладається не окремо, а в сукупності його контекстуальних зв'язків і функціональних характеристик, що й демонструє, зокрема, переклад багатозначних слів. Знання словникових відповідників є необхідною, але недостатньою умовою адекватного перекладу лексики, оскільки контекст часто диктує необхідність відхилення від словникових відповідників. Звичайно, все багатоманіття контекстів не можна зафіксувати у словнику, навіть на рівні словосполучень. Тому одна з головних труднощів перекладу – необхідність знайти конкретне значення слова чи словосполучення, відсутнє в словнику, але єдино доречне в певному контексті. Важливим способом вибору контекстуального відповідника слова є перекладацька лексична трансформація конкретизації значення, що зумовлена розбіжностями у функціональних характеристиках словникових відповідників лексичних елементів оригіналу та традиціях мовлення [3, с. 39; 4, с. 101]. «Конкретизація значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом (терміном) вужчої

семантики» [3, с. 39]. Наприклад: *It found depression was less common among parents whose children lived further away, compared to parents whose children lived locally. Depression was highest among parents of poorer families with all their children still living in the local area, the study showed* (DT, 01.07.09) – «З'ясовано, що депресія загалом менше властива тим батькам, чії діти живуть досить далеко, аніж тим, чії діти залишаються жити поруч. Дослідження виявило, що найвищий рівень депресії серед людей у бідних сім'ях, де всі діти проживають неподалік від батьків». Конкретизація значення, як це видно з наведеного прикладу, вимагає також низки граматичних трансформацій.

Зрозуміло, що цей спосіб перекладу частіше застосовують тоді, коли перекладаються слова із дуже широким значенням на кшталт *thing, matter, piece, affair, unit, claim, concern, fine, good, to be, to do, to get, to come* тощо

[3, с. 40]: *The world's first synthetic brain could be built within 10 years, giving us an unprecedented insight into the nature of consciousness and our perception of reality* (Guardian (G), 23.07.09) – «Перший у світі синтетичний мозок міг би бути створений протягом десяти років, даючи нам безпрецедентну можливість осягнути сутність свідомості й нашого сприйняття дійсності»; *The Taliban have confirmed on their website that they are holding an American soldier the US military had earlier described as possibly being in enemy hands* (G, 06.07.09) – «Талібан на своєму веб-сайті підтвердив, що вони утримують у полоні американського солдата, якого раніше американські військові оголосили таким, що, можливо, перебуває в руках ворога»; *A GP and a six-year-old girl have died after contracting swine flu, taking the number of UK deaths linked to the virus to 17, officials announced today* (G, 13.07.09) – «Сьогодні офіційно оголошено, що від свинячого грипу померли сімейний лікар і шестирічна дівчинка, що довело число померлих від вірусу в Об'єднаному Королівстві до сімнадцяти».

Генералізація значення слова – трансформація, протилежна за напрямком конкретизації. Унаслідок генералізації слово з вузьким значенням, що перекладається, замінюється в перекладі на слово із ширшим значенням, нерідко гіпонімом [3, с. 45]. При цьому слід бути обачним, щоб уникнути втрати точності інформації: *A grandmother survived 11 days at the bottom of a ravine after getting lost on a rambling holiday in the Spanish Pyrenees by sipping rain water and nibbling wild herbs* (DT, 09.07.09) – «Заблукавши під час прогулянки в Іспанських Піренеях, жінка провела 11 днів на дні ущелини, п'ючи лише дощову воду й харчуючись дикими рослинами». Англійське *grandmother*, як його українські відповідники *баба* або *пестливе бабуся*, означають передусім «мати батька або матері» [2; 6; 7]. Уживання цих лексем щодо жінки похилого віку (або в українській мові й щодо жінки взагалі) позначене відтінком розмовності. Стилистичні норми англійського інформаційного мовлення цілком припускають уживання розмовних елементів, але це не властиве українським інформаційним текстам, що й зумовлює в розглядуваному контексті застосування прийому генералізації. Інша англійська лексема – *survive* – українськими словниковими відповідниками має «переживати (сучасників тощо); витримати, перенести, пережити (щось); лишитися живим; продовжувати існувати; віцїліти» [5]. Зрозуміло, що повідомлення інформує про *виживання* в умовах дикої природи, але українське *виживати* «залишатися живим, незважаючи на небезпеку, тяжке захворювання, скрутні умови існування і т. ін.» [2], як правило, поєднується з обставинами на позначення тривалого нечітко окресленого

часового проміжку (*вживати всі ці роки, довгі місяці, увесь час* тощо). У наведеному ж уривку йдеться про точну кількість днів, що й зумовлює вживання слова з більш широким значенням. Ще дві англійські лексеми – *nibbling sipping* – у своєму лексичному значенні мають семи невеликої кількості: *nibble* – «take small quick bites: to take a series of small quick bites at something, or eat something in a series of small quick bites», *sip* – «drink slowly in very small amounts: to drink something slowly, taking only a small amount at a time» [7]. Ці слова перекладаються описово: *nibble* – відкушувати маленькими шматочками; *sip* – пити маленькими ковтками [5]. Можна дібрати й однослівні відповідники: так, значення «відокремлювати невеликі частинки чого-небудь, захоплюючи, здавлюючи зубами» має українське дієслово *кусати* [2], але воно не сполучається з іменниками *трава* або *рослина*, а саме про дикі рослини мовиться в тексті. Крім того, по-українськи *вкусити* чи *відкусити* що-небудь не значить його *з'їсти*. Значення «пити, перев. невеликими ковтками й видаючи при цьому характерні звуки» має українське слово *сърбати* [2], але це розмовна лексема, вживання яких не бажане в інформативному українському мовленні.

Як бачимо, застосування прийому генералізації зумовлюється різними стилістичними нормами англійської та української мов, відмінностями синтагматичної сполучуваності відповідників в обох мовах, а також розбіжностями в лексико-семантичних системах мов. Щодо останнього чинника, прикладом може бути й таке речення: *The toddler was strangled by the snake in the town of Oxford...* (DT, 01.07.09) – «Змія задушила дитину в містечку Оксфорд...». Англійське *toddler* означає «маленька дитина, яка вчиться ходити»: «young child: a young child who is learning to walk» [6; 7]. Українська мова не має лексеми, яка б називала дитину саме в цей період її розвитку.

Смисловий розвиток є таким прийомом контекстуальної заміни, коли в перекладі використовується слово, значення якого є логічним розвитком значення слова, що перекладається. Подібні відхилення від «букви» оригіналу іноді необхідні для досягнення адекватності перекладу, оскільки в мовах оригіналу й перекладу можуть діяти різні мовленнєві норми та існувати різні традиції мовлення [3, с. 28]. Звичайно, послугуватися подібним прийомом слід дуже обачно, оскільки значний семантичний розвиток значення слова, що перекладається, може призвести до викривлення змісту оригіналу й порушення адекватності перекладу [3, с. 29]. Смисловий розвиток, так само як і інші види лексичних трансформацій, стосується не окремо взятого слова, а мінімум словосполучення, певної смислової групи. Логічно, що при подібній трансформації відбуватимуться й граматичні видозміни конструкцій. Найпоширеніші випадки смислового розвитку, за Я. Рецкером, вкладаються в схему причина → процес → наслідок. Відповідно, можуть бути такі його різновиди: 1) заміна процесу його причиною, 2) заміна процесу його наслідком, 3) заміна причини процесом, 4) заміна наслідку процесом, 5) заміна наслідку причиною, 6) заміна причини наслідком (під процесом мають на увазі виражену дієсловом-присудком дію чи стан) [4, с. 104–105]. Наприклад: *More than two-thirds of voters say the Scottish Parliament has achieved little or nothing in first decade of devolution, a new poll has revealed* (DT, 01.07.09) – «Нове соціологічне опитування виявило, що більш ніж дві третини виборців вважають, що Шотландський парламент не зробив майже нічого за десять років своєї роботи»; *Violators can also*

face up to three years in prison (DT, 09.07.09) – «Порушникам загрожує до трьох років в'язниці» (можливий і варіант «позбавлення волі»).

Антонімічний переклад – перекладацька трансформація, що полягає в заміні форми слова або словосполучення на протилежну (позитивної – на негативну й навпаки). Зміст одиниці, котра перекладається, залишається в основному подібним. В. Карабан зауважує, що термін «антонімічний переклад» є неточним, оскільки слово, що перекладається, не замінюється на антонім у мові перекладу, а змінює лише форму на протилежну. Саме тому дослідник пропонує назвати цю трансформацію «формальною негативацією» [3, с. 30], якої засвідчено три види: 1) негативація – слово або словосполучення без формально вираженої суфіксом або часткою заперечувальної семи замінюється в перекладі на слово з префіксом *не-* або словосполученням із часткою *не*; 2) позитивація – слово або словосполучення з формально вираженою заперечувальною семою замінюється в перекладі на слово або словосполучення, яке не містить формально вираженого негативного компонента; 3) анулювання двох наявних у реченні негативних семантичних компонентів. Наприклад: *Filming has not been disrupted* (Observer (Obs), 05.07.09) – «Зйомки фільму **тривають**»; *Schools, for instance, will only be closed if too many teachers are off sick to keep classes going...* (G, 07.07.09) – «Школи, наприклад, будуть закриватися тільки якщо більшість учителів через хворобу **не зможуть продовжувати проводити заняття**»; *Pilots on selected trans-oceanic routes are due to test the system... as early as next year* (G, 09.07.09) – «Пілоти на вибраних трансатлантичних маршрутах мають протестувати систему... **не раніше ніж на наступний рік**»; *Professor John Hills, from the London School of Economics, said health inequalities had not improved despite significant government attention* (G, 09.07.09) – «Професор Джон Хіллс із Лондонської школи економіки заявив, що ця **різниця** [ідеться про різну середню тривалість життя англіїців, котрі проживають у різних частинах країни] – не зникла навіть незважаючи на значну увагу з боку уряду».

Часто прийом формальної негативації застосовується при перекладі складних речень, що містять заперечувальну частку *not* і сполучник *until* або *unless*, наприклад: *NHS East of England said a swab test confirmed Day had also contracted the H1N1 virus, but the exact cause of death will remain unknown until the coroner's report* (G, 13.07.09) – «Державна служба охорони здоров'я східної частини Англії заявила, що аналіз підтвердив, що Де й був заражений вірусом H1N1, але точна причина смерті буде встановлена після розтину». При перекладі наведеного уривку мусимо застосувати також прийом смислового розвитку, що зумовлено вживанням в англійському реченні лексеми *coroner*, яка є словом-реалією: коронер – «у Великій Британії, США та деяких інших країнах – судовий слідчий, що провадить слідство у випадках підозрілої або наглої смерті, після чого передає справу до суду» [2]. Саме у звіті коронера зазначається причина смерті людини. В Україні висновки щодо причини підозрілої смерті робить бюро судово-медичної експертизи, але в мовленнєвій практиці не прийнято говорити про висновок чи звіт експертизи, натомість усталився вислів *після розтину*. Відповідно, маємо, за Я. Рецкером, заміну наслідку процесом.

Досить частотними при перекладі інформаційних текстів виявилися трансформації додавання й вилучення слів. Трансформація додавання полягає у введенні в переклад лексичних елементів, що відсутні в оригіналі, з метою правильної передачі смислу

речення (оригіналу), що перекладається, та / або дотримання мовленнєвих і мовних норм, що існують у культурі мови перекладу [3, с. 48]. Відповідно, вилучення – виправдане з точки зору адекватності перекладу, передусім норм мови перекладу, усунення в тексті перекладу тих плеонастичних або тавтологічних лексичних елементів, які за нормами мови перекладу є частинами імпліцитного смислу тексту [3, с. 50]. Зрозуміло, що подібні трансформації вимагають від перекладача значної уваги, щоб у перекладі не було спотворено або зменшено обсяг оригінальної інформації. Зазначені прийоми зумовлені передусім розбіжностями лексико-семантичних систем обох мов, відсутністю однослівних відповідників. Інший важливий чинник, який визначає застосування додавання чи вилучення слів, – потреби контексту. У тому чи іншому контексті лексема може актуалізувати імпліцитні смисли, пов'язані з національно-культурними конотаціями, епідигматичними відношеннями між словами тощо. Це, зі свого боку, вимагає додаткового пояснення при перекладі.

Додавання слів у переважній більшості випадків диктується застосуванням описового перекладу [4, с. 114]: *Such systems allow elderly or **handicapped people** to interact with the world through signals from their brains, without having to give voice commands...* (DT, 01.07.09) – «Подібні системи дозволять старим людям або **людям із фізичними чи розумовими вадами** взаємодіяти з навколишнім світом за допомогою сигналів мозку, не вдаючись до голосових команд...»; *According to the latest estimates of the India Meteorological Department, **rainfall** during this year's monsoon has so far been 43 per cent below the long-term **average*** (DT, 14.07.09) – «Згідно з останніми оцінками Індійського метеорологічного відомства, **кількість опадів** протягом цього річного мусону на цей час на 43 % нижча за звичайну **середню величину**».

Поява додаткових лексем також пов'язується з мовленнєвими нормами мови перекладу: *Tens of thousands of people are expected to lose their jobs **as a result of the law, which was signed in 2006 by then-president Vladimir Putin*** (DT, 01.07.09). Англійський вираз *as a result of* має словниковий український відповідник «унаслідок» [5], але реченнєвий контекст унеможливує подібний переклад: не можна втратити роботу «унаслідок закону», тому в українському перекладі варто сказати «унаслідок прийняття закону» або, краще, «після прийняття закону» чи «після того, як закон вступить у силу»: «Очікується, що десятки тисяч людей втратять роботу після того, як цей закон, підписаний у 2006 році тодішнім президентом Владіміром Путіним, вступить у силу».

Відсутність однослівного відповідника може зумовити необхідність цілісного переосмислення вислову: *The quake was followed by **eight aftershocks*** (DT, 09.07.09). Англійське *aftershock* означає «small earthquake: a small earthquake, usually one of several, that follows a larger one» [7], тобто незначний підземний поштовх після основного землетрусу [5]. Сказати українською, що «землетрус продовжився ще вісьмома невеликими поштовхами» буде синтаксичною та стилістичною помилкою, тому необхідно переосмислити вислів: «Після основного поштовху сталося ще вісім слабких».

Вилучення слів у більшості випадків пов'язане з необхідністю уникнути тавтології чи плеоназму при перекладі: *Despite several attempts on her life, she carried on with her work until she was **shot dead on her doorstep in Moscow*** (G, 16.07.09) – «Незважаючи на кілька замахів на своє життя, вона продовжувала роботу, поки не була застрелена на порозі свого будинку в Москві»; *...a committee has unanimously rejected the plans to*

sounds of cheering and applause (DT, 02.07.09) – «Комітет одностайно під схвальні вигуки відхилив проєкти»; *Investigators are still uncertain why the Airbus A330 fell from the sky after taking off from Brazil* (DT, 09.07.09) – «Слідчі ще не можуть точно назвати причину падіння Аеробуса А-330 відразу після зльоту в Бразилії» (DT, 09.07.09).

Зрозуміло, що при перекладі випускаються службові слова, як-от артиклі, допоміжні дієслова, прийменники, що є природнім результатом відмінностей граматичного ладу обох мов: *The virus has killed at least 163 people and infected 14,750 across Sri Lanka so far this year; more than double the cases in all of last year* (G, 07.07.09) – «Вірус убив щонайменше 163 людини й інфікував 14 750 у Шрі-Ланка протягом цього року, що більше ніж удвоє перевищує минулорічні випадки».

Цілісне переосмислення передбачає вираження смислу сказаного на одній мові засобами іншої, які не є ані словниковими, ані контекстуальними відповідниками окремих слів. Найширше застосування цей прийом отримує при перекладі різного роду стійких висловів (фразеологізмів, прислів'їв тощо). Така трансформація ставить перед перекладачем вимогу широкої та глибокої соціокультурної компетенції, глибоких знань культури й мови обох народів: *Instead, it brings together heads of the world's strongest economies at an annual summit for informal discussions of the most pressing global issues with a view to increasing international cooperation* (DT, 02.07.09) – «Натомість, вона [ідеться про Велику вісімку] – збирає глав восьми найсильніших економічно держав на щорічний саміт для неформального обговорення нагальних глобальних проблем з метою посилення міжнародного співробітництва»; *The Church has been cooperating fully with the police and other agencies since the extent and seriousness of this matter came to light* (DT, 02.07.09) – «Церква співпрацює з поліцією та іншими агентствами, відтоді як виявилися міра й серйозність цієї справи»; *I'd always had it in the back of my mind that when the time was right I'd like to have a child* (DT, 14.07.09) – «У глибині душі в мене завжди була думка, що як прийде час, я би хотіла мати дитину»; *Players who fell short of Wimbledon glory* (G, 03.07.09) – «Гравці, котрі не досягли Уїмблдонського тріумфу». Так, англійський вислів *to fall short* (=to come short) означає «не вистачати, бракувати, поступатися в чомусь; не виправдати надій, сподівань, не досягти мети» [1, с. 230]. У замітці йдеться про спортсменів, які так і не змогли перемогти на знаменитому Уїмблдонському турнірі. Це й зумовлює вибір контекстуального варіанта перекладу усталеного звороту.

Отже, при перекладі інформаційних текстів виникає необхідність застосування перекладацьких лексичних трансформацій. В опрацьованому матеріалі зафіксовано конкретизацію й генералізацію значень, смисловий розвиток, антонімічний переклад, додавання й вилучення слова, цілісне переосмислення. Це зумовлено головним чином розбіжностями в лексико-граматичних системах двох мов, відмінностями їхніх стилістичних норм, правил синтагматичної сполучуваності лексем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Англо-український фразеологічний словник / [уклад.К. Т. Баранцев]. – [3-тє вид., стр.]. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 1056 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. – Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2002. – 1736 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovnuk.net/>
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Ч. 2. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі / В'ячеслав Іванович Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 303 с.
4. Рецкер Я. И. Пособие по переводу с английского языка на русский / Яков Иосифович Рецкер. – Ленинград: Просвещение (Ленинградское отделение), 1973. – 199 с.
5. АBBYU Lingvo Online Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://lingvo.abbyyonline.com/>
6. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://dictionary.cambridge.org/>
7. MSN. Encarta. Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://encarta.msn.com/dictionary/>

Пилипенко І.А., асист.

Белоцерковский национальный аграрный университет, Белая Церковь

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ АНГЛИЙСКИХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕКСТОВ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

В статье определены и описаны основные лексические переводческие трансформации, которые используются при переводе английских информационных текстов на украинский язык. Доказывается, что способ перевода лексических элементов зависит от особенностей лексико-семантических систем языков оригинала и перевода, функциональных и стилистических характеристик слов, национально-культурных факторов.

Ключевые слова: лексическая трансформация, конкретизация значения, генерализация значения, смысловое развитие, антонимический перевод, добавление и удаление слова, целостное переосмысление.

Pylypenko I.A., assistant

Bila Tserkva national agrarian university, Bila Tserkva

LEXICAL TRANSLATION TRANSFORMATIONS USED DURING TRANSLATING ENGLISH INFORMATIVE TEXTS INTO UKRAINIAN

The main lexical translation transformations used during translating English informative texts into Ukrainian are revealed and described. The author argues that a way of translating lexical elements depends on peculiarities of lexical-semantic systems of original and target languages, functional and stylistic features of words, national-cultural factors.

Key words: lexical transformation, concretization of meaning, generalization of meaning, sense development, antonymous translation, addition and removal of word, integral rethinking.

ТЕМИ ФАШИЗМУ І ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В РАДЯНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ: ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається ідеологічно мотивована асиметричність оригінального і перекладеного текстів, спричинена регламентованістю викладу інформації з тем фашизму і Другої світової війни в СРСР. Проаналізовано причини, способи і наслідки (само)цензурування перекладів творів зазначеної тематики.

Ключові слова: переклад, ідеологія, цензура, асиметрія, адаптація.

Як відомо, контролю за розповсюдженням інформації радянська влада надавала велике значення, а переклад як точка зіткнення різних культур і ідеологій привертала особливу увагу керівництва країни. Поступово у СРСР склалася ціла система контролю на всіх етапах перекладу – від відбору твору для перекладу до публікації останнього. Головним механізмом цієї системи була радянська політична цензура, яка реалізовувалася через державні органи – Головне управління в справах літератури і видавництва (Головліт) і Головний репертуарний комітет (Головперертком), а також партійні структури. Згідно з положенням про діяльність Головліту, укладеним при створенні останнього у 1922 р., серед завдань цього органу була заборона видання і розповсюдження творів, що містили агітацію проти радянської влади і “збурення суспільної думки” [1: 71]. На практиці це означало: текст, що висвітлює будь-які події чи персоналії у небажаному з ідеологічної точки зору ракурсі, підлягає забороні або цензуруванню.

Проблема ідеологічного тиску і цензури перекладу набула особливої актуальності в перекладознавстві починаючи з 1990-х р.р., що було спричинено (а для науковців колишніх радянських республік уможливлено) змінами в суспільно-політичній сфері та розпадом СРСР. Відносини цензури і перекладу у різних історичних і національних контекстах вивчають перекладознавці багатьох країн світу, зокрема Е. Гіббельс [2], П. Кухівчак [3], К. О’Салліван [4]. Проблема (само)цензури перекладу російською мовою в СРСР за часів Сталіна та Хрущова стала об’єктом дослідження С. Шеррі [5]. Ідеологічний контекст перекладу в Україні не залишається поза увагою провідних українських перекладознавців (зокрема, Р. Зорівчак [6], Л. Коломієць [7], М. Стріхи [8]). Недостатньо висвітленими наразі залишаються особливості (само)цензури перекладу під тиском радянської ідеології, зокрема, види інформації в оригінальному тексті, що спричинювали (само)цензурування тексту перекладу, способи та наслідки ідеологічної адаптації перекладів. Цим і зумовлюється актуальність цієї розвідки, мета якої – висвітлити ідеологічно мотивовану асиметрію радянських перекладів текстів, присвячених темам фашизму і Другої світової війни. Об’єктом дослідження виступає явище ідеологічно мотивованої асиметрії у радянському перекладі, а предметом – причини, способи і наслідки цензурного втручання у процес підготовки перекладу творів зазначеної тематики.

Наявність / відсутність ідеологічної адаптації перекладів творів, що торкалися теми фашизму, визначалася суто історико-політичними чинниками. Якщо антифашистські публікації мали масовий характер у СРСР у середині 1930-х і протягом Великої вітчизняної війни, то наприкінці 1930-х, коли радянське керівництво почало шукати спільної мови з А. Гітлером, що закінчилося підписанням т.зв. пакту Молотова-Ріббентропа, і аж до нападу Німеччини на СРСР, тема фашизму стає забороненою для перекладеної літератури. Вилучаються з обігу вже опубліковані переклади творів антифашистської тематики німецьких комуністів. Прим., заборонено опубліковану 1933 р. видавництвом “Соцэкгиз” книгу Ернста Оттвальта “Deutschland erwache! Geschichte des Nationalsozialismus” (у перекладі російською – “Путь Гитлера к власти: история национал-социализма”). Е. Оттвальт написав її у 1932 р., і був одним з перших, хто дослідив розповсюдження нацизму і попереджав про його небезпечність. Коли 1933 р. нацисти внесли твір до списку книг, що підлягали знищенню, автор емігрував до СРСР, де він, однак, 1936 р. був заарештований за звинуваченням у шпонажі, і перебував в ув’язненні до своєї смерті у 1943 р. Причиною заборони вже опублікованого перекладу твору в СРСР стали ті самі ідеї, що трохи раніше сприяли його оперативним перекладу і публікації – критика Гітлера та коментарі на кшталт: “Теперь фашизм торжествует. Он справляет свои кровавые оргии по всей стране...” [9: 9].

Переклади творів іншої тематики у цей період також цензурувалися з метою вилучення згадок про фашизм. Слова “фашист”, “фашизм” підлягають опущенню або заміні в перекладі роману Дж. Престона “Ліберали”. Приміром, в оригіналі Фредерік Гарсія Лорка – “the Spanish port who had been murdered by the *Fascists*” [10: 371]; у перекладі Н. Волжиної та Н. Дарузес російською мовою – “испанский поэт, убитый *мятежниками*” [11: 111] (виділення наше. – *H.P.*). У наступному прикладі з прямої мови одного з героїв (комуніста) вилучені всі частини речень, що торкаються теми фашизму:

“But if we don’t have trade unions, *then maybe fascism comes* – and then we are licked. Maybe dead”. He shrugged his shoulders. “*If trade unions can help beat fascism, then maybe we have socialistic state some day. I don’t know. But we work and plan for it*” [10: 308] (виділення наше. – *H.P.*).

“Но если у нас не будет профсоюзов, нас побьют. А может быть, и убьют. – Он пожал плечами. – Когда-нибудь у нас будет социалистическое государство. Может быть, я не знаю наверно. Но мы работаем для этого, строим планы” [11: 90].

У наведеному прикладі, крім вилучення згадок про фашизм, підсилено ступінь упевненості героя у соціалістичному майбутньому своєї країни.

У перекладі політичного трактату Роберта Бріфо (Robert Briffault) “The Decline and Fall of the British Empire” також вилучено всі коментарі щодо нацистської Німеччини. Прим., у перекладі наступний абзац не відтворено:

“Mr Winston Churchill was the first to set aside publicly the formal pretence of horror at the repudiation of “English” liberties, by paying a friendly visit to Signor Mussolini and declaring that, were he an Italian, he would be a Fascist... Democratic support was even more prompt and assiduous as regards Adolf Hitler’s Nazi Germany. His accession to power was at once hailed with enthusiasm by *The Times* and English opinion” [12: 230].

Часто у зазначеному перекладі вилучення відбувається на рівні словосполучення; таким чином з тексту усувається власне порівняння дій британської панівної еліти і керівництва нацистської Німеччини:

“The late pretended revival of English prosperity was effected by certain bookkeeping manipulations together with the Nazi method of manufacturing cannons to offset insufficiency of Danish butter” [12: 234] – “Недавнее мнимое возвращение Англии к благоденствию было произведено посредством кой-каких банковско-бухгалтерских махинаций” [13: 197].

Оскільки вихідною тезою Р. Бріфо є подібність британського імперіалізму та германського фашизму, ідеологічна адаптація російськомовного перекладу унеможливила адекватну передачу ідеї оригіналу.

Наслідки зміни курсу зовнішньої політики СРСР щодо нацистської Німеччини мали не завжди обмежувальний характер для перекладу. Курс на культурне зближення під час дії пакту Молотова-Ріббентропа сприяв перекладу і публікації тих творів, які не перекладалися за інших політичних умов. Так, протягом 1940-1941 р.р. вийшло трьохтомне видання “Мысли и воспоминания” – мемуари Отто фон Бісмарка. Для забезпечення бажаної інтерпретації перекладові під загальною редакцією О.С. Єрусалимського передувало переднє слово обсягом у 33 (!) сторінки “Бисмарк как политик”.

Можна сказати, що радянські ідеологи мали на меті контроль не лише викладеного у тексті перекладу, а й потенційної читацької інтерпретації. Саме тому забороні підлягали твори, на основі яких можна було провести паралель між фашизмом і радянським режимом. Так, виданий у Німеччині відразу після падіння нацистського режиму “записник” Віктора Клемперера “LTI – Notizbuch eines Philologen” вийшов у перекладі російською лише 1998 р. В. Клемперер (1881-1960) – відомий німецький філолог, який через своє єврейське походження зазнав переслідування і репресій. Його твір, що межує між мемуарним і науковим стилями, є ґрунтовним дослідженням особливостей офіційної мови третього рейха із залученням великої кількості прикладів та ілюстрований ситуаціями із власного життя, що робить його цікавим не лише для лінгвістів, а й широкого загалу. “Записник філолога” не перекладався у СРСР, оскільки уважному читачеві відразу впала би в око схожість мови нацистів і радянської “ново мови”: гігантоманія (“*Мир слушает фюрера...*”, “*Сталин – вождь угнетенных народов всего мира*”); широке використання військової термінології (Гельбсова газета мала назву *Angriff* (“*Атака*”), “*бітцями ідеологічного фронту*” називали радянських письменників); обмеженість офіційної мови, її повна стандартизація через широке використання мовних штампів як в письмовому, так і усному мовленні.

Наступною тенденцією, характерною для радянських перекладів аналізованої тематики, була необхідність висвітлення дій та особистостей прибічників фашизму і антифашистських сил (перш за все радянських громадян) у чітко (ідеологічно) визначених ракурсах. Це призводило до вилучення з перекладених текстів будь-яких складових, що потенційно могли отримати небажану інтерпретацію. Наприклад, як зазначає перекладач російською С. Богдановський, епітет “*победоносный*” не можна було використовувати в описі германської армії навіть у перекладі антифашистського твору: “Коли, перекладаючи один славний роман Амаду, явного й переконаного антифашиста, я написав: “В 1940 году, когда *победоносные* германские полчища вошли в Париж...” – редактори разом виклинули: “Слухай-но, що він пише!” – а мене спитали: “Ви з глузду з’їхали?!” І викинули слово “*победоносные*”” [14: 82] (переклад наш. – *Н.Р.*).

Відповідно, зображення радянської сторони повинно було бути виключно позитивним. Цікаво, що навіть у перекладах творів радянських письменників (де і в оригіналах

образи радянських армії і народу *a priori* мали бути позитивними для отримання дозволу на публікацію) можна побачити ознаки ідеологічної адаптації, спрямованої на усунення будь-якої можливості небажаної інтерпретації і підсилення позитивних характеристик радянських громадян та їх дій під час Другої світової війни. Багатий матеріал для такого аналізу містить переклад роману С. Голованівського “Тополя на тому березі” російською мовою В. Дудінцева (“Тополь на том берегу”, 1980 р.).

Впадає в очі вилучення у перекладі російською численних фрагментів тексту, що описують дії і якості радянських людей (порою цілком виправдані за складних воєнних обставин), що не відповідали взірцевому образу громадянина СРСР. Наприклад, автор описує, як один з героїв твору, військовий водолаз на прізвище Хохол, краде дещо з провізії, коли його і головного героя Харкевича підвозять на вантажівці, що везе продукти для військових. Сам опис крадіжки не вилучено у перекладі, бо ця дія логічно пов’язана з наступними подіями, але вилучено декілька епізодів, де автор висловлює свої міркування щодо цього вчинку, а робота радянських польових продовольчих пунктів характеризується не з найкращого боку. Так, С. Голованівський починає Розділ 2 з наступного коментаря:

“Люди на війні втрачають звичні уявлення і набувають нових нахилів та звичок, які сторонній, невійськовій людині видаються дивними і навіть страшними. Коли моряк скинув на шлях оті дві военторгівські рибини й засунув у кишеню казенні консерви, а потім безтурботно заявив лейтенантові, що піде ночувати у село, яке вони буцім проїхали, хоч позаду не було ніякого села, а стирчали тільки руїни та обгорілі комини, Харкевич відчув себе так, наче його втягнули в якусь ганебну справу, зв’язану з розкраданням державного майна. Але ясно було, що моряк не злодій, а коли він голосно засміявся й не злісно лайнув продовольчі пункти за те, що три дні не може одержати продуктів за атестатом і змушений жити “запасами власного живота”, у Харкевича й зовсім зникло бажання будь-що йому дорікати; зрозумів, що зустрівся з рисою іншого, ще мало відомого йому фронтового життя, до якого не можна прикладати звичайних моральних мірок, бо на війні існують і не можуть не існувати зовсім інші виміри добра і зла.

Він ішов мовчки за своїм випадковим супутником і, потай посміхаючись, із цікавістю стежив, як той кумедно нахилився, коли йому здавалося, що побачив на шляху щойно скинуту рибину. Шукати довелося досить довго, бо, як виявилось, відїхали вони від того місця далеко, та й сутінки вже огорнули землю, і помітити щось на дорозі нелегко було. Нарешті моряк таки знайшов обидві рибини і до кожної радісно вигукнув: “Ось де ви, мої милі коропці!” – вигуки ці так веселили Харкевича, що він засміявся вголос” [15: 15].

Наведений епізод вилучено повністю. У перекладі наступного абзацу також відсутня та частина тексту, де автор описує, як герої сприймають ситуацію:

“За годину вони вже сиділи в напівзруйнованій халупі і з апетитом уминали рибу, яку хазяйка для них засмажила в печі. І обидві були переконані, що все нормально, бо такі справді було б дивно, якби два мужчини сиділи голодні, хоч вони корисні люди й потрібні саме на війні” [15: 15] – “Через час они уже сидели в полуразрушенной хате и с аппетитом уминали рыбу, которую хозяйка зажарила для них в печи” [16: 13].

Коли трохи пізніше Хохол знову повертається в розмові до цієї ситуації, в його жартах можна почути, що таке ставлення до державного майна для нього є нормою; у перекладі фрагмент значно скорочений:

“– Ми люди військові: дасть бог день, дасть бог і рибку, – засміявся моряк. – По одній консерві на брата господь нам уже видав. – Він схопив зі столу бляшанку бичків у томаті і підкинув під стелю. – Ось! І, регочучи, додав, звертаючись до Харкевича: – Нічого, ми ще з вами на нашій посудині поплаваємо” [15: 16] – “Мы люди военные: даст бог день, даст бог и рыбку! – засмеялся моряк” [16: 14].

У перекладі В. Дудінцева вилучено також опис прифронтової території, де автор змальовує ознаки присутності радянських військових як окремі (поодинокі) елементи. Крім того, в читача може виникнути враження недостатності взаємодії між захисниками радянської вітчизни, тому два розгорнутих абзаци описового тексту в оригіналі перетворюються у перекладі на два коротких речення, де називаються лише суб'єкти і місце дії та сама дія:

“Раптом щось ледве чутно задеренчало, Харкевич відійшов від стовпа. На дорозі не видно було нікого, і він вирішив, що це на аеродромі. Але й там ніякого руху, навіть не чути голосів. Єдиний літак, на якому він примчав у цю безмежну пустелю, стояв майже поруч із скритою. Довкола ні душі, навіть не віриться, що не так далеко звідси гримить війна...”

Коли він знову глянув на шлях, машина вже наближалася. Тепер, крім металевого брязкоту, вчувалося й легке хурчання мотора. Вона йшла повним ходом, ще мить – і проскочить, доведеться знову довго чекати іншої або й ночувати десь отут, під стовпом” [15: 11] – “Вдали что-то задребезжало, и Харкевич отошел от столба. Приближалась машина” [16: 11].

Ймовірно, саме заради уникнення враження недостатності чи небажаної якості взаємодії між радянськими громадянами, залученими у процес звільнення країни, було також вилучено у перекладі і наступний фрагмент:

“Харкевич розгнівався, але не так на лукавого моряка, що незрозуміло чому втік, не розбудивши його, як на самого себе. Тепер він уже не мав сумніву, що у Шумакова таки зустріється з Хохлом. Зустрінеється й ніяково всміхатиметься, наче хлопчик, якого доросліший одразу розкусив, щоб потім глузливо кепкувати.

Та непокоїла не так майбутня зустріч, як те, що тепер доведеться знову стовбичити на дорозі, проситися до машини військових, а проїжджі лейтенанти відмовлятимуться підвезти. З Хохлом дістався б до Моргунів швидше і простіше” [15: 17].

Не відтворено у перекладі також фрагмент, що описує некомфортний переліт у радянському військовому літакові:

“Повітря в літаку сильно відгонило сирою гумою та бензиновим перегаром, і від цього трошки паморочилося в голові й відчувалася німіч у всьому тілі” [15: 9].

Здебільшого в аналізованому перекладі вилученню підлягали фрагменти, що змальовують особи та дії захисників радянської країни, техніку та особливості військової організації. Втім, натяк на те, що на окупованій території були місцеві люди, які взаємодіяли з окупантами, також вилучено з фрагменту, де описано побоювання героїв, що їх домашню лабораторію з виготовлення сірників для нелегального продажу буде викрито:

“І все-таки було страшно, бо їх (*німців* – *Н.Р.*) ще чимало тинялося по вулицях, та й із сусідів хтось міг зайти” [15: 6] – “И все-таки их немало еще слонялось по улицам” [16: 7].

Таким чином, проведений аналіз демонструє важливість ідеологічних чинників перекладу при передачі інформації з теми Другої світової війни і теми фашизму. Актуальна політика СРСР впливала як на відбір творів для перекладу, так і на ступінь і характер (само)цензування перекладів конкретних творів. Вилучення небажаної інформації, що

відбувалося на різних рівнях (на рівні слова, словосполучення, речення чи навіть більшого фрагменту тексту), є найчастотнішою операцією ідеологічної адаптації тексту перекладу. Результатом такого втручання є асиметричність оригінального і перекладеного тексту, мотивована не мовними чи культурними причинами, а суто ідеологічними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. 1917-1993 [отв. сост. Т.М. Горяева]. – М. : РОССПЭН, 1997. – 672 с.
2. Gibbels, Elizabeth. Zensur und Translation in Deutschland zwischen 1878-1890: das “Sozialistengesetz” und die Exilzeitung der Sozialistischen Arbeitspartei / Elizabeth Gibbels // *The Power of the Pen: Translation and Censorship in 19th Century Europe* / [ed. Merkle D., O’Sullivan C., van Doorslaer L., Wolf M.]. – Wien : Lit Verlag Dr W. Kopf, 2010. – P.143–169.
3. Kuhluczak, Piotr. Translation and Censorship / Piotr Kuhluczak // *Translation Studies*. – 2011. – Nr 3. – Volume 4. – P. 358–373.
4. O’Sullivan, Carol. Margin and the Third-Person Effect in Bohn’s Extra Volumes / Carol O’Sullivan // *The Power of the Pen: Translation and Censorship in 19th Century Europe* / [ed. Merkle D., O’Sullivan C., van Doorslaer L., Wolf M.]. – Wien : Lit Verlag Dr W. Kopf, 2010. – P.143–169.
5. Sherry, Samanta. Censorship in Translation in the Soviet in the Stalin and Khrushchev Eras / Samanta Sherry. Doctor of Philosophy thesis. – University of Edinburg, 2012. – 318 p.
6. Зорівчак Р. Художній переклад в Україні як чинник формування нації : Спроба історико-літературного осмислення / Р.П. Зорівчак // *Мовні і концептуальні картини світу* / 36. Наук. Праць : Спец. Випуск : Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва. – К., 2001. – С.129-132.
7. Коломієць Л.В. Український художній переклад та перекладачі 1920-30-х років : матеріали до курсу “Історія перекладу” : навчальний посібник / Л.В. Коломієць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2013. – 559 с.
8. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / Максим Стріха. – К. : Факт, 2006. – 344 с.
9. Оттвальт Е. Путь Гитлера к власти: история национал-социализма [пер. с немецкого] / Эрнст Оттвальт. – М. : Соцэкгиз, 1933. – 358 с.
10. Preston J.H. *The Liberals* / John Hyde Preston. – NY : John Day, 1938. – 237 p.
11. Престон Дж. Либералы [пер. Н. Волжиной и Н. Дарузес] / Дж.Х. Престон // *Интернациональная литература*. – 1938. – №12. – С.23-109.
12. Briffault R. *The Decline and Fall of the British Empire* / Robert Briffault. – NY : Simon and Schuster, 1938. – 264 p.
13. Брифо Р. Упадок и разрушение Британской империи [пер. Л. Ворového] / Роберт Брифо // *Интернациональная литература*. – 1939. – №12. – С.152-202.
14. Калашникова Е. По-русски с любовью: Беседы с переводчиками / Елена Калашникова. – М. : Новое литературное обозрение, 2008. – 535 с.
15. Голованівський С. Тополя на тому березі [роман] // *Твори в 3-х т. / Сава Голованівський*. – К. : Дніпро, 1981. – т.3 – 1981. – 815 с.

16. Голованівський С. Тополь на том березі [пер. В. Дудинцева, Вл. Россельса] / Савва Голованівський. – М. : Сов. писатель, 1980. – 624 с.

Рудницька Н.Н., канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ

ТЕМЫ ФАШИЗМА И ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В СОВЕТСКИХ ПЕРЕВОДАХ: ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматривается идеологически мотивированная асимметричность оригинального и переводного текстов, вызванная регламентированностью изложения информации по темам фашизма и Второй мировой войны в СССР. Проанализированы причины, способы и последствия (само)цензурирования переводов произведений указанной тематики.

Ключевые слова: *перевод, идеология, цензура, асимметрия, адаптация.*

Rudnitskaya N.N., candidate of Philology, docent

KNU, Kyiv

THE THEMES OF FASCISM AND WORLD WAR II IN THE SOVIET TRANSLATIONS: IDEOLOGICAL ASPECT

The article deals with ideologically motivated asymmetry of the original and translated texts caused by the Soviet state regulation of information account on World War II and fascism. There have been analyzed causes, methods and consequences of censorial interference in the process of translation.

Key-words: *translation, ideology, censorship, asymmetry, adaptation.*

УДК 821.01.01

Кредатусова Я., канд. філ. наук, доцент

Пряшівський університет у Пряшеві, Словаччина

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ІННОВАЦІЇ – НОВІ НАЗВИ ОСІБ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА СЛОВАЦЬКІЙ МОВАХ З ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ ТОЧКИ ЗОРУ

У доповіді автор приділяє увагу всім способам творення нових назв осіб у українсько-словацькому зіставному аспекті. До нових найменувань української мови автор статті віднаходить відповідники мови словацької, причому пояснює, яким способом наведений відповідник утворився з точки зору перекладу. У кінці статті автор доходить висновків, що відкривають декотрі закономірності перекладу нових назв осіб з української мови на мову словацьку.

Ключові слова: *українська мова, словацька мова, нове слово, назва особи, словотвірний спосіб, словотвірний засіб, переклад, спосіб перекладу, мова перекладу.*

© Кредатусова Я., 2015

Велика група інновацій, до 68% в українських ЗМІ, це форми іменників, які зображують людей, події та об'єкти. Як стверджують відомі російські та українські вчені, це загальна тенденція у багатьох існуючих мовах утворювати саме отакі іменники (Е. Земская, 1992; В. Костомаров, 1994; В. Заботкіна, 1989; М. Зацний, 1999; К. Ленець, 1999; Г. Віньяр, 1992; Т. Коць, 1997; Д. Мазурик, 2002 [цитовано за 1: 123]).

У нашій статті зосередимо увагу на нові назви осіб в українській та словацькій мовах, причому найбільше уваги звернемо на можливості перекладу нових назв з української мови на словацьку. Оце питання у даний час дуже болюче, тому що перекладних словників з новими словами ще немає, але переклади текстів різного спрямування потрібно здійснювати. Тоді перекладач береться за використання електронних словників, які реагують на попит швидше, але, як показує практика, не так швидко, як би було бажано. Нові назви дуже рідкісно перекладені і в електронних словниках, тому перекладачі шукають допомогу в інтернетівських перекладачах. І ми подивилися, як оці комп'ютерні програми можуть дійсно перекладачеві допомогти. Наші спостереження описуємо і наводимо в нашій статті. При порівнюванні еквівалентів та називанні методів перекладу поодиноких лексем дотримуємося термінології, яку використовують у своїх працях Микола Зарицький [2: 32 – 48] та Ілько Корунець [3: 224-338].

Найбільш активним серед іменників клас назв людей. Вплив на оце явище мають екстралінгвістичні фактори, тому що існує постійна потреба називати людей за приналежністю до певної соціальної групи, організації, асоціації, або за видом діяльності, яку здійснюють, чи властивостями, яких носіями вони є.

У зв'язку з демократизацією і націоналізацією (у позитивному сенсі) в українському лексиконі сформувалися найменування, такі як: *державотворець, посадовець, державобудівник, ринковик, бізнесовець, пікетувальник*, які в попередній період, тобто до 1989 року, можливі не були.

Якщо подивитися на переклад оцих нових слів словацькою мовою, видимим є факт, що у словацькій мові відповідниками не будуть лексеми з однаковою зовнішньою структурою. Відповідниками будуть описові еквіваленти – багатомовні назви, такі як: *zakladateľ štátu, štátny úradník* (перекладач навів і сполучення *oficiálny radník*), далі *účastník trhu, obchodník* (перекладач віднайшов лише перепис до латиниці, тобто транслітерований переклад). Для останньої лексеми пропонував перекладач лише англійський еквівалент *picketers* через те, що у словацькій мові немає відповідника до наведеного слова, таким чином, у процесі перекладу допоможе лише описовий еквівалент.

Також можливо простежити тенденцію, коли в українській мові пригнічуються такі словотворчі засоби, які для системи неє типовими. Це особливо суфікси, які були запозичені з російської мови: **-щик, -чик, -ючі** замінені у даний час українськими суфіксами **-ник, -ик, -ач**. **Порівняймо колишні одиниці** *алілуйщик, рекламищик, гонщик, донощик, виступаючий, завідуючий, головнокомандуючий* і поточні лексеми *алілуйник, рекламик, переїзник, доносник, апаратник, збувач, завідувач, головнокомандувач* [приклад 1].

Перекладач запропонував рішення *aliluyuk* (йдеться про транслітерацію через англійську мову(?)), словацька мова відповідника не має, тобто у тексті перекладу перекладач повинен використати описовий еквівалент), далі *inzerent, pretekár, udavač, aparátник* (оказіональне слово; лексеми наводимо ми самі на підставі розуміння оцих слів в українській мові та знання словотвірних правил у словацькій мові через використання аналогії

у словотворенні, яка у мові діє), *zbuvach* (також результат іншомовної транслітерації, у словацькій мові відповідника немає), *vedúci, riadiaci pracovník, šéf* (останнє слово – запозичення, яке у словацькій мові застосоване довше).

Також помітним вплив менталітету народу на утворення найменувань носіїв процесуальної ознаки, або предметної ознаки. Тут відображуються основні риси національної специфіки, а саме прагнення до образності, виразності, ефективності. З цих причин доходить до скорочування та використання однослівних найменувань замість багатослівних: *posadovecъ* (← посадова особа, слов. *štátny úradník*), *бюджетник* (← працівник бюджетної сфери, слов. *rozpočtový pracovník*), *апелювач* (← апелювати, подавати апеляцію, у слов. мові назва особи не існує, тобто „той, хто апелює когось“), *жердинник* (← жердина) „спортсмен, який стрибає з жердиною“ (слов. *žďdkar*), *податківець*, „співробітник податкової інспекції“ (слов. *daňový pracovník*) [українські приклади за 1].

Найбільш продуктивними виступають суфікси **-ик, -ач, -ець**, з них при утворенні назв осіб найбільше використовується суфікс **-ик** для назв людей за професією, діяльністю, яку здійснюють: *приватизаційник, мануальник, податковик*, далі для позначення словотвірного значення **«той, хто є прихильником когось або чогось, учасником чогось»**: *ринковик*, „той, хто працює в умовах ринкової економіки“, *суверенник, відновник*, „той, хто виступає за оновлення чогось“, *оксамитник*, „учасник оксамитової революції“ [прикладі О.А. Стишова, 2003].

Наведені українські лексеми перекладаються словацькою мовою способом адаптованого транскодування [3], напр., лексема *privatizér*, або описового еквіваленту *manuálny pracovník, daňovník, účastník trhu*. Лексема *суверенник* відповідника немає, далі еквівалентом до лексеми *відновник* словацька лексема *obnovovateľ* (у зв'язку з тим нагадуємо, що електронний перекладач наводить як еквівалент лексемі *deoxidizér* – це термін з конкретної фахової сфери (хімія...), це не загальноживана лексема, як в українській мові у нашому випадку), перекладається транскодуванням з адаптацією, відповідником до останньої лексеми описова перифраза *účastník zamatovej revolúcie*.

Продуктивним є суфікс –ець для найменування особи відповідно до здійснюваної нею діяльності, або за соціальним статусом, або за внутрішніми властивостями: *бізнесовець, настірливець, підтопленець, лестивець*.

Перша лексема має прямого відповідника – лексемі *obchodník*, рещту лексем можна перекласти описом – багатослівними сполученнями.

Досить велику групу складають іменники, які зображують особу, що належить до певного ідеологічного та соціально-політичного спрямування, фракції, блоку, організації, спортивного товариства, команди, компанії й утворюються за допомогою суфікса **-ець/-івець**: *грінпівець, громадівець, рухівець, думець, беркутівець, відродженець, факсівець, баскетівець, тризубівець* («Тризуб» – відома військово-патріотична організація), *океанець* (відома музична група «Океани Ельзи»), *київкрадівець, приватбанківець* (останні два використовуються в українській мові як загальноживані слова).

Усі наведені лексеми можна перекласти тільки описом. Перша з них може бути перекладена за допомоги транслітерації через англійську мову (*grinps, greenpeece* і від них *grinpisák* (тільки у розмовному стилі), але у ЗМІ словацької мови вживають назву описову, тобто *ochranca životného prostredia*).

Велику групу складають іменники, що походять від антропонімів, які називають **відомих українських політиків і письменників**: *кравчуківець, кучмівець, морозівець, ющенківівець, януковичівець, костенківівець, симоненківівець, лукашівівець; савлохівівець* (від назви злочинної групи), **представників релігійних громад, сект**: *філаретівівець, сіленкіанівець* та **представників міжнародної політики**: *горбачовівець, клінтонівівець, лукашенківівець*.

В оцих випадках можливо утворити словацькі аналоги до українських, бо словацька мова має у своєму інвентарі словотвірних засобів словотвірний суфікс **-ovec**: *gorbačovec, klintonovec, lukašenkovec* (нині на цьому місці як оказіоналізми).

Інші новоутворення похідними від скорочень та скорочених слів, які називають **міжнародні організації, профспілки, організації та напрямки**: *МВФ – емвеефівець, СНД – есендівець/СНДівець, УРП – уєрпівівець, НДП – ендепівівець, НЕП – непівівець; СДК/КФОР – кейфорівівець, НАТО – натівівець, СЕАТО – сеатовівець* (приклади там же).

Скорочення у словацькій мові повинні бути відразу розшифровані і перекладені т. зв. внутрішньоописовим способом (скорочення відбивають, позначають конкретні українські реалії – історичні події, організації, спрямування і т. д.). Скорочення не повинно бути розшифроване у таких випадках, коли його форма тотожна з формою у мові словацькій. Переважно йдеться про скорочення запозичені з іноземної мови, напр. *KFOR, NATO* в обох мовах.

Продуктивним також суфікс **-ист/-іст**, що називає людину, яка має певні погляди, ідейну спрямованість, виконує дію, що позначається в словотвірній основі твірного слова: *оранжист, екологіст, скейтбордист, пейнтболіст, віброфоніст, візіаліст, візажист, самбіст, радіоефіріст, баналіст; НДП – ендепіст, УРП – уєрпіст*. Останні два приклади (*НДП – ендепіст, УРП – уєрпіст*) документують існування варіантів вищевказаних лексем з суфіксом **-ець** [прикладиза 1].

Перекладними відповідниками виступають описове словосполучення *účastník oranžovej revolúcie*, далі лексема *ekológ, skateboardista, paintballista, vibrofonik, vizážista, sambista* (оці лексеми запозичені та орфографічно пристосовані до мови перекладу), також лексема *rozhlasový pracovník/rozhlasák* (сленг), *banalista*. Решту лексем, похідних від скорочень, слід перекладати описовими еквівалентами.

Також зростає кількість оказіоналізмів, що називають **прихильників різних політиків, наступників в деяких галузях суспільного життя**: *кравчукіст – слов. Kravčukovec, кучміст – слов. kučmivovec, нобеліст – слов. nobelovec, бубабіст – слов. bubabista, мазохіст – слов. masochista* (остання лексема у словацькій мові лексемою загальноуживаною, тобто не нова). Обидві мови використовують внутрішньомовні ресурси – суфікси укр. **-іст**, слов. **-ovec, -ista**.

З'являються також лексеми з суфіксом **-атор**: *ліквідатор, інтегратор, реалізатор, ферментатор, ратифікатор, інтернаціоналізатор, демократизатор*. Визначаються особи, що виконують діяльність, зазначену у словотвірній основі оцих слів.

У словацькій мові вживається також лексема *likvidátor, realizátor*, але для названня особи не можна вжити лексеми *integrátor, fermentátor, ratifikátor, internacionalizátor*, бо називають неживі предмети – знаряддя, пристрої тощо. Лексема *demokratizátor* називає особу, але лише у ганливому розумінні. Слід використати описові еквіваленти.

Активізуються іноземні суфікси, такі як **-ман, -лог**: *погодоман, пивоман, лірикоман, балетоман, відеоман, магазиноман, біблієман; українолог, рекламолог, конфліктолог,*

успіхолог, музиколог. Вищеназвані лексеми називають когось, хто має пристрасть до чогось або когось, хто працює в науці або будь-якій іншій галузі знань.

З технічного боку можливі лексеми з суфіксом **-ман,-лог** і в словацькій мові, але дійсно у цій лексично-тематичній групі словацької мови менше лексем, ніж в українській. У словацькій мові використовується більше багатослівних словосполучень з функціонально навантаженим словом *fanúšik*, напр. *fanúšik baletu, fanúšik videa, fanúšik časopisov, fanúšik Bible*, або *odborník: odborník na hudbu, na úspech, na reklamu, na Ukrajinu, na konflikty*. Для українських лексем *погодоман, пивоман* вживаються у словацькій мові у ролі відповідників розмовні вирази *pohod'ák, pivár*, але це випадковість, не правило.

Дуже продуктивними є суфіксоїди **-фоб, -творець, -філ, -знавець, -носець, -роб**: *націофоб, галичанофоб, мерседесофоб, паперотворець, міфотворець, футболофіл, бірофіл(пивофіл), монархознавець, некрополезнавець, оскароносець* «людина, яка отримала премію («Оскара») за фільм», *значконосець* (зневажливе) „член парламенту України“, *грошороб*.

Існують також нові імена, які сформувалися за допомогою суфіксоїдів від **власних імен** (група) «Рутенія»– *рутенієман, Шекспір – шекспіроман*, *Мадонна – мадоннознавець*, *Огієнко – огієнкознавець*, *Роксолана –роксоланолог*.

Також у цих випадках відповідниками до українських лексем словацькі словосполучення – багатослівні описові назви зі стрижневим (функціонально навантаженим словом) *znalec, nositeľ, tvorca*.

За малопродуктивні суфікси, що беруть участь в позначенні осіб словотвірної категорії «**носії процесуальної ознаки**» та «**носії предметної ознаки**» вважаються суфікси: **-ар/-яр** *новинар – слов. novinár, мітингар – účastník mítingu, -ант підписант – podpísaný, номінант – nominovaný, рекреант – rekreant, пробант (дегустатор) – degustátor, -льник паркувальник – parkujúci, мітингувальник – mítingujúci, відроджувальник, -ак/-як шустрак, люмпак, -тель довіритель, ширитель, -уз/-юг журналюга, -шовінога, -ер регіонер, -ік ностальгік* [приклади за 1:131].

Наведені українські неологізми можна перекласти словацькою мовою переважно калькуванням (термін вжито за М. Зарицьким), або адаптованим транскодуванням (термін вжито за Ільком Корунцем), тобто перекладом кореневих морфем, до яких додаються словацькі словотвірні засоби неоднакові з українськими, але також малопродуктивні, як і в українській мові. Див. *podpísaný, nominovaný, parkujúci, mítingujúci*.

На відміну від попередніх десятиліть активізується **деривація з нульовою суфіксацією**. Значно збільшилася кількість похідних, якіназивають людей – **носіївласності**: *неформал* «представник неформального об'єднання», *нелегал* той, хто стоїть на незаконних положеннях», *автокефал* «представник української автокефальної православної церкви», *федерал* солдат, офіцер федеральних військ», *муніципал* ‘‘робочий «муніципалітету» (слов. міське управління), *транснаціонал* «представник транснаціональної радикальної партії», *міжрегіонал* «член політичної групи під назвою «Міжрегіональний блок реформ» [приклади за 1:141].

Оце явище типове для української мови. Словацькою мовою можуть бути перекладені вищенаведені лексеми лише описовим способом.

Другим найбільше поширеним способом утворення нових слів **складання**. Його продуктивність у даний час зростає. Українські дослідники це не вважають збігом.

Складання є економічним засобом, який у повному застосовується в засобах масової інформації, особливо при створенні термінології в соціально-політичній, економічній, науково-технічній, медичній сфері і так далі [приклад за 1:145].

Найбільшу кількість складних слів становлять ті, які мають іменникову та дієслівну основу, причому іменникова підлягає дієслівній. У цьому способі найчастіше застосовується як засіб нульовий формант, формант **-ець** і формант **-ач**: з нульовим формантом, наприклад, лексеми *віршомов* – слов. *milovník veršov*, *душолюб* – слов. *milovník duši*, *словолюб* – слов. *milovník slov*, з формантом **-ець** *законовиконавець*, *хліботворець*, *грошоодавець*, з формантом **-ач** слова *зарплаточекач*, *валютотримач*, *лізинготримувач*. Також активізуються малопродуктивні суфікси **-ник**: *податкоплатник*, *україноненависник*, **-ець**: *охороноздоровець* (охорона здоров'я) *бензоторговець* (торгівля бензином) [приклад за 1:146].

На відміну від української мови, відповідниками у словацькій мові не будуть композити, але багатослівні словосполучення, утворені описом зі стрижневим словом (напр. **milovník**), або кальки, як *čakatel' na výplatu*, *platca dane*, *nepriatel' Ukrajiny*, *ochranca zdravia*, *obchodnik s benzínom*.

При формуванні композитів можна заважити, що участь у словотворенні беруть внутрішньомовні компоненти, або застосовуються один внутрішньомовний та один іншомовний компонент, або беруть участь тільки іншомовні компоненти. Переважають композити, коли атрибутивний компонент в препозитивній позиції: *новорухівець*, *новоукраїнець*, *новолітературянин*, *новокомуніст*, *новороб*; *червонохресник*, *червонолампасник*, але також зростає число постпозитивних композитів: *податкодавець*, *жертводавець*; *котолоб*, *каволюб*, *словолюб*, *людолюб*. **Збільшується кількість композитів** з іншомовними складовими компонентами: *народнопсихолог*, *астропсихолог*, *космопсихолог*, *фотогурман*, *фотомодель* [приклад за 1:147, 148].

Іntenсивно також зростає число композитів, які утворені юкстапозицією, так що їхні компоненти є окремими лексемами, тому пишуться нові композити через дефіс: *ортодокс-інтернаціоналіст* – слов. *ortodoxný internacionalista*, *генсек-літонець*, *фанат-смертник* – слов. *fanatik až na smrt'*, *однодумець-терорист* – слов. *rovnako zmysľajúci terorista*, *власник-нувориш*, *колгоспник-раб* – слов. *poľnohospodár-otrok*, *спонсор-жертводавець*, *депутат-патріот*, *провідник-державник*, *спікер-селянин*, *письменник-міжнародник*, *благодійник-жертводавець*, *ентузіаст-еколог*, *депутат-мажоритарник*, **медіа-партнер**, **медіа-магнат** [приклад за 1:150, 151, 152].

Наведені лексеми реалізуються у словацькому перекладі як адаптовані кальки.

Дуже продуктивними в українському лексиконі є універбізми, які сформувалися з'єднанням частини одного слова з іншим цілим словом. Як правило, одним з компонентів слово іншомовного походження: *наркобарон*, *наркобізнесмен* (слов. *obchodnik s drogami*), *наркодилер* (слов. *drogový diler*), *наркокур'єр*, *наркоперемитник*; *політлідер* (слов. *politický líder*), *політчлен*, *біоенерготерапевт*; *азробізнесмен*; *партбос* (слов. *stranícky boss*), *партчиновник* (слов. *stranícky úradnik*); *секс-рабіня* (слов. *sexuálna otrokuňa*); *арт-директор*; *мультгерой* (слов. *kreslený hrdina*), *мультмагнат* (← мультіплікаційний); *інтеркомуніст*, *інтершовініст*, *інтеррадикал*. Інколи при утворенні нового слова вжито єднальну морфему **-о**: *порнозірка* (слов. *pornohviezda*), *порнобабуся*.

Не до всіх лексем існують у словацькій мові відповідники. Якщо вони і є, вони іншої структури, переважно багатослівні словосполучення. Решту наведених слів можливо перекласти описом.

Основною характеристикою нових субстантивних найменувань в 90-х роках і пізнішого періоду те, що нові слова все частіше утворюються префіксацією, а ще частіше з урахуванням іншомовних компонентів, ніж внутрішньомовних. Наприклад: *суперзірка* (слов. *superhrviezda*), *супердитина*, *суперкрасень*, *супермодель*; *суперлідер*, *суператлет*, *супергравець* (слов. *superhráč*), *екстраактор*, *антидержавник*, *антиурядівець*, *антиукраїнець*, *посткомуніст* (слов. *postkomunista*), *постпучист*, *псевдоліквідатор*, *псевдопатріот*, *псевдоопонент* (слов. *pseudoponent*), *псевдореформатор* (слов. *pseudoreformátor*), *псевдомама*. З внутрішньомовних ресурсів реалізується в основному префікс **не-**: *негромадянин*, *невласник*, *неспонсор*, *непрезидент*, але його частота нижча, ніж частота уже вищезгаданих суфіксів [прикладиза 1:168, 169, 172, 173].

У словацькій мові можуть реалізуватися відповідники, утворені калькуванням, або адаптованим транскодуванням.

Іменники, що утворені префіксально-суфіксальним способом та морфологічно-синтаксичним, українська мова реєструє як рідко існуючі нові слова. Ці способи малопродуктивними в українському словотворенні. Наводимо лише кілька прикладів. Морфологічно-синтаксичним способом утворюються нові найменування осіб: *зелені*, *російськомовні*, *стрижений*, *крутий*. У префіксально-суфіксальному способі переважає конфікс **при-, -ник**: *привладник*, *прикоритник* і **над-, -ник**: *надкомплектник* [прикладиза за 1].

Висновки. У сьогодишньому лексиконі в українській і словацькій мовах найбільш поширеними новими назвами назви осіб. Оці назви з точки зору їх утворення походять переважно від дієслів, дещо менше від іменників. Найчастіше це назви осіб за різними професіями, за улюбленою спотривною діяльністю, що виконують, далі це назви прихильників різних політичних, ідеологічних спрямувань і мислення, різних напрямів і рухів, назви осіб, що мають деяку характерну зовнішню ознаку, рису, або їх характеризують їхня діяльність, чи якийсь хобі, заховлення тощо. Оцею факт дійсний як в українській, так і в словацькій мові. З внутрішньомовних засобів кожної з мов беруть участь у словотворенні ті самі суфікси та суфіксоїди, префікси та префіксоїди, що і дотепер, але підвищилася участь префіксального способу та іншомовних префіксів і префіксоїдів.

Зточкизоруперекладу для нових назв відповідники у мові перекладу існують, або і не існують. Якщо еквівалент існує, як правило, електронний перекладач його покаже. Якщо відповідник не існує, перекладач повинен сам справитися з оцим питанням. Він має можливість використати будь-який стандартний метод, техніку, що сучасній транслатології відома. При перекладі нових назв осіб з української мови на словацьку дійшли отаких зауважень та висновків.

Українські лексеми, які характеризуються національною специфікою, не відповідають своєю структурою словацьким лексемам. Тому що йдеться про нові лексеми, які відображують культурне середовище іншого народу, словацькі відповідники часто утворюються описовим способом, тобто вони багатослівні, утворені адаптованим транскодуванням з т.зв. «докручуванням» за допомоги різних афіксів. Афікси переважно неоднакові, вони відрізняються своєю продуктивністю в обох мовах і кожна мова надає перевагу найпродуктивнішому в рамках своєї словотвірної категорії і словотвірного значення типі. Напр., *державотворець*, *посадовець*, *державобудівник*, *ринковик*, – слов. *zakladateľ štátu*, *štátny úradník*, *účastník trhu*.

Іншим способом утворення відповідника може бути *оказіоналізм*, який копіює фонематичну структуру слова. Напр. *апаратник* – слов. *aparátnik*, *рухивець* – слов. *ruchovec*.

Що стосується іншомовних запозичень, словацька мова як мова перекладу може позичити однаково лексему, яка адаптується у словацькому мовному просторі за дійсними орфографічними правилами цього мовного середовища, напр., *гріннісівець*, *скейтбордист*, *нейтболіст* – *grinpisák*, *skateboardista* (*skejtboardista* – цілком адаптований варіант), *paintballista* (*pejntbolista* – цілком адаптований варіант).

Дуже часто бере словацька мова допомогу при перекладі однослівних українських назва осіб у багатослівних описових найменуваннях з функціонально навантаженими лексемами, напр. *лірикоман*, *балетоман*, *рекламолог*, *конфліктолог* – *fanúšik poézie*, *fanúšik baletu*, *odborník na reklamu*, *odborník na konflikty*.

Також доходить дуже часто в українській мові до скорочування. Коли нові найменування утворені з іншомовних скорочень, у словацькій мові може перекладач скористатися однаково іншомовним скороченням, але якщо йдеться про суто українське внутрішньомовне скорочення, в такому разі перекладач повинен абревіатуру «розшифрувати», а потім використати описову перифразу *НДП* – *енденіст* – слов. *príslušník Národnodemokratickej strany* (*NDP = Národnodemokratickej strany*).

Українські композити перекладаються на словацьку мову як багатослівні найменування – кальки (транскодовані адаптовані сполучення). Напр., *ортодокс-інтернаціоналіст*, *фанат-смертник*, *медіа-партнер* – слов. *ortodoxný internacionalista*, *smrteľný fanatik/fanatik na smrt'*, *mediálny partner*, або і як словосполучення з так званими функціонально навантаженими лексемами, напр. *грошолоб*, *каволюб*, *жертводавець* – *milovník peňazí*, *milovník kávy*, *poskytovateľ obetí*. Це також стосується і лексем з т. зв. продуктивними суфіксоїдами в українській мові: *паперотворець*, *монархознавець*, *некрополезнавець*, *значконосець* – слов. *tvorca papierov*, *znalec monarchie*, *nekropol*, *nositeľ odznakov*, *vuznamenani*. У словацькій мові вони також замінюються функціонально навантаженими лексемами.

Зростає кількість назв осіб, які носія мивластивостей, ознак. Вони, як правило, стилістично марковані з типовими українськими кореневими морфемами. Їхнє транскодування по суті неможливе, тому у мові перекладу може бути застосований лише *оказіоналізм* або описова перифраза: *настирливець* („*ten, kto je tvrdohlavý, bezočivý*“, *tvrdohlavec, bezočivec*), *лестивець* („*ten, kto je úlisný, podlízavý*“, *úlisnik, podlízavec*).

Якщо українські назви осіб походять від антропонімів, транскодування з адаптацією можливе, це адекватний спосіб перекладу. Напр. *горбачовець*, *клінтонівець*, *лукашенківець* – слов. *gorbačovec*, *klintonovec*, *lukašenkovec*.

Коли назви утворені нульовою суфіксацією, кількість отаких найменувань в українській мові у даний час зростає, перекладачеві допоможе описовий еквівалент з використанням калькування (адаптованого транскодування): *неформал* «представник неформального об'єднання», *нелегал* «той, хто стоїть на незаконних положеннях», *автокефал* «представник української автокефальної православної церкви», *федерал* «солдат, офіцер федеральних військ».

Перекладач з української мови на словацьку, безсумнівно, буде вітати і вважати найпростішим рішенням назвати та точно встановити (скласти) точні правила, яких необхідно дотримуватися, щоб був переклад зрозумілим і точним. На жаль, такі суворі правила не існують, але деякі закономірності такого перекладу ми у нашій доповіді виділили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стишов, О. А. (2003): *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. Київ: Видавничий центр КНЛУ 2003.
2. Зарицький, М. С. (2004): *Переклад: створення та редагування*. Київ: Парламентське видавництво 2004.
3. Корунець, І. (2008): *Вступ до перекладознавства*. Вінниця: Нова Книга 2008.
4. Балог, В. О. – Лозова, Н. Є. – Тименко, Л. О. – Тищенко, О. М. (2010): *Нові й актуалізовані слова та значення. Словникові матеріали (2002 – 2010)*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго 2010.
5. Брітікова К. В. (2007): *Узуальне та оказіональне в інноваціях сучасної української мови: тенденції оновлення лексико-словотвірної категорії назв особи*. [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук]. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди 2007.
6. Мазурик, Д.В. (2002): *Нове в українській лексичі. Словник-довідник*. Львів: Світ 2002.
7. Нелюба, А. – Нелюба, С. (2007): *Лексико-словотвірні інновації (2004-2006)*. Словник. Харків: Майдан 2007.
8. Dokulil, M. (1962): *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962.
9. Duchková, S. (1996 – 2006): *Z nových výrazov*. In: *Kultúra slova*, 1996, č. 1 – 2; 1997, č. 1 – 6; 1998, č. 2; 1999, č. 1 – 2, 4 – 5; 2000, č. 1 – 6; 2001, č. 1 – 3; 2002, č. 5 – 6; 2003, č. 1, 3 – 6; 2004, č. 1, 2 – 4; 2005, č. 3 – 4; 2006, č. 1 – 2.
10. Furdík, J. (2004): *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004.
11. Kolektív (1967): *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia 1967.
12. Kredátusová, J. (2013): *Nová substantívna lexika v ukrajinsko-slovenskom aspekte. Iýbrané porovnávacie štúdie*. Prešov: FF PU 2013.
13. Kredátusová, J. (2014): *Ukrajinská neológia a obnovovacie procesy v ukrajinskej lexike*. Prešov: FF PU 2014.
14. Krejčířová, I. – Sádliková, M. – Savický, N. P. – Šišková, R. – Šlaufová, E. (2004): *Rusko-český a česko-ruský slovník neologizmů (2)*. Praha: Academia 2004.
15. Martincová, O. a kol. (2004): *Nová slova v češtině 2. Slovník neologizmů*. Praha: Academia 2004.
16. Mluvnice Češtiny 1. Praha: Academia 1986.
17. Opavská, Z. (2005): *Nové pomenovania osôb*. In: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2005, s. 19 – 39.

Кредатусова Я., канд. фил. наук, доцент
Прешовский университет, Прешов, Словакия

НОВЫЕ НАЗВАНИЯ ЛИЦ В УКРАИНСКОМ И СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКАХ С ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

В докладе автор уделяет внимание всем способам образования новых названий лиц в сопоставительном украинско-словацком аспекте. К новым наименованиям украинского языка автор статьи подбирает соответствующие наименования в словацком языке, причём объясняет, каким образом приведенное соответствие образовалось с точки зрения перевода. В конце статьи автор приходит к выводам, которые открывают некоторые закономерности перевода новых названий лиц с украинского языка на словацкий язык.

Ключевые слова: украинский язык, словацкий язык, новое слово, название лица, способ словообразования, словообразовательное средство, перевод, способ перевода, язык перевода.

Kredatusova J., docent
University of Prešov, Slovakia

NEW NAMING UNITS IN UKRAINIAN AND SLOVAK LANGUAGE FROM TRANSLATION ASPECT

The author focuses on all the ways of new naming units' formation in comparative Ukrainian-Slovak aspect in the study. The author provides new naming units in the Ukrainian language with their Slovak equivalents, while explaining the ways, how a particular equivalent is formed from the translation aspect. In the end of the study some principles of new personal naming units' translation from Ukrainian language to Slovak language are presented.

Key words: Ukrainian language, Slovak language, new word, personal naming unit, word-formation mean, word-formation resource, translation method, translation language.

УДК 81'25=111=161.2:82-343

Кузьміна К.А., канд.філол.наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ДО ПИТАННЯ НЕПЕРЕКЛАДНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКИХ КАЗОК)

У статті розглядаються питання втраченого (неперекладності) і збереженого при перекладі на матеріалі англійських перекладів трьох українських казок. Показано тісну переплетеність неперекладеного і збереженого і важкість проведення чіткої межі між ними. Також підкреслюється, що, незважаючи на втрати на рівні окремих фрагментів

© Кузьміна К.А., 2015

тексту, казки адекватно перекладені на рівні цілісного тексту. Останнє є важливішим, оскільки завдяки появі таких перекладів світ зміг дізнатися трохи більше про українську культуру.

Ключові слова: втрати при перекладі/неперекладність, збережена інформація/адекватний переклад, цілісний текст, зближення культур.

Питання неперекладності є основоположним у перекладі. Але поряд з ним, на думку автора, стоїть і питання мовних універсалій у перекладі, оскільки, як відомо, сама можливість перекладу заснована на ідеї однаковості природи людського мислення [3-5]. Якщо при перекладі якісь втрати є неминучими, то це є природним явищем, оскільки кожен народ, як і кожна людина, отримує свій власний, тільки для нього потрібний і призначений досвід, який для іншої культури був би зайвою інформацією. Адже і в міжособистісному спілкуванні люди не завжди все повідомляють один одному. Тому можна погодитись, що поняття «неперекладності» не існує, як це зазначено у класичній праці Влахова і Флоріна «Непереводимое в переводе» [1], адже головним є не те, що «не перекладається», а універсальність людського мислення, людського розвитку, загальні для всіх мов принципи побудови, тобто те, що є спільним для всіх людей. Для ілюстрації своєї позиції автор вибрала англomовні переклади Ірини Железної українських народних казок, однією з характерних рис яких є саме національне забарвлення [2].

ЛЕВ І КОМАРІ

Одного разу лев, лежачи під кушем, позіхнув, потягся **разів два** і каже сам собі:

– Спасибі богу, що **я такий дужий вдався, нікого на світі не боюсь!** Не так, як он ті **нікчемні комарі**; всякий його роздавить, і вони всіх бояться.

Комарам **досадно стало**, що він їх **ні за що має**. Один із них каже:

– Не думай, що ти як **здоровий**, так тебе ніхто не здолає. **Ми хоч і малі**, а як захочемо, так іще тобі **носа втремо**.

Лев сердито гаркнув:

– Мовчи, **негіднику!** **Чис б гарчало, а твоє краще б мовчало**. Я вас однією лапою всіх подавлю.

Старший комар

каже:

– Ану, братці, **возьмімося за нього, буде тямити до нових вінників**, як глузувати з нашого брата!

THE LION AND THE MOSQUITOES

One day, a Lion who had been lying under a bush, yawned, stretched **once or twice** and said to himself:

«Thank God **I am so strong that I need fear no one on this earth!** Not like these **wretched mosquitoes who** are afraid of everyone because anyone can crush them.»

The mosquitoes **heard him and were very vexed that they should be held in such contempt**.

«Don't think that no one can **get the better of you**, Lion, just because you're **so big and strong**,» one of them said. «**It's true we are small**, but we may yet prove **to be more than a match for you**.»

«Silence, you little **wretch!**» roared the Lion, enraged. «**You, if anyone, had better watch what you say. Why**, I can crush the lot of you with one paw!»

This was more than the mosquitoes could bear, and their elder, for there was one such among them, said:

«Come, brothers, **let's show the lion a thing or two!** He'll remember to the end **of his days** how to make fun of us!»

– Ану, братці, **возьмімося за нього, буде тямити до нових віників**, як глузувати з нашого брата!

Як **сипонули** комарі на лева, як почали його **жигати!** Уже він і хвостом махав, і лапами то однією, то другою по землі шльопав і всіма одразу лапами дригав і зубами клацав; нічого не допомогло. Хоч чимало й подушив комарів, а їх ніяк не зменшувалося; як з мішка сипались на лева. Уже він і **підплигував сажень на п'ять** угору і навкруги куща бігав, а комарі одно **жигали**. Лев бачить, що з комарами важко справитися, почав прохати їх:

– **Будьте ласкаві, перестаньте, одчепіться од мене. Я з вами пожартував, а ви думаєте, що я насправді з вас глузую.** Змилуйтесь, ради бога, **припиніть**.

Комарі облишили лева, піднялись угору **стовпом** і кажуть:

– Не хвастайся, **брате**, умом, не хвалися силою... [6]

At this the mosquitoes **flew** at the Lion and began **to bite** him all over! **And though he** flapped his tail and slapped at them first with one paw and then with another, though he turned over on his back and waved all his four paws together and gnashed his teeth too, nothing helped. He killed quite a few mosquitoes, but their numbers seemed not to lessen and swarms of them kept coming at him **as though someone were pouring them out of a sack**. The Lion tried **taking great leaps** into the air and he ran around the bush, but the mosquitoes went on **biting** him and never stopped.

At last, seeing that he could not fight them off, the Lion began pleading with them. **«Do please stop and leave me be,»** he said. **«I wasn't making fun of you, really I wasn't.** Take pity on me for the love of God!»

The mosquitoes left the Lion, rose into the air **in a great cloud** and said: **«Don't boast again, Lion,** neither of your strength nor of your wisdom!»[9]

Виділеними є моменти, які відрізняють оригінал та переклад, частину з яких можна було б назвати «втратами». Серед місць, які суттєво різняться (так звані «втрати») можна виділити необхідність при перекладі в деяких місцях нейтралізувати українську експресію, пор.: «дужий вдався», «ні за що має», «чие б гарчало» (хоча цей стайлий вираз і замінено іншим англійським сталим виразом). Також дещо нейтралізовано деякі окремі слова: англійське «wretched» є відповідником двох українських емоційно забарвлених слів «нікчемний» і «негідник», а дієслово «сипанути» замінено нейтральним англійським «to fly». Цікавим є застосування трансформації додавання при перекладі фрази «Старший комар каже...», яке можна пояснити тим, що без подібної трансформації англійський переклад казки здавався б незакінченим. Також потрібно виділити викликаний синтаксичними і стилістичними нормами англійської мови роз'яснювальний переклад за допомогою підрядного сполучника «who» українського безсполучникового складного речення, розділеного крапкою з комою, або трансформації додавання при передачі української казкової формули «як з мішка», що викликана необхідністю застосування в англійській мові підмета. У перекладі також спостерігаємо заміну українського дієслова з вузькою семантикою «жигати» англійським дієсловом з ширшою семантикою «to bite», що також могло б дозволити говорити про втрату емоційного напруження оригіналу. В інших випадках спостерігаються адекватні заміни, при яких важко встановити, що є експресивнішим: оригінал чи переклад?

ЧОМУ ГУСИ МІЮТЬСЯ У
ВОДІ, КОТИ – НА ПЕЧІ, А КУРИ
ПОРПАЮТЬСЯ У ПОРОСІ

Жив собі чоловік, котрий мав kota,
гусей та курей.

Коти прийшло літо й **сонце добре
припекло**, гуси зібралися воду шукати.
Ідуть, ідуть, зустріли курку.

– Куди йдете, гуси?

– Шукаємо воду, бо велика **спрагота**.

– І я піду з вами, – каже курочка, бо ж
їй **сонце пригріло й дуже тепло їй стало**,
що аж рот **роззявила**.

– Ну, йди з нами.

Ідуть, ідуть, зустріли kota.

– Куди йдете? – питає кіт.

– Шукаємо воду.

– І я піду з вами, добре?

– Іди.

Ідуть, ідуть, ідуть. Нарешті побачили
озеро. Гуси знялися на крила й полетіли
у воду. Плавають, купуються, **й так їм
добре**, що аж гогочуть.

Курочка й кіт стали на березі й
дивляться. Сонце жарить. Дуже хотіли
б **залізти у воду**, але бояться. Аж ось
помітили у воді таких, як вони, kota і
курочку.

– Ну, коли вони не бояться, то чого
нам боятися?

І **поскакали** у воду. Але нараз почали
тонути. **Насилу** вибрались на берег.

Кіт глянув на озеро, й так йому
недобре зробилося, що аж затрясся,
втерся лапками й каже:

– Не буду я більше такий дурний, щоб
лізти у воду. **Поміюся й на печі**.

– І я не буду лізти більше у воду.
Ліпше попорпаюся у попелі.

Зібралися та й ідуть додому. Курочка
сkochила в купу пороху й від радості
замахала крилами.

– **Це моя купіль!** У сто разів ліпша
ніж вода!

А кіт шмигнув до хати, скочив на піч,
замурчав і почав лапками митися.

WHY GEESE BATHE IN WATER,
CATS WASH ON THE TOP OF A STOVE,
AND CHICKENS TAKE DUST BATHS

Once upon a time there lived a man
who had a Cat and also some Chickens and
Geese.

Summer came, **it was very hot**, and the
Geese set out to look for water. They walked
and they walked and they met a Chicken.

“Where are you going, Geese?” asked
the Chicken.

“To look for water. It’s so **very hot out**.”

“I’ll come with you,” the Chicken said,
opening wide her beak, for **she felt very
hot too**.

“Go ahead!”

So the Geese and the Chicken went on,
they walked and they walked, and they met
a Cat.

“Where are you going?” asked the Cat.

“To look for water.”

“May I come with you?”

“Go ahead!”

**So the Geese, the Chicken and the
Cat went on together.**

They walked and they walked, and
by and by they came to a lake. The Geese
flapped their wings and flew straight for the
water, they swam and played about in it,
and they liked it so much that they honked
loudly in pleasure.

The Chicken and the Cat stood on the
shore and looked on. The sun blazed away
in the sky, and they would have liked **to take
a dip** but were afraid to. They looked at the
water, and they saw a Chicken and a Cat just
like themselves in it.

“Those two are not afraid, so why
should we be!” they said.

They **jumped** into the water and nearly
drowned, and **they were only able** to
climb out onto the shore **with the greatest
difficulty**.

The Cat looked at the lake and felt so
bad that he was seized with a fit of shivering.
He shook off the water and said:

<p>А кіт шмигнув до хати, скочив на піч, замурчав і почав лапками митися.</p> <p>– Не промінню я піч на озеро. На печі не треба плавати.</p> <p>І від того часу гуси купаються у воді, коти миються на печі, а кури порпаються в поросі. А хто не вірить, хай перевірить! [8]</p>	<p>The Cat looked at the lake and felt so bad that he was seized with a fit of shivering. He shook off the water and said:</p> <p>“I will never be so foolish as to try to swim again. I can wash myself very well sitting on a stove.”</p> <p>“I’ll never be so foolish either,” said the Chicken. “I can get myself just as clean by taking a dust bath.”</p> <p>And with that they set out for home.</p> <p>The Chicken saw some dust on the road and flapped her wings for joy.</p> <p>“I am going to take a dust bath!” she cried. “It’s a hundred times more enjoyable!”</p> <p>And the Cat whisked into the hut, sprang up onto the stove, and, purring loudly, began licking himself all over.</p> <p>“I’ll never trade the stove for a lake,” he said. “Who wants to swim!”</p> <p>And from that day on Geese have always bathed in water, Cats washed themselves sitting on the top of a stove, and Chickens taken dust baths.</p> <p>And he who doesn’t believe this can watch them and see for himself! [10]</p>
--	---

Наступна казка в оригіналі є лексично простішою, а тому тут ми спостерігаємо більшу кількість прямих відповідників між оригіналом та перекладом. Але також потрібно відмітити нейтралізацію в англійському перекладі українських емоційно забарвлених елементів «порпатися», «припекати», «спрагота», «пригрітися», «роззявити», «й так їм добре», «поскакавати», «насилу». Також варто відмітити переклад українських фраз «помиюся на печі» та деяких інших, які також трансформовані в англійському перекладі, але судити тут про ступінь емоційності перекладу та оригіналу важко. Цікаво, що, як і у попередній казці, перекладач додала роз’яснювальне речення “So the Geese, the Chicken...”, яке відсутнє в оригіналі.

<p style="text-align: center;">ЦАП І БАРАН</p> <p>Був собі чоловік та жінка, мали вони цапа й барана. І були ті цап та баран великі приятелі – куди цап, туди й баран. Цап на город по капусту – і баран туди, цап у сад – і баран за ним.</p> <p>– Ох, жінко, – каже чоловік, – проженімо ми цього барана й цапа, а то за ними ні сад, ні город не вдержиться. А збирайтесь, цапе й баране, йдїть собі, щоб вас не було у мене в дворі.</p>	<p style="text-align: center;">THE GOAT AND THE RAM</p> <p>There once lived a man and his wife who had a Goat and a Ram. The Goat and the Ram were great friends and were never out of each other’s sight for long. The Goat would go to the vegetable garden to eat some cabbage, and the Ram would follow him; the Goat would go to the orchard, and there was the Ram at his heels!</p>
---	--

Скоро цап та баран те зачули, зараз із двору майнули. Пошили вони собі торбу та й пішли.

Ідуть та й ідуть. Посеред поля лежить вовча голова. От баран – дужий, та несміливий; а цап – сміливий, та не дужий:

– Бери, баране, голову, бо ти дужий.

– Ох, бери ти, цапе, бо ти сміливий.

Узяли вдох і вкинули в торбу.

Ідуть та й ідуть, коли бачать: горить вогонь.

– Ходімо й ми туди, там переночуємо, **щоб нас вовки не з’їли.**

Приходять туди, **аж то вовки кашу варять.**

– А, здорові, молодці!

– Здорові! Здорові!.. Ще каша не кипить – м’ясо буде з вас.

Ох, там цап злякався, **а баран давно вже злякався.**

Цап і **роздумавсь:**

– А подай лишень, баране, оту вовчу голову!

От баран і приніс.

– Та не цю, а подай більшу! – каже цап.

Баран знову цупить ту ж саму.

– Та подай ще більшу!

Ох, тут уже вовки злякались; стали вони думати-гадати, як відціля втікати: «Бо це, – кажуть, – **такі молодці, що з ними й голови збудешся, – бач, одну по одній вовчі голови тягають!**»

От один вовк і починає:

– **Славна, братці, компанія, і каша гарно кипить, та нічим долить, –** піду я по воду.

Як пішов вовк по воду: «Хай вам абищо, з вашою компанією!»

Як зачав другий того дожидати, став думати-гадати, **як би й собі відтіля драла дати:**

– **Е, вражий син: пішов та й сидить, нічим каші долить; ось візьму я ломаку та прижену його, як собаку!**

«Let’s **drive out** the Goat and the Ram, wife,» said the man. «**They will eat us out of house and home if we don’t.**» **And, turning to the two friends, he shouted: «Out you go now, Goat and Ram, and never let me see you here again!»**

The Goat and the Ram made themselves a sack, put their belongings in it and set out on their way.

They walked and they walked, they came to a field, and there, in the middle of it, lay a wolf’s head!

Now, the Ram was strong but not very brave, and the Goat was brave but not very strong.

«Take the Wolf’s head, Ram, for you are strong,» said the Goat.

«No, Goat, you take it, for you are brave,» said the Ram.

So, they both took hold of the wolf’s head together, thrust it into the sack **and went their way further.**

They walked and they walked, and by and by they saw a campfire burning ahead.

«Let us go to where that fire is,» said the Goat. «We can spend the night beside it and **be safe from the wolves.**»

They came up to the fire, **and lo! – seated around it cooking porridge were three Wolves.** «Hello, friends!» said the Goat and the Ram. «Hello!» the Wolves replied. «Our porridge isn’t ready yet, so we can begin on you while it’s cooking.»

Now, this frightened even the Goat, and as for the Ram, **he had been shaking in his shoes ever since he had first laid eyes on the Wolves.**

Now, this frightened even the Goat, and as for the Ram, **he had been shaking in his shoes ever since he had first laid eyes on the Wolves.**

«Come, Brother Ram, take the wolf’s head out of the sack!» said the Goat, **deciding on a plan of action.** The Ram did as he was told. «Not that one, the bigger one!» said the Goat.

Як побіг, так і той не вернувся. А третій сидів-сидів:

– Ось піду лишень я, так я їх прижену!

Як побіг, так і той рад, що втік. То тоді цап до барана:

– Ох, нумо, брате, **скоріше хвататись**, щоб нам оцю кашу поїсти та з куреня убратись.

Ох, як роздумавсь вовк:

– **Е, щоб нам трьом та цапа й барана боятись? Ось ходімо, ми їх поїмо, вражих синів!**

Прийшли, аж ті добре справлялись, уже з куреня убрались, як побігли та й на дуба забрались. Стали вовки думати-гадати, як би цапа та барана нагнати.

Як стали йти і найшли їх на дубі. Цап сміливіший, – **ізіз аж наверх, а баран несміливий – так нижче.**

– **От лягай, – кажуть вовки ковтунуватому вовкові, – ти старший, то й ворожи, як нам їх добувати.**

Як ліг вовк догори ногами й зачав ворожити. Баран на гіллі сидить та так дрижить, як упаде, **та на вовка! Цап сміливий не став міркувати, а як закричить:**

– Подай мені ворожбита!

Вовки як схватились, так аж пили по дорозі закурились.

А цап та баран безпечно пішли та зробили собі курінь, та й живуть [7].

The Ram put the wolf's head back into the sack and then brought it out again.

«No! Take out the biggest one!» the Goat said'

The Wolves sat there, and they were every bit as frightened now as the Goat and the Ram and only wanted to make their escape.

«Those two are not to be joked with,» they said. «Look at them taking one wolf's head after another out of the sack!»

They thought it over, and one of them said:

«It's a pleasant little gathering we have here, and the porridge is cooking nicely, all it needs is more water. I think I'll go and fetch some.» And adding under his breath, «A plague on the lot of you!» he took to his heels.

The second Wolf sat there and **he wanted nothing but to do as the first Wolf had done.**

«Look at that rascal! It's as though the earth had swallowed him! He's never brought the water for the porridge,» he said. «I think I'll take a switch and drive him back here like the dog he is!»

And with that he took to his heels.

The third Wolf sat there and waited for them to come back and then he said:

«I think I'll go and bring those two back!»

And away he ran and was very glad to have made his escape.

«Quick, Brother Ram, **there's no time to be lost.** Let us eat the porridge and run for our lives!» the Goat cried.

«Quick, Brother Ram, **there's no time to be lost.** Let us eat the porridge and run for our lives!» the Goat cried.

In the meantime, the three Wolves, who were together again, began to think over what they had done, and one of them said:

«**Whatever have we to fear from the Goat and the Ram, brothers?** Let us go back and eat them up!»

They came back to the selfsame place, but the Goat and the Ram were not there. They had finished the porridge and had just had time to climb an oak tree.

The Wolves began to think what to do, **they walked off a little way and looked about them, and lo! – there were the Goat and the Ram up in a tree.** The Goat, who was the braver of the two, **had climbed to the very top, and the Ram, who was not so brave, was much nearer the ground.**

«**Look here, Shaggy,» said the two younger Wolves to the third Wolf who was older and shaggier than they.**» **Lie down and read the stars and tell us how we are to catch those two!**”

The older Wolf lay down on the ground and began reading the stars. And the Ram saw him and shook so in fear that he toppled down from the tree and **fell on top of him!** **And as for the Goat, he did not stop to think, but, being very brave indeed,** called out loudly:

«Hand me that fortuneteller!»

At this the Wolves made off at a run, and so fast did they go that the dust rose in clouds behind them.

And the Goat and the Ram, who had not a care in the world now, built themselves a hut and have been living there ever since [11].

Нижченаведена казка є дуже цікавою з точки зору перекладознавчого аналізу. В українському оригіналі присутня велика кількість заниженої експресивної розмовної лексики, римованих фраз, які перекладач передала за допомогою трансформації додавання, смислового розвитку, реметафоризації. Як і у попередніх казках, Ірина Железна надавала в перекладі певним українським фразам характер закінченості думки через прийом додавання. Так, передостаннє українське речення «Вовки аж схватились...» містить в собі український розмовний сталий вираз та є римованим, що у перекладі передано більш розширеною та закінченою фразою через прийом реметафоризації без збереження рими. Але найдивовижнішим тут є, що переклад є цілком адекватним. Автору статті взагалі було важко при аналізі казки встановити, що є так званою «втратою» при перекладі, а що є «збереженням», оскільки у казці, так само як і у будь-якому, на думку автора, перекладеному тексті, «неперекладене» і «перекладене» дуже органічно і тісно між собою переплетені, і було б навіть «шкідливою» роботою для науки перекладу намагатися їх

якось штучно поділити. В книзі “Universal sin Translation...” [р. 60]¹, з якою автор тільки трохи встигла ознайомитись до написання статті, написано, що переклад є завжди простішим по відношенню до оригіналу. Так, напевно, воно і повинно бути, оскільки вторинне завжди є вторинним, але не зважаючи на це і на неминучі при перекладі втрати на рівні окремих фрагментів тексту, головним залишається сам факт можливості перекладу як такого, на рівні цілісного тексту, звичайно при умові кваліфікованості перекладача. Звичайно, такий висновок підходить не для всіх текстів однаково, оскільки одні тексти вимагають більш скрупульозного і точного підходу до перекладу деталей, в інших текстах важливішим є передати «загальний настрій» тексту. Для казок, скоріш за все, підходить останнє, з чим перекладач прекрасно справилася, передавши англійськими виражальними засобами мудрість української казки, зблизивши, таким чином, трохи український світ з усім іншим світом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе: Моногр.–2-е изд. испр. и доп.–М.: Высш. шк., 1986.–416 с.
2. Кузьміна К.А. До проблеми збереження структурної цілісності народних казок на прикладі англо-українських та українсько-англійських синтаксичних трансформацій // Мова і культура [зб. наук. праць]. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 12. – Том V (130). – С. 313 – 319.
3. Перевод и языковые универсалии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studopedia.org/1-21248.html>
4. Универсалии // Лингвистический энциклопедический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://tapemark.narod.ru/les/535c.html>
5. Универсалии языковые // Энциклопедия «Кругосвет» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/UNIVERSALII_YAZIKOVIE.html

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. Лев і комарі [Електронний ресурс].– Режим доступу:– <http://derevo-kazok.com.ua/folklor>
7. Цап і баран [Електронний ресурс].– Режим доступу:– <http://derevo-kazok.com.ua/folklor>
8. Чому гуси миються у воді, коти– на печі, а кури порпаються у поросі [Електронний ресурс].– Режим доступу:–<http://proridne.org>
9. The Lion and the mosquitoes // Ukrainian Folk Tales = Українські народні казки / Translated from Ukrainian by Irina Zheleznova.– Kiev: Dnipro Publishers, 1985.–Р. 44–45.
10. Why geese bathe in water, cats wash on the top of a stove, and chickens take dust baths // Ukrainian Folk Tales = Українські народні казки / Translated from Ukrainian by Irina Zheleznova – Kiev: Dnipro Publishers, 1985.–Р. 41–42.

---

¹ Translation Universals: Do they exist? / Edited by Anna Mauren, Pekka Kujamaki. – Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004–Р. 58–69 (Книга є Інтернет-виданням, але на час написання статті до сайту, з якого було взято книгу, не було доступу–примітка автора К.К.).

11. The goat and the ram // Ukrainian Folk Tales = Українські народні казки / Translated from Ukrainian by Irina Zhelezнова.–Kiev: Dnipro Publishers, 1985.– P. 49-51.

Кузьмина К.А., канд.филол.наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

К ВОПРОСУ О НЕПЕРЕВОДИМОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДОВ УКРАИНСКИХ СКАЗОК)

В статье рассматриваются вопросы утерянного (непереводимого) и сохраненного при переводе на материале англоязычных переводов трёх украинских сказок. Показано тесное переплетение непереводимого и сохраненного и трудность проведения чёткой границы между ними. Также подчёркивается, что, несмотря на потери на уровне отдельных фрагментов текста, сказки адекватно переведены на уровне целостного текста. Последнее является более важным, так как благодаря появлению таких переводов, мир смог узнать немного больше про украинскую культуру.

Ключевые слова: *потери при переводе/непереводимость, сохранённая информация/адекватный перевод, целостный текст, сближение культур.*

Kuzmina K. A., PhD in philology, associate professor
Taras Shevchenko university of Kyiv, Kyiv

THE ISSUE OF UNTRANSLATABILITY (BASED ON THE ENGLISH TRANSLATIONS OF UKRAINIAN FAIRY TALES)

The text deals with the issue of lost (untranslatable) and preserved elements in translation on the basis of English translation of three Ukrainian fairy tales. The article shows a close interlacing between untranslatable and preserved elements and the difficulty of drawing a clear borderline between the two. It also underlines that in spite of losses on the level of separate fragments of the text the fairy tales are adequately translated on the level of the text as a whole. The latter is more important since due to appearance of such translations the world was able to get to know something more about the Ukrainian culture.

Key words: *losses in translation/untranslatability, preserved information/adequate translation, a text as a whole, proximity of cultures.*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СКЛАДЕНИХ СЛІВ АНГЛОМОВНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті досліджуються особливості та основні прийоми перекладу складених іменників й прикметників в англomовних текстах публіцистичного стилю українською мовою. Визначаються основні характерні риси публіцистичного стилю, дається поняття складеного слова та його видів.

Ключові слова: складені слова, публіцистичний стиль, перекладацька трансформація.

В умовах інтеграції світової спільноти особливої важливості набуває лінгвістичний фактор. Сучасний світ переживає епоху інформаційного буму та бурхливого розвитку інформаційних ресурсів, поширюються інтеграційні процеси та підвищується комунікаційна активність суспільства. Світова спільнота інтенсивно обмінюється інформацією, що вказує на необхідність більш глибокого та детального вивчення мови публіцистичних матеріалів, які мають свою специфіку, і потребують відповідних підходів до їх перекладу мовою користувача. Публіцистичні тексти насичені суспільно-політичною, фразеологічною та термінологічною лексикою, словами і словосполученнями, що можуть бути утвореними на основі рідної мови, або – із іншої мови, або запозиченими із нейтрального запасу, наприклад, міжнародні греко-/латино- терміноелементи, що створює труднощі при перекладі українською мовою.

Багато лінгвістичних праць присвячено дослідженню проблем перекладу складених слів та термінологічних словосполучень в текстах художньої, юридичної, публіцистичної, економічної, технічної, наукової літератури. Проте в сучасному перекладознавстві інтерес до різних аспектів міжмовних трансформацій поступово зростає. Це стосується, зокрема, особливостей перекладу англomовних публіцистичних матеріалів, насичених складеними словами, труднощі перекладу яких залишаються відкритими і потребують детального вивчення та аналізу.

З огляду на це, необхідність поглибленого дослідження особливостей перекладу складених слів в публіцистиці, які дуже часто зустрічаються в англійській мові зумовили **актуальність** теми. Наша **мета** – дослідити особливості перекладу англійських складених слів українською мовою, а саме іменників, в публіцистичній літературі. Для виконання поставленої мети необхідно: охарактеризувати поняття складеного слова в англійській та українській мовах; дослідити особливості лексичних та граматичних трансформацій при перекладі українською мовою складених іменників в англomовних текстах публіцистичного стилю; проаналізувати ефективні прийоми, що застосовуються при перекладі складених слів в англomовній публіцистиці засобами української мови. Матеріалом дослідження слугували англomовні публіцистичні тексти, що охоплюють різні сфери діяльності суспільства (філологія, наука, політика, юриспруденція, техніка,

економіка, міжнародні відносини, промисловість, екологія тощо), де зафіксовано аналізовані мовні одиниці.

У дослідженнях ми опиралися на результати праць таких відомих лінгвістів, як В.І.Карабан, Л.С.Бархударов, О.О.Реформатський, Я.І.Рецкер, В.Н.Комісаров, Г.А.Аббакумова, Л.Г.Бедриниць, Н.М. Раєвська, Л.Г. Верба.

В залежності від функцій, що виконує мова, виділяються такі стилі, як розмовний (функція спілкування) та книжні: науковий й офіційно-діловий (функція спілкування), публіцистичний й літературно-художній (функція впливу). В публіцистичному стилі функція впливу доповнюється, в залежності від жанру, комунікативно-інформаційною функцією (функція повідомлення).

Тверда стильова закріпленість лексичних й граматичних засобів – явища досить рідке. Однак їх переважне використання в тому або іншому стилі, вживання слів, зворотів, конструкцій одного стилю для цілей іншого, тобто їх функціональне використання, складають стильову особливість даного стилю.

Однією з найпродуктивніших форм словотвору сучасної англійської мови є складені слова. В англійській мові існує чітке розмежування між складними й складеними словами. Для цього вживаються різні терміни – complex (складний) та compound (складений). Складний – складне слово аборечення складається з головної частини та одного або більше доповнень чого елементу. Складений – іменник або прикметник, які складаються з двох або більше слів. Відносно останнього визначення слід зауважити, що вонивказують лише на можливе існування виключно складених іменників та прикметників, не торкаючись при цьому дієслів та прислівників, що дозволяє зробити попередній висновок, що складені іменники та прикметники зустрічаються у сучасній англійській мові набагато частіше за інші частини мови [1: 271]. В українській мові різниця у поняттях складний та складений має розпливчастий характер. Нерідко слова об'єднують у термін «складні» незважаючи на те, чи є слово складним завдяки афіксації, чи завдяки з'єднанню лексем.

При здійсненні перекладу важливо розрізнити складені слова (складання) від складних. При складаннях на відміну від афіксації, в одній лексемі з'єднуються не коренева морфема з афіксами, а коренева морфема з кореневою, в результаті чого з'являється нове єдине слово. З'єднуватися при складаннях можуть і повні корні й усічені, а також основи й цілі слова у будь-якій граматичній формі. Узагальнюючи результати аналізу, можна сказати, що складені слова називаються складаннями, а складні – афіксацією [2: 97]. Зручність подібної класифікації полягає в тому, що вона не тільки розмежовує терміни, але й робить акцент на різну природу явищ, які вони називають.

Отже, на нашу думку це визначення найбільш точно описує наш об'єкт дослідження, а саме, англійські складені іменники та прикметники, що утворюються шляхом:

- поєднання корневих морфем з кореневими;
- складання повних і усічених коренів;
- складання основи й цілого слова у будь-якій граматичній формі.

Таким чином, ми обираємо і використовуємо термін «складені слова», що допоможе систематизувати дослідження перекладу складених іменників та прикметників англійського тексту українською мовою. Провідним елементом складеного слова може бути

як його перша, так і його друга частина. У зв'язку з цим розрізняють три типи складених слів: складене ексцентричне слово, ендосцентричне та складене слово-речення.

Ендосцентричний тип являє собою складене слово, значення якого виражає суму значень його складових елементів. Наприклад: armchair – це різновид стільця (chair); breath-test – це вид тесту.

Ексцентричний тип. До цього типу належать складені слова, значення яких не визначається жодним з його складових елементів, тобто значення цілого не дорівнює сумі значень доданків. Наприклад: red neck. Якщо перекладати це слово покомпонентно, то ми отримаємо «червона шия». Насправді це слово має два значення, жодне з яких не має нічого спільного з дослівним перекладом його складових: перше значення – неотесана людина (селяк); друге – білий батрак (у південних штатах).

Складене слово-речення визначається як складене утворення, що складається з двох різнооформлених основ, які знаходяться у відношенні опозиції. Наприклад: bitter sweet має властивості обох компонентів sweet й bitter. Було б невірно визначити значення цього слова лише за одним з його компонентів. Елементи цього слова визначають одне одного.

Аналіз якісно-кількісної характеристики лексики фактичних матеріалів публіцистичного стилю показав високий відсоток власних імен: топонімів, антропонімів, назв установ й організацій тощо, більш високий у порівнянні з іншими стилями відсоток числівників й взагалі слів, що належать до лексико-граматичного поля множинності, й безліч дат.

Аналізуючи лексику публіцистичного матеріалу в денотативному плані, більшість дослідників лінгвістів відмічають високий процент абстрактних слів, хоча інформація, як правило, конкретна. В плані конотацій спостерігається наявність не стільки емоційної, скільки експресивної й оцінювальної лексики.

Оскільки кожний стиль має свою специфіку та тонкощі, текст перекладу повинен бути виконаний з урахуванням цих особливостей.

Дослідження особливостей перекладу трьох типів складених слів (ендосцентричне складене слово, ексцентричне складене слово, складене слово-речення) українською мовою на фактичних англомовних публіцистичних матеріалах показали наступне.

Складені слова ендосцентричного типу, як вже відомо, виражають суму значень своїх складових елементів, отже при перекладі необхідно якомога точніше передати ці значення. Якщо ж перекладач не має такої можливості, тоді треба відшукати прямий відповідник, або скористатися такою перекладацькою трансформацією як транскрибування, або транслітерація. Наприклад: The Website also contains gripping accounts of the snow storm filed by other members of Fischer's team. – Також на веб-сайті розміщені захоплюючі види снігової бурі, відзняті іншими членами команди Фішера.

У наведеному прикладі спостерігається транслітерація. Прийом транскрипції (транслітерації) при перекладі може використовуватися обмежено: з одного боку, він потребує наявності в мові певного звукового складу й закінчення, яке б сприяло наступному утворенню відмінкових форм іменника; з іншого боку включення до системи понять запозичень доволі обмежене. Транскрипція і транслітерація використовуються при появі у мові-реципієнті неологізму.

Для перекладу складених іменників та прикметників може використовуватися і прийом калькування. Відповідності кальки відтворюють морфемний склад слова або самостійні складові частини складеного слова. Перевагою прийому калькування є стислість

та простота отриманого за допомогою еквівалента та його однозначна співвіднесеність з вихідним словом, яка доходить до повної оборотності відповідності. Необхідно зауважити, що калькування можна застосовувати тільки тоді, коли утворений таким чином перекладний відповідник не порушує норми вживання і сполучуваності слів в українській мові [3:25]. Наприклад, *propaganda for war* – пропаганда війни; *peacekeeper* – миротворець. У цьому прикладі автор знайшов прямий відповідник в українській мові.

При перекладі складених слів ексцентричного типу, слід пам'ятати, що їх значення не визначається жодним з його складових елементів. Залежно від контексту один і той самий складений іменник може перекладатися різними способами. Наприклад: *They are expected to propose work fares chemes runby charity and other voluntary schemes that tierpayments to constructive activity.* – Очікують, що вони запропонують схему виплат безробітним на основі благодійності та інших добровільних схем, які б пов'язували виплати з конструктивною діяльністю. В іншому прикладі, ... *work fare for the unemployed* перекладається, як... виплати допомоги безробітним. Іноді при перекладі застосовується прийом смислового розвитку. Переклад може здійснюватися і однослівною морфемою української мови, і сталим кліше.

Переклад українською мовою англійських складених іменників та прикметників типу складне слово-речення має свої особливості. Наприклад: *The main challenger is former Catholic bishop Fernando Lugo, who brought together left is tunions, in digenous people and poor farmers into a coalition to form the centre-left Patriotic Alliance for Change.* - Головний кандидат – колишній католицький священик Фернандо Ліго, який звів воєдино лівий союз, місцеве населення й бідних фермерів у коаліцію, створивши лівоцентристський патріотичний альянс за зміни. З наведеного прикладу видно, що елементи при передачі їх у перекладі визначили один одного.

Основна проблема, з якою стикається перекладач при відтворенні референційних значень, що виражаються у вихідному тексті, це неспівпадіння кола значень, притаманних одиницям вихідної мови та мови перекладу. В цілому, всі типи семантичних відповідників між лексичними одиницями двох мов можна звести до трьох основних: повний відповідник; частковий відповідник; відсутність відповідника. Якщо лексичні одиниці (слова та стійкі словосполучення) однієї мови, не мають ані повних, ані часткових еквівалентів серед лексичних одиниць іншої мови (власні імена, назви газет, організацій тощо, тобто слова, що не існують в практичному досвіді людей, що розмовляють іншою мовою), то мається на увазі так звана безеквівалентна лексика.

Дослідження перекладацьких матеріалів публіцистичного стилю показали, щонайбільш розповсюдженим випадком при зіставленні лексичних одиниць двох мов є частковий відповідник, при якому одному слову в мові оригіналу відповідає не один, а декілька семантичних еквівалентів у мові перекладу. Переважна більшість слів будь-якої мови характеризується багатозначністю, причому система значень слова в одній мові, як правило, не співпадає повністю з системою значень слів в іншій мові. Так, іноді, коло значень слова у мові оригіналу виявляється ширшим, ніж у відповідного слова у мові перекладу, і навпаки.

При наявності часткового відповідника переклад може здійснюватися шляхом пошуку найближчої за значенням одиниці мови перекладу для безеквівалентної одиниці вихідної мови, наприклад: *drugstore* – аптека. В багатьох випадках близькість значень

еквівалентних одиниць в оригіналі й перекладі далеко не повна, тому використання «оказіональних» відповідників можливе лише у певних контекстах перекладу. Наприклад, аптека – це не зовсім те саме, що і drugstore, бо в наших аптеках продаються лише медикаменти, лікувальна косметика й засоби гігієни, а в американських drugstore продаються ще й предмети першої необхідності, газети, журнали, напої, кава, морозиво тощо.

Часто при перекладі використовується контекстуальна заміна, якщо така заміна є доцільною для передачі основного змісту.

Досить поширеним варіантом взаємного відношення лексики двох мов в публіцистиці є варіант повної відсутності тієї або іншої лексичної одиниці однієї мови в словниковому складі іншої, так звана безеквівалентна лексика. При перекладі безеквівалентної лексики, перекладачі іноді використовують принцип заміщення, передаючи значення абсолютно іншими лексичними одиницями, й намагаючись зберегти смислове навантаження.

У випадку неможливості відтворити відповідність вищезгаданими способами, перекладачі використовують опис. За допомогою описового перекладу – прийому перекладу лексичних одиниць мови оригіналу, коли слово, словосполучення, термін чи фразеологізм замінюється в мові перекладу словосполученням (більшим за кількістю компонентів словосполученням), яке адекватно передає зміст цього слова або словосполучення, наприклад: metropolitan territory – територія країни, що має колонії; publicsocialwelfareinstitutions – державні установи, що займаються питаннями соціального забезпечення [3: 36]. Або цілого ввідного речення, наприклад: *Cost-pushinflation was held down (as shown in the CPI figures) as a result off alling Indian and Chinese good sand services.* – *Інфляція, викликана зростанням витрат виробництва, пішла на спад (за даними індексу споживчих цін) через зниження кількості товарів та послуг з Індії та Китаю.*

Таким чином, в процесі даного дослідження наведено порівняльну характеристику поняття складеного слова в англійській й українській мовах, наведено типи складених слів (екзоцентричне, ендоцентричне й складене слово-речення) та проаналізовано особливості перекладу кожного типу. Досліджено особливості лексичних та граматичних трансформацій при перекладі складених іменників в англійській мові публіцистичного стилю українською мовою. Найбільш складним при перекладі є неспівпадіння кола значень, притаманних одиницям вихідної мови та мови перекладу (повний відповідник, або частковий відповідник, або повна його відсутність), і тоді важливо обрати найбільш ефективний прийом перекладу. Для адекватного відтворення вихідної англійської інформації засобами української мови необхідно, якомога чіткіше передавати текст оригіналу, щоб читач не відчував різниці між текстом мови оригіналу та текстом мови перекладу, в той же час вихідний текст має бути таким же стислим, однозначним та лаконічним, як це притаманно матеріалам публіцистичного стилю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Longman Dictionary of Contemporary English. – England, 2005. – 273 p.
2. Реформатский А. А. Введение в языковедение. – М., 1967. – 289 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової та технічної літератури: лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі / В. І. Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2001. – Ч. 2. – 304 с.

Борисова О.В., канд. філол. наук, доцент
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СЛОЖНЫХ СЛОВ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО ТЕКСТА НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

В статье исследуются особенности и основные приемы перевода на украинский язык сложных существительных в англоязычных текстах публицистического стиля. Выделяются основные характерные черты публицистического стиля, дается определение сложного слова и его виды.

Ключевые слова: сложные слова, публицистический стиль, переводческие трансформации.

Borysova O.V., Ph.D (Linguistics)
Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv

THE PECULIARITIES OF COMPOUND WORDS' TRANSLATION OF PUBLICISTIC TEXTS FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN

The article studies some basic translation features and transformations used while translating compound nouns in the English publicistic texts. Some characteristic features of publicistic style and the notion of the compound word and its types are given in the article.

Keywords: compound noun, publicistic style, translation transformations.

УДК 81'347.78.034

Володіна Т.С., канд. філол.н, доцент, докторант
Київський національний лінгвістичний університет, Київ

ВПЛИВ ОБ'ЄКТИВНИХ ТА СУБ'ЄКТИВНИХ ЧИННИКІВ НА ВИБІР СТРАТЕГІЇ НАУКОВОГО ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІНГВОТЕРМІНОЛОГІЇ)

Стаття присвячена розгляду об'єктивних та суб'єктивних чинників, які впливають на вибір стратегії перекладу лінгвотермінології у текстах сучасних монографій з лінгвістичної науки. Автор детально аналізує природу перекладацького процесу і конкретні дії перекладача з перетворення тексту-оригіналу на трансльований текст, у зв'язку з чим великого значення набуває звернення до ролі лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації, теоретичних моделей та схем, створених для опису процесу перекладу, до жанрово-стильових і функціональних характеристик тексту.

Ключові слова: лінгвістичний термін, стратегія перекладу, концептуалізація, науковий текст, об'єктивний фактор, суб'єктивний фактор.

© Володіна Т.С., 2015

Переклад являє собою складний процес, в якому найтіснішим чином взаємодіють лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, вміння співставляти та враховувати які, творчо використовуючи різні типи перекладацьких трансформацій, є свідченням професійної майстерності та культури перекладача, основним завдання якого, на нашу думку є варіативне перекодування тексту, створеного на одній мові, в текст іншою мовою. Перекладач обирає варіант трансляції залежно від ресурсів мови, виду та завдань перекладу, типу тексту, а також враховуючи власну індивідуальність. Таке визначення містить два ключових моменти, які є важливими для розуміння того, чим керується перекладач при виборі перекладацької стратегії. По-перше, це варіативність, наявність у мові надлишкових, запасних варіантів кодування, що дає перекладачеві відому свободу вибору. По-друге, важливими умовами мислимо діяльність та індивідуальність перекладача, з якими тісно пов'язана концепція доместикації і форенізації.

1. Поняття перекладацької стратегії виникло задовго до того, як перекладознавство сформувалось як наука дисципліна. Основні принципи перекладацької стратегії були закладені у працях І. Гете, Ф. Гюттингера, Дж. Драйдена, А. Тайлтера та ін [1; 2; 3]. Однак, упродовж довгого часу поняття перекладацької стратегії не було поширеним серед теоретиків перекладу. Замість нього широко вживалося поняття методу перекладу, зокрема у відомій доповіді Ф. Шлейхермана «Про різні методи перекладу». О. Бурукіна пропонує розглядати перекладацьку стратегію як «загальний план дій перекладача, спрямований на переклад конкретного тексту, обумовлений конкретною метою перекладу, розроблений з урахуванням лінгвістичних й екстралінгвістичних характеристик конкретної перекладацької ситуації» [4: 48–Виноградов В. С. Введение в переводоведение / Венедикт Степанович Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

2. Томахин Г. Д. Перевод как межкультурная коммуникация / Геннадий Дмитриевич Томахин / [под ред. А.Д. Швейцер] – М. : ИнЯз РАН, 1996. – 198 с.

Третьякова Е. А. Фольклорно-мифологический импликационал художественного текста как проблема перевода (на материале произведений Дж. Толкина) / Е. А. Третьякова. – Режим доступу к статье: <http://www.disserf.com/contents/213410.html>

Фурсіна Г. А. Формування комунікативної компетенції студентів вузів в процесі мовної підготовки // Актуальні питання вузівської науки: зб.наук.статей / Г. А. Фурсіна. – Самара, 2005. – С. 48–Алексеева Л. М. Специфика научного перевода: Учеб. пособие по спецкурсу /Лариса Михайловна Алексеева. –Райс К. Классификация текстов и методы перевода // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / Катарина Райс. □ Богин Г. И. Филологическая герменевтика /Георгий Исаевич Богин. – Налимов В. В. Вероятностная модель языка / Василий Васильевич Налимов. □ Алексеева Л. М. Антропологический фактор в научном переводе // Вестник Пермского университета. Иностранные языки и литературы. Лингвистика и коммуникация / Лариса Михайловна Алексеева. □ Кальниченко О. А. Переклад vs адаптація //Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов /О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін. – Харків : ХНУ, 2004. □ Новикова М. А. Спецкурс "Прагматические тексты в переводе" (электронная версия) / Марина Алексеевна Новикова. – Симферополь: Таврический национальный университет, 2002.

I. Горский Д. П. Обобщение и познание / Дмитрий Павлович Горский. – Васильев Л. Г. Лингвистические аспекты понимания : дис. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.21. "Структурная, прикладная и математическая лингвистика" / Лев Геннадьевич Васильев. – Гадамер Г. Г. Истина и метод: основы философской герменевтики / Ганс Георг Гадамер. – Барт Р. От науки к литературе // Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Ролан Барт. – Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Николай Иванович Жинкин. – Залевская А. А. Текст и его понимание / Александра Александровна Залевская. – ФЭС – Философский энциклопедический словарь. – М. : "ИНФРА-М", 1997. – Кемеров В. Е. Стратегия // Современный философский словарь / Вячеслав Евгеньевич Кемеров. – Философский словарь [Текст] / ред. И. Т. Фролов. – Davidson D. What metaphors mean // Reference, truth and reality: Essay on the Philosophy of Language / Donald Davidson. – Дэвидсон Д. Что означают метафоры // Теория метафоры / Дональд Дэвидсон. – Chomsky N. Language and problems of knowledge / Noam Chomsky. – Хомский Н. Язык и проблемы знания / Ноам Хомский. – Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология / Георгий Петрович Щедровицкий. – Павленко Р. Проблема смысла / Роландас Павленис. – Макроструктура – це послідовність основних складових тексту, яка може бути подібною або відрізнятись у різних культурах. Порядок складових описів винаходів в Україні, США та Великобританії має схожу структуру.

В Україні вона повинна містити: назву винаходу та клас його міжнародної класифікації; галузь техніки до якої відноситься винахід, зокрема, галузь його використання; характеристику аналогів винаходу; характеристику прототипу, обраного заявником; критику прототипу; мету винаходу; сутність винаходу і його особливі (від прототипу) ознаки; перелік фігур графічних зображень (якщо вони необхідні); приклади певного виконання; техніко-економічну або іншу ефективність; формулу винаходу.

У США та Великобританії прийнята така структура опису винаходів: title of the invention (бібліографічний опис); abstract of the disclosure (реферат); cross-references to related applications (if any); (посилання на подібні заявки, якщо вони є); background of the invention (передумова винаходу); field of the invention (галузь винаходу); description of the prior art (опис відомого рівня техніки); summary of the invention (сутність винаходу) (резюме); brief description of the drawing (стислий опис креслення); description of the preferred embodiment(s) (опис найкращого варіанту(ов) втілення винаходу); claims (формула винаходу) [2: 27].

Отже, бачимо, що макроструктура опису винаходу є подібною у США, Великобританії та Україні. Але не завжди в описі винаходу присутні всі розділи: деякі з них можуть бути відсутні або бути об'єднаними з іншими розділами чи можуть наводитись в іншому порядку. Наприклад, реферати патентів США і Великобританії не завжди починаються фразами *This invention relates to/This invention concerns/The present invention resides in/ The invention provides:*

Abstract:

The subject invention provides an improved process for obtaining a mixture of polypeptides having nonuniform amino acid sequences, where each polypeptide consists essentially of alanine, glutamic acid, tyrosine and lysine where the resulting mixture of polypeptides comprises less than 0.3% brominated tyrosine and less than 1000 ppm metal ion impurities (PCT/US2005/032395).

Реферат:

Даний винахід належить до удосконаленого способу отримання суміші поліпептидів, що мають неоднорідні амінокислотні послідовності, де кожний поліпептид містить переважно аланін, глутамінову кислоту, тирозин та лізин, причому утворена суміш поліпептидів містить менш ніж 0,3 % бромованого тирозину та менш ніж 1000 ppm домішок іонів металів.

Інколи реферати починаються безпосередньо з опису винаходу, наприклад:

Abstract:

A formulation of a compound of formula (I), prasugrel, packaged in an air and moisture impervious gas-inerted blister pack (PCT/US2006/021860).

Але українською мовою вони перекладаються, враховуючи правила оформлення рефератів до патентних описів в Україні:

Реферат:

Винахід стосується нової лікарської форми сполуки формули (I) – прасугрелю, вмішену у повітряно- та вологонепроникну блистерну упаковку з інертним газом, способу її виготовлення та застосування.

Звичай в англійських патентних описах окремий розділ “Патентна формула” відсутній і формула винаходу може починатись різними виразами: *What is claimed as new is, as follows... Having thus described my invention, I claim... The invention is claimed as follows... I claim as my invention: It is therefore, particularly pointed out distinctly claimed as the invention...* Фрази, з яких починається патентна формула дуже різноманітні: 1. *I claim; We claim.* 2. *What I claim is; What we claim is.* 3. *What is claimed is.* 4. *Claims.* Всі ці вирази перекладаються як “формула винаходу”, “патентна формула”, інколи ці вирази при перекладі опускаються і не перекладаються []. У якості прикладу можна навести патентну формулу опису винаходу до патента США PCT/US2006/021860:

WE CLAIM:

1. A formulation comprising a therapeutically effective amount of the compound of formula I packaged in an air and moisture impervious gas-inerted blister pack.

1. Лікарська форма, яка містить терапевтично ефективну кількість сполуки формули I вміщену у повітряно- та вологонепроникну блистерну упаковку з інертним газом.

I Great Britain (PCT/GB2005/050184):

CLAIMS:

1. A composition that comprises an ecteinascidin and a disaccharide.

1. Композиція, яка містить ектинесайдин і дисахарид.

II. Вираження мовленнєвого акту. До 1920-х років у описах винаходів США і Великої Британії вживались особові речення, здебільшого із займенниками першої особи (I, we) :

We, Power Jets (Research and Development) Limited, a British Company, of Green Street, London, W. I, do hereby declare the invention, for which we pray that ... (GB)

Be it known that I, James S. Anthony, a citizen of the United States, residing at New York, have invented certain new and useful improvements in Governing Internal-Combustion Engines, of which the following is a specification (US)[2:12].

Зазвичай речення такого змісту не перекладались, враховуючи той факт, що ця інформація містилась у бібліографічних даних патентних описів. Пізніше ці речення почали замінювати особовими реченнями у третій особі однини:

This invention relates to/This invention concerns/The present invention resides in/ This invention is directed to

Винахід стосується/Винахід належить до.

Речення першої особи однини використовуються і в сучасних зарубіжних патентах:
I aim to provide an engine ...

I do not intend to limit myself to this exact form ...

В україномовних патентах займенник “я” не використовується:

Мета винаходу – створити двигун...

Винахід не обмежується цим конкретним варіантом...

Інколи у патентах США можуть використовуватись присвійні займенники:

My invention concerns/ My invention provides

В українських описах присвійні займенники у такому контексті не використовуються, отже у перекладі займенник ‘my’ вилучається чи замінюється займенником “цей”:

Винахід стосується/Цей винахід спрямовано на

III. Відмінності у використанні граматичних форм часу здебільшого стосуються умовних речень та узгодження часів в англійській мові. Вищезазначені конструкції в описах винаходів майже не використовуються, а, отже, граматичні форми в англійській та україномовних патентах зазвичай ідентичні. Але інколи у певних випадках прослідковується розбіжність при перекладі граматичних форм, наприклад:

Objects of the invention have been to provide a simple, practical, rugged, efficient form of construction to carry out this new; cycle of operation (PCT/US2006/021860).

Метою винаходу є створення простої, практичної та ефективної конструкції для виконання цього нового циклу роботи.

Отже, бачимо, що дієслово у даному прикладі патентного опису стоїть у Present Perfect, а в українській мові при перекладі приймає форму теперішнього часу. Але у більшості британських та американських описів винаходів у даному розділі дієслово здебільшого стоїть у Present Indefinite Tense, і перекладається відповідно дієсловом теперішнього часу:

The principal object of this invention lies in the provision of... (PCT/US1999/010077)

Метою даного винаходу є створення...

Як видно з вищенаведених прикладів, опис патенту є юридичним документом, його переклад має бути точним і зрозумілим. Формула винаходу повинна повністю відповідати оригіналу при перекладі. Ніякі перестановки елементів речення, синтаксичні або стилістичні зміни не допускаються. Чітка регламентація викладу матеріалу зазвичай визначається патентним законодавством і відповідними документами країни, вимагає

використання готових кліше при перекладі. Кліше, які є ситуативно обумовленими, полегшують спеціалістам розуміння сутності винаходу. Використання певних кліше при перекладі кожного комунікативного блоку забезпечує необхідну для юридичного документа формалізованість і стандартизованість.

Висновки. Переклад патентних описів стосується як технічних, так і правових питань. Завданням перекладача описів винаходів є точна передача змісту оригіналу, враховуючи при цьому культурні особливості текстів оригіналів. Для цього, окрім мови, права і техніки, перекладач має знати також стиль, структуру і термінологію описів винаходів. Лінгвістичний аналіз текстів описів винаходів, в якому порівнювалась макроструктура, вираження мовленнєвого акту та граматичні форми показав, що найбільше відмінностей у перекладі британських та американських описів існує у вираженні мовленнєвого акту в англійській та українській мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карпухина, С.И. Защита интеллектуальной собственности и патентование / С.И. Карпухина . – М. : Центр экономики и маркетинга, 2002 . – 350 с.
2. Руденко С.Д. Перевод описаний изобретений к патентным документам Великобритании и США: Методические рекомендации – М: ЦНИИПИ, 1980. – 45 с.
3. Übersetzen und Dolmetschen: eine Orientierungshilfe/ hrsg. von Joanna Best und Sylvia Kalina – Thübingen; Basel: Francke, 2002. – 341 S.
4. Климзо Б.Н. Перевод патентов : (особенности структуры, яз. и пер. изобретений, прилагаемых к патентам США и Великобритании) : курс лекций / Б.Н. Климзо. – М. : МПГИИЯ, 1976. – 96 с.
5. Мальковский Г.Е. Русский перевод патента США на изобретение// Язык и стиль научной литературы. Теоретические и прикладные проблемы. – М.: Наука, 1977. – 130 с.
6. Айзенкоп С.М., Багдасарова Л.В., Васина Н.С., Глущенко И.Н. Учебное пособие по техническому переводу. – Ростов н/Д: Изд-во Феникс, 1996. – 288 с.
7. Cross Martin . Literal Translation of Patents / Martin Cross . – 2010. – No.1 (19). – 28 p.
8. Т. Г. Клепикова. К проблеме перевода патентных формул / <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74154/30-Klepikova.pdf?sequence=1>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

www.wipo.int

www.uipv.org

Григоренко О.В., асистент

Киевский национальный ун-т им. Тараса Шевченко, Киев

ПЕРЕВОД ОПИСАНИЙ ИЗОБРЕТЕНИЙ США И ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Статья посвящена особенностям перевода патентных описаний. Внимание акцентируется на культурных, правовых и лингвистических особенностях перевода. Особое внимание уделяется лингвистическому анализу на примере сравнения макроструктуры,

выражения речевого акта и использования разных грамматических форм при переводе патентных описаний Украины, Великобритании и США.

Ключевые слова: *патентное описание, языковые, правовые и культурные особенности, макроструктура оригинала, выражение речевого акта, грамматические формы.*

Hryhorenko O., assistant professor
Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv

TRANSLATION OF US AND BRITISH PATENT DESCRIPTIONS

The article considers distinctive features of translation of patent descriptions. Cultural, legal and linguistic features of patent translation are emphasized in this article. Special attention is attached to the linguistic analysis of original and translation macrostructures, specific speech acts and grammatical forms in patent descriptions.

Key words: *patent descriptions, linguistic, legal and cultural features, macrostructure, speech act, grammatical forms.*

УДК 811.161.2'243: [378.4.016:728]

Бойко Г., викладач

Нац. ун-т «Львівська політехніка», Львів

ПОСІБНИК «МИСТЕЦТВО СТВОРЕННЯ СПОРУД» У СИСТЕМІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТУДЕНТАМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ «АРХІТЕКТУРА» ТА «БУДІВНИЦТВО»

Розглянуто і проаналізовано навчальний посібник з української мови як іноземної «Мистецтво створення споруд», який написали викладачі Національного університету «Львівська політехніка». Мета посібника – допомогти студентам-іноземцям закріпити набуті навички усного та писемного мовлення і лексико-граматичні моделі термінів з архітектури та будівництва.

Ключові слова: українська мова як іноземна, усні та писемні навички, лексико-граматичні моделі, архітектурна та будівельна термінологія.

Секція мовної підготовки іноземних студентів (СМПС) кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка» активно співпрацює із усіма Інститутами університету для того, щоб допомогти студентам-чужоземцям засвоїти весь навчальний матеріал того чи іншого напрямку, стати по-справжньому досвідченими науковцями і спеціалістами.

Викладачі СМПС упродовж багатьох років працюють над створенням навчально-методичного забезпечення для роботи з іноземцями, оскільки вважають, що освіта і знання культури, звичаїв, історії – є потужним чинником пізнання, збереження і поширення українства.

Перед нами стоїть важливе завдання: допомогти відкрити і розвинути у представників різних національностей любов і повагу до нашої держави, зберегти позитивний образ України та щирі почуття до людей на довгі роки у їхніх серцях, бо саме вони стають носіями переказів і спогадів про прекрасно проведені роки життя і навчання в Україні.

Ми переконані, що, підтримуючи у них все добре і позитивне, ми формуємо нових сильних особистостей, які зможуть впевнено долати всі труднощі життя, бути професіоналами своєї справи, незважаючи на мовні перепони.

Саме тому авторський колектив (Бойко Г.І., Качала О.А., Моторний А.В., Палінська О.М., Харчук Л.В.) і викладацький склад СМПС (Бойко Г.І., Качала О.А., Моторний А.В., Давиденко Т.В., Юзвяк І.П., Яремчук С.М.) розробив Навчальний посібник з української мови для студентів іноземців 1-3 курсів (напрямок архітектура та будівництво) «Мистецтво створення споруд».

Перш за все, це цікаві пізнавальні та спеціалізовані тексти з архітектури, будівництва та геодезії, це розроблена система вправ для розуміння, вивчення, закріплення матеріалу та для формування мовленнєвої, лінгвокраїнознавчої та спеціалізованої компетентності студентів, які вивчають українську мову на середньому та вищому етапах.

Посібник призначений для самостійної роботи, а також для навчання в аудиторії. У ньому поєднано вивчення складних термінів у простих лексико-граматичних конструкціях, цікава архітектура України та світу у поєднанні з граматикую, найрізноманітніші будівельні матеріали та інструменти та сучасні методи будівництва та розвиток споруд у всіх його проявах. Так, студенти зможуть швидко і легко повторити і засвоїти вивчений матеріал [4: 4].

«Мистецтво створення споруд» призначений для студентів Рівня В1 – В2, створений у форматі А4; обкладинка у зелено-білих кольорах, а наповнення чорно-біле, оскільки це і посібник, і робочий зошит студента, у якому можна писати, виконувати різноманітні вправи, креслити без додаткових матеріалів.

Навчальний посібник розділений на дві основні частини за навчальними курсами студентів архітекторів і будівельників Національного університету «Львівська політехніка». У ньому містяться 29 текстів зі спеціальностей «Архітектура», 26 текстів – «Будівництво» та 4 тексти – «Геодезія».

I Частина – «Архітектура» містить три розділи:

Розділ I має 10 текстів, які орієнтовні на перший курс (1. Архітектура, 2. Архітектура, 3. Історія архітектури, 4. Історія архітектури, 5. Історія архітектури, 6. Ордери архітектури, 7. Ордери архітектури, 8. Колони, 9. Арка, 10. Мозаїка).

Розділ II містить 10 текстів для другого курсу (1. Рисунок, 2. Малюнок, 3. Графіка, 4. Гравюра, 5. Гравюра на металі, 6. Гравірування, 7. Ксилографія, 8. Мідьорит, 9. Живопис, 10. Скульптура).

Розділ III презентує 9 текстів для третього курсу (1. Оптичні ілюзії, 2. Малі архітектурні форми, 3. Однородинні будинки, 4. Архітектура України, 5. Храми Львова, 7. Як урятував вежу?, 8. Характеристика забудови Львова, 9. Новітні течії архітектури).

II Частина – «Будівництво» містить чотири розділи:

Розділ I – 8 текстів для першого курсу (1. Будівельні матеріали, 2. Будівельний розчин, 3. Скло, 4. Кераміка, 5. Порцеляна і фаянс, 6. Цемент, 7. Пісок і керамзит у будівництві, 8. Щебінь).

Розділ II – 8 текстів для другого курсу (1. Види щебеню, 2. Щебінь, 3. Пісок, 4. Пісковий годинник, 5. Факти про керамзит, 6. Керамзитовий щебінь і гравій, 7. Керамзитобетонні блоки, 8. Утеплення керамзитом).

Розділ III – 10 текстів, які орієнтовані на третій курс (1. Бетони. Загальні відомості, 2. Структура бетону, 3. Властивості будівельних матеріалів, 4. Гідрофізичні властивості матеріалів, 5. Енергозберігаючі технології, 6. Машини для покрівельних робіт, 8. Покрівельні роботи та матеріали, 9. Секрети доброго даху, 10. Покрівлі будинків).

Розділ IV – 4 тексти для третього курсу (1. Загальні відомості з геодезії, 2. Поняття про геодезичні вимірювання, 3. Геодезична будівельна сітка, 4. Система координат в геодезії).

Кожен текст – заняття, оскільки *текст* є основним матеріалом уроку. До кожного тексту посібника є дотекстові та післятекстові завдання, які доповнюють його, розвивають на його основі різні види мовленнєвої діяльності [2: 198].

Подано в кінці книжки й словники архітектурних термінів із коментарем і будівельних термінів на англійській та французькій мовах, словник-довідка із будівництва, фізичні, хімічні та механічні властивості матеріалів, а також список використаних джерел.

До посібника також додається диск із текстами для самостійного читання, призначених для чужоземних студентів 1-3 курсів, котрі навчаються в українських вишах і вже пройшли підготовчий етап вивчення української мови, кольорові світлини до кожної теми і зразки контрольних робіт до поданих текстів.

Мета посібника – допомогти студентам-іноземцям закріпити набуті навички усного та писемного мовлення і лексико-граматичні моделі, а також полегшити розуміння текстів зі спеціальності через ознайомлення з українською архітектурною та будівельною термінологією і загалом посприяти розвитку студента як грамотної, різнобічно обізнаної особистості.

Ідея написання навчальних матеріалів виникла у 2009 році, коли впродовж кількох років довелося постійно займатися із студентами-іноземцями однієї спеціальності. За весь час роботи в аудиторії назбирувався матеріал, який був і необхідний, і цікавий студентам. Усі теми були апробовані з іноземцями-архітекторами і будівельниками, що дало поштовх до написання книги [2: 198].

Кожен урок має чітко окреслену структуру:

1. Коментар до тексту, що містить зазвичай словник до тексту, де пояснюються вперше вживані і, можливо, не всім іноземцям зрозумілі слова. Це, так зване, оглядове читання, така форма передбачає читання як і про себе так і вголос (візьмемо для прикладу текст «Арка»).

Пілон – 1) башта у вигляді зрізаної піраміди, яка зводилася біля входу в стародавній єгипетський храм; 2) масивні, звичайно прямокутні колони, що служать опорою арок, склепінь або оформляють з боків в'їзди, входи в парки, на мости і т. ін.

Розпір – брус, що використовується в різних конструкціях і спорудах для фіксації їх у певному положенні.

Вигнутий – який має форму округлого згину, згинів, дуги.

Брама – великі ворота, переважно при монументальних спорудах.

Лук – ручна зброя для метання стріл, яка має вигляд стягнутої тягивою дуги.

Неф – витягнуте у довжину приміщення (або частина приміщення), відокремлене рядом колон чи стовпів.

Віяло – виготовлений з легкого матеріалу предмет (звичайно у вигляді півкола), яким навівають прохолоду в обличчя під час спеки.

До кожного слова із *Коментаря* подається зображення для кращого і швидшого розуміння значення слова; виділені букви у словах – це правильне наголошування складів, відповідно до акцентологічних норм української мови [4: 49].

2. Дотекстові вправи містять важливу практичну функцію – закріпити і запам'ятати щойно вивчені нові слова у різних конструкціях [4: 49]. Наприклад:

1. Викресліть зайве слово: 1) пілон, башта, віяло, вежа; 2) двері, брама, брус, ворота; 3) лук, арбалет, рогатка, неф; 4) стріла, арка, півколо, дуга; 5) колона, стовп, споруда, опора; 6) обличчя, лице, морда, чоло.

2. Згрупуйте слова за родами.

<i>Чоловічий рід</i>	<i>Жіночий рід</i>	<i>Середній рід</i>

Башта, піраміда, храм, колона, арка, склепіння, парк, міст, брус, конструкція, споруда, положення, форма, згин, дуга, брама, ворота, лук, зброя, стріла, тятива, неф, приміщення, стон, віяло, матеріал, спека.

3. Допишіть прийменники: **в, з, на, зі, біля, в, у, з, в, для**. Складіть речення зі словосполученнями: 1) брус ... фіксації; 2) лук ... стрілами; 3) башта ... входу; 4) приміщення витягнуте ... довжину; 5) вхід ... храм; 6) виготовлений ... легкого матеріалу;

7) вхід ... міст; 8) використовується ... різних конструкціях; 9) приміщення ... колонами; 10) навіювати прохолоду ... обличчя.

3. Вивчальне і пошукове читання тексту. Добре прочитаний текст вголос дає можливість студентам вправлятися у правильній вимові і наголошуванні слів. Це читання розвивається у процесі самостійної роботи з текстом і має свою технологію. Їм сприяють після текстові вправи, що передбачають як письмові завдання, так і усні відповіді на запитання до тексту [4: 50-52]. Наприклад:

1. Прочитайте визначення слова «арка» і розгляньте малюнки.

Арка – (синоніми – лук, склепіння) (лат. *arcus* – дуга) криволінійне перекриття прорізу в стіні або простору між двома опорами (стовпами, колонами, пілонами), що передає на основу не тільки навантаження, а й розпір.

Термін також вживається для будь-якої вигнутої структури, що має форму арки. Арки можуть використовуватися як конструктивний архітектурний елемент, наприклад, над дверним проходом чи брамою, або у якості чисто декоративного елемента.

Арки вперше з'явилися у II тисячолітті до н. е. в архітектурі Стародавнього Сходу, набули широкого поширення в архітектурі Стародавнього Риму. Ними прикрашали храми і палаци.

А. Круглі арки:	В. Стрілчасті арки:
1. Напівкругла (напівциркульна).	17. Трикутна.
2. Напівкругла піднесена.	18. Ступенева.
3. Сегментна (лучкових).	19. Стрілчаста підковоподібна.
4. Кругла підковоподібна.	20. Стрілчаста сарацинська.
5. Підковоподібна.	21. Ланцетоподібна.
6. Три-центрова.	22. Рівностороння.
7. Три-центрова знижена.	23. Стрілчаста стисла.
8. Еліптична.	24. Стрілчаста сегментна.
9. Параболічна.	25. Чотири-центрові („Тюдор“).
10. Кругла у вигляді трилисника.	26. Повзуча.
11. Кругла, прикрашена трилисником.	27. Псевдо чотири-центрова.
12. Псевдо три-центрова.	28. Стрілчаста у вигляді трилисника.
13. Арка з наплічниками.	29. Стрілчаста (прикрашена трилисником).
14. Венеціанська.	30. П'ятилисна.
15. Флорентійська.	31. Кулеподібна.
16. Піднесена.	

Арка, що зроблена в стіні і не має наскрізних прольотів, називається сліпою або помилковою. Ряд сліпих арок утворює **аркатуру**.

Аркова система – тримална будівельна конструкція, що являє собою в основній схемі арку або сукупність взаємно пов'язаних арок. Прикладом аркової системи є **арочні ферми**:

Аркбутан (фр. *arc-boutant* – підпірна арка) – відкрита лучкова повзуча арка, зовнішня кам'яна напівварка, що передає розпір склепінь головного нефа готичного храму опорним стовпам – контрфорсам, розташованим за межами основного об'єму будівлі. Система аркбутанів, контрфорсів і нервюр складає конструктивну основу готичного храму.

Нервюра (фр. *nervure*, від лат. *nervus* – жила) – ребро склепіння. Зустрічаються ще в гіпогеях (погребальних камерах) Стародавнього Риму, в романській архітектурі XI – XII ст. Найбільшого розвитку набули в готичній архітектурі, де утворювали складні рисунки, зокрема зірчасті або у формі віяла. Для готики характерним є складний профіль нервюра. Застосовані у великій кількості, з елементу конструктивного часом виконували функцію більше декоративну.

2. Дайте відповіді на питання.

1. Що таке арка?
2. Де використовується арка?
3. Коли вперше з'явилися арки?
4. На які дві групи поділяються арки?
5. Що таке аркатура?
6. Що називають арковою системою?
7. Що таке аркбутан?
8. Що таке нервюра?

3. З'єднайте колонки в таблиці за зразком:

криволінійне	структура
вигнута	прохід
конструктивний	храми і палаци
дверний	архітектурний елемент
декоративний	система
прикрашені	перекриття
аркова	конструкція
тримаюча	елемента

4. Вставте правильний варіант – а), б), в) чи г).

1. Арка – криволінійне перекидання прорізу ... або простору між двома опорами.
а) у вікні б) в стіні в) у дверях г) у підлозі
2. Арки можуть ... як конструктивний архітектурний елемент.
а) застосовуватися б) виготовлятися в) використовуватися г) з'являтися
3. Арки вперше з'явилися у ... в архітектурі Стародавнього Сходу.
а) III тисячолітті до н. е. б) IV тисячолітті до н. е. в) VI тисячолітті до н. е. г) II тисячолітті до н. е.
4. Арка, що зроблена в стіні і не має наскрізних прольотів, називається ...
а) німою б) сліпою в) глухою г) мовчазною
5. Прикладом аркової системи є аroachні ...

а) заводи б) компанії в) ферми г) підприємства

6. Аркбутан – відкрита лучкова повзуча арка, зовнішня ... напіварка.

а) дерев'яна б) скляна в) кам'яна г) керамічна

5. Відшукайте пару. Як називаються ці слова і чим вони відрізняються?

<i>передавати</i>	розглянути	<i>робити</i>	утворити
розглядати	з'явитися	називати	передати
вживати	поширити	утворювати	скласти
вигинати	<i>передати</i>	передавати	<i>зробити</i>
використовувати	прикрасити	розташовувати	зустріти
з'являтися	вжити	складати	застосувати
поширювати	використати	зустрічати	назвати
прикрашати	вигнути	застосовувати	розташувати

6. Знайдіть правильне закінчення речень.

<i>Арка</i> –	відкрита лучкова повзуча арка, зовнішня кам'яна напіварка, що передає розпір склепінь головного нефа готичного храму опорним стовпам.
<i>Аркбутан</i> –	ряд сліпих арок.
<i>Нервюра</i> –	є прикладом аркової системи.
<i>Аркова система</i> –	криволінійне перекриття прорізу в стіні або простору між двома опорами (стовпами, колонами, пілонами).
<i>Аркатура</i> –	ребро склепіння, яке зустрічається ще в гіпогеях (погребальних камерах) Стародавнього Риму.
<i>Аркова ферма</i> –	сукупність взаємно пов'язаних арок.

Усі ці вправи не лише виробляють відповідні уміння і навички володіння мовою на різних рівнях, а й є цікавими і пізнавальними для виконавців.

Окрім того, письмового виконання потребують й інші завдання, наприклад поєднати прикметники з відповідними іменниками, завершити фразу, доповнити речення одним із запропонованих варіантів тощо.

Посібник розраховано на студентів-іноземців вищих навчальних закладів України. Вважаємо, що посібник є вагомим внеском у навчально-методичне забезпечення для роботи з іноземцями, оскільки освіта і знання культури, звичаїв, історії – є потужним чинником пізнання, збереження і поширення українства.

Усім студентам, хто хоче вивчати архітектуру і будівництво в Україні, цікавиться нашою країною та українською мовою, бажаємо впевненості, терпіння, сили волі, пізнавальних і цікавих років мандрування у світі навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко Г. Місто Лева: Навчальний посібник з української мови для чужоземних студентів. Рівень В2 / Галина Бойко, Олег Качала, Андрій Моторний, Олеся Палінська, Ірина Юзвяк. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. – 100с.
2. Кочан І. Місто Лева в лінгвокраїнознавчому курсі української мови як іноземної / І. Кочан // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Вид-во Львівського університету, 2014. – Вип. 9. – С. 196-200.
3. Наука і техніка в сучасному світі: збірник науково-популярних текстів та навчальних завдань для студентів-іноземців технічних вишів / [Г. Бойко, І. Василюшин, Т. Гроховська, О. Качала, А. Моторний, І. Юзвяк]; за ред. І. Карого. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – 180 с.
4. Мистецтво створення споруд. Навчальний посібник для студентів-іноземців 1-3 курсів технічних вишів. Спеціальність архітектура і будівництво (Рівень В1-В2) / [Г.І. Бойко, О.А. Качала, А.В. Моторний, О.М. Палінська, Л.В. Харчук]; за ред. І. Карого. – Львів: Львівська політехніка, – 2014. – 300с.
5. Місто Лева: навчальний посібник з української мови для чужоземних студентів / Г. Бойко, О. Качала, А. Моторний, О. Палінська, І. Юзвяк; за ред. І. Карого. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2013. – 100 с.

Бойко Г., преподаватель

Нац. ун-т «Львовская политехника», Львов

ПОСОБИЕ «ИСКУССТВО СОЗДАНИЯ СООРУЖЕНИЙ» В СИСТЕМЕ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО НА ЗАНЯТИЯХ СО СТУДЕНТАМИ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ «АРХИТЕКТУРА» И «СТРОИТЕЛЬСТВО»

Рассмотрено и проанализировано учебное пособие по украинскому языку как иностранному «Искусство создания сооружений», которое написали преподаватели Национального университета «Львовская политехника». Цель пособия – помочь студентам-иностранцам закрепить приобретенные навыки устной и письменной речи и лексико-грамматические модели терминов по архитектуре и строительству.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, устные и письменные навыки, лексико-грамматические модели, архитектурная и строительная терминология.

Boiko G., lecturer

National university “Lviv polytechnic”

«THE ART OF BUILDINGS’ CONSTRUCTION» TEXTBOOK IN THE SYSTEM OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE STUDY WITH STUDENTS OF ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION

The author considers and analyzes the textbook of Ukrainian language «The art of buildings’ construction», which is written by the teachers of the National university «Lviv Polytechnic». The purpose – to help foreign students to consolidate the acquired skills of oral and written language and lexical and grammatical pattern terms of architecture and construction.

Key words: Ukrainian as a foreign language, oral and written skills, lexical and grammatical models, architectural and construction terminology.

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

У статті розглянуто теоретичні передумови професійно орієнтованого навчання технічного перекладу майбутніх працівників сфери обслуговування: визначено поняття професійно орієнтованого навчання технічного перекладу ініціомовного мовлення майбутніх фахівців сфери обслуговування; розкрито мету та конкретизовано його зміст; проаналізовано та визначено психолінгвістичні особливості ініціомовного мовлення та виділено психологічні та дидактико-методичні передумови навчання.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, нелінгвістичний вищий навчальний заклад, психолінгвістичні засади, сфера обслуговування, технічний переклад.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Поглиблення міжнародних контактів, обмін інформацією про нові наукові відкриття і досягнення в науці, техніці між фахівцями з різних країн вимагають володіння іноземною мовою (ІМ) і навичок технічного перекладу не лише від перекладачів, але і від інженерів та інженерів-технологів. Однією з провідних галузей вітчизняної промисловості є харчова, тому особливо актуальним є набуття майбутніми фахівцями цієї галузі навичок перекладу ініціомовної фахової літератури з проблем харчової промисловості У зв'язку з бурхливим розвитком техніки та поширенням науково-технічної інформації виросло значення науково-технічного перекладу в межах нелінгвістичного вищого навчального закладу (ВНЗ). Тому, **актуальності** набуває дослідження психолінгвістичних особливостей перекладу і розроблення технологій подолання психологічного бар'єра майбутніми працівниками сфери обслуговування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблемою психолінгвістики займалися А. А. Потебня, Б. В. Беляєв, В. П. Белянін, І. Н. Горелов, Н. І. Жинкін, А. А. Залевська, І. А. Зимняя, А. А. Леонт'єв, В. А. Пищальнікова, Л. В. Сахарний, Р. М. Фрумкіна. А. А. Леонт'єв приділяє увагу породженню мовленнєвого висловлювання. Питання взаємозв'язку мислення і мовлення в своїх працях розглядають Л. С. Виготський, А. Р. Лурія. Проблему розуміння тексту досліджують А. А. Брудний, Т. ван Дейк і В. Кінч, О. С. Зорькіна, О. М. Корніяка. Психолінгвістичним підходом до внутрішнього контексту інтерпретації займається Е. Є. Камінська. Психолінгвістикою перекладу займалися І. А. Герман, С. В. Засєкін, І. В. Карпов, Л. В. Коломієць, В. А. Нурієв, В. Г. Красильникова, Т. Г. Пшонкіна, Л. О. Калмикова, В. І. Фінагентов. Проте, ці дослідники переважно розглядають загальні питання психолінгвістики перекладу або перекладу художнього тексту. Г. В. Чернов приділяє увагу психолінгвістичним основам синхронного перекладу.

Проте, наукові розвідки теоретичних передумов навчання перекладу технічних текстів майбутніми працівниками сфери обслуговування наразі залишається ще не дослідженими.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переклад науково-технічної літератури харчової промисловості вирізняється з поміж інших видів перекладу та медіації художньої літератури, газетних статей та документально-ділових матеріалів. Під поняттям «науково-технічна література в харчовій промисловості» ми розуміємо такі її різновиди, як власне науково-технічна література харчового виробничого циклу промисловості, зокрема, автентичні монографії, збірники та статті з різних проблем науки і техніки; учбова науково-технічна література (підручники, довідники тощо); науково-популярна література з різних підгалузей харчової індустрії, технічна і супровідна документація; технічна реклама, патенти тощо [8: 6 – 12]. Переклад або часткова медіація цієї літератури майбутніми працівниками сфери обслуговування, як підтвердили результати попередніх тестувань та підсумкових контрольних зрівів (рівня володіння ІМ студентів першого року навчання нелінгвістичного ВНЗ), викликає ряд труднощів.

Адже, мова науково-технічної літератури відрізняється від розмовної мови або мови художньої літератури певними лексичними, граматичними та стилістичними особливостями. Найбільш типовою лексичною ознакою труднощів перекладу науково-технічної літератури майбутніми працівниками сфери обслуговування є насиченість тексту, який перекладається, спеціальними термінами, термінологічними словосполученнями пов'язаними з виробничим процесом в галузі харчової промисловості. В межах нашої наукової розвідки під поняттям «термін» ми надалі розуміємо слова або словосполучення, які мають ті ж лінгвістичні властивості, як і інші одиниці словникового складу. Відмінність терміну від звичайного слова в межах лексики за фахом майбутнього працівника харчової галузі залежить, перш за все, від його значення. Терміни виражають поняття науково оброблені і властиві лише конкретній галузі науки і техніки [9: 48 – 55].

Науково-технічні терміни, як мовні ознаки, що репрезентують поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки, становлять суттєву складову науково-технічних текстів і є однією з головних причин виникнення труднощів при перекладі студентами нелінгвістичного ВНЗ з огляду на їх неоднозначність, відсутність перекладних відповідників (у випадку термінів-неологізмів) та національну варіативність [1; 6: 42 – 44; 7: 98 – 109].

Тому, наразі відкритим залишається питання подолання труднощів перекладу майбутніми працівниками сфери обслуговування термінології за фахом, що є головним для перекладу науково-технічних текстів – знання перекладознавчої теорії, як такої (що передбачено чинним законодавством в нормативних, робочих та навчальних планах лінгвістичного ВНЗ) чи професійні знання відповідної технічної галузі (нелінгвістичний ВНЗ). Нагальною є потреба подолання труднощів перекладу у процесі вивчення ІМ, зокрема, німецької, майбутніми інженерами-технологами для професійної комунікації з колегами з німецькомовних країн (ми беремо до уваги Євроінтеграційний вектор нашої держави), а також, розуміння науково-технічної літератури. Слідом за Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти знання ІМ включає в себе не лише сприйняття і відтворення, а й медіацію, тому навчання медіації є важливим в професійній підготовці майбутніх інженерів та інженерів-технологів [1: 6 – 7]. Так, О. Б. Дубінська займається питанням навчання медіації студентів мовних спеціальностей. С. Н. Щур досліджує

роль залучення медіації в навчальному процесі в мовному вищому навчальному закладі. І. О. Сімкова зазначає сучасні передумови реалізації підходів до навчання майбутніх перекладачів науково-технічного перекладу. Проте, дослідники займаються переважно навчанням медіації студентів філологічних спеціальностей. Дослідженням проблеми навчання технічного перекладу та формування іншомовної комунікативної компетенції у студентів нелінгвістичних ВНЗ для професійних потреб присвячено праці: А. В. Саркісова (проблема навчання перекладу технічного тексту майбутніх провідників міжнародного сполучення), питанню формування іншомовної комунікативної компетенції майбутніх інженерів-технологів присвячені дослідження Г. А. Гринюк та Н. І. Костенко; викладання іноземних мов для спеціальних цілей займались І. І. Морська, Р. О. Гришкова. Враховуючи, зазначене вище, ми прийшли до висновку, що розробка технології з подолання інтерференції в процесі медіації майбутніми працівниками сфери обслуговування засобом є нагальною при навчанні студентів нелінгвістичного ВНЗ перекладу текстів з харчової промисловості за фахом. На нашу думку, для навчання медіації професійних текстів технічного і технологічного спрямування слушно використовувати автентичні матеріали з Інтернет-ресурсів, зокрема, статті з Вікіпедії та фахових електронних видань. Переваги таких текстів полягають в тому, що студенти мають змогу працювати не з адаптованими текстами, а набувають навичок медіації автентичних оригінальних іншомовних текстів.

У такий спосіб цілі занять з німецької мови професійного спрямування (НМПС) у процесі формування професійно орієнтованої компетентності (ПОК) майбутнього працівника сфери обслуговування ми визначаємо, як розвиток перекладацької діяльнісної іншомовної компетентності не лише в повсякденних, загальних ділових, а й у фахових ситуаціях, які (поряд з навчанням іншомовної комунікації) передбачають усвідомлення студентом зв'язків між власною та іноземною культурами, розвиток та активізацію між-фахового мислення, формування навичок і вмінь автономного навчання, як особистої відповідальності студента за результати навчання шляхом організації навчального процесу спільно з викладачем.

Отже, цілі процесу формування ПОК НМПС передбачають свою реалізацію в п'яти компетентностях: іншомовній комунікативній, соціокультурній, фаховій, навчальній і методичній, які функціонують одночасно та комплексно [1, 2, 4, 5].

Іншомовна комунікативна компетентність, як сукупність знань, навичок й вмінь, дозволяє навчатися, працювати й спілкуватися в багатонаціональному суспільстві та досягати у рівноправному діалозі взаєморозуміння і взаємодії з представниками інших культур. Ця компетентність реалізується через розвиток навичок та вмінь в основних видах мовленнєвої діяльності, які охоплюють рецепцію, продукцію, інтеракцію та медіацію, і реалізуються як у письмовій, так і в усній формах. Навички й уміння формуються, розвиваються й удосконалюються у межах повсякденних та навчальних проблемних професійно орієнтованих комунікативних ситуаціях [4, 5].

Розвиток іншомовної комунікативної компетентності забезпечує майбутньому фахівцю сфери обслуговування можливість:

– удосконалювати свої вміння в читанні, аудіюванні, письмі та говорінні для вироблення навичок роботи з інформацією текстів різних типів з будь-яких джерел на основі вже набутих знань про світ; вилучати, аналізувати й систематизувати, добирати й передавати інформацію;

– на основі набутої інформації формулювати власну думку, обґрунтувати її та давати необхідні пояснення;

– розпізнавати наміри повідомлення, які відповідають певним різновидам текстів з їхніми граматичними структурами і правилами, розуміти й переносити їх на адекватні проблемні комунікативні ситуації [6: 42 – 44; 7: 98 – 109].

Соціокультурна компетентність – це вміння і готовність застосовувати сукупність соціолінгвістичних, соціопсихологічних, країнознавчих і міжкультурних знань для досягнення порозуміння між особами або групами, які є представниками різних соціумів, мовними засобами та в межах соціокультурного контексту однієї із сторін.

Створення на заняттях з НМПС атмосфери відкритості, психологічної готовності до сприйняття соціальних норм, правил поведінки іншого суспільства підвищує інтерес студентів до ознайомлення з культурою країни вивчуваної ІМ. Таке заняття:

– сприяє розумінню спільного й відмінного між іншомовними культурами;

– допомагає розпізнавати упередження та позбавлятися їх, сприяти толерантності, створювати основи для міжкультурних обмінів і допомагати діяти свідомо й відповідально як у власному суспільстві, так і в аспекті міжнародних зв'язків;

– сприяє формуванню у майбутнього менеджера харчової промисловості цінностей і норм поведінки, які посилюють прагнення і здатність до відповідальності за особисту діяльність (інтерес до інших, здатність до проникнення та емпатію, сміливість у висловленні власної думки, готовність брати на себе відповідальність, здатність до кооперації та співпраці, особливо у навчальній групі).

Фахова компетентність є вмінням якісно, самостійно й відповідально вирішувати стандартні та нестандартні професійні завдання. Її складають фахові навички й знання, досвід, розуміння специфічної фахової постановки питання та міжпредметних взаємозв'язків, а також уміння цілеспрямовано й технічно бездоганно вирішувати проблемні професійні завдання. На заняттях з НМПС перекладацька фахова компетентність формується через розвиток навичок та вмінь:

– володіти основними вміннями на загальному професійному рівні (ведення розмови, аргументації, унаочнення, презентації тощо);

– розкривати й відтворювати фаховий зміст комунікативними прийомами зі специфічним фаховим наповненням (порівняння, дефініція, називання, опис, класифікація, пояснення, реферування, посилання на приклади, уточнення, обґрунтування, доказ, судження тощо)[8: 6 – 12].

Навчальна компетентність трактується як уміння вчитися, використовуючи з максимальною ефективністю наявні засоби і форми навчання. До неї належать здатність і вміння співпрацювати в процесі навчання з викладачем та іншими студентами; вміння виконувати навчальні завдання з перекладу різного типу; вміння використовувати вже набуті лінгвістичні, фонові та соціокультурні знання. Формування навчальної компетентності на заняттях з НМПС відбувається через розвиток навичок і вмінь:

– застосовувати різні прийоми виконання навчальних завдань у залежності від заданої навчальної проблемної ситуації і типу завдань;

– використовувати технічні, зокрема, дистанційні засоби навчання;

– брати участь в інтерактивному іншомовному навчанні.

Методична компетентність – це навички й уміння оволодівати навчальними технологіями та стратегіями при вирішенні навчальних професійних завдань або проблем, а також переносити як нові знання, так і набуті стратегії на інші сфери професійної діяльності. При цьому майбутній працівник туристичної сфери має самостійно обирати, застосовувати й розвивати методи мислення та прийоми роботи або стратегії вирішення питань. Формуванню методичної компетентності на заняттях з НМПС сприяє розвиток навичок і вмінь:

- планувати й організувати виконання завдань, наближених до майбутньої професійної діяльності;
- вибирати техніки і стратегії навчання, враховуючи потенційну складність завдання;
- здійснювати самоконтроль за розвитком власної іншомовної мовленнєвої компетенції другою ІМ.

Реалізація теоретичних передумов навчання перекладу технічних текстів майбутніх працівників сфери обслуговування передбачає досягнення таких цілей:

1) *практичних цілей*, спрямованих на формування у студентів іншомовної мовленнєвої компетентності НМПС. (Їх змістовий аспект складають мовні знання та мовленнєві навички й уміння);

2) *виховної та освітньої цілей*, спрямованих на формування у студентів соціокультурної компетентності НМПС. (Їх змістовий аспект складає система соціокультурних знань про загальнолюдські цінності особистості, факти іншомовних культур, а також навички й уміння використовувати набуті соціокультурні знання відповідно до ситуацій професійної комунікації);

3) *розвивальних цілей*, спрямованих на формування у студентів навчальної компетентності НМПС. (Їх змістовий аспект складають здібності здійснювати мовленнєву, інтелектуальну, пізнавальну та емоційно-оцінювальну діяльність, навички й уміння учіння);

4) *професійних цілей*, націлених на формування у студентів професійної компетентності шляхом їх ознайомлення з різними методами і прийомами навчання ІМ та залучення до виконання професійно орієнтованих завдань. (Їх змістовий аспект складають навички та вмінь оволодівати навчальними технологіями та стратегіями при вирішенні навчальних професійних завдань або проблем, а також здатність переносити як нові знання, так і набуті стратегії на інші сфери професійної діяльності).

Саме останні, професійні цілі, з позицій соціокультурного підходу до навчання перекладу ІМ ми визначаємо як основні у навчанні майбутніх працівників сфери обслуговування.

Під поняттям «кваліфікація» працівника ми розуміємо синтез його професійної та іншомовної комунікативної компетентностей [1, 3, 5]. Це сполучення компетентностей дає підставу говорити про компетентну особистість, здатну ефективно взаємодіяти на різних рівнях із представниками міжнародної спільноти від імені нашої незалежної і суверенної держави.

Висновки. Отже, в процесі обґрунтування теоретичних передумов навчання перекладу технічних текстів майбутніх працівників сфери обслуговування ми охарактеризували сутність і структуру ПОК (іншомовна комунікативна, соціокультурна, фахова,

навчальна і методична компетентності). Зазначили особливості цілей професійно орієнтованого навчання майбутніх менеджерів харчової сфери НМПС.

Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо в розробці та апробації технології навчання медіації професійних текстів технічного і технологічного спрямування майбутніх працівників сфери обслуговування, чому будуть присвячені наші подальші наукові дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання/науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю.Ніколаєва. – К.:Ленвіт,2003. – 273 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
3. Дерешко Б. Ю. Классификация информационно-коммуникационных образовательных технологий и их использование в учебном процессе вуза / Б.Ю. Дерешко // Телекоммуникации и информатизация образования. – 2005. – № 6. – С. 92–103.
4. Мацюк О. О. Формування професійної компетентності майбутніх перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О. О. Мацюк. – Тернопіль, 2011. – 242 с.
5. Коваль Т. І. Інформаційні технології в перекладі : [навч. посіб.] / за заг. ред. Т.І. Коваль. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2010. – 261 с.
6. Окопна Я. В. Навчальний посібник «Deutsch nach Englisch für Hotelrestaurantwesen und Tourismus» з дисципліни ділова іноземна мова (за вибором студента) / Я. В. Окопна // Проблеми та перспективи розвитку сучасної лінгвістичної і методологічної науки : матер.: II Всеукр. наук.-практ. семінару, 1 квітня 2014. – К.: НУХТ, 2014. – С. 42 – 44.
7. Окопна Я. В. Соціолінгвістичні засади формування професійно орієнтованої компетентності у майбутніх туристичних менеджерів німецькою мовою як другою іноземною / Я. В. Окопна // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні та психологічні науки / гол. ред. Райко В. В. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2014. – №1(70). – С. 98–109
8. Рамкова програма з німецької мови для професійного спілкування. – К.:Ленвіт, 2006. – 90 с.
9. Сахневич І. Умови ефективної організації самостійної роботи із вивчення іноземної мови майбутніми технічними перекладачами в позааудиторний час / І. Сахневич // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 48 –55.

Окопная Я., канд. пед. н., доц.

Национальный университет пищевых технологий, Киев

Бойко А., преподаватель

Национальный университет пищевых технологий, Киев

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ОБУЧЕНИЯ ПЕРЕВОДУ ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ БУДУЩИХ РАБОТНИКОВ СФЕРЫ ОБСЛУЖИВАНИЯ

В статье рассмотрены теоретические предпосылки профессионально ориентированного обучения техническому переводу будущих работников сферы обслуживания. Определено понятие профессионально ориентированного обучения технического перевода иноязычной речи будущих специалистов сферы обслуживания; раскрыты цели и конкретизировано содержание такого обучения; проанализированы и определены психолингвистические особенности иноязычной речи, выделены психологические и дидактико-методические предпосылки обучения.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, нелингвистические вузы, психолингвистические основы, сфера обслуживания, технический перевод.

Окопна У., Phd

National university of Food Technologies, Kyiv

Войко А., teacher

National university of Food Technologies, Kyiv

THEORETICAL BACKGROUND OF TRAINING OF FUTURE TECHNICAL TRANSLATION SERVICE WORKERS

The article describes the theoretical background of job-related professionally foreign language translation training for future worker in the service sphere. The concept of professionally oriented training of technical translation in foreign speech to the future specialists in the services sphere has been presented. The main goals are revealed and specified content of such training has been analysed; the identified psycholinguistic peculiarities of foreign speech has been highlighted and the psychological and didactic-methodological background of job-related foreign language translation have been noticed.

Keywords: intercultural communication, non-linguistic university psycholinguistic framework, service sphere, technical translation.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ ФРАНКОМОВНОЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ТУРИСТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Опанування основ перекладацької діяльності французькою як другою іноземною мовою студентами напряму підготовки «Туризм» є необхідним, адже воно сприяє збагаченню їхнього досвіду професійної підготовки та значному розширенню їхнього світогляду в межах фахових та комерційних можливостей. Складовими перекладацької компетенції французькою мовою майбутнього туристичного менеджера є відповідні міжкультурна професійно орієнтована компетенція, комунікативна компетенція, соціокультурна, соціолінгвістична та ін. Для майбутніх працівників туристичного менеджменту є домінуючою формування перекладацької компетенції, що включає базове володіння лінгвістичними знаннями та високий рівень професійних комунікативних умінь і навичок.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, вихідна мова, іноземна мова, мова перекладу, перекладацька компетенція, туристичний менеджмент.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Провідною метою вивчення іноземної мови (ІМ) студентами нелінгвістичних вищих навчальних закладів (ВНЗ) напряму підготовки 6.140103 «Туризм» стає іншомовна фахова компетентність особистості, а бажаним результатом – використання другої ІМ, як доступного засобу спілкування і збагачення досвіду професійної підготовки [2: 19].

Навчання перекладу майбутніх працівників туристичного менеджменту сприяє збагаченню їхнього досвіду професійної підготовки та значному розширенню їхнього світогляду в межах фахових та комерційних можливостей в різних геополітичних зонах. Опанування основ перекладацької діяльності французькою, як другою ІМ студентами-нефілологами на курсі «Ділова іноземна мова (за вибором студента)» є релевантним. **Актуальність** нашого дослідження зумовлюють потреби соціального замовлення суспільства щодо готовності випускників нелінгвістичного ВНЗ реалізації перекладацької діяльності в секторі надання туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Різні концепції комунікативної компетенції, частиною якої є міжкультурна компетенція, неодноразово були предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, Б. Беляєва, І. Зимньої, В. Карабана, І. Корунця, Г. Мірама, R. Brislin, E. Glitt, W. Gudykunst, M. Gutner та ін. Формуванню перекладацької компетентності присвячено праці В.Комісарова, Л. Лагишева, Р. Міньяр-Белоручева, М. Прозорової, Я. Рецкера, Ж. Таланової, І. Халєєвої, А. Швейцера, А. Янковця тощо. Про особливості розвитку та формування соціокультурної компетентності зазначено в наукових розвідках О. Бирюк, І. Закір'янової, Д. Іщенко, С. Шукліної та ін. На формуванні комунікативної

компетентності акцентовано в дослідженнях С. Зенкевич, Л. Мігіної, Ю. Пассова, Л. Романишина, З. Підручної. Формування професійної компетентності виокремлено в публікаціях Л. Зеленської, Л. Карпової, Н. Кузьміної, Н. Лобанова, А. Маркової. На формуванні окремих аспектів професійної іншомовної компетентності наголошено Л. Апатовою, В. Баркасі, О. Волченко, Н. Гез, А. Гордєєвою, В. Калініним, Б. Ліхобабіним, С. Ніколаєвою, О. Овчарук, О. Пінською, Є. Росляковою, В. Ріверс, В. Редько, В. Кейблз, Ф. Вінгардом. В дослідженнях А. Алексюк, В. Борисова, К. Дурай-Новакової, А. Капської, В. Рибалки, С. Сисоєвої розглянуто рівні володіння ІМ щодо готовності реалізації професійної діяльності студентами нелінгвістичного ВНЗ.

Проте, хоч в теорії та практиці вищої освіти накопичено значний досвід, який може стати основою формування міжкультурної компетентності студентів нелінгвістичного ВНЗ, особливості формування професійно орієнтованої франкомовної перекладацької компетентності у майбутніх працівників туристичного менеджменту досліджено не повністю, що й обумовило мету нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією зі складових перекладацької компетенції майбутнього туристичного менеджера є формування міжкультурної професійно орієнтованої компетенції французькою мовою як другою ІМ. Міжкультурний компонент імпліцитно міститься у інших компетентностях, які складають іншомовну комунікативну компетенцію (наприклад, мовну, мовленнєву, соціокультурну, соціолінгвістичну та ін.), оскільки їхня повна реалізація у ситуаціях міжкультурного спілкування безпосередньо залежатиме від рівня міжкультурної компетенції комунікантів. Вибір тих, чи інших мовних та мовленнєвих засобів у спілкуванні представників різних культур, соціальних груп базується на міжкультурній компетенції [2: 21-22]. Вона не обмежується наявністю у студентів знань культурних стандартів країни, мова якої вивчається, знань про схожості і відмінності своєї та іншої культури. За узагальненням визначенням І. Бахова міжкультурна компетенція являє собою складне поєднання знань, умінь, якостей та здатностей особистості, які забезпечують вибір адекватних засобів і стратегій комунікативної і некомунікативної діяльності й поведінки студентів в умовах міжкультурної взаємодії. Ми вважаємо, що важливим результатом формування міжкультурної взаємодії, слідом за І. Баховим, є розвиток у студентів нелінгвістичного ВНЗ наступних якостей особистості, як здатність до безперервної освіти, що передбачає наявність прагнення розширювати знання про культурне і соціокультурне життя країни, мова якої вивчається, і рідної країни, міжкультурної адаптації, здатності до рефлексії, толерантності, емпатії [2: 24-25].

Формування цілей статті. Виходячи із зазначеного вище, мету нашої наукової розвідки ми вбачаємо у теоретичному обґрунтуванні формування франкомовної перекладацької компетентності майбутнього фахівця туристичного менеджменту, як основи його іншомовної комунікативної культури.

Перекладацька компетентність студента залежить від мотивації, що складається з таких частин як особистісна мотивація, культурна мотивація, комерційна діяльність. Формування мотивації має багатовекторну залежність. Тут потрібно сказати про вплив загальнокультурного рівня самого студента, його виховання, його психологічних особливостей, прагнення до навчання, а також достатніх умов для вивчення іноземної мови. Однією і найголовнішою з цих умов є педагогічна і міжкультурна компетентність викладача. Не менш важливою є особлива форма спілкування між студентом та викладачем, що

сприяє формуванню у студента нових мотиваційних каналів для оволодіння мовою. Всі ці чинники значною мірою залежать від того наскільки вірно викладач зможе побудувати програму розвитку міжкультурної комунікації студента. І на тлі цього стане можливою достатню мотивована перекладацька діяльність студента.

Серед особливих заходів педагогічної діяльності слід звернути увагу в першу чергу на підвищення рівня не лише мовної а й геополітичної, історичної, країнознавчої культури країни мова якої вивчається. Потрібно не лише тренувати переклад в звичайній аудиторії але й проводити заняття у спеціально обладнаній лабораторії для усного перекладу і проводити виїзні заняття, зокрема виїзні екскурсії за участю всіх студентів групи

Один з важливих боків формування перекладацької компетенції – це розвиток спілкування. На думку С. Тер-Мінасової «навчити продукувати, створювати, а не лише розуміти іноземну мову – це важке завдання, ускладнене ще й тим, що спілкування – не просто вербальний процес. Його ефективність залежить від багатьох чинників: знання мови, умов та культури спілкування, правил етикету, знання невербальних форм висловлювання (міміки, жестів і т. ін.), ґрунтовних фонових знань і т. ін.» [9:28]. Ми є прибічниками інтерактивної комунікації студентів між собою та з викладачем підчас заняття. Важлива внутрішня мотивація студентів у вивченні французької мови та постійне розширення мовленнєвої практики. Студенти мають брати активну участь у засвоєнні знань, а навчання має бути пристосованим до гнучкої зміни навчальних ситуацій в залежності від успішності студентів та їхніх індивідуальних потреб. Обсяг отриманої студентами інформації у такому разі значною мірою залежить від їхніх потреб та життєвого досвіду яким вони володіють і який вони залучають до процесу навчання.

Разом з тим викладач виступає помічником в процесі оволодіння. Він формує діалоги та діалогічні групи, пропонує студентам навчальні матеріали на додачу до того що вони знайшли самі, інформує їх про цілі навчання, проводить аналіз їхніх потреб але при цьому вони самі беруть на себе відповідальність за приймання рішень що стосуються тактики навчання.

Зважаючи на те що йдеться про студентів певного профілю, а саме туристичного менеджменту, їм пропонується цілеорієнтований зміст (David R. Carless) діалогів та текстів для перекладу. Це вдосконалює якість навчання та оцінювання. Цілеорієнтований зміст забезпечує структуру, через яку студенти йдуть до визначеної цілі, активно виконуючи навчальні завдання із урахуванням загальноєвропейських компетенцій володіння іноземною мовою [6: 131].

Розвитку міжкультурної комунікації також сприяє опанування міжпредметними зв'язками у педагогіці навчання перекладу. На думку О. О. Мацюк, міжпредметні зв'язки це принцип навчання, який полягає у встановленні взаємозв'язків між навчальними предметами, реалізація яких сприяє вдосконаленню підготовки фахівця та утворенню комплексних знань про явища та факти реальної дійсності [7:147]. З точки зору системного підходу міжпредметні зв'язки розглядають Н. Лошкарьова, І. Зверев та В. Максимова пропонують класифікацію за об'єктом, на основі якого встановлюються зв'язки між навчальними предметами, виходячи зі спільності структури навчальних предметів і структури процесу навчання. Автори розрізняють такі типи зв'язків:

1) за змістом навчального матеріалу (змістовно-інформаційні). У процесі підготовки перекладачів до професійної діяльності використання змістовно-інформаційних

міжпредметних зв'язків сприяє більш ефективному переносу лінгвістичних знань у професійно орієнтовані («Ділова іноземна мова (за вибором студента)» (2-5 курси), лінгво-країнознавство франкомовних країн (факультативний курс);

2) за вміннями, що формуються (операційно-діяльнісні). Такі міжпредметні зв'язки сприяють формуванню у майбутніх перекладачів системи загальнопредметних умінь у різних видах діяльності. Ефективність процесу формування професійної компетентності перекладача значним чином залежить від реалізації міжпредметних зв'язків під час викладання перекладу професійного спрямування, оскільки їх використовують при навчанні усіх дисциплін. Попередні міжпредметні зв'язки відбуваються між такими дисциплінами: «Ділова іноземна мова (за вибором студента)» та «Менеджмент туризму», «Маркетинг туризму», «Готельно-ресторанна справа», «Економіка».

3) за методами і засобами навчання (організаційно-методичні).

Використання організаційно-методичних міжпредметних зв'язків у процесі підготовки туристичних менеджерів орієнтує мислення студентів на використання під час вивчення фахових дисциплін таких методів, як аналіз, моделювання, аналогія, ідеалізація, уявний експеримент. Моделювання комунікативної ситуації (ведення переговорів, участь у конференції, саміті тощо) задовольнить різноманітні потреби ділового спілкування та надасть можливість студенту відчути себе у ролі перекладача. Студенти повинні вміти на основі зразка чи шаблону перекласти та оформити ділові документи (контракт, угода, ділове листування тощо), підготувати презентацію (робота у Power Point). Аналіз педагогічних джерел засвідчив, що міжпредметні зв'язки сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів, кращому розумінню навчального матеріалу, оскільки демонструють його зв'язок із практичною діяльністю, ефективному формуванню інтегрованих знань, умінь і навичок, підвищенню рівня доступності і науковості навчання [7: 147-148, 150].

Ставлячи за мету факультативного курсу формування перекладацької компетенції (ПК) у студентів-нефілологів, потрібно усвідомити, яку саме особистість маємо сформувати й на які аспекти формування ПК звернути більше уваги. Під основами формування ПК будемо розуміти таке оволодіння перекладацькою діяльністю, яке дозволить задовільно забезпечувати переклад за тематикою, обмеженою сферою професійного спілкування. Незавершеність такої компетенції робить необхідним спрямувати навчання слухачів факультативного курсу на самостійне розвинення й удосконалення умінь та навичок перекладацької діяльності як у межах самостійної роботи протягом навчання, так і після його завершення [5: 118-119].

Проблема визначення складових перекладацької компетенції не одноставно розглядається дослідниками. Поняття „перекладацька компетенція”, яке аналізувалося в численних працях, у найбільш загальному значенні розглядається як здатність перекладати (усно або письмово) на фаховому рівні. Проведений нами аналіз вищезгаданих наукових праць свідчить про те, що здійснені дослідження не вичерпують усіх аспектів проблеми формування професійно-орієнтованої перекладацької компетенції, зокрема не визначеним залишається поняття „професійно-орієнтована перекладацька компетенція майбутніх філологів”, не розглядаються знання, навички та вміння як складові цієї компетенції, набуття яких є конче необхідним для її формування. Саме тому ми розглянемо цю проблему, вирішення якої, як зазначалося вище, стане підґрунтям для створення науково обґрунтованої системи вправ. Узагальнення існуючих точок зору дозволяє припустити, що

до змісту професійно-орієнтованої перекладацької компетенції входить низка компонентів, зокрема, комунікативний, професійно-технічний, текстотворюючий, прагматичний, стратегічний та морально-етичний [3: 40].

Комунікативний компонент у свою чергу, включає три складові: мовну, мовленнєву та соціокультурну. Відповідно, мовна компетенція означає певний ступінь усвідомлення принципів системної організації мов і закономірностей їхнього функціонування, готовність використовувати мову як засіб мовленнєвої та розумової діяльності. Мовленнєва компетенція є одночасно підґрунтям для функціонування усіх видів мовленнєвої діяльності і результатом їх формування. Вона забезпечує не тільки сприйняття та породження текстів під час природного спілкування, але й фазу „перекодування” в умовах усного або письмового перекладу.

Соціокультурна компетенція складається з країнознавчої, лінгво-країнознавчої та предметної компетенцій. Країнознавча складова – це знання про культуру країни, мова якої вивчається (інформація, що стосується історії, географії, економіки, державного устрою, особливостей побуту, традицій та звичаїв країни тощо). Лінгвокраїнознавча компетенція передбачає усвідомлення особливостей мовленнєвої та немовленнєвої поведінки носіїв мови у різних ситуаціях спілкування. Предметна складова – це володіння певною сумою фонових знань, що стосуються відповідного фаху і без яких неможливий якісний галузевий переклад. Адекватний рівень подібного володіння має забезпечуватися вмотивованим відбором змісту навчання майбутніх перекладачів та науковою організацією процесу формування їхньої фахової компетенції.

Професійно-технічна компетенція перекладача передбачає наявність знань загальних принципів теорії та практики перекладу, а також навичок та умінь тих видів перекладу, що необхідні у конкретній ситуації.

Текстотворююча компетенція означає усвідомлення та практичне застосування правил побудови різних видів текстів, які відображають ситуацію та сферу спілкування. Тексту властиві зв'язність, логічність та організація. Текстотворююча компетенція забезпечує породження цілісного тексту з використанням різних засобів смислового та формального зв'язків.

Прагматична компетенція визначається як потенційний вплив тексту оригіналу на його споживачів. Завданням перекладача є розпізнавання ступеня такого впливу і вибір відповідних прийомів для забезпечення еквівалентної дії на адресатів тексту перекладу, порівняно з дією тексту оригіналу.

Стратегічна складова передбачає спроможність перекладача усвідомлювати глибинний смисл оригіналу, а також здатність застосування адекватних перекладацьких стратегій для його збереження у тексті перекладу. Як відомо, змістом поняття „перекладацька стратегія” є порядок і суть дій перекладача під час перекладу певного тексту. Фонова інформація, відповідно до точки зору, що розглядається, включає конкретні факти щодо історії та державного устрою національної спільноти, особливостей її географічного середовища, характерних предметів матеріальної культури минулого і сьогодення, етнографічних та фольклорних понять і т. і. [1; 4].

На думку інших дослідників, фонові знання – це сукупність даних та відомостей про специфіку країни, мова якої вивчається, її національну культуру, менталітет народу, національні особливості вербальної та невербальної поведінки тощо. Отже, у

цій концепції до фонових знань віднесені базові поняття, які допомагають адекватно орієнтуватися у соціокультурному контексті певної комунікативної ситуації, правильно інтерпретувати та перекладати зміст мовленнєвої та немовленнєвої поведінки представників двох культур [3: 43].

Формування вмінь та навичок перекладацької діяльності у різних видах перекладу базується на основі постійного зіставлення вихідної мови (рідної) та мови перекладу (французької) у граматиці, лексиці та стилістиці, що забезпечується свідомо-зіставним методом навчання.

Завдання, що формують навички й вміння з перекладацької діяльності спрямовані на систематизацію мовного матеріалу, його поширення й поглиблення у співвідношенні міжмовних явищ на рівні граматики, лексики, стилістики (мовна компетенція). Для цієї групи характерні завдання такого типу: зіставте послідовність членів простого речення всіх видів у ВМ (вихідна мова) та ПМ (мова перекладу); зіставте форму вираження темпоральних, локальних, атрибутивних (тощо) відносин в обох мовах-контактерах; зіставте структуру складаних речень в обох мовах; підберіть еквіваленти у ПМ до синонімічного ряду у ВМ; підберіть дієслова, що вживаються зі словом “контракт”, “компанія”, “візит” тощо у ПМ й у ВМ (робота зі словником сполучуваності); замініть фразеологізм словом або словосполученням, підберіть еквіваленти у ПМ; замініть стилістично означене речення реченням нейтрального стилю, знайдіть еквіваленти обом реченням у ПМ [5: 121].

Комунікативна плюрилінгвальна компетенція розвивається за допомогою формування вмінь і навичок свідомого відбору мовних засобів у співвідношенні з метою мовлення та сферою спілкування, їх співставленням у мовах-контактерах [8: 6].

При формуванні навичок письмово-письмового перекладу, який є домінуючим для цієї категорії слухачів спецкурсу, доцільно виконувати такі вправи, які базуються на аналізі змісту тексту. До них відносять вправи на трансформацію речень і абзаців, абзацно-фразовий переклад, переклад-переказ, заповнення пропусків у тексті перекладу (засоби зв'язку, когезія та прецизійні слова), заміна у тексті перекладу стилістично нейтральної лексичної одиниці на стилістично позначеної.

Письмово-усний переклад може відбуватися як з паралельним використанням підготовленого словника, так і без нього. Ефективним видається використання такого виду перекладу без словника із незначною кількістю (до 3%) незнайомої лексики, що тренує у перекладача навички мовної здогадки, активізує уважне ставлення до контексту слововживання.

Навички усно-письмового перекладу можуть формуватися як із використанням магнітофонних записів (адаптованих або оригінальних), так і з голосу. Динаміка формування навичок та вмінь у такому виді перекладу спрямована від диктанту-перекладу до підготованого перекладу аудіотексту, зі знятими труднощами, – до перекладу-конспекту з подальшим записом повного тексту на ПМ [5: 122].

Висновки. Завдання формування всіх означених вище компетенцій спрямовано на розвиток здатностей слухачів курсу до безперервного прагнення поширювати знання про культурне, соціокультурне життя країни ПМ і рідної країни. Таким чином, розглянутий нами склад професійно-орієнтованої перекладацької компетенції студентів туристичного менеджменту є підґрунтям для створення науково обґрунтованої системи, оскільки оволодіння перерахованими вище знаннями є можливим при виконанні перекладацьких

вправ та формуванні перекладацьких навичок, які сприяють підготовці професіонала у сфері туристичного менеджменту.

Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо в розробці системи вправ для формування професійно орієнтованої франкомовної перекладацької компетентності у майбутніх працівників туристичного менеджменту чому будуть присвячені наступні наші публікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение : учеб. пособие для студентов филол. и лингв. фак-тов. высш. учеб. заведений] / И. С. Алексеева. – СПб. : Филол. ф-т СПбГУ; М. : Академия, 2004. – 352 с.
2. Бахов І.С. Міжкультурний аспект формування професійної компетентності майбутніх перекладачів / І.С. Бахов // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі: Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Пошуки: зб. наук. праць. – Вип. 16. – Харків, 2009. – С. 18-26.
3. Ганічева Т.В. Фонові знання у структурі професійно-орієнтованої перекладацької компетенції майбутніх філологів./ Ганічева Т.В.// Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі: Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Пошуки: зб. наук. праць. – Вип. 15. – Харків, 2009. – С. 40-48.
4. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: учеб. пособие В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 424 с.
5. Куплевацька Л.О. Формування основ перекладацької компетенції у не філологів у межах факультативного курсу./ Куплевацька Л.О.// Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки. – Вип. 18. – 2011. – С. 117-124.
6. Купріна Т.В. Сучасні тенденції навчання англійської мови студентів-менеджерів/ Купріна Т.В. //Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки. – Вип. 12. – 2007. – С. 130-135.
7. Мацюк О. О. Міжпредметні зв'язки як педагогічна умова забезпечення ефективності процесу формування професійної компетентності перекладача засобами ІКТ / О. О. Мацюк // Викладання мов у вищ. навч. закл. освіти на сучас. етапі. Міжпредмет. зв'язки. – Вип. 14. – 2009. – С. 145-151.
8. Окопна Я. В. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук «Професійно орієнтоване навчання діалогічного мовлення майбутніх працівників сфери обслуговування (німецька після англійської)». – Одеса – 2012. – 23 с.
9. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo. – 2000. – 624 с.

Стрижнева М., преподаватель
Национальный университет пищевых технологий, Киев

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ ФРАНКОЯЗЫЧНОЙ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ РАБОТНИКОВ ТУРИСТИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА

В овладении основами переводческой деятельности французский как второй иностранный язык для студентов направления подготовки «Туризм» является необходимым, поскольку он способствует обогащению их опыта профессиональной подготовки и существенному расширению их мировоззрения в рамках профессиональных и коммерческих возможностей. Составляющими переводческой компетенции французского языка будущего менеджера по туризму являются: межкультурная, профессионально ориентированная, коммуникативная, социокультурная, социолингвистическая и другие компетенции. Для будущих работников туристического менеджмента доминантным является формирование переводческой компетенции, которое включает базовое владение лингвистическими знаниями и высокий уровень профессиональных коммуникативных умений и навыков.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, иностранный язык, язык перевода, переводческая компетенция, туристический менеджмент.

УДК 378:811.1/8

Дементьева Т.Г., кандидат филологических наук, доцент
Минский госуниверситет лингвистич. университет, Минск, Республика Беларусь

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ К МЕЖКУЛЬТУРНОМУ ОБЩЕНИЮ

Использование социальных и информационных технологий способствует повышению коммуникативной мотивации взрослых обучающихся, обеспечивает наглядность и контроль, повышает активность обучающихся, создает условия для самостоятельной работы, способствует интенсификации учебного процесса и более эффективной подготовке специалистов к межкультурному общению.

Ключевые слова: иностранный язык, технологии, коммуникативное задание, дискуссия, драматизация.

Интеграция Республики Беларусь в мировое экономическое и культурное пространство, расширение международных связей, развитие международного туризма значительно повысили статус иностранных языков. Их главное назначение на современном этапе – обеспечивать взаимодействие и сотрудничество народов, исключать возможности негативного влияния на процесс национальной самоидентификации и культурного самоопределения личности; повышать готовность человека к личностной и профессиональной

© Дементьева Т.Г., 2015

самореализации посредством использования иностранного языка наряду с родным языком [1:3]. Следовательно, процесс обучения иностранному языку должен быть направлен на подготовку к межязыковому межкультурному общению.

Использование инновационных социальных и информационных технологий способствует повышению коммуникативной мотивации взрослых обучающихся, обеспечивает наглядность и контроль, повышает активность обучающихся, создает условия для их самостоятельной работы, способствует интенсификации учебного процесса. Примером использования социальной технологии обучения иностранным языкам может служить метод коммуникативных заданий, при выполнении которых обучающиеся должны *использовать* язык (а не демонстрировать, т. е. содержание важнее, чем форма) для достижения *определённого результата*. Приведем в качестве примера коммуникативное задание: «Сравните отношения между родителями и детьми в белорусской и во французской семье».

Общей целью упражнений на *подготовительном этапе* является создание условий, которые способствовали бы наиболее эффективному выполнению самого коммуникативного задания. Подготовительные упражнения, снимающие лингвистические трудности, выполняются с тем, чтобы во время выполнения основного задания обучающиеся больше времени могли уделять содержанию, что и является сутью коммуникативных заданий. Это могут быть разнообразные языковые и условно-речевые упражнения на формирование лексических и грамматических навыков, на тренировку структур и лексики, желательных для выполнения основного задания. Примерами подготовительных упражнений являются выполнение аналогичного задания (Охарактеризуйте отношения между Вами и Вашими родителями, между Вами и Вашими детьми), а также упражнений, активизирующих фоновые знания обучающихся (Дайте характеристику типов семей, существующих в Беларуси и во Франции).

Сложной проблемой на *этапе выполнения задания* является проблема сочетания ориентации на содержание или на форму. Явное внимание к форме (исправление ошибки, комментарий преподавателя, совет-напоминание и т.п.) может превратить коммуникативное задание в обычное условно-речевое или даже языковое упражнение. Более естественно вписывается в процесс выполнения коммуникативного задания скрытое внимание к форме (переспрос, перефразирование неправильного предложения или выражения и т.п.).

Основной целью упражнений на *заклочительном этапе* является анализ выполнения самого задания с точки зрения формы и содержания. Примером языковых упражнений, посвящённых анализу языковых явлений, может быть выборка ошибок, допущенных обучающимися при использовании определённой грамматической структуры с последующим анализом, исправлением ошибок, и выводом правила. Наряду с языковыми упражнениями целесообразно также предлагать учащимся задания на рефлекссию, что очень важно для развития учебно-познавательной компетенции обучающихся: оценки успешности выполнения задания и применённых стратегий.

Еще одним примером использования социальных технологий обучения иностранным языкам специалистов может служить технология «Драматизация». Обучение иностранному языку с использованием приёмов драматизации является неотъемлемой частью коммуникативной методики. Драматизация предоставляет слушателям возможность

непосредственного участия в речевом общении. Приёмам драматизации присущи такие аспекты подлинной коммуникации, как определённый эмоционально-психологический фон и паралингвистическое сопровождение в виде жестов, мимики, позы и движения.

Важным условием использования приёмов драматизации в процессе обучения иностранному языку является создание соответствующего психологического климата в группе. В фокусе внимания преподавателя должно быть создание условий и мотивации для актов коммуникации, а не корректировка их языкового оформления. Ещё одним важным условием использования приёмов драматизации является активизация творческого потенциала, включение воображения обучающихся через обращение к личностному опыту эмоциональных переживаний и состояний.

Однако, говоря о несомненных достоинствах социальной технологии «Драматизация», мы признаем, что применение только данной технологии для формирования познавательной самостоятельности слушателей недостаточно. В эпоху тотальной информатизации общества в целом, и системы образования, в частности, с целью улучшения качества преподавания иностранных языков необходим симбиоз социальных и информационных технологий. Использование информационных технологий при обучении иностранным языкам способствует повышению его интенсивности и эффективности, т.к., имея более обширный арсенал средств, они способны активизировать интересы и эмоции обучающихся, их мотивацию и, тем самым, заставить более эффективно функционировать мышление и память. Кроме этого, мультимедийные технологии развивают автономию обучающихся в учебной деятельности, что чрезвычайно важно в условиях заинтересованности взрослых слушателей в возможности непрерывного обучения.

В качестве примера приведем сценарий учебного занятия по теме «Образ женщины в разные эпохи», посвященного Международному дню 8 марта.

Занятие было организовано в группе слушателей, повышающих квалификацию по французскому языку по образовательной программе «Иностранный (французский) язык – поддерживающий курс». Курс рассчитан на 72 часа и предполагает достаточно хорошее владение французским языком.

Перед подготовкой данного занятия мы организовали дискуссию, провели «мозговой штурм», во время которого обсудили, какова будет концепция урока, какие темы войдут в его сценарий. В начале урока Н.В. Кожар сделала мультимедийную презентацию на тему «Идеал женской красоты в разные эпохи», сопроводив его комментарием на французском языке.

Следующей темой урока по сценарию должно было быть обсуждение основных черт характера женщины. Причем это было сделано нетрадиционно, на примере басен Лафонтена «Les femmes et le secret» (Женщины и секрет), «Lecorbeau et lerenard» (Ворона и лисица), «Lacigale et la fourmi» (Стрекоза и муравей). При представлении этих басен были использованы приёмы драматизации, а также элементы видеотехнологий: после исполнения басни «Стрекоза и муравей» был показан видеоклип с песней Шарля Трене на слова басни, которую слушатели с удовольствием спели. В конце занятия каждый слушатель группы предложил видео презентацию французской песни о женщине.

Социальная технология «Драматизация» подразумевает широкое использование иностранного языка, как *средства общения*: осуществление различных речевых действий с различной функциональной направленностью и с различной стилистической

окраской. Следовательно, использование социальных и информационных технологий обучения иностранным языкам *способствует более эффективной подготовке специалистов к межкультурному общению.*

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Баранова Н.П. Концепция учебного предмета «Иностранный язык» / Н.П.Баранова, П.К. Бабинская, Н.В.Демченко // *Замежныя мовы ў Рэспубліцы Беларусь.* – 2009. – № 3. – С. 3-12.

Дементьева Т.Г., кандидат філологічних наук, доцент
Мінський державний лінгвістичний університет, Мінськ, Республіка Білорусь

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ДО МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

Використання соціальних та інформаційних технологій сприяє підвищенню комунікативної мотивації дорослих учнів, забезпечує наочність і контроль, підвищує активність учнів, створює умови для самостійної роботи, сприяє інтенсифікації навчального процесу та більш ефективній підготовці фахівців до міжкультурного спілкування.

Ключові слова: *іноземна мова, технології, комунікативне завдання, дискусія, драматизація.*

Dementieva T.G., docent
Minsk state linguistic university, Minsk, Republic of Belarus

USING SOCIAL AND INFORMATION TECHNOLOGIES OF FOREIGN LANGUAGE TRAINING IN PREPARING SPECIALISTS FOR INTERCULTURAL COMMUNICATION

The use of social and information technologies increases communicative motivation of adult learners, provides visualization and control, promotes learners' activity, creates conditions for self-study, intensifies an educational process and guarantees more effective preparation for intercultural communication.

Key words: *foreign language, technologies, communicative task, discussion, dramatization.*

СПОСОБИ МОТИВАЦІЇ ТА ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті проаналізовано ефективні прийоми, методи та мотиваційні засоби інтенсифікації процесу вивчення української мови як іноземної й активізації інтересу до навчання.

Ключові слова: мотивація, інтенсифікація, метод, комунікативна компетентність.

На кожному етапі розвитку суспільства починають формуватися нові методологічні підходи до вивчення іноземної мови та її викладання, на базі яких вибудовується цілісна модель навчального процесу. При цьому в педагогіці останніх років однією з пріоритетних залишається проблема інтенсифікації та мотивації опанування іноземної мови, яка безпосередньо пов'язана з формуванням комунікативної компетентності як «здатності встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, практичним оволодінням не лише технікою спілкування, а нормами мовної поведінки ...» [1:38].

Актуальність дослідження цієї проблеми полягає в тому, що поняття мотивації є доволі гнучким в умовах постійних суспільно-політичних та економічних змін у сучасному соціумі, що відображається на арсеналі навчальних методів і засобів. Принципи і способи їхнього вибору для якісної мовної підготовки іноземних студентів та підвищення інтересу до вивчення української мови й визначає мету даної статті.

Щодо комунікативного підходу в методиці викладання української мови іноземним громадянам, переважна більшість яких вивчає її на підготовчих курсах, відділеннях для подальшого здобуття вищої освіти в навчальних закладах України та майбутньої професійної діяльності, то він продовжує залишатися домінантним, оскільки «... згідно із соціологічними опитуваннями незалежно від віку і статусу всі, хто вивчає іноземну мову, свої цілі та потреби формують як чисто комунікативні : розмовляти іноземною мовою з друзями, колегами, читати професійну літературу, листуватися тощо...» [2:100].

Тож, комунікативна мотивація передбачає вирішення низки завдань, серед яких найважливішими є:

- сформувати вміння й навички володіння мовою, пов'язаних із чотирма видами мовленнєвої діяльності: читання, письма, говоріння та аудіювання;
- навчити проводити бесіди та брати участь у них як у побутовій, так і в діловій сферах спілкування;
- дати загальне уявлення про культуру країни, мова якої вивчається (культурологічний аспект);
- ознайомити хоча б на елементарному рівні з науковим стилем і фаховою лексикою тощо.

Для практичної реалізації вищевказаних завдань варто передусім створити відповідні умови для успішної навчальної діяльності, які залежать, по-перше, від розуміння внутрішньої мотивації кожного студента (вивчення мови для здобуття освіти, трудової діяльності в Україні, туризму і т.п.); по-друге, визначення рівня здібностей кожного окремо і групи в цілому з урахуванням вікового критерію; по-третє, створення сприятливої психологічної атмосфери в колективі у взаємодії з індивідуально-психологічною на основі толерантності, взаєморозуміння, діалогу, компромісу тощо; і, нарешті, організація навчального процесу з орієнтацією на середнього за рівнем підготовки студента та відповідну кількість відведених годин.

Відомо, що традиційна модель інтенсивного навчання іноземної мови полягає в подачі нового матеріалу, тренуванні й практиці у спілкуванні, а метод активізації можливостей окремого індивіда та колективу, який став відомим за останні роки, згідно з дослідженнями Г.О.Китайгородської охоплює п'ять основних принципів: «...принцип особистісного спілкування; особистісно-рольовий; принцип концентрованої організації навчального матеріалу і процесу; принцип колективної взаємодії; поліфункціональності вправ...» [3:563]. Досвід такого інтенсивного навчання дозволяє зробити висновки про ефективність вищевказаних принципів, однак, викладання української мови, що донедавна майже не вивчалася як іноземна порівняно з російською, пов'язане з необхідністю відповідного і належного навчально-методичного забезпечення не лише в кількісному, але й якісному планах. Ідеться, насамперед, про застарілість інформації в деяких підручниках, однотипність завдань, відсутність креативного підходу, стимуляції до навчання, що зрештою перетворює студентів на пасивних слухачів, а не активних учасників навчального процесу.

Крім того, реальні умови, в яких проходить курс вивчення мови (кількість годин; різний рівень мовної підготовки: нерідко в одній групі навчаються іноземні студенти, що вже мають елементарні знання з української мови і ті, що зовсім не володіють нею), створюють потребу використання не тільки основних навчальних підручників з дисципліни, а й допоміжних матеріалів, зокрема, робочого зошита, тестів, таблиць, кросвордів та інших творчих завдань, які б сприяли послідовному розвитку здатності кожного студента до комунікації, прогресу та зацікавленості в навчанні. Виконання подібних завдань може відбуватися як в аудиторній, так і позааудиторній час за бажанням викладача і студента.

Як відомо, засвоєння будь-якої мови, в тому числі й української як іноземної, починається з оволодіння її звуковим аспектом, формування автоматизмів сприймання та вимови звуків, ознайомлення з особливостями інтонації, наголосу та ритміки. На цьому етапі іноземні студенти вчать розрізняти та відтворювати в усній та письмовій формах голосні і приголосні, дзвінки й глухі, тверді та м'які; набувають умінь, пов'язаних із фонематичним слухом, поступово й одночасно переходячи до опанування лексико-семантичного матеріалу, необхідного для спілкування вже з перших днів навчання. Слід підкреслити, що саме в цей період вивчення мови суттєвим недоліком організації навчального процесу є акцентування уваги на письмових видах завдань, оскільки будь-який фонетичний, лексичний, граматичний матеріал повинен мати комунікативну спрямованість і бути усно відпрацьованим кожним студентом як індивідуально, так і колективно. Для цього можна запропонувати завдання такого типу:

– дати відповіді на загальні, спеціальні та альтернативні запитання через зображення предметів і їхніх дій;

- дібрати слова до певної тематичної групи;
- із поданих лексем вибрати ті, що стосуються певної теми;
- самостійно дібрати ситуативно співвідносні слова;
- сформулювати запитання та відповіді (діалоги, полілоги, рольові ігри);
- зробити опис баченого (наприклад, аудиторії та предметів, що знаходяться в ній; тих, хто сидить поруч тощо).

Не варто забувати й важливість володіння невербальними засобами спілкування, що мають національний характер і є частиною діалогу культур народів, їхнього порозуміння та зближення. Взаємний обмін національними особливостями невербальної комунікації за умови, що дуже часто в одній групі навчаються студенти з різних країн, ознайомлення з паралінгвістикою в контексті української культури (жестами, мімікою, правилами дистанції між співрозмовниками і т.п.) є також одним із способів інтенсифікації мовного навчання та формування соціокультурної компетенції, що у свою чергу забезпечує коректну вербальну та невербальну поведінку комунікантів у процесі спілкування.

Методичні прийоми навчання граматики української мови, уміння іноземними студентами застосовувати набуті навички на практиці пов'язані з питанням відбору граматичного матеріалу, достатнього для реалізації комунікативних цілей, на основі чого складаються відповідні завдання, зокрема, на опанування категорій роду, числа, відмінкових закінчень самостійних частин мови; творення часових особових форм дієслів, особливостей уживання дієслів руху; активних і пасивних дієприкметників; ступенів порівняння прикметників і прислівників тощо. Оскільки граматичні знання у вигляді правил, візуального і слухового сприйняття без тривалого практичного тренування майже не підлягають запам'ятовуванню, а обсяг навчального підручника виявляється недостатнім для повного засвоєння, то доцільно проводити ознайомлення з новим граматичним явищем у певному контексті, яким можуть слугувати уривки з художніх, публіцистичних творів, вірші, діалоги з розмовно-етикетними моделями тощо. Виконання вправ на перевірку розуміння граматичного матеріалу, його диференціацію, самостійного редагування граматичних помилок, вибору відповідної одиниці за контекстом зрештою призведе до автоматизації, формування тих навичок, що забезпечують розвиток граматичної усвідомленості та компетентності.

Останнім часом науковці приділяють багато уваги залученню до навчального процесу, окрім традиційних методів навчання, прогресивних комп'ютерних технологій, наприклад, проведення дискусій у режимі он-лайн з визначеної теми, організації віртуальних бесід, виконання студентами завдань в електронному варіанті і т.п., які наразі ще недостатньо розроблені в методиці викладання української мови як іноземної. Проте слід пам'ятати, що жодні комп'ютерні технології та новачі не здатні замінити живого контакту з викладачем й аудиторією, тим паче, коли йдеться про вивчення мови в іншомовному середовищі та чужій країні, тому вони повинні системно використовуватися як додаткові засоби полегшення і вдосконалення навчання. Крім того, викладач як мовний партнер не тільки подає матеріал, а й враховує індивідуально-психологічні особливості кожного студента, сприяє інтелектуальному вихованню, створює загальну навчальну мотивацію.

Таким чином, процес вивчення української мови як іноземної повинен мати передусім комунікативну спрямованість, бути наближеним до реального спілкування, а також насиченим різними активними формами роботи. Для досягнення максимального обсягу

засвоєння матеріалу за короткий термін необхідно створити в групі почуття невимуженості та легкості, щоб подолати психологічний бар'єр, який нерідко виникає в іноземних студентів через побоювання, невпевненість і можливість допустити мовні помилки.

Ще одним важливим способом інтенсифікації навчального процесу є належне навчально-методичне забезпечення спеціальними посібниками не лише з обов'язковими, а й додатковими матеріалами відповідно до рівня групи, мовної підготовки та здібностей окремого індивіда, кількості студентів, їхньої орієнтації на майбутню професію. Студентам, що приїхали з різних країн і навіть з однієї, часто не вдається дати рівноцінні якісні знання з української мови за однаковими програмами, однотипними лексико-граматичними завданнями і текстами з одноманітною тематикою. Тому під час розробки навчально-методичних матеріалів необхідно застосовувати диференційований і креативний підхід до курсу української мови для студентів-іноземців, що дасть змогу об'єктивно оцінити їхню роботу, створивши при цьому позитивну атмосферу та приблизно рівні умови навчання і в цілому мотивувати навчальний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишневецький О.І. Методика навчання іноземних мов: Навч. посібн. – 2-ге вид.; перероб. і доп. – К.: Знання, 2011. – 206с.
2. Теория и методика преподавания иностранных языков в неязыковом вузе/под общ. ред. Л.В. Хведчени. – Минск: БГУ, 2010. – 159с.
3. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика / за заг. ред. С.Ю.Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2013. – 590с.

Иванова О.В., канд. филол. наук, ассист.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

Пятецкая О.В., канд. филол. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

СПОСОБЫ МОТИВАЦИИ И ИНТЕНСИФИКАЦИИ ПРОЦЕССА ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

В статье проанализированы эффективные приемы, методы и мотивационные средства интенсификации изучения украинского языка как иностранного и активизации интереса к учебному процессу в целом.

Ключевые слова: мотивация, интенсификация, метод, коммуникативная компетенция.

Ivanova O., assistant professor
Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv
Piatetska O., assistant professor
Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv

THE WAYS TO MOTIVATING AND INTENSIFYING THE PROCESS OF STUDYING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The article analyzes the effective techniques, methods and means of intensifying the process of motivational Ukrainian language as a foreign language and enhance interest in learning.

Key words: motivation, intensification method, communicative competence.

УДК 811.161.2'276.6

Носкова А.Є.

Одеса

ПИТАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ

У статті аналізується зміст мовного навчання (компоненти: комунікативний, культурознавчий, лінгвістичний, методологічний), розглядаються питання культури професійного мовлення, подається обґрунтування особливостей мовної освіти: широта – врахування світового досвіду; глибина – вивчення норм наукового і ділового спілкування, всіх форм усного й писемного мовлення; системність – навчання мові у контексті культури; цілеспрямованість – врахування специфіки фаху.

Ключові слова: мова, мовлення, спілкування, культура мовлення, мова фаху, норми наукового й ділового спілкування.

Мова як навчальна дисципліна займає особливе місце в міжпредметних зв'язках: через неї здійснюються ці зв'язки.

Відповідно до функцій мови в становленні особистості мета її вивчення полягає у формуванні всебічно розвиненої людини, яка вміє комунікативно виправдано користуватися мовними засобами у різних сферах спілкування тобто у забезпеченні мовної й мовленнєвої компетенції та загальної культури.

Характерною особливістю мовної освіти є чітка комунікативна спрямованість: мова вивчається як засіб спілкування й пізнання.

Зміст мовного навчання складається з таких структурних компонентів:

1 – комунікативного (це – мовленнєва діяльність: слухання, читання, говоріння, письмо); 2 – культурознавчого (це – система матеріалів – система текстів, в яких представлено культуру людства); 3 – лінгвістичного (мовна система); 4 – методологічного (це – засоби мовленнєво-розумної діяльності).

Комунікативний компонент містить відомості про мову, мовлення, спілкування, культуру мовлення, стилі мовлення, функції мови у суспільстві, форми й види спілкування, мовні норми; етикет: діловий, мовний.

© Носкова А.Є. 2015

Культурознавчий компонент – система тем, які узагальнено відображають найважливіші відомості культури (ця інформація має подаватися проблемно).

Мова – складова частина культури. Вивчення мови – це засіб виховання високої культури спілкування. Мова – не лише засіб втілення думки, а й принцип осмислення буття. Мова й втілює образ світу, властивий певній культурі, й впливає на формування цього образу. Тому інформація про мову як унікальний, універсальний і найдосконаліший засіб спілкування формує загальну культуру людини й вимогливе ставлення до мови й мовлення [1; 2; 5].

Статус мови щодо культури: з одного боку, мова – окремий компонент культури, який входить до культури разом з іншими знаковими системами (мистецтвом, наукою), а, з іншого, мова – одна із загальних форм вираження культури, форма втілення словесних за своєю природою складників культури.

Кожна мова як модель світу відрізняється від інших мовних моделей конкретним способом репрезентації й тлумачення дійсності. Мова втілює образ світу, властивий певній культурі, впливає на формування цього образу в різних його елементах. Мова є найважливішою для людини й людства формою збереження знань.

Важливим компонентом загальної культури людини є культура мови, мовлення, спілкування. Мовна діяльність – це важлива складова культури суспільства, оскільки більшість найважливіших виявів культури втілюється й регулюється у мовній діяльності або з її допомогою. Рівень мовних знань і вмінь найтісніше пов'язаний з рівнем культури носіїв даної мови. Ефективність мовної діяльності як частини культурного процесу залежить від рівня культури суспільства, кожної людини.

Лінгвістичний компонент складає перелік тем, які відображають систему української мови у функціональному аспекті. Знання з мови розглядаються як засіб навчання й формування мовленнєвої культури й засвоюються у процесі розв'язання комунікативних завдань. Культура мовлення – це вибір і організація мовних засобів, які в певній ситуації спілкування при дотриманні мовних норм й норм етикету спілкування дозволяють забезпечити найбільший ефект у досягненні комунікативних завдань [3; 9; 10].

Методологічний компонент складається з системи найважливіших умінь і навичок, необхідних для формування загальної культури людини, застосовується через систему завдань як в формах усної (монолог, діалог, полілог), так і писемної (ділові папери, конспект, план, тези, резюме, анотація, реферат) наукової й ділової комунікації.

Оволодіння мовою й оволодіння мовленням – це якісно різні процеси. Завдання науки полягає у знаходженні шляхів їх оптимального поєднання. Мовні знання важливі як засіб оволодіння мовленням. Вони регулюють мовленнєву поведінку, формують культуру особистості. Граматичні форми повинні засвоюватися у нерозривному зв'язку з їх функціонуванням у мовленні й виводитися із засвоєних мовленнєвих конструкцій. Мовні факти повинні групуватися в залежності від їх місця в культурі й мовленні, важливості для передачі й розуміння повідомлень.

У процесі навчання необхідно звертати увагу на загальномовні теоретичні питання, а це – визначення мовних категорій і понять [11]. Основне поняття – поняття «мова». Мова – це універсальна система: засіб спілкування, форма мислення (бо мова виражає думку), інструмент здобуття знань, знаряддя розвитку мислення у процесі пізнання об'єктивного світу, складова частина культури.

Функції мови у суспільстві: комунікативна (функція спілкування) – мова є універсальним, унікальним, найдосконалішим засобом спілкування. Номінативна функція мови (функція називання) – пізнання людиною одержує назву. Назва виділяє предмет з безлічі інших. Кожна мова – своєрідна картина світу. Мислетворча функція мови полягає у тому, що мова – не тільки форма вираження й передачі думки, а й засіб формування, творення думки. Гноселогічна (пізнавальна) функція мови означає, що світ людина пізнає тільки через мову, в мові накопичено досвід попередніх поколінь. Культуроносна функція мови – у тому, що людина, оволодіваючи мовою, засвоює культуру народу – носія цієї культури.

Мовлення – форма існування мови. (обов'язково вивчити граматику, це – логіка мови). Спілкування – це обмін інформацією, передача певної інформації.

Форми: монолог (висловлювання однієї особи), діалог (бесіда: питання – відповідь), полілог (розмова кількох осіб).

Мовлення людини свідчить про рівень її освіченості, культури. Культура мовлення – це володіння нормами літературної мови, вміння користуватися засобами мови відповідно до мети, сфери й обставин спілкування.

Основні ознаки культури мовлення: правильність, змістовність, логічність і точність. Правильність – визначальна ознака культури мовлення: дотримання літературних норм. Змістовність передбачає осмислення теми, ознайомлення з наявною інформацією на дану тему, розкриття теми.

Логічність (послідовність) – важлива ознака мовлення: щоб виклад думок був послідовним (логічним), треба скласти план і тези висловлювання, в яких була би внутрішня закономірність, яка відповідає законам логіки. Логічність досягається точним вираженням думки, наявністю чітких формулювань, відсутністю зайвих слів і недоречних міркувань.

Точність залежить від знань, ерудиції особистості, від словникового запасу: слід добирати слова, які відповідають змісту. Точність професійного мовлення – це точне вживання термінів. Точність – це уважне ставлення до мови, правильний вибір слова, знання значень слів, правильне вживання синонімів, паронімів, фразеологізмів, чіткість синтаксично – смислових зв'язків у реченні.

Належна культура мовлення – це освідчення розвинутого інтелекту й високої загальної культури особистості. Відома думка В.О. Сухомлинського: «... мовна культура – це корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої справжньої інтелектуальності»... [7; 8].

У сучасних умовах важливо, щоб студенти розуміли мову як носій соціальної культури, яка включає розуміння процесу взаємодії різних культур, різних мов. Важливо показати різноманітність мов світу, подавши мову як соціальну й особистісну цінність. Тому необхідно обґрунтування у практиці навчання суджень про мову – важливий засіб спілкування; унікальне досягнення розуму, культури, історії; джерело думки; основа повноцінної комунікації у суспільному житті, галузях науки й техніки.

Мовні знання – основний компонент професійної підготовки. Завдання вузівського мовознавчого курсу – дати студентам необхідні теоретичні знання з мови, сформулювати практичні навички наукового й ділового спілкування. Фахівець зобов'язаний знати лексичне й фразеологічне багатство мови фаху, словотворчі ресурси й граматичні норми мови для грамотного оформлення своєї професійної діяльності [4; 6].

Загальна мета мовної підготовки є комплексною. Вона містить практичну (комунікативну), освітню й виховну цілі, які зв'язані з завданням підготовки спеціалістів. Комунікативна ціль навчання є провідною: навчити доцільно, вміло, правильно використовувати мову в процесі професійного спілкування. Своєрідність фаху студентів вимагає уваги на заняттях до мови спеціальності, розробки професійно-орієнтованих засобів навчання.

Сучасний рівень підготовки фахівців висуває нові вимоги до інтенсифікації навчального процесу. Цьому сприяє проблемне навчання. Характерною рисою проблемного навчання є ускладнення навчального матеріалу, подолання інтелектуальних труднощів, активізації пізнавальної діяльності.

З метою інтенсифікації занять, посилення їх практичної спрямованості програмовий матеріал структурується укрупненими, логічно завершеними частинами з виділенням ключових понять. При цьому застосовано як горизонтальне (суміжне), так і вертикальне (наскрізне) структурування, яке охоплює ряд однорідних мовних питань. Залежно від характеру матеріалу виклад одних укрупнених частин будується індуктивно, других – дедуктивно, третіх – поєднанням індукції з дедукцією. Особливість навчальних матеріалів – блочне подання тем, широке використання узагальнюючих таблиць і схем, які містять головні теоретичні відомості.

Найважливіший елемент методичної системи навчання – опорні конспекти. Відповідно оформлені вони є тією наочною базою, яка максимально полегшує засвоєння теоретичного матеріалу, висвітлює сукупність окремих ланок нової інформації, їх взаємозв'язок.

Навчально-методичне забезпечення мовного курсу містить таке: програму, опорні конспекти (мовний матеріал, спосіб його презентації, узагальнюючі таблиці, схеми – головне з теорії), практичні завдання й вправи (тексти й речення з історії та культури України та світу), словники й довідники з мови, комплексну контрольну роботу.

Таким чином, суть мовної освіти – знати мову не тільки як кодекс законів і правил, а як культурний феномен. Мовна освіта студентів повинна бути: широкою (врахування світового досвіду); глибокою (вивчення всіх засобів і форм вираження думки, норм наукового і ділового спілкування; всіх форм усного й писемного мовлення); системною (навчання мові у контексті культури); цільовою (врахування специфіки фаху).

У сучасних умовах, коли науковий і діловий стилі мовлення відображають рівень освіти та культури нації, мові, мовленню, спілкуванню потрібно навчати не тільки як передачі певної інформації, а як цінності й творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. – К.: АртЕк, 1997. – 224с.
2. Головин Б.Н. Основы культуры речи. – М.: Высш. школа, 1980. – 335с.
3. Культура української мови: Довідник / За ред. В.М. Русанівського. – К., Либідь, 1990. – 394 с.
4. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.
5. Пазяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення. – К.: Вища шк., 1995. – 239 с.
6. Пономарів О.Д. Стилистика сучасної української мови. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

7. Радевич – Виницький Я. Етикет і культура спілкування. – К.: Знання, 2006. – 291 с.
8. Сопер П. Основы искусства речи: Пер. с англ. – М.: Прогресс; Прогресс Академия, 1992. – 416 с.
9. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін.. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
10. Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови. – 4-те вид. – К.: Наук. думка, 1993. – 240 с.
11. Яшенкова О.В. Основы теории мовой комунікації. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Носкова А.Е.

Одесса

ВОПРОСЫ КУЛЬТУРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ

В статье анализируется содержание языкового обучения (компоненты: коммуникативный, культурологический, лингвистический, методологический), рассматриваются вопросы культуры профессиональной речи, даётся обоснование особенностей языкового образования: широта – учёт мирового опыта, глубина – изучение норм научного и делового общения, всех форм устной и письменной речи; системность – обучение языку в контексте культуры, целенаправленность – учёт специфики профессии (специальности).

Ключевые слова: язык, речь, общение, культура речи, язык специальности, нормы научного и делового общения.

Noskova A. Ye.

Odesa

CULTURE OF PROFESSIONAL SPEECH

In the article the contents of language teaching is analysed, including the following components: communicative, cultural, linguistic, methodological. Standards of professional language are considered. The basis of peculiarities of language education is produced: breadth – accounting world experience; depth – studying standards for scientific and business communication; all kinds of verbal and written language; methodology – teaching a language in cultural context; purposefulness – accounting special character of profession.

Key words: language, way of speaking, communication, language culture, professional language, standards of scientific and business communication.

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО ТЕХНІЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ В МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

В статті розглянуто підхід до формування навичок професійно орієнтованого технічного перекладу у студентів I-го року навчання нелінгвістичного вищого навчального закладу. Обґрунтовано систему педагогічного аналізу та виокремлено авторську технологію оптимізації навчання перекладу текстів за фахом. Англomовний фаховий текст розглянуто як засіб формування умінь читати, перекладати та обговорювати проблеми у професійній галузі, і, як засіб отримання нових знань з фаху майбутніми працівниками сфери обслуговування. Досягнення необхідного рівня сформованості навичок професійно орієнтованого перекладу майбутніми фахівцями передбачено шляхом поетапної організації іншомовного навчального процесу з використанням ІТ-технологій.

Ключові слова: англійська мова професійного спрямування, ІТ-технології, нелінгвістичний вищий навчальний заклад, професійно орієнтований технічний переклад, поетапне навчання.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Замовлення мобільного українського суспільства на сучасному етапі його становлення та розвитку вимагає професійного володіння на належному рівні (зазначеному в чинних нормативних документах) навичками перекладу текстів за фахом майбутніми працівниками сфери обслуговування з метою уникнення витоку інформації про технологію виробництва через третю особу (перекладача) [2: 85 – 93; 4; 5; 7 – 9: 143 – 147]. Таким чином, процес реалізації іншомовної професійно орієнтованої комунікації майбутнім фахівцем сфери обслуговування передбачає не лише міжкультурне спілкування в межах вільного володіння іноземною мовою (ІМ) на розмовно-побутовому рівні (В1 – В3 рівні), а й оперування працівником туристичної сфери професійно-орієнтованою термінологією для усного та письмового перекладу, самостійного опрацювання англomовної літератури за фахом тощо [3; 6: 73 – 76; 8].

У зв'язку із зазначеним вище, провідним завданням сучасного нелінгвістичного вищого навчального закладу (ВНЗ), наразі, є посилення іншомовної практичної підготовки майбутніх працівників сфери обслуговування з метою формування у студентів I-го року навчання навичок професійно орієнтованого технічного двостороннього перекладу. Під якими ми, як і Тернова О. І., розуміємо навички та вміння майбутнього працівника харчової промисловості використовувати набуті знання на практиці в якості професійно-орієнтованої лексичної обізнаності – це знання професійних лексичних одиниць і вміння їх застосовувати у різних проблемних ситуаціях ділової комунікації [9:143 – 147]. Основи цих знань мають бути закладеними ще на початковому етапі формування перекладацької компетентності майбутнього працівника у нелінгвістичному ВНЗ (на першому році

навчання) через пошук, розробку та впровадження новітніх технологій навчання двостороннього технічного перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Питанню формування навичок перекладу у майбутніх фахівців в цілому та технологій навчання його окремих видів присвячено наукові розвідки таких зарубіжних і вітчизняних дослідників, як Д. Аткінсон (D. Atkinson), А. Даф (A. Duff), В. Комісаров, Л. Лагішев, М. Ледерер (M. Lederer), Р. Міньяр-Белоручев, А. Ширяев та інші. Психолого-педагогічні особливості навчання перекладу у ВНЗ окреслено у дослідженнях Л. Ільницької. Про викладання англійської мови професійного спрямування для студентів нелінгвістичних ВНЗ зазначено у працях Т. Ушата. Проблема якості засвоєння іншомовного тексту студентами інженерно-педагогічних спеціальностей стала об'єктом досліджень наукової студії О. Ріхтер. Навчання перекладу англословної наукової літератури на землевпорядному факультеті описаний Л. Бондарчук. Специфіка формування навичок реферативного перекладу у студентів нелінгвістичного ВНЗ розглянута в творчих добробках В. Кузнецова, а технологія навчання перекладу професійної лексики на основі текстів за фахом присвячено дослідження А. Д'якова.

Як і Н. Кушина, ми вважаємо, що для забезпечення адекватної міжкультурної комунікації перекладацька творча діяльність майбутнього працівника сфери обслуговування має бути спрямована на примирення двох суперечливих тенденцій: збереження мовної норми рецептивної культури в перекладі та її гармонізацію з нормою оригіналу як феномена вихідної культури. Нагальність вирішення проблем міжкультурного перекладу текстів за фахом тісно пов'язана з експансією їхніх електронних варіацій. Адже, мовна глобалізація суттєво загострює релевантну проблему мобільності в межах професійно орієнтованої міжкультурної комунікації. Різниця культур і мовленнєвих норм потребує від майбутнього фахівця сфери обслуговування глибоких трансформацій. [3:75]

Проте, у зазначених вище працях не було на достатньому рівні досліджено особливості формування навичок професійно орієнтованого технічного перекладу в майбутніх фахівців сфери обслуговування, що і обумовило **актуальність** нашого дослідження.

Метою нашої наукової розвідки є пошук шляхів оптимізації навчального процесу студентів I-го року навчання через розроблення методів формування навичок професійно-орієнтованого технічного в межах оволодіння ІМ професійного спрямування у нелінгвістичному ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна методика викладання іноземних мов ґрунтується на вихідному положенні – комунікативності, що передбачає побудову навчання у вигляді моделі міжкультурної комунікації, наближеної до реальної ситуації.

Так, програма з англійської мови для професійного спілкування (АМПС) визначає формування у студентів професійної мовної компетенції, що сприятиме ефективному фаховому навчанню та використанню набутих знань у навчальному та професійному середовищах. Для отримання ступеня бакалавра, разом з усіма іншими професійними вміннями, студент повинен бути здатним ефективно спілкуватися ІМ у професійному середовищі, щоб перекладати англословні професійні тексти на рідну мову, користуючись двомовними термінологічними словниками, електронними словниками та програмним забезпеченням перекладацького спрямування.

Як свідчать результати аналізу наукової літератури з фаху нашого дослідження, методично ефективно розроблений процес навчання перекладу має підвищити рівень готовності випускників до майбутньої професійної діяльності, сприятиме формуванню іншомовної комунікативної компетенції фахівця на належному високому рівні.

Адже, фахівець зі знанням мов, наприклад, український фізик із глибокими знаннями німецької мови, спроможний зробити більш професійний переклад, ніж германіст без додаткових знань з фізики», а умовою адекватного перекладу, тобто вибору потрібного слова з числа тих, які слугують передачею терміну оригіналу в різних його значеннях, є правильне розуміння того, про що йдеться в контексті, знання певних явищ дійсності та їх назв. Під поняттям «адекватного перекладу» ми розуміємо переклад, в якому відтворюється єдність змісту та форми. До поняття адекватності, слідом за Гут Н. В., ми відносимо передачу стилістичних і експресивних відтінків оригіналу [2:85]. (Крім того, навіть при відсутності формальної точності передачі окремих слів та словосполучень переклад у цілому може бути адекватним. А нерідко буває і так, що переклад є адекватним саме завдяки порушенню цієї елементарної і поверхневої точності. Коли окремі, дрібні, деколи неперекладні елементи тексту передаються відповідно до ідейно-художнього задуму автора, переклад досягає високого ступеня адекватності).

На нашу думку, під час практичних занять з АМПС варто залучати завдання з усного перекладу автентичних ділових паперів при опрацюванні майбутніми працівниками сфери обслуговування нового тексту за фахом. Це сприяє ефективному цілісному сприйняттю змісту тексту та запам'ятовуванню нових професійно орієнтованих лексичних одиниць. Поетапна структура навчання перекладу типового технічного тексту за фахом з англійської на українську може бути представлена у наступному вигляді. 1.) Первинне ознайомлення з текстом шляхом його читання про себе із одночасним виділенням лексичних одиниць (студент має підкреслити їх у тексті або внести на окремий заздалегідь підготований бланк). 2.) Виокремлення еквівалентного перекладу нових або малознайомих слів з електронного, чи паперового словника (як показують результати наших досліджень, на першому етапі навчання краще не заохочувати студентів до користування електронними перекладачами). 3.) Переклад з листа всього тіла автентичного тексту. 4.) Адекватне відтворення тексту. 5.) Контроль з боку викладача шляхом усного або письмового опитування слів та виразів за змістом та виконання рецептивно-репродуктивних вправ з метою доведення ефективного закріплення професійно орієнтованих лексичних одиниць.

Слідом за Дмитрієвою Л. Ф., ми пропонуємо наступну структуру щодо формування навичок професійно-орієнтованого технічного в межах оволодіння ІМ професійного спрямування у нелінгвістичному ВНЗ: 1) аналіз мовних засобів оригіналу для правильного розуміння слів та лексико-граматичних зв'язків між ними; 2) осмислення того, що виражають ці засоби, і для цього треба представити собі зміст речення та ситуацію, яку воно описує; 3) процес синтезу, коли йде пошук адекватного варіанту вираження змісту іншомовного речення мовою перекладу [3:29].

Навчання перекладу фахової лексики майбутніх працівників сфери обслуговування слід здійснювати з поступовим переходом від користування паперовими термінологічними словниками до електронних технічних засобів. Не завадить тут і пояснення деяких теоретичних засад термінології (визначення ключових слів, встановлення атрибутивних зв'язків між словами тощо). Крім того, разом із студентами слід з'ясувати певні труднощі

(неоднозначність термінів, відсутність перекладацьких відповідників у випадку неологізмів, національну варіативність термінологічної лексики тощо) та особливості перекладу тієї чи тієї фахової мови. Для перекладу одиниць, що входять до вище згаданої терміносистеми, використовують традиційні способи перекладу: транскодування, калькування, експлікацію. Такі трансформаційні способи перекладу лексики, як опис значення чи контекстуальний переклад, застосовують у тих випадках, коли значення того чи того терміну для української мови є новим. Тож оптимальним є шлях перекладу термінів за схемою «поняття – український термін», а не «іншомовний термін – український термін», з якої мови не відбувся б переклад. Тобто, пошук терміна-відповідника починається з аналізу властивостей нового поняття. Цілком можливо, що одна з властивостей «підкаже» іншу назву цьому поняттю, ніж ту, яка є у мові, з якої здійснюється переклад. Зважаючи на те, що динаміка фахових мов часто віддаляє їх від вихідної бази загальнолітературної мови та може призвести до виникнення непорозумінь між фахівцем та нефаківцем, формуванню перекладацької компетенції у сфері професійної комунікації сприятиме спеціальний комплекс вправ, а саме: вправи, спрямовані на активізацію термінологічних відповідників двох мов і поглиблення іншомовного тезауруса, та вправи, що ведуть до вдосконалення навичок читання та формування вміння смислового аналізу тексту. Для цього необхідно на належному рівні зрозуміло пояснити студенту процес перекладацької роботи над текстом та заохочувати його до постійної практики перекладу, яка має продовжуватись і за межами аудиторії (наприклад, при мисленневому перекладі вуличних назв, газетних уривків, пісень і подібних суб'єктивно цікавих матеріалів).

Досвід інформатизації в сфері іншомовної освіти доводить, що впровадження сучасних інформаційних технологій дозволяє нелінгвістичним вищим навчальним закладам (ВНЗ) забезпечити доступність одержання автентичних навчальних ресурсів, сприяє розвитку інтелектуальних і творчих здібностей майбутніх працівників сфери обслуговування, забезпечує прагнення всіх учасників навчального процесу до співробітництва, обміну знаннями і інформацією, підвищує ефективність індивідуального навчання. Необхідність ознайомлення студентів нелінгвістичного ВНЗ з використанням новітніх інформаційних технологій для перекладу текстів за тематикою виробничого процесу харчової галузі є очевидною. Адже, актуальність теми нашої наукової розвідки обумовлена зростаючою потребою в оновленні технології навчання редагування англomовних технічних текстів за допомогою електронних програм, які активно використовуються студентами I-го року навчання у нелінгвістичних ВНЗ.

На нашу думку, навчання оперування програмним автоматичним перекладом майбутніх працівників сфери обслуговування доцільно використовувати в разі нагальної потреби для перекладу фахової документації за короткі строки. Наприклад, при перекладі Web-сторінок виробництва харчової галузі та для створення підрядкового перекладу-чернетки, що використовується для повноцінного перекладу. Для автоматичного перекладу текстів з однієї мови на іншу розроблено багато різних програм. Однак, через труднощі опису семантики природних мов до цього часу остаточно проблему перекладу ще не вирішено. Проте, сучасні засоби автоматизації перекладу (СЗАП) досягли такого рівня, який дає змогу ефективно використовувати їх на практиці в нелінгвістичному ВНЗ [1, 2].

Ми розподіляємо СЗАП на три основні типи: системи автоматичного комп'ютерного перекладу (КП), автоматизовані системи комп'ютерного перекладу «людина – машина»

та «машина – людина» (ЛМП або МЛП) і термінологічні бази даних (ТБД). Автоматичні системи КП призначено для здійснення перекладання без втручання людини. Це не виключає ані попереднього підготування тексту, ані постредагування: увесь процес перекладання повністю забезпечується самою системою КП без будь-якої участі людини, з використанням тільки спеціальних програм, великих словників і наборів лінгвістичних правил. Автоматизовані системи КП утворюють два підкласи: системи комп'ютерного перекладання за участю людини (ЛМП) і системи звичайного перекладання за участю комп'ютера (МЛП).

Програми перекладу забезпечують повний цикл перекладу всього документа: введення початкового тексту, переклад на іншу мову, редагування, форматування й збереження перекладеного тексту [1 – 3]. Про машинний переклад за участю людини говорять відповідно до тих систем, у яких перекладання здійснює комп'ютер, але він може на тих чи інших етапах цього процесу вступати у взаємодію з людиною-редактором. Звертання до термінологічних банків даних (ТДБ) відбувається найчастіше не під час самого процесу перекладання, а ще до початку перекладання. ТДБ включає, звичайно, тільки технічну термінологію. Основна перевага ТДБ у тому, що вона містить усі найсвіжіші дані: технічна термінологія постійно змінюється, а паперові словники ще до того часу, як виходять друком, устигають значною мірою застаріти. В Україні основними центрами розробки системи комп'ютерного перекладання є м. Київ, м. Львів та м. Харків. З метою покращення та прискорення процесу комп'ютерного перекладання в Україні укладено багато електронних словників з різних галузей науки й виробництва, які також доцільно залучати до формування перекладацьких компетентностей у студентів нелінгвістичного ВНЗ (система англо-російського та російсько-англійського комп'ютерного перекладу STYLUS; комплект перекладацьких програм ЛЕКСИКОН; серія систем комп'ютерного перекладання SILOD-MULTIS тощо).

Програми перекладу забезпечують повний цикл перекладу всього документа: введення початкового тексту, переклад на іншу мову, редагування, форматування й збереження перекладеного тексту (PROMT, Language Master, Stylus).

При редагуванні у студентів зазвичай виникають такі проблеми як недостатньо рівень володіння ІМ, зокрема, граматики та стилістики. Також, ми беремо до уваги й те, що технічний переклад зорієнтовано на максимально точну передачу інформації: він може бути розділений на безліч спеціалізованих видів, обумовлених сферою діяльності, до якої належить текст (наприклад, переклад автентичних текстів за тематикою хімічної, біологічної, фізичної наук).

Висновки. Іншомовний фаховий текст можна розглядати і як засіб формування умінь читати, перекладати та обговорювати проблеми у професійній галузі англійською мовою і як засіб отримання нових знань по спеціальності, та, відповідно, підвищення професійного рівня студента. Отже, для формування навичок редагування треба обирати різні вправи в залежності від типу лексики: мотивовану лексику, тобто такі лексичні одиниці для яких можливо вивести значення із їх елементів навчають розуміти, немотивовані лексичні одиниці необхідно перекладати спираючись на контекст. Переклад відіграє важливу роль у розвитку мовленнєвих навичок та вмінь. І переклад, і двомовні вправи різних видів значно сприяють засвоєнню лексичних одиниць на всіх етапах: пізнання, відтворення та використання лексичних одиниць. (Леонова) Досягнення необхідного

рівня сформованості навичок професійно-орієнтованого перекладу забезпечується правильною організацією навчального процесу.

Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо в процесі розробки технології навчання перекладу професійно орієнтованих текстів для майбутніх фахівців вузьких технічних спеціалізацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурдун И. А. Методика преподавания перевода / И. А. Бурдун // Доклад на III-й Международной конференции «Актуальные проблемы лингводидактики и лингвистики: сущность, концепции, перспективы», проходившей 18-20 октября 2010 г. в г. Волгограде на базе ГОУ ВПО «Волгоградский государственный институт иностранных языков» / Режим доступа: <http://school43.spb.ru/articles/146/>
2. Гут Н. В. Навчання перекладу фахової лексики студентів психологічних спеціальностей / Н. В. Гут // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – № 10 (Ч.1). – Умань, 2014. – С. 85 – 93.
3. Дмитриева Л. Ф. Английский язык для преподавателей: Курс перевода / Л. Ф. Дмитриева, С. Е. Кунцевич, Е. А. Мартинкевич // – Практикум для вузов. М.: ИКЦ МарТ Ростов н/Д; Издательский центр МарТ, 2005. – 304 с.
4. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання/науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю.Ніколаєва. – К.:Ленвіт,2003. – 273 с.
5. Закон України «Про вищу освіту» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
6. Кушина Н. І. Міжмовні та міжкультурні проблеми сучасного перекладу / Н. І. Кушина // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014 р. – С. 73 – 76.
7. Окопна Я. В. Цілі формування професійно орієнтованої компетентності у майбутніх працівників туристичної сфери німецькою мовою як другою іноземною / Я. В. Окопна // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. / голов. ред. Райко В. В. – 2014 р. – Вип. 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_2_4.pdf
8. Програма з англійської мови для професійного спілкування. – К.:Ленвіт, 2005. –119 с.
9. Тернова О. І. Роль і місце рольових комунікативних ігор у навчанні англійській мові професійного юридичного спрямування в нелінгвістичних вищих закладах освіти. / О. І. Тернова, Н. В. Коротка // Водний транспорт . – 2013. – Вип. 1. – С. 143 – 147.

Окопная Я., канд. пед. н., доц.
Национальный университет пищевых технологий, Киев
Стрижнева М., преподаватель
Национальный университет пищевых технологий, Киев

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ТЕХНИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА У БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СФЕРЫ ОБСЛУЖИВАНИЯ

В статье представлен подход к формированию навыков профессионально ориентированного технического перевода у студентов 1-го года обучения в нелингвистическом высшем учебном заведении. Обоснованно систему педагогического анализа и выделено авторскую технологию оптимизации обучения переводу текстов по специальности. Англоязычный профессиональный текст рассмотрен как средство формирования умений читать, переводить и обсуждать проблемы в профессиональной области, и как средство получения новых знаний по специальности будущими работниками сферы обслуживания. Достижения необходимого уровня формирования навыков профессионально ориентированного перевода будущими специалистами предусмотрено путем поэтапной организации иноязычного учебного процесса с использованием ИТ-технологий.

Ключевые слова: английский язык профессионального направления, ИТ-технологии, нелингвистический вуз, профессионально ориентированный технический перевод, поэтапное обучение.

Окопна Y., Phd
National university of Food Technologies, Kyiv
Stryzhnova M., teacher
National university of Food Technologies, Kyiv

THE SKILL FORMATION IN PROFESSIONALLY ORIENTED TECHNICAL TRANSLATION TO THE FUTURE WORKERS IN THE SERVICE SPHERE

The article describes the approach to the formation of professionally oriented technical translation skills to the students of the first year of studying in non-linguistic higher educational institution. The system has been based on the pedagogical analysis and has been highlighted in the author's optimization technology training in translating the texts on specialty. The English-language job-related text has been considered as a means of formation the abilities to read, to translate and to discuss the problems in the professional field, and as a means of acquiring new knowledge in the future specialty. The achieving of the necessary level in formation the skills in professionally oriented translation to future specialists has been provided by the organization phase in foreign language learning process with using the IT technologies.

Key words: professionally oriented English, IT technology, non-linguistic university, professionally oriented technical translation, phased training.

TEACHING ENGLISH AS A GLOBAL LANGUAGE

The article focuses on the issue of teaching English as a global language, taking into account the objectives and contents of teaching, the groups of learners and the issue of teaching culture by means of teaching global English. Apart from that, the notion of 'English as a global language' is clarified and it is analysed how implications, connected with global English, are reflected in the learning process.

Key words: *English as a global language, groups of learners, learning objectives, contents, teaching culture.*

Introduction

Problem definition. The ideas of an international or global language have always existed in the minds of people. At present, we can observe an unprecedented expansion of English in practically all spheres of our life and can state that it is English that can truly be considered an international language. Let us look at the statistics to prove this fact. David Crystal estimated that "320 to 380 million speakers use English as their first language, 300 to 500 million as a second language and 500 to 1000 million people learn English as a foreign language" [11:19]. In other words, only one out of four users of English in the world is a native speaker and, according to Seidlhofer [4:35], verbal exchanges not involving any native speaker heavily outweigh those including a native speaker. Thus, the above mentioned statistics and assumptions give us grounds to raise the question of what English as a global language is. Moreover, it is crucial for teachers to determine whom and what (in terms of objectives and contents) they are supposed to teach.

Analysis of recent research. The analysis of scientific literature reveals that the issue of English and a global language itself is quite popular with scholars. The basic features of global English are highlighted in the works of D. Crystal (the spread of English across the world), B.B. Kachru (the circles of the English language spread), J. Tollefson (the issue of policy in spread of global English), A. Pennycook (global English). The issue of changing from teaching English as a second language to teaching English as a global language has received less attention, though A. Koskun, Y. Tanabe investigated objectives of teaching English as a global language, J. Grzega and S. Stenzenberger studies the issues of teaching English to adults within the framework of globalisation. However, it is of great importance to analyse why and what changes exactly should be introduced in the learning process in order to make a shift towards teaching English as a global language.

The main objective. Taking into consideration the above mentioned, the main objective of the present paper is to explore issue of global English in terms of teaching. Specifically, we are going to examine, the phenomenon of "global English": what it is, the reasons for becoming global, and what implications concerning global English are reflected in teaching in terms of objectives, contents of learning, groups of learners.

Reasons for the global spread of English

The global spread of English can be explained by migration of substantial numbers of English speakers from the present British Isles to North America, for example; and by the colonial expansion of Asia and Africa by the British Empire. In this way the language was brought into new sociocultural contexts and has finally become an extremely important and useful language to larger local populations who have continued to expand the role of English [5:72]. In other words, the expansion of the British Empire was accompanied by an increase in the use of the English language. As a result of the British colonial expansion and the US growing world influence, English started to be associated with power, and it takes on a power of its own. So, the language can be seen as a political instrument that replaced the gunboats, and the power of language as a tool for acquiring and maintaining political power was recognized [9: 587].

However, Tanabe states that English as a global language has not established yet. “We are in the critical stage when English is changing into a real global language, and the state of English is very unstable” [11:19].

The speakers of global English

So, the question is: who are the users of English? If it is becoming a global language, users of English cannot comprise only native speakers. Kachru has singled out three big groups of English language users [5: 77]. The Inner Circle includes native speakers from English-speaking countries of the old variety, like the USA and Britain and is considered to be “a traditional basis for the English language” (Coskun 2010, p.1). The Outer Circle contains the countries, such as India, Nigeria, Pakistan, where English was spread alongside with the Britain’s policy of imperialism and the language had a function of institutionalizing in terms of education, governance, literature, etc. [5: 78]. The Expanding Circle comprises such countries as Iran, China, Japan, Nepal, where English performs various functions and is mainly studied for special purposes, such as technical and scientific. It is spoken as a non-native language [2: 1].

This circle model is of great value, as it enables us to consider important implications in terms of political and cultural contexts, the dynamic advance of English around the world and its functions and standards of English, relevant to its “global incarnations” [5: 78], e.g., emerging of Global English that resulted from an increase in the number of English speakers in the Expanding Circle [2: 1]. What is more, it is possible to notice that there the Outer and the Expanding Circles tend to show their independence of the Inner circle – in other words, independence from British English as mother tongue on the part of non-native varieties [11: 20].

English as a global language and a lingua franca

Having stated the reasons for the global spread of English and identified different groups of English users, let us concentrate on what we understand by ‘a global language’ and ‘global English’. A better understanding of that will help us to have a clear-cut idea of what we are suppose to teach in the context of globalization.

Tanabe (2003) argues that English as a global language is not a national standard like British English, American English, Australian English [11: 20]. Rajagopalan (2003) suggests the term ‘World English’ and states that it belongs to everyone who speaks it, but it is nobody’s mother tongue. He makes a clear difference between World English as a linguistic phenomenon and the English language as it is spoken in English-speaking households. He perceives World English as a language spoken across the world – routinely at the check-in desks and in

the corridors and departure lounges of some of the world's busiest airports, typically during multinational business encounters, etc. [10: 112].

On the other hand, English as a global language is not a human-made, artificial language, but a real living language. This can be proved by the fact that all artificial languages failed to exist, for example, Esperanto or Quirk's Nuclear English and others [11: 21]. English, on the contrary, is continuing to expand further, and it makes us see that English as a global language is affected by the idea of linguistic imperialism. To sum up, we can state that English as a global language is some kind of language which does not belong to any specific language.

In the majority of situations, English is used as a *lingua franca*, which is defined as a contact language used among people who do not share a first language [4: 35]. Global English, though, means that "lingua franca interactions include conversations, in which one of the interlocutors is a native speaker of English, too" [4: 35]. What is more, it places emphasis on the kind of English that is used for communicative purposes between speakers of different mother tongues rather than individual varieties of English spoken in different parts of the globe [4: 36].

One of the results of the global spread of English is the development of new varieties of English, which provoked numerous discussions of "what standards should be promoted in the teaching of English" (McKay 2009, p. 45). A standard language is defined as "a variety of a language that is considered the norm that is ideal for educational purposes, has to do with rules that are taught at school" [7: 45-46]. Standard English of an English-speaking country can be defined as "a minority variety (identified chiefly by its vocabulary, grammar and orthography) which carries most prestige and is most widely understood" [7: 46].

Then, new varieties of English present the problem of plurality – as there should be standards for different contexts of use and each new Standard English should be determined locally, there appears the issue of multiple intelligibility and the danger that new varieties of English will lead to an intelligibility problem. The question of intelligibility involves the extent to which two speakers understand each other [7: 48]. Depending on the attitude to this issue, there are two positions towards global English. The monolithic model of English as a global language promotes native speakers as the best teachers and states that if local standards continue to develop, English speakers will not be able to understand each other [7: 48]. Another position, supported by Kachru, claims that "allowing new variety of linguistic norms would not lead to a lack of intelligibility among varieties of English; rather what would emerge from this situation would be an educated variety of English that would be intelligible across the many varieties of English" [7: 47-48].

We should accept that English serves the communicative needs of different communities; consequently, it must be diverse. However, it does not mean that such an international language will disperse into mutually unintelligible varieties. That is why it will naturally stabilize into a standard form to the extent required to meet the needs of the communities concerned [7].

The learning objectives in teaching English as a global language

Having defined global English as a language far from the English language spoken by native speakers in the UK, for example, it is important to specify what exactly we should teach. Having stated that global English does not correlate with British or American English, we freed global English from native speakers' norms, thus, searching for new learning targets [6:3]. One obvious shift in learning targets is striving to become a successful L2 learner rather than reaching the L1 proficiency level [6:3]. Unlike English as a foreign language, global English is used

as a lingua franca to communicate mainly with non-native speakers; consequently, the learning goal is to be understood by them and to be intelligible [2: 7].

Let us analyze the features of global English according to the language levels. The main phonological characteristics are perceived through the prism of intelligibility – that is they should not lead to an intelligibility problem. More specifically, the following phonological traits should be taken into account while teaching global English [4: 42]:

- consonant sounds except dental fricatives and ‘dark’ sound [1];
- voiceless plosives should be aspirated in the initial position of the word;
- the contrast between short and long vowels;
- the production of the nuclear tone;
- consonant clusters in the initial position of the word should not be omitted;
- avoiding weak forms so as not to cause intelligibility problems [4: 42].

Now let us proceed to the vocabulary level. At present, the American lexis outnumbers and is more preferable than British words [4]. The problem areas at the lexical level can be the use of idiomatic speech – that is metaphors or phrasal verbs – which may not be understood and the use of culture-bound vocabulary. On the other hand, overdone explicitness (e.g., ‘black color’ instead of ‘black’ [4], non-standard word formation and so-called European pseudoanglicisms (e.g. ‘autostop’ instead of ‘hitchhiking’ [4] do not appear to lead to an intelligibility problem. Thus, the lexis of global English is characterized by inherent variability [4: 42-43].

If we look at the morphological and syntactic levels, we will see that attempts have been made to identify a grammatical core of global English [4: 43] Though some scientists state that there are no typical global English grammar errors [4: 43], some morpho-syntactic aspects should be taken into consideration in order not to lead to intelligibility problems:

- word order in questions;
- past tense markers, which should be used in sentences; otherwise, their omission will cause confusion [4].

As we could see, English as a foreign language is different from English as a global language, or English as a lingua franca. These differences should find their reflection in the teaching process.

Teaching culture while teaching global English

It is evident that a language is closely connected with the culture of people who speak this language. In other words, we teach culture through teaching a language that is reflected in a cross-cultural approach to teaching a language. However, when we deal with teaching English as a global language, the question is: whose culture are we supposed to teach? The ability to speak a language means belonging to a certain nationality and possessing a certain culture. However, in the case of global English, it does not appear to carry any culture, as global speakers of English do not share the same identities [6: 2]. That is why global English should include different cultures.

In this context, if we teach global English as a lingua franca, then it is necessary to expose learners to the international culture without restricting it to the native-speaker or home culture [1: 79]. What is more, it is important to “raise a general cultural awareness in the learners” [4: 47]. In other words, learners should become familiarized with “the idea that the way of thinking and of perceiving the world differs depending on the culture of a speaker” [4].

How to teach global English

Observations in the classroom show that we teach English as a second or a foreign language. We should switch to teaching English as a global language, which means different orientation when planning curriculum and the process of instruction [6: 2]. However, generally accepted native speaker norms and current teaching methodology, based on communicative language, teaching do not reflect the status of English as a global language. Thus, they do not appear to be appropriate for preparing the English language learner for the English speaking world [8: 162].

Researchers also find flaws in current course books that include cultural contexts, e.g., involving students in the situations they will hardly ever come across or teaching the native-speaker culture. They claim that it is essential to “help learners develop strategies to achieve friendly relations when English is used with speakers from other cultures” (and mutually seek ways to accommodate to diversity” [1: 77]. In other words, there are still a lot of textbooks and curricula that are dependent on the native-speaker culture. So, it is the teacher’s task to adapt such materials to students’ needs [1].

Another important issue, concerning curriculum, is a shift in priorities in learning goals. The priority that emphasizes in-depth teaching of certain grammatical structures and patterns is not communicatively proven and more attention and effort should be dedicated to teaching learners general language awareness and communication strategies [4].

We have already touched upon the cultural context of teaching global English. So, as we stick to the pluralistic model of global English, curriculum should include materials that represent different varieties of English and culture of English speaking people “to increase students’ awareness about the role and place of English in different geographical regions” [2].

If one speaks about teaching methodology, it is important to change the evaluation of errors or mistakes and take into account how far this deviation from a native norm will interfere with intelligibility [4]. Teachers should not force their learners to reply with complete sentences as this does not reflect natural communicative behavior [4].

Conclusion. All in all, we can observe changing patterns in terms of the shift from teaching English as a foreign language to teaching English as a global language, which is not correlated with the language of native speakers and is perceived as a global language of communication with non-native speakers as well. This state of things predetermines the necessity of altering learning goals and objectives, language components, cultural and social contexts of the instruction process; teaching methods, learning materials and curriculum.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Coskun, A. EIL in an Actual Lesson/ A. Coskun //English as an International Language Journal. – 2009. – Vol. 5. – Pp. 74-80.
2. Coskun, A. Whose English Should We Teach? Reflections From Turkey/ A. Coskun// ESP World. – 2010. – Issue 1 (27), Volume 9.
3. Crystal, D. Why a Global Language?/ D. Crystal //English as a Global Language, Cambridge University Press. – 2003. – P. 1 – 10.
4. Grzega, J., Stenzenberger, S. Teaching Adults Intercultural Communication Skills with Basic Global English (BGE)/ J. Grzega, S. Stenzenberger //Journal for EuroLinguistiX. – 2011. – № 8 – P. 34 – 131.

5. Kachru, B.B., Nelson C.L. World Englishes/ B.B. Kachru, C.L. Nelson // McKay, S. & Hornberger, N. Sociolinguistics and Language Teaching, Cambridge University Press: Cambridge, 1996.
6. Ke, I-C. Teaching Global English with Reciprocal Same-Level Peer Sharing (RSPS) [Електронний ресурс]/ I-C. Ke. Режим доступу: <http://w3.uch.edu.tw/cafls/%E8%AB%96%E6%96%87%E5%85%A8%E6%96%87/%E6%9F%AF%E5%AE%9C%E4%B8%AD%20IChungKe%20Teaching%20Global%20English.pdf>
7. <http://w3.uch.edu.tw/cafls/%E8%AB%96%E6%96%87%E5%85%A8%E6%96%87/%E6%9F%AF%E5%AE%9C%E4%B8%AD%20IChungKe%20Teaching%20Global%20English.pdf>
8. McKay, S.L., English as an International Language: Where we are and where we need to go/ S.L. McKay //English as an International Language Journal. – 2009. – Vol. 5. – P. 27-54.
9. Mete, D.E. EIL and Intercultural Communicative Competence: Two Sides of a Coin?/ D.E. Mete// English as an International Language Journal. – 2009. – Vol. 5, pp. 156 – 163.
10. Prodromou, L. Prospero's Books Or Which English, Whose English? [Електронний ресурс]/ L. Prodromou// CAUCE, Revista De Filología Y Su Didáctica. – 2001, № 24, pp. 583-615. – Режим доступу: http://cvc.cervantes.es/literatura/cauce/pdf/cauce24/cauce24_35.pdf
11. Rajagopalan, K. The Concept of 'World English' and its Implications for ELT/ K. Rajagopalan //ELT Journal. – 2004. – Vol., 58/2, April. – P. 111-117.
12. Tanabe, Y. Can We Really Teach English As a Global Language? [Електронний ресурс]/ Y. Tanabe // The Proceedings of 7th Conference of Pan-Pacific Association of Applied Linguistics. – 2003. P. 17 – 28. Режим доступу: <http://www.paaljapan.org/resources/proceedings/PAAL7/pdfs/02yoji.pdf>
13. <http://www.paaljapan.org/resources/proceedings/PAAL7/pdfs/02yoji.pdf>

Бочкарьова О.Ю., канд. пед. наук, доц.

Київський національний лінгвістичний університет, Київ

НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКІЙ ЯК ГЛОБАЛЬНОЇ МОВИ

Стаття присвячена розгляду питання навчання англійської мови як глобальної (в умовах процесів глобалізації, зокрема беручи до уваги цілі та зміст навчання, навчальний контингент та питання щодо навчання культури через навчання мови). У статті уточнюються поняття «англійська як глобальна мова», аналізуються можливі наслідки такого поширення мови та їх практичне втілення в навчальному процесі.

Ключові слова: англійська як глобальна мова, навчальний контингент, мета навчання, зміст навчання, навчання культури.

Бочкарева О.Ю., канд. пед. наук, доц.

Київський національний лінгвістический університет, Київ

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ КАК ГЛОБАЛЬНОМУ ЯЗЫКУ

Статья посвящена рассмотрению вопроса обучения английскому языку как глобальному языку (в условиях процессов глобализации), а именно: цели и содержание обучения, учебный контингент и вопрос обучения культуре посредством обучения языку. В статье уточняются понятия «английский язык как глобальный», анализируются возможные последствия такого распространения языка и их практическое включение в учебный процесс.

Ключевые слова: *английский язык как глобальный, учебный контингент, цели обучения, содержание обучения, обучение культуре.*

УДК 378.141`243

Окопна Я., канд. пед. н., доц.

Національний університет харчових технологій, Київ

Смірнова Є., канд. філол. н., доц.

Національний університет харчових технологій, Київ

Юрчук Л., старший викладач

Національний університет харчових технологій, Київ

МЕРЕЖЕВА ПІДТРИМКА ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ ПІСЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

В статті охарактеризовано з теоретико-методичної точки зору технічно-опційні переваги мережної підтримки навчально-виховного процесу з формування професійно орієнтованої німецькомовної компетентності в продуктивних видах мовленнєвої діяльності та зазначено передумови реалізації такого навчання; представлено результати дослідження особливостей процесу залучення системи Moodle до комбінованого дистанційного професійно орієнтованого навчання другої іноземної мови майбутніх працівників туристичної сфери.

Ключові слова: *друга іноземна мова, комбіноване дистанційне навчання, мережева підтримка, нелінгвістичний вищий навчальний заклад, туристичні менеджери.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах стрімкого розвитку різноманітних міжнародних контактів однією з обов'язкових кваліфікаційних вимог до майбутніх працівників туристичної сфери є вміння здійснювати професійно орієнтоване спілкування двома і більше іноземними мовами (ІМ). Вони мають володіти не лише певними фаховими знаннями, але й будувати стратегію іншомовної комунікації ІМ з метою

© Окопна Я., Смірнова Є., Юрчук Л., 2015

передачі іншомовному співрозмовнику професійно орієнтованої інформації, описувати явища, пояснювати факти і наводити аргументи для досягнення бажаного результату.

Слідом за Рамковими стандартами Програм з ІМ для професійного спілкування та вимогами Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти [1, 6 – 8, 11, 12], а також у відповідності до змісту чинних нормативних документів [2, 3, 5 – 10]; потреба в оновленні іномовної вищої професійної освіти в системі нелінгвістичних вищих навчальних закладів (ВНЗ) є нагальною на сучасному етапі становлення та розвитку новітнього українського суспільства. Сутність цієї тенденції полягає в концепції дистанційної освіти (ДО) через призму всесвітньої системи взаємополучених комп'ютерних мереж – Інтернету, який становить фізичну основу для розміщення великих об'ємів автентичних інформаційних ресурсів і послуг (це взаємопов'язані гіпертекстові документи Всесвітньої павутини (World Wide Web – WWW), електронна пошта тощо), що охоплює широкі прошарки суспільства та є важливим і невід'ємним фактором його всебічного розвитку.

Ми розуміємо під ДО комбіновану систему професійно орієнтованого іншомовного навчання, яка передбачає активну міжкультурну комунікацію між викладачем і студентом за допомогою сучасних технологій та мультимедійних засобів [5; 10]. Ця форма навчання відображає раціоналізацію та демократичний підхід щодо свободи вибору місця, часу, темпу оволодіння професійно орієнтованою компетентністю у продуктивних видах іншомовної мовленнєвої діяльності (МД) другою ІМ після першої: вона має ряд переваг і значно розширює коло потенційних користувачів.

Сучасна іншомовна професійно орієнтована освіта вимагає безупинного розширення у своєму сприйнятті комплексності світу в межах нелінгвістичного ВНЗ та формування потужного мобільного інформаційного суспільства, **актуальності** набуває розкриття сутності комбінованої ДО через формування професійно орієнтованої компетентності німецькою мовою (як другою ІМ після англійської) у майбутніх працівників туристичної сфери, що відображено в реалізації чіткого зв'язку безперервної професійної іншомовної самоосвіти з діями, потребою постійно «навчати себе», поповнюючи й розширюючи свою професійну освіту [6 – 8] – з боку студента, та в потребі створення концептуальних засад щодо подальшого розвитку застосування інформаційних технологій в професійно орієнтованій багатомовній іншомовній освіті – з боку викладача. Вибір формування професійно орієнтованої німецькомовної компетентності (ПОНК), зокрема, пов'язано з позиціями німецької мови у професійному середовищі майбутніх фахівців туристичної сфери, прагматикою прогнозування їхньої подальшої професійної мобільності та Загальноєвропейської інтеграції. В умовах стрімкого розвитку різноманітних міжнародних контактів однією з обов'язкових кваліфікаційних вимог до майбутніх працівників напряму 6.140103 «Туризм» є вміння здійснювати професійно орієнтоване спілкування другою ІМ. Вони мають володіти не лише відповідними фаховими знаннями, але й будувати професійно орієнтовану іншомовну комунікацію другою ІМ, зокрема німецькою, з метою обміну та передачі іншомовному співрозмовнику фахової інформації, описувати явища, пояснювати факти та наводити аргументи для досягнення бажаного позитивного завершення бізнес контакту [6: 17 – 19; 8; 8: 6 – 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. В межах нелінгвістичних ВНЗ з метою іншомовного професійно орієнтованого навчання продуктивних видів мовленнєвої діяльності студентів нелінгвістичних ВНЗ

вже існує певна напрацьована теоретична база присвячена використанню Інтернет-ресурсів (О. Б. Бігич, М. А. Бовтенко, А. Л. Буран, М. С. Гришина, Л. Я. Зеня, С. В. Радецька, Ю. В. Романюк, П. І. Сердюков, Л. І. Скалій, Ю. В. Триус, Н. Д. Угринович, С. А. Фомін, Н. С. Форкун, Є. В. Якушина, М. С. Dason, A. Dillon, C. Kramsch та ін.).

Проте, інформативне наповнення авторських електронних доробків є розрізненим: не має можливості спільно використовувати напрацьовані ресурси; електронні підручники та посібники, створені за допомогою авторських підсистем в одній системі дистанційного навчання, не можуть бути відтвореними і використаними в рамках інших – вони не вирізняються гнучкістю; відсутні технології адаптації змісту електронних курсів до запитів студентів, що не дозволяє в потрібному обсязі задовольнити вимоги індивідуалізації навчання.

Формування цілей статті. Виходячи із зазначеного вище, **метою** нашої наукової розвідки є розгляд функціонування системи **Moodle** у дистанційному професійно орієнтованому навчанні другої ІМ майбутніх працівників туристичної сфери та обґрунтування теоретико-методичних передумов реалізації мережевої підтримки іншомовного навчально-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На формування і розвиток особистості студента безпосередньо впливає віртуальне освітнє навчальне середовище, в якому він живе, навчається, працює [5, 10]. Серед інноваційних технологій, на основі яких у нелінгвістичному ВНЗ створення такого навчального середовища є можливим, де студенти можуть отримати доступ до навчальних матеріалів у будь-який час і в будь-якому місці, є технології електронного (дистанційного, мобільного) навчання, використання яких робить навчальний процес більш привабливим, демократичним, комфортним і стимулює студентів до самоосвіти та іншомовного навчання протягом усього життя, є система **Moodle** [5, 9]. Вона передбачає вільне розповсюдження через систему управління навчальним контентом: має багатомовний інтерфейс, надає можливість організувати повноцінний навчальний процес з вивчення другої ІМ після першої, включаючи засоби навчання, систему контролю й оцінювання навчальної діяльності студентів, а також інші необхідні складові системи для підтримки іншомовного багатомовного навчально-виховного процесу. **Moodle** функціонує в режимі відкритого та дистанційного навчання для формування ПОНК як другою ІМ після англійської у майбутніх менеджерів туризму із використанням багатомовного інтерфейсу (коли коментарі, пояснення до виконання завдань та орієнтири на платформі пропонуються користувачеві водночас двома ІМ, що наразі вивчаються). Такий підхід, як доводять результати контрольних зрівів студентів в межах нашого дослідження, сприяє подоланню явища інтерференції та посиленню явища позитивного переносу. Цей тип пред'явлення ПОНК описується різними термінами, які в тому або іншому ступені відбивають певну версію методу відкритого та дистанційного навчання в системі **Moodle** і застосування технології формування ПОНК. У більшості нелінгвістичних ВНЗ в усьому світі з відкритою формою навчання ПОНК процеси викладання та одержання знань до певної міри є «опосередкованими» між викладачем (а часто це водночас і носій ІМ, яка вивчається) та студентом: це друкована взаємодія (включаючи листування); взаємодія за допомогою автентичних професійно зорієнтованих аудіотреків, включаючи радіо (однобічне, двостороннє), використання цифрових записів, телефону, аудіоконференцій; взаємодією за допомогою відео фрагментів,

включаючи телебачення (однобічне, двостороннє), використання цифрових записів, відеоконференцій; за допомогою використання комп'ютера та мобільного зв'язку (навчання за допомогою електронної пошти, комп'ютерних конференцій або всевітньої мережі через Skype, Viber, Whats App) тощо [3 – 5].

На першому етапі нашої наукової розвідки ми запропонували нашим студентам (II-го року навчання (перший рік вивчення другої ІМ) напряму підготовки 6.140103 «Туризм» галузі знань 1401 «Сфера обслуговування», кваліфікація: бакалавр з туризму 3414 «Фахівець з туристичного обслуговування», 3414 «Екскурсвод» Національний університет харчових технологій) додаткові консультації та іншомовну автентичну підтримку з метою досягнення позитивних результатів в освоєнні тематики курсу «Друга іноземна мова за вибором студента (німецька мова)» винесеної на самостійне опрацювання [5 – 9].

На другому етапі нашого дослідження ми реалізували відкриту форму традиційних аудиторних методів навчання німецької мови як другої ІМ. Дистанційна форма була нагальною в межах виконання студентами додаткових творчих завдань, тренувальних вправ, поточного контролю та попереднього підсумкового модульного контролю за допомогою усіх активних опцій системи **Moodle** для методу дистанційного навчання.

Результати аналізу проведених контрольних зрізів після навчання протягом одного семестру підтвердили нашу гіпотезу про позитивний приріст при опрацюванні студентами тематики курсу «Друга іноземна мова за вибором студента (німецька мова)» в обох формах із проведенням подальших загальних тестувань. Проте, не зважаючи на отриманий позитивний результат, ми прийшли до наступних висновків. У нелінгвістичному ВНЗ існує нагальна потреба в гармонійному поєднанні – комбінуванні обох, зазначених форм навчання (відкритої та дистанційної) в межах ДО. Адже, явне розходження між типовими нормативними та робочими програмами курсів за фахом передбачених для майбутніх працівників за напрямом підготовки 6.140103 «Туризм» галузі знань 1401 «Сфера обслуговування», кваліфікація: бакалавр з туризму 3414 «Фахівець з туристичного обслуговування», 3414 «Екскурсвод» в Національному університеті харчових технологій передбачають на лише аудиторні заняття, а й проходження практики, навчання на виробництві і стажування за кордоном, що прогнозує короточасний відрив майбутнього менеджера міжнародного туризму від формування ПОНК в межах аудиторії. Ми прийшли до висновків, що існує нагальна потреба у реалізації комбінованого навчання в системі **Moodle**, як для студентів, що за програмою певний період відвідують аудиторні заняття, так і для студентів зовнішнього навчання, які паралельно проходять стажування або перебувають на виробничій практиці в країні, чи поза її межами. Комбінована форма навчання ПОНК як другою ІМ, на нашу думку пропонує майбутньому туристичному менеджеру окрім обов'язкового очного відвідування практичних занять в аудиторії альтернативу на шляху до безперервного навчання другої ІМ: самостійне, у віртуальних групах або певні їхні комбінації, опосередковане або його комбінації. З боку викладача, цей підхід, як результат «злиття» форм очного та дистанційного навчання, демонструє максимально можливу гнучкість щодо місця та темпу навчання і водночас частково вирішує проблему обмеженої кількості годин відведених на вивчення другої ІМ у нелінгвістичному ВНЗ.

Наразі ми розробляємо третій етап нашої розвідки – оновленням мережевої підтримки системи ДО на платформі **Moodle** для комбінованого формування ПОНК у майбутніх

туристичних менеджерів другою ІМ [1 – 3, 5]. Адже, комбіноване поєднання відкритого та дистанційного навчання в мережевій підтримці системи **Moodle** сприяє паралельній активізації континуума часу та континуума місця. За межею континуума місця: студенти та викладач зібрані в одному місці; а за межею часу: студенти та викладач можуть перебувати у різних місцях. У тимчасовому континуумі на одній його межі – студенти та викладач взаємодіють у режимі «реального часу», тобто синхронно, а на іншій межі – студенти та викладач взаємодіють у різний час [9, 10].

Висновки. В нашому дослідженні ми мали на меті обґрунтувати доцільність зведення електронних науково-методичних розробок з формування ПОНК до відповідного формату для їхньої подальшої активації та мобільного використання за мережної підтримки системи **Moodle**. Привабливі риси позитивного світового досвіду ДО та отримані власні результати контрольних зрізів після тестувань студентів в межах наукової розвідки спонукали нас до наступних висновків про те, що за мінімальних матеріальних затрат установи нелінгвістичного ВНЗ та максимальних зусиль потужного творчого мобільного викладацького колективу наразі є можливим досягнення оновлення дистанційного навчання з позитивним приростом у якості рівня володіння другою ІМ. Зокрема, це такі показники, як: 1) гнучкість: коли студенти, що працюють над творчими завданнями та тестовими вправами дистанційно (в основному під час перерви у зв'язку з виробничою практикою) навчаються у зручний для себе час та у зручному місці, при цьому регулярно звітуючи (більшість досягнень на платформі **Moodle** фіксується, перевіряється та оцінюється автоматично). 2) Модульність: в розробка курсу не лише відповідає тематиці змісту нормативної та робочої програм з другої ІМ, а й доповнює її варіативну частину автентичними медіа – опціями, при цьому покладаючись на модульний принцип; кожна окрема підтема курсу створює цілісне уявлення про майбутню професійну діяльність менеджера в сфері міжнародного туризму. Це, в свою чергу, дозволяє з набору незалежних тематик курсу підмодулів сформувати навчальну програму, що відповідає індивідуальним чи груповим потребам. 3) Паралельність: навчання здійснюється одночасно з професійною діяльністю (з та без відриву від навчання на виробництві), тобто без відриву інших видів діяльності пов'язаних із майбутньою професією. 4) Збільшення аудиторії користувачів за мінімальних затрат нелінгвістичного ВНЗ: одночасне звернення до багатьох джерел навчальної інформації великої кількості студентів, спілкування за допомогою телекомунікаційного зв'язку студентів між собою та з викладачами. 5) Економічність: ефективне використання навчальних площ та технічних засобів, концентроване і уніфіковане представлення інформації, використання і розвиток комп'ютерного моделювання повинні призвести до зниження витрат на підготовку фахівців [1, 11, 12].

Перспективи подальших наукових розвідок. Оскільки, позитивний вплив запропонованої технології на студента є очевидним і результати проведених контрольних зрізів мають своє матеріальне підтвердження, ми й надалі плануємо безпосередню участь у підвищенні творчого та інтелектуального потенціалу новітнього українського суспільства, що вивчає німецьку мову як другу ІМ за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, вміння самостійно приймати відповідальні рішення – в межах нелінгвістичного ВНЗ за комбінованою дистанційною підтримкою системи **Moodle**. Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо в дослідженні особливостей приросту якісних показників рівня

володіння другою ІМ слідом за рекомендаціями Ради Європи [1, 11, 12] та у відповідності до оновлень в чинних нормативних документах [2 – 4, 6 – 8, 10] за комбінованого поєднання форм відкритого та дистанційного навчання. Адже, ми вважаємо, що ця комбінація не поступається якості очної форми навчання, оскільки для підготовки дидактичних засобів використовуються сучасні автентичні навчально-методичні матеріали; передбачається розробка введення системи спеціалізованого контролю якості комбінованого дистанційного навчання на відповідність її освітнім світовим стандартам з рівня володіння другою ІМ за фахом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання/науковий редактор українського видання доктор пед.наук, проф. С.Ю.Ніколаєва. – К.:Ленвіт,2003. – 273 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
3. Засоби діагностики якості вищої освіти бакалавра напряму підготовки 6.140103 «Туризм» галузі знань 1401 «Сфера обслуговування»: наказ Міністерства освіти і науки, молоді спорту України від 21.05.2012 № 608.
4. Компетентність в аудіюванні майбутнього вчителя і викладача іспанської та французької мов: теорія і практика формування: Колективна монографія / Бігич О. Б., Майер Н. В., Руснак Д. А., Яковенко-глушенкова С. В. / за заг. І наук. Ред. Бігич О. Б. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2015. – 168 с.
5. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (затверджено Постановою МОН України В. Г. Кременем 20 грудня 2000р.)// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>
6. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра напряму підготовки 6.140103 «Туризм» галузі знань 1401 «Сфера обслуговування», кваліфікація: бакалавр з туризму 3414 «Фахівець з туристичного обслуговування», 3414 «Екскурсовод», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київ – 2012. – 36 с.
7. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра напряму 6.140103 «Туризм» галузі знань 1401 «Сфера обслуговування»: наказ МОН України від 08.11.2010 № 1059 (зі змінами згідно з наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21.10.2010 № 969/922/216).
8. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра, спеціаліста, магістра галузі знань 1401 «Сфера обслуговування», напряму 140103 «Туризм»: вимоги до спеціалізованих лабораторій та кабінетів. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Науково-методична комісія зі сфери обслуговування, Київ – 2011. – 12 с.
9. Офіційний сайт системи Moodle. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moodle.com/https://moodle.org/>
10. «Положення про дистанційне навчання», затверджене Міністерством освіти і науки України наказом №466 від 25 квітня 2013 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Dist_osv/2999/

11. Програма з англійської мови для професійного спілкування. – К.:Ленвіт, 2005. – 119 с.
12. Рамкова програма з німецької мови для професійного спілкування. – К.:Ленвіт, 2006. – 90 с.

Окопная Я., канд. пед. н., доц.

Национальный университет пищевых технологий, Киев

Смирнова Е., канд. филол. н., доц.

Национальный университет пищевых технологий, Киев

Юрчук Л., старший преподаватель

Национальный университет пищевых технологий, Киев

СЕТЕВАЯ ПОДДЕРЖКА ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ КАК ВТОРОМУ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ БУДУЩИХ РАБОТНИКОВ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

В статье охарактеризованы с теоретико-методической точки зрения технико-опционные преимущества сетевой поддержки учебно-воспитательного процесса по формированию профессионально ориентированной немецкоязычной компетентности в продуктивных видах речевой деятельности и указано предпосылки реализации такого обучения; представлены результаты исследования особенностей привлечения системы Moodle к комбинированному дистанционному профессионально ориентированному обучению второго иностранного языка будущих работников туристической сферы.

Ключевые слова: *второй иностранный язык, комбинированное дистанционное обучение, сетевая поддержка, нелингвистическое высшее учебное заведение, туристические менеджеры.*

Окопна Y., Phd

National university of Food Technologies, Kyiv

Smirnova Y., Phd

National university of Food Technologies, Kyiv

Yurchuk L., senior teacher

National university of Food Technologies, Kyiv

THE PROFESSIONALLY ORIENTED GERMAN LANGUAGE AS SECOND FOREIGN LANGUAGE AFTER ENGLISH TRAINING OF THE FUTURE TOURISM MANAGERS NETWORK SUPPORTING

The characteristic of theoretical and methodological point of view technically optional network support benefits the educational process of formation of professional competence in German-oriented productive activities and types of speech set preconditions for the realization of such training have been noticed. The features results of the study process in attracting the Moodle system to combined distance professionally oriented second language teaching of future tourism managers have been presented in the article.

Keywords: *second foreign language, the combined distance learning, network supporting, non-linguistic higher education establishment, tourism managers.*

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ДИСКУРСА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ

В статье представлены особенности экономического дискурса с точки зрения обучения русскому языку делового общения в польской аудитории. Выделены такие его параметры как: статусно-ролевые характеристики участников общения, тематика и цель общения, жанры делового общения и обслуживающие их стили. Обучение иностранных учащихся речепорождению и речевосприятию в деловом дискурсе отвечает новым требованиям европейского образования, выдвигающего в качестве одного из основных методических принципов обучение при помощи задач, решаемых учащимися как в группе, так и самостоятельно. Реализуются эти задачи при помощи сценариев, в которых актуализируются названные параметры экономического дискурса.

Ключевые слова: дискурс, обучение русскому языку делового общения, роли, сценарии.

Тема нашей статьи выбрана в связи с тем, что в XXI веке продолжают исследования дискурса как многогранного явления, причем, как его теоретических, так и прикладных проблем. И хотя дискурс стал предметом изучения еще в середине XX века, до сих пор продолжают дискуссии на тему как его определения, так и его сущности. Поэтому, не углубляясь в споры ученых (об этом написано много работ)¹ о дискурсе, рассмотрим экономический дискурс как один из видов институционального дискурса и его характерные черты. В.И. Карасик определяет институциональный дискурс как общение в заданных рамках статусно-ролевых отношений и выделяет его на основании двух системообразующих признаков: целей и участников общения. При этом его основными участниками являются представители института (агенты) и люди, обращающиеся к ним (клиенты), которые являются «базовой парой участников и образуют ядро дискурса» [1:10].

Под деловым дискурсом (как разновидностью институционального) мы, вслед за О.В. Лещаком, понимаем функционально-прагматическую разновидность языковой деятельности, т.е. вариант языковой деятельности, специфицированный социально-психологическими, личностными, стилистическими, тематическими, пространственно-временными, и, самое главное, деятельностными факторами [5:34]. Такое рассматривание является важным, так как понятие «дискурс» все больше проникает и в обучение русскому языку как иностранному. Так, мы в своей учебной деятельности используем подход, который мы назвали *дискурсным*. Его особенность в том, что мы обучаем русскому языку делового общения при использовании разных жанров и форматов экономического дискурса, интертекстуальности (использование знаний и терминологии из смежных наук, например, права). Мы определили, что такое обучение возможно только при учете

¹ См. работы Т.А. Ван Дейка, Р. Водак, В.В. Дементьева, В.И. Карасика, Е.С. Кубряковой, М.Л. Макарова, Ю.Е. Прохорова М. Даковской и др.

трех факторов, обуславливающих деловое общение: культурного фактора (этно – и социокультурного); прагматического (предметного, учитывающего цель и суть делового общения), а также языкового – формально-инструментального, содержательного, при помощи которого и возможна реализация вербальной деловой коммуникации. При таком подходе учитываются также коммуникация и когниция, проявляющие себя в синтезе в каждом из названных факторов. Названные факторы формируют как сам дискурс делового общения, так и обучение языку делового общения в иностранной (в нашем случае – польской) аудитории.

Проводя анализ экономического дискурса с точки зрения обучения РЯДО, мы выделяем такие его параметры как: *статусно-ролевые характеристики участников общения, тематику и цель общения, жанры делового общения и обслуживающие их стили.*

Говоря о статусно-ролевых характеристиках участников общения, следует заметить, что большое значение в проблемном обучении, которое популяризируется в настоящее время, уделено *взаимодействию общающихся (интеракции)*. Это заслуга лингвистики дискурса и дискурс-анализа. Так, появляется термин – коммуникативный кортеж (Супрун, 1985) [3], а затем термин «кортежное содержание» (Ухванова, 1992) [4], который указывает на взаимозависимость общающихся, то есть на наличие коммуникативных ролей в процессе общения. Иницируя общение, адресант берет на себя ту или иную роль и соответственно отводит ту или иную роль адресату. Чтобы обучение деловому общению было эффективным, необходимо, таким образом, уделять внимание не только предмету разговора (информативная составляющая – в нашем случае – тексты экономического содержания), но также и коммуникативной ситуации и, шире, социальному контексту (интерактивная составляющая). Конечно, информативная составляющая необходима на первом этапе, когда учащиеся знакомятся с необходимой лексикой, терминологией, языковым выражением интенций в разных жанрах делового общения при помощи аутентичных текстов. Интерактивная деятельность студентов начинается в заданиях по говорению, где делается акцент на категорию «роль». Большинство из предлагаемых учащимся текстов представлены в привязке к субъекту – участнику бизнес-коммуникации. В общение вовлекаются как бы реальные персонажи – генеральные директора разных предприятий и фирм, сотрудники, партнеры, клиенты и т.д. Среди примеров письменного взаимодействия (которое также подразумевает роли: адресант-адресат, начальник-подчиненный, соискатель-менеджер т.д.) можно назвать коммерческую корреспонденцию, отчеты, протоколы, приказы, разнообразные бланки и другие документы, адресованные будущим и настоящим партнерам, введенным в общение. Таким образом учащиеся получают готовые модели общения, функционирующие в данном профессиональном поле.

Задания по переводу включают учащихся в проработку еще одного необходимого звена бизнес-коммуникации – переводческого: учащийся играет роль переводчика, проецируя свое знание в пространство международного коммуникативного бизнес-поля. Понятно, что и другие виды профессиональной деятельности получают здесь свое интерактивное развитие. Таким образом, это многообразие деятельности, а значит и субъектов деятельности уплотняет профессиональное поле, придавая ему необходимый в реальном общении объем.

Разнообразие жанров дополняется разнообразием форматов общения. Например, студентам предлагается провести в одном случае *диалог*, а в другом случае – *беседу* с

опорой на обсуждаемый предмет, значимый для поля бизнеса, но не только. От узкоспециальных вопросов наблюдается переход к социально значимой стороне профессиональной деятельности. Так, например, добавляется взаимодействие профессионалов бизнеса с профессионалами коммуникативного пространства – журналистами. Причем, выход в медийное пространство проходит и с учетом Интернет-пространства. От выбора коммуникативных медиа меняется стиль взаимодействия участников общения, что также способствует расширению и углублению опыта обучающихся. Сказанное дает обучаемому возможность включения в дальнейшем в два поля деятельности – поле бизнеса и поле бизнес-переводчика.

Итак, в процессе формирования у студентов навыков речепорождения и речевосприятия в экономическом дискурсе, можно выделить следующие интерактивные модели: бизнес-профессионал – бизнес-профессионал, бизнес-профессионал – журналист-профессионал, бизнес-профессионал – переводчик бизнес-поля, субъект в профессиональном – непрофессиональном поле, профессиональный текст – субъект бизнеса, профессиональный текст – будущий субъект бизнеса. Студенты выступают в ролях: директора, топ-менеджеров, обычных рядовых сотрудников, клиентов, покупателей, партнеров по бизнесу, переводчиков. В связи со сказанным меняются также функциональные стили общения: от строго официально-делового до публицистического и даже разговорного. Преподаватель также может взять на себя одну из профессиональных ролей, чтобы контролировать и оценивать каждое из речепорождаемых дискурсивных событий изнутри. На наших занятиях отрабатываются такие модели взаимодействия, как: студент-студент, студент – группа студентов, студент-преподаватель, а также групповое взаимодействие, с учетом профессионального поля – делового общения. Мы вслед за Т. В. Матвеевой полагаем, что такой подход к обучению стал возможным благодаря развитию в первую очередь риторики (появление неориторики) и акцента на диалогичность. Сказанное привело к идее диалогизации учебного текста [2]. А сегодня можно уже смело говорить о переводе термина «диалог» в термин «полилог».

Тематика и цель общения актуализируются в определенных жанрах делового общения, образцы которых дают представление о лексическом разнообразии текстовой реализации и помогают учащимся накопить предметную информацию, владение которой позволяет осмысленно выйти на этап интеракции. Основными целями делового общения, кроме информирования, являются убеждение и воздействие на партнера. Поэтому студенты учатся находить основную и дополнительные цели каждого дискурсивного события, определять использованные в нем стратегии и тактики коммуникантов и их языковое выражение, а в дальнейшем – самим продуцировать монологи, диалоги и полилоги на по заданному сценарию.

Каждый изучаемый тематический блок состоит их предтекстовых и послетекстовых заданий, собственно текста, дающего представление о данном виде деятельности и знакомящего с терминологией, а также заданий по чтению, письму, говорению, аудированию и переводу. Здесь имеет место актуализация всех видов речевой деятельности с опорой на прочитанный текст, образцы устных (монологов, диалогов, полилогов) и письменных деловых жанров. В предтекстовых и послетекстовых заданиях учащиеся учатся фокусировать свое внимание на деталях, и одновременно объединять эти детали в общее целое – то есть учатся анализировать и синтезировать прочитанное (прослушанное). Здесь имеются и

лексико-грамматические задания, связанные с проходимой тематикой и помогающие глубже понять как экономические понятия, так и собственно языковые структуры.

Каждое задание, каждый жанр делового общения, с которым знакомятся учащиеся, тесно связан с последующим, а каждая подтема – со следующей темой, благодаря чему учащиеся переключаются с одного вида деятельности на другой, пробуя себя в разных жанрах делового общения, переключаясь с одной роли на другую в монологах, диалогах, полилогах, в письменном общении, а также выступая в роли переводчиков. Таким образом, информативная составляющая тесно связана также с интерактивной, что оказывает значительное влияние на мотивировку обучаемых. Важным является то, что именно выходит на первый план (какие информативные составляющие) в данном типе дискурса, как меняются информативные модели, влияющие на коммуникативное поведение участников общения.

В свою очередь, речевое поведение коммуникантов определяется такими факторами как: конфликтность или бесконфликтность ситуации, возможность/невозможность согласия и т.д., что влияет на выбор ими необходимых в той или иной ситуации стратегий и тактик делового общения. Выполняя такие задания, учащиеся имеют перед собой учебник, а также образцы, позволяющие в дальнейшем реконструировать и конструировать все новые тексты в поле экономического дискурса. То есть, они выполняют задания осознанно, развивают свои когнитивные и творческие способности, способность работать самостоятельно и в команде – то есть черты, необходимые как для эффективного коммуниканта, так и для успешного делового человека. Они знают и различают виды деловой деятельности, жанры делового дискурса, знакомы с основной терминологией, различают статусные и ролевые характеристики коммуникантов, ориентируются в пространственно-временных характеристиках дискурса, его целевой аудитории. Актуализируемые ими дискурсивные события интертекстуальны, интересобъективны и интересубъективны.

Сказанное отвечает и новым требованиям европейского образования, выдвигающего в качестве одного из основных методических принципов проблемное обучение – обучение при помощи задач, решаемых учащимися как в группе, так и самостоятельно, которые они должны, прежде всего, адекватно понимать и принимать активное участие в их решении, конструируя свои высказывания согласно заданному типу дискурса. Они учатся речемышлению и речепорождению разных жанров делового дискурса на русском языке, активизируя свое логическое и творческое мышление.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5-20.
2. Матвеева Т.В. О диалогичности современного учебника / Т.В.Матвеева // *La Table Ronde: Сборник материалов*. Вып. 2. Лингвистика дискурса и перспективы ее развития в парадигме современной славистики. – Минск, 2013. – С. 332-334.
3. Супрун А. Е. Стратификация сообщения в крупном corteже общающихся / А. Е. Супрун. // *Материалы VI Всесоюз. симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации*. Тез. докл. – М.: ИЯ АН СССР, 1985.
4. Ухванова И.Ф. В поисках реалий семантического ядра текста /И.Ф. Ухванова // *Веснік БДУ. Серыя 4. Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. Псіхалогія*. № 3. 1992. – С. 45–49.

5. Leszczak O. Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu / O. Leszczak. – Toruń, 2010. – 415 с.

Роляк І., к.ф.н., ад'юнкт

Університет Яна Кохановського, Кельце, Польща

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті представлено особливості економічного дискурсу з точки зору навчання російській мові ділового спілкування у польській аудиторії. Виділено такі його параметри, як: статусно-рольові характеристики учасників спілкування, тематика і мета спілкування, жанри ділового спілкування і обслуговуючі їх стилі. Навчання іноземних студентів формуванню і сприйняттю мовлення у діловому дискурсі відповідає новим вимогам європейської освіти, яка висуває у якості одного з основних методичних принципів навчання за допомогою завдань, що вирішуються у групі і самостійно. Ці завдання реалізуються за допомогою сценаріїв, у яких актуалізуються вказані параметри економічного дискурсу.

Ключові слова: дискурс, навчання російській мові ділового спілкування, ролі, сценарії.

Rolak I., Ph.D, assistant professor

Jan Kochanowski university, Kielce, Poland

THE PECULIARITIES OF ECONOMIC DISCOURSE FROM THE VIEWPOINT OF BUSINESS RUSSIAN TEACHING

The paper presents the peculiarities of economic discourse from the viewpoint of teaching Business Russian to Polish students. Such parameters of the economic discourse as the status-role characteristics of the communication participants, the topic and aim of communication, the genres of business communication and the used styles were made explicit. The teaching of speech and speech acquisition in the economic discourse to foreign students meets new demands of the European education that considers the task-based language teaching (both in group and individually) one of the main methodological principles. Such tasks are performed by the scenarios that actualize the aforementioned parameters of the economic discourse.

Key words: discourse, Business Russian teaching, roles, scenarios.

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті здійснено спробу проаналізувати мову національної вищої освіти. Визначаються основні тематичні групи термінів цієї сфери на базі текстів Закону України «Про вищу освіту». Вивчається поняттєво-термінологічний апарат вищої освіти, представлений у «Національному освітньому глосарії: вища освіта».

Ключові слова: термін, поняттєво-термінологічний апарат, вища освіта, Закон України «Про вищу освіту».

Із залученням України до Болонського процесу в нашому освітньому просторі постійно з'являються нові поняття, які вимагають правильного тлумачення. Ще більша увага до нових процесів у вищій освіті відповідно до концептуальних засад Європейського простору вищої освіти з'явилася із прийняттям у 2014 році Закону України «Про вищу освіту» (далі – Закон України, Закон) [1], який став потужним інструментом реформування національної освітньої системи. Він визначає концептуальні засади модернізації вищої освіти, що відповідають цілям і завданням Болонського процесу. Разом із нововведеннями в системі вищої освіти відбувається інтенсивне формування лексичної системи відповідної сфери – українського поняттєво-термінологічного апарату вищої освіти. Його функціонування не обмежується текстами спеціального призначення – самим Законом чи іншими нормативними документами, затвердженими Міністерством освіти України. Ця лексика активно входить у загальний ужиток, поступово стає необхідним елементом нашого повсякдення. Водночас виникає проблема правильного використання термінів, що пов'язана з їх багатозначністю, з невідповідністю міжнародного і національного тлумачення деяких слів. Наприклад, часто відбувається змішування понять, позначених словами *компетенція* і *компетентність*, *освітній рівень* і *освітньо-кваліфікаційний рівень*. По-різному можна тлумачити й слово *модуль*. Труднощі в розумінні понять і грамотному використанні слів на їх позначення виникають і в учасників навчального процесу (студентів, аспірантів, викладачів тощо), і в менеджерського складу вищих навчальних закладів України, які, намагаючись втілити в життя процедури, прописані Законом, працюють над створенням у своїх університетах необхідної нормативної бази. І надзвичайно важливою для них є однозначність трактування термінів, чітке розуміння синонімічних зв'язків між ними та системного зв'язку з іншими термінами.

Проблеми української термінології піднімають у своїх працях багато дослідників: Л. Туровська, Л. Василькова, Л. Півнюва, Н. Коцюба, Д. Шапран, О. Гребенюк, С. Локійчук, Т. Саржевська, Т. Скорик, С. Толстая та ін. Метою нашого дослідження є вивчити сучасну мову вищої освіти та систематизувати її термінологію, визначивши основні тематичні групи термінів. Джерелом для дослідження стали тексти Закону України «Про

вищу освіту» та «Національний освітній глосарій: вища освіта» (далі – глосарій) [2]. Оскільки український освітній простір сьогодні орієнтується на два основні документи – європейський (нові «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти») [3] та український (Закон України «Про вищу освіту»), який у свою чергу орієнтується на попередній), ми беремо останній за основу для того, щоб виділити тематичні групи термінологічної лексики вищої освіти в Україні.

Лексика Закону України має широкий спектр значень і варіюється відповідно до розділів, присвячених різним важливим темам розбудови системи вищої освіти, спонукаючи до вирішення питань формування ефективних процедур, механізмів, які б забезпечили якість освіти в наших університетах. Отже, можна виділити такі основні тематичні групи лексики вищої освіти:

1) **«Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти».** Цю тематичну групу у свою чергу можна розбити на кілька підгруп: «Рівні та ступені вищої освіти», «Атестація здобувачів вищої освіти», «Документи про вищу освіту»;

2) **«Забезпечення якості вищої освіти».** Ця тематична група є найбільш розгалуженою, адже саме поняття якості освіти є комплексним. Таким чином, в її складі виділяємо кілька тематичних підгруп: «Система забезпечення якості вищої освіти»; «Ліцензування освітньої діяльності»; «Акредитація освітньої програми»; «Установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти» (*Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти; галузеві експертні ради; незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти*);

3) **«Вищі навчальні заклади».** Ця тематична група складається з двох підгруп, лексики яких характеризує вищі навчальні заклади за типами та структурою. Так, підгрупа термінів під назвою «Типи вищих навчальних закладів» містить цілу низку загальних назв ВНЗ: *університет, академія, інститут, коледж; національний вищий навчальний заклад; дослідницький університет*. Серед термінів, що входять до підгрупи «Структура вищого навчального закладу», знаходимо такі загальновідомі назви, як *факультет, кафедра*, а також назви інших структурних підрозділів, які можуть утворюватися в університеті: *навчально-науковий інститут, спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ, філія*;

4) **«Управління вищим навчальним закладом».** До цієї тематичної групи можна віднести терміни, які є традиційними назвами керівників / керівних органів українських ВНЗ (*керівник ВНЗ, керівник факультету / навчально-наукового інституту / кафедри, Вчена рада*), а також назвами нових органів, які згідно з Законом України мають утворитися у вищому навчальному закладі: *наглядова рада; робочі та дорадчі органи; органи громадського самоврядування вищих навчальних закладів; студентське самоврядування; наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених*;

5) **«Організація освітнього процесу».** У цій тематичній групі термінів можна виділити три підгрупи: «Форми навчання у вищих навчальних закладах», «Форми організації освітнього процесу», «Види навчальних занять». На нашу думку, терміни зазначеної тематики, зафіксовані в Законі України, потребують додаткового тлумачення поза текстом Закону. Зокрема в тематичній підгрупі «Форми навчання у вищих навчальних закладах» варто дати визначення таких понять: «очна форма навчання», «заочна (дистанційна) форма навчання»; у підгрупі «Форми організації освітнього процесу» – поняття «навчальні заняття», «самостійна робота», «практична підготовка», «контрольні заходи», адже, як показує досвід, часто саме в цих питаннях виникає непорозуміння серед учасників

навчального процесу. Бракує також тлумачення термінів на позначення основних видів навчальних занять у вищих навчальних закладах: *лекція, лабораторне / практичне / семінарське / індивідуальне заняття; консультація*;

б) **«Учасники освітнього процесу»**. До цієї категорії слів відносимо, по-перше, групу термінів-назв осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах (*студент, курсант, аспірант, докторант, слухач, асистент-стажист, інтерн, лікар-резидент, клінічний ординатор*); по-друге, групу слів на позначення наукових і науково-педагогічних і педагогічних працівників та їх посад (*старший дослідник, доцент, професор* тощо);

7) **«Доступ до вищої освіти»**. До цієї групи входять слова, пов'язані з прийомом, відрахуванням, перериванням навчання, поновленням і переведенням осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах.

У цілому аналіз лексики Закону України «Про вищу освіту» продемонстрував необхідність створення словника-довідника термінології вищої освіти. Щоправда чи не єдиним на сьогодні є «Національний глосарій: вища освіта» (далі – глосарій) [2], який через терміни та їх визначення тисло і системно розкриває сутність вищої освіти, її зміст і форми, характер перетворень. У глосарії узагальнено поняттєво-термінологічний апарат вищої освіти, який використовується міжнародною, європейською, українською фаховою спільнотою. Структура статей містить визначення терміна, що відображає його сутнісні характеристики, контекстуальну основу застосування та системний зв'язок з іншими термінами. Оскільки глосарій був створений раніше, до прийняття Закону України (2011 р.), то він потребує доповнення з урахуванням змін, що відбуваються в освіті.

Проаналізувавши лексичне наповнення глосарію, доходимо висновку, що спектр його значень у цілому збігається із запропонованою вище класифікацією, хоча структура довідника не передбачає розподілу термінів за тематичними групами. Ми спробували класифікувати подані в ньому терміни за семантикою. Отже, до тематичної групи «Учасники освітнього процесу» можемо віднести сукупність таких слів: *академічний персонал, викладацький персонал, науково-педагогічні працівники, педагогічні працівники, студент, іноземні студенти, міжнародні студенти*. Однак цей перелік буде неповним, якщо до нього не внести назви інших важливих учасників освітнього процесу, визначених Законом України, та їх тлумачення: *курсант, аспірант, докторант, слухач, асистент-стажист, інтерн, лікар-резидент, клінічний ординатор, роботодавець*.

Категорію слів, що виокремлюємо в тематичну групу «Типи ВНЗ», варто доповнити, орієнтуючись на Закон України, такими загальними назвами вищих навчальних закладів: *академія, інститут, коледж*.

Аналіз термінологічного складу глосарію і співвіднесення його з термінологічним наповненням мови Закону України «Про вищу освіту» показав, що деякі тематичні групи взагалі в ньому не представлені, зокрема «Міжнародне співробітництво», «Наукова та інноваційна діяльність у вищих навчальних закладах». Натомість на підставі аналізу термінології глосарію виокремлюємо ще кілька тематичних груп сфери вищої освіти:

- **«Інструменти Європейського простору вищої освіти»**. Сюди можна віднести лексику на позначення понять, пов'язаних з інтеграційними процесами: *Європейський дослідницький простір, Європейський простір вищої освіти, Лісабонська стратегія, Лісабонська конвенція з визнання, Болонський процес, Болонська декларація, Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти, проект Тюнінг*;

- «Європейські органи врегулювання вищої освіти»: *Європейська мережа національних інформаційних центрів з академічного визнання і мобільності, мережа національних інформаційних центрів академічного визнання, Європейська асоціація закладів вищої освіти, Європейська асоціація університетів;*

- «Розроблення освітньої / навчальної програми» – сукупність термінів, що проводжують процес створення та структуривання програми у вищій школі: *модуль, кредит ЄКТС, рівень кредиту, модуляризація, призначення кредитів, результати навчання, компетентність, студентоцентрований підхід, освітній компонент тощо;*

- «Система трансферу й накопичення кредитів»: *визнання кредитів, дескриптори кваліфікацій, дескриптори циклів / рівнів, навантаження студента, мобільність, трансфер, оцінка, оцінювання студента, накопичення кредитів, профіль навчання тощо;*

- «Питання, пов'язані з практичною діяльністю власника кваліфікації»: *професійне визнання, регульована професія, професійні кар'єрні кваліфікації, регульована професія, професійні стандарти;*

- «Види освіти»: *інформальна освіта, формальна освіта, неформальна освіта, освіта дорослих, продовжена освіта, транснаціональна вища освіта.*

Отже, український поняттєво-термінологічний апарат вищої освіти переживає складний етап становлення разом з процесом становлення системи вищої освіти України. І ті терміни, що є звичними для Європи й не потребують тлумачення, не зовсім зрозумілі для нашого суспільства й вимагають роз'яснень. Створення відповідних довідників дасть змогу фахівцям краще зорієнтуватися в розумінні та правильному використанні специфічної лексики. Оволодіння лексикою вищої освіти громадянами України допоможе їй інтегруватися в Європейський простір вищої освіти та європейський ринок праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37–38, ст. 2004) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Національний освітній глосарій : вища освіта / авт.-уклад. : І. І. Бабин, Я. Я. Болубаш, А. А. Гармаш й ін.; [за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя]. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»», 2011. – 100 с.
3. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.enqa.eu/indirme/esg/ESG%20in%20Ukrainian_by%20the%20British%20Council.pdf

Серебрянская И. Н., канд. філол. наук, доцент
Сумской государственной университет, Сумы

ФОРМИРОВАНИЕ УКРАИНСКОГО ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО АППАРАТА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

В статье предпринята попытка проанализировать язык национального высшего образования. Определяются основные тематические группы терминов этой сферы на базе текстов Закона Украины «О высшем образовании». Изучается

понятийно-терминологический аппарат высшего образования, представленный в «Национальном образовательном глоссарии: высшее образование».

Ключевые слова: термин, понятийно-терминологический аппарат, высшее образование, Закон Украины «О высшем образовании».

Serebrianska I., PhD, associate professor
Sumy state university, Sumy

FORMATION OF UKRAINIAN CONCEPTUAL AND TERMINOLOGY SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN THE PROCESS OF MODERNIZATION OF NATIONAL HIGH SCHOOL

The article deals with analysis of the language of national higher education. It determines the essential theme groups of the terms of this field on the basis of the texts of the Law of Ukraine "On Higher Education". The author studies the conceptual and terminology system of higher education, presented in the "National education glossary: higher education".

Key words: term, conceptual and terminology system, higher education, the Law of Ukraine "On Higher Education".

УДК 812.01.00

Короткая С.Г., канд. филол. наук, доцент
Киевск. нац. ун-т строительства и архитектуры, Киев

ИНТЕРАКТИВНЫЙ БЛОК КАК КУЛЬТУРНО МАРКИРОВАННАЯ ЕДИНИЦА ИНТЕРАКЦИИ

Статья посвящена анализу интерактивного блока и его отличий от других структурных компонентов дискурса, обоснованию роли культурно маркированных сигналов контекстуализации в выделении границ интерактивного блока.

Ключевые слова: интеракция, интерактивный блок, сигналы контекстуализации.

В современной дискурсивно ориентированной парадигме лингвистических исследований наименее изученными остаются единицы измерения интеракции, структурирующие коммуникативное взаимодействие участников по совместному созданию дискурсивных смыслов.

В настоящее время среди исследователей нет единства мнений в отношении наименований и типологии единиц интеракции. Сегодня можно говорить о таких устоявшихся терминах, как структура участия или партиципации [4: 28], обмен или речевой обмен, интерченж, макродиалог, секвенция и адъяцентная пара [8-10], транзакция, речевое событие, микродиалог, простая интеракция, элементарный цикл [2; 3, 186-187], интерчендж (interchange), «дискурсивный акт» [7], интерактивный блок [4], «макротекст»,

© Короткая С.Г., 2015

разговор, интеракция и другие. При этом большинство указанных терминов являются взаимозаменяемыми. В частности, конверсационно-аналитическим терминам секвенция и адъцентная пара соответствуют такие прагмалингвистические корреляты, как интерактивный блок, обмен, простая интеракция, элементарный цикл, интерчендж (interchange), «дискурсивный акт». Термин «речевое событие» соответствует по своему понятийному объему терминам «разговор», «интеракция», «макродialog», «макротекст» и др. Такая терминологическая синонимия свидетельствует, с одной стороны, о значительном исследовательском интересе различных школ и подходов к изучению единиц интеракции как элементов структуры дискурса, то есть об актуальности проблемы для современной теории дискурса и дискурс-анализа. С другой стороны, нечеткость дефиниции и таксономии единиц интеракции говорит в пользу новизны и перспективности этого направления исследований.

Если условно расположить единицы интеракции от «сложного» к «простому», получится такая упрощенная модель их формально-содержательной иерархии: дискурс – речевое событие – транзакция – обмен (интерактивный блок, секвенция).

Одной из наименее исследованных единиц интеракции служит интерактивный блок (interactional unit) (далее – ИБ), изучению которого посвящены единичные зарубежные работы в сфере этнографии речи [4]. Свообразие ИБ состоит в том, что, в отличие от других единиц дискурсивной интеракции, которые являются потенциально универсальными, отражающими «базисные» общечеловеческие модели и регулярности дискурсивного обмена и взаимодействия, выделение интерактивного блока в определенной мере связано с культурной и этнокультурной интерпретацией коммуникативных интенций участников интеракции. Этот аспект значения интеракционных единиц ранее не служил предметом исследования в отечественной или зарубежной дискурсологии.

В связи с вышесказанным, цель статьи заключается в обосновании интерактивного блока как единицы интеракции, основанной на этнокультурных стратегиях интерпретации дискурса коммуникантами.

Интерактивный блок рассматривается в современной лингвистике как «наименьшая единица совместной социальной деятельности», включающая действие и реакцию на него другого участника [4, 26]. В отличие от других единиц интеракции, известных в теории и практике дискурс-анализа (секвенций, обмена, структур участия, транзакций), которые состоят из речевых ходов, интерактивный блок определяется как «совокупность конверсационно связанных *единиц сообщения*». Другими словами, в поиске специфики ИБ и его отличий от иных единиц интеракции логично было бы обратиться к отличиям между такими минимальными единицами конверсационного значения, как речевой ход (move) и единица сообщения (message unit). В отличие от единицы сообщения, речевой ход всегда сигнализирует смену говорящего и может включать несколько сообщений. Однако основное отличие заключается в том, на основе каких сигналов осуществляется определение границ единиц сообщения и речевых ходов. Так, границы речевого хода устанавливаются на основе формально-функциональных критериев и, как правило, сигнализируются вербально: операционными словами, открывающими и завершающими речевой ход, лексическими и синтаксическими средствами передачи инициативы собеседнику [8-10]. В то же время для выделения единиц сообщения определяющими служат не столько вербальные средства, сколько использование интерактантами сигналов

контекстуализации: пауз, моделей ударения, интонации, смены «полноты» и скорости речи, переключения кодов, переключения стиля, мимики, жестикулирования, выражения глаз, поз, других сигналов кинетики и проксемики [5; 6, 229–252].

Основная специфика таких средств заключается в том, что они являются устными формами, имеют четко выраженную культурную и субкультурную специфику и нередко используются на *подознательном* уровне. Так, участники интеракции, как правило, не отдают себе отчета в том, что использование соответствующей интонационной модели может сигнализировать и пониматься как этикет и вежливость. Определенная модель и ритмика акцента может быть сигналом и пониматься как «Мы друг друга понимаем», «Мы можем вместе работать», «Мы на одной волне» [1, 160; 5]. Интерактанты не в состоянии распознать значение сигналов контекстуализации и извлечь предназначенную для них информацию вследствие культурно или социально обусловленных различий коммуникативного этикета и конвенций межличностной коммуникации [1, 162]. Например, наложение реплики одного из собеседников на конец высказывания другого может быть сигналом, указывающим на понимание и взаимодействие. Однако если в силу различных социокультурных конвенций участники интеракции не разделяют знания о таком значении «наложения», они могут интерпретировать его как грубость (хамство) или самонадеянность [1, 161].

Исходя из различий между речевыми ходами и единицами сообщениями, несложно сделать вывод о том, что, в отличие от других единиц интеракции, состоящих из речевых ходов, интерактивный блок, который конституируется единицами сообщения, выделяется на основе косвенных, инферентных значений, индексированных культурно маркированными сигналами контекстуализации.

Для иллюстрации особенностей выделения интерактивных блоков приведем фрагменты транскрипта и комментарий к нему.

Транскрипт 1.2 [4]

Speaker (говорящий)	Message Unit (единица сообщения)	Partial Description of Contextualization Cues (частичное описание сигналов контекстуализации)
	INTERECTIONAL UNIT 1	
201 Ms. Wilson	<i>okay +</i>	Ударный и удлинённый гласный
202 203 204	<i>Based on Camika's explanation There s this high level of talking Which most often is associated with talking white</i> (Основываясь на объяснении Камики, именно высокая манера изъясняться наиболее часто ассоциируется с разговором белых)	Указывает на Камику Поднимает руки над головой

205	IINTERECTIONAL UNIT 2 <i>Is that what you're saying?</i> (вы это имели в виду?)	Указывает на Камико С вопросительной интонацией
206 Camika	<i>Uh-huh</i> (Ага)	
	IINTERECTIONAL UNIT 3	
207 Ms. Wilson	<i>And then this low way of talking</i> (и, следовательно, низкая манера разговора)	Занимает выжидательную позицию
208	<i>Is associated in talking what</i> (ассоциируется с изъяснением на чем)	Вопрос с пониженной интонацией
209 Students	<i>Slang</i> (на сленге)	
210 Ms. Wilson	<i>Slang</i> (сленг)	
211	<i>Versus</i> (в противоположность)	Вопросительная интонация
212 Students	<i>Proper</i> (нормативности / правильности)	
213 Ms. Wilson	<i>okay</i>	

На начало интерактивного блока (строчки 201-204) указывает способ произнесения учителем (Ms. Wilson) слова «Окей», которое находится в ударной позиции и произносится с удлинённым гласным. Жесты руками, монотонный ритм произнесения строк 202, 203 и 204 формируют единый контур блока с отдельной интонационной моделью. Изменение интонационной модели, сопровождающееся изменением движений рук, свидетельствует о начале нового ИБ. При этом меняются совместные (долевые) требования интерактантов. В течение первого блока учитель говорил, а студенты слушали. Однако строка 205 создает пространство, требующее ответа, который дается Камико в строке 206 («ага»). Строки 205 и 206 формируют интерактивный блок, так как в них учитель и Камико начинают и заканчивают интеракцию «вопрос-ответ».

Пример показывает, что вопросно-ответный комплекс не всегда означает начало и окончание интерактивного блока, поскольку при распознавании этого единства важен не столько синтаксис единиц сообщения, сколько просодические и невербальные средства. В строках 207, 208 учитель задает другой вопрос и получает ответ. Можно было бы предположить, что интерактивный блок завершится строкой 209. Ответ на вопрос получен, и учитель собирается задавать новый. Однако ИБ продлевается до строки 213, на что указывает определенная интонационная модель (точный повтор учителем ответа студента и использование ответа и соответствующего ритма для связи слов «сленг» и «в противоположность», продлевая ритм до начала другого вопроса), отсутствие пауз и

ударения, понижающейся или повышающейся интонации. Интерактивный блок завершается строкой 213, содержащей подтверждение «Окей».

Таким образом, материал статьи позволяет нам предложить определение интерактивного блока как промежуточную единицу интеракции, которая структурирует транзакцию и речевое событие и конституируется единицами сообщения. Границы интерактивного блока определяются на основе косвенных, инферентных смыслов, индексированных культурно маркированными сигналами контекстуализации.

Перспективой дальнейшего исследования представляется изучение структурообразующей функции интерактивного блока в отношении речевого события и дискурса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Кравченко Н. К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа: Практическое пособие. / Н.К. Кравченко. – Луцк: Волинь поліграф, 2012. – 251 с.
2. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
3. Сусов, И.П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы / И.П. Сусов // Прагматика и семантика синтаксических единиц. Калинин, 1984. С. 3–12.
4. Bloome D. Discourse Analysis and the Study of Classroom Language and Literacy Events – A Microethnographic Perspective / David Bloome, Stephanie Power Carter, Beth Morton Christian, Sheila Otto, Nora Shuart-Faris. – London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2005. – 263 p.
5. Gumperz J. J. Contextualization and understanding / J. J. Gumperz // ed. by A. Duranti and C. Goodwin // Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – P. 229–252.
6. Gumperz J. Interactional Sociolinguistics: A Personal Perspective / John Gumperz. – Режим доступа: // [http://www/blackwellreference.com](http://www.blackwellreference.com). –2003.
7. Henne H., Rehbock H. Einführung in die Gesprächsanalyse / H. Henne, H. Rehbock. – Berlin-New-York, 1982. – 330 S.
8. Jefferson Gail. Side sequences / Gail Jefferson // David Sudnow ed.// Studies in social interaction. – New York: Free Press, 1972. – P. 294-338.
9. Sacks H. Lectures on Conversation / H. Sacks / ed. by G. Jefferson, E.A. Schegloff. – Oxford: Wiley–Blackwell, 1992. –Vol.1, 2. –1520 p.
10. Schegloff E.A. Turn organization: One intersection of grammar and interaction / Emanuel A. Schegloff / E. Ochs, E. A. Schegloff and S. Thompson (eds.) // Interaction and Grammar. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – P. 52–133.

Коротка С.Г., канд. філол. наук, доцент
Київськ. нац. ун-т. будівництва та архітектури, Київ

ІНТЕРАКТИВНИЙ БЛОК ЯК КУЛЬТУРНО-МАРКОВАНА ОДИНИЦЯ ІНТЕРАКЦІЇ

Статтю присвячено аналізу інтерактивного блоку і його відмінностей від інших структурних компонентів дискурсу, обґрунтуванню ролі культурно маркованих сигналів контекстуалізації у визначенні меж інтерактивного блоку.

Ключові слова: *інтерація, інтерактивний блок, сигнали контекстуалізації.*

Korotka S.G., PhD, assistant professor
Kyiv national university of Construction and Architecture, Kyiv

INTERACTIONAL UNIT AS A CULTURALLY MARKED CONTEXTUALIZATION CUES

The article deals with the analysis of the interactional unit and its differences from other structural discourse components substantiating the role of culturally marked contextualization cues in the allocation of the interactional unit.

Key words: *interaction, interactional unit, contextualization cues.*

УДК 811.111'373.43(931)

Герман Л., канд. філол. наук, доц.

ХНАУ імені Василя Докучаєва, Харків

НЕОЛОГІЗМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ НОВОЇ ЗЕЛАНДІЇ

Стаття присвячена проблемі збагачення словника новозеландського національного варіанта англійської мови лексичними неологізмами. Описані шляхи та способи творення лексичних інновацій.

Ключові слова: *неологізм, новозеландський національний варіант англійської мови, словниковий склад, шляхи і способи творення.*

Серед пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики виділяють дослідження лексичних та фразеологічних інновацій, які поповнюють словниковий склад будь-якої мови. Цій проблемі присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців, таких як М.В. Бондар, Ю.А. Зацний, Ю.А. Жлуктенко, Н.З. Котелова та інші, які розглядають різні типи новоутворень, що з'являються у мові у певний період часу, на матеріалі української, російської, англійської та інших мов [1 – 6]. Завдяки їхнім розвідкам сформувалася нова лінгвістична галузь неологія, яка, незважаючи на ряд важливих здобутків, має попереду ще багато невирішених питань. Наша робота виконана у цьому ж руслі і присвячена поповненню словникового складу новозеландського національного варіанта англійської мови (НЗА) за останні 30 років лексичними інноваціями. Зазначимо, що дотепер це питання не вивчалось лінгвістами, що свідчить про актуальність нашого дослідження.

Об'єктом нашої розвідки є новозеландизми – неологізми у кількості 116 мовних одиниць, які з'явилися протягом зазначеного вище часу і позначають нові реалії або поняття, пов'язані з життям новозеландців у сучасних умовах і стосуються таких сфер, як політика, спорт, докільля, сільське господарство, кримінальний світ та ін. Зазначимо, що під поняттям “неологізм” ми розуміємо лексичні новоутворення, запозичення з інших мов або їхніх національних чи територіальних варіантів; нові значення вже існуючих у мові слів, що з'явилися на цьому етапі її розвитку, а також оказіоналізми, використані одноразово в мовній практиці певного автора, видання чи в конкретному тексті. Ці мовні інновації не зафіксовані у більшості випадків у новозеландських словниках, а відібрані нами з публіцистичного дискурсу, вилученого з новозеландських газет “New Zealand Herald”, “The Press” та інших, або розміщені на веб-сайті New Zealand Dictionary Centre [7 – 9]. У більшості випадків неологізми супроводжуються поясненнями або ж їхнє значення можна вивести з контексту вживання. Предмет дослідження представлений вивченням основних шляхів та способів творення цих лексичних одиниць.

© Герман 2015

Проаналізувавши відібраний корпус лексичних одиниць (ЛО), ми дійшли висновку, що збагачення словника НЗА в останні 30 років відбувалося такими шляхами:

1) за рахунок власних мовних ресурсів, тобто на матеріалі англійської мови за допомогою способів словотворення, характерних для неї;

2) шляхом запозичування лексичних одиниць з інших мов, з якими НЗА постійно контактує (маорійської та самоанської мов);

3) за допомогою поєднання англійських та маорійських слів і утворення слів-гібридів;

4) запозичуванням нових слів з інших національних варіантів англійської мови або її територіальних варіантів, тобто із залученням внутрішньосистемних запозичень;

5) запозичуванням нових лексичних одиниць з інших європейських мов.

Зупинимося на кожному з наведених вище шляхів поповнення лексичного фонду НЗА. Зафіксовані та відібрані нами неологізми утворені власними мовними ресурсами за допомогою таких способів словотворення:

а) словоскладення та сполучення слів, що є найбільш продуктивним способом: *Castlepoint daisy* “a variety of flowering shrub”, *cave-tubing*, *dam-dropping* “types of entertainment”, *doing a brash* “a term used for expressing view that is not politically correct or culturally safe”:

e.g. “*Castlepoint’s daisy is a bushy, evergreen flowering shrub of low growing habits – about a metre or so .... The flowers are yellow and appear in summer*” [NZH, 21.02. 2013].

“*A South Taranaki thrillseeker has taken classic dam-dropping fun to a whole new level this summer*” [TP, 13.01.2015];

б) афіксація (в основному за допомогою суфіксів *-ie, -o, -y, -tion, -ness, -ish, -ing, -ize*): *zorbing* “a type of extreme sports”, *journalizing* “keeping a diary”, *to editorialize* “to write an article”, *tuckerless* “without food”, *botty* “chesty (illness)”, *blokishness* “typical male behaviour” та ін.:

e.g. “*Zorbing – like being stuck in a front-loader washing machine (in a good way). If you’ve ever watched a front-loader washing machine and wondered what it would be like to be stuck inside. Zorbing is just the ticket*” [NZH, 10.06. 2015].

“*Jones plays well to Labour’s core supporters because of his blokishness combined with his biting wit and clever speechifying*” [TP, 09.11.2011];

в) абрєвіація:

DOC (Department of Conservation), WETA (Waikato English Teacher’s Association), TAMU (Tertiary Advisory Monitoring Unit), NCEA (National Certificate of Educational Achievement), ERMA (Environmental Risk Management Authority), MOTAT (Museum of Transport and Technology), MAF (Ministry of Agriculture and Forestry):

e.g. “*DOC recommends people give seals plenty of room, at least 20 m, so they can rest naturally*” [NZH, 15.07. 2015].

“*MAF’s inspectors were called in to this farm and others in the Crafar Farms group many times in recent years, yet this and others like it were allowed to keep operating*” [NZH, 29.09. 2009];

д) семантична деривація, у ході якої формуються нові за змістом лексичні одиниці: *bankcard* “a pound of marijuana to be sold for cash”, *Cook* “chemist who manufactures illegal drugs”, *sick* “good/excellent”, *winebox* “any method of tax evasion”:

“*He is widely remembered for heading a government inquiry into overseas company taxation – known as the Winebox Inquiry, between 1994 and 1997* [NZH, 10.07. 2015].

“He said often the “cooks” who made the methamphetamine were high on drugs as they worked, adding to the danger level” [NZH, 9.05. 2007].

Другою тенденцією формування локальних неологізмів є запозичування з мов, з якими НЗА перебуває в постійному контакті. Це, перш за все, маорійська та самоанська мови. Перша з них продовжує активно поповнювати словниковий склад НЗА, позначаючи нові реалії та поняття, які стосуються життя новозеландців (як пакеха, так і маорі): *tino rangatiratanga* “sovereignty”, *kawanatanga* “right to self-government”, *nohoanga* “temporary campsites in national parks”, *tama* “ryegrass variety”, *kaimoana* “seafood”, *pikopiko* “fern fronds”, *mataitai* “a reserve”, *rahui* “a temporary ritual prohibition”:

e.g. *“As well as that, he had to source pikopiko – fern fronds – which he had never cooked with before. He used native kawakawa and horopito as spices and had to find many kilos of Maori potatoes and watercress”* [NZH, 04.10. 2014].

“About 200 people gathered at Poutu Point on Saturday for a Maori ceremony laying down a rahui against Crest Energy and the proposed placement of 200 tidal turbines to generate electricity” [TP, 14.03.2012].

Значимо, що деякі із запозичених раніше маорійських слів у сучасних умовах функціонування в англійській мові розширюють свій семантичний об’єм, позначаючи зараз нові поняття та реалії: *waka* “political party”, *hui* “party, trade-union, youth group”; інші, приєднавши англійські афікси, утворюють похідні: *kiwi*→ *kiwiosity*, *to kiwiize*; *iwi*→ *iwification*; *whangai* (n.)→ *whangai* (v.)

e.g. *“The plan was to “Kiwi-ize” festivities, making it as close to a Christmas at home as possible”* [TP 25.12 2010].

“Now retired, he has a thousand tales to tell of his night-time radio years but we take him back far further – to his upbringing as the adopted son of the late Bishop Fred Bennett and his wife who whangaied him when his father was presumed dead on Monte Cassino’s bloody battlefield” [NZH, 11.04. 2015].

Самоанські запозичення нечисленні, але вони теж почали з’являтися у новозеландській пресі, позначаючи реалії, пов’язані з життям, культурою самоанців, що масово переселялися з Полінезії до Нової Зеландії ще з 50-х рр. 20 ст. Це лексичні одиниці на позначення:

а) національних страв (*koko* – “cocoa”, *palusami* – “a dish of taro and coconut cream”, *taro* – “a food plant with both leaf and root being used”, *umu* – “an earth oven”, *kava* – “intoxicating drink made from plant roots”);

e.g. *“Make some koko cupcakes for afternoon tea, a goat and green pawpaw curry for a Saturday feast and a green banana and green bean salad to take to your next barbecue”* [NZH, 9.03. 2015];

б) сім’ї та побуту (*aiga* – “extended family”, *fanau* – “a family, matai – “a chief, leader of group”:

e.g. *“Though they were troubled times and made me doubt myself, my faith and support of my aiga helped me through”* [TP, 16.12.2015];

в) культури (*fatele* – “a music and dance performance”, *sasa, siva, tauluga* – “types of dances”, *aiuli* – “a clown as a character in a performance”):

e.g. *“A fatele is a music and dance performance with the added attraction that it’s competitive. Every island is divided into two “sides.” Each side sets up at one end of the meeting-hall,*

or maneapa, and pounds out a rhythm on an empty cabin-cracker tin that could shake coconuts out of a tree“ [NZH, 8.05.2001];

г) одягу і татуювання:

(*lavalava* – “a wrap-around skirt-like garment”; *malu* – “a female leg tattoo”, *pe’a* – “a tattoo”, *tatau* – “a body tattoo usually from navel to knees”):

e.g. “*Liza Taouma’s video installation provides a rare revelation of the function and beauty of the Samoan female tattoo on the upper legs, the malu*” [NZH, 9.08.2011].

Одні з них вживаються як екзотизми і супроводжуються в англомовному дискурсі поясненням, інші асимілюються в орфографічному та граматичному планах:

e.g. “*We are touched and overwhelmed by the kindness and alofa [love] shown to us by friends and strangers and the wider rugby community.*» said *Laura Strawbridge*” [NZH, 25.08.2006].

“*Dressing up is encouraged! Fancy frocks for women or for the men kilts, lavalavas and kaftans – or dapper cycling outfits*” [NZH, 4.03.2015].

Третьою особливістю розвитку НЗА є утворення складних слів та словосполучень з використанням власних мовних ресурсів та слів маорійського походження. Цей процес активно відбувається у сучасних умовах, що свідчить про плідну взаємодію мов та життєздатність маоризмів у формуванні словника сучасного НЗА. Прикладами можуть слугувати:

а) складні слова (*mana-muncher*, *cyber-hui*, *hui-hopper*, *waka-jumper*, *kiwiburger*, *zeronui* тощо):

e.g. “*The trust whanau – which included 250 fulltime staff and 200 volunteers – were already beginning to cyber-hui*” [NZH, 6.05.2010].

“*The voting public have long despised «waka-jumping» MPs. Another unfortunate byproduct of MMP – candidates who «coat-tail» into Parliament on the back of a colleague who wins an electorate seat even if their party has not cleared the 5 per cent threshold – has yet to breed quite the same degree of anger* [NZH, 5.06.2014];

б) словосполучення (типу *kiwi cricket*, *golden koha*, *kiwi bach* тощо):

e.g. “*The space is small and homely, almost like a Kiwi bach, with mismatched crockery and chairs*” [NZH, 5.11.2014].

“*The contracts have led to Act leader Rodney Hide raising the “golden koha” controversy which dogged Tamihere through 2004, after it was accepted a payment he had previously said publicly he would not*” [NZH, 29.07.2007].

Менш типовою тенденцією збагачення словника НЗА є внутрішньосистемні запозичення з інших національних варіантів англійської мови (британського, американського, австралійського), її територіальних варіантів: *cyberbully* “from British English – someone who uses electronic communication to hurt, persecute or intimidate people”; *tall poppy* “from Australian English – a conspicuously successful person, usually one exciting envy”; *clan lab* “from American English denoting clandestine laboratory where drugs are manufactured”; *craik* (*craik*) “from Irish English denoting fun”:

e.g. “*To me, St Patrick’s Day is all about celebrating my nationality and having “the craic”.* Craic has many meanings but mainly having a good time or a laugh” [TP, 18.03.2009].

“*Tauranga police confirmed they held a raid on a suspected P clan lab in a rural Te Puna road in the early hours of today*” [NZH, 3.07.2015].

Зафіксовані і запозичення з європейських мов (*pesto, cous cous, mascarpone* та ін.), що пов'язані зі стравами, ресторанным бізнесом:

e.g. "Try slathering a basil or sun-dried tomato pesto on bread for a punch of flavor; indulging in a spread of buttery ripe avocado, or smearing on some rich, creamy hummus" [NZH, 5.01. 2014].

"I bought one box of San Remo couscous three weeks ago and I still have enough for two more meals at least and we have had it at least twice a week since I brought it, it goes a long way" [ТР, 11.01. 2013].

Підводячи підсумок, зазначимо, що найбільш розповсюдженими та продуктивними способами творення новозеландизмів у сучасний період, як і раніше, виявилися слово-складення та словосполучення, а також запозичення з маорійської мови. Типовими стають гібридні утворення англо-маорійського походження. Розпочався процес запозичування НЗА і самоанських слів, більшість з яких сприймається зараз як екзотизми. Очікуємо, що вплив контактуючих мов у країні на НЗА триватиме і в майбутньому, що свідчить про перетворення новозеландського суспільства у мультикультурне та мультлінгвальне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар М.В. Лексико-семантичні процеси в терміносистемі сучасної лінгвістики / М.В. Бондар // Мова і культура. – К.: Вид. дім Дм. Бураго, – 2008. – Вип. 10. – Т. 102. – С. 132 – 138.
2. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80 – 90-ті роки ХХ століття: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.04./ Ю.А. Зацний. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 43 с.
3. Жлуктенко Ю.А. Английские неологизмы (60–70-е годы) /Ю.А. Жлуктенко. – К.: Наукова книга. – 1983. – 147 с.
4. Котелова Н.З. Неологизмы / Н.З. Котелова.// Языкознание. Большой энциклопедический словарь /гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: БРЭ, 1998. – С. 331.
5. Стишов Ю.А. Українська лексика кінця 20 століття на матеріалі мови засобів масової інформації /Ю.А. Стишов. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
6. Glowka W., Melancon M. Among the New Words// American Speech. – Vol. 77. – N1. – 2002. – P.100 – 112.
7. New Zealand words/ [Електронний ресурс] // New Zealand Dictionary centre. – Режим доступу: <http://www.victoria.ac.nz/>.
8. New Zealand Herald [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nzherald.co.nz/>.
9. The Press [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stuff.co.nz /the-press>.

Герман Л., канд. філол. наук, доц.
ХНАУ імені Василя Докучаєва, Харків

НЕОЛОГИЗМЫ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ НОВОЙ ЗЕЛАНДИИ

Статья посвящена проблеме обогащения словаря новозеландского национального варианта английского языка лексическими неологизмами. Описаны пути и способы образования лексических инноваций.

Ключевые слова: *неологизм, новозеландський національний варіант англійського язика, словарний состав, пути и способы образования.*

Herman L., PhD, assistant professor

Vasyl Dokuchayev Kharkiv national agrarian university, Kharkiv

NEOLOGISMS IN NEW ZEALAND ENGLISH

The article is devoted to the problem of enriching New Zealand English vocabulary with lexical innovations. The ways and word-formation methods are described.

Key words: *neologism, New Zealand national variant of English, vocabulary, ways and word-formation methods.*

УДК 803. 0. 003

Хлипало О.В., канд. філол. н., доцент

Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ ТВІРНИХ ДІЄСЛІВ, ЩО МОТИВУЮТЬ ІМЕННИКИ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто принципи й способи класифікації дієслівної лексики. Автор розглядає основні принципи розподилу дієслів на групи, приводить класифікації відомих німецьких лінгвістів. В основу класифікації мотивуючих дієслів, що стали базою для похідних іменників, які досліджуються у роботі, покладено синтагматичний принцип, тобто розподіл дієслів з урахуванням валентності.

Ключові слова: *дієслово, іменник, класифікація, словотвір, валентність*

1. Вступні зауваження. У віддієслівному словотворі німецької мови виділяється значний за чисельністю та спектром значень клас лексики – похідні іменники, напр.: *prüfen* ‘перевіряти, випробовувати’ → 1. *die Prüfung* ‘перевірка, випробування’; 2. *das Prüfen* ‘перевірка, випробування’; 3. *der Prüfer* ‘контролер, випробувач’. Як зазначає О.С. Кубрякова, „відмітною ознакою похідного слова є ... його семантична обумовленість іншим словом“ [6: 11].

Словотвір тривалий час виступає сферою пильної уваги і ретельного вивчення лінгвістів різних країн. Багато авторів при цьому зосереджують увагу на віддієслівних іменниках (ВІ), описі їхньої семантики, зв’язку з мотивуючими частинами мови, словотвірних засобах. В даний час накопичено значний лінгвістичний матеріал, що стосується інвентарю та організації дослідження віддієслівних іменників у різних мовах, створена необхідна теоретична база для вирішення проблем основних елементів та одиниць словотвірної системи, аспектів і параметрів її опису. Необхідно відзначити, що в роботах німецьких авторів похідні частини мови, і іменники зокрема, досліджувалися як окремі

клас лексики, у багатьох роботах при цьому бралися до уваги граматичні, структурні й семантичні характеристики твірних основ і їхній вплив на семантику похідних іменників. Не зважаючи на це, проблема не є дослідженою всебічно. В існуючих роботах розглядаються структурно-семантичні особливості окремих віддієслівних іменників, які, на думку різних авторів, є найбільш яскравими представниками цього класу. Але неможливо, на наш погляд, досліджувати лише окремі мовні одиниці, повно розкрити комплексний характер віддієслівних семантики, тому в нашій роботі розглянуті всі ВІ, утворені від безафікських і суфікських дієслів, навіть якщо в деяких випадках вони є поодинокими в своєму роді утвореннями.

Об'єктом дослідження є віддієслівні іменники німецької мови.

Предметом дослідження є структура й семантика дієслів і утворених від них ВІ, вплив на утворення іменників семантичних, структурних і граматичних характеристик мотивуючих дієслів (МД).

Мета дослідження – встановити, як семантичні, структурні, лексико-граматичні характеристики дієслів впливають на їхню продуктивність і семантику похідних іменників у німецькій мові.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка зі словників МД і утворених від них ВІ. Обсяг вибірки МД складає 1653 одиниці, кількість ВІ – 3877 одиниць.

2. Принципи і способи класифікації дієслівної лексики

Для того щоб установити ролі безпосередніх учасників ситуації, необхідно мати відомості про значення дієслова [2: 121]. Іменник за своєю семантичною структурою не завжди збігається із семантикою вихідного слова, тому що саме дієслово, маючи багатоконпонентну структуру внаслідок своєї багатозначності, може утворювати похідні на базі одного з своїх значень [22: 208]. Як відомо, німецькому дієслову властива полісемія досить високого ступеня. У свою чергу кожне значення полісемічного слова має свої специфічні ознаки, які відмежовують одне значення від іншого.

Отже, для встановлення залежності утворення певних семантичних груп ВІ від структури і семантики МД необхідно проаналізувати смислову структуру кожного твірного дієслова, оскільки саме вона визначає семантичний потенціал деривата, окреслюючи межі його варіювання. Слід зазначити, що існує значна кількість дієслівних класифікацій, оскільки проблемою класифікації дієслів займалося багато лінгвістів [1; 3; 4; 8; 9; 16; 18; 19; 20; 23]. Існування різних класифікацій показує можливість виділення різних критеріїв, що виходять із різних характеристик лексичних одиниць, які підпадають під дослідження того або іншого автора. Загальноприйнятною класифікацією дієслівної лексики немає, і, за Л.М. Васильєвим, навряд чи вона взагалі можлива, оскільки будь-яка класифікація зумовлюється якимись принципами і аспектами, а вони визначаються цілями й завданнями дослідження [4:39].

В основі ряду класифікацій покладено принцип розподілу дієслів на три класи: дієслова дії, дієслова стану, дієслова процесу [14; 19; 20; 23 та ін.]. У. Енгель пропонує таку дієслівну класифікацію: дієслова стану (*Zustandsverben*), дієслова процесу (*Vorgangsverben*), дієслова зі значенням „діяльність“ (*Tätigkeitsverben*), серед яких як підклас виділяються дієслова дії, спрямованої на об'єкт [19: 410]. Й. Ербен класифікує дієслова за подібним принципом, тобто виділяє 3 основних класи дієслів: дієслова стану (*Zustandsverben*), дієслова процесу (*Vorgangsverben*), дієслова дії (*Tätigkeitsverben*), однак, із застереженням, що подібний розподіл є „грубим“, де під „грубим“ мається на

увазі „узагальнений“ [20: 24]. На його думку, дієслова типу *fallen* ‘падати’, *laufen* ‘бігти’, *wachsen* ‘рости’ належать до дієслів процесу, дієслова *sitzen* ‘сидіти’, *stehen* ‘стояти’ – до дієслів стану, дієслова *suchen* ‘шукати’, *grüssen* ‘привітати’ – до дієслів дії.

М. Хельбиг і Й. Буша вважають, що розподіл дієслів на класи зумовлений двома критеріями: семантичними ознаками самого дієслова й семантичним характером суб’єкта, що виступає при певному дієслові [23: 68-69]. Так, дієслова дії виражають активну діяльність суб’єкта: *arbeiten* ‘працювати’, *essen* ‘їсти’, *gehen* ‘іти’, *singen* ‘співати’. Дієслова процесу виражають процес, зміну, яких зазнає суб’єкт і які змінюють стан суб’єкта: *erfrieren* ‘замерзати’, *ermüden* ‘стомлюватися, утомлюватися’, *sterben* ‘умерти’, *verlaufen* ‘протікати’, *verhungern* ‘зголодніти’. Дієслова стану поєднують стативні, неакціональні дієслова: *sich befinden* ‘перебувати’, *liegen* ‘лежати’, *sein* ‘бути’. А.А. Уфимцева вказує, що традиційний розподіл дієслівних лексем за їхньою категорійною семантикою на три класи – дії, стану, процесу – необхідний, але недостатній, оскільки ця класифікація не торкається основних властивостей предметного значення дієслів: смисловий обсяг і семантичну структуру дієслівних лексем, потенціал їхньої семантичної валентності [14: 72].

У лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть сформувалася концепція опису предикатно-актантної структури ситуації, де центром є дієслово-предикат, а учасниками ситуації – актанти дієслівної дії, тобто значення дієслів трактується у межах його синтагматичного розгортання. Багато авторів указують на важливість синтагматичного аспекту словотвору, оскільки дієслово визначає, скільки позицій у реченні повинні й можуть бути зайняті, породжуючи синтаксичні умови (синтаксичні передумови й наслідки), а функції придієслівних іменників, відповідно, зумовлені дієслівною семантикою [13: 121-123; 18: 223; 21: 7].

В.В. Богданов аналогічно стверджує, що особливістю предиката є здатність взаємодіяти з певною кількістю аргументів, що у свою чергу створює вихідну базу для класифікації предикатів. Констатуючи розмаїття дієслівних класифікацій і часто їхню непорівнянність однієї з одною внаслідок різних критеріїв розподілу, лінгвіст вважає за краще спиратися на систему загальноприйнятих класів, що розмежовують дії, стани, відносин і властивості [3: 51].

Одним із завдань роботи є розкриття значень віддієслівних іменників, класифікація дієслів постає відповідною точкою групування й опису похідних і твірних лексичних одиниць. Чим більше розчленована система валентностей, тим більш узагальненими можуть бути семантичні типи предикатів, і навпаки, чим конкретніше типи семантичних предикатів, тим більш узагальненими можуть бути семантичні валентності [4: 41].

Узявши за основу класифікації дієслів синтагматичний принцип, тобто розподіл дієслів на класи з урахуванням того, скільки і які аргументи можуть виступати в його оточенні (синтагмі), видається можливим більш-менш точно встановити, які іменникові деривати можуть представити його словотвірну парадигму. Про подібний підхід згадував також Ч. Філлмор, указуючи на певну складність такого розподілу дієслів на класи з урахуванням так званої „відмінкової рамки”, оскільки багато дієслів можуть виступати більше, ніж в одному відмінковому оточенні [15: 168]. Під відмінковою рамкою автор розуміє контекстних партнерів дієслова, його синтагматичне оточення, що, на думку лінгвіста, характерно для граматик більшості мов, і не співвідноситься з тим фактом, виділяється в мові система відмінків чи ні. Указуючи на можливість дієслів виступати

більш ніж в одному відмінковому оточенні, Ч. Філлмор має на увазі багатозначність, що властива багатьом дієсловам.

При аналізі матеріалу було встановлено, що кілька значень того самого слова можуть входити в різні лексико-семантичні групи (ЛСГ), хоча не виключається можливість приналежності різних значень дієслова до однієї лексико-семантичної групи. Наприклад, значення дієслова *werben*, які відносяться до ЛСГ дієслів нефізичних дій: *werben* I ‘домагатися прихильності’ → *das Werben* ‘залицання’; *die Werbung* ‘залицання’; *der Werber* ‘залицяльник’; *werben* II ‘вербувати’ → *das Werben* ‘вербування’; *die Werbung* ‘вербування’; *werben* III ‘рекламувати’ → *die Werbung* ‘реклама’; *der Werber* ‘фахівець із реклами’. Значення дієслова *fügen* належать до різних ЛСГ: I – до дієслів фізичної дії: *fügen* I ‘з’єднувати’ → *die Fügung mex.* ‘з’єднання, стикування’; *das Gefüge* ‘будинок, структура’, II – до ЛСГ дієслів процесу: *fügen* II ‘улаштуватися, траплятися, бувати’ → *die Fügung* ‘збіг обставин’.

О.М. Соколов зазначає, що різні ЛСВ слова мають різну валентність, що, у свою чергу, впливає на мотиваційні відношення слова, тобто значення похідного слова мотивовано таким компонентом мотивуючої одиниці, як валентність [10: 3].

При вивченні закономірностей словотвору широко використовується поняття внутрішньої валентності слова, що було введено в науковий обіг М.Д. Степановою [11: 13-19]. Валентні властивості дієслова зумовлюють у віддієслівних іменників не тільки кількість значень і самі їхні види, але й визначають саму можливість участі того або іншого дієслова в словотвірних процесах“ [17: 94-95]. При класифікації дієслів вважається за доцільне використовувати принцип, заснований на врахуванні кількості дієслівних валентностей, тобто його потенційних можливостей. Дані обставини визначають принципи класифікації дієслів у роботі на підставі обов’язковості оточення дієслова.

Класифікація дієслів, що покладена в основу цього дослідження, спирається на класифікацію, запропоновану Г. Брінкманном. Мовознавець розділяє дієслова на такі класи: дієслова дії, діяльності (*Tätigkeitsverben*, *Handlungsverben*), дієслова процесу (*Vorgangsverben*), дієслова стану (*Zustandsverben*), дієслова події (*Geschehensverben*), дієслова явищ природи (*Witterungsverben*) [18: 73]. Класифікація Г. Брінкманна, на думку М.Д. Степанової є простою і вдалою, оскільки відрізняється досить високим ступенем узагальненості, опирається на синтаксичні функції дієслова, його семантику й створена на основі ієрархії з погляду валентності [12: 111, 120].

Л.Ф. Пономарьова використала класифікацію Г. Брінкманна для аналізу дієслівних основ з метою виявлення обмежень, що блокують словотвірні можливості дієслів. Автор зазначає, що ця класифікація, як і традиційна тричленна класифікація дієслівної лексики, що включає класи дієслів дії/діяльності, процесу й стану, не є досить інформативною і точною, оскільки цілий ряд дієслів не може бути однозначно віднесений до одного з названих класів, клас дієслів дії/діяльності є занадто загальним. У своєму дослідженні авторка визнала за доцільне розділити клас дієслів дії/діяльності на дві групи: дієслова діяльності, що позначають більш загальні, непередметні форми активного відношення суб’єкта до навколишнього середовища, до яких були віднесені дієслова розумової діяльності, знання, емоцій, почуттєвого сприйняття, мовлення, бажання, поведінки, і дієслова предметної дії, до складу яких зараховано дієслова переміщення, створення, тиску, ушкодження поверхні, виготовлення та ін. [7: 52-53].

При аналізі дієслів, які виступили мотивуючою базою для іменників у цьому дослідженні, враховано уточнення, які Л.Ф. Пономарьова внесла в класифікацію Г. Брінкманна. Отже, дієслова типу *schneiden* 'різати', *nutschen* 'фільтрувати', *mischen* 'змішувати', *hauen* 'рубати, бити, валити ліс', *lesen* 'читати', *denken* 'думати', *sagen* 'говорити' були, без сумніву, визначені як дії. Хоча, зрозуміло, ці дії мають різну природу виконання їх істотою. Тому в роботі пропонується поділити дієслова дії на дієслова, які припускають фізичну діяльність суб'єкта, що включає вплив на об'єкт, дотик до об'єкта, його споживання і зміну (такі дієслова, згідно з Г. Брінкманном „позначають втручання людини в світ“), і дієслова, семантика яких відображає розумову діяльність, поведінку, соціальні відносини.

Дієслова руху, які, по суті, теж є дієсловами дії, напр., *gehen* 'іти' [23], у дослідженні Л.Ф. Пономарьової визначені як дієслова переміщення й віднесені до групи дієслів предметної дії. У цьому дослідженні вони виділені в окрему групу. Ця обставина пояснюється тим, що дієслова руху можуть бути вичленовані як дієслова, що виражають переміщення предметів у просторі й виявляють у зв'язку із цим ряд особливостей поширення [5: 815].

Дієслова події (*Geschehensverben*) і дієслова явищ природи (*Witterungsverben*) пропонується об'єднати в одну групу процесуальних дієслів, основною специфічною диференційною ознакою яких є відсутність суб'єкта, оскільки важливим є відмежування людської діяльності від будь-якої іншої [23]. Наприклад, *kochen* 'кипіти', *keimen* 'пускати паростки', *wogen* 'гнати хвилі', *graupeln vimp. es graupelt* 'іде дрібний дощ'.

Отже, у дослідженні дієслова були розподілені на 5 груп на підставі розходжень у значенні позначуваних ними понять: 1) дієслова фізичної дії, значну частину яких склали дієслова фізичного впливу, 2) дієслова нефізичних дій (мовленево-розумової діяльності, поведінки), 3) дієслова стану, відчуття, перебування, 4) дієслова руху та 5) дієслова процесів, не пов'язаних з виконавцем-істотою. Доцільність такого розподілу диктується тим, що він дозволяє уникнути зайвої дрібності та поєднує твірні основи не тільки за принципом семантичної відмінності в їхньому значенні, але й з урахуванням залежності, які контекстні партнери і з якими семантичними ознаками їм необхідні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Ю.Д. Апресян – М.: Наука, 1967. – 251с.
2. Арутюнова Н.Д. Проблемы синтаксиса и семантики в работах Ч. Филлмора / Н.Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1973. – №1. – С. 117-124.
3. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В.В. Богданов – Л.: Изд-во Ленинградского Университета, 1977. – 201 с.
4. Васильев Л.М. Предикаты состояния в русском языке / Л.М. Васильев // Исследования по семантике языка и речи. – Уфа: БГУ, 1991. – С. 32-49.
5. Кацнельсон С.Д. Категории языка и мышления: Из научного наследия / С.Д. Кацнельсон – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 864 с.
6. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е.С. Кубрякова – М.: Наука, 1981. – 200 с.

7. Пономарева Л.Ф. Типы семантических ограничений в сфере девербативного словопроизводствимени существительного: автореф. дис. на соискат. степ. канд. филол. наук, спец. 10.02.04 „Германские языки“ / Л.Ф. Пономарева – М., 1988. – 17с.
8. Сильницкий Г.Г. Семантические классы глаголов и их роль в типологической семасиологии / Г.Г. Сильницкий // Структурно-типологическое описание современных германских языков. – М.: Наука, 1966. – С 244-260.
9. Сильницкий Г.Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов / Г.Г. Сильницкий // Проблемы структурной лингвистики. – 1973. – С. 373–391.
10. Соколов О.М. До проблеми зв'язку словотвірної мотивації з валентністю мовних одиниць / О.М. Соколов // Проблеми сучасного життя мови. – К: Наукова думка, 1977. – С. 3-10.
11. Степанова М.Д. О внешней и внутренней валентности / М.Д. Степанова // Иностранные языки в школе. – 1967. № 3. – С 13-19.
12. Степанова М.Д. Части речи и проблемы валентности в современном немецком языке / М.Д. Степанова, Г. Хельбиг – М.: Высшая школа, 1978 – 259 с.
13. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер – М.: Прогресс, 1988. – 654 с.
14. Уфимцева А.А. Лексическое значение / А.А. Уфимцева – М.: Наука, 1986. – 239 с.
15. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Зарубежная лингвистика. – М.: Прогресс, 1999. – Вып. .III – С. 127-258.
16. Чейф У.Л. Значение и структура языка / У.Л. Чейф — М.: Прогресс, 1975. – 433 с.
17. Янценецкая М.Н. Вопросы словообразования в индоевропейских языках / М. Н. Янценецкая // Проблемы семантики – Томск: Изд-во Томск, ун-та, 1991. – 248 с.
18. Brinkmann H. Die Wortarten im Deutschen. Zur Lehre von den einfachen Formen der Sprache / H. Brinkmann // Das Ringen um eine neue deutsche Grammatik. Aufsätze aus drei Jahrzehnten (1929-1959) / Hrsg. von H.Moser. – Darmstadt, 1965. – S. 46-78.
19. Engel U. Deutsche Grammatik. 2. Aufl. / U. Engel – Heidelberg: Grosss, 1996 – 888 S.
20. Erben J. Zur Einführung / J. Erben // Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Ester Hauptteil. Das Verb. – Düsseldorf: Schwärm, 1973. – S. 7-14.
21. Erben J. Abriß der deutschen Grammatik / J. Erben – Berlin: Akademie, 1966. – 316 S.
22. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1983. – 363 S.
23. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha – Langenscheidt. Verlag Enzyklopädie, 1996.

Хлипало О.В., канд. филол. н., доцент
Украина

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРОИЗВОДЯЩИХ ГЛАГОЛОВ, МОТИВИРУЮЩИХ ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассмотрены принципы и способы классификации глагольной лексики. Автор рассматривает основные принципы деления глаголов на группы, приводит классификации известных немецких лингвистов. В основу классификации мотивирующих глаголов, которые послужили базой для производных существительных, исследуемых в

работе, положен синтагматичний принцип, то есть распределение глаголов с учетом валентности.

Ключевые слова: *глагол, существительное, классификация, словообразование, валентность*

Нлупало О.В., candidate of Philology
Ukraine

CLASSIFICATION OF THE VERBS MOTIVATING NOUNS IN GERMAN

The article deals with the principles and methods of classification of verbs. The author examines the basic principles of division of verbs into groups. A brief analytic description of the classification of known German linguists is provided. Classification of the motivating verbs that are the basis for the nouns, is studied in the work by syntagmatic principle, that is, taking into account valence.

Key words: *verb, noun, classification, word formation, valency*

УДК 821.10.05

Шукюрзаде Шахназханум Джумшуд кызы, аспирант
Институт языкознания им. Насими НАНА, Азербайджан

ЗАИМСТВОВАННЫЕ СЛОВА В ЯЗЫКЕ НАСИМИ

В статье ведется исследование арабских и персидских заимствований. Особое внимание уделяется тем заимствованным словам, которые приобрели «гражданское право» в азербайджанском языке и поныне. Группа заимствованных слов, которые имеют чисто терминологические значения, и по этой причине не смогли проникнуть в народную – разговорную речь, сохранили себя в страницах литературных произведений, философического течения хуруфизма.

Ключевые слова: *заимствованные слова в языке Насими, сентиментальная лексика, религиозные слова, топонимы, слова с философическим значением.*

Великий представитель азербайджанского литературного языка XIII-начала XIV века Имадеддин Насими в своих произведениях воспевал человека с большой буквы, возвышал человека до уровня бога. Будучи талантливым поэтом-философом Насими также был передовым глашатаем философского течения хуруфизм, распространенного в XIV веке в Азербайджане, Иране, Турции и в других мусульманских странах Ближнего Востока (1).

Насими как выдающийся поэт представитель азербайджанской литературы и литературного языка XIII-начала XIV века, сыграл большую роль в развитии и обогащении азербайджанского литературного языка на базе живого народного языка. В языке Насими стиль живого народного языка превалирует над традиционным классическим стилем. Это было великое служение великого поэта родному азербайджанско-тюркскому языку.

© Шукюрзаде Шахназханум Джумшуд кызы, 2015

Насими был великим философом. В своем творчестве он критиковал почти все религии. Он также как пантеист, который не принимал за реальность представление потусторонности. В его творчестве особое место занимала критика ислама и его служителей. Особенно он отвергал представление исламской религии об Аллахе: поэт отождествлял Аллаха с человеком.

Идея Насими о человеке выступала против основ традиционных представлений о человеке в любой религии. Говоря “Həq təala Adəm oğlu özqüdür!” (Всевышний Аллах это сам сын Адама), поэт фактически отвергал основное положение ислама «Ла илаха иллаллах!» (Нет бога кроме Аллаха!). Это была идея течения хуруфизма, в том числе и Насими, который придерживался идее (Нет бога кроме человека!). В своем известном газеле поэт излагает свое понимание мира Человека: Bəndə sığar iki cahən, bən bu cahənə sığmazam! Gövhəri-laməkan bənəm, kövni-məkanə sığmazam. Ərşilə fərşü kafü nun bəndə bulundu cümlə cün, Kəs səsini, əbsəm ol, ƣərhu-bəyanə sığmazam! (Во мне вместятся оба мира, я в этот мир не вмещусь, Я вездесущий, не вмещусь во вселенной).

Как видно, Насими вопреки религии, утверждал, что все в человеке, никакого ада и рая не существует, это все выдумки богословов, которые укрепляли религию во все времена её существования.

Насими воспевал слово и его искренность. Это связано было с тем, что в хуруфизме слово, которое состоит из букв арабского (и персидского) алфавита, а значит алфавита священного Корана, тождественно богу. Таким образом, Насими обожествляя букву, которая служит образованию слова, а также количество букв арабского и персидского языков, как отражение имен окружающего нас мира, великий поэт: Arifi-laməkan otuz ikidir! (Вездесущий мидрец – 32), Sahibi-cismü can otuz ikidir! (Владыка тела и души – 32) Ey Nəsimi surətində və mənidə, Aƣkarü nihan otuz ikidir! (О Насими, и форма и содержание, и явное, и тайное – 32).

Великий поэт и философ Насими особое внимание уделял идее величия человека! Придерживаясь пантеизма, Насими считал, что Человек – это все! Человек это воплощение вселенной, окружающего мира, как и другие идеологи хуруфизма. Насими считал, что человек тождественен богу, миру, всем четырем элементам (небо, земля, воздух, вода) и букве. Говоря о тождественности человека и букв великий мыслитель писал:

Həm hərfəm, həm kitabəm, həm kəlaməm, həm kəlim.

В этой строфе поэт говорит о том, что человек и его мысли проявляются посредством букв; человек тождественен четырем материальным элементам: огонь, вода, земля, воздух.

Odu su, toğrağü yel adı nədəndir adım?

Особое место в поэзии Насими занимает идея о тождественности человека с богом. По мнению Насими человек и ест Бог. И поэтому поэт видит в лице человека все черты, которые в представлении присущи Богу:

Насими, в отличие от других хуруфитов свои философические идеи писал только в стихотворном жанре. В одном из своих стихотворений поэт пишет: Cümlə əşüadan ibarətdir yüzün (Все что окружает нас нашло свое отражение на твоём лице (лице)).

Большое внимание в творчестве Насими уделено образу (лику) человека – возлюбленной. Красота возлюбленной, священная лика в языке Насими уподобляется священным местам – городам и источникам: Kəbə yüzündür, ey mələk, yüzündədir sücudimiz!

(твое лицо подобно священной Каабе – оно красиво и в то же время священно, и поэтому оно для меня место поклонения!).

«Отдавая дань мистической стороне хуруфизма, поэт – философ источником всего называет человека и его лик, черты которого являются основой всех предметов, названий, религий» (З. Кулизаде).

Насими как великий национальный поэт в большинстве случаев старался писать стихи – газели в понятном народу стиле, особенно стихи для встречи с народными массами. В таких стихах поэт употреблял слова, словосочетания, фразеологические единицы присущие простонародному языку, слова обиходного употребления. Вместе с тем, в языке Насими огромное количество слов, заимствованные из арабского и персидского языков. Даже при употреблении заимствованных слов Насими придавал превосходство тем заимствованным словам, которые проникли в живую народную речь.

По этой причине большая часть лексического состава языка Насими представлена заимствованными словами, которые имели успех и в народном языке. Исходя из этого часть таких заимствованных слов продолжают функционировать и в современном азербайджанском языке, а другая часть наблюдается даже в литературном языке в различных ситуациях.

Заимствованные слова в языке Насими можно разделить на две группы:

I группа заимствованных слов. В эту группу относятся заимствованные слова из арабского и персидского языков, которые функционировали в общенародном азербайджанском языке: в устном и письменном литературном языке, в живой народной речи; такие заимствованные слова являлись синонимами исконно тюркских слов в художественном стиле. Таким образом, эти заимствования принимали участие в обогащении словарного состава азербайджанского языка своего времени. Эта группа заимствованных слов ныне в азербайджанском языкознании именуются словами «получившие гражданство» в азербайджанском языке.

Такие заимствованные слова в языке Насими сравнительно больше, и их можно разделить по таким тематическим группам:

1. **Заимствованные слова, означающие значение любви и покорность:** eşq (любовь), aşiq (возлюбленный//возлюбленная), məhəbbət (любовь), dilbər (возлюбленная), sənəm (любимая), nigah (любимая), məşuq (любимый), hicran (разлука), həsrət (разлука), dərđ (боль, болезнь), dərman (лекарство), xəyal (романтика) и др.
2. **Заимствованные слова – названия растений и цветков:** gül (цветок), süsən (занбаг), nərgiz (нарцис), şükufə (роза), yasəmən (сирень) и др. Такие заимствованные слова в современном азербайджанском языке также употребляются и как имена собственные для женского пола.
3. **Заимствованные слова, обозначающие имена исторических личностей, а также имена правителей и великих поэтов, философов:** Дара, Искяндар (Александр), Кейгубад, Хосров, Насими, Фазл и др.

Как известно, в IV-VI веках Дара был правителем Персии, Хосров и Кейгубад также управлял Персией, Фазл и Насими были великими азербайджанскими философии и поэтами XIII-XIV вв.

4. **Заимствованные слова, обозначающие имена литературных персонажей из восточной литературы:** Меджнун, Лейли, Фархад, Ширин, Шейх Санан, Рустам, Сохраб и др.

С помощью этих имен – образов Насими в своих произведениях создавал лирические, поэтические образы возлюбленных персонажей, известных уже из восточной поэзии. Поэтические образы Рустам и Зохраб – это известные образы из известного на Востоке «Шахнаме» Фирдовси.

5. **Займствования слова, обозначающие названия местностей – топонимы:** Кəбə (Кааба), Хорасан, Шам, Шираз, Чин, Мочин, Рум, Хатай, Хебеш (Эфиопия), Аджам, Багдад и др. Это известные названия городов востока, общемуусульманского мира.
6. **Займствованные слова, обозначающие названия дней недели:** şənbə (суббота), uəkşənbə (понедельник), düşənbə (вторник), çərşənbə (четверг), pəncşənbə (пятница):
7. **Займствования, обозначающие имена музыкальных терминов:** Раst, Шахназ, Чаргях, Садаи-Шираз, Магамат и др. Эти термины и сегодня продолжают функционировать в азербайджанской музыкальной сфере, означая названия определенных частей азербайджанского мугама.
8. **Займствования, обозначающие значение пищи и напитков:** aş – обед, əppək – хлеб, mey//şərab – сладкий напиток на востоке – вино и др.
9. **Займствованные слова, имеющие значение драгоценных камней:** sədəf – жемчуг, dürg – ценный камень, mirvarid – жемчуг, ləl – бриллиант, zümrüd – изумруд и др.
10. **Займствованные слова, имеющие значение вокал, фюжер:** qədəh, cam, piyalə, sağəg и др.
11. **Займствования обозначающие названия школьных принадлежностей:** qələm – ручка, карандаш, kağız – бумага для письма, dəftər – тетрадь и др.
12. **Займствованные слова, обозначающие значение религиозных терминов типа:** din – религия, islam – ислам, Quran – Коран, iman – совесть, inam – вера, доверие, məscid – мечеть, səhənnəm – ад, sənnət – рай и др.
13. **Займствованные слова, имена исламских имамов и пророков:** Мухаммед, Али, Мехди, Сулейман, Гусейн, Гасан, Исафил, Таги, Наги и др.
14. **Займствованные слова – имена мистических пророков:** Хызр, Адам, Хавва, Нух, Давуд, Гарун и др.

Приведенные займствованные слова из арабского и персидского языков употребленные в языке Насими, сегодня продолжают функционировать в современном азербайджанском языке как в общенародном, так и в художественном стиле литературного языка, а также в диалектах и говорах азербайджанского языка. Это показывает, что приведенные выше займствования из арабского и персидского языков смогли проникнуть в живую ткань азербайджанского языка, приобретает «гражданство» в азербайджанском языке.

II группа займствованных слов. Малочисленную часть займствованных слов из арабского и персидского языков в языке Насими составляют займствования, в основном, из арабского языка, которые имеют непосредственную связь с идеологией хуруфизма, один из идеологов, которого был Насими. Также займствования не смогли войти в язык простого люда и имели активность только в языке и стиле сравнительно образованных людей просветителей науки своего времени и исламской религии.

Это, в основном, займствованные слова с философическими значениями течения хуруфизма, число которых на много меньше, чем займствования «общенародного» характера которые приобрели гражданство в азербайджанском языке. Эти займствованные слова, почти все терминологического характера, которые в языке Насими наблюдаются,

в основном, в стихотворениях (в газелях), отражающие глубоко философическое значения хуруфизма, и поэтому не вошли в общенародный язык, сохранив себя в лексиконе членов этого течения, а также в книгах и в особых поэтических и научных произведениях своего времени. И не случайно, такие заимствования сегодня не оставили никакого следа в азербайджанском языке, как в литературном, так и в общенародном языке. Таковым в языке Насими можно отнести следующие: *abdar, ariz, asar, arnayış, aşıftə, aşıyan, ahən, əbtər, əbr, əbrar, əbkəm, əbvab, ənləhəq, ənbiya, ittisal, ictinab, ixlas, istiva, işkal, əhbab, ehtisab, əhməq, əxtər, ədna, ədyan, ərgənun, ərgəvan, ərvah, əzhar, əştər, əshab, əma, əğlal, əfza, əfsər, əlim, əmmarə, əmvac, ənanıyyət, əncüm, ənduh, əngur, ənvar, bab, bak, bürqə, bəriyyə, bəşarət, bəğayət, bəqadar, pər, purtab, pişva, tabeş, tətəbbö, təhqiq, təhəmmül, təxviş, təəllüqat, təfəhhüs, təfərrüc, təfhim, səbat, cah, cürə, cürm, çah, çəlipa, hacib, hədid, hərbə, hərir, həsud, xazin, xaşak, xak, xərabət, xirqə, xəsarət, xəllaq, xoca, dar, dəccal, duxan, dirəxt, dərakət, dəstar, raz, rəqq, rükn, zünnar, zənbur, zövrəq, sağər, salar, salik, səbəq, sipas, səhab, səir, səqf, səmək, sirət, simab, şəşəə, şumar, şəhmat, şeytanət, sane, sərf, səfir, səlib, suf, sur, səhbe, züha, tərər, tərif, təriqət, tövq, tin, zill, əbhər, ədəm, izar, üzza, əsəl, ütarid, izam, əzm, üqba, əma, imar, ümq, ənqa, əndəlib, ğəbğəb, ğəzalə, ğülğülə, ğəyur, fəraq, fəzl, fələk, Qarun, qəba, qərin, qətət, kaşif, kah, kəbk, kibr, kürs, küstax, kəşti, külah, kəlb, kuzi, kuh, küy, keyvan, laşə, lahut, ləhm, liva, məva, məbdə, mühal, mühibb, mühəqqiq, məxmur, midad, mirat, mərəş, mürid, məzid, məsa, müsəmma, müştəri, məşrəb, mişkat, misbah, müshəf, müəlla, müğilan, miftah, məfkər, məqsud, məkkar, məkəs, mül, möllah, mələmət, məmat, mənnan, münşi, məhsübə, mövt, mövc, mövla, muy, məhəg, nisar, nəzzəl, nüzul, nəşv, niqab, nəkbat, niş, vafir, vərd, hüdhüd, həzar, hu, hüvviyyət, yəzdar, yəm, yövni* и др.

Как видно из примеров, последние заимствования арабского происхождения сегодня с неизвестным значением людям даже среднего образования имели успех у представителей хуруфизма в середине XIV века и Насими был ведущим идеологом и активным пропагандистом этого течения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Кулизаде З. Хуруфизм и его представители в Азербайджане. Баку, Элм, 1970.
2. Ərəb-fars sözləri lüğəti. Bakı, 1966, (üm. s. 1035).
3. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin. Bakı, Elm, 1981.
4. Nəsimi İ. Əsərləri. 3 cildə. Bakı, Elm, 1973. Elmi tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə filologiya elmləri doktoru, professor Cahangir Qəhrəmanovundur. Mətnin xəttatı Q.A.Darabadidir.
5. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı, “Lider nəşriyyatı”, 2004.
6. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı, “Lider nəşriyyatı”, 2004.
7. Kişvəri N. Əsərləri, Bakı, “Yazıçı”, 1984.
8. Qurbanov A. Azərbaycan onomologiyası məsələləri. Bakı, 1986.
9. Məsihi. Vəraqə və Gülşə. Bakı, 1977.
10. Seyidov Y. Nəsiminin dili. B., 1996.
11. Səfərlı Ə., X.Yusifov. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1986.
12. Şirazi Sədi. Gülüstan. Bakı, Azərnəşr, 1987.

Шукюрзаде Шахназханум Джумшуд кизи, аспирант
Институт мовознавства ім. Насими НАНА, Азербайджан

ЗАПОЗИЧЕНІ СЛОВА У МОВЛЕННІ НАСИМИ

У статті здійснено дослідження арабських і перських запозичень. Особлива увага приділяється тим запозиченим словам, які набули «громадянське право» в азербайджанській мові. Група запозичених слів, які мають чисто термінологічні значення, і з цієї причини не змогли потрапити до народного – розмовного мовлення, зберегли себе на сторінках літературних творів, філософської течії хуруфізма.

Ключові слова: запозичені слова в мові Насими, сентиментальна лексика, релігійні слова, топоніми, слова із філософським значенням.

Shukurzade Shakhnazkhanim Jumshud kizi

BORROWED WORDS IN THE LANGUAGE OF NASIMI

The paper conducted a study of words borrowed from Arabic and Persian languages. Special attention is paid to borrowed words which still have retained their “civil rights” in the Azerbaijani language today. The groups of borrowed words that have a purely terminological matter and for this reason have not been able to penetrate into people’s spoken language, yet have kept themselves in the pages of literary philosophical current Khurufism.

Key words: borrowed words in the language of Nasimi, toponyms, sentimental vocabulary, religious words, words with philosophical meanings.

УДК 821.01.04

Гасанова Айнура Ахмед кызы

Институт рукописей имени Мухаммеда Физули НАН Азербайджана, Азербайджан

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН» М.ФИЗУЛИ

Как известно, до М.Физули появлялись интересные образцы стиля маснави, однако есть исследователи считающие «Лейли и Меджнун» великого поэта первым полноценно сформированным образцом художественного стиля жанра поэма-маснави азербайджанского художественного языка. В этом мнении есть доля правды – «Лейли и Меджнун» наиболее весомый, гигантский памятник азербайджанского литературного языка в позднее средневековье; по сути, ни до него, ни после не была создана поэма, столь ярко отразившая поэтическую мощь, эластичность, «стройность» литературного языка [1, 244].

© Гасанова Айнура Ахмед кызы 2015

Известно, что Физули окончил произведение «Лейли и Меджнун» в 1537-ом году, когда поэту было 57 лет. Однако можно натолкнуться на мысль некоторых ученых, что дух этого произведения создает некое противоречие, резкий контраст с возрастом поэта на тот момент.

Гамид Араслы отмечает, что произведение «Лейли и Меджнун» написано на тему любви. И потому он не считает релевантным создание подобного произведения 57-летним поэтом. Однако следует учесть и то, что во всех произведениях Физули любовь – ведущая тема. Не потому, что любовь – форма воплощения внутренних чувств. В творчестве Физули любовь также носит символический смысл. В строении Вселенной, ее бытии и становлении любовь выступает как олицетворение всемогущества Бога. Физули описывает любовь как вечную силу. И потому невозможно представить Физули без любви, а любовь без Физули. Что же касается поэмы «Лейли и Меджнун», то Физули, конечно же, не писал это произведение только в качестве любовного приключения. В поэме также отразились великие общечеловеческие идеи. Главную и ведущую линию произведения составляют в особенности такие демократические идеи, как свобода, независимость, вольность. Эти идеи в поэме «Лейли и Меджнун» обретают воплощение в основном в живой форме, общественной жизни, явлениях природы, перекрестье явлений природы и событий общественной жизни, и наконец, в изъяслении внутреннего мира двух юных влюбленных [2, 40].

Некогда поэма «Лейли и Меджнун» была передаваемым из уст в уста дастаном, входящим в сокровищницу устного народного творчества. Впервые этот дастан облёк в поэзию гениальный азербайджанский поэт Шейх Низами Гянджеви. Родившийся спустя 400 лет после этого гениального поэта М.Физули придумал новый дух данному произведению. За эти четыре века между Низами и Физули к данному произведению обращались разные поэты, но ни один из них не добился большого успеха. Физули же в свою очередь так своеобразно воплотил этот дастан, что, можно смело утверждать, слава «Лейли и Меджнун» началась с Низами, а финальный торжественный аккорд зазвучал под пальцами Физули. Таким образом, Физули создал неповторимый любовный дастан [3, 106].

«Лейли и Меджнун» настоящий продукт художественного творчества. Физули – совершенный знаток азербайджанского, персидского и арабского языков – умело воспользовался поэтико-пластическими возможностями каждого из этих языков и в итоге создал чарующее произведение искусства, пленяющее читателей как своей логикой, так и художественной силой.

«Лейли и Меджнун» открывается написанной в прозе короткой дибаче. Затем следуют минаджат, прославление пророка Мухаммеда (мир ему и благословение), хвала паше Увейсу и несколько сагинамэ. Произведение написано в форме маснави, размером арузахазджи-мусаддаси-ахраби-магбузи-махзуф (маф'улумафа'илунфа'илун-мустаф'алифаилатуфа'улун). Поэт преподнес это произведение Увейсу-паше после того, как тот покинул Багдад и стал бейлербеем Багдада и Халеба [4, 56].

Самые изысканные и совершенные копии поэмы «Лейли и Меджнун» Физули ныне хранятся рукописных фондах Баку, Москвы, Санкт-Петербурга, Тбилиси, Ташкента, Самарканда, а также в Аравии, Турции, Иране, Англии, Франции и других странах. В Институте Рукописей Национальной Академии Наук Азербайджана хранится около тридцати копий данного произведения.

Если обратить внимание на лексические особенности поэмы «Лейли и Меджнун», становится ясно, что словарный состав произведения охватывает все лексические категории. Во время исследования от нашего внимания не ускользает тот факт, что в произведении наряду с заимствованными арабскими словами использованы многочисленные слова персидского происхождения. Причина столь широкого использования арабских и персидских слов в этом произведении связана с личной жизнью, средой обитания и образованием поэта. Известно, что город Багдад, где проживал Физули, долгое время был одним из видных научных и культурных центров арабского халифата [5, 54-65].

В этих целях мы провели работу над научно-критическим текстом, подготовленным и составленным Айной Бабаевой и Хаджи Маилем Алиевым на основе самых совершенных копий этого произведения (девять рукописных копий и две изданные книги).

Азербайджанский народ издревле находился в постоянном контакте с соседними народами, и именно потому в словарном составе азербайджанского языка наряду со словами турецкого происхождения присутствуют слова персидского и арабского происхождения.

Слова персидского происхождения считаются общими для многих языков, входящих в иранскую группу: они заимствуются из единого источника. В настоящее время далеко не все фарсизмы широко распространены, часть из них воспринимается как архаизм. Ибо они полностью вытесняются своими иностранными эквивалентами. Но вместе с тем, число фарсизмов, считающихся национальным достоянием народа, необычайно высоко [6, 36-47].

Таким образом, тема взаимодействия азербайджанского и персидского языков представляет собой необычайно интересную и важную проблему. Работа по предъявлению всесторонних параметров по нахождению заимствованных слов в любом языке – дело очень трудное и даже в некоторых случаях невозможное. Данная проблема связана с законами внутреннего развития языка, историей языка, исторической грамматикой, историей народа и т.д. [7, 63].

Фарсизмы, использованные в произведение «Лейли и Меджнун», подчинены грамматике азербайджанского языка и этот процесс проходил далеко не стихийно. Использование фарсизмов в определенном литературно-художественном источнике, в основном, представляет индивидуально-стилистическое значение, что обуславливает выражение различных смысловых оттенков тех слов и факт их многозначности. С другой стороны, в конкретно взятом произведении благодаря индивидуальному творчеству автора посредством фарсизмов образуются составные и сложные лексические единицы, которые играют важную роль в обогащении азербайджанского литературного языка.

Если обратить внимание на словарный состав поэмы «Лейли и Меджнун», то можно легко заметить употребление в произведении наряду с тюркизмами и арабизмами факт употребления многочисленных фарсизмов. Актуальность фарсизмов на основе материалов поэмы «Лейли и Меджнун» Физули не ограничивается одним выявлением общего списка слов персидского происхождения, использованных в произведении. Это в то же время позволяет прояснить лексические особенности тех фарсизмов и установить каким семантическим трансформациям они подверглись. В результате исследования было установлено, что в произведении Физули «Лейли и Меджнун» использовано около 900 (неповторяющихся) фарсизмов. В целом в произведении использовано приблизительно всего 2100 (неповторяющихся) арабизмов и фарсизмов. Если подойти к проблеме с точки зрения историчности, выяснится, что количество арабизмов и фарсизмов в лексике

поэмы не так уж и велико для языка художественных произведений, написанных в XVI веке на тюркском языке. Кроме того, в произведении использовано немало «гибридных» слов, образованных в результате контаминации арабизмов и фарсизмов, фарсизмов и тюркизов. Несмотря на мощное влияние персидской литературы, в поэме «Лейли и Меджнун» количество арабизмов сравнительно преобладает над фарсизмами. Слова персидского происхождения в основном возросли за счет поэтической лексики. Например: (راوازس)-layiq; (نوشور)-işıqlı; (داهش)-şad; (نایرگ)-ağlar; -(متس)zülüm; (ابرلدد)-sevgili; (ربلدد)-dərbəg; (لگ)-gül и т.д.¹

При исследовании того факта, что использованные в поэме Физули «Лейли и Меджнун» фарсизмы подверглись ряду трансформаций в течение исторической эпохи, будет уместно отметить несколько факторов. Фарсизмы в произведении с точки зрения происхождения делятся на 3 категории:

а) Фарсизмы, не отличающиеся по чтению и произношению в азербайджанском языке: dərd (درد), bərabər (ربارب), bəxt (تخب), bağban (نابغاب), çəmən (نمچ), əndam (اندان), əncəm (انجان), əfsus (سوسفا), fərman (نارمرف), həmdəm (همدم), xəzən (نارخ), şad (داهش), mehr (رم), meydan (نادیم) и т.д. (смотри – 2).

б) Хотя некоторые гласные в составе определенной группы слов, использованных в произведении и сохранивших свою форму, адаптировались к духу нашего языка, долгота гласных отличается от исконной долготы на фарси. В этих словах сместилось также и ударение, перейдя на последний слог слова. Например; agah (اگآ), abad (دابآ), azar (ازآ), avaz (زآ), ašina (انشا), divan (ناوی), kənar (رانک), pərvaz (زاورپ), şad (داهش), fəryad (دایرف) и т.д. (смотри – 3). Как известно «в персидском языке кроме фонетического знаменателя и качественного оттенка гласных большое значение для их характеристики имеет также их количественный признак. В этом смысле гласные азербайджанского языка отличаются друг от друга лишь по качественному оттенку и произношению. Присутствующие на фарси долгие гласные «а», «и», «у» отсутствуют в собственном фонетическом составе азербайджанского языка [8,75].

в) К третьей группе относятся фарсизмы, изменившие свой фонетический облик. Эти слова подчиняются фонетическим правилам на основе законов внутреннего развития азербайджанского языка. В словах этого типа, подвергшихся трансформациям со стороны фонетических законов азербайджанского языка (закон ассонанса, ассимиляция, диссимиляция и др.), произошла замена не только гласных, но даже согласных. Например; asım (a:səma:n), bəstan (bu:sta:n), düşmə (doşmə), günah (qona:h, canavar (ca:nəvər), şahbaz (şəhbaz), çəxç (çaxç) и т.д.⁴

Таким образом, наше исследование фарсизмов на основе поэмы «Лейли и Меджнун» ставило целью выявление использованных в произведении слов персидского

¹ «достойный», «светлый», «радостный», «плачущий», «гнёт», «любимый», «красавица», «цветок»

² «горе», «равный», «судьба», «садовник», «поле», «плоть», «кончина», «жаль», «указ», «друг», «опаль», «радостный», «любовь», «площадь»

³ «весть», «место, город», «пламя», «глас, голос», «знакомый, друг, любовник», «собрание сочинений поэта;меджлис», «посторонний», «парение, полёт», «радостный», «стенание; вопль»

⁴ «небо; сфера», «сад, цветник», «враг», «грех», «волк», «сокол», «колесо»

происхождения, прояснение синонимии, антонимии, омонимии, многозначности тех или иных заимствованных фарсизмов и тем самым их лексико-семантический анализ, анализ случаев участия фарсизмов в образовании составных и сложных лексических единиц.

Лексика произведения «Лейли и Меджнун» обладает особым значением со стилистической точки зрения. Поэт больше использовал стилистические окраски лексического, фразеологического материалов, чем их номинативный смысл. Лексико-семантическое значение, стилистическо-эстетическая задача каждой словарной единицы в произведении представляет определенные оттенки и качества в связи с художественной ситуацией. И потому язык произведения отличается своей глубокой образностью, эмоционально-экспрессивными качествами, богатством художественной образности и выразительных средств.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Низами Худиев. История азербайджанского литературного языка. Анкара – 1997. 491. Стр 244
2. Мубариз Юсифов. Мир слова Физули, Баку, «Наука и образование», 2011, 496 стр. 40 стр.
3. Хаджи ЭлемдарМахир – Физули, с которым я знаком. Стр. 106. Баку, «Нурлан» 2009 – 284 стр.
4. Али Аскер Шердуст, «Родник света» (Исследования о жизни и произведениях Моллы Мухаммеда Физули) Тегеран – 1996. Стр.56. 205 стр.
5. РахилияМагеррамова. О арабизмах и фарсизмах, использованных в произведении «Лейли и Меджнун» М.Физули.// Язык Физули (сборник статей) Баку: Наука 1997. Стр.54-65. 185 стр.
6. А.Рубинчик.- Современный персидский язык. Москва.1960. 139стр. 36-47стр
7. Х. Заринзаде – Азербайджанские слова в персидском языке. Баку: издательство Аз ССРЕА 1962. Стр.63. 436 стр.
8. Ахундов А. Фонетика азербайджанского языка, Баку. 1984, стр. 75. (390 стр.)

THE LEXICAL-SEMANTIC FEATURES OF M.FIZULI'S WORK “LEYLI AND MAJNUN”

Fizuli's "Leyli and Majnun" is a genuine work of creation. Being connoisseur of Azerbaijani, Persian and Arabic languages Fizuli was able to use skillfully the poetic-flexible means of these languages. As a result he could create a fine work amazed readers by its mental and literary strength. Looking through the lexical features of the work, we can see that its vocabulary covers all the lexical categories. A number of Persian words as well as Arabic words are used in this work. Besides, in the work Fizuli used the stylistic features more than nominative meanings of the lexical and phrasal materials.

Key word: vocabulary, Fizuli, “Layla and Majnun”.

КОРОТКОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЯЗЫКА И СТИЛЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АШУГОВ И НАРОДНЫХ ПОЭТОВ

В статье анализируются некоторые характерные особенности языка и стиля произведений азербайджанских ашугов и народных поэтов. Автор проводил некоторые параллели между творцами различных периодов их деятельности и дал заключительные выводы по их преемственности.

Ключевые слова: ашуги, народные поэты, художественно-языковое мастерство, стиль.

Язык и стиль азербайджанских ашугов и народных поэтов занимает вершину за фонетическое, лексическое, морфологическое, синтаксическое богатство, широкие возможности выражения, близости народу, способность переносить дух времени и наконец, чистоту от чуждых языковых элементов предоставляет исследователям современной поэтической языковой и стилистической панорамы богатейший материал для исследования. Именно поэтому, в целях выявления наследственно – преемственных связей и новаторских поисков в художественно – языковом мастерстве мастеров слова изучаемого периода, считаем необходимым рассмотреть короткое изложение индивидуальных особенностей языка и стиля каждого из них в отдельности.

Известно, что «... язык произведения является неотъемлемой частью художественной формы и литературного стиля, как и его сюжетная линия, архитектоника, созвучие, гармония. По этой причине рассмотрение проблемы языка произведения, подразумевает также, анализ его стиля, идейно – художественных особенностей. Было бы ошибочно относиться языку произведения только как форма, независимый от содержания перевозчик, анализировать его отдельно, как оболочка. Такого рода анализ напоминает разговор об отдельных кирпичиках, забыв о здании» (1. с. 182).

Язык и стиль произведений ашугов и народных стихотворцев почти не становились объектом исследования и естественно, в предлагаемом вам исследовании основное внимание уделено произведениям народных мастеров слова, которые выросли в среде ашугов и народной литературы Дерелейезского региона Западного Азербайджана за последний 2 вековой временной отрезок. Несмотря на произошедшие качественные изменения, значительные различия, мы далеки от мысли принимать созданные на этих примерах произведения независимым по языку и стилю явлением. Нам представляется, что исходящие из классической устной литературы стиль и тенденции успешно продолжались и в произведениях мастеров слова XIX – XX веков. Говоря другими словами, данная устная народная литература и ашугское творчество зиждется целиком на корнях и традициях, и такая связь выглядит и поверхностной и в то же время глубокая.

Ашуг Джалиль родился в 1850 году в селе Саллы Дерелейезского магала Западного Азербайджана. Первым его учителем был Ашуг Аббас из Южного Азербайджана. В

последующие годы он посетил и Ашуга Алы, у которого перенял многое и учился мастерству ашугского искусства. Однако основным его наставником и соратником был все же Ашуг Алескер. Мелодию «Джалил» ему также дал Ашуг Алескер (2. с. 240). 12 мелодий для саза также связаны именем Ашуг Алескера: «Джалили» («Баш Джалили»), «Орта Джалили» и «Айаг Джалили»), «Агыр Шарили», «Юнгуль Шарили», «Тезе Нахчывани», «Гайтарма», «Саллама герайлы» («Дерелейез герайлысы») и другие. Дошедшие до наших дней 3 стиха – гошма (форма стихотворения с парными рифмами) и 2 теджниса джыгалы (форма ашугского стиха) Ашуг Джалила являются продуктом оригинального, естественного стиля, пера истинного мастера слова. Его язык и стиль больше соответствуют традициям Ашуга Алы и Ашуга Алескера.

Серьезное, требовательное отношение к национальному языку является одним из важных качеств данной традиции, которое сопровождается элементами живого народного говора. Внимание привлекает еще и то, что согласно транскрипции азербайджанского литературного языка, такие окончания единения, как -la,- lə употребляются в форме -nap, -nəp, -уnəp, -уnəp. Например, «Yaranmisan, yaralı tək yaranan»¹, «Vaxt deyilsə insan ölməz yaranan»² и т. п. В его стихах встречается употребление повелительного наклонения глагола с окончанием «ginən». Например, «Dedilər: Çatginən şana-şöhrətə», «Dedim: Çatmamışam çata bilməgəm»³ и т. д. Слово «кар» (глухой) в его стихах употребляется в форме «kari» – например, «Yetən mənə kari görür, lal sayır». Мастер использует в своих стихах ряд фразеологических выражений: «Dada yetişmək» (оказать помощь), «meudan sulamaq» (вызвать кого-то на бой; бряцать оружием), «şəhid olmaq» (умереть за веру; пасть на войне с неверными), «qan ağlamaq» (плакать горькими слезами; заливаться горячими слезами;), «ağzından od tökmək» (говорить с жаром; пылкая речь) и т. д. Эти фразеологические выражения играют важную роль при передаче общих идей, создании образов и пр.

Ашуг Гахраман. Точная дата рождения этого ашуга неизвестна. Он жил примерно с 60-х годов XIX века, до 40-х годов XX века. Его наставником был Ашуг Джалиль. Он был младше Ашуг Джалила на 15-20 лет. Ашуг Гахраман является автором мелодии «Гахрамани». Так как, большая часть стихов (гошма, герайлы, таджнис, уstadname, мухаммес (пятистишье)) этого мастера слова утеряно, в книге «Азербайджанские ашуги и народные поэты» зафиксированы принадлежащие ему стихи – 2 герайлы и 4 гошма (3, с. 78). Эти стихи показывают, что Ашуг Гахраман стремился избежать чуждых национальному духу и нравственности слов, реже использовал модные в те времена арабо – персидские слова и компоненты, сочинял свои стихи на простом, живом и естественном народном языке. Существуют некоторые характерные для творчества Ашуга языковые и стиливые особенности. Так в указанных стихах достаточно много заимствованных и архаических слов: qəflə, xub, şümşad, saqın, teylə, sər, sar, behişt, xar, fövq, əğyar, seyrəğib, nar, sitəmkağ и т. д. Каждый из этих слов характерен для народного языка и их легко понять. Глагол является продуктивной частью речи в его стихах. Здесь достаточно много языковых фактов, относящихся к различным категориям глагола. Например, архаичное для современного азербайджанского языка окончание «-ıban» проявляется в составе глаголов в форме «ıbdan, ifdan»: например, «Bizim bağda sallanıbdan gəz, gözəl» (Прогуливайся в

¹ «Сотворена с раной, как раненная» – автор.

² «Человек не умрет от раны, если не наступила время» – автор.

³ «Сказали: Добивайся славы», «Ответил: Не добился еще, не добьюсь» – автор.

нашем саду, красавица). На языке стихов Ашуг Гахрамана использованы такие исключительно идиоматические выражения, как «qana susamaq» (жаждать крови), «gözlərinin qurbanı» (жертва твоих очей), «реуман вертəк» (покаяться), «bağın başın teyləmək» (ранить сердце), «ağın almaq» (перенять чужую боль), «əl-aman eyləmək» (подавать знаки), «sərdəp keçmək» (пожертвовать головой), «sandan keçmək» (пожертвовать жизнью), «dara fəkmək» (казнить), помощью которых поэт стремится более полноценно передать поэтизированную тему и события. В стихах народного музыканта и поэта личностное местоимение «sənə» (тебе) употребляется в распространенной на народном языке форме «sana»: «Xublar yeriyirlər sana», «Sana qurban olsun bu şirin canım» и т. д.

Ашуг Фатулла родился в селении Новлар Дерелейезского региона Западного Азербайджана в 1910 году. Он начал свое творчество в 1928 году, сочинил и исполнял более 50 мелодий для саза. Наставником Ашуг Фатуллы был Ашуг Джафар. Он является блестящим исполнителем эпосов «Qurbanı», «Tahir və Zöhrə» (Тахир и Зухра), «Əslü və Kəgəm» (Асли и Керем), «Aşıq Qərib» (Ашуг Гариб), «Novruz və Qəndab» *Новруз и Гандаб), «Əmrah» (Амрах) народных сказаний Турецкий поход Ашуга Алы, Нахчыванский поход Алескера, гошма и герайлы Аг Ашуга, Хесте Гасима, Аббаса Туфарганлы. Общее направление языка, стиля и тем 1 герайлы, 13 гошма и 1 джыгалы теджниса, зафиксированных письменно показывает, что по духу творчества он является мастерским продолжателем традиций Ашуга Алескера.

В творчестве мастерски разбирающегося в тонкостях искусства слова Ашуга Фатулла много примеров высокого мастерства шлифования слова, умения четко расставлять строки и полустипы, использовать средства художественного описания в соответствие их содержанию, создавать игривые рифмы. Использованные в стихах ашуга выражения «baxışından od tökürsən», «Ortalığa qan əkirsən» (сеять кровь и беспорядок), «Hər bahanda od salırsan könülümə» (при каждом взгляде сеешь пламя в душе), «Döndərdin qəddimi sən dala gözəl» (сгорбила меня красавица), «Düz on dörd gecəlik aydı camalın» (лицо твоё как полная луна), «Tovuz tamaşalı, tərən duruşlu» (красивая, как павлин, гордая, как орлица), «Məsnunam üzündən gəzirəm düzdə» (сошел сума по твоей милости) являются оригинальными образцами, обогатившими наш поэтический язык.

Такие словосочетания и выражения, как «*odu*» (*это он*), «*ərənnər*» (*удальцы*), «*verənnər*» (*дающие*), «*gırənnər*» (*входящие*), «*bəsdü*» (*довольно*), «*laladı*» (*это тюльпаны*), «*bilginən*» (*знай*), «*ötədi*» (*непеснелый*), «*almanan*» (*не беру*), «*hiddətiynən*» (*неустово*), «*qeyrisiynən*» (*с иным*), «*ataş*» (*atş*) употреблены как на народном языке.

Ашуг Бехбуд родился в 1916 году в селе Истису Дерелейезского магала. Некоторые сведения о его творчестве, ашугской деятельности и языке произведений имеются в труде исследователя Гасана Мирзоева, который ввел в свою книгу 2 герайлы, 6 гошма (пятистишьё), 1 хаджв (памфлет, пасквиль) и 2 эпоса, небольшого объема. Язык произведений Ашуг Бехбуда богат и пестрый, как внутренний мир его «эго», чувств и волнений. Мастер слова хорошо усвоил художественные возможности, поэтические загадки, богатейшие и живые способы изложения родно языка и поэтому, поэтическая речь у него проворная и действенная. В литературных образцах поэта часто, зависимо от условий поэтизации меняются сюжет, гармония и содержание, порою чувство ожесточения, ненависти, обвинения, временами лирические, сердечные чувства, глубокие гражданские заботы, а иногда печальные нотки проявляются как отображение творческого стиля.

Как указывалось, выше, Ашуг Бехбуд занимался также и эпическим творчеством. Имеющиеся в нашем распоряжении эпические произведения «Ашуг Бехбуд и Сачлы», «Поход Ашуг Бехбуда в Гаракилсе» написан прозой и слагался в стихах. В текстах этих произведений наблюдается стилистическая индивидуальность. Наряду с этим, основу языка этих произведений составляет стиль классического эпоса. В общем, язык классического эпоса оказал значительное влияние на эпосы последующих эпох, которые сыграли прогрессивную роль в истории художественного языка. В языке эпосов «Ашуг Бехбуд и Сачлы» и «Поход Ашуг Бехбуда в Гаракилсе» очень сильные элементы народной разговорной речи. Именно поэтому, в отдельности язык каждого из этих эпосов является преемником предшествующих эпосов.

Ашуг Гулу родился в 1904 году в селе Саллы Дерелейезского магала Западного Азербайджана и умер в 1968 году в селе Кюргарагашлы того же района. Искусству ашуга он учился у Ашуг Джалила. Анализ стихотворного языка и стиля, письменно зафиксированных 5 герайлы, 7 гошма и 2 баглама¹ Ашуга Гулу показывает, что он выступал с позиций народного языка, а в вопросах его чистоты и гармоничности стоял на единой с Ашугом Джалилом позиции.

Почти забытые, устаревшие языковые образцы, изречения, исходящие от живого народного общения будто обновляются в стихотворных текстах Ашуга Гулу, приобретают свежесть, заряжаются силой, приобретают вескость. Над его стихами властвует народный дух. Ашуг Гулу искусно использует нераскрытые слои живого народного языка, обращается в своем творчестве фольклорным памятникам, народным, мифическим героям, мифологическому сознанию и верованиям, легендам и обеспечивает этим разнообразие своего поэтического стиля.

Ашуг Бахман (Саллылы) родился в 1904 году в селе Саллы Дерелейезского магала Западного Азербайджана. Обладая прекрасным голосом, прирожденным талантом Ашуг Бахман был творческой натурой и в то же время виртуозным исполнителем народных мелодий на сазе. Язык и стиль его письменно зафиксированных 2 герайлы, 2 гошма опираются на живой, действенный и динамичный народный язык, питаются от разнообразных средств описания и изречения.

Ашуг Мехди родился в 1923 году в селе Херхер Дерелейезского магала Западного Азербайджана. С детских лет он демонстрировал большой интерес игре на сазе и стихотворной деятельности. Ашуг Мехди получал уроки у своего дяди Ашуг Фатуллы и вырос как искусный мастер слова и саза.

В 1948-1953 годах, на очередном этапе депортации азербайджанцев из Армении Ашуг Мехди, как и другие его сородичи, вынужден был покинуть родную землю. Его стихи печатались в газетах «Коммунист», «Молодежь Азербайджана», «Советское село», «Азербайджанский учитель» и в других литературных сборниках. В 1995 году в издательстве «Гянджлик» была издана его книга под названием «Qurban olum torpağına, daşına» (Буду жертвой земле и камням Родины), а в 2003 году книга «Deyirdin öləgət sənsiz» (Говорила умру без тебя). Ашуг Мехди прожил 80 лет и умер в 2003 году в селе Шахлабад Тертерского района (4, с. 271).

---

¹ Загадки в стихотворной форме, задаваемые ашугами друг другу во время состязаний – автор.

В своих стихах – герайлы, гошма, теджнисах, дивани², дейишме³ и баяты мастер слова всесторонне и целенаправленно использует художественные и выразительные возможности слова, чувствует его необыкновенную силу влияния на родной язык и применяя языковые элементы простой народной разговорной речи сумел оказать сильное воздействие на духовный мир своего читателя. «Фонетические, лексические, фразеологические, грамматические средства стиля, виды метафоры, фигуральные выражения, все иные средства художественности» в поэтических образцах Ашуга Мехди обуславливают язык его произведений (2, с. 144).

Ашуг Мирзалы родился в 1929 году в селе Саллы Дерелейезского магала Западного Азербайджана. Среднее образование он получил в селе Говушуг и продолжил путь своего деда Ашуг Джалиля. Ашуг Мирзалы стал учеником Ашуга Гулу и вскоре прослыл ашугом с хорошим голосом и мастерством слова. В 1949 году он также был депортирован правительством Армении и обосновался в Сальянском районе Азербайджана.

Известный в народе Ашуг Мирзалы в 1965 году был назначен председателем Союза Ашугов Нахчыванской Автономной Республики и проработал там до 1970 года. В 1970 году он переехал в село Гайнах Тертерского района и прожил там до конца жизни. В 1992 году он скончался от болезни почек (4, с. 311).

Труды Ашуг Мирзалы зафиксированы в письменном виде Х. Мирзоевым. Языковой и стилистический анализ его 1 дейишме, 50 авторских баяты и 4 дастанов (народных эпосов) показывают, что ашуг умело маневрировал и пользовался значением слов, эпитетами, сравнениями, метафорами, преувеличениями, различными фразеологическими единицами, вносящими в поэзию дух народного изречения, поговорками и пословицами, одним словом, важнейшими признаками и средствами, обуславливающими национальные качества, особенности формы и художественности.

Ашуг Гашим родился в 1868 году, в селе Джул Дерелейезского магала. В ходе армяно-азербайджанского противостояния в 1919 году переехал в Азербайджан и через несколько лет вернулся на историческую Родину. Однако был повторно депортирован в 1949 году, обосновался в Евлахском районе Азербайджана и прожил здесь до конца жизни. К сожалению, за исключением одного куплета герайлы весь сборник сочинений этого ашуга утерян.

Дата рождения **Ашуг Паша** неизвестна. Он родился в селе Хорс Дерелейезского магала. Из его богатого наследия до нас дошло 1 гошма. Это было его ответом на вопрос женщины по имени Гуру, которая задала его на свадьбе в селе Габаклы Дерелейеза. Даже этого мизерного образца достаточно, чтобы понять оригинальность творчества Ашуг Паша.

Дата рождения **Ашуг Наби** также неизвестна. Этот известный в народе ашуг родился в селе Джыранны. Язык и стиль дошедшего до нас 1 герайлы и 2 гошма поэта показывает, что он писал на простом народном языке, но привнес это в поэтический язык с большим мастерством.

Употребление диалектических окончаний -ib, -ib, -ub, -üb в форме -if, -if, -uf, -üf, т. е. в форме фонетического выделения встречаются в диалектах Джалилабадского района Азербайджана и в речи наших соотечественников, проживающих в Дерелейезском магале Западного Азербайджана: например, «Hələ onun kimi oğul dünyaya gəlmiyi» – /

² Сборник сочинений писателя, поэта – автор.

³ Состязаться в импровизации стихов и пении (среди ашугов) – автор.

мир не видал такого мужчины/ (Джалилабадский район); «Düşmanı öldürüb qanın işmək lazımdı» – /необходимо убить и выпить кровь врагов/ (Дерелейез).

В употребленных глаголах мы встречаем фонетический вариант -if, -if, окончания повествовательного прошедшего времени: «Dünyaya **gəlmiiyif** heç belə insan» – /мир не видал такого человека/ (4, с. 348); «Pristav **öldürüb** izin izlədi» – /пристав убил и извинился/ (4, с. 348).

Согласно нашим расчетам, употреблено примерно до 148 устаревших слов. Если подойти к его творчеству с точки – зрения историзма, в произведениях употреблено 16 архаизированных слов: xasa (неизвестно), donluq (жалование), libas (платье), paşa (титул-паша), qandalax (кандалы), bedav (в рассрочку), qul (раб), pristav (пристав), Hatəm (щедрый человек), xan (хан), qandal (оковы), bəu (бек), ənam (подарок, дар), xələt (подарок, дар), qoçu (блатной), nizə (копье).

В его ономастической лексике имеются также 36 частных имен и названий, таких, как – Керем, Наби, Мамедалы, Сафаралы, Иван, Николай, Саша, Агры, Гёкдаг. Также имеются около 40 глаголов, означающих движение: dağılmaq (разрушаться), qalmaq (оставаться), içmək (выпить), öyünmək (хвастаться), soyunmaq (раздеться), geyinmək (одеться), qırmaq (ломать), dönmək (вернуться), gəlmək (приходить), tutulmaq (попасться), bükülmək (завернуться), tökülmək (вылиться), yalatmaq (полизать), öldürmək (прикончить), izləmək (следить), gizləmək (прятать), gözləmək (подождать), almaq (отнять или получить), qırmaq (строить, установить), bəzənmək (принарядиться), yetirmək (вводить), açmaq (открыть), eyləmək (сделать), içirmək (напоить), almaq (купить, получить) cıpmmaq (наброситься, ринуться), qaçmaq (бежать), qorxmaq (бояться), taxmaq (нацепить), qoymaq (положить), qırmaq (ломать), yollanmaq (отправиться), salmaq (опустить, сбросить), çəkmək (тянуть, выдернуть), doğulmaq (родиться) и т. д. Такие лексемы, как dil (язык), qulaq (ухо), qol (рука), kügək (спина), bilək (запястье, кисть руки), baş (голова) отображают названия частей тела человека.

Ашуг Ханлар родился в селе Хер-хер Дерелейезского магала. Хотя он является автором множества герайлы и гошма, до нас дошли только 2 его гошма. Из языковых и стилистических особенностей этих стихотворений следует, что Ашуг Ханлар опирался на народный язык, привнес в художественный язык сладость, живость.

Ашуг Магомед (Фугара Магомед – Магомед Бедный) родился примерно в 20 годы XIX века в селе Амагу Дерелейезского магала Западного Азербайджана. Согласно сведениям информаторов, Фугара Магомед прожил более 100 лет, писал герайлы, гошма, теджнисы и мухеммес (пястиштише) в народном жанре. Из его наследия до наших дней дошло несколько стихов, где мастер слова стремится выразить свои мысли образно.

Ашуг Али Терпли родился в 1923 году в селе Терпли Дерелейезского магала. В 1949 году был депортирован правительством Армении в село Гарадаглы Сальянского района Азербайджана и скончался там, в 2003 году. Письменно зафиксированы 1 герайлы и 1 гошма Ашуга Али.

Ашуг Гамид родился в 1925 году в селе Котанлы Дерелейезского магала. С детских лет он увлекался сазом и учился этому искусству у своего деда, Ашуга Адыгезала. В результате преследования со стороны армян, он вынужден был покинуть территорию Армении и обосноваться в Сальянском районе Азербайджана. Он долгое время руководил здесь ансамблем ашугов. В 1986 году скончался в селе Еникенд Шарурского района.

До нас дошли 2 герайлы, 4 гошма, 1 дейишме и 1 мухеммес Ашуга Гамида, анализ которых показывает, что он умело использовал средствами выражения языка и сумел добиться поэтической образности, эмоциональности, одушевленности художественных картин в своих стихах.

Ашуг Гусейн Арпачайлы родился в 1926 году в селе Арпа Дерелейезского магала. Первым его наставником был дядя, Ашуг Магомед из села Гошавенг Дерелейезского магала, у которого он научился играть на сазе, рассказывать дастаны (эпосы, былины), петь. Он играл на сазе более 40 мелодий. К сожалению, произведения этого народного мастера слова и саза утеряны.

Ашуг Гафар родился в селе Ахта Дерелейезского магала. Он был депортирован в 1940 году и обосновался в Ширванском (бывшее Али-Байрамлы) районе. Ашуг Гафар был учеником Ашуга Гусейна Джавана. До нас дошли 2 его стихотворения в форме гошма. В этих стихах чувствуется грусть, печаль, жалобы на ужасы времени, одновременно решимость, воля, настойчивость, устремленность перед большими бедами.

Ашуг Фирудин родился в 1923 году в селе Джул Дерелейезского магала. В 1949 году армянские власти депортировали его из родных мест, и он обосновался в Евлахском районе. До нас дошло только 1 стихотворение (герайлы) этого ашуга.

Ашуг Насиб родился в 1926 году в селе Говушуг Дерелейезского магала. Он мастерски исполнял на сазе мелодии «Sarıtel», «Dilqəmi», «Kərəmi», «Misri» и т. д. До нас дошло только 1 гошма. Ашуг Насиб скончался в 1979 году, могила его находится в селе Говушуг Дерелейезского района.

Ашуг Шукюр родился в 1927 году в селе Терп Дерелейезского магала. В 1949 он пережил депортацию и переселился в село Гарадаглы Сальянского района Азербайджана. Х. Мирзоев записал 2 его гошма и 3 авторских баяты.

Наряду с этим, большие заслуги в развитии Азербайджанского ашугского искусства в XIX – XX веках принадлежат Ашуг Наби из Дерелейеза (1904 --), Ашуг Ахмеду (« – »), Ашуг Балошу (1920 – 1986), Ашуг Бейлеру (1925 --), Ашуг Кирману (1930 --), Ашуг Сейюбу (1924 --), Ашуг Магомеду Джыранны (XIX век), Ашуг Магомеду (XIX век), Ашуг Музаффару Джафарли (1901 --), Ашугу Али Дживели (XIX век), Ашуг Билалу (XIX век), поэтическое наследие которых не дошли до нас из-за халатности соответствующих лиц и учреждений.

Народные поэты и стихотворцы родом из Дерелейезского магала, жившие в XIX – XX веках занимают почетное место в поэзии Азербайджана. «Народные поэты и ашуги происходят от одной линии. и это великая линия. Эта линия исходит от Деде Горгуда, достигает вершины творчеством Гурбани, Гасима, Валеха, Алескера и порождает в XVIII столетии такого гения, как М. П. Вагиф. Вагиф является виднейшим представителем этой линии, которая связала устное народное творчество с письменной литературой. Однако счастье Вагифа заключается в том, что почти все его произведения живут в памяти народа, поскольку собраны своевременно и изданы огромными тиражами. Тогда как, многие представители золотой эпохи саза остались неизученными и неизданными.

Хотя, указанная линия тесно связывает в себе ашугов и народных поэтов, у нас нет основания для их полной идентификации. Прежде всего, ашуг необходим для общества, компании, вначале появляется он сам, далее звучат его чарующие слова; народные поэты запоминаются больше словом и частенько снабжают ашугов стихами» (2, с. 65).

Литературные источники, которыми пользовались народные поэты, несомненно являются ашугской поэзией. Эти народные поэты читали и изучали стихи предшествующих мастеров саза и слова, которые оказали на их творчество огромное влияние.

В азербайджанском языковедении и литературоведении почти не проводились научные исследования о стиле, языке, общих направлениях тем и особенностях мастерства народных поэтов Дерелейезского магала Западного Азербайджана XIX – XX веков. Изучение и детальный анализ стилей, своеобразности и особенностей народных поэтов XIX – XX веков представляет огромный научный интерес и выгоду.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Рустамханлы С. Это твой народ. Баку, изд-во «Восток – Запад». 1995, 679 стр. /на азерб. яз./
2. Казимов Г. Гурбани и его поэтика. Издание АГПУ. Баку, 1996, 197 стр. /на азерб. яз./
3. Азербайджанские ашуги и народные поэты. том. II, Баку, 1984. /на азерб. яз./
4. Мирзоев Х. Дерелейезский фольклор. Баку. Изд-во «Наука», 2006, 767 стр. /на азерб. яз./
5. Асадов Иса. Поэт и время. Баку. Изд-во «Нурлан», 2007, 369 стр. /на азерб. яз./

Гусейнова Махира Наги гизи, доктор філософії з філології, доцент
Азербайджанський державний педагогічний університет, Баку, Азербайджан

СТИСЛИЙ ВИКЛАД ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВИ І СТИЛЮ У ТВОРАХ АШУГІВ І НАРОДНИХ ПОЕТІВ

У статті аналізуються деякі характерні особливості мови і стилю творів азербайджанських ашугів і народних поетів. Автор провів деякі паралелі між творцями різних періодів їх діяльності і дав заключні висновки щодо їхньої спадковості.

Ключові слова: ашуги, народні поети, художньо-мовна майстерність, стиль.

Huseynova Mahira Nagi g, docent , PhD in philology
Azerbaijan State Pedagogic University, Baku, Azerbaijan

SUMMARY INDIVIDUAL CHARACTERISTICS OF LANGUAGE AND STYLE OF THE WORKS AND ASHUGS NATIONAL POET

The article analyzes some of the characteristic features of the language and style of the works of Azerbaijani ashug and popular poets. The author spent some parallels between the creators of the various periods of their activity and give the final conclusions of their succession.

Keywords: ashugs, folk poets, artistic and linguistic skills, style.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕКО-ТЕМАТИКИ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено лінгвістичному аналізу американського політичного дискурсу у межах еко-тематики. Автор стверджує, що політичний дискурс є одним із різновидів ефективного дискурсу і визначає його основні характеристики. У результаті дослідження встановлено основні екологічні проблеми, які стоять перед американським суспільством (використання джерел чистої енергії, збереження дикої природи, зниження рівня викидів вуглецю, зниження впливу кліматичних змін на здоров'я громадян), а також способи їх відображення на рівні текстів політичних промов.

Ключові слова: *ефективний дискурс, еко-тематика, лінгвістичний аналіз, політичний дискурс.*

Сучасна лінгвістична наука розглядає дискурс у річищі відображення у ньому суспільно-культурних цінностей мовної спільноти. Значний внесок у розвиток таких дискурсивних досліджень зробили Т. ван Дейк, Е. Лаклай і Ш. Муфф, М. Фуко, Ю. Лотман, М. Хеллідей, Дж. Холландер, Ю. Степанов, І. Гальперін та інші фахівці. Так, за словами Ю. Степанова, дискурс є комунікативним явищем, що охоплює соціальний контекст, інформацію про учасників комунікації, знання процесу продукування та сприйняття текстів [3, с. 45], а дискурсивний аналіз визначає лінгвістичні й екстралінгвістичні способи осягнення мети комунікації, що полягає в інтерпретації дискурсивних складників з огляду на ментальні, культурні й ціннісні орієнтації мовців.

Одним із ключових завдань для еко-критиків є пошук і власне аналіз ефективних типів дискурсу (*beneficial discourses*), які доносять ідеології, що можуть активно стимулювати людей піклуватися про навколишнє середовище [1: 30]. 2004 року Дж. Мартін запропонував термін «позитивний дискурс-аналіз» (*Positive Discourse Analysis*) [2] на позначення текстів з точки зору позитивної оцінки певних аспектів соціальних змін (пізніше розробкою цього поняття зайнялися Ф. Макджилкрайст і Т. Барлет). По суті, термін «позитивний дискурс-аналіз» не надто відрізняється від терміну «критичний дискурс-аналіз», але оскільки прикметник «критичний» інколи сприймають у негативному значенні, то у процесі аналізу текстів, які не стосуються теми експлуатації природних ресурсів, використання терміну «позитивний» є виправданим.

Аналізом ефективного дискурсу займаються А. Гоатлі («*Critical reading and writing: an introductory course book*», 2000), який у свій час порівняв деструктивний медіа-дискурс з ефективним, власне віршами Вордсворта; Р. Брінгхерст («*The tree of meaning: language, mind and ecology*», 2008), який зосередився на аналізі літератури корінних американців; К. Найт («*The discourse of 'encultured nature' in Japan: the concept of satoyama and its role in the 21st-century nature conservation*», 2010), яка проаналізувала точки перетину природи і японської культури.

У рамках проведеного дослідження політичний дискурс вважатимемо ефективним, оскільки обрані для лінгвістичного аналізу промови Барака Обами сфокусовано на способах вирішення наслідків екологічної катастрофи і методах боротьби з негативним впливом людини на навколишнє середовище. З метою встановлення мовних закономірностей актуалізації еко-тематики на рівні тексту увагу зосереджено на вивченні лексичного матеріалу (значення слів, використання тропів і мовних фігур), способів відображення подій (абстрактного чи конкретного) та учасників комунікативної події (як окремих індивідів чи загальної маси), а також на оприявленні ідеологій, які лежать за такими мовними особливостями [1: 34].

У результаті аналізу з'ясувалося, що на сьогодні ключовими завданнями у сфері збереження навколишнього середовища для американського суспільства і уряду зокрема є:

1. Використання джерел чистої енергії та інновації у галузі.

Over the last seven years, we've made *historic investments in clean energy* that helped private sector companies *create tens of thousands of good jobs*. And today, *clean power* from the wind or the sun is actually *cheaper* in many communities than *dirtier, conventional power*. It's helped *grow our economy* and *cut our total carbon pollution* more than any other country on earth [4].

У промові встановлено тісний зв'язок між інноваціями у сфері збереження навколишнього середовища і економічним розвитком держави (*It's helped grow our economy and cut our total carbon pollution more than any other country on earth*). Так, Б. Обама представляє ці дві ідеї невіддільними одна від одної та показує, що збереження природи має цілком матеріальний і економічно виправданий результат для пересічних американців (*that helped private sector companies create tens of thousands of good jobs*). Цю ідею відображено і на рівні встановлення слівосполучень *clean power* і *dirtier, conventional power*, де прикметники *dirty* і *conventional* виступають у ролі контекстуальних синонімів і у такий спосіб підкреслюють позитивне значення прикметника *clean*, який асоціюється з інноваціями у галузі. Крім того, апелювання до чисел (*tens of thousands of good jobs*) вказує на цілком реальний результат зростання економіки у контексті захисту навколишнього середовища.

2. Збереження дикої природи.

Our country is home to some of *the most beautiful God-given landscapes* in the world. *We're blessed with natural treasures* – from the Grand Tetons to the Grand Canyon; from lush forests and vast deserts to lakes and rivers teeming with wildlife. And it's our *responsibility* to protect these treasures *for future generations*, just as previous generations protected them for us [5].

Президент робить основний акцент на божественності природних ресурсів, якими наділено Сполучені Штати Америки (*God-given landscapes, blessed with natural treasures*), що, відповідно, передбачає відповідальність за їх збереження не лише перед людьми, але і перед Богом. Також у промові чітко окреслено ідею спадковості, відповідальності перед майбутніми поколіннями за світ, у якому їм доведеться жити (*to protect these treasures for future generations, just as previous generations protected them for us*). У такий спосіб формується ідея високої місії Америки у сфері збереження природних ресурсів.

3. Зниження рівня викидів вуглецю.

This is how *America is leading* on the environment. And because *America is leading* by example, 150 countries, representing over 85% of global emissions, have now laid out plans to reduce their levels of the harmful *carbon pollution* that warms our planet [5].

Повтор конструкції *America is leading* зосереджує увагу на панівній позиції американців на світовій арені у сфері збереження навколишнього середовища, зокрема у питанні скорочення викидів вуглецю в атмосферу. Цю ідею посилено використанням числівників у словосполученнях *150 countries* і *85% of global emissions*, що вказує на конкретні досягнення і вплив США на міжнародну спільноту (*leading by example*).

4. Зменшення впливу кліматичних змін на здоров'я громадян.

And we know that in addition to the *adverse impacts* that may have when it comes to *more frequent hurricanes*, or *more powerful storms*, or *increased flooding*, we also know that it has *an impact on public health*. We know that if there are more wildfires, a consequence of rising temperatures, that there are going to be more particulates in the air. We know that potentially it extends the allergy season, and can induce greater *incidents of asthma* or *more severe incidents of asthma*. We know that, potentially, as temperatures rise, that we're going to start *seeing insect-borne diseases* that are not traditional to North America start moving up from the south [8].

У своїй промові Барак Обама ставить негативний вплив кліматичних змін на здоров'я громадян (*an impact on public health*) в один ряд із такими кліматичними катастрофами, як урагани, шторми і повені, число й інтенсивність яких постійно зростає (*more frequent hurricanes*, *more powerful storms*, *increased flooding*). Шляхом наведення прикладів захворювань, з якими можуть зіткнутися американці (*asthma*, *insect-borne diseases*), президент стверджує серйозність проблеми, яка потребує негайного вирішення. Цю ідею посилено також і на рівні повтору конструкції *rising temperatures / as temperatures rise*, що вказує на підвищення температури на планеті як на головну причину погіршення здоров'я громадян.

Для висвітлення зазначених вище завдань у сфері збереження навколишнього середовища, які стоять перед американським урядом і суспільством у цілому, на лінгвістично-рівні застосовано такі стратегії:

1. Використання лексичних одиниць, наділених позитивним значенням.

One of the things that makes America great is our *passion for innovation* – that *spirit of discovery and entrepreneurship* that helps us meet any challenge [4].

We believe we have *the power, the dynamism, the creativity* to solve a big problem while keeping the engines of the American economy moving... Yes, we've become the *world's number-one producer of oil and natural gas*, but we've also become *a major player in clean energy* [6].

Іменники *passion, spirit, power, dynamism, creativity* зосереджують увагу на внутрішньому потенціалі, силі й, головне, потребі й бажанні Америки боротися із зовнішніми загрозами. У свою чергу лексеми *innovation, discovery* і *entrepreneurship* вказують на те, що американське суспільство як єдине ціле завжди готове рухатися уперед, розвиватися і використовувати нові наукові і технічні здобутки (*world's number-one producer, major player in clean energy*) для того, щоби справитися з перешкодами, які стоять перед ними.

This has been a team effort to make sure that we are doing everything we can to *boost* the energy efficiency of the American economy... So we're proving that it is possible to *grow our economy robustly* while at the same time doing the right thing for our environment and tackling climate change in a serious way... Second, we're going to *increase the share of electricity* that the federal government uses from renewable sources to 30 percent within the next 10 years. These are *ambitious goals*, but we know that they're *achievable goals* [9].

Як бачимо, часте і здебільшого повторюване використання дієслів на позначення руху і зростання (*to boost, to grow, to increase*) свідчить про наміри Америки розвивати

альтернативні джерела енергії та шукати нові способи справитися із кліматичними загрозами. Важливо, що зміну клімату Барак Обама представляє як загрозу національного масштабу (*immediate risks, primary national security threat*), яка нависла над американським суспільством і світом у цілому:

The Pentagon says that *climate change poses immediate risks to our national security* [7].

The Pentagon has already said that *climate change is a primary national security threat that we're going to face, and we are working with the Department of Defense to start preparing for that and mitigating for that* [8].

Використання у текстах промов таких власних назв, як *Pentagon* і *Department of Defense* свідчить про серйозність ситуації та необхідність прийняття рішучих заходів.

2. Використання особових займенників *we* і *I*.

And in Paris, *we* also launched one of the most *important partnerships* ever assembled to accelerate this kind of clean energy innovation around the world... That's *important* because *we'll* only meet this challenge if the private sector helps lead the way. As I said in my State of the Union address, rather than subsidize the past, *we* should invest in the future... The point is, all across the country, *folks* are *putting their differences aside* to face this challenge *as one*. *Washington* should do the same. That's how *we're* going to solve this challenge – *together* [4].

Використання особового займенника *we* зумовлено намаганням донести до слухачів ідею злагодженості дій (*partnerships, together, as one*) у справі, яка стосується усього суспільства, простого населення і уряду (*folks, Washington*). Повтор прикметника *important* лише підкреслює важливість справи, про яку ідеться.

Since taking office, *I've* set aside more than 260 million acres of public lands and waters – more than any President in history... And *I'm* going to keep protecting the places that make America special, and the livelihoods of those who depend on them [5].

Використання особового займенника *I* Бараком Обамою спрямовано на ствердження власних досягнень як президента (*more than any President in history*), що на лексичному рівні посилюється використанням точних даних (*set aside more than 260 million acres of public lands and waters*). Крім того, особовий займенник *I* використовується у випадках необхідності взяти на себе особисту відповідальність за певні дії (*I'm going to keep protecting the places...*).

3. Представлення учасників комунікативної події як загальної маси й окремих індивідів.

The point is *America* is making incredible progress on this issue... And *America* believes in the future... That's what *Americans* do. *We* can do anything [6].

Власна назва *America* у контексті проаналізованих промов здебільшого виступає збірним поняттям усього американського суспільства і використовується у позитивному контексті, який висвітлює ідеї перемоги і розвитку нації (*America is making incredible progress*), віри у прекрасне майбутнє для прийдешніх поколінь (*America believes in the future*) тощо. У такий спосіб на прагматичному рівні відбувається об'єднання громадян навколо спільної національної мети, якої вони здатні досягти разом (*Americans do. We can do...*).

Because it's making a difference across the country. *In Idaho, our Battery Test Center* is helping electric cars run longer on a single charge. *In Ohio, entrepreneurs* are pioneering new ways to harness wind power from the Great Lakes. *In Tennessee, researchers* are partnering

with utilities to boost storage and solar power to create a more resilient electric grid. The point is, all across the country, *folks are putting their differences aside to face this challenge as one. Washington should do the same* [4].

Значений уривок демонструє ідею того, що сила нації полягає як у її відмінностях, так і у здатності об'єднатися навколо спільної ідеї. Цьому сприяє використання топонімів на позначення американських штатів, які знаходяться у різних кінцях країни (*Idaho, Ohio, Tennessee*), а також звернення до представників різних професій, які прикладають усі зусилля для досягнення поставленої мети (*entrepreneurs, researchers*). Окрім ідеї об'єднання різних верств населення (*folks are putting their differences aside to face this challenge as one*), Б. Обама акцентує увагу на спільності дій пересічних американців і власне уряду (*Washington should do the same*), що у кінцевому результаті гарантує успіх справи.

Investors and business leaders including *Bill Gates, Meg Whitman, and Mark Zuckerberg* joined us, pledging their own money to help advance new technologies to the market [4].

Walmart has the most installed on-site solar capacity of any company in America. They're not in the business of giving away money. *Google* is the largest corporate buyer of renewable energy in the world; companies like *Apple* and *Costco* close behind. They're not doing this just out of *altruism*. They're doing it because it means *big cost savings* [6].

Із контексту представлених вище текстів стає зрозумілим, що використання імен найуспішніших представників світу бізнесу (*Bill Gates, Meg Whitman, Mark Zuckerberg*), а також назв найбільших американських компаній (*Walmart, Google, Apple, Costco*) зумовлено не лише намаганням продемонструвати їхнє занепокоєння і власне турботу станом екології, але і вказати на економічно виправдане впровадження новітніх еко-технологій у процес виробництва. На текстуальному рівні цю ідею висвітлено у рамках протиставлення лексем *altruism* і *big cost savings*.

Окрім посилань на представників світу бізнесу, важливим є звернення Барака Обама до особи Папи Франциска, який виступає уособленням духовності:

After all, as *Pope Francis* reminds us so eloquently, this planet is a gift from God – and our common home [4].

We will be seeing climate change refugees. As *His Holiness Pope Francis* has rightly implored the world, this is a moral calling [7].

Такі посилання на слова лідера християн усього світу вказують на те, що попри очевидні економічні інтереси, збереження навколишнього середовища є моральним обов'язком кожного громадянина (a moral calling), адже наша планета є дарунком небес (*this planet is a gift from God*).

У результаті аналізу промов Барака Обама на екологічну тематику стає очевидним, що такі питання, як використання джерел чистої енергії і поступова відмова від експлуатації корисних копалин, збереження недоторканої природи, зниження рівня викидів вуглецю в атмосферу, а також зменшення впливу кліматичних змін на здоров'я громадян, є першочерговими для американського уряду. На рівні тексту рішучість і впевненість президента у цих питаннях виявляється у використанні дієслів активного стану на позначення розвитку і руху вперед, а також у використанні особового займенника першої особи однини, який вказує на готовність голови держави взяти на себе особисту відповідальність за прийняті рішення. На противагу цьому, особовий займенник

першої особи множини вказує на спільність дій усього суспільства і на підтримку уряду населенням (про це свідчить і використання у промовах посилань на відомих осіб). Крім того, лінгвістичний аналіз політичних промов підтверджує той факт, що ефективний дискурс характеризується використанням лексем із позитивним значенням, які стверджують позитивний підхід до вирішення екологічних проблем, а також числівників, функціонування яких у тексті спрямоване на відображення конкретних результатів у сфері збереження навколишнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Stibbe A. *Ecolinguistics. Language, Ecology and the Stories We Live By* / Arran Stibbe. – London and New York: Routledge, 2015. – 210 pp.
2. Martin J. Positive Discourse Analysis: solidarity and change / J. Martin // *Revista Canaria de Estudios Ingleses*. – 2004. – 49: Pp. 179-200.
3. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факты и принципы Причинности / Ю. С. Степанов // *Язык и наука конца XX века. Сб. статей*. – М.: РГГУ, 1995. – С. 35 – 73.
4. Obama B. Weekly Address [Електронний ресурс] / Barack Obama. – Режим доступу до видання: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2016/02/06/weekly-address-doubling-our-clean-energy-funding-address-challenge>. – Назва з екрану.
5. Obama B. Weekly Address [Електронний ресурс] / Barack Obama. – Режим доступу до видання: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/10/24/weekly-address-protecting-our-planet-future-generations>. – Назва з екрану.
6. Obama B. Remarks by the President at National Clean Energy Summit [Електронний ресурс] / Barack Obama. – Режим доступу до видання: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/08/25/remarks-president-national-clean-energy-summit>. – Назва з екрану.
7. Obama B. **Weekly Address** [Електронний ресурс] / Barack Obama. – Режим доступу до видання: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/04/18/weekly-address-climate-change-can-no-longer-be-ignored>. – Назва з екрану.
8. Obama B. Remarks by the President After Roundtable on the Impacts of Climate Change on Public Health [Електронний ресурс] / Barack Obama. – Режим доступу до видання: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/04/07/remarks-president-after-roundtable-impacts-climate-change-public-health>. – Назва з екрану.
9. Obama B. Remarks by the President on Energy and Climate Change [Електронний ресурс] / Barack Obama. – Режим доступу до видання: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/03/19/remarks-president-energy-and-climate-change>. – Назва з екрану.

Гач Н. О., к. філол. н.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

АКТУАЛИЗАЦИЯ ЭКО-ТЕМАТИКИ В АМЕРИКАНСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена лингвистическому анализу американского политического дискурса в рамках эко-тематики. Автор утверждает, что политический дискурс является одной из разновидностей эффективного дискурса и определяет его основные

характеристики. В результате исследования установлены основные экологические проблемы, которые стоят перед американским обществом (использование источников чистой энергии, сохранения дикой природы, снижение уровня выбросов углерода, уменьшение влияния климатических изменений на здоровье граждан), а также способы их репрезентации на уровне текстов политических речей.

Ключевые слова: эффективный дискурс, эко-тематика, лингвистический анализ, политический дискурс.

Gach N.
KNU, Kyiv

ACTUALIZATION OF ECOLOGICAL ISSUES WITHIN THE AMERICAN POLITICAL DISCOURSE

The article is devoted to the linguistic analysis of the American political discourse within its interest to ecological issues. The author argues that the political discourse is one of the varieties of the effective discourse, and determines its basic characteristics. The study reveals the main environmental problems to be solved by the American society (the use of clean energy, wildlife conservation, the reduction of carbon emissions and the impact of climate changes on public health), and methods for their representation on the text level of political speeches.

Keywords: beneficial discourse, ecological issues, linguistic analysis, political discourse.

УДК 811.161.2'276.

Мех Н.О., д.ф.н., професор, провідний науковий співробітник
Інститут української мови НАН України, Київ

МУЗИЧНА ДОМІНАНТА ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ПАВЛА ТИЧИНИ

У статті розглядається синтез музики та слова у творчості Павла Тичини на тлі тенденцій оновлення виражальних форм у мистецтві к. XIX – поч. XX ст. Подано думки та висловлювання відомих сучасників про багатогранність та глибину особистості митця.

Ключові слова: слово, музика, мовотворчість, поетична творчість, кларнетизм.

Обдарована Богом людина, переважно, реалізує свій талант не в одній, а в різних сферах. Павло Тичина був природженим музикантом і музика як генератор цілісного ставлення до світу мала великий вплив на нього як поета. Його твори «Золотий гомін», «Арфами, арфами...», «Дзвінокблакитне», «Гей, вдарте в струни, кобзарі...», «В космічному оркестрі», симфонія «Сковорода» та ін. красномовно свідчать про це.

Прекрасно знаючи музику, тонко відчуваючи її, він створює незабутні «Сонячні кларнети». Цій збірці поезій у творчому доробку поета відведено перше місце не лише хронологічно. «Книгою передчуття сподіваного щастя» назвав її В.Стус.

Поезія «Сонячні кларнети» – неперевершене поєднання музики і слова, яким відзначається вся рання творчість Павла Григоровича. Так музика твору «Золотий гомін» пронизує душу, примушує замислитися над одвічними цінностями, пор.:

Вийди на Дніпро!
...Над Сивоусим небесними ланами Бог проходить,
Бог засіває.
Падають
Зерна
Кришталевої музики.
З глибин Вічності падають зерна
В душу.
І там, у храмі душі,
Над яким у недосяжній високості в'ються голуби-молитви,
Там,
У повнозгучнім храмі акордами розцвітають,
Нагхненними, як очі предків!

І далі читаємо:

То Україну
За всі роки неслави благословляв хрестом
Опромінений,
Ласкою Божою в серце зраниений
Андрій Первозваний.
(«Золотий гомін»).

Твір «Золотий гомін» сповнений глибоких настроїв, релігійних переживань, пошуку відповіді на найважливіші для людської душі питання, пор.: У золотому гомоні над Києвом, / Над всією Україною — / Кряче. / О, бездушний пташе! / Чи це не ти розп'яття душі людської / Століття довбав? / Століття. / Чи не ти виймав живим очі, / Із серця віру? / Із серця віру. / Чого ж тобі тепер треба / В години радості і сміху? («Золотий гомін»).

Євген Сверстюк у своїй книзі «Світлі голоси життя» відзначає, що Павло Тичина «створив відродженню, воскресінню України свій гімн – «Золотий гомін». Гімн Києву, Андрієві Первозванному на київських горах, гімн Дніпру і над усе – Богові. .. До кінця життя поет любив цей твір і всіляко пробував його «рятувати», замінюючи «елементи лексики». Але там не можна було замінити жодного слова, бо то спосіб світобачення, магістралі радісно-тривожної душі. Зримо реальний тут і наш, і протилежний – апокаліптичний світ, світ чужий, ворожий – чорний ворон, котрий «розп'яття душі людської століття довбав.» [5; С.219-220].

Особливе місце у циклі посідає твір «Арфами, арфами ...» – виняткове явище в художній літературі, пор.:

Арфами, арфами –
золотими, голосними обізвалися гаї
Самодзвонними:
Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.
(..)
Стану я, гляну я –
скрізь поточки як дзвіночки, жайворон
як золотий
З переливами:
Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.
(«Арфами, арфами...»).

В мажорній тональності представлені на розсуд читача різноманітні за кольоровими відтінками: «арфи золоті», «квіти – перли», «ніжнотонні думи», «поточки, як дзвіночки» та ін. Ці рядки сонячні, життєрадісні, зачаровують нас, полоняють музичністю, мелодійністю, бездоганним перекладом на мову музики ліричного змісту твору.

Кожне слово П. Тичини, немов «своєрідний смичок скрипаля-художника, пробуджує в .. уяві потік музичних вражень і думок. Музика і поезія мають у своїй природі багато спільного, бо в поезії існують і закономірності музичного мистецтва. В поезії, як і в музиці, діє, крім ритму, й чарівне явище так званого «підтексту»: слухом сприймаючи музику, тлумачить, реагує на неї кожен по-своєму – один в бурхливих пасажах піаніста чує рокіт хвиль, інший – дихання вітру ... Музика, торкаючи струни людської уяви, будить усе багатство асоціативно пов'язаних образів, що роками накопичувалися в її досвіді» [4; С. 51].

Поезія «Закучерявилися хмари» – черговий приклад уведення музики на поетичну тканину. Павло Григорович відзначає, що «в теорії віршування молоді навряд чи й знайдуть хоч словечко про ці так звані мною «вертикальні ходи». В моїх віршах вони з'явилися у вірші «Закучерявилися хмари». Там під час розташування однієї думки в горизонтальних рядках вірша вклинюється запитання, а за ним і відповідь – другої, іншої думки... Я ці два місця запитання й відповіді відзначаю тут у своєму прикладі жирним шрифтом:

Закучерявилися хмари. Лягла в глибінь блакить...
О милий друже, – **знов недуже** –
О любий брате, – **розп'яте** –
Недуже серце моє, серце, мов лебідь той ячить.
Закучерявилися хмари...
Ля-сі (*вгору*) – ре-фа-сі (*униз*)...

Знаю: не один із композиторів, читаючи це, усміхнеться, що я, не знавець теорії музики, та отаке ось стверджую» [4; С. 300.].

У наведеній цитаті, на думку Марії Фоки, «йдеться про вертикально-рухливий контрапункт. У музиці це від поліфонічного викладу, що заснований на переміщенні голосів шляхом перетворення верхнього голосу в нижній і навпаки. Отже, власне музичний прийом адаптований до літературного й спроектований у поетичному тексті. Він стає одним із засобів, що створює ефект поліфонії, стає музичним супроводом основної теми вірша» [7; С.12].

Павло Тичина в своїх «Уривках лекцій з теорії віршування» наголошував, що «розмір музичної фрази подібний до віршового розміру» та що як «ритм у музиці є взаємовідношенням тонів у часі», те саме «є ритм і в віршуванні: це є розподіл згуків або ж слів у часі на частини взагалі, не тільки на рівні частини, не симетричні, а над симетричні, або ж чергування антитезисів та тезисів» [6; Т. 8, кн. 1. С.16]. Доводив автор і наступне, пор.: «Слово остільки гнучке, слово таке тонке, капризне, що ніяк не можна примусити його звучати по-одному. Неодмінно виплисне, десь блисне, потемніє, а все ж по-своєму стече. Всередині ямбів, хоревів, дактилів, амфібрахіїв та анапестів свої окремі лади...» [6; Т. 8, кн. 1. С.18].

Усе це, на думку А. Погрібного, промовисто свідчить про «глибинно артистичне ество поета, під пером котрого звичайні людські слова перетворюються у граціозну, майже ефірну мелодію, у котрого поезія і музика поєдналися у дивовижнім симбіозі» [3; С.16].

Синтез музики та слова у творчості Тичини був обумовлений як його багатограним талантом, чудовою музичною освіченістю, так і тенденціями оновлення виражальних форм у мистецтві, які на той час (к.ХІХ – поч.ХХ ст..) були актуальними для всього культурного простору Європи.

Оцінюючи творчість Павла Григоровича, Максим Рильський писав наступне, пор.: «Музична ріка – найкраща характеристика для творчості нашого Павла Тичини.

Критики ламали свої, різної гостроти, списи над питанням: як розуміти музику в творчості поета? Чи йдеться про музикальність його віршів, чи про великі особисті симпатії Павла Григоровича до музики у властивому цьому слова розумінні, чи про музичне світосприймання? (..)

А проте думаю, що таки в музиці «як такий» – у «рокотаннях-риданнях бандур», у конкретних звуках роляя, скрипки, кларнета, людського голосу, у Бетховені, Римському-Корсакові, в Леонтовичу, в чудесній народній пісні – одне з головних джерел творчості Тичини. .. всесвіт уявляється нашому поетові космічним оркестром, один з його колишніх закидів до сучасників сформульований: «І ще в нас музики не досить» [4; С. 57].

Закоханам у музику, практично невіддільним від неї згадував Павла Тичину, свого першого диригента, Анатолій Павлюк, пор.: «Ось контрапункт у цій пісні... Контрапункт усюди... Серце людини неспроможне вмістити ту музику, той контрапункт розгадати, який скрізь в природі...» – це й щось подібне до цього проказував диригент, шукаючи дверця до нашого розуму й серця» [4; С.91].

А Максим Тадейович, згадуючи про Тичину, як прекрасного хорового диригента, головного керівника капели-студії ім. Леонтовича, ділився своїми враженнями: «Я пригадую вечір, один з найкращих у моєму житті вечорів. Одна київська хорова студія зібралася на співанку. Ждали Тичину .. І от він прийшов. .. І зразу ж Павло Григорович

узявся до роботи. Розучував хор якусь, коли не помиляюсь, річ Римського-Корсакова. І тоді я вперше побачив, якими огнями можуть і вмійють грати очі нашого поета, яким він – втілення скромності і тихості – може бути впевненим і владним і як цій упевненості і владності коряться люди.

І тоді я зрозумів назавжди, що Тичина і пісня – брат і сестра, що коли багатьох поетів називаємо ми за трафаретом «співцями», то для Павла Григоровича слово співець – найприродніший епітет» [4; С.57-58].

Відзначаючи глибину обдарованої особистості та блискучу майстерність Павла Григоровича, Агатангел Кримський захоплено стверджує, що «талант його розсипає алмази і сяє діамантами. .. Читаючи його вірші, ніби слухаєш симфонію.

Я люблю Павла Тичину не лише як поета, але й як філолога. Вже давно мене приваблює до себе свіжий аромат його мови, повної чарівливої краси. Поет завжди збагачував мову своїми творами» [4; С.40-41].

Оспівуючи постать видатного українського філософа, Павло Тичина створив твір «Григорій Сковорода. Симфонія», який можемо назвати його «лебединою піснею» і водночас книгою його життя. Працював митець над симфонією «Сковорода» десятки років (почав ще у 1918 році) і, на великий жаль, не закінчив її. Під час створення симфонії, для осягнення постаті мандрівного філософа як людини, мислителя, поета автор підготував понад 60 папок на 2,5 тисячі сторінок, у яких ставилися чисельні питання типу: чи знав Г. Сковорода творчість Сократа, Платона і Аристотеля, Данте і Петрарки та ін. аж до філософії XVII-XVIII століть. Тичина побачив у Сковороді «тип українського інтелігента, мислителя, котрий розмислом обіймав всю Україну в системі духовної еволюції вселюдства, в єдності його минулого, сучасного і майбутнього. .. В очах П.Тичини Г.Сковорода – автор майже 2 десятків трактатів, який «создал оригінальну філософську систему», що найадекватніше відбила народну філософію» [2; С.107,108.]. Читаємо у творі:

І понад гречкою бриніння бджіл,
а ще отари понад лісом,
і Києва далекого торжественність нагорна,
усе, усе в природі каже:
пізнай себе самого, пізнай.
(«Григорій Сковорода. Симфонія»).

Павло Тичина, як залюблена у музику людина, прагнув у всьому віднайти гармонію. Він усвідомлював, що Григорій Сковорода перебував у постійному пошуку внутрішньої гармонії, як певного шляху до духовного зростання. Хвилі музичних образів викликають наступні рядки симфонії:

І знову сповнюється миру
душа Сковороди.
І тиху флейту з-за пояса діставши,
він починає славить світ,
Того, хто в світ його послав
і пізнавать себе самого научив.
І тиха флейта, як метелик,

летить до лісу, на жита,
прозора над Дніпром тріпоче,
до всіх просторів признається
і повертається назад, немов голубка
з маслиною в дзьобу;
мир, мир душі твоїй, – сказав Всевишній, –
мир.
(«Григорій Сковорода. Симфонія»).

А. Погрібний роздумує у своїй розвідці «Сонцекларнетні карби віку» про те, що «крім суто мистецького інтересу до Г. Сковорода, звернення П. Тичини до цієї особистості мало .. і незмірно глибші причини та спонуки. Адже то зовсім не випадково, що .. дана тема не відпускала од себе поета ледь не все його життя. Чому? Мав рацію О. Гончар, зазначаючи, що «і складом характеру, і своєю внутрішньою духовною суттю Тичина найближче стоїть до генія Григорія Сковорода. Обом їм було даровано природою чути Всесвіт, чути музику сфер, чути Бога» [3; С.40]. Це твердження Олеся Гончара красномовно ілюструє наступний уривок:

І слухає Сковорода цю відповідь,
Нової пісні починає,
Очі заплющені,
Хитається в ритм –
Подяка Богові за все.
Найперше ж:
За те, що потрібне зробив нетрудним,
А трудне непотрібним.
На всіх шляхах життя
Єдною своєю хисткою волю
З волею Творця.
Подяка Богові за все.
(«Григорій Сковорода. Симфонія»).

Очевидно, у «Сковороді П. Тичина бачив самого себе, а, отже, вдвляючись у філософа, прирівнював себе до нього, ним себе оцінював, вимірював, судив. І особливо невідступно відлунувала у його свідомості ота знаменита сквородинська фраза: «Світ ловив мене, але не спіймав» [3; С.40].

Цей вислів Григорія Сковорода став крилатим. Осмислюючи його, людина неминуче заглиблюється в себе, аналізує та оцінює себе, свої погляди та переконання, своє життя. Ця фраза спонукала поета, на думку А. Погребного, до «болісного самоаналізу, до намарних пошуків хоча б наближеної у своїй переконливості відповіді цій зрідній з ним особистості. Так, духовно Сковорода від суєтно-жорстокого світу порятувався. Але Тичину хіба тоталітарний світ не спіймав? Хіба не зневолив? .. Можемо не сумніватися, що перед вимогливим поглядом Сковорода поет не раз клав на шальки терезів вічності також і те, що було створене ним самим. З одного боку – свій поетично-філософський кларнетизм, що став .. не тільки вершиною українського модернізму перших десятиріч 20 століття,

а й яскравим, глибоко оригінальним та самобутнім новаторським внеском у всю світову поезію. А з другого боку – стои паперу, в яких поезія була зневажена» [3; С.40-41].

С. Сверстнок переконаний, що «поет змушує себе прийняти нову музику часу як неминучість, як нову мову і як «голод – революції язык». Змушує, бо, мовляв, потерпілі всі, винних нема:

Хіба не в усіх розстріляні серця?

Власне, це єдиний мотив, що висне в повітрі й дзвенить над сум'яттям «космічного оркестру», в якому зник голос особи, розчавлений колесом історії. Бо пропала сковородинська єдність трьох світів – макрокосму, мікрокосму і Біблії (світу символів), що єднає людину з космосом і надає сенсу всьому. .. Крута течія часу відносила від давніх святинь, від свого, рідного, яке поет обережно бере в лапки. .. Але Тичина ж розумів, що мірою людини є її Бог. Розумів і одчайдушно хапався за тінь Сквороди.

Людина високого дару й великих творчих сил, Тичина був носієм і виразником української релігійної традиції. У ньому вона голосно заговорила в переломну добу нашої історії і в ньому найяскравіше засяяла – після Шевченка. У ньому вона і перегоріла...»[5; С.222-223].

Олесь Гончара називав Павла Тичину «найспівучішою піснею нашої літератури ХХ віку» і, разом з тим, митцем, що «втілює весь трагізм художника в умовах терористичної диктатури». Він був «чи не останнім із Розстріляного Відродження, що залишився живим. А чи легшою була його доля?». О. Гончар говорив про Тичину, як про найяскравішого представника «ренесансного модернізму» в українській літературі перших десятиріч 20 століття: «Захід такого поета не дав, здається, аж до Лорки». У цій характеристиці, слушність якої варто поділяти, правдива сатисфакція душевним та ідеологічним терзанням, що їх витримував за життя П. Тичина, констатація тієї істини, що виміри того, чим був він свого часу занесений у соціалістичні святці, й того, що не потьмариться у вічності, – то принципово різні речі» [3; С.41].

Павло Григорович Тичина – митець, поет, музикант, який мав непересічне музичне відчуття, глибокі знання з музики і віртуозно переносив музичні засоби вираження на поетичне тло:

Вдивляюся в небо, як в нотне узлісся
Збагнути я хочу акорди і розпади.
Я хочу заплакати, як плавав колись я:
Благословен еси, Господи!
(«Гармонія світу – офіра безкровная»).

Музика як стан душі, музика як живе знання та уявлення людини про саму себе, музика як ключ до розуміння навколишнього простору, краси природи, довершеності творів мистецтва, історії свого народу – все це ми бачимо у поетичній творчості Павла Тичини, особливо у його ранніх творах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончарук З. Післямова. Фрагменти з книги «Поліфонія Павла Тичини» // Тичина П. Подорож до Іхтімана. – К., 1969. – С95-120.

2. Кононенко Т.П. Народно-звичаєві обрії філософії Г. Сковороди. Філософія України. Вступ до методології українознавства. – К.: Наук. – дослід. ін-т українознавства, 2008. – 174 с.
3. Погрібний А. Сонцекларнетні карби віку / «Вибрані твори» Павла Тичини у двох томах. – К.: «Українська енциклопедія», 2011. – Т. 1. – С.5-41.
4. Про Павла Тичину: статті, нариси, спогади. – К.: Рад. письменник, 1976. – 291 с.
5. Сверстюк Є. Світлі голоси життя. – К.: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2015. – 768 с.
6. Тичина П.Г. Зібрання творів: у 12 т. / П. Г. Тичина. – К.: Наук. думка, 1983-1990. – Т. 11, Щоденникові і літературно-мистецькі записи. Підготовчі матеріали. – 1988. – 549 с.
7. Фока М. Поетичне слово П. Тичини на межі музики й архітектури // Українська література в загальноосвітній школі, №1, 2014 р. – С. 12-14.

Мех Н.А., д.ф.н., професор, ведучий научний співробітник
Інститут українського мови НАН України, Київ

МУЗЫКАЛЬНАЯ ДОМИНАНТА ПОЭТИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА ПАВЛА ТЫЧИНЫ

В статье рассматривается синтез музыки и слова в творчестве Павла Тычины на фоне тенденций обновления выразительных форм в искусстве к. XIX – нач. XX в. Подано мысли и высказывания известных современников о многогранности и глубине личности поэта.

Ключевые слова: слово, музыка, поэтическое творчество, кларнетизм.

Mekh N.O., doctor of Philology, profesor, senior researcher
Institute of Ukrainian language of National academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

MUSIC DOMINANT OF THE POETIC CREATIVITY PAVLO TICHINA

The article deals with the synthesis of music and lyrics in the works of Pavlo Tichina trends against the backdrop of updates expressive forms of art to. XIX - early. XX century. Posted opinion and expression famous contemporaries about the diversity and depth of the individual artist.

Keywords: word, music, poetic creativity, klarnetyzm.

Дивнич Н.В., викладач
Київський національний лінгвістичний університет, Київ

МЕТАФОРА ЯК ІЛЮСТРАЦІЯ КОНЦЕПТУ У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

З появою когнітивної лінгвістики стало можливим з іншого боку поглянути на лінгвістичні дослідження. Когнітивна лінгвістика – це не тільки новий напрямок в теорії мови, скільки нова наукова парадигма в лінгвістичних дослідженнях. На відміну

© Дивнич Н.В., 2015

від попередньої наукової парадигми лінгвістичного знання – структурної, – яка мала за мету максимально повно описати одиниці мовної системи та їх взаємодію, **когнітивна лінгвістика** націлена на вивчення того, яким чином мова реалізує свою здатність отримувати, зберігати, обробляти та передавати інформацію. У статті уточнюється суть понять «**метафора**», «**концепт**» та «**концептуальна метафора**» в рамках цих лінгвістичних досліджень.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, метафора, концепт, концептуальна метафора.

У другій половині ХХ ст. набуває розвитку такий науковий напрям, як когнітологія або когнітивістика (лат. *cognitio* - пізнання) – інтегральна наука про когнітивні процеси у свідомості людини, що забезпечують оперативне мислення та пізнання світу. Цей міждисциплінарний напрям, який об'єднує цілу низку наук, однією з яких є когнітивна лінгвістика, досліджує моделі свідомості людини, що пов'язані з різноманітними процесами: пізнання та набуття, оброблення та зберігання, використання та передавання інформації. Значення мови для когнітивної науки є суттєвим, бо саме за допомогою мови людина вербалізує свою ментальну діяльність. Тому можна стверджувати, що когнітивна лінгвістика є провідною серед інших когнітивних наук.

Предмет когнітивної лінгвістики – мова та її роль у процесах пізнання та осмислення світу. Лінгвістична теорія намагається пояснити, яким чином мова бере участь в отриманні, обробці та передачі інформації про оточуючий світ. Також вона прагне встановити взаємозв'язок концептуальних систем з мовними. Тобто на зміну традиційному системно-структурному погляду на мову (структуралізму), що розглядав мову як своєрідну суворо організовану систему, прийшов когнітивний підхід.

Концепт є основним інструментом та поняттям одного з розділів когнітивної лінгвістики – когнітивної семантики. Головне завдання цього розділу – з'ясувати й пояснити, як саме формуються та зберігаються у свідомості людини поняття про світ, адже зміст знака співвідноситься з розумовою діяльністю людини. Носій знаків мови є носієм певних концептуальних систем, де концепт (лат. *conceptus* - поняття) не виникає безпосередньо із значення слова, а є його поєднанням з досвідом людини, як особистим так і колективним.

Згідно Кубрякової О.С., «концепт – це оперативна змістовна одиниця пам'яті ментального лексикону, концептуальної системи мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці»[2, с. 8]. Отже, концепти представляють світ у свідомості людини, утворюючи концептуальну систему, а знаки мови кодують в слові зміст цієї системи.

Не існує одного чіткого визначення концепту, згідно з різними дефініціями, концепт – це те, що «реконструюється через своє мовне вираження і позамовні знання» [5, с. 97]; «відомості про те, що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти» [3, с. 241]; «знання людини про дійсність в її елементах і перспективах» [4, с. 120]. Не дивлячись на існування декількох підходів до розуміння концепту, які поширені в лінгвістичній науці, можливо виокремити спільне – концепти у людській свідомості виникають в результаті соціалізації, пізнання світу та діяльності.

Отже, концепт багатовимірний. В ньому можливо виділити конкретне та абстрактне, емоційне та раціональне, універсальне та етнічне, загальне та індивідуально-особисте. Усім цим якостям концепту повністю відповідає метафора, яка в когнітивній теорії вже не є суто

мовним явищем, але є способом вивчення когніції. Тобто, якщо метафора, як фігура мовлення – стилістичний прийом та виражальний засіб, – це перенесення назви з одних предметів, явищ, дій, ознак на інші на основі подібності між ними, концептуальна метафора – це фігура мислення, що дозволяє відображати процес людського мислення засобами мови.

Одна з основних функцій метафори полягає в комунікації, отже в передачі та отриманні інформації використовуючи певну систему символів. Метафоричне вживання мови багато в чому відрізняється від «буквального», але при цьому воно не стає ані менш зрозумілим ані менш практичним. Якщо сформулювати більш образно, то метафора — це діалог смислів, в результаті якого народжується новий сенс.

Дж. Лакофф та М. Джонсон вважають, що концептуальна метафора – це розмова операція над концептами, засіб концептуалізації, який дозволяє осмислити ту чи іншу область реальності. Тобто це спосіб пізнання, семантико-когнітивний механізм, за допомогою якого ознаки вже відомої сфери досвіду переносяться на невідому сферу досвіду, тим самим пояснюючи її. Концептуальні метафори визначають способи номінації однорідних понять через серію метафор, які базуються на загальних та подібних асоціаціях. [7]

Дж. Лакофф і М. Джонсон пропонують наступну типологію концептуальних метафор, що відображає, яким чином метафори впорядковують понятійну систему людини:

- 1) структурні метафори – одне поняття структурно впорядковується у термінах іншого;
- 2) орієнтаційні метафори – створення концептів через просторові поняття та відношення;
- 3) онтологічні метафори – трактування подій, ідей, емоцій тощо, як матеріальних субстанцій.

Дж. Лакофф стверджує, що наша понятійна система є переважно метафоричного характеру. За допомогою метафори ми переосмислюємо досвід, який є результатом нашої щоденної взаємодії із навколишньою реальністю. При цьому, хоча наша понятійна система грає основну роль у визначенні повсякденної реальності, вона далеко не завжди усвідомлюється нами. У повсякденній реальності ми часто думаємо схематично, відповідно до певних моделей. Результати нашої взаємодії із навколишнім середовищем фіксуються у мові у вигляді метафор. [6]

Отже, варто зазначити, що вивчення та аналіз концептуальної метафори займає одне з провідних положень у сучасній лінгвістиці. Поняття метафори не обмеження тільки лише сферою мови, оскільки самі процеси мислення людини метафоричні, а роллю концептуальної метафори є полегшення пояснення процесу мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Теория метафоры/ Н. Д. Арутюнова. – Москва : Прогресс, 1990.
2. Кубрякова Е. С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» / Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж, 2001. – С. 4-10.
3. Павиленис Р. И. Проблема смысла современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
4. Полужин М. М. Функциональный і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полужин. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.

5. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа «ЯРК», 1996. – 286 с.
6. Ткачик О. В. Концептуальна метафора як спосіб пізнання дійсності / Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 14 (273), Ч. I, 2013– С. 81 – 87.
7. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

Дивнич Н.В., преподаватель
КНЛУ, Киев

МЕТАФОРА КАК ИЛЛЮСТРАЦИЯ КОНЦЕПТА В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

С возникновением когнитивной лингвистики стало возможным с другой стороны взглянуть на лингвистические исследования. Когнитивная лингвистика – это не столько новое направление в теории языка, сколько новая научная парадигма в лингвистических исследованиях. В отличие от предыдущей научной парадигмы лингвистического знания – структурной, – которая ставила своей целью максимально полно описать единицы языковой системы и их взаимодействие, когнитивная лингвистика в первую очередь направлена на изучение того, каким образом язык реализует свою способность в качестве важнейшего способа получения, хранения, переработки и передачи информации.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, метафора, концепт, концептуальная метафора.

Dyvnych N.V., lecturer
KNLU, Kiev

METAPHOR AS THE EXAMPLE OF CONCEPT IN THE COGNITIVE LINGUISTICS

The cognitive turn in the linguistics makes possible to consider language not from the point of view of its structure, but as the means of information receiving, processing, preserving and transferring. The article specifies such notions as “metaphor”, “concept” and “conceptual metaphor”.

Key words: cognitive linguistics, metaphor, concept, conceptual metaphor.

ЗМІСТ

ПСИХОЛОГИЯ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ

<i>Зирецкая О.А.</i> САМОПРОЕКТИРОВАНИЕ КАК СТРАТЕГИЯ ВЗРОСЛОЙ ЛИЧНОСТИ	5
--	---

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

<i>Оруджева Самира Азер кызы</i> ПРОЦЕСС ОБРАЗОВАНИЯ ДЕЕПРИЧАСТНЫХ ОБОРОТОВ ПРИ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В УСЛОВИЯХ КОММУНИКАЦИИ	10
<i>Mustafayeva Khayala Rahman</i> METHODS OF FORMING RELATIVE ADJECTIVES	17
<i>Лачын Аскерли</i> РОЛЬ ГРАММАТИЧЕСКИХ ПРАВИЛ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ФОРМИРОВАНИИ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ	22
<i>Бураго Е.Г.</i> ЛИНГВОКОНЦЕПТОЛОГИЯ КАК МЕЖДИСЦИПЛИНАРНАЯ ОБЛАСТЬ НАУЧНЫХ ЗНАНИЙ	31
<i>Pashuk S.</i> MULTIFUNCTIONAL USAGE OF EUPHEMISMS IN THE MODERN ENGLISH LANGUAGE	39

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Алекперова Айсель Асиф гызы</i> ТЕЛЕВИЗИОННОЕ ИНТЕРВЬЮ КАК ФОРМА И ЭЛЕМЕНТ НЕЗАВИСИМЫХ ПЕРЕДАЧ	43
<i>Rzaeva Elnura</i> LANGUAGE PROBLEMS OF “ISHIQ” NEWSPAPER	47
<i>Полякова Т.М.</i> СЕМАНТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ЛЕКСЕМЫ МАЙДАН В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ ТЕКСТОВ СМИ)	52
<i>Aslan Z.</i> SOCIAL – POLITICAL AND CULTURAL FACTORS FORMING LITERARY ENVIRONMENT OF KARABAKH OF XIX CENTURY	60

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

<i>Мацевко-Бекерська Л.</i> СИСТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПЛАНІВ ТОЧКИ ЗОРУ В МАЛІЙ ПРОЗІ ЛЕСЯ МАРТОВИЧА	66
---	----

<i>Санжарова Г.Ф., Санжаров В.А.</i> ОТХОД ОТ ТРАДИЦИЙ ЛАТИНОЯЗЫЧНОЙ ХРОНИСТИКИ: ТОПОСЫ И НОВАЦИИ В ИСТОРИЧЕСКИХ РАБОТАХ КРИСТИНЫ ПИЗАНСКОЙ	74
<i>Гасанова Г.</i> НАЦИОНАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА КАК ОДИН ИЗ ПЕРИОДОВ ПРОЗАПАДНОЙ ТУРЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ	79
<i>Раскина Е.Ю., Сорочкина Е.Р.</i> КОНКВИСТАДОР И КОЛДУНЯ (ПАРИЖСКАЯ ВСТРЕЧА Н.С. ГУМИЛЕВА И Е.И. ДМИТРИЕВОЙ В КОНТЕКСТЕ ПОЭТИЧЕСКОГО И ЖИЗНЕННОГО ДИАЛОГА)	85
<i>Бураго Д.С.</i> ПОРТРЕТ / АВТОПОРТРЕТ РУССКОГО ПОЭТА В ИНТЕРЬЕРЕ: КОНЕПТ ДОМА В ЛИТЕРАТУРНЫХ МЕМУАРАХ НАЧАЛА XX СТ. (К ПРОБЛЕМЕ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ)	94
<i>Оляндер Л. К.</i> ЛЮДИНА І «ŽYСІЕ НА NІВУ» В «DZIENNIKACH» (1939 – 1944) З. НАЛКОВСЬКОЇ	103
<i>Олещенко Т. О.</i> ЖАНРИ ЕПІСТОЛЯРНОГО СПЛКУВАННЯ	112
<i>Рустамова И.</i> ОСОБЕННОСТИ ПАССИВНОГО РОМАНТИЗМА В АНГЛИИ	117
<i>Тун Лили</i> РОМАНЫ ВАН ЮЭВЭНЯ – «БИБЛИЯ» КИТАЙСКИХ ЧИНОВНИКОВ	124
<i>Осадча Феррейра Ю.В.</i> КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ РЕКІШІ-ШЬОСЕЦУ ЦУБОУЧІ ШЬОЙО	127
<i>Сурмак О. М.</i> ВІЗУАЛЬНІ ЗАСОБИ У РОМАНАХ ЕММАНЮЕЛЬ БЕРНЕЙМ	133
<i>Барбара Н. В.</i> ЕЛЕМЕНТИ «ЧОРНОГО ГУМОРУ» В ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРІ РОМАНУ І. ВО «НЕЗАБУТНЯ»	140
<i>Загребельна Н.К.</i> КОНФЛІКТ ЦІННОСТЕЙ У НОВЕЛІСТИЦІ ГІ ДЕ МОПАССАНА	146
<i>Карацуба М.Ю.</i> ОБРАЗНО-ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ І СЕРБСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПОЕЗІЇ	152
<i>Новаковска-Оздоба И.</i> ПРИРОДА И ЦИВИЛИЗАЦИЯ В ПОЭМЕ АЛЕКСАНДРА ПУШКИНА «КАВКАЗСКИЙ ПЛЕННИК» И ПРОИЗВЕДЕНИИ АЛЕКСАНДРА МАРЛИНСКОГО «РАССКАЗ ОФИЦЕРА, БЫВШЕГО В ПЛЕНУ У ГОРЦЕВ»	158
<i>Мушкетик Л.Г.</i> ФУНКЦІЇ ТА ГЕНЕЗА ОБРАЗУ ЧАРІВНОГО КОНЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ КАЗЦІ	165
<i>Шевченко Л.</i> МОТИВ ОТСТРАНЕНИЯ В СБОРНИКЕ СТАТЕЙ ЗИНОВИЯ ЗИНИКА «ЭМИГРАЦИЯ КАК ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРИЕМ»	173
<i>Бондарсва А.</i> ФУНКЦІЇ СХІДНИХ РЕМІНІСЦЕНЦІЙ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ ЮДІТ-ЛУЇЗИ ГОТ'Є	179

<i>Жужгина-Аллахвердян Т. Н.</i> АПОЛЛОНОВСКИЕ И ДИОНИСИЙСКИЕ ИСТОКИ КОНФЛИКТА «ДУХОВНОГО» И «МАТЕРИАЛЬНОГО» ВО ФРАНЦУЗСКОЙ РОМАНТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 1820-1830-Х ГГ.	184
<i>Галаган Я.В.</i> М.И. ЦВЕТАЕВА В ТВОРЧЕСКОМ СОЗНАНИИ М.Д. РАХЛИНОЙ	190
<i>Задорожна О. С.</i> МІСЦЕ ДРАМАТУРГІЇ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ	197
<i>Карпенко С.</i> ЕСКІЗ ДО УКРАЇНСЬКОГО КАЗКОЗНАВСТВА	201
<i>Раковская Н. М.</i> К. ЛЕОНТЬЕВ. ПРОБЛЕМЫ ЭСТЕТИЗМА	212
<i>Налімова А. О.</i> ІСТОРИЧНА ТЕМАТИКА У СУЧАСНІЙ КОРЕЙСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ХХ СТ.	217
<i>Гусейнова Махира Наги гызы</i> КРАТКОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЯЗЫКА И СТИЛЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АШУГОВ И НАРОДНЫХ ПОЭТОВ	223

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

<i>Пилипенко І.О.</i> ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЮ МООВОЮ	231
<i>Рудницька Н.М.</i> ТЕМИ ФАШИЗМУ І ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В РАДЯНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ: ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	238
<i>Кредатусова Я.</i> ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ІННОВАЦІЇ – НОВІ НАЗВИ ОСІБ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА СЛОВАЦЬКІЙ МОВАХ З ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ ТОЧКИ ЗОРУ	244
<i>Кужміна К.А.</i> ДО ПИТАННЯ НЕПЕРЕКЛАДНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКИХ КАЗОК)	253
<i>Борисова О.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СКЛАДЕНИХ СЛІВ АНГЛОМОВНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ УКРАЇНСЬКОЮ МООВОЮ	263
<i>Володіна Т.С.</i> ВПЛИВ ОБ'ЄКТИВНИХ ТА СУБ'ЄКТИВНИХ ЧИННИКІВ НА ВИБІР СТРАТЕГІЇ НАУКОВОГО ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІНГВОТЕРМІНОЛОГІЇ)	268

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Бойко Г. ПОСІБНИК «МИСТЕЦТВО СТВОРЕННЯ СПОРУД» У СИСТЕМІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТУДЕНТАМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ «АРХІТЕКТУРА» ТА «БУДІВНИЦТВО»	275
Окопна Я., Бойко А. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ	282
Стрижньова М. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ ФРАНКОМОВНОЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ТУРИСТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	289
Дементьева Т.Г. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ К МЕЖКУЛЬТУРНОМУ ОБЩЕНИЮ	296
Іванова О.В., П'ятецька О.В. СПОСОБИ МОТИВАЦІЇ ТА ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	300
Носкова А.Є. ПИТАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ	304
Окопна Я., Стрижньова М. ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО ТЕХНІЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ В МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ	309
Бочкарьова О.Ю. TEACHING ENGLISH AS A GLOBAL LANGUAGE	316
Окопна Я., Смірнова Є., Юрчук Л. МЕРЕЖЕВА ПІДТРИМКА ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ ПІСЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ	322
Роляк И. ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ДИСКУРСА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ	329
Серебрянская І. М. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОНЯТТЄВО- ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ	334
Короткая С.Г. ИНТЕРАКТИВНЫЙ БЛОК КАК КУЛЬТУРНО МАРКИРОВАННАЯ ЕДИНИЦА ИНТЕРАКЦИИ	338

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕКСТА

<i>Герман Л.</i> НЕОЛОГИЗМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ НОВОЇ ЗЕЛАНДІЇ	344
<i>Хлипало О.В.</i> КЛАСИФІКАЦІЯ ТВІРНИХ ДІЄСЛІВ, ЩО МОТИВУЮТЬ ІМЕННИКИ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	349
<i>Шукюрзаде Шахназханум Джумиуд кызы</i> ЗАИМСТВОВАННЫЕ СЛОВА В ЯЗЫКЕ НАСИМИ	355
<i>Гасанова Айнура Ахмед кызы</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН» М.ФИЗУЛИ	360
<i>Гусейнова Махира Наги гызы</i> КОРОТКОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЯЗЫКА И СТИЛЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АШУГОВ И НАРОДНЫХ ПОЭТОВ	365
<i>Гач Н.О.</i> АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕКО-ТЕМАТИКИ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	373
<i>Мех Н.О.</i> МУЗИЧНА ДОМІНАНТА ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ПАВЛА ТИЧІНИ	379
<i>Дивнич Н.В.</i> МЕТАФОРА ЯК ІЛЮСТРАЦІЯ КОНЦЕПТУ У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	386

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 18

Том III (178)

Редактор: *О.Г. Бураго*

Макет і комп'ютерне верстування: *О.Л. Мумінова*

Підписано до друку 08.04.2016 р.
Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 25,55. Ум.-друк. арк. 19,67. Наклад 300 прим. Зам. № 1486-3.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48; e-mail: conf@burago.com.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41